

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA

STUDII ȘI MATERIALE
XXXIV-XXXV
ISTORIE

2015

MARISIA
XXXIV-XXXV

REDACTOR ȘEF

SOÓS Zoltán

directorul Muzeului Județean Mureș

REDACTOR RESPONSABIL DE NUMĂR

dr. Virgil PANĂ

Colegiul de redacție

dr. KOVÁCS Mária-Márta, dr. Dorel MARC, dr. Ana HANCU,
dr. ORBÁN János

REFERENȚI ȘTIINȚIFICI

Prof. univ. dr. Cornel SIGMIREAN, Târgu-Mureș
Cercetător Științific I dr. Vasile CIOBANU, Sibiu
Prof. univ. dr. Ion ZAINEA, Oradea
Cercetător Științific I dr. Gheorghe IANCU, Cluj-Napoca
Prof. univ. dr. Ioan Silviu NISTOR, Cluj-Napoca
Prof. univ. dr. Gabriel MOISA, Oradea
Cercetător Științific dr. Dorin-Ioan RUS, Institut für Geschichte „Karl-Franzens”,
Universität Graz

Marisia XXXIV-XXXV, Istorie, 2015

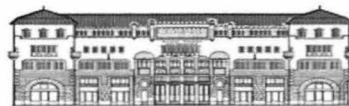
Orice corespondență se va adresa:
Any correspondance will be addressed to:
Toute correspondance sera envoyée à l'adresse:
Anschrift für Jedwelche Korrespondenz:
A leveleket a következő címre kérjük:

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

C.P. 85
Str. Mărăști, nr. 8/A, 540328
Târgu-Mureș, România
e-mail: muzeumures@gmail.com

CONSILIUL
JUDEȚEAN
MUREȘ

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ
MAROS MEGYEI MÚZEUM

Responsabilitatea pentru conținutul materialelor și calitatea rezumatelor
revine autorilor

MUZEUL JUDEȚEAN MUREȘ

MARISIA
XXXIV - XXXV

STUDII ȘI MATERIALE

ISTORIE

TÂRGU - MUREȘ
2015

SUMAR / CONTENT / SOMMAIRE

Vasile MĂRCULEȚ

Contribuții la politica pontică a lui Mircea cel Bătrân

Contributions to the pontic policy of Mircea the Elder / 9

Florin BOGDAN

Tipărituri transilvanice din Biblioteca Veche a Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia

Transilvanice from the Old Library of the National Museum of Union Alba Iulia / 27

Virgiliu Z. TEODORESCU

Zbuciumata istorie a integrării în forul public a Monumentului cinstirii memoriei martirilor din 1784-1785 de la Alba Iulia

History integration in the public forum martyrs monument from 1784-1785 in Alba Iulia / 39

Nicolae TEȘCULĂ

Lăzi de breaslă din patrimoniul Muzeului de Istorie Sighișoara

Zunftladen aus dem Patrimonium des Schäßburger Geschichtsmuseums / 53

Beatrice- Milandolina DOBOZI

Clerul român greco-catolic din actualul județ Mureș și veniturile lui financiare la 1896

Le clergé roumain greco-catholique de district Mureș et ses gains financiers en 1896 / 59

Răzvan Mihai NEAGU

Studenti militari din Turda la Viena și Budapesta 1786 – 1918

The military students from Turda in Vienna and Budapest (1786-1918) / 71

Nicolae Victor FOLA

Aspecte privind relațiile dintre structurile economice și deciziile politice și administrative (1867-1918). Privire specială asupra comitatului Târnava Mică

Aspects of the relationship between economic structures and political and administrative decisions (1867-1918). Special focus on Târnava Mică County / 79

Dorel MARC

Civilizație urbană și transport tradițional. Plutăritul, comerțul lemnului și amenajările hidrotehnice la Târgu-Mureș (2)

Civilisation urbaine et transport traditionnel. Le flottage, le commerce du bois et des aménagements hydrotechniques à Târgu-Mureș / 105

Ciprian RIGMAN

Preotul și moartea. Cauze de deces în rândul preoților greco-catolici din Episcopia Gherla în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX (1856-1948)

Priests and death: causes of death among Greek Catholic priest in the Diocese of Gherla in the second half of the nineteenth century and the first half of the twentieth century (1856-1948) / 131

Ioan Eugen MAN

Evoluția urbană a orașului Reghin începând cu secolul al XIX-lea până în anul 1918. Efectul acesteia asupra locuitorilor săi

Le développement urbain de la ville Reghin depuis le XIXe siècle jusqu'en 1918. L'effet sur ses habitants / 163

Dorin-Ioan RUS

Regionalgeschichten des Waldes in Rumänien

Istории regionale ale pădurilor din România / 173

Felician SUCIU

Despărțământul „Târgu-Mureș” al „Astrei” între anii 1913-1922

ASTRA Târgu-Mureș entre 1913-1922 / 207

Florin BENGHEAN

Personalități ale culturii române evocate și omagiate de cărturarul Vasile Netea

Personalities of the Romanian culture that were evoked and praised by Vasile Netea / 217

Virgiliu Z. TEODORESCU

Preocupări de dotare a forului public în orașele transilvane între cele Două Războaie Mondiale

Concerns of equipping the public forum in Transylvanian cities between the two World Wars / 227

Marin POP

Activitatea lui Corneliu Coposu pe tărâm cultural-național în perioada 1940-1944

Corneliu Coposu's activity on cultural-national realm between 1940-1944 / 251

Ion ZAINEA, Vilsonia BALOG

Cultura și cenzura. Cazul revistei „Familia” din Oradea (1966-1970)

La culture et la censure. Le cas de la revue "Familia" d'Oradea (1966-1970) / 261

Eugeniu NISTOR

Giuluș – pagini de monografie

Giuluș – pages de monographie / 273

Traian-Valentin PONCEA

Carpații, Dunărea și Marea Neagră în geopolitica și geostrategia europeană. Rămășițele unor efecte de falie. Repere istorice

Les Carpates, le Danube et la Mer Noire en géopolitique et géostratégique de l'Europe. Les résidus d'effets de faille. Faits historiques / 301

ZRINYI András

Istoria străveche și veche a orașului Reghin (schită arheologică) / 315

Hans GANESCH

Organizarea și restructurarea învățământului german din Reghinul Săsesc după distrugerile din anul 1848 / 323

Alexandru PORȚEANU

O intuiție din ianuarie 1914 privind realizarea apropiată a aspirațiilor românilor din Transilvania / 327

Carmen Lucia PETRU

Interviu cu un refugiat prin „țara de la răspântii ” / 335

Anexe / 339

Lista autorilor / 363

Contribuții la politica pontică a lui Mircea cel Bătrân

Vasile MĂRCULEȚ

Contributions to the pontic policy of Mircea the Elder

Abstract

With the reign of Mircea the Elder the advancement of Wallachia, in the direction of the Black Sea, registers its full affirmation. The objective was the transformation of Wallachia into a Pontic state. When he became prince, Mircea was ruling only over the city of Chilia from Danube's mouths. In a first stage (1388-1395) the Wallachian prince annexed to Wallachia the city of Silistra (Dristra/Darstor) and the internal regions of Dobruja (Podunavia). Due to the confrontations with the Ottoman Empire from this period, in the Pontic policy of the Wallachian prince the moments of progress alternate with those of recoil. After 1400 Mircea firmly establishes his domination in Dobruja. Now he adds to his possessions the territories from the Western-Pontic seaside, the Eastern regions of the territories from Danube's mouths with the city of Lykostomo and the Southern territories of Moldavia. Around 1408-1409, Alexander the Good recovers the Moldavian territories and takes the city of Chilia from Wallachia. The conquest of Dobruja by the Turkish people gave a decisive hit to the Pontic policy of Wallachia. The Wallachian state will keep under its domination, until mid-15th century only the castle of Lykostomo. (Translation by Theodora Marculet).

Key words: Wallachia, Mircea the Elder, Dobruja, Silistra, Chilia, Lykostomo.

Constituirea statului medieval Țara Românească la începutul secolului al XIV-lea și afirmarea sa de sine stătătoare după 1330, au fost urmate de o etapă de consolidare a statului muntean și de impunerea sa în spațiul politicii sud-est europene. În cadrul politicii externe a Țării Românești o componentă esențială o reprezintă avansarea statului muntean spre răsărit în scopul transformării sale în stat pontic. Proces complex și contradictoriu, înaintarea Țării Românești spre răsărit și, determinată direct de aceasta, politica pontică a statului muntean, care debuta la sfârșitul deceniului 6 al secolului al XIV-lea, s-a perpetuat, cu intensități și rezultate diferite, până la mijlocul secolului al XV-lea.

Debutul politicii pontice a lui Mircea cel Bătrân

Cu domnia lui Mircea cel Bătrân (1386-1418) înaintarea Țării Românești spre răsărit, în direcția Mării Negre, înregistrează maxima sa afirmare. Atingerea litoralului pontic a reprezentat un obiectiv politic și strategic de asemenea importanță încât integrarea spațiului danubiano-pontic în hotarele Țării Românești, unde de la mijlocul secolului al XIV-lea ființa Despotatul Dobrogean¹, s-a constituit într-o componentă

¹ Pentru istoria Despotatului Dobrogean, vezi: C. Moisil, *Despotatul lui Dobrotici*, în *ConvLit.*, XL, 1906, 6-8, p. 680-692; Șt. Ștefănescu, *Despotatul Dobrogean de la Dobrotici la Mircea cel Bătrân*, în *MI*, I, 1967, 9, p. 46-48, 53; Maria Matilda Alexandrescu-Dresca Bulgaru, *Formarea Despotatului lui Dobrotici*, în *Peuce*, IV, 1973-1975, p. 233-247; Idem, *La seigneurie de Dobrotici. Fief de Byzance*, în

fundamentală a politicii externe promovate de Mircea cel Bătrân pe parcursul întregii domnii². Înaintarea Țării Românești spre răsărit a reprezentat o preocupare atât de însemnată pentru domnul muntean încât acesta nu a ezitat, ca pentru îndeplinirea obiectivelor sale, să lovească Despotatul Dobrogean într-un moment în care asupra acestuia plana amenințarea turcească, să implice statul muntean în conflictul cu Imperiul Otoman sau să provoace rapturi teritoriale Moldovei. O caracteristică a politicii de avansare spre răsărit a Țării Românești în această epocă a reprezentat-o determinarea sa directă de evoluția factorului politic și militar în zonă. Ca urmare, înaintarea spre răsărit a statului muntean a alternat cu momente de stagnare sau chiar de recul, în funcție de evoluția raporturilor de forță a factorilor de putere din regiune.

Politica de înaintare a Țării Românești spre răsărit, inițiată de înaintașii săi, a fost reluată de Mircea cel Bătrân la sfârșitul deceniului al nouălea al secolului al XIV-lea, în contextul ofensivei otomane în nord-estul Peninsulei Balcanice. În 1388, sultanul Murâd I (1359/1362-1389) ordonă o campanie de pedepsire împotriva vasalului său, țarul bulgar Ivan Šišman (1371-1393), care stăpânea și regiunile sud-vestice ale Dobrogei, cu cetatea Silistra (Dristra / Dârstor)³. Potrivit relatării lui Mehmed Nešri, preluat de orientalistul german Johannes Leunclavius, în 1387, țarul de la Târnovo și vecinul său, despotul Ivanco (1385/1386-c.1399), „*regișorul Varnei și al regiunii vecine numită Dobrogea*”, refuzaseră să participe la campania împotriva sârbilor și bosniacilor, încheiată cu înfrângerea turcilor la Pločnik⁴. În consecință, relatează Mehmed Nešri, sultanul i-a poruncit marelui vizir Çandarlı Ali-pașa ca „*trecând marea cu 30.000 de ostași să dai foc și să distrugi și să devastezi vilayetul lui Susmanos (Šišman, n.n.)*”⁵. Informația se regăsește aproape identic în lucrarea lui Johannes Leunclavius, potrivit căruia, „*Murates arcessito Ali bassae, veziri suo, mandavit; ut cum XXX^m exercitu ditiones Sasmeni ferro et flammis absumtas, ad vastitate redigeret*”⁶.

Parcursirea acestor informații, ne relevă clar faptul că obiectivul campaniei, așa cum reiese el din mandatul primit de marele vizir din partea sultanului, a fost pedepsirea Țaratului Bulgar de la Târnovo și a conducătorului său, țarul Ivan Šišman. Atacarea Despotatului Dobrogean nu s-a numărat printre obiectivele ofensivei otomane. De altfel, sursele de care dispunem nu înregistrează, cu excepția asediului Varnei, și acela abandonat relativ ușor de turci⁷, nici o altă acțiune

Actes du XIVe CIEB, vol I, București, 1975, p. 13-20, V. Mărculeț, *Considerații asupra începuturilor statului dobrogean*, în AMMR, IX, 2006, p. 219-237; V. Mărculeț, *Unele considerații asupra momentului și a împrejurărilor în care și-a încetat existența statală Despotatul Dobrogean*, în Acta MP, XXVIII-XXIX, 2006-2007 (2007), p. 9-24 (Momentul și împrejurărilor în care și-a încetat existența statală Despotatul Dobrogean).

² V. Mărculeț, *Dobrogea și politica pontică a lui Mircea cel Bătrân*, în RIM, 1-2(105-106), 2008, p. 41-50 (*Dobrogea și politica pontică*).

³ *Cronici turcești privind Țările Române*. Extrase, vol. I: Sec. XV-mijlocul sec. XVII, îngrijit de M. Guboglu și M. Mehmet, București, 1966, p. 110 (*Cronici turcești*, I); J. Leunclavius, *Historiae Musulmanae Turcorum de monumentis ipsorum excriptae libri XVIII*, Francofurti, 1591, col. 268

⁴ *Ibidem*, p. 111, 154, 301; *Ibidem*, col. 265, 272.

⁵ *Ibidem*; Cf. *Ibidem*, col. 266.

⁶ J. Leunclavius, *op. cit.*, col. 266.

⁷ J. Leunclavius, *op. cit.*, col. 272.

otomană împotriva despotului Ivanco și a statului său⁸. Această constatare infirmă teoria acelei părți a istoriografiei românești și străine, care, abordând respectivul aspect, susține că atacul otoman din 1388 ar fi lovit în egală măsură, atât Țaratul Bulgar de la Târnovo, cât și Despotatul Dobrogean.

În prezentarea campaniei otomane împotriva lui Ivan Șişman, cronicarul Mehmed Neşri include și o importantă știre conform căreia după ocuparea Siștovului, oastea marelui vizir, „pornind de acolo, a cucerit de pe malurile Dunării fortărețele pe care, trecând, le luase valahul (Mircea, n.n.)”⁹. La rândul său, Johannes Leunclavius, preluând informația lui Mehmed Neşri, consemnează că plecând de la Sviștov (Șiștov), Ali-paşa a cucerit „unele cetăți și castele pe care, mai înainte, valahii transalpini (muntenii, n.n.) le ocupaseră trecând Dunărea în Bulgaria”¹⁰.

Care au fost cetățile de pe malul drept al Dunării cucerite de Mircea în această etapă nu putem stabili cu exactitate din cauza precarității informațiilor. Unii istorici nu au ezitat să le localizeze în sudul Dunării, în hotarele Țaratului Bulgar. Spre exemplu, Stoica Nicolaescu considera că în fața ofensivei otomane, Mircea „a trecut în fruntea oștilor sale Dunărea și a pus stăpânire pe cetățile din dreapta Dunării: Vidin, Rahova, Șiștov, Nicopol și Silistra, ca să nu cadă în mâinile turcilor”¹¹. Barbu Câmpina, inspirat probabil după Stoica Nicolaescu, le plasa între Sviștov și Nicopole¹². Sergiu Iosipescu, care consideră ca neverosimilă localizarea propusă de Barbu Câmpina, este de părere că autorii menționați „nu se referă la cetățile dintre Șiștov și Nicopole – de altfel inexistente – ci la acelea din aval de Pîrgos (Rusciuk, n.n.) și de cursul Lomului”¹³. Alții istorici localizează respectivele cetăți pe malul dobrogean al Dunării. În acest sens s-a pronunțat Petre P. Panaitescu care a situat respectivele cetăți pe malul dobrogean al Dunării până la Hârșova¹⁴.

Nu suntem de acord cu asemenea opinii. Dacă avem însă în vedere faptul că toate fortărețele de pe malul drept al fluviului, dintre Nicopole și Silistra inclusiv, sunt arătate de diferiți cronicari otomani ca fiind sub stăpânirea țarului de la Târnovo¹⁵, considerăm că cetățile ocupate de Mircea trebuie localizate la nord de Silistra, dar în proximitatea acestui centru, pe malul dobrogean al Dunării, în fostul despotat al lui Terter¹⁶.

Momentul și modalitățile în care domnul muntean a smuls despotului Ivanco cetățile respective sunt, de asemenea, dificil de precizat. Unii specialiști, care au analizat aceste informații, le-au interpretat în sensul unei intervenții a lui Mircea cel Bătrân în sprijinul locuitorilor de pe malul drept al Dunării amenințați de agresiunea

⁸ V. Mărculeț, *Considerații asupra campaniei otomane din 1388 și a consecințelor sale privind situația Despotatului Dobrogean*, în AMMR, XIV, 2011, p. 97 (*Considerații asupra campaniei otomane din 1388*).

⁹ *Cronici turcești*, I, p. 111.

¹⁰ J. Leunclavius, *op. cit.*, col. 276: „arces et castella quae olim Transalpini Valachi Danubium traicientes occupaverant in Bulgaria”.

¹¹ St. Nicolaescu, *Documente inedite de la Mircea cel Bătrân, 1386-1418*, extras din RMPMB, II, f.a., p. 19.

¹² B. Câmpina, *Scrieri istorice*, vol. I, București, 1973, p. 241.

¹³ S. Iosipescu, *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, București, 1985, p. 165-166.

¹⁴ P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 2000, p. 256.

¹⁵ *Cronici turcești*, I, p. 111, 154, 301, 338, 400-401, 440, 542-543; Cf. J. Leunclavius, *op. cit.*, co. 268-271.

¹⁶ V. Mărculeț, *Considerații asupra campaniei otomane din 1388*, p. 95-96.

otomană¹⁷. O teză și mai interesantă vehiculează istoricul bulgar Gheorghe Atanasov, care, pe baza lor, susține chiar funcționarea, în 1388, a unei alianțe antiotomane între Mircea cel Bătrân și țarul Ivan Șišman¹⁸.

Sumarele informații pe care le deținem ne lasă să deducem că Mircea i-a smuls prin forță omologului său dobrogean cetățile de pe malul drept al Dunării¹⁹. Susținem, de asemenea, că intervenția lui Mircea și ocuparea respectivelor cetăți de pe malul drept al Dunării s-a produs la o dată anterioară declanșării campaniei otomane. Stăpânirea munteană asupra lor data probabil încă din 1386, din timpul luptelor munteano-bulgare pentru Dristra, sau, cel mai târziu, din prima parte a anului 1388. Acest lucru exclude, atât intervenția în sprijinul locuitorilor amenințați de turci, cât și o alianță antiotomană munteano-bulgară.

Informațiile transmise de lucrările lui Mehmed Neşri și Leunclavius prezintă o importanță aparte în economia demersului nostru. Ele ne pun în fața primei acțiuni inițiate de Mircea cel Bătrân, circumscrise politicii sale de înaintare a Țării Românești spre răsărit spre litoralul vest-pontic. O analiză obiectivă a știrilor semnalate, ne permite însă constatarea că rezultatele politicii de înaintare a Țării Românești spre răsărit în această etapă au fost efemere. De altfel, în scurt timp după instalarea ei, prezența munteană pe malul drept al Dunării era îndepărtată de cucerirea turcească.

Consolidarea prezenței otomane în regiunea de sud-vest a Dobrogei, în zona Silistrei, ar fi condus inevitabil la compromiterea politicii de înaintare a Țării Românești spre răsărit spre litoralul pontic constituindu-se, totodată, într-o amenințare permanentă la adresa statului muntean, devenit astfel vecin la sud și la est pe linia Dunării inferioare, cu Imperiul Otoman. Acțiunea cumulată a acestor factori a condus la o nouă intervenție militară a lui Mircea cel Bătrân în Dobrogea, îndreptată de această dată împotriva turcilor.

Sumarele informații de care dispunem ne determină să credem că această a doua intervenție militară munteană în spațiul danubiano-pontic s-a derulat în două etape, apropiate în timp, dar distincte una de alta. Într-o primă etapă, acțiunea domnului Țării Românești a vizat recucerirea cetăților din proximitatea fluviului, pierdute în favoarea turcilor. Cum s-au desfășurat operațiile militare nu cunoaștem, dar la începutul lunii septembrie 1389 această fază era încheiată. Titlul domnesc adoptat de Mircea reflectă noile realități politico-teritoriale transdunărene instituite în favoarea Țării Românești. Pentru prima dată, într-un act din 4 septembrie 1389, emis la Râmnicu Vâlcea, Mircea se intitulează atât „domn a toată Ungrovlahia”, cât și „a părților Podunaviei”²⁰.

Formula „părțile Podunaviei” din titlul domnesc – forma slavă a vechii denumiri bizantine *Paristrion* sau *Paradunavon* – face, în opinia noastră, referire directă la stăpânirile dobrogene ale domnului muntean²¹. Totodată, formula confirmă, fără

¹⁷ Anca Ghiță, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *Studii Istorice Sud-Est Europene*, vol. I, București, 1974, p. 63.

¹⁸ Г. Атанасов, *Добруджанското Деспотство. Към политическата, църковната, стопанската и културната история на Добруджа през XIV век* / G. Atanasov, *The Despotie Domain of Dobroudja. About the Political, Clerical, Economical and Cultural History of Dobroudja in the 14th Century*, Велико Търново, 2009, p. 192-194.

¹⁹ Cf. N. Constantinescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 1981, p. 85.

²⁰ DIR, B, p. 44, nr. 28; DRH, B, I, p. 28-29, nr. 10.

²¹ Cf. N. Bănescu, *Paradunavon-Paradunavis*, în *Balkanica*, I, 1938, p. 58; Cf. N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, Bucarest, 1946, p. 42, 59-60, 64, 101; Cf. C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I. *Din cele mai vechi timpuri până la moartea lui Alexandru*

dubii, faptul că nu toată Podunavia a intrat sub stăpânirea Țării Românești, ci numai o parte a sa, respectiv o fâșie de teritoriu de pe malul dobrogean al Dunării, de la nord de Silistra.

Când anume s-a produs intervenția militară a lui Mircea în Dobrogea nu putem spune cu exactitate. Am văzut însă că la 4 septembrie 1389 ea era încheiată, fapt ce ne permite să admitem această dată ca un *terminus ante quem* al derulării acestei faze. În ceea ce privește momentul de debut al acțiunii, informațiile referitoare la el sunt chiar mai sumare; câteva ne permit însă o aproximare a datei. În două acte de danie pentru mănăstirea Cozia, emise la 20 mai 1388, Mircea se intitula doar „domn a toată Ungrovlahia”, respectiv „domn a toată țara Ungrovlahiei”²².

Absența din titlul domnesc a oricăror referi la alte stăpâniri ale domnului muntean, inclusiv cele dobrogene, decât cele ale teritoriului Țării Românești propriu-zise, permit constatarea că acestea nu se aflau în posesia lui. În consecință, după această dată trebuie plasat momentul de debut a acțiunii de recuperare a cetăților de pe malul dobrogean al Dunării. În concluzie, data de 20 mai 1388 poate fi admisă ca un *terminus post quem* al declanșării acestei faze. Credem, totuși, că cel mai propice moment s-a conturat la începutul verii anului 1389 când forțele otomane erau angajate în campania împotriva Serbiei. Într-un asemenea caz, acționând în Dobrogea împotriva turcilor, domnul Țării Românești venea indirect în sprijinul sârbilor.

Prin recucerirea cetăților de pe malul dobrogean al Dunării, Mircea și-a stabilit aici puternice capete de pod, care vor servi punerii în aplicare cu succes a celei de-a doua faze a intervenției în Dobrogea în scopul eliminării complete a prezenței otomane din regiunea Silistrei și a luării în stăpânire sa și a zonelor interioare ale spațiului danubiano-pontic, care aparțineau însă statului dobrogean. Cum s-a derulat acțiunea nu știm, informațiile privitoare la ea lipsind cu desăvârșire. Cert este că la mijlocul lunii ianuarie 1390, aceasta era încheiată, ceea ce îi permitea domnului muntean ca la 20 ianuarie 1390, în tratatul de la Lublin cu Polonia, să includă în titlul domnesc și formula „despot al pământurilor lui Dobrotiță și domn al Dârstorului”, reluată apoi într-o formă aproape identică în tratatul încheiat cu aceeași putere la Liov, la 6 iulie 1391, respectiv „stăpân al Dârstorului și despot al țărilor lui Dobrotiță”²³.

Pe baza acestor informații, putem conchide că ocuparea regiunilor interioare ale Dobrogei a fost realizată de către Mircea cel Bătrân într-un interval de timp foarte scurt, cuprins între septembrie 1389 și mijlocul lunii ianuarie 1390, concluzie ce ne permite să admitem data de 4 septembrie 1389 ca un *terminus post quem* al declanșării acțiunii, iar data de 20 ianuarie 1390 ca un *terminus ante quem* al finalizării sale. Foarte probabil, în integralitatea sa, acțiunea militară de eliminare a prezenței turcești din regiunile interioare ale spațiului danubiano-pontic s-a derulat în

cel Bun (1432), București, 2007, p. 371-372; Cf. E. Stănescu, *Byzance et les Pays roumains aux IXe-XVe siècles*, în XVIe CIEB, Rap. IV, 1971, p. 37; Cf. R. Constantinescu, *Considerații asupra limitelor cronologice și teritoriale ale stăpânirii lui Mircea cel Bătrân (1386-1418) (II)*, în RA, a. LXIII, vol. XLVIII, 1986, 4, p. 370; Cf. R. Șt. Vergatti, *Dobrogea lui Mircea cel Mare*, în F. Neagu, Al. V. Diță, V. Joița, N. Șerbănescu, R. Șt. Vergatti, D. Zamfirescu, *Mircea cel Mare scutul Europei*, București, 2009, p. 637.

²² *Ibidem*, p. 41-43, nr. 26-27; *Ibidem*, p. 25-27, nr. 9.

²³ *Documente privitoare la istoria românilor* culese de Eudoxiu de Hurmuzaki, vol. I: 1346-1450, partea 2, București, 1890, p. 322, 334, nr. CCLXII, CCLXXV (Hurmuzaki, I/2); DRH, D, I, p. 122, 125-126, nr. 75, 78.

toamna-iarna anului 1389. Cu același prilej, era alipită Țării Românești și cetatea Silistra și teritoriul din jur, care aparținuseră fostului Despotat al Dristrei²⁴, ocupate însă anterior anului 1388 de către bulgari. Menționarea separată a Silistrei în titlul domnesc este, fără îndoială, o trimitere la vechiul statut politico-juridic de sine stătător deținut între 1376 și 1386 de Despotatul Dristrei²⁵.

Campania domnului muntean pe malul drept al Dunării dobrogene nu a vizat însă numai eliminarea prezenței otomane din regiune. Mircea a profitat, se pare, de ocazie pentru a impune Despotatului Dobrogean o nouă cesiune teritorială, anume *pământurile* sau *țările lui Dobrotiță*, care apar acum, pentru prima oară, în titlul domnesc²⁶.

Progres și recul în politica pontică a lui Mircea cel Bătrân

Situația stăpânirilor transdunărene ale domnului muntean devine deosebit de complexă și confuză, de la mijlocul anului 1391, iar sumarele știri pe care le deținem nu ne permit decât o perspectivă redusă asupra ei. Acest lucru i-a determinat pe unii istorici să afirme, fără o bază documentară solidă, că Mircea cel Bătrân „nu a înregistrat niciodată pierderea Dobrogei”²⁷.

Știrile transmise de o serie de surse nu susțin însă o asemenea teorie. Spre exemplu, relatând evenimentele din anul 794 de la Hegira (29 noiembrie 1391-16 noiembrie 1392), cronicarii turci Mehmed-pașa Küciük Nisandji și Mustafa Ali menționează cucerirea cetăților Nicopole, Rusciuk și Silistra²⁸. O informație similară oferă și cronicarul turc Evlya Çelebi (secolul XVII) în lucrarea sa *Seyahatname*, în care preia și valorifică o serie de surse mai vechi, dar care consideră eronat această cucerire ca fiind prima ocupare a cetății de către turci²⁹. Știrea apare într-o prezentare aproape identică și în lucrarea *Tevarih-i al-i Osman* a cronicarului Așîk-pașa-zade, care, însă, o datează puțin anterior, respectiv în anul 793 de la Hegira (9 decembrie 1390-28 noiembrie 1391)³⁰.

Informațiile cronicarilor turci, chiar dacă trebuie acceptate cu unele rezerve, datorită tardivității și subiectivității lor, dar care nu pot fi însă respinse în totalitatea lor, confirmă, fără dubii, o nouă trecere a Silistrei sub control otoman. Coroborarea informațiilor transmise de cronicile turcești cu cele furnizate de actele interne ne permit să admitem că ocuparea cetății dunărene de către turci s-a făcut la o dată după 6 iulie 1391, cel mai probabil spre sfârșitul aceluiași an sau în cursul anului următor. Nu cunoaștem contextul politico-militar în care s-a produs această pierdere a Silistrei de către Mircea, dar credem că ea trebuie pusă în legătură directă cu puternicul atac otoman asupra Țării Românești, executat de forțele otomane comandate de Firuz-bey în cursul anului 1391.

²⁴ P. Diaconu, *O formațiune statală la Dunărea de Jos la sfârșitul secolului al XIV-lea necunoscută până în prezent*, în SCIVA, 29, 1978, 2, p. 199; V. Mărculeț, *Conflictul dobrogeano-genovez (1360-1387) – componentă a luptei pentru supremație în bazinul vest-pontic din a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în Pontica, XL, 2007, p. 388-389.

²⁵ *Ibidem*; *Ibidem*.

²⁶ V. Mărculeț, *Dobrogea și politica pontică*, p. 44.

²⁷ R. Șt. Vergatti, *op. cit.*, p. 638-639.

²⁸ *Cronici turcești*, I, p. 290, 339.

²⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, îngrijit de M.M. Alexandrescu-Dresca Bulgaru și M.A. Mehmet, București, 1976, p. 364 (*Călători străini*, VI).

³⁰ *Cronici turcești*, I, p. 83.

Și această cucerire a cetății dunărene a fost una temporară. Ne bazăm această afirmație pe faptul, bine cunoscut de altfel, că în vara anului 1393, odată cu desființarea Țaratului Bulgar de la Târnovo, în urma campaniei conduse de Süleymân Çelebi, fiul sultanului Bâyezî I (1389-1402), forțele otomane s-au îndreptat împotriva Silistrei. Știrile de care dispuneau referitoare la această acțiune, ne informează că după luarea Târnovei (17 iulie 1393), forțele otomane au atacat și cucerit Silistra, apărată de o garnizoană munteană, masacrată după ocuparea cetății. Aceste informații ne permit concluzia că la o dată anterioară lunii iulie 1393, Mircea și-a recucerit cetatea ocupată de turci în 1391 sau 1392.

După desființarea Țaratului Bulgar de la Târnovo, turcii înființau în nord-estul Bulgariei ugiul Deliorman, care, împreună cu ugiul Karnobat, constituit anterior, va reprezenta o amenințare permanentă la adresa stăpânirilor muntene dintre Dunăre și Marea Neagră. Hotarul fixat acum între posesiunile românești și cele turcești din Dobrogea trecea, după opiniile celor mai mulți istorici români, pe la nord de Silistra, cea mai mare a teritoriilor danubiano-pontice rămânând, astfel, în componența Țării Românești, fapt bine sesizat de Petre P. Panaitescu care conchidea că Dobrogea, „*măcar în parte continua să rămâie în stăpânirea lui Mircea*”³¹. O opinie complet diferită emite istoricul turc Halil Inalcik, după care campania otomană din vara anului 1393 „*a adus Bulgaria dunăreană sub stăpânire otomană directă, instalându-l pe țarul bulgar ca principe vasal la Nicopole și alungându-l pe Mircea cel Bătrân din Silistra și Dobrogea*”³².

Informațiile pe care le deținem cu privire la raporturile munteano-otomane în această epocă ne permit să acceptăm ca absolut veridică opinia istoricului turc referitoare la situația Silistrei, având în vedere că faptul că până la mijlocul primului deceniu al secolului al XV-lea, nu o mai arată explicit ca aparținând domnului Țării Românești. Nu aceeași este însă situația restului teritoriilor dobrogene. Tratatul încheiat la Brașov între Mircea cel Bătrân și Sigismund de Luxemburg, la 7 martie 1395, menționează și „*părțile lui Dobrotiță*” alături de „*alte pământuri, trecători, limanuri și orice alte locuri supuse stăpânirii și ascultării*” domnului Țării Românești³³, informație care permite concluzia că în primele luni ale anului 1395, Mircea stăpânea încă teritoriile dobrogene.

În pofida laconismului lor, știrile pe care le avem la dispoziție, ne permit să identificăm o acțiune de o amploare deosebită, organizată și derulată de Mircea cel Bătrân la începutul ultimului deceniu al secolului al XIV-lea, extinsă la nivelul întregului spațiu ponto-dunărean, în scopul recuperării teritoriilor dobrogene. Pe baza acestor informații constatăm că paralel cu operațiunile pentru recucerirea Silistrei și a regiunile central-sudice ale Dobrogei ocupate de turci, ce aparținuseră despotului Ivanco, domnul muntean și-a îndreptat atenția și asupra regiunilor de la gurile Dunării, stăpânite de genovezi, care controlau aici puternicul centru de la Lykostomo (Lykostomion / Licostomo), a căror importanță economică și strategică era bine cunoscută, zonă unde Țara Românească stăpânea încă de prin 1370 cetatea Chilia³⁴.

³¹ P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 2000, p. 297.

³² H. Inalcik, *Istoria Imperiului Otoman. Epoca clasică, 1300-1600*, București, 1996, p. 58.

³³ Hurmuzaki, I/2, p. 359-361, nr. CCCII.

³⁴ O. Iliescu, *Contribuții numismatice la localizarea Chilieii bizantine*, în SCIVA, 29, 1978, 2, p. 209-211; M. Balard, *Un document génois sur la langue roumaine en 1360*, în RÉSEE, 18, 1980, 2, p. 236; V. Mărculeț, *Considerații asupra implicării Dobrogei și Țării Românești în relațiile internaționale din*

Nu cunoaștem prin ce mijloace, Mircea a anexat și o parte a acestor regiuni Țării Românești. Pentru prima dată, la 27 decembrie 1391, în titlul domnului muntean apare formula, stăpân „*până la marginile părților tătărești*”³⁵. Momentul exact al consumării acestei acțiuni nu poate fi precizat. Considerăm, însă, că data de 27 decembrie 1391 poate fi admisă ca un *terminus ante quem* al încorporării teritoriilor respective în hotarele Țării Românești.

În ceea ce privește identificarea și localizarea acestor teritorii, specialiștii au exprimat păreri diferite plasându-le între Ialomița și Marea Neagră, în nordul gurilor Dunării, respectiv în sudul Bugeacului³⁶. Din punctul nostru de vedere, o asemenea opinie nu poate fi demonstrată pe baza informațiilor pe care le deținem. Admitem însă ca perfect întemeiată concluzia exprimată de Petre P. Panaitescu, care afirma că, în această epocă, „*Mircea n-a stăpânit părțile tătărești, adică o regiune cucerită din fostele stăpâniri ale acestui popor, ci o regiune învecinată cu ei*”, fără a accepta însă și localizarea lor „*în sudul Basarabiei de azi*”, propusă de acest istoric³⁷.

În opinia noastră, teritoriile situate „*către părțile tătărești*” nu puteau fi decât cele de la gurile Dunării. Mai mult, suntem în măsură să afirmăm că în această epocă a înaintării sale spre răsărit, Țara Românească nu a atins litoralul pontic. Teritoriile din aval de Chilia, împreună cu cetatea Lykostomo au continuat să rămână sub control genovez, în timp ce, pe fațada maritimă a spațiului istro-pontic, din sudul gurilor Dunării până la sud de Varna, a continuat să funcționeze, până la începutul anului 1399, un stat pontic, o ultimă rămășiță a Despotatului Dobrogean³⁸.

Evoluția defavorabilă lui Mircea cel Bătrân a factorului politico-militar de la Dunărea de Jos după 1395 a compromis politica de înaintare spre răsărit a Țării Românești. În pofida victoriei obținute asupra lui Bâyezî I la Rovine (17 mai 1395), împrejurările potrivnice l-au silit să împartă tronul cu Vlad I (c.1396-1397), susținut de o grupare boierească pro poloneză, situație în care Mircea și-a conservat stăpânirea doar asupra regiunilor vestice ale Țării Românești și a posesiunilor transcarpatice³⁹. În aceste condiții, după 1395, spațiul danubiano-pontic a fost reocupat de turci, fapt confirmat de o serie de surse, atât otomane cât și bizantine. Astfel, cronicarul Mustafa Ali, enumerând cuceririle lui Bâyezî I, anterioare anului 1399, menționează între acestea și „*vilayetul Țării Românești*” și „*cetatea Silistra*”⁴⁰. Cronicarul bizantin Doukas, referindu-se la aceeași acțiune a sultanului, consemnează faptul că „*în orașele înspre Marea Neagră trimite pe Turachan și le prefăce în pustiu, într-un cuvânt toate sunt nimicite și localitățile au rămas*

spațiul mediteranean-pontic în deceniul opt al secolului al XIV-lea, în Peuce, VII, 2009, p. 402; Cf. N. Constantinescu, Vladislav I. 1364-1377, București, 1979, p. 135-141.

³⁵ DRH, B, I, p. 36, nr. 15.

³⁶ D. Onciul, *Scrieri alese*, București, 2006, p. 516; N. Iorga, *Histoire de Roumains et de la Romanité orientale*, vol. III. *Les fondateurs d'état*, Bucarest, 1937, p. 345 (*Histoire de Roumains*, III); C.C. Giurescu, *op.cit.*, p. 363; P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân și suzeranitatea ungurească*, în AARMSI, s. III, t. XX, 1939, p. 65; P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 361-362; Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Întemeietorul” până la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 54 (*Țara Românească*); N. Șerbănescu, N. Stoicescu, *Mircea cel Mare (1386-1418). 600 de la urcarea pe tronul Țării Românești*, București, 1987, p. 88, 91-92.

³⁷ P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 361.

³⁸ V. Mărculeț, *Momentului și a împrejurărilor în care și-a încetat existența statală Despotatul Dobrogean*, p. 14-21.

³⁹ Pentru discuțiile asupra acestor aspecte, vezi: Al. V. Diță, *Mircea cel Mare. Între realitatea medievală și ficțiunea istoriografică modernă*, București, 2000, p. 167-345.

⁴⁰ *Cronici turcești*, I, p. 339.

*nelocuite*⁴¹. La rândul său, Evlya Çelebi preluând surse mai vechi, relatează că „după ce Yldîrîm Bâyezît han a cucerit acest ținut de la bulgari, valahi și moldoveni, a așezat acolo pe tătari și cete de ostași din populația Anatoliei”⁴². Același cronicar menționează între cuceririle lui Bâyezît, anterioare anului 1400 și cetățile Varna, Silistra, Constanța, Mangalia Kara-Harman (Vadu) și Babadag, situate în întreg spațiul danubiano-pontic, până la linia Dunării maritime⁴³. În aceste condiții își înceta existența precară și Despotatul Dobrogean de pe fațada maritimă a Dobrogei, care se prăbușea sub loviturile tătarilor colonizați de Bâyezît în Rumelia. Căderea ultimelor sale stăpâniri, cetatea Varna și teritoriul din jur, își află confirmarea într-o succintă însemnare din *Chronicon Mesembriae*, care consemnează că „la velet 6907 [1399] indiction 7, februar 2, în ziua de vineri, robitu-s-au Varna de către tătarii cei fără de Dumnezeu”⁴⁴.

Pierderea teritoriilor transdunărene de către Mircea cel Bătrân își află exprimarea și în titlul domnesc adoptat de domn la 1400. Într-un act emis la Argeș, la 20 iulie 1400 (6908), domnul Țării Românești se intitulează „stăpânitor până la Dunăre”⁴⁵. Formula din titlul este cât se poate de elocventă: la data emiterii actului, Mircea nu mai deținea posesiuni pe malul drept al fluviului.

Când și în ce condiții s-a produs pierderea stăpânirilor transdunărene ale domnului muntean este dificil de precizat cu exactitate. Pe baza informațiilor pe care le deținem, putem stabili însă un interval în care putem încadra acest eveniment. Așa cum am arătat, la 7 martie 1395, când semna tratatul de la Brașov cu Sigismund de Luxemburg, Mircea stăpânea încă „părțile lui Dobrotiță”. În consecință, pierderea acestor teritorii de către Țara Românească s-a produs la o dată posterioară celei de 7 martie 1395. Pentru cea de-a doua dată a intervalului, cea până la care s-a consumat acest fapt, dispunem de un act de la Vlad I emis la Argeș la 28 mai 1396 în care acesta se intitulează „voievod al Basarabiei și de asemenea comite al Severinului”⁴⁶. Absența oricăror referiri la stăpânirile transdunărene în titlul domnesc este dovada clară că la data emiterii actului acestea nu mai aparțineau Țării Românești.

Pierderea Silistrei de către Mircea cel Bătrân în favoarea lui Bâyezît I în această perioadă este confirmată și de unele surse literare externe. Astfel, Mehmed Neșri datează acest eveniment în anul 798 de la Hegira (16 octombrie 1395-4 octombrie 1396)⁴⁷. La rândul său, Leunclavius, care preia informațiile cronicarului turc, datează cucerirea Silistrei de către Bâyezît I în 1395⁴⁸.

Pe baza celor constatate, conchidem, deci, că pierderea stăpânirilor dintre Dunăre și Marea Neagră ale Țării Românești s-a produs la o dată cuprinsă în intervalul 7 martie 1395 și 28 mai 1396. Foarte probabil, acest lucru a avut loc în condițiile invaziei otomane din primăvara anului 1395. Credem că nu este lipsit de importanță pentru demersul nostru să precizăm faptul că, referindu-se la campania lui Bâyezît I împotriva lui Mircea, Leunclavius o califică drept o „*expeditione*”

⁴¹ Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)*, ed. V. Grecu, București, 1958, XIII, 6.

⁴² *Călători străini*, VI, p. 382.

⁴³ *Ibidem*, p. 349, 380, 384, 386-387.

⁴⁴ P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken*, 1. Teil, einleitung und text, Wien, 1975, p. 215.

⁴⁵ DIR, B, p. 48, nr. 32; DRH, B, I, p. 55-56, nr. 23; DRH, D, I, p. 174-175, nr. 106.

⁴⁶ Hurmuzaki, I/2, p. 374, nr. CCCXVI.

⁴⁷ *Cronici turcești*, I, p. 114.

⁴⁸ J. Leunclavius, *op. cit.*, col. 323.

*Pontica*⁴⁹, ceea ce conduce la concluzia că, într-o primă fază a acesteia, sultanul a eliminat prezența munteană din spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră și abia după atingerea acestui obiectiv, a debușat cu forțele sale pe malul stâng al Dunării.

La gurile Dunării, se pare că genovezii au continuat să păstreze controlul asupra centrului de la Lykostomo. Un act emis aici la 6 iunie 1398, care consemnează faptul că la data emiterii colonia genoveză încă bătea propria monedă „*aspri de Licostomo*”, conferă, considerăm noi, veridicitate și consistență opiniei noastre⁵⁰. Dacă situația centrului de la Lykostomo este oarecum clară, absența cvasitotală a informațiilor nu ne permite să cunoaștem care a fost soarta Chilie. Tăcerea surselor referitoare la situația acestei cetăți, ne determină să credem că, foarte probabil, ea va fi rămas, și în această perioadă tulbure, sub stăpânirea Țării Românești.

Apogeul politicii pontice a lui Mircea cel Bătrân

La cumpăna secolelor XIV-XV asistăm la o răsturnare a raporturilor de forțe la Dunărea de Jos în favoarea lui Mircea cel Bătrân, care, în 1397, în urma înlăturării lui Vlad I, își restabilise autoritatea asupra întregii țări. Faptul s-a datorat, în primul rând, puternicei ofensive a emirului mongol Tamerlan (Timur Lenk) împotriva stăpânirilor otomane din Asia, ceea ce l-a determinat pe Bâyezît să degajeze frontul dunărean și să-și concentreze eforturile militare în Anatolia pentru a contracara amenințarea timuridă.

Favorizat de noul context politico-militar, Mircea relua politica de înaintare a Țării Românești spre răsărit, spre litoralul pontic. În această nouă etapă, domnul muntean va reface terenul pierdut înregistrând noi succese, mult mai consistente și de durată.

În primăvara anului 1400, Mircea intervenea în Moldova înlocuindu-l pe Iuga (1399-1400), pe care l-a luat cu sine în Țara Românească, cu Alexandru cel Bun (1400-1431)⁵¹. Dintr-un act tardiv, emis de Mátyás Corvin (1458-1490), cunoaștem că între acești doi domni s-a realizat cu acest prilej și o reglementare de hotăr⁵². În realitate, Mircea i-a impus protejatului său cedarea unor însemnate teritorii din sudul Moldovei.

Care au fost teritoriile cedate de Alexandru cel Bun domnului Țării Românești este dificil de precizat. Asupra acestui aspect s-au exprimat de-a lungul timpului numeroși specialiști, fără a ajunge însă la o concluzie unanim acceptată⁵³.

⁴⁹ *Ibidem*, col. 319.

⁵⁰ Șt. Andreescu, *Acte medievale din arhive străine*, în Rdl, 34, 1981, 9, p. 1736.

⁵¹ «*Letopisețul de când s-a început Țara Moldovei*» - *Letopisețul lui Ștefan cel Mare*, ed. G. Mihăilă, București, 2006, p. 33, 43; *Letopisețul Țării Moldovei, de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor carea scrie de la Dragoș vodă până la Aron vodă* atribuit lui Grigore Ureche și compilat de Simion Dascălul, ed. Ov. Pecican, Cluj-Napoca, f.a., p. 91; N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, ed. C.A. Stoide, I. Lăzărescu, Iași, 1976, p. 83; A. Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, vol. I, ed. G. Ștrempel, București, 1973, p. 17; R. Popescu, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, 2, ed. M. Gregorian, București, 1984, p. 19.

⁵² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 334-335, nr. CXLVI.

⁵³ B.P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, București, 1999, p. 69; A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II: *De la întemeierea Țărilor Române până la moartea lui Petru Rareș. 1546*, București, 1986, p. 90; P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 277-278, 342; A. Ghiață, *op. cit.*, p. 77;

Unele acte emise de Alexandru cel Bun permit, prin omisiune, o identificare aproximativă a lor. Spre exemplu, în privilegiul comercial acordat negustorilor din Liov la 8 octombrie 1408, domnul Moldovei stabilea ca puncte de vamă de hotar târgul Bacău, pentru cei care se deplasau spre și dinspre Ungaria și Țara Românească, Bacăul și Trotușul, pentru cei care se deplasau spre Brașov, respectiv Bacăul și Bârladul, pentru cei care mergeau spre Brăila⁵⁴. Informațiile transmise de privilegiul comercial ne permit concluzia că Mircea i-a impus lui Alexandru cedarea unui teritoriu situat în sudul și sud-vestul Moldovei, de la limita Carpaților Orientali până la nord de Chilia. Hotarul dintre cele două state românești pleca din zona Carpaților de Curbură, pe la sud de Târgu Trotuș și Bârlad până la Prut și de aici, în diagonală până la nord de Chilia.

Semnificativ este faptul că titlul domnesc al lui Mircea cel Bătrân reflectă schimbările teritoriale survenite. Pentru prima dată, formula stăpânind „și *Latura Tătarului* [...] și pre toată *Dunărea*”, apare în titlul domnului muntean într-un act datat de specialiști între 1390-1400, dar emis după părerea noastră, cel mai probabil, în ultimul an al intervalului⁵⁵.

Toponimul „*Latura Tătarului*” desemnează, fără îndoială, la teritoriile din nordul gurilor Dunării, plecând probabil din regiunea Prutului și până la nord de brațul Chilia. Stăpânirea lui Mircea asupra acestor teritorii era în anul 1400 una indiscutabilă.

A urmat apoi recuperarea spațiului danubiano-pontic. Acțiunea, în ansamblul său, avea să fie decisiv favorizată de criza internă din Imperiul Otoman, care a urmat dezastrului militar suferit de Bâyezît I la Ankara în fața lui Tamerlan (iulie 1402) și a morții sultanului în captivitate (martie 1403).

Cum s-au derulat operațiunile de recuperare a spațiului ponto-dunărean este dificil de precizat din cauza penuriei de știri referitoare la aceste acțiuni. Credem însă că prin coroborarea informațiilor transmise de titlul domnesc cu cele provenite din diverse surse literare putem determina, cel puțin aproximativ, etapele noii politici de înaintare a Țării Românești spre răsărit.

Foarte probabil, între 20 iulie 1400, când, așa cum am văzut, domnul muntean stăpânea doar „*până la Dunăre*” și 1403, Mircea a recuperat teritoriile situate în regiunile interioare ale Dobrogei. Fără a ne exprima categoric în acest sens, considerăm că recuperarea fostelor stăpâniri transdunărene ale Țării Românești, cucerite de turci, s-a realizat pe cale militară și credem, de altfel, că la una din acțiunile destinate atingerii acestui obiectiv face referire un raport din Creta, din 3 martie 1401, care înregistrează o importantă victorie a lui Mircea cel Bătrân asupra unei oști otomane „*ad partes Vlachie suppositas Turcho*”⁵⁶. În urma acestei acțiuni,

C. Cihodaru, *Formarea hotarului dintre Moldova și Țara Românească în secolul al XV-lea*, în *Stat, societate, națiune*, Cluj-Napoca, 1982, p. 80-92; E. Diaconescu, D. Matei, *Alexandru cel Bun. 1400-1432*, București, 1979, p. 101; N. Constantinescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 135-136; Ș. Papacostea, *Geneza statului în Evul Mediu Românesc*, București, 1999, p. 113.

⁵⁴ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II: *Documente interne: Urice (Ispisoace), Surete, Regeste, Traduceri. 1438-1456; Documente externe: Acte de împrumut, de omagiu, tractate, solii, privilegii comerciale, salv-conducte, scrisori. 1387-1458*, Iași, 1932, p. 630-636, nr. 176.

⁵⁵ DRH, B, I, p. 31, nr. 12; DRH, D, I, p. 119, nr. 73; Cf. DIR, B, p. 67, nr. 53, unde actul este datat în 1414.

⁵⁶ N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor adunate din depozitele de manuscrise ale Apusului*, vol. III, București, 1897, p. 4 (*Acte și fragmente*, III).

era restabilită, în linii mari, situația existentă în martie 1395. Titlul domnesc exprimă noile modificări teritoriale. Astfel, un act datat de specialiști între 1400-1403 menționează între stăpânirile domnului Țării Românești „și toată Podunavia”⁵⁷.

Constatarea pe care ne-o permit informațiile pe care le deținem este aceea că în anul 1403, Țara Românească nu atinsese încă litoralul Mării Negre. Documente interne confirmă această concluzie. Astfel, într-un act datat de editorii săi între 1401-1406, emis însă, cel mai probabil, în prima parte a intervalului, Mircea cel Bătrân se intitulează stăpân și domn „peste toată țara Ungrovlahiei [...] și pe toată Dunărea”, fără a face nici o referire la atingerea litoralului Mării Negre⁵⁸.

Acest obiectiv avea să fie atins până, cel mai târziu, în a doua jumătate a anului 1406. Într-un act fără dată, dar datat de specialiști între 1404-1406, în titlul domnesc al lui Mircea cel Bătrân apare pentru prima dată formula „stăpânind și domnind peste toată țara Ungrovlahiei [...] încă și către părțile tătărăști [...] și pe amândouă părțile pe toată Podunavia, încă și până la Marea cea Mare și stăpânitor al cetății Dârstorului”⁵⁹. Cu un conținut identic, formula din titlul domnesc se regăsește într-un act de danie a domnului muntean pentru mănăstirea Tismana emis la 23 noiembrie 1406⁶⁰. Pe baza conținutului titlului domnesc din acest act suntem determinați să conchidem că la data emiterii actului pentru mănăstirea Tismana, stăpânirea lui Mircea cel Bătrân asupra teritoriilor menționate în el era un fapt aflat în afara oricărei discuții.

În ce condiții s-a realizat recuperarea teritoriilor danubiano-pontice de către Mircea nu cunoaștem din cauza penuriei de informații pe care le deținem. Momentul este însă indisolubil legat de disoluția puterii otomane în urma catastrofei înfrângerii a lui Bâyezît I la Ankara. În absența unor surse contemporane, opinia noastră este confirmată de informațiile tardive transmise de călătorul turc Evlya Çelebi, care, inspirat din izvoare mai vechi, care însă nu ne-au parvenit, conchide că „pe vremea întâmplărilor cu Timur [Lenk], craii Țării Românești și ai Moldovei, găsind prilej, au ocupat toate cetățile de dincolo de Dunăre”⁶¹. Care au fost cetățile „de dincolo de Dunăre”, ocupate de români, cronicarul turc nu precizează, dar considerăm că, foarte probabil, el le are în vedere pe cele enumerate între cuceririle lui Bâyezît I dinainte de anul 1400, respectiv Varna, Silistra, Constanța, Mangalia, Kara-Harman (Vadu) și Babadag.

Cam în aceeași perioadă, Mircea își asigură ieșirea la mare și în zona gurilor Dunării unde ocupă cetatea Lykostomo și teritoriile extrem-orientale ale regiunii. Contextul în care s-a produs estinderea stăpânirii Țării Românești asupra centrului genovez de la Lykostomo și a regiunilor răsăritene a teritoriilor de la gurile Dunării nu poate fi cunoscut din cauza absenței totale a informațiilor referitoare la acest aspect. Din același motiv, nici momentul consumării acestui fapt nu poate fi datat decât cu multă aproximație.

Actul din 6 iunie 1398 rămâne până în prezent ultimul document genovez cunoscut, emis în centrul de la gurile Dunării. El atestă funcționarea unei autorități genoveze locale, care numără între prerogativele sale pe acelea de a emite acte

⁵⁷ DRH, B, I, p. 50-51, nr. 21.

⁵⁸ DRH, B, I, p. 56-57, nr. 24; Cf. DIR, B, p. 62, nr. 46, datat între 1409-1418.

⁵⁹ DIR, B, p. 50, nr. 34; DRH, B, I, p. 63-64, nr. 28.

⁶⁰ DIR, B, p. 51, nr. 35; DRH, B, I, p. 70-71, nr. 32.

⁶¹ *Călători străini*, VI, p. 356-357.

oficiale și de a bate monedă proprie, *asprul de Licostomo*, atribute care reprezintă o confirmare clară a stăpânirii comunei ligure asupra cetății Lykostomo.

De la începutul secolului al XV-lea dispunem de alte informații, provenite din surse genoveze, privitoare la Lykostomo. În 1402, actele Massariei din Pera înregistrau suma de 4.746 de hyperperi, plătiți pentru consolidarea capacității de apărare a cetății de la gurile Dunării⁶². Alte două însemnări în registrul de socoteli ale aceleiași Massarii, semnalate de Nicolae Iorga, îl menționează la 18 mai 1403 pe un „*Nicolaus de Flischo, olim consul Licostomi (Nicolao di Fieschi fost consul în Licostomo)*”, iar la 15 august același an pe un anume „*Iacobus Bontempus, olim massarius pro Communi in Licostomo (Iacobo Bontemppo, fost massarius al Comunei în Licostomo)*”⁶³. În aceeași zi de 15 august 1404, actele Massariei din Pera înregistrau suma de 5.015 hyperperi și 15 karați „*pentru cheltuielile castelului Licostomo*”⁶⁴. În sfârșit, în 1403, trecând prin spațiul românesc, călugărul dominican, Ioannes, arhiepiscop de Sulthanyes, consemnează, între altele, faptul că „*Volaquia dicitur maior et minor. Per istam provinciam transit Danubius, fluvius maximus in orbe terrarum, descendens de Almaniam per Ungariam, inde per Volaquian, et intrat mare Magnum circa Nicostomum, quem habent Ianuenses (Valahia este numită cea mare și cea mică. Prin această țară trece Dunărea, cel mai mare fluviu de pe pământ, care coboară din Germania prin Ungaria, apoi prin Valahia și se varsă în Marea cea Mare lângă Lykostomo, unde stăpânesc genovezii)*”⁶⁵.

Pe baza actului din 1398 și a evenimentelor derulate la Dunărea de Jos, Ștefan Andreescu identifică două momente în care teritoriile de la gurile fluviului ar fi putut intra sub stăpânire munteană. Conform respectivului istoric, primul din aceste momente ar putea fi datat „*în primăvara anului 1400*”, când Mircea cel Bătrân l-a impus pe Alexandru cel Bun pe tronul Moldovei, iar al doilea „*în 1401-1402*”⁶⁶.

În opoziție, cu aceste opinii, Șerban Papacostea este de părere că în 1404, Lykostomo se mai afla încă sub stăpânire genoveză. Opinia exprimată este argumentată tocmai prin informațiile transmise de Ioannes de Sulthanyeh, care, conchide istoricul român, „*excelent cunoscător al Europei orientale, care menționând Licostomo, nu uită să adauge: «quem habent Januenses»*”⁶⁷.

Continuându-și teoria prin care căuta să demonstreze perpetuarea stăpânirii genoveze la Lykostomo, pentru o mai lungă perioadă de timp, Șerban Papacostea emite și concluzia potrivit căreia și în anul 1408 centrul de la gurile Dunării se afla sub controlul comunei ligure. Temeiul părerii sale îl reprezintă o informație care înregistrează o solicitare făcută de regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg,

⁶² M. Balard, *Les Génois dans l'ouest de la Mer Noire au XIVe siècle*, în *Actes du XVIe CIÉB*, vol. II, București, 1975, p. 30; M. Balard, *La Romanie génoise (XIVe-début du XVe siècle)*, vol. I, Genova, MCMLXXXVIII, p. 146.

⁶³ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 5-6.

⁶⁴ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 53 (*Studii istorice*).

⁶⁵ A. Kern, *Der „Libellus de Notitia Orbis” Iohannes’ III. (de Galonifontibus?) O.P. Erzbischofs von Sulthanyeh*, în *AFP*, VIII, 1938, p. 103; Cf. *Călători străini despre Țările Române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 39 (*Călători străini*, I).

⁶⁶ Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 1733-1734.

⁶⁷ Ș. Papacostea, *La fin de la domination génoise à Licostomo*, în *AIIA*, XXII, 1985, p. 33.

venetienilor să vină cu vasele lor la Lykostomo pentru a transporta la Gallipoli forțele sale⁶⁸.

În sfârșit, în condițiile absenței oricăror informații, Șerban Papacostea ajunge la concluzia că Lykostomo a intrat sub stăpânirea Moldovei, nu sub cea a Țării Românești, la o dată cuprinsă între 25 mai 1411, cea a reînnoirii alianței antimaghiare moldo-polone, și 15 martie 1412, cea a încheierii tratatului polono-maghiar de la Lublau. În intervalul de timp respectiv, conchide istoricul amintit, *„Licostomo încetase să aparțină genovezilor și fusese încorporat principatului moldav”*⁶⁹.

Pentru a clarifica lucrurile, considerăm că se cuvine să luăm în discuție sursele invocate de Șerban Papacostea în susținerea teoriilor sale. Dacă informația transmisă de arhiepiscopul Ioannes de Sulthanyeh este în afara oricărei discuții în a susține stăpânirea genovezilor la Lykostomo, nu la fel stau lucrurile cu celelalte surse. Potrivit textului solicitării adresate venetienilor, Sigismund de Luxemburg le cerea acestora *„să-l ajute cu câteva corăbii mari pentru a ridica și duce de la Licostomo la Gallipoli trupele sale, pentru care lucru se va adresa și altor creștini, spre a-și putea îndeplini planul asupra Gallipolei (item requirit et precatur nos, ut subveniamus ipsi regi de aliquibus navigiis grossis pro levando et conducendo a Licostomo contra Galipolim gentes suas armigeras, ad quam fazendam requirer de aliis christianis, ut possit implere intentionem, quam habet in Galipoli)”*⁷⁰.

Parcursarea textul ne arată că știrea invocată nu face nici o referire la vreo stăpânire asupra cetății Lykostomo, fie ea genoveză, fie a vreunei alte puteri. La acea dată, conchidea perfect întemeiat Nicolae Iorga, care însă identifica Chilia cu Lykostomo, cetatea dunăreană *„nu se putea afla decât în mâna unui aliat al lui Sigismund și unui dușman al turcilor, Mircea, în ajunul răscoalei lui Musa, era și una și alta”*⁷¹.

În ceea ce privește cele două tratate, ele ne relevă o situație aproape similară. În timp ce tratatul moldo-polon din 25 mai 1411 nu face nici o referire la teritoriile de la gurile Dunării⁷², cel maghiaro-polon din 15 martie 1412 menționează doar cetatea Chilia ca aparținând Moldovei⁷³. Tratatul nu face nici o referire la Lykostomo, care așa cum, absolut justificat, afirma Virgil Ciocîltan, *„a fost altă așezare și a avut alți stăpâni decât Chilia”*⁷⁴.

Sursele prezentate ne permit constatarea, potrivit căreia dintre toate acestea, știrea transmisă de arhiepiscopul Ioannes de Sulthanyeh conține ultima informație, de care dispunem în prezent, care afirmă, fără dubii, stăpânirea genoveză asupra cetății Lykostomo. Din acest motiv, ea are o însemnătate aparte în economia demersului nostru. Pe baza ei putem conchide că stăpânirea genoveză asupra centrului și regiunilor răsăritele ale teritoriilor de la gurile Dunării au încetat după

⁶⁸ *Ibidem*; Cf. *Listine o odošajih izmedju južnoga Slavenstva i mletačke republike*, knjga V: *Od godine 1403 do 1409. Dodatak k listinam u knj. 1.-4.*, skupio S. Ljubič, U Zagrebu, 1875, în MSHSM, vol. V, Zagrabiae, 1875, V, p. 136-137 (*Listine*).

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Listine*, p. 136-137.

⁷¹ N. Iorga, *Studii istorice*, p. 71.

⁷² M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 637-639, nr. 177.

⁷³ Hurmuzaki, I/2, p. 486, nr. CCCCI; Cf. P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 366-367; Cf. Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în *Studii*, 17, 1964, 5, p. 138-139.

⁷⁴ V. Ciocîltan, *Chilia în primul sfert al veacului al XV-lea*, în *RdI*, 34, 1981, 11, p. 2095.

această dată. Ca urmare, considerăm că nu greșim admitând anul 1404 drept un *terminus post quem* al încetării stăpânirii comunei ligure în această zonă.

Momentul până la care s-a produs sfârșitul stăpânirii genoveze la gurile Dunării poate fi dedus din titlul domnesc al lui Mircea cel Bătrân. Așa cum am arătat deja, formula de stăpânitor „*încă și până la Marea cea Mare*”, respectiv asupra regiunilor de la gurile Dunării, apare pentru prima dată în titlul domnului Țării Românești în actul pentru Mănăstirea Cozia din 1404-1406, și precis datată în actul pentru Mănăstirea Tismana din 23 noiembrie 1406. Ca urmare, din punctul nostru de vedere, anul 1406 poate fi admis drept un *terminus ante quem* al încetării stăpânirii genoveze la Lykostomo și al trecerii centrului de la gurile Dunării în stăpânirea Țării Românești.

Constatările făcute, ne permit să conchidem că sfârșitul stăpânirii genoveze asupra cetății Lykostomo și a teritoriilor răsăritene de la gurile Dunării și trecerea lor în stăpânirea Țării Românești s-a produs la o dată, imposibil de precizat cu exactitate pe baza informațiilor existente în prezent, cuprinsă între 1404 și 1406. Teoriile care susțin perpetuarea stăpânirii genoveze asupra cetății Lykostomo după 1406 sunt complet lipsite de orice suport documentar.

Din punctul nostru de vedere, analiza tuturor surselor interne și externe prezentate ne permite constatarea că între 1403 și 1408 Lykostomo și-a schimbat radical statul politico-juridic. Conchidem, deci, pe baza informațiilor provenite din sursele menționate cu cele rezultate din formula titlului domnesc al lui Mircea cel Bătrân din perioada 1404-1406, că la o dată cuprinsă între 15 august 1403 și 1404/1406, centrul genovez de la Lykostomo a intrat în posesia lui Mircea cel Bătrân.

Stăpânirea exercitată de Mircea cel Bătrân asupra întregului teritoriu de la gurile Dunării a fost de scurtă durată. Ea înceta la scurt timp după ocuparea cetății Lykostomo. Cel care a provocat această defecțiune a stăpânirii muntene în zonă a fost domnul Moldovei, Alexandru cel Bun. În condiții care ne rămân necunoscute, după 1408 acesta a procedat la o rectificare unilaterală a hotarului cu Țara Românească de pe linia Dunării maritime. Cu acest prilej, domnul Moldovei a intrat și în posesia Chilieii și a hinterlandului său pe care i le-a luat lui Mircea cel Bătrân.

Momentul, contextul politico-militar și condițiile în care s-a produs recuperarea de către Alexandru cel Bun a teritoriilor meridionale ale statului moldovean, cedate în 1400 protectorului său din Țara Românească, și ocuparea centrului de la gurile Dunării nu se cunosc. Cu ani în urmă, istoricii Florin Constantiniu și Șerban Papacostea au formulat opinia, potrivit căreia Alexandru cel Bun a preluat Chilia direct de la genovezi, la o dată cuprinsă între 25 mai 1411, cea a încheierii tratatului moldo-polon, și 15 martie 1412, momentul încheierii tratatului maghiaro-polon de la Lublau⁷⁵.

Din punctul nostru de vedere, data de 25 mai 1411 nu poate fi luată în discuție pentru stabilirea momentului intrării Chilieii sub stăpânirea lui Alexandru cel Bun. Acest lucru se datorează simplului motiv că tratatul moldo-polon, îndreptat împotriva Ungariei, nu face nici o referire la întinderea stăpânirilor lui Alexandru cel Bun⁷⁶. Credem însă că analizând titlul domnesc al lui Mircea cel Bătrân putem data cu mai multă exactitate momentul pierderii Chilieii în favoarea Țării Românești.

⁷⁵ Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în *Studii*, 17, 1964, 5, p. 1138.

⁷⁶ M. Costăchescu, *op. cit.*, p. 637-639, nr. 177.

Suntem întru totul de acord cu opiniile acelor specialiști care susțin că formula din titlul domnesc care îl arată pe Mircea cel Bătrân stăpânind „*până către Părțile Tătărăști*” se referă la regiunile de la gurile Dunării, cu cetatea Chilia⁷⁷. Analiza titlului domnesc ne permite constatarea că în actul de confirmare a daniei pentru Mănăstirea Strugalea, din 11 mai 1409, din varianta extinsă a acestuia lipsește tocmai formula de stăpânitor „*până către Părțile Tătărăști*”⁷⁸.

Absența formulei din varianta extinsă a titlului domnesc folosit în document, certifică faptul că în momentul emiterii actului regiunile apusene ale teritoriilor de la gurile Dunării, cu cetatea Chilia, nu se mai aflau sub jurisdicția domnului muntean. Întrucât, la momentul respectiv, singurul stat cu care Țara Românească se învecina în regiune era Moldova, numai sub jurisdicția domnului acesteia ar fi putut trece regiunile respective. Această constatare ne permite să fim în măsură să conchidem că Chilia și hinterlandul său au intrat în stăpânirea lui Alexandru cel Bun la o dată cuprinsă între 8 octombrie 1408 și 11 mai 1409.

Stăpânirea Chilie de către Moldova este confirmată clar de tratatul maghiaro-polon de la Lublau din 15 martie 1412. Probabil, tot din acest an sau din cel precedent datează și o scrisoare nedată a lui Sigismund de Luxemburg către Stibor de Stiboricz, voievodul Transilvaniei, prin care regele Ungariei în informa pe demnitarul său cu privire la intenția de a-și amâna planul de ocupare a Chilie din cauza apariției unor factori ostili⁷⁹. Cadrul ostil, care l-a împiedicat pe regele Ungariei să-și pună în aplicare planul de cucerire a Chilie, a fost, credem noi, generat tocmai de încheierea alianței antimaghiare dintre Moldova și Polonia din 25 mai 1411.

Formula stăpânind și domnind „*încă și către Părțile Tătărăști*” reapare în titlul lui Mircea cel Bătrân într-un act de întărire a unei danii, emis în 10 iunie 1415⁸⁰. Informațiile în discuție ne permit să susținem că, anterior datei de 1415, domnul Țării Românești, fie a reintrat în posesia regiunilor apusene de la gurile Dunării, fie, cel mai probabil, cei doi domni au procedat la o delimitare a stăpânirilor lor în zonă, teritoriile disputate fiind incluse în sistemul unui condominium munteano-moldovean. Asupra situației Chilie nu ne putem pronunța cu certitudine, dar este foarte posibil ca cetatea dunăreană să fi rămas în continuare în posesia Moldovei.

Stăpânirea comună a Țării Românești și a Moldovei la gurile Dunării este confirmată între altele și de o știre a cronicarului turc contemporan, Halil. Acesta, prezentând debutul tentativei șeicului Bedr-ed-Din din 1417 de a ocupa tronul sultanilor, înregistrează o însemnare a pretendentului, care relatează că „*întinzând pânzele, pe când eram pe drumuri, / Am nimerit la hotarul Moldovei (Bogdan) și în ținuturile Țării Românești (Eflak) / Zărind [o corabie], ei [românii] au venit / Și, ajungând acolo, s-au așezat lângă schelă / Și m-au primit pe țărm cu bucurie și apoi, luându-mă, m-au dus înainte, [în țară]*”⁸¹.

Pierderea Chilie în favoarea Moldovei nu a afectat decât în mică măsură posesiunile lui Mircea cel Bătrân din spațiul danubiano-pontic. Stăpânirea domnului muntean asupra restului teritoriilor transdunărene inclusiv asupra gurilor Dunării, unde Lykostomo a rămas în continuare sub controlul său total, este în afara oricărei discuții, fapt confirmat, de mai multe surse. Spre exemplu, mai mulți cronicari

⁷⁷ P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 361.

⁷⁸ DRH, B, I, p. 75-76, nr. 35; DIR, B, p. 64, nr. 48.

⁷⁹ Fl. Constantiniu, Ș. Papacostea, *op. cit.*, p. 1137-1138, n. 24.

⁸⁰ DRH, B, I, p. 80-81, nr. 38; DIR, B, p. 69, nr. 54.

⁸¹ *Cronici turcești*, I, p. 27.

otomani, prezentând debutul acțiunii lui Musa Çelebi (1409) de a ocupa tronul cu sprijinul lui Mircea cel Bătrân, susțin acest lucru. Dintre aceștia reținem relatarea aceluiasi Halil, care susține că prințul otoman și susținătorii săi, plecând din Sinope, „au întins pânzele și au pornit la drum” până când „căpitanul de corabie a sosit la marginea Țării Românești”⁸². La rândul său, Orudj' bin Adil, referindu-se la aceleași evenimente, consemnează că „Isfendiaroglu l-a urcat pe Musa Çelebi în corabie și l-a trimis din orașul Sinop în Țara Românească. [...] Mircea, la rândul său, i-a dat acestuia oaste, cu care a trecut pe la Silistra în Rumelia”⁸³. O știre identică ne transmite Așîk-paşa-zade zade, conform căruia, „Isfendiar l-a suit pe Musa într-o corabie din Sinop și l-a trimis în Țara Românească. [...] Musa s-a repezit până la Silistra și de acolo a plecat mai departe”⁸⁴. În sfârșit, Mehmed Neșri relatează succint că Musa „a venit din nou la Isfendiar și de acolo, luând o corabie, a trecut în Țara Românească”⁸⁵. Este în afara oricărei discuții că Musa sosit pe mare în Țara Românească nu putea acosta decât la gurile Dunării sau în vreunul din porturile de pe litoralul pontic, aflate în hotarele statului muntean. De asemenea, concentrarea forțelor sale la Silistra în fază de organizare a campaniei pentru ocuparea tronului, reprezintă, la rândul ei, o confirmare a stăpânirii lui Mircea cel Bătrân și asupra acestei cetăți de la Dunărea de Jos.

Momentul cuceririi Dobrogei de către Imperiul Otoman rămâne unul controversat. Unii istorici se pronunță pentru anul 1417, alții pentru 1420⁸⁶. În absența unor informații categorice, subiectul rămâne în continuare deschis discuțiilor.

Pierderea Dobrogei a compromis politica pontică a Țării Românești. Statul muntean avea să mai păstreze ieșirea la mare doar în zona gurilor Dunării, unde va stăpâni cetatea Lykostomo până la mijlocul secolului al XV-lea.

ABREVIERI

XVIe CIÉB - Rap. IV – XVIe Congrès International des Études Byzantines, Bucarest, 6-12 septembre 1971, Rapports IV, București.

AARMSI – Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București.

Acta MP – Acta Musei Porolissensis, Zalău.

⁸² Ibidem, p. 25.

⁸³ Ibidem, p. 50.

⁸⁴ Ibidem, p. 84.

⁸⁵ Ibidem, p. 115.

⁸⁶ Cf. I. Văcărescu, *Istoria othomanească*, ediție critică de G. Ștrempel, București, 2001, p. 28; Cf. Gh. Șincai, *Hronica românilor*, tom I, ediție de Fl. Fugariu, București, 1967, p. 574; Cf. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 400-403; Cf. N. Iorga, *Histoire de Roumains*, III, p. 402; Cf. C.C. Giurescu, *op. cit.*, p. 371-372; Cf. Șt. Ștefănescu, *Țara Românească*, p. 59; Cf. Șt. Ștefănescu, *Mircea cel Mare – personalitate de seamă a istoriei poporului român*, în Rdl, 39, 1986, 7, p. 623-624; Cf. A. Ghiață, *op. cit.*, p. 92; Cf. Viorica Pervian, *Lupta antiotomană a Țărilor Române în anii 1419-1420*, în AliACN, XIX, 1976, p. 73; Cf. A. Decei, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, București, 1978, p. 79-81; Cf. N. Constantinescu, *Mircea cel Bătrân*, p. 161-162; Cf. A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *A Concise History of Dobruja*, Bucharest, 1984, p. 136-137; Cf. N. Pienaru, *Relațiile lui Mircea cel Mare (1386-1418) cu Mehmed I Çelebi (1413-1421)*, în Rdl, 39, 1986, 8, p. 782-785; Cf. Șt.-R. Ciobanu, *A fost pierdută Dobrogea de Mircea cel Bătrân?*, în Rdl, 39, 1986, 8, p. 769-770; Cf. C. Căzănișteanu, *Pe urmele lui Mircea cel Mare*, București, 1987, p. 192; Cf. N. Șerbănescu, N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 348-353; Cf. M. Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă. Cadru juridic al relațiilor româno-otomane în Evul Mediu*, București, 1993, p. 206-224; Cf. H. Inalcik, *op. cit.*, p. 62; Cf. Al. V. Diță, *op. cit.*, p. 457.

Actes du XVIe CIÉB – Actes du XVIe Congrès International des Études Byzantines, Bucarest, 6-12 septembre 1971, București.

AlIA – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași.

AlIACN – Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca.

AFP – Archivum Fratrum Praedicatorum, Bruxelles.

AMMR – Anuarul Muzeului Marinei Române, Constanța.

AOG – Archiv für österreichische Geschichte, Wien.

Conv.Lit – Convorbiri Literare, București.

DIR – Documente privind istoria României, București.

DRH – Documenta Romaniae Historica, București.

MI – Magazin Istoric, București,

MSHSM – Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Zagreb.

RA – Revista Arhivelor, București.

RdI – Revista de Istorie, București.

RÉSEE – Revue des Études Sud-Est Européennes, Bucarest.

RIM – Revista de Istorie Militară, București.

RMPMB – Revista Muzeului și Pinacotecii Municipiului București.

SCIVA – Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București.

Studii – Studii. Revistă de Istorie, București.

Tipărituri *transilvanice* din Biblioteca Veche a Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia

Florin BOGDAN

***Transilvanice* from the Old Library of the National Museum of Union Alba Iulia**

Abstract

Many of the public libraries or those of some cultural institutions from Romania hold valuable funds of old book, both Romanian and foreign. A particular category, part of group of old books, directly connected to the Romanian area, especially Transylvania, is that of books printed in this geographical area between 1525 and 1800.

Transylvanian printing produced Latin, Hungarian, German, Slav and Romanian printed book (these last ones especially printed with Cyrillic letters, yet exist also exceptions – books printed in Romanian, with Latin letters and Hungarian orthography).

This study intends to make known to reader, either specialised or only „fond” of bibliophily, a fund of Transylvanian book held by the National Museum of Unification from Alba Iulia, respectively by the Old Library, which is also the first core of the library belonging to the institution from Alba Iulia. The printings cover a period between 1736 and 1800, they being the product of some workshops important for the history of Transylvanian printing from localities known for typographical activity carried out there: Cluj, Șumuleu-Ciuc, Sibiu, Aiud (Țirgu-Mureș) and Alba Iulia.

And last but not least our contribution is not only bibliographical, enumerating the copies of Transylvanian book, but also one referring to cultural history, with special emphasis on Alba Iulia, many of printings bearing the bookplates of some important cultural institutions that activated in the former capital of Transylvania's Principality.

Key words: old book, Transylvania, XVIIIth century, Alba Iulia, library

Colecția de carte veche - atât românească, cât și străină sau transilvanică - deținută de către Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia este împărțită pe mai multe fonduri, după cum urmează: Biblioteca Veche a muzeului (BV), fondul de carte veche românească (CVR), fondul de carte veche străină (CVS) și Sala Unirii (SU). În ceea ce ne privește, în materialul de față, interesul nostru se îndreaptă spre cartea *transilvanică*, cartea tipărită în spațiul transilvănean în limba latină, maghiară sau germană, în intervalul 1525¹ - anul în care a apărut prima tipăritură din Transilvania la Sibiu, - 1800. Deși aceste tipărituri sunt prezente în toate fondurile menționate, în acest stadiu al cercetării interesul nostru se îndreaptă către *transilvanicele* din Biblioteca Veche, primul nucleu al bibliotecii Muzeului Național al Unirii, fond în care se regăsesc un număr de 23 de tipărituri apărute în intervalul 1736-1800 în centre tipografice precum: Cluj, Șumuleu-Ciuc, Sibiu, Aiud, Țirgu-Mureș și Alba Iulia.

Cea mai veche lucrare din categoria transilvanicelor aflată în Biblioteca Veche a Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia este un exemplar al lucrării lui Massaeus

¹ Cu privire la cea mai veche tipăritură transilvăneană cunoscută a se vedea și Zsolt Simon, *Primele tipărituri din Transilvania (Sibiu, 1525)*, în *Anuarul Institutului de Istorie "G. Barițiu" din Cluj-Napoca*, tom. XLVI, 2007, p. 89-106.

Kresslinger, *Ortus et Progressus Sacri Ordinis Fratrum Minorum S. P. N. Francisci. Annis DXXV*, tipărită la Cluj în anul 1736, în officina Societății Academice Iezuite², imprimarea tirajului datorându-se tipografului Simon Thadeus Weichenberg. Volumul, un în 4° prezintă [12] f. + 181 p. + [17] f., acestea din urmă reprezentând indexul și errata și se află într-o stare de conservare bună. Tiparul este realizat cu negru, textul fiind în limba latină; lucrarea nu conține ornamente tipografice. Unele surse bibliografice oferă și un alt nume pentru autor, respectiv Dároczi Georg³; de asemenea, exemplarele semnalizate prezintă și alte caracteristici față de exemplarul aflat la Alba Iulia, este tipărit în aceeași officină și de către același tipograf, dar este de formatul în 12° și prezintă [25] p. + 177 p. Este posibil, totuși, să fie doar o semnalizare greșită a unui exemplar incomplet. Legătura volumului este realizată din carton presat, căruia i s-a adăugat o învelitoare din piele maronie, decorată cu chenare liniare pe ambele coperte. Pe foaia de titlu a cărții se păstrează și un ex-libris manuscris: *Joannis Biró 1739*, volumul aflându-se în posesia respectivei persoane la scurt timp după imprimarea sa. Lucrarea este colligată cu o altă tipăritură transilvanică: Györffi Pál, *Ortus, Progressus, Vicissitudines, Excisio, et Restauratio, olim custodiae, nunc ab anno M. DCC. XXIX*, Șumuleu-Ciuc, 1737.

Acest al doilea titlu, Györffi Pál, *Ortus, Progressus, Vicissitudines, Excisio, et Restauratio, olim custodiae, nunc ab anno M. DCC. XXIX*, Șumuleu-Ciuc, 1737⁴ este tot o lucrare cu caracter religios, fiind o prezentă unică a officinei ciucane în biblioteca muzeului din Alba Iulia pentru perioada aflată în atenția noastră. Lucrarea de format în 4° prezintă [8] p. + 51 p. + [1] p., fiind un exemplar complet aflat într-o bună stare de conservare. Tiparul a fost executat cu tuș negru, textul fiind în limba latină, cu puține ornamente tipografice (2 vignete). Nu prezintă însemnări manuscrise.

Următoarea carte din punct de vedere cronologic este tot o lucrare teologică, avându-l ca și autor pe Csató Alexius, *Deus discernens seu dissertationes theologiae scholastico-dogmaticae de gratia omnium et Praedestinatione Sanctorum*, Cluj, 1739⁵. Tiparul a fost executat în officina Academiei Societății Iezuite din Cluj, textul fiind redactat în limba latină, pe două coloane, cu negru (în cazul foii de titlu s-a folosit și culoarea roșie), și conține ornamente tipografice (inițiale ornate, vignete, frontispicii). Volumul în 2° prezintă [16] p. + 355 p. + [11] p., este, conform unor surse bibliografice, doar prima parte a lucrării⁶. Exemplarul nu este unicat în mediul albaulian, un alt exemplar al lucrării aflându-se în biblioteca Institutului Teologic romano-catolic din Alba Iulia⁷. Legătura volumului este realizată din tăblii de lemn îmbrăcate în piele. Pe cotor prezintă registre decorative cu motive

² Cota BV 1048, coll. 1; Andrei Veress, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I, București, 1931, p. 191, nr. 355, (în continuare Veress).

³ Petrik Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860, könyvészeti kimutatása a magyarországbán és hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak, összeállította és tudományos szakmutatóval ellátta Petrik Géza*, bevezetéssel Szilágyi Sándortól, I, Budapest, 1888, p. 501 (în continuare Petrik), precum și Doina Năgler, *Catalogul transilvanicelor*, vol. II (sec. XVIII), Sibiu, 1982, p. 52, nr. 16.

⁴ Cota BV 1048, coll. 2; Veress, I, p. 197, nr. 369; Petrik, II, p. 12; Petrik, V, p. 181; Năgler, p. 54, nr. 167.

⁵ Cota BV 476; Petrik, I, p. 457.

⁶ Doina Năgler, *op. cit.*, p. 57, nr. 177.

⁷ http://teka.sis.romkat.ro/index.jsp?from_page=details&page=details&dbname=database&bib1id=4&b1field=0&term=206132, consultat în data de 16 aprilie 2014.

geometrice, florale și vegetale aurite. Starea de conservare a volumului este satisfăcătoare, fiind vizibile urmele unui atac xilofag. Din punct de vedere documentar volumul este foarte important datorită însemnării de pe foaia de titlu: *Inscri. No. Catal. Resident. Cibir. S. f. 1770*. Conform notiței, volumul se afla, în anul 1770, în posesia așezământului iezuiților din Sibiu. Mai mult, pe foaia de gardă 1r prezintă o cotă de bibliotecă: "F II 7", nefiind exclusă varianta că după desființarea ordinului iezuiților volumul să fi ajuns în biblioteca Institutului Teologic romano-catolic de la Alba Iulia, de unde a poposit, ulterior, în biblioteca muzeului.

Rămânem în sfera lucrărilor teologice tipărite la Cluj în tipografia Societății Academice Iezuite cu lucrarea lui Emeric Pallovics asupra operei profesorului francez Pierre Annat: *Traditiones Ecclesiasticae studio et opera Petri Annati collectae*, Cluj, 1745⁸. Volumul de format mic, în 8°, prezintă [8] p. + 118 p., ceea ce indică un exemplar complet, legat în coperti de carton îmbrăcate în piele maronie, decorate cu chenare din motive vegetale și florale aurite care se repetă pe ambele coperti. Starea de conservare este bună, atât la nivelul blocului cărții, cât și în cazul legăturii. Volumul a poposit în zona Alba Iuliei probabil imediat după tipărire, mențiuni referitoare la instituții care au deținut cartea întâlnim pe foaia de gardă 1, unde avem următorul text: *Sem[inarium] Inc[carnatae] Sap[ientiae] 1845*, dar și o cotă de bibliotecă: "D VI 21".

În același an și în aceeași tipografie se imprima și lucrarea lui Christophor Peichich, *Concordia orthodoxorum patrum orientalium et occidentalium De Spiritus Sancti Processione*, Cluj, 1745⁹. Din nou vorbim despre o lucrare cu largă circulație în zona Alba Iuliei, existentă și în biblioteca Institutului Teologic romano-catolic¹⁰; lucrarea face parte din acea categorie a cărților tipărite de iezuiți în ideea de a-i atrage pe ortodocși¹¹. Volumul de format mic, în 8°, prezintă [14] p. + 112 p., ceea ce indică un exemplar complet, aflat într-o stare de conservare relativ bună, fiind vizibile urmele unui atac xilofag pe coperta spate. Tiparul a fost executat cu tuș negru, în limba latină, iar elementele de ornamentație tipografică sunt prezente în cuprinsul cărții sub forma inițialelor ornate, a vignetelor și a frontispiciilor. Volumul a fost legat în coperti de carton îmbrăcate în piele maronie, decorate cu chenare din motive vegetale și florale aurite care se repetă atât pe coperta față, cât și pe coperta spate. Deosebit de importante sunt însemnările manuscrise prezente pe foaia de gardă 1 și pe foaia de titlu, ele oferă informații despre foștii proprietari ai cărții. Dacă pe foaia de gardă avem trecut anul 1845 și ex-libris-ul manuscris *Sum R. D. Joannis de Thinell* - este vorba cu siguranță despre numele unui fost proprietar - pe foaia de titlu avem numele unei instituții în posesia căreia s-a aflat cartea: *Seminarij Clericorum Sap[ientiae] Incarnatae*, deci un nou volum care s-a aflat cândva în biblioteca Seminarului Teologic romano-catolic din Alba Iulia. Un ultim însemn de proprietate este o cotă, redată în ocr, tot pe foaia de gardă: "D VI 2".

⁸ Cota BV 368; Petrik, I, p. 87.

⁹ Cota BV 378; Veress, II, p. 211, nr. 404.

¹⁰ http://teka.sis.romkat.ro/index.jsp;jsessionid=0B40247D3FF0C3FA121CC62B98E5662B?from_page=details&page=details&dbname=database&bib1id=4&bib1field=0&term=201594, consultat în data de 16 aprilie 2014.

¹¹ Paul J. Shore, *Jesuits and politics of religious pluralism in eighteenth century Transylvania: culture, politics and religion 1693-1773*, Hampshire-Roma, Ashgate Publishing Limited - Institutum Historicum Societatis Iesu, 2007, p. 82, nota 152.

În officina iezuiților de la Cluj s-au imprimat și ediții revizuite ale unor membrii ai ordinului, așa cum a fost și cazul lui Timon Samuel, iezuit care a predat filosofie și teologie la universitățile din Trnava și Kosice. Lucrarea acestuia, *Purpura pannonica* a fost imprimată inițial la Trnava în anul 1715, apoi retipărită la Kosice în 1745, pentru ca un an mai târziu, în 1746, să apară și la Cluj¹². Volumul în 8° prezintă [8] p. + 381 p. + 8 p., lipsesc ultimele 4 pagini ale lucrării, care a fost imprimată cu tuș negru, în limba latină. Tipograful a utilizat și câteva ornamente tipografice: inițiale ornate, frontispicii sau vignete. Volumul a fost legat în coperți de carton îmbrăcate în piele, pe cotor prezentând câteva registre în a căror ornamentare s-au utilizat motive decorative vegetale și florale, cărora li se mai adaugă și o etichetă pe care este înscris titlul cărții: “PURPURA PANNONICA”. Starea generală de conservare a volumului este bună. Din punct de vedere documentar lucrarea păstrează două însemnări manuscrise, una pe foaia de titlu cu numele unui fost proprietar, ștearsă parțial: [...] *Fanczaly [...] 1760*, iar cea de-a doua însemnare, redactată în limba latină este plasată pe paginile 20-21: *Diam 1802. vivebat Canon. Strigon. Wanczai celebris oratore in Comitii e Fam. Off. et de Kanifa dicta*. Pe interiorul copertei față este trecută, în creion, o cotă de bibliotecă: “Q IX 25”.

Pe aceeași linie religioasă se înscrie și următorul titlu, *Andreae Maximiliani Fredro Castellani Leopoliensis, Norma Principium Christianorum*, Cluj, 1751¹³. Imprimată tot în tipografia iezuiților de la Cluj, în limba latină, cu tipar negru, cartea este îmbogățită nu doar cu ornamente tipografice specifice – inițiale ornate, vignete și frontispicii – ci și cu o gravură, așezată chiar la început, imediat după foaia de gardă și înaintea foii de titlu, amintind de autorul lucrării. Volumul de mici dimensiuni, în 8°, prezintă [6] p. + 164 p. + [16] p., fiind un exemplar complet legat în carton, cotorul fiind realizat din piele. Volumul, într-o stare de conservare relativ bună, prezintă ușoare deteriorări la colțurile coperților, fiind vizibile și mici urme ale unui atac xilofag. Din punct de vedere documentar, volumul oferă informații suplimentare provenite din însemnări manuscrise redactate atât în limba maghiară cât și în limba română. Pe foaia de gardă 1r. este plasată însemnarea în limba maghiară: *Die 24 Julii 1800 keresztem M. Köbler [?] [...] Doboka Varmegének*. Din însemnare rezultă prezența volumului în comitatul Dăbâca la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Și mai interesantă este însemnarea în limba română, plasată pe aceeași pagină: *Aceasta carte am primit-o de cadou de la amicul Virgil Orosz. Zlatna 24 Aprilie 1913, Iuliu V. Albini*. Însemnarea este foarte importantă întrucât ne oferă informații referitoare la unul dintre foștii proprietari ai cărții, Iuliu V. Albini, președinte al Consiliului Național Român din Zlatna, calitate în care a participat la Marea Unire¹⁴; în timpul primului război mondial a fost decorat cu medalia imperială “Signum Laudis”, iar din 1922 a fost directorul Soc. Anon. “Țesătoria Ardeleană”¹⁵. La finalul volumului, pe foaia de gardă 2v. mai avem un alt însemn de proprietate, databil în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: *Ex-libris Ladislai Vajda*, probabil unul dintre primii proprietari ai cărții.

¹² Cota BV 393; Veress, II, nr. 406, p. 212; Petrik, III, p. 642.

¹³ Cota BV 921; Petrik, I, p. 826.

¹⁴ Cristian Florin Bota, Horia Ciugudean, Gabriela Mircea, *Zlatna de odinioară*, Alba Iulia, Ed. Altip, 2013, p. 65.

¹⁵ Ion Mărgineanu, *Oameni din Munții Apuseni – Județul Alba. Dicționar fără sfârșit*, Alba Iulia, Ed. Altip, 2005, p. 16.

Pe lângă lucrările care comentează tratate de filosofie și religie, sau manuale originale avându-i ca autori pe profesorii care activau mai ales în mediul iezuit de la Cluj, în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea apar și traduceri ale unor lucrări necesare acestor instituții de învățământ, lucrări cu autori din mediul european, redactate în limba latină în general și traduse în limba maghiară. Este cazul protestantului francez Charles Drelincourt, a cărui lucrare a fost tradusă din limba franceză în limba maghiară de către György Aranka de Zagon, jurist și scriitor transilvănean - fiul lui György Aranka Senior, episcop al Bisericii Reformate din Transilvania – care a îndeplinit funcția de jude suprem la Tabla Regească de la Tîrgu-Mureș începând cu anul 1796. Lucrarea *A' keresztyén léleknek halál' félelmei ellen való orvosságai, Némely báldog ki-múlásra való szükséges Készületekkel*, 1768¹⁶, de format în 8°, are [8] p. + 375 p. + [6] p., reprezentând doar prima parte. Volumul imprimat cu negru, în limba maghiară, conține puține ornamente tipografice (inițiale ornate, frontispicii, vignete) și a fost imprimat după unele surse la Tîrgu-Mureș¹⁷, ipoteză probabilă și datorită legăturilor traducătorului cu localitatea mureșeană, fie la Aiud, în tipografia colegiului de acolo, imprimarea fiind realizată de către Samuel Debretzeni, ipoteză rezultată în urma apariției unor exemplare ale lucrării în cataloage online de licitații din Ungaria¹⁸; în urma extinderii căutării a apărut și o a treia ipoteză, aceea a imprimării cărții la Cluj, susținută de catalogul online al Muzeului Național Secuiesc¹⁹. Legătura exemplarului aflat în colecția muzeului din Alba Iulia este realizată din carton presat, colțurile copertilor și cotorul fiind realizate din piele; cotorul este decorat cu motive florale care, inițial, au fost aurite. Starea generală de conservare a volumului este relativ bună. Dintre proprietarii vechi ai cărții l-am putut identifica, conform însemnării manuscrise de pe foaia de gardă, datată în anul 1843, pe Király József.

Tiparul transilvănean din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea nu a fost dedicat exclusiv cărții religioase sau manualelor școlare, cu atât mai mult, în afara tipografiilor existente pe lângă instituțiile de învățământ existau și tipografii particulare, cum a fost cazul celei deținute de sibianul Martin Hochmeister, care avea o filială și la Cluj. În officina sa va imprima o lucrare juridică, un regulament de funcționare a Tablei Regești de la Tîrgu-Mureș, *Instructio pro tabula regia Judiciaria Transylvanica*, Cluj-Sibiu, 1777²⁰. Lucrarea, de format în 8°, tipărită în limba latină, fără ornamente tipografice, prezintă 180 de pagini, fiind un exemplar complet. Unele bibliografii²¹ și cataloage de specialitate²² indică pentru același an o altă ediție sibiană cu doar 123 de pagini, imprimată în officina concurentului lui Martin Hochmeister, Petru Barth. Volumul, aflat într-o stare de conservare satisfăcătoare, a fost legat în carton presat, peste care s-a aplicat hârtie marmorată cu nuanțe de

¹⁶ Cota BV 409.

¹⁷ Fülöp Maria, Ferencz Klára, *Bibliografia locală retrospectivă a județului Mureș*, vol. I, Tg. Mureș, 2005, p. 83, nr. 407.

¹⁸ <http://www.kozpontantikvarium.hu/aukcio/117/tetelek/32>, consultat în data de 17 aprilie 2014; http://www.antikkonyv.hu/konyv/biblio/fil/drelincourt_charles_karoly_a_keresztyen_leleknek_halal_fel_elmei_ellen_valo_orvossagai_vigasztalasi_nemely_baldog_kimulasra_valo_szukseges_keszuletekkel_1_2_darab_egybekotve, consultat în data de 17 aprilie 2014.

¹⁹ <http://www.szekelynemzetimuzeum.ro/konyvtar.php?start=7000>, consultat în data de 17 aprilie 2014.

²⁰ Cota BV 407

²¹ Petrik, II, p. 226.

²² Doina Năgler, *op. cit.*, p. 167-168, nr. 592-594.

albastru și galben; colțurile copertilor și cotorul sunt realizate din piele, pe cotor sunt vizibile ornamente florale. Pe foaia de gardă 1r. este o însemnare ștersă în mod intenționat din care se mai poate citi doar un nume: *Georgius Pól*, probabil numele persoanei care s-a aflat în posesia cărții; dată fiind ștergerea unui însemn de proprietate, este posibil ca volumul să fi constituit obiectul unui furt la un moment dat.

În Clujul celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea a funcționat și tipografia Colegiului Reformat, unde s-au imprimat atât lucrări religioase și manual școlare, cât și lucrări juridice. În această categorie din urmă se încadrează și textele legislative transilvănene, cunoscute sub denumirea de *Aprobate* și *Compile*. Ediția imprimată în tipografia Colegiului Reformat din Cluj, *Erdély országának Három könyvekre osztott törvényes könyve. Melly approbata, compilata constitutiokból, és novellaris articulusokból áll*, Cluj, 1779²³, de format în 4°, este tipărită în limbile latină și maghiară, cu ornamente tipografice (inițiale ornate, frontispicii), la tipărirea foi de titlu fiind utilizat și tuș de culoare roșie. Textul este împărțit în trei părți distincte: partea I, cuprinzând *Aprobatae Constitutiones Regni Transilvaniae & Partium Hungariae eidem annexarum*, cu [7] f. + 282 p.; partea a II, cuprinzând *Compilatae Constitutiones Regni Transilvaniae & Partium Hungariae eidem annexarum*, cu [3] f. + 118 p.; partea a III-a, care conține *Novellarum articulosok*, cu 90 p. + [30] f.; lucrarea este colligată cu *Statuta Jurium Municipalium Saxonum in Transylvania*, Cluj, 1779. Legătura volumului este realizată din carton presat peste care s-a adăugat o învelitoare din piele de culoare maro închis, iar pe cotor sunt 5 registre decorate cu motive florale aurite. Starea generală de conservare este satisfăcătoare. Pe interiorul copertii față sunt câteva notițe manuscrise cu referiri la textul cărții: *Leges de Substitutione Appr. Cons. Par. 3a Titt. 46 art. 5°. Math 67 [...] Decr. Maju 33*. În același loc este și o consemnare a donării volumului în perioada interbelică: *Donată de elevul Roman Alexandru cl. I. 1937/38 A. Iulia*. Pe foaia de gardă prezintă și o cotă, redată în ocr: "S III 29".

În continuarea lucrării descrisă anterior avem al doilea colligat al volumului, *Statuta Jurium Municipalium Saxonum in Transylvania*, Cluj, 1779²⁴, tipăritură, în format în 4°, cu [14] p. + 61 p. + [3] p., în limba latină, cu tipar negru și ornamente tipografice (inițiale ornate, frontispicii, vignete). Este vorba despre o ediție revizuită, după cea de la Brașov din anul 1583. Legătura este identică cu cea de mai sus, însemnările manuscrise lipsesc de pe filele lucrării.

Alături de operele teologice, filosofice sau juridice le adăugăm și pe cele didactice, o tradiție în tipărirea unor astfel de lucrări avea, în Transilvania de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, tipografia lui Martin Hocmeister, care era și unul dintre primii librari care au activat în spațiul românesc. Lucrarea *Chrestomathia ex optimis linguae Latinae autoribus concinnata in usum scholarum grammaticarum per Magnum Principatum Transilvaniae*, Sibiu, [1781]²⁵, în formatul în 8°, prezintă 206 p., lipsind paginile 207-240. Legătura volumului este realizată din tăblii subțiri de lemn

²³ Cota BV 1062, coll. 1; Veress, II, p. 303-304, nr. 600; Petrik, I, p. 662; Doina Năgler, *op. cit.*, p. 180, nr. 642-644.

²⁴ Cota BV 1062, coll. 2; Petrik, V, p. 473; Doina Năgler, *op. cit.*, p. 187, nr. 668; Petrik, III, p. 430 dacă și loc de tipărire Sibiu.

²⁵ Cota BV 437; anul tipăririi a fost identificat cu ajutorul bibliografiilor online: <http://www.arcanum.hu/oszk/lpext.dll/Petrik/b005/c84c?fn=document-frame.htm&f=templates&2.0>, consultat în data de 17 aprilie 2014.

îmbrăcate în carton și hârtie marmorată cu nuanțe de albastru și roșu pe fond negru. Coperta față și cotorul sunt desprinse de blocul cărții, care prezintă urme ale unui atac xilofag. Lucrarea conține o serie de texte, fabule, texte istorice și texte literare aparținând unor autori ai antichității latine²⁶. În interiorul copertilor întâlnim semnături cu rol de ex-libris aparținând aceleiași persoane, Will Károly, datate în anul 1855 pe coperta față și 1859 pe coperta spate. Tot un însemn de proprietate poate fi considerat și sigiliul aplicat în ceară roșie cu textul *W. Wagner*, probabil un alt proprietar al cărții.

Revenim în sfera cărții religioase cu o lucrare imprimată la Cluj, în tipografia episcopală, în fapt tipografia care se afla în proprietatea lui Ignac Batthyani, episcop romano-catolic al Alba Iuliei, tipografie care va fi mutată ulterior în orașul în care se afla și sediul episcopal. Este vorba despre lucrarea lui Ferenczi András, preot în Tîrgu-Mureș între 1780-1795, *A' Régi Igaz az az: A Romai Katolika hitnek az Apostoli Tudormányban virágzó igazsága*, Cluj, 1785²⁷. Volumul de mici dimensiuni, un în 8°, conține 77 pagini numerotate, numerotarea începe abia de pe pagina 10, pe primele 9 neapărând numărul. Tiparul a fost realizat cu negru, ornamentele tipografice sunt puține la număr (un frontispiciu și o vigneta). Legătura a fost realizată din carton presat, cu învelitoare de hârtie marmorată în nuanțe de galben, roșu, verde, albastru, totul pe fond negru. Starea generală de conservare a volumului este relativ bună, sunt vizibile mici urme ale unui atac xilofag. Deși nu prezintă nici un fel de mărturii manuscrise, pe interiorul copertii față este trecută, cu creionul, o cotă de bibliotecă: "C III 30".

Următoarele două titluri provin tot din tipografia episcopului Batthyani, *typis episcopalibus*, după mutarea acesteia la Alba Iulia și au același autor, Antonius [Antal] Szeredai, prepozit al capitlului romano-catolic de la Alba Iulia. Prima lucrare este *Series antiquorum et recentiorum episcoporum Transsilvaniae*, Alba Iulia, 1790²⁸, iar cea de-a doua *Notitia Veteris, et Novi Capituli Ecclesiae Albensis Transilvaniae*, Alba Iulia, 1791²⁹, aceasta din urmă se regăsește și în biblioteca Institutului Teologic Romano-Catolic de la Alba Iulia³⁰. Din punct de vedere tehnic ambele lucrări sunt în formatul în 4°, prima prezintă [5] f. + 243 p., în timp ce a doua prezintă 244 pagini, fiind vorba despre exemplare complete; tiparul a fost realizat cu negru, textul fiind redat în limba latină; tipograful a utilizat puține ornamente, respectiv inițiale ornate și frontispicii. Nici unul din cele două volume nu a mai păstrat legătura originală, iar starea lor de conservare este satisfăcătoare, parte din file sunt desprinse, iar hârtia este fragilizată. Din punct de vedere istoric cele două titluri fac parte din categoria izvoarelor istorice cu referire la episcopul și Episcopia Romano-Catolică a Alba Iuliei și a capitlului care a funcționat aici. Ambele volume s-au aflat, la un moment dat, în posesia lui Knauz Nándor, așa cum reiese și din ștampila aplicată pe foaia de titlu a cărților: "KNAUZ NÁNDOR SAJÁTJA".

²⁶ Doina Dregheciu, Gabriela Mircea, *Miscelaneu bibliografic: ediții didactice latine și trei cărți interbelice din "Biblioteca Veche" a muzeului albaulian*, în *Apulum*, XLI, 2004, p. 456-458.

²⁷ Cota BV 375; Petrik, I, p. 780.

²⁸ Cota BV 10184; Petrik, III, p. 533; Doina Năgler, *op. cit.*, p. 246, nr. 909-910.

²⁹ Cota BV 10185; Petrik, III, p. 533; Doina Năgler, *op. cit.*, p. 259, nr. 966-968.

³⁰ http://teka.sis.romkat.ro/index.jsp?jsessionid=E1F3FE7FB53AC5EFD49878857AD9FD41?from_page=details&page=details&dbname=database&bib1id=4&bib1field=0&term=202270, consultat în data de 17 aprilie 2014.

După cum am specificat anterior, pe lângă faptul că deținea o tipografie la Sibiu care avea și o filială la Cluj, Martin Hochmeister deținea și câte o librărie în fiecare dintre orașe. Interesul tipografului era desigur să își asigure o piață de desfacere pentru cărțile imprimate de el însuși, mai ales din sfera manualelor școlare care, probabil, erau foarte căutate. Hochmeister nu a tipărit însă doar lucrări didactice, teologice sau juridice, în officina sa au apărut și cărți aparținând beletristicii, cum este cazul lucrării lui John Barclay, tradusă în maghiară de Boér Sándor: *Bárkláj Árgénisse deákbold szabad fordítás, K. Boér Sándor által*, Cluj-Sibiu, 1792³¹. Volumul de mici dimensiuni, în 8°, cuprinde 328 pagini, lipsind parțial file din partea de început (I-IV, și 1-2), fiind tipărit în limba maghiară și cu puține ornamente tipografice (vignete și frontispicii). Cartea a fost legată în carton presat care prezintă ornamentație cu motive florale redată cu negru pe fond alb; colțurile copertilor și cotorul au fost realizate din piele. Pe lângă mici deteriorări ale legăturii, volumul prezintă file cu hârtie fragilizată, starea de conservare fiind satisfăcătoare. De pe interiorul primei coperti aflăm și numele unuia dintre foștii proprietari: nro. 53. *Jenei Sámuelé ez a Könyv. 1824 be*. Pe pagina 48 mai avem încă o însemnare în limba maghiară: *Avastan (?) végág ez könyver 1828 Prepodenus Szász*.

Faptul că Martin Hochmeister a avut un privilegiu din partea Curții vieneze pentru a tipări cărți în Transilvania reiese și din diversitatea subiectului cărților ieșite de sub teascurile officinei sale. Spre finalul secolului, mai ales în ultima decadă, el tipărește și multe lucrări cu caracter juridic, sau chiar și decrete imperiale. O astfel de lucrare apare în [1795]: *Az Erdélyi Három Nemzetekből Álló Rendeknek 1792-dik Esztendőben Kis Asszony Havának 20-dik napjára Szabad Királyi Városban Kolo'svárra*³². Volumul, de mari dimensiuni, într-un format în 2°, prezintă un număr de 576 pagini, tipărite cu negru, în limba latină și limba maghiară. În afara compoziției artistice de pe foaia de titlu, caracteristică officinei lui Hochmeister, cartea nu prezintă alte ornamente tipografice. Legătura volumului a fost realizată din carton presat, peste care s-a aplicat hârtie marmorată în nuanțe de maroniu pe fond negru; colțurile copertilor și cotorul au fost realizate din piele, cotorul fiind decorat cu motive florale și vegetale aurite. Pe foaia de titlu se află un ex-libris databil la începutul secolului al XX-lea: *Chiorean Iuliu*. Lucrarea este colligată cu o altă tipăritură: *Articuli Diaetales Anni M.DCC.XCI*, Cluj, 1793, imprimată în officina de la Cluj a lui Hochmeister și care conține articolele Dietei întrunite la Cluj în anul 1791³³. Formatul este tot unul mare, în 2°, dar cartea este destul de redusă ca și paginație, prezintă [39] f. + [6] f. Tiparul este cu negru, textul fiind în limba latină; ca și ornament tipografic este utilizat un frontispiciu care conține stema Transilvaniei. În text, pe mai multe pagini, sunt redată, pe lângă articolele votate, și numele celor care au participat la lucrările Dietei ținute la Cluj în anul 1791. Trebuie făcută mențiunea că unele surse bibliografice amintesc o ediție cu o paginație diferită, respectiv 123 de pagini de text³⁴. Legătura este cea descrisă la titlul anterior, iar starea de conservare este bună.

O lucrare istorică în care se regăsesc informații despre Transilvania este cea a lui Christian Schesaeus, *Ruinae Panonicae*, Sibiu, 1797³⁵. Volumul, tipărit în limba

³¹ Cota BV 404; Petrik, I, p. 182.

³² Cota BV 1065, coll. 1.

³³ Cota BV 1065, coll. 2; Veress, II, p. 87, nr. 790.

³⁴ Petrik, I, p. 122; Doina Năgler, *op. cit.*, p. 269, nr. 1011-1013.

³⁵ Cota BV 1063; Petrik, III, p. 302; Veress, II, p. 103, nr. 828; Doina Năgler, *op. cit.*, p. 284, nr. 1077.

latină cu puține ornamente tipografice, este un în 4° defectuos, din care lipsesc primele 2 pagini de la început și ultimele 4 de la sfârșit, prezintă [4] p. + 296 p., fără legătură, într-o stare de conservare satisfăcătoare, multe file fiind desprinse, iar hârtia este fragilizată. În fapt lucrarea de față este doar primul volum din *Scriptores Rerum Transilvanarum*, lucrare tipărită sub îngrijirea lui Carol Joseph Eder, din care vor mai apărea alte 2 volume, tot la Sibiu, în 1800 și 1840, în tipografia familiei Hochmeister. Revenind la lucrarea lui Schesaeus, aceasta se vindea cu prețul de 2 florini și 42 creițari³⁶, o informație deosebit de importantă pentru contextul economic de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Ciclul cărților juridice imprimate de Martin Hochmeister continuă cu lucrarea lui Theophil Lányi, *Lis Transylvanica seu Practica, Transylvanorum litigandi methodus*, Cluj, 1799³⁷. Volumul este de formatul în 8°, cu tipar simplu, fără ornamente tipografice, textul este în limba latină și prezintă VIII p. + 116 p., fiind un exemplar complet. Legătura este realizată din carton presat, coperta față și cotorul fiind desprinse de blocul cărții, pe care sunt vizibile urmele unui atac xilofag; starea generală de conservare a volumului este satisfăcătoare. Din punct de vedere documentar volumul prezintă un ex-libris scris, un însemn de proprietate plasat pe foaia de titlu: *Szuboszlai* [?], iar pe foaia de gardă 1r. prezintă o însemnare în limba latină: *Omnes veritas in brevitem et simplicitate dextera paset in flexitate autem et obscuritate latet*.

Ultimele trei tipăriri aparținând categoriei transilvanicelor aflate în "Biblioteca Veche" a Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia sunt rezultate ale producției din officinele celor două familii rivale sibiene: Hochmeister și Barth, reprezentate de Martin senior și Martin junior, respectiv Petrus și Johannes; toate cele trei lucrări au fost imprimate în anul 1800. Din officina familiei Barth, cea care avea privilegiul de a tipări cărți și pentru românii ortodocși din Transilvania, a ieșit lucrarea juridică a lui Carol Joseph Eder, *Breviarum Juris Transsilvanici*, Sibiu, 1800³⁸. Volumul este în formatul în 8° și prezintă [28] p. + 196 p. + [50] p., ultimele reprezentând indexul. Lucrarea a fost tipărită în limba latină, iar tipograful Petrus Barth nu a utilizat nici un fel de ornamente tipografice. Legătura este realizată din carton presat, cotorul fiind realizat din piele și decorat cu motive florale, care încadrează o etichetă pe care este trecut titlul cărții; colțurile din piele ale copertilor nu s-au mai păstrat, la fel ca și hârtia decorativă de pe coperta față. Starea generală de conservare a volumului este bună. Pe foaia de titlu prezintă o șampilă cu text în limba maghiară: "Alsofeherm. Tort Reg. es Torm. Egyuleti Muzeum Konyvtar". De asemenea, pe foile de gardă sunt prezente mai multe însemnări, redactate în limbile maghiară și latină, databile în anii 1802, 1805, 1806, 1808, 1809, 1815, 1822.

Deosebită, ca și conținut, este lucrarea lui Farkas Cserei, dedicată femeilor, *A magyar, és székely asszonyok törvénye. Mellyet E' két nevezetű, de egy Vértű Nemes Nemzetnek Törvényiből, Törvényes Szokásiból, Végezésiből, Birák Itéletiből, és más Törvény-Tudók*, Cluj, 1800³⁹. Volumul este un produs al filialei clujene a tipografiei lui Martin Hochmeister, de format mic, în 8°, cu XII p. + 392 p., tipărită în limba maghiară cu puține ornamente tipografice. Legătura volumului este realizată

³⁶ *Repertorium des gesameneten deutschen Literatur*, vol. 20, Leipzig, 1839, p. 63.

³⁷ Cota BV 917; Petrik, II, p. 546; Doina Năgler, *op. cit.*, p. 291-292, nr. 1110-1112.

³⁸ Cota BV 985; Petrik, I, p. 583; Veress, II, p. 120, nr. 869; Doina Năgler, *op. cit.*, p. 292-293, nr. 1115-1117.

³⁹ Cota BV 434; Petrik, I, p. 464.

din carton presat de culoare maronie, fiind ușor degradată la colțurile copertilor și la nivelul cotorului; starea generală de conservare a volumului este satisfăcătoare. La nivelul informației documentare poate fi menționat un ex-libris manuscris Szuboszlai [?], prezent și pe lucrarea lui Theophil Lányi, *Lis Transylvanica seu Practica, Transylvanorum litigandi methodus*, Cluj, 1799.

Cronologic vorbind, ultima carte din seria transilvanicelor prezintă în colecția albaiuliană este tot un produs al filialei clujene a lui Martin Hochmeister. Este vorba despre lucrarea medicului Nyulas Ferenc, *A Radna vidéki vasas borvizeknek orvosi erejéről, hasznairól és vélek élésének módjáról*. Irta Nyulas Ferentz orvos, Cluj, 1800⁴⁰, al cărei subiect este cercetarea efectuată asupra efectelor medicale ale apelor feruginoase de la Radna, fiind, de fapt, volumul doi al unei lucrări în trei volume, *Az erdélyországi orvosvizeknek bontásáról közönségesen*, Cluj, 1800. Produs tipografic în formatul în 8°, cu VIII p. + 203 p., lipsind paginile 204-248, în limba maghiară, cu tipar simplu cu puține ornamente tipografice (vignete). Legătura volumului este realizată din carton de culoare albăstrui, unele file sunt franjurate și hârtia este fragilizată; starea de conservare a cărții este satisfăcătoare. Lucrarea nu prezintă nici un fel de însemnări manuscrise, însă putem menționa existența unei cote de bibliotecă redată în creion pe interiorul copertii față de volumului: "E2 II 22".

Se observă diversitatea tematicii subiectelor abordate în cele 23 de exemplare studiate, ele se referă la teologie, drept, literatură, cărți didactice sau cărți de medicină. Deși sunt prezente doar 5 centre tipografice: Sibiu, Cluj, Aiud (Tîrgu-Mureș), Alba Iulia și Șumuleu-Ciuc, ele acoperă activitatea mai multor tipografii: inițiativele private sibiene ale familiilor Barth și Hochmeister, aceasta din urmă cu o filială la Cluj, officina iezuiților de la Cluj, unde au mai funcționat și o tipografie a Colegiului Reformat, precum și tipografia episcopului Batthyani într-o primă fază înaintea mutării acesteia la Alba Iulia; tot în sfera tipografiilor de pe lângă instituțiile de învățământ amintim cea de la Aiud, iar în cazul ordinilor religioase semnalăm și prezența tipografiei franciscanilor de la Șumuleu-Ciuc.

Prezentarea de față este o contribuție la cunoașterea unei părți a fondului de carte transilvăneană din colecțiile Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, reprezentând "Biblioteca Veche" a muzeului, această categorie de cărți regăsindu-se și în celelalte fonduri ale bibliotecii, într-un număr mult mai mare, ele constituind obiectul unei cercetări viitoare, a cărei finalitate se dorește a fi editarea unui catalog al cărții transilvanice din colecțiile menționate.

BIBLIOGRAFIE

- Bota, Cristian Florin, Ciugudean, Horia, Mircea, Gabriela, *Zlatna de odinioară*, Alba Iulia, Ed. Altip, 2013
- Dreghiciu, Doina, Mircea, Gabriela, *Miscelaneu bibliografic: ediții didactice latine și trei cărțuli interbelice din "Biblioteca Veche" a muzeului albaiulian*, în *Apulum*, XLI, 2004, p. 455-484
- Fülöp Maria, Ferencz Klára, *Bibliografia locală retrospectivă a județului Mureș*, vol. I, Tg. Mureș, 2005
- Mărgineanu, Ion, *Oameni din Munții Apuseni – Județul Alba. Dicționar fără sfârșit*, Alba Iulia, Ed. Altip, 2005
- Nägler, Doina, *Catalogul transilvanicelor*, vol. II (sec. XVIII), Sibiu, 1982

⁴⁰ Cota BV 916; Petrik, II, p. 897.

Petrik Géza, *Magyarország bibliographiája 1712–1860, könyvészeti kimutatása a magyarországban és hazánkra vonatkozólag külföldön megjelent nyomtatványoknak, összeállította és tudományos szakmutatóval ellátta Petrik Géza, bevezetéssel Szilágyi Sándortól*, I, Budapest, 1888

Repertorium des gesamneten deutschen Literatur, vol. 20, Leipzig, 1839;

Shore, Paul J., *Jesuits and politics of religious pluralism in eighteenth century Transylvania: culture, politics and religion 1693-1773*, Hampshire-Roma, Ashgate Publishing Limited - Insitutum Historicum Societatis Iesu, 2007

Veress Andrei, *Bibliografia româno-ungară*, vol. I, București, 1931

Zsolt Simon, *Primele tipărituri din Transilvania (Sibiu, 1525)*, în *Anuarul Institutului de Istorie "G. Barițiu" din Cluj-Napoca*, tom. XLVI, 2007, p. 89–106

Zbuciumata istorie a integrării în forul public a Monumentului cinstirii memoriei martirilor din 1784 - 1785 de la Alba Iulia

Virgiliu Z. TEODORESCU

History integration in the public forum martyrs monument from 1784-1785 in Alba Iulia

Summary

The biography of any monument contains many relevant episodes to understanding the struggle of its initiators, for anybody searching to fully comprehend its message. From the initial idea to its execution, the monument's initiators had to walk a road that often presented hindrances. These were put in their way by those who tried to delay or even stop such works, out of jealousy, envy or political opportunism. Through these works contemporaries or successors, grateful for their ancestor's sacrifice, have managed to promote a symbol that included the material means invested in the work, the capacity of the modelling sculptor to execute the commissioner's message, the material that gave the work its endurance and even the local authorities support to award the respective monument a corresponding emplacement.

The martyrs of the upraising of 1784 were severely punished for their courage of having claimed a radical change of the welfare state, as rulers of that time wanted to serve an example to others pursuing the same ideals. The monument in their honor is a symbol for successors so that oppression may never again exist in our society (Traducere: Liviu M. Teodorescu).

Key words: Horea, Cloșca, Crișan, Anastasie Constantinescu

Perpetuarea cinstirii memoriei martirilor Horea¹, Cloșca² și Crișan³ și prin ei pe toți cei care au luptat, s-au jertfit pentru afirmarea demnității de oameni și români în

¹ Horia - HOREA Ursu Nicola / Vasile Nicola / (circa 1730, Arada, pe Dealul Fericetului , azi Horea jud. Alba – 28 februarie 1785, Alba Iulia), cunosător de carte, iobag al statului a ajuns să fie conducător al răscoalei țăranilor ridicați la luptă pentru înlăturarea oprimărilor la care erau supuși, inclusiv mărirea taxelor pe care trebuiau să le plătească pentru a se elibera de iobăgie.

Horea a fost căsătorit cu Iliana, cu care a avut doi fii, Ion și Luca. Ion a participat alături de Horea la răscoală și a fost numit uneori „Horea cel tânăr”. După înăbușirea răscoalei condusă de tatăl său, Ion a fost deportat în Banat, de unde a reușit să fugă înapoi în Ardeal de câteva ori, dar a fost de fiecare dată prins și returnat, sfârșind prin a nu se mai întoarce niciodată (pentru viața și faptele lui Horea vezi: Constantin Căzănișteanu, V. Zadian, Adrian Pandrea, *Comandanți militari – Dicționar*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 160-161; *Horea, arhitect*, articole elaborate de arhitecții H. Delavrancea Gybory, Anghel Marcu și Mihaela Strâmbu, publicate în „*Revista de Arhitectură*”, 1980 p. 53-56; Octavian Beu, *Răscoala lui Horia 1784-1785*, București 1935; Idem, *Bibliografia răscoalei lui Horia*, Sibiu 1944; Nicolae Edroiu, *Răsunetul european al răscoalei lui Horea*, Cluj 1976; Idem, *Pe urmele lui Horea*, Editura Sport - Turism, București, 1988; Alexandru Sterca-Șuluțiu, *Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului*, manuscris publicat în volum în anul 1983, în *Izvoarele răscoalei lui Horea. 1784-1785. Seria B. Izvoare narrative*. vol. II. 1786-1860, Editura Academiei, București 1983, p. 332-447; Liviu Rebreanu: *Crăișorul Horia; Județele Patrie Hunedoara. monografie*, Editura Politică, București, 1980, p. 44 [Horea a locuit un timp la intersecția drumurilor Ciucea-Cizer-Buciumi, sub Măgura Priei. În 1773 a construit o frumoasă

condițiile anilor și veacurilor care au urmat perioadei de oprimare până la 1918 a cunoscut o diversitate de formule de perpetuare în condițiile în care prioritară din partea aparatului reprimator al celor care își arogaseră calitatea de atotstăpânitori, a cunoscut o diversitate de formule cu un grad de discreție pentru a putea înșela vigilența oprimatorilor, care toate însă erau conștient realizate pentru a perpetua mesajul către viitorime cine le-au fost înaintașii. Pentru înțelegerea celor premergătoare ca și pe cele din timpul răscoalei sunt necesare informații încă tănuite.

Deschiderea ocazională și nici de cum completă, oferind accesul la izvoarele tănuite a redeschis problema cândva (1786) enunțată fără a fi susținută de documentele epocii vine acum și provoacă luări de poziție pro și contra dacă Horea a fost mason⁴ sau membru al unei alte societăți secrete.

biserică de lemn, azi la Cluj în parcul etnografic Hoia. Pe o grindă a peretelui de nord al naosului este scris *LUCRAT URSU H.*, p. 220 referitor la obeliscul de pe dealul Furcilor din Alba Iulia, în afara zidurilor cetății, unde au fost executați Horea și Cloșca, mențiunea că obeliscul a fost realizat în 1965 cu concursul în muncă al elevilor; Gheorghe Arion, *Horea*, în: „*Steaua*”, Cluj Napoca, anul XXXII, nr. 11 (414) noiembrie 1981, p. 62 [sunt evocați artiști plastici care au realizat portretul lui Horea: Johann Martin Storck; Anton Steinwald; pictorul și gravorul sibian Franz Neuhauser; gravorul de la Monetăria din Alba Iulia Rudolf Liebhard sunt artiștii care au realizat portrete de analiză psihologică. Ei au realizat efigii în alabastru și aramă].

² Ion CLOȘCA /Varga = Oargă/ (circa 1747, Cărpeneș, azi jud. Alba – 28 februarie 1785, Alba Iulia), revoluționar, considerat a fi vice căpitanul răscoalei, omul de încredere care l-a secondat pe Horea în cele întreprinse.

³ Gheorghe CRIȘAN nume real Giurgiu Marcu (1733, Vaca, azi Crișan, jud. Hunedoara - 13 februarie 1785, Alba Iulia), revoluționar care era un excelent cunoscător al artei militare, fiind principalul organizator al acțiunilor armate ale țăranilor. A impus mișcării o disciplină riguroasă, prin pedepsirea cruntă a trădătorilor și a pacifiștilor. Organizează asedii, întreruperi ale liniilor de comunicații dușmane, ambuscade, false retrageri și atacuri prin surprindere. Mobilizează, acordă brevete de ofițer și subofițer, stabilește uniforma, semnele și semnalele, drapelul de luptă și își poreclește camarazii – „*horeni*”. Prin trădare a fost prins la 30 ianuarie 1785. Prudent, în condițiile detenției pentru a nu fi în situația de a divulga secretele deținute prin ceea ce i-a fost misiunea de apropiat colaborator al lui Horea, răspunzând de resortul „*Internelor*” a preferat sinuciderea.

⁴ La data de 15 mai 1767, opt tineri sași din Transilvania reveniți de la studii din Germania, au fondat la Sibiu Loja Sfântului Andrei, prima lojă masonică atestată pe teritoriul Ardealului. Masonii își alegeau noii membri fără să țină cont de originea etnică sau de religia acestora. Astfel, întâlnim la acea dată, în Transilvania, 147 masoni catolici, 73 evangheliști, 8 ortodocși și 2 unitarieni. Istoricul Ioan Chinchîș susține cu dovezi că Horea, eroul moșilor din Apuseni și conducătorul răscoalei din 1784, a fost membru al unei loji masonice. La baza acestei supoziții stupefiante, stau legăturile dintre Horea și Ignatius Born, francmason celebru al acelei epoci, de profesie prospector minier. Ignatius Born a fost unul dintre apropiații împăratului Iosif al II-lea. La domiciliul lui Born activa un cerc al artiștilor adepți ai masoneriei printre care se număra și gravorul Jakob Adam, nimeni altul decât autorul celor mai cunoscute portrete ale lui Horea, Cloșca și Crișan. Ignatius Born ar fi fost personajul care l-a introdus pe Horea la împăratul Iosif al II-lea. Conform unui curent recent de opinie, tot mai mulți masoni români susțin apartenența lui Horea la aceeași lojă masonică cu împăratul Iosif al II-lea. În sprijinul acestei afirmații, sunt citate cererile aduse de Horea, cereri care, în opinia masonilor, ulterior semănau parțial cu idealurile care au stat la baza Revoluției de la 1848, revoluție inițiată și dezvoltată în proporție de 100% de către membrii Masoneriei românești. Un alt argument vine din partea faptului că Horea știa să scrie și să citească, ceva foarte rar printre românii din Ardealul acelor ani care erau ținuti de către stăpânii lor într-o adevărată stare de aservire care nu putea fi comparată cu sclavia. Un mister nedezlegat nici astăzi este cel care învăluie momentul prinderii lui Horea care se retrăsese în decembrie 1784 ascunzându-se în pădurea Sorăcetului din Munții Gilăului, în zona Albac. În momentele premergătoare arestării sale, Horea a scos de la piept câteva manuscrise pe care le-a aruncat în foc. Hârtiile au ars complet, înainte ca cei care l-au arestat să le poată captura. Acest fapt relevă misterul care definește personalitatea țăranului moț Necula Ursu. O ipoteză și mai

Preocuparea pentru identificarea de noi surse de informare care să permită clarificarea și a multor alte probleme care n-au primit încă complete clarificări în privința celor implicați în evenimentele anilor 1784-1785 a generat în secolele XIX-XX noi studii. În acest context s-a implicat și atentul cercetător al izvoarelor Nicolae Densușianu⁵.

O totală altă situație vom constata în anii definiți ca interbelici când au fost formulate idei care la rândul lor au declanșat acțiuni concrete care să aducă în forul public o serie de simboluri ale cinstirii la adresa lui Horea Cloșca și Crișan.

Au fost la timpul respectiv mai multe asemenea intenții de mai mică sau mai mare amploare. Ne vom limita de a ne referi însă numai la cele întreprinse la Alba Iulia, acțiuni care în conjunctura anilor respectivi au necesitat eforturi din partea inițiatorilor pentru a învinge o tacită dar consecventă blocare din partea unora care, din oportunism, nu erau de acord cu cei care trudeau ca obiectivul să devină o realitate. Poate că subiectul peste decenii, la o analiză profundă a ceea ce este cerința majoră a unității mobilizatoare a tuturor fiilor neamului, va fi comparat cu alte

tulburătoare cu privire la adevărata personalitate a lui Horea este susținută de o serie de istorici care afirmă că Horea ar fi fost un ultim inițiat în cultul dacilor. Ipoteza nu pare deloc fantezistă, dacă avem în vedere faptul că moșii din Apuseni sunt considerați de mulți oameni de știință ca urmași direcți ai dacilor. Mai mult, în ultimatumul său adresat nemeșilor unguri și curții vieneze, Horea face un apel la libertate total lipsit de frică, în spiritul ilustrilor săi înaintași. În plus, după arestare, Horea manifestă o noblete neobișnuită, afirmând că-i cunoaște pe cei 6 țărani care l-au trădat, dar „că-i iartă din toată inima” (vezi în acest sens: Horia Nestorescu-Bălcești, *Enciclopedia Ilustrată a Francmasoneriei din România* - 3 vol. , Editura Phobos, 2005. Volumul 2, p. 113-114 [Citează pe istoricul Ștefan Meteș care a ajuns la concluzia că Horea a făcut parte din Societatea (loja) „Frăția de Cruce din Viena”]; Ioan Chindriș, *Horea și masoneria?*, în „*Francmasoneria magazin*”, I, 1999, București, p. 3-6; George Muntean, *Un document important de limbă română*, în: „*Academica*”, nr.2-3, București, 2002 , p. 10-11.

⁵ Nicolae B. DENSUȘIANU /la naștere Pop/ (18 aprilie 1846, Densuș, jud. Hunedoara – 25 martie 1911, București, cimitirul Bellu). Studii gimnaziale la colegiul franciscan din Hațeg și secundare la Blaj, universitare de drept la Academia din Sibiu (1867-1869, examenul de absolvire în 1870), pe care a putut să le urmeze, obținând, prin Societatea Academică Română, în 1867, un ajutor financiar acordat de orașul Brăila. Au fost anii când a debutat ca poet în revista „Familia”. Între 1870-1877 a practicat avocatura, inițial ca practicant în biroul fratelui Aron. Așa a avut prilej ca, atât la Făgăraș, Brașov, cât și prin natura deplasărilor în fața diverselor instanțe în multe alte localități, să intre în contact cu vechi și valoroase arhive. Astfel a avut nemijlocit posibilitatea să constate cât de eronate și tendențioase formulări erau debite la adresa poporului român, a obârșiei lui. În 1877 a venit la București dedicându-se studiului istoriei poporului român. La baza cercetărilor întreprinse și a studiilor publicate au stat informații de cele mi variate genuri, inclusiv de natură folclorică, pe care le-a coroborat și supus unei atente analize critice. Munca de migală i-a fost răsplătită și stimulată, pentru următoarele decenii, la 6/18 aprilie 1880, prin alegerea ca membru „actual” al Academiei Române. A elaborat o lucrare dedicată revoluției de la 1784, operă premiată în 1885 de Academia Română. O contribuție esențială a avut-o în completarea ediției de documente externe referitoare la români încorporate în monumentală colecție Hurmuzaki cu 6 volume. A căutat să se integreze în cercetarea obârșiei viețuirii multimilenare pe vatra carpato – dunăreano – pontică, recurgând la o diversitate de izvoare care l-au condus în ultimii ani ai vieții la elaborarea lucrării *Dacia preistorică*, primită diferențiat, mulți fiind tentați să-i acorde calificativul de pură fantezie. Deceniile care au trecut de la publicarea ei postum de către doctorul Constantin I. Istrati și reeditarea de către familia Manole Neagoe, au oferit deseori surpriza unor noi descoperiri de izvoare care contribuie la susținerea celor afirmate de N.D. la cumpăna veacurilor XIX-XX. Ani de, zile, în cadrul Ministerului de Război, la Marele Stat Major, a desfășurat activitatea de translator și bibliotecar, funcții care l-au adus în contact direct cu noi surse documentare. Au fost anii când bogatele cunoștințe l-au onorat și cu susținerea unor prețioase cursuri de istoria neamului românesc în cadrul Școlii Superioare de Război. Publicist. Redactorii „Calendarului Ardealului”, publicat la Cluj, în 1943, la p. 194, au readus în atenție cele elaborate cu bune decenii în urmă de către Nicolae Densușianu, *A știut Horia citi și scrie*.

conduite similare, când toți aparent trag numai că unii spre hăis și alții spre cea. Considerăm că și în acest caz discretele indicații „dezinteresate” au avut rolul de a dezbiina, creând o stare de lentoare generatoare a nejustificatei trenări.

Anii perioadei interbelice au fost de o complexitate deosebită, numeroasele vicisitudini reclamând rezolvarea, depășirea unor stări generate de anii Primului Război Mondial, anii crizei economice (1926-1930) generată de înlăturarea de pe terțe piețe tradiționale a exporturilor românești de către politica de dumping avocinilor de la răsărit⁶, duritatea crizei economice mondiale a anilor care au urmat, luptele pentru puterea politică care a condus la o profundă dezbinare, acțiunile iredentiste, manevrările opiniei publice de către o subtilă dar eficientă a coloanei a cincea⁷, și alte multe au avut urmări și pentru preconizatul monument ce urma să fie ridicat la Alba Iulia.

În România începutului de veac XX era o preocupare pentru evocarea martirilor revoluției de la 1784. Ne limităm la a cita modelarea busturilor Horea, Cloșca și Crișan de către sculptorul Anastasie Constantinescu⁸.

Încă din primele luni ale administrației românești pe plaiurile transilvane este lansat apelul pentru implicarea materială pentru susținerea realizării la Alba Iulia a unui edificator simbol al cinstirii martirilor de la 1784-1785.

Subscripția publică a fost și în atenția organelor administrației de stat. La începutul anului 1921 Comandamentul Trupelor din Transilvania solicita⁹ Prefecturii

⁶ Pentru înțelegerea acestei neglijate analize a crizei recomand lectura atentă a cărții: Dr. Nicolae Mănescu, *Turcia de astăzi*, Editura „Cartea Românească”, București, 1939, 408 p., lucrare integrată în colecția *Biblioteca monetară, economică și financiară*, tipărită cu cheltuiala Băncii Naționale a României – seria a III-a *Geografia economică*. În introducere, autorul precizează că timp de 15 ani a reprezentat interesele comerciale ale României în Turcia, prilej de cunoaștere a unor semnificative situații care au facilitat sau diminuat exportul României. Din păcate, datele despre autor sunt de un laconism condamnat. Știm doar că Nicolae Mănescu are studii și doctorat în economie, că a fost consilier economic al României în Turcia și Grecia, în perioada interbelică.

⁷ Din multe exemple mă refer la menirea pe care și-a asumat-o *Liga Antirevizionistă* de a demasca activitățile subtile ale iredentistilor cotați de o anumită presă ca antiromâni. *Liga Antirevizionistă* a fost înființată, finanțată și condusă de Stelian Popescu, juristul, omul politic, conducătorul cotidianului „Universul”, naționalist cu mare audiență în România, care combătea pretențiile Ungariei asupra Transilvaniei, în scris și în manifestări publice. Consiliat de interese străine neamului românesc, s-a ajuns ca activitatea *Ligii antirevizioniste* să nu-i placă regelui Carol al II-lea, care a interzis-o la 7 martie 1939.

⁸ Anastasie / Athanasie/ CONSTANTINESCU (1865 - ?). Studii la Școala de Belle Arte din București. Fiindu-i remarcate calitățile, a fost premiat în anul 1883 ca participant la Expoziția cooperativelor din România, iar la Expoziția artiștilor în viață, din anul 1896, juriul i-a acordat medalia a III-a pentru lucrarea *Studiu*. I-au fost facilitate participările la o serie de excursii studențești peste hotare. La terminarea cursurilor, concurând cu lucrarea *Narcis* i-a fost acordată bursa din fondul „Iosif Niculescu” pentru a se specializa în continuare la Paris. Activitatea artistică i-a fost evidențiată la timpul respectiv de: „Familia”, Oradea, nr. 19, 22 mai 1892; idem octombrie 1893; idem, 22 iulie 1894; referințe la: G.I. Ionescu-Gion, în: „Revista Nouă”, ; București, nr.36, 15 august - septembrie 1893, sculptor realizator de lucrări: portrete, artă monumentală (vezi: George Oprescu, *Știri contemporane despre arta plastică în România între 1890- 1909*, în „Analecta”, vol. III, București, 1946 [p. 95, bustul Horia realizat de Anastasie Constantinescu]; George Oprescu, *Sculptura statuară românească*, ESPLA, București, 1954 [p. 93, busturile Horia, Cloșca și Crișan realizate de Anastasie Constantinescu].

⁹ A.N.-D.J. Bistrița Năsăud, Bistrița, fond *Prefectura jud. Bistrița Năsăud*, dosar 682/1920, f. 6-39. La 28 ianuarie 1921, Comandamentul Trupelor din Transilvania solicita Prefecturii jud. Bistrița o subscripție publică pentru strângerea fondurilor necesare realizării monumentului *Martirilor de la 1784* care urma să fie ridicat la Alba Iulia.

jud. Bistrița acceptul lansării listelor de subscripție pentru fondurile necesare realizării monumentului de la Alba Iulia.

Concomitent, circulau și liste pentru dobândirea de fonduri pentru alte localități unde erau preconizate monumente dedicate evocării lui Horea, Cloșca și Crișan. Pe teritoriul județului Bihor, au fost în atenția locuitorilor un Apel și listele pentru localitățile Cărpiniș și Abrud unde acțiunea fusese lansată¹⁰ din anul 1919.

Au fost anii când la această acțiune urmau să fie lansate concursuri care să definească pe realizatorii preconizatelor simboluri. Ca atare, o serie de artiști plastici și-au îndreptat atenția către sursele de documentare care să-i familiarizeze cu epoca, cu instituțiile, cu oamenii diversității etnice și sociale. Modelările lor au ținut totodată seama de iconografia¹¹ timpului sau relatările transmise din generație în generație.

O semnificativă cronică artistică a integrat și impresia dobândită la vernisajul expoziției colective din octombrie 1922, când s-a putut analiza creația sculptorului Ioan Gheorghită¹² care a dăltuit în lemn compoziția *Jurământul lui Horia*.

Încet se strângeau banii necesari. Au fost noi apeluri adresate pentru întreaga arie a României, relevând astfel caracterul viitorului monument ca simbol național¹³.

Varietatea formelor abordate de către toți cei care optaseră pentru o asemenea faptă a implicat și pe oamenii de literă. Cităm în acest sens creația de mare sensibilitate a lui Aron Cotruș¹⁴ intitulată „Horia”¹⁵.

¹⁰ A.N.-D.J. Bihor, Oradea, fond *Prefectura jud. Bihor*, inv. 182, dosar 20/1920-1921. Apel și lista de subscripție pentru realizarea a 2 monumente dedicate lui Horia, Cloșca și Crișan pentru Cărpiniș și Abrud, conform inițiativei din iunie 1919; f. 1 Lista cu localitățile din plasa Sechilud (Săcuieni) = 740 coroane; f. 2 Lista cu persoane = 580 coroane.

¹¹ A.N.-D.A.I.C., fond *Muzeul Al. Saint Georges*, inv. 1126, pachetul X/888: 2 fotocopii redând schingiuirea lui Horia, Cloșca și Crișan; 1 portret al lui Horia, după un exemplar găsit de Papiu Ilarian la un librar din Lipsca;

pachetul XI/1 1773-1785 plângeri ale iobagilor români ...

¹² Ioan Șt. Gheorghită (5 ianuarie 1886, Frătăuții Noi, jud. Rădăuți, azi Suceava – 11 decembrie 1952, București). Fiul lui Ștefan Ghiorgă și Paraschiva, născută Moisuc, studii primare în localitatea natală, apoi la Câmpulung la școala pentru prelucrarea lemnului de unde a ajuns la Iași la Școala de Arte Frumoase, finalizând pregătirea ca sculptor la București sub îndrumarea lui D. Paciurea. Beneficiind de o bursă de studii a călătorit în Europa. Între 1924-1939 a desfășurat și activitate didactică în București, ca apoi, până la pensionare în 1946, să lucreze în cadrul C.M.I. A fost un activ animator cultural. A fost un sculptor folosind lemnul căruia, în funcție și de esență, conformația fibrei, îi conferea virtuți artistice impresionante (vezi și: „*Curentul artelor*”, București, anul I, nr. 17c., D 29 octombrie 1922 [p. 2, Cronică plastică: Expoziția colectivă... Gheorghită sculptor. Este prezentată lucrarea *Jurământul lui Horia*, lemn. La timpul respectiv, cronicarul I.S. Horia avusese și alte prilejuri de a cunoaște osârdia și talentul artistului, considerând necesar în acest caz să stipuleze „D. Gheorghită, sculptor în cel mai ingrat material, lemnul. Reușește să-l stăpânească. *Jurământul lui Horia* este bine tăiat și desenat, gestul și expresia înțeleasă Buzduganul și ornamentația de la o „mască” sunt dovada talentului său ce înclină spre decorativ. D. Gheorghită e un talent și e păcat că nu e ajutat să meargă mai departe”]; Emil Satco, *Arta în Bucovina*, vol. I, Suceava, 1984 [p. 93-94, Ioan Gheorghită basorelieful *Jurământul lui Horia*].

¹³ A.N.-D.J. Suceava, fond nr. 101, *Prefectura jud. Rădăuți*, inv. 231, dosar 69/1928, f. 7: apelul Direcțiunii Școlii Normale de băieți din Caransebeș prin care solicita, la 14 ianuarie 1928, tuturor primăriilor, prefecturilor, inclusiv Prefecturii jud. Rădăuți, să contribuie cu o subscripție la ridicarea unui monument istoric în memoria lui Horia, Cloșca și Crișan.

¹⁴ Aron A. COTRUȘ (2 ianuarie 1891, Hașag, după 1919 jud. Târnava Mare, azi Lumanes jud. Sibiu – 1 noiembrie 1961, Mirada, California / Long Beach, S.U.A., cimitirul „Crucea Sfântă”, din Cleveland, sub o simplă placă de piatră). Părinți: preotul Aron și Ana. A fost un diplomat și scriitor român. A studiat clasele primare în localitatea natală și în comuna Lupu, cele gimnaziale la Blaj, liceul „Andrei Șaguna” din Brașov și Facultatea de Litere din Viena. A făcut parte din colectivul redacției ziarelor cu

Spre finalul deceniului comitetul de inițiativă considerând că sumele erau în mare măsură dobândite și predate spre fructificare la diverse bănci, ținând seama și de experiența altor numeroase colective care la timpul respectiv se confruntau cu ocazia concursurilor de definire a realizatorului monumentului cu blocări din partea nemulțumiților la aflarea deciziilor juriilor au hotărât lansarea concursului pentru monumentul de la Alba Iulia.*

Decizia a fost luată¹⁶ de Despărțământul Alba din cadrul ASTRA fiind adusă la cunoștință la 7 noiembrie 1928.

Concomitent s-au intensificat demersurile pentru completarea fondului necesar. Semnificativă este intransigența celor din Caransebeș care în 1929 lansau¹⁷ un nou apel. Periodicele epocii au început să integreze în paginile publicate lucrări modelate¹⁸ de diverși artiști sculptori.

O concludentă preocupare de bune decenii va fi pentru sculptorul Romul Ladea¹⁹ de a modela pentru a reda fizionomia lui Horea în diverse ipostaze.

caracter naționalist: „Românul” din Arad și „Gazeta Transilvaniei” din Brașov. A avut colaborări și la revistele de cultură: „Gândirea”, „Vremea”, „Libertatea” (Orăștie), „Iconar” (Cernăuți), etc. În timpul Primului Război Mondial, înrolat în armata austro-ungară a ajuns în Italia, unde a dezertat trecând la armata italiană înrolându-se în Legiunea română care încorporase pe oștenii de obârșie română. Au fost anii când a lucrat pe lângă Legația României din Roma. După terminarea războiului, în 1919, a revenit în România și a devenit ziarist în Arad și Timișoara, membru al Societății Scriitorilor Români din 1920 și director la biblioteca „Sămănătorul”. A lucrat ca atașat de presă la Roma, Varșovia, iar în timpul celui de al Doilea Război Mondial, a fost secretar de presă la Madrid și Lisabona. A fost directorul periodicului „Frăția de cruce” între anii 1940 și 1941. După 23 august 1944 se exilează ca refugiat politic în Spania și a devenit președintele Comunității Românilor, apoi director al revistei prolegionare „Carpații”, publicată la Madrid. În anul 1957 s-a stabilit în Statele Unite, la Long Beach, California, unde a trăit până la sfârșitul vieții. S-a bucurat de mare popularitate și respect, în lumea exilului românesc, fiind recunoscut ca un poet talentat și un mare luptător anticomunist.

¹⁵ HORIA, versuri de Aron Cotruș (în „Banatul timișorean”, Timișoara, anul III, mai 1928, p. 3-4) „de jos / te-ai ridicat, pietros, viforos, / pentru moți / pentru cei săraci și goi, pentru toți... / și-ai despiciat în două istoria, / țaran de cremene, / cum n-a fost altul să-ți semene, / Horia! / te-ai desprins aspru din gloată, cu-obraji supti, / cu ochi crunți, / să lupți, / să-nfrunți / din sălbatecii-ți munți / ostile craiului, temnița, roata... / vrut-ai sa spinteci pe munți, pe văi, / largi, netede, slobode cai, / pentru ai tăi, / cei mâncați de străini, despuiati / de biruri, de zbiri, / de rele-orânduri... / și uitați / de regi și-mpărați... / pân'la Bălgrad pe roată, / uimind călăi, nemeși, gloată, / și-a bătut neschimbat, sub țundra săracă, / aceeași mare, neînfricăță inimă romano-dacă... / duhul tău trăiește încă treaz în munți / si va trăi dârz cât vor domni peste moți zbiri crunți / și mișelnici despoți... / urias domn, / pe-al adâncurilor noastre sfâșiat somn, / pe-al răzmerițelor roșu praznic, - / mai roși-vei oare vreodată, / năpraznic, / acestui neam, viața și istoria -, / tu, / munte, / al vrierilor noastre celor mai crunte, / Horia?!... ”

* Pentru iconografia acestui monument vezi Anexa I.

¹⁶ Paul Abrudan, *Pentru un monument lui Avram Iancu*, Sibiu, 1972, p. 105 (la 7 noiembrie 1928 „Națiunea”, Cluj anunța lansarea concursului de către ASTRA pentru monumentul Horia, Cloșca și Crișan la Alba Iulia); A.N.-D.J. Sibiu, fond ASTRA, PV., 1928, dosar 97/1928, f. 201.

¹⁷ A.N.-D.J. Bihor-Oradea, fond Primăria Beiuș, inv. 148, dosar 80/1923-1949, f. 66: la 21 ianuarie 1929, Caransebeș, azi jud. Caraș Severin, a fost relansat apelul Direcțiunii Școlii Normale de băieți din localitate prin care solicita tuturor primăriilor, inclusiv celei din Beiuș, să contribuie cu o subscripție la ridicarea unui monument istoric în memoria lui Horea, Cloșca și Crișan.

¹⁸ „Boabe de grâu”, București, anul I, nr. 7, septembrie 1930, p. 391 Portretul Horia.

¹⁹ Romul LADEA (17 mai 1901, Jitin, comuna Ticvanii Mari, jud. Caraș Severin – 27 august 1970, Arcuda, jud. Ilfov, înmormântat cimitirul Bellu); studii la Oravița, Caransebeș, Timișoara, Școala de Arte Frumoase din București, promoția 1922, specializare la Paris în ambianța Academiei „Julien” și a atelierului lui Constantin Brâncuși, sculptor cu o bogată activitate expozițională în țară și străinătate, lucrări în forul public, în colecții publice și particulare, carieră universitară la Cluj și Timișoara. Participări la expoziții colective din țară și străinătate. Opera i-a fost receptată prin achiziții de către marile muzee și colecționari (vezi în acest sens: G. Bezviconi, *Necropola Capitalei*, București, 1972,

Ultimii ani ai deceniului au fost marcați de diminuarea valorii leului ca urmare a crizei amintită mai sus, depunerile deponenților în cazul preconizatului monument fiind practic nefolositori scopului pentru care acționaseră atâția oameni de bine.

Și totuși câte ceva s-a reușit. Amintim în acest sens realizările pentru Albac²⁰ sau pentru pădurea²¹ Scorăcetului din compunerea Muntelui Drăgoioasa, nu departe de satul Mărgău, în locul unde, la 27 decembrie 1784, au fost prinși Horia și Cloșca, în urma trădării, a fost înălțat în 1933 un monument comemorativ..

Trecerea în următorul deceniu impunea, chiar și în asprele condiții ale crizei mondiale pentru a se acționa ca la împlinirea în 1934 a 150 de ani de la izbucnirea și desfășurarea războaielor pe teritoriul Transilvaniei, predilect a Munților Apuseni, monumentul să fie simbolul în jurul căruia să aibă loc manifestările preconizate de ASTRA

Concomitent au fost acei ani mobilizatori și pentru cei care, preluând preocupările intelectualilor înaintași, să caute noi surse de cunoaștere a evenimentelor anilor 1784-1785. Un asemenea asiduu cercetător a fost și Octavian

p. 168; Nicolae Crișan, *Romul Ladea*, Editura Meridiane, București, 1968, la p. 19, foto Horea, gips, 1931. Lucrare în colecția Ion Ladea, Arcuda, jud. Ilfov; p. 53, cap Horea, lut, turnat gips, 1931; „*Arta*”, București, anul XVI, nr. 8, 1969, p. 14, foto R. Ladea, bustul Horea, bronz; *ibidem*, anul XX, nr. 4-5, 1973, p. 17, foto Ladea, bustul Horea; idem, anul XXIII, nr. 2-3, 1976, p. 8, R. Ladea, bustul Horea; idem, anul XXXI, nr. 7, 1984, p. 17, R. Ladea bustul monumental Horea, la Albac, 1964 (vezi și: *Județele Patriei, Alba monografie*, Editura Politică, București, 1980, p. 226, Albac în fața școlii bustul Horea, R. Ladea; „*Contemporanul*”, București nr. 42 (1979), 12 octombrie 1984, p. 6, foto bustul monumental Horea, R. Ladea; F.T., M.C., p. 21, Albac, bustul Horea, R. Ladea, dezvelit 1967; Fototeca Combinatului Poligrafic Casa Scânteii, clișeele: 586.548; 671.356.

²⁰ Vasile Netea, *Munții Apuseni*, București, 1977, p. 149, Albac bustul Horea; A.N.-D.A.I.C., fond U.A.P., dosar 34/ 1968-1970 bustul monumental Horea, Romul Ladea, 1,50 m., 1967; „*Arta*”, București, anul XVI, nr. 8, 1969, p. 14, bustul Horea, bronz, Romul Ladea, foto; „*Arta*”, București, anul XX, nr. 4-5, 1973, p. 17, Horea, Romul Ladea, foto; „*Arta*”, București, anul XXIII, nr. 2-3, 1976, p. 8 bustul Horea, Romul Ladea; „*Arta*”, București, anul XXXI, nr. 7, 1984, p. 17, bustul monumental Horea, Albac, 1964; *Județele Patriei Alba – monografie*, Editura Politică, București, 1980, p. 226, la Albac, în fața școlii bustul Horea, Romul Ladea; F.T., M.C., p. 21, Albac, bustul Horia, R. Ladea, dezvelit 1967; „*Contemporanul*”, București, nr. 42 (1979), 12 octombrie 1984, p. 6, bustul monumental Horia, R. Ladea, foto; Fototeca combinatului Casa Scânteii, clișeele: 586.548; 671.356, *Romul Ladea*, p. 64 bustul Horea, Albac. 1964.

²¹ Vasile Netea, *Munții Apuseni*, București, 1977, p. 119, Muntele Drăgoioasa – pădurea Scorăcetului.

Beu²². Coperta volumului a integrat reproducerea unui bust modelat de sculptorul Mihai Onofrei.²³

Problemele curente ale lumii politice au condus la trenarea înfăptuirilor necesar premergătoare împlinirii a 150 de ani de la evenimentele anului 1784. Ne referim la preconizatul simbol de la Alba Iulia. Mai modestele intenții și cu rezonanță locală au putut totuși să-și aibă finalitatea²⁴ la timpul convenit.

Reparator patriarhul Miron Cristea²⁵ la Ateneul Român, la 28 februarie 1935 cu ocazia comemorării a 150 de ani de la martirajul frângerii cu roata a lui Horia și

²² Octavian BEU (iulie 1893, Orlat, jud. Sibiu – 2 ianuarie 1964, Sibiu). Fiul unui medic Doctor în Științe de stat, Budapesta, licența în drept la Cluj în 1920. Diplomat cu activitate în cadrul Direcțiunii Afacerilor Politice - Secția de studii din cadrul Ministerului Afacerilor Străine (1920-1941), având funcția de director adjunct cu gradul de Consilier de Ambasadă. A fost o prezență activă la Roma, Istanbul, Rio de Janeiro, Viena, Praga. În perioada activității la Viena s-a preocupat și de identificarea surselor iconografice referitoare la Horia, material care i-a folosit la elaborarea volumului și expoziției dedicată acestui martir al neamului românesc. Octavian Beu, *Răscoala lui Horia în arta epocii*, Editura „Cartea Românească”, București, 1935, 75 p. text +105 planșe ilustrațiuni; Octavian Beu realizator sub auspiciile Academiei Române a *Expoziției comemorative „Răscoala lui Horia”, Catalog, 17 martie-17 aprilie 1935*, Tip. Göbl S.A., București, 20 p; *Anuarul Diplomatic 1942*, p. 48. Activitatea diplomatică. Cornel Bazbici, *Portrete și întâmplări dintr-un album uitat*, în: „Viața Românească”, București, anul LXXIX, nr. 11, noiembrie 1984, p. 46-50 referitor la albumul lui Octavian Beu, *Răscoala lui Horia în arta epocii*, București, 1935, inclusiv date biografice. Sunt menționate și o serie de corective făcute în 1947: lucrările lui Julius Beltz, Johan Martin Stock sunt considerate a fi ale lui Anton Steinwald.

²³ Mihai ONOFREI (4/16 iulie 1896, Boțești, jud. Vaslui – 7 noiembrie 1980, București, cimitirul Sf. Vineri). Părinți Maria, născută Jecu, casnică și Pavel, învățător. Mihai fiind al 8-le născut, mezinul familiei, studii de artă plastică la Iași, Roma, Neapole, Paris, participant cu lucrări la expoziții din țară și străinătate, multe lucrări fiindu-i integrate în patrimoniul unor prestigioase instituții muzeale sau colecții particulare. În forul public are o serie de monumente inclusiv cele care cinstesc memoria Erolor neamului românesc. Mihai Onofrei a contribuit la realizarea artistică a fațadei Arcului de Triumf, carieră universitară (vezi și Octavian Barbosa, *Dicționarul artiștilor români contemporani*, Editura Meridiane, București, 1976, p. 370; Virgiliu Z. Teodorescu, *Sculptorul Mihai Onofrei – mărturie monografice*, Editura Junimea, Iași 177 p. [Pe copertă bustul Horia, modelat de Mihai Onofrei, sculptorul fiind inspirat de portretul după o medalie a unui autor vienez din epocă, gips 0,85x0,60x0,20 m., 1935, lucrare apoi turnată în bronz]; Ioan Oprea, *Alexandru Lapedatu în cultura românească*, Editura Științifică, București, 1996, 364 p. + planșe foto. la p. 213, bustul Horia modelat de sculptorul Mihai Onofrei cu cheltuielile suportate de Academia Română și M.C.A.).

²⁴ A.N.-D.A.I.C., fond M.C.A., D.A., inv. 819, dosar 68/1937; f. 186, la Zlatna, jud. Alba, Troița Martirilor Horea, Cloșca și Crișan, 1935 realizată la Școala de Arte și Meserii, = 7.000 lei.

²⁵ Elie /la călugărire Miron/ CRISTEA (18 iulie 1868, Toplița Română, azi Toplița, jud. Harghita – 6 martie 1939, Cannes - Franța, înmormântat în pronaosul Catedralei Patriarhiei Bisericii Ortodoxe Române). Fiul lui Gheorghe și Domnița, studii la Toplița, Năsăud, Bistrița, învățător la Orăștie. Au urmat licența în teologie la Sibiu, filosofia și 4 ani de studii la Budapesta în domeniile filozofie și filologie modernă, inclusiv doctoratul în litere la Budapesta 1894, tratând creația poetică a lui Mihai Eminescu. La revenirea în Transilvania, carieră ecleziastică desfășurată la Sibiu 1894-1909, secretar al Consistoriului sub oblăduirea mitropolitului Miron Romanul, diacon la 1897, uns monah la 23 iunie 1902, asesor consistorial în 1902, cu contribuții la realizarea construcției mitropolitane, membru în Sinodul și Congresul Mitropoliei din Sibiu și al ASTRA, protosinghel la 1908, ales episcop al Caransebeșului la 21 noiembrie/4 decembrie 1909, arhieru la 20 aprilie 1910, instalat episcop la Caransebeș, la 25 aprilie 1910, păstorind până în 1919, participant la Marea Adunare Națională a Românilor la 1 Decembrie 1918, membru al delegației venită la București pentru a prezenta regelui Ferdinand I documentele Unirii; a fost ales mitropolit primat al Bisericii Ortodoxe Române decembrie 1919-1925, patriarh al Bisericii Ortodoxe Române 1925-1939, desemnat regent în 1926, călătoria la Sf. Mormânt, iulie 1927, vizita la Ierusalim, Constantinopol, Atena, regent la decesul regelui Ferdinand I în 1927, funcție îndeplinită până la 8 iunie 1930, prim-ministru desemnat la 10 februarie 1938-până la decesul de la Cannes, Franța la 6 martie 1939, a fost adus la

Cloșca la Alba Iulia a rostit²⁶ un discurs zguduitor prin acuzele aduse împilatorilor poporului român.

Au fost și inserări în diverse periodice a unor articole dedicate²⁷ momentului „150”

Termenul preconizat nu fusese onorat cum și-au dorit cei consecvenți din comitetul de inițiativă și mulțimea de contribuabili la susținerea materială a înfăptuirii. Ca atare, cu o exemplară revenire s-au declanșat noi demersuri menite a clarifica și înlătura opreliștile create artificial de reaua voință. Corespondența anului 1936 purtată de Prefectura jud. Alba este în acest sens concludentă²⁸.

Cele întreprinse pe plan local necesitau, conform legislației în vigoare referitoare la monumentele de for public, să fie întocmit un dosar complet care se înainta la Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, care îl supunea atenției spre analiză pentru a fi obținută aprobarea sau respingerea ca necorespunzător. Erau și situații când membrii comisiei formulau propuneri de care membrii comitetului de inițiativă trebuiau să țină seama, fie că erau observații de natură artistică, fie de amplasament, fie de ambient. În respectivii ani, orașul Deva acordase sculptorului Radu Moga²⁹, profesor la liceul din Brad, comanda realizării monumentului *Decebal* care includea atât o statuie monumentală cât și o serie de basoreliefuri, printre care și un panou cu medalioanele redându-i pe Horea, Cloșca și Crișan. Dosarul înaintat spre avizare a fost discutat de membrii Comisiei Superioare a Monumentelor Publice³⁰ care, la 14 aprilie 1937, aproba³¹ proiectul monumentului *Decebal*, pentru

București, fiind organizate funeraliile naționale. Consilier de Coroană 20 martie 1938, publicist, membru de onoare al Academiei Române ales la 7 iunie 1919. A debutat cu scrieri în „Familia”, colaborări la „Tribuna”, „Dreptatea”, „Correspondența romană”, „Gazeta Transilvaniei”, „Rândunica”, „Românul”, „Revista Orăștiei”, „Foaia Poporului”, „Luptă”, „Universul”, „Foaia poporului român din Budapesta”, „Drapelul”, „Luceafărul”, „Telegraful român” între 1898-1901. În 1907 a înființat „Țara noastră”, apoi „Lumina”, „Apostolul” din 1924 (pentru amănunte vezi: Virgiliu Z. Teodorescu, *Patriarhul Miron Cristea – contemporanul nostru*, în: „Biserica Ortodoxă Română”, București, anul CXVI, nr. 7-12, iulie-decembrie 1998, p. 231-242; ibidem, *Preocuparea Patriarhului Miron Cristea pentru realizarea. În capitala României, a Bisericii Biruinței*, în: „Biserica Ortodoxă Română”, București, anul CXVI, nr. 7-12, iulie-decembrie 1998, p. 243-250; Idem, *Documentele elaborate de Comisiunea Monumentelor Istorice, izvor de informații cu caracter național*, în: „Arhivele Prahovei”, Ploiești, nr. 3, 1998, p. 66-68; idem, *Miron Cristea – contemporanul nostru*, în: „Angustia”, Sf. Gheorghe, vol. 4, 1999, p. 329-334.

²⁶ A.N.-D.A.I.C., fond Miron Cristea, dosar 15, f. 72, textul cuvântării.

²⁷ Gh. Corneanu, *Horia și răscoala lui*, în „Almanahul Adevărul” și „Dimineața pe 1936”, București, p. 139-143 text dedicat împlinirii a 150 de ani – iconografie.

²⁸ A.N.-D.J. Alba, Alba Iulia, fond Prefectura jud. Alba, Cabinetul prefectului, dosar 17/1936, f. 28, corespondență din perioada 16 iulie-12 septembrie 1936 referitoare la problema ridicării la Alba Iulia a monumentului Horea, Cloșca și Crișan.

²⁹ Radu MOGA (8 octombrie 1906, Sibiu – 1950, Brad), fiul unui ceferist, studii artistice, carieră didactică, desfășurând concomitent, în deceniile trei și patru ale secolului XX, o bogată activitate ca sculptor. Lucrările sale au fost integrate în forul public în localități ca: Lugoj, jud. Timiș, Arad, Sibiu, Sighișoara, și Târnăveni, jud. Mureș, Deva, Brad și Aninoasa, jud. Hunedoara ș.a. (pentru amănunte, vezi Virgiliu Z. Teodorescu, *Contribuții documentare referitoare la activitatea sculptorului Radu Moga*, în: „Corviniana”, Acta Musei Corviniensis, Hunedoara, Deva, vol. II / 1996, p. 281-287.

³⁰ Comisia Superioară a Monumentelor Publice (în continuare C.S.M.P.) a fost înființată prin Decizia Ministerului Cultelor și Artelor (în continuare M.C.A.), numărul 45413 din 14 noiembrie 1929, publicată în „Monitorul Oficial”, nr. 52 din 5 martie 1930. Ulterior, în deceniul următor, s-au făcut retușuri în domeniul legislativ și organizatoric care au condus la instituirea unor raporturi cu diverșii comanditari menite să permită aducerea în forul public a unor prestigioase realizări monumentale (vezi, în acest sens: A.N.-D.A.I.C., fond *Onisifor Ghibu*, inv. 1835, dosar 472/1938, Regulamentul pentru

Deva cu modificări și condiționat cu scoaterea ghirlandei cu flacăra din față, precum și basorelieful cu efigia regelui Carol al II-lea.

În cazul monumentului preconizat a fi ridicat la Alba Iulia, corespondența³² anului 1936 purtată între Prefectura jud. Alba și M.C.A. relevă stările create între antagonistele poziții care au blocat realizarea. Dezbaterile furtunoase din cadrul ASTRA purtate în anul 1935, care au impus o nouă componență a comitetului de inițiativă, fiind înlăturați reprezentanții P.N.Ț care sabotaseră acțiunea. Se revendicase ca după împlinirea a 150 de ani de la moartea martirilor să se acționeze prompt pentru ridicarea monumentului. Planul a fost întocmit de Octavian Mihălțean³³, arhitectul județului. Lucrarea urma să fie realizată din fonduri centrale și locale. Alăturat era și memoriul justificativ. Înălțimea de 21 m., realizat cu piatră de talie, gresie de Zlatna. Fotografia machetei, față și spate.

Dosarul monumentului fusese transmis la București, membrii Comisiei Superioare a Monumentelor Publice avizaseră la 8 iulie 1936. Primind răspunsul lucrarea a fost lansată către atelierului Școlii de Arte și Meserii din Zlatna³⁴ primind pentru cele executate suma de 1.400.000 lei.

monumentele publice, publicat în „Monitorul Oficial”, București, nr. 293, p. I-a, 16 decembrie 1938: sunt menționate atribuțiunile Comisiei Superioare a Monumentelor Publice; Virgiliu Z. Teodorescu, *Informații referitoare la activitatea desfășurată de către Comisia Superioară a Monumentelor Publice*, în „Revista Arhivelor”, București, anul XII, nr. 1, 1969, p. 129-150; Niculae Niculae, *Societăți și așezăminte pentru ridicarea operelor comemorative de război*, în „Revista muzeelor și monumentelor – seria Monumente istorice și de artă”, București, nr. 2, 1977, p. 79-81; Ioan Opreș, *Comisia Monumentelor Publice și activitatea ei*, în „Revista Arhivelor”, București, anul LXV, vol. L, nr. 3/1988, p. 267-276; cooperarea cu alte instituții.

³¹ A.N.-D.A.I.C., fond M.C.A., D.A., inv. 819, dosar 89/1937, f. 22, 22v.: C.S.M.P., jurnal 131, la 14 aprilie 1937.

³² A.N.-D.A.I.C., fond M.C.A., D.A., inv. 819, dosarele 56/1936, f. 27-32; 57/1936, f. 14. La 8 aprilie 1936, raportul Prefecturii jud. Alba adresat M.C.A. referitor la situația în care se afla problema ridicării monumentului dedicat evocării martirilor Horia, Cloșca și Crișan; A.N.-D.J. Alba-Alba Iulia, fond Prefectura jud. Alba, Cabinetul Prefectului, dosar 17/1936, f. 28 16 iulie – 12 septembrie 1936 corespondența referitoare la problema ridicării la Alba Iulia a monumentului.

³³ Octav MIHĂLȚAN (), absolvent al Școlii de Arhitectură; din 1931, arhitect al județului Alba, realizator al planului și al lucrărilor de realizare a monumentului dedicat cinstirii memoriei martirilor Horea, Cloșca și Crișan ridicat la Alba Iulia, având înălțimea 21,00 m. executat cu piatră de talie, gresie de Zlatna. Inițiativa a aparținut societății ASTRA în cadrul unor ample discuții, pro și contra, având de învins atitudinea unor oameni politici care se opuneau unei asemenea acțiuni. Biruind punctul de vedere al partizanilor monumentului a fost declanșată o acțiune națională de strângere de fonduri pentru ca obiectivul să devină realitate. În ultimă instanță, cu fondurile recoltate, cu sprijin central și local lucrarea a fost finalizată în 1937. Partea plastică a fost realizată de sculptorul I. Fekete, care, în acei ani, semna I. Negrulea. Solemnitatea dezvelirii a avut caracter de amploare națională (vezi și *Tabloul arhitecților diplomați ...*, București, 1937, p. 15).

³⁴ Învățămantul școlar din Zlatna a contribuit din secolul al XVIII-lea la formarea unor valoroși oameni de bine care pe parcursul vieții s-au implicat în actul de propășire a neamului românesc. Evolutiv, la 1771 își desfășura activitatea o „Școală montanică” ce pregătea specialiști pentru minerit. Ulterior la 1790, era activă o școală importantă de curs mediu „Gimnaziu umanistic”, transformată în „Gimnaziu crăiesc”, unde au studiat și s-au format importante personalități culturale și politice din Munții Apuseni, printre care Alexandru Sterca Suluțiu, George Anghel, Dimitrie Moldovan, Petru Ioanete, Petru Dobra, Iosif Sterca Suluțiu și Avram Iancu. La începutul sec. XX se înființează o Școală de artă și meserii unde studiază și își începe activitatea creatoare renumitul sculptor Cornel Medrea. Prin modul de organizare, componența colectivului didactic școala a contribuit la formarea de valoroși tehnicieni care au participat la industrializarea zonei și declararea localității ca oraș, la 17 februarie 1968. A.N.-D.A.I.C., fond M.C.A., D.A. inv. 819, dosarele 56/1936, f. 27-32, obeliscul 21,00 m., din inițiativa ASTRA, proiect ing. D. Mihălțan, sculptor Negrulea, lucrare avizată de C.S.M.P. la 8 iulie 1936,

Sculptorul Negrulea a colaborat cu arhitectul județului Alba în timpul proiectării și edificării obeliscului far pentru buna amplasare în fața celei de a treia Porți a Cetății, având o largă deschidere spre orașul de jos.

Terminarea lucrărilor, evoluția conjuncturii politice interne și internaționale a impus organizarea solemnității dezvelirii cu o numeroasă participare, invitația fiind adresată tuturor județelor țării. S-a căutat ca acest moment să fie în concordanță cu prezența regelui Carol al II-lea la manevrele de toamnă ale Armatei Române în zonă. Pentru solemnitatea³⁵ din 14 octombrie 1937 s-au asigurat pentru transport trenuri speciale.

Programul zilei dezvelirii și sfîștirii simbolului a fost deosebit de complex. Omul de știință Constantin Meissner³⁶, care, în epocă, a fost un activ promotor al monumentelor de for public, făcând parte din numeroase jurii pentru analizarea machetelor concurenților sculptori, a dobândit o bogată experiență în domeniu. A fost concomitent și un atent colecționar al mărturiilor referitoare la geneza monumentelor. Astfel s-a păstrat și programul³⁷ acțiunii de la Alba Iulia din 14 octombrie 1937.

Organizatorii acțiunii și-au dorit o numeroasă participare care să reunească la Alba Iulia o numeroasă prezență umană³⁸ menită a aminti și de masiva participare

realizat prin strădania atelierului Școlii de Arte și Meserii din Zlatna = 1.400.000 lei; 57/1936. f. 14, monument inițial și cu funcție de far, menire la care s-a renunțat ca urmare a reacției opiniei publice.

³⁵ A.N.-D.A.I.C., fond P.C.M., inv. 299, dosar 5/1937, 135 f. relevând problemele organizatorice ale participării la serbările de la Alba Iulia cu ocazia dezvelirii monumentului ridicat pentru cinstirea Eroilor Martiri Horia, Cloșca și Crișan la 14 octombrie 1937. Era prevăzută participarea regelui, Guvernului, oamenilor politici, reprezentanților cultelor, armatei, vieții științifice, reprezentanților diplomați. Vezi și 35/1937; A.N.-D.J. Brașov, fond *Prefectura jud. Brașov, Cabinetul Prefectului*, dosar 452/1937: Ordinul M.I. privind posibilitatea participării celor interesați la dezvelirea obeliscului de la Alba Iulia; A.N.-D.A.I.C., fond M.C.A., D.A. inv. 819, dosarele 5 și 37/1937, organizarea solemnității dezvelirii; Fototeca II 5434 obeliscul.

³⁶ Constantin I. MEISSNER (15/27 mai 1854, Iași – 9 august 1942, Iași, cimitirul Eternitatea). Părinții de origine germană. Studii la Facultatea de Litere la Iași, dreptul la Viena, filozofia la Berlin. Specializare la Weimar, Jena, Halle, Franța, Belgia. Membru al societății „Junimea”, colaborator al revistei „Convorbiri literare”, bogată carieră didactică, experiența dobândită definindu-l ca un bun metodist în activitățile M.C.I.P. care l-au determinat să elaboreze lucrări de specialitate. Organizator al învățământului în școlile normale. Pensionat în mai 1913. Om politic, Partidul Conservator, Partidul Conservator - Progresist, deputat, senator, ministru, Partidul Poporului. A deținut importante moșii și acțiuni la cele mai importante întreprinderi industriale. Casa lui din Iași a găzduit numeroase manifestări culturale de factură muzicală. A fost fondator al societății filantropice contribuind la ajutorarea celor nevoiași dar și la afirmarea celor doritori de a învăța. A fost ales membru de onoare al Academiei Române la 31 mai 1934. Activitatea îi este reflectată de bogata arhivă personală, azi la A.N.-D.A.I.C., inv. 1077. Căsătorit la 2 ianuarie 1905 cu Elena, născută Buznea (1867, Huși, azi jud. Vaslui – 1940, Iași).

³⁷ A.N.-D.A.I.C., fond C. Meissner, inv. 1077, dosar V 105 f. 8: P.C.M. Programul Serbărilor Naționale pentru comemorarea Eroilor Martiri Horea, Cloșca și Crișan la 14 octombrie 1937 la Alba Iulia: parastas solemn la Catedrala Încoronării, ora 10 dezvelirea monumentului, ora 11,30 defilarea populației din zona Munților Apuseni în Piața Mihai Viteazul, f. 9: P.C.M. Invitație pentru ora 13,30 la dejunul organizat în sala Unirii, f. 10 Bilet de intrare la Tribuna Oficială, f. 11, 13 Invitație la dezvelirea monumentului, f. 12 Invitație la parastas, f. 13 Invitație la dezvelirea monumentului Horea, Cloșca și Crișan.

³⁸ „Universul”, București, anul 54, nr. 285 s 16 octombrie 1937, p. 7, inaugurarea monumentului Horea, Cloșca și Crișan la Alba Iulia la 14 octombrie; A.N.-D.J. Bistrița-Năsăud – Bistrița fondul de carte al Bibliotecii Arhivele Statului Năsăud: 1780, inv. 2720 Administrația românească în județul Cluj, Cluj, 1937, p. 406, la Alba Iulia la 14 octombrie 1937 la dezvelirea monumentului Horea, Cloșca și Crișan au participat din jud. Cluj: o delegație condusă de prof. Eugen Dunca, o delegație de

de la 1 Decembrie 1918, Ziua Marii Uniri cu Țara. Răsunetul, transmis de către participanți la revenirea locurilor de obârșie, a generat și în presa timpului o suită de prezentări care, prin prisma opticii personale, au relevat³⁹ modul de receptare a mesajului monumentului, a solemnității din 14 octombrie 1937. Precizăm că prezențele și reacțiile au fost diversificate. O masivă participare a fost asigurată⁴⁰ de exploatarea miniere.

Solemnitatea inaugurării a revendicat mari cheltuieli, unele prin modul de gestionare, fiind fără acoperire legală, reclamând ulterior demersuri pentru recuperarea sumelor, salvator pentru contribuabili fiind refuzul⁴¹ autorităților de a suporta pe cele fără o corectă documentație.

Unele aprecieri au fost de o duritate extremă⁴², relevând de fapt carențele în acceptarea colaborărilor și o supunere prealabilă atenției publice a celor preconizate,

funcționari și 2.000 de țărani. Fototeca Combinatului Poligrafic „Casa Scânteii” clișeele: 130.318-80; 130.326-80; 35.374/78; 980718; 980.711; 850.068.

³⁹ Ștefan Meteș, *Amintirea Eroilor martiri Horia, Cloșca și Crișan*, în: „*România Eroică*”, București, anul I, nr. 5-6, septembrie-octombrie 1937, p. 127-129, referință la serbarea națională din 14 octombrie 1937 de la Alba Iulia în prezența regelui Carol al II-lea, guvernului, clericilor, oamenilor politici și de cultură, țărânilor; p. 142, inaugurarea monumentului martirilor neamului Horia, Cloșca și Crișan. În concluzie, autorul revendică realizarea unor măsuri care să conducă la schimbarea situației economice, sociale și culturale din Țara moșilor; „*Satul*”, anul VII, nr. 84, noiembrie 1937, p. 20, la 14 octombrie la Alba Iulia dezvelirea monumentului Horea, Cloșca și Crișan, fiind menționată participarea regelui Carol al II-lea „*Calendarul Universul 1938*”, București, p. 279, evocare a manifestărilor din 14 octombrie 1937 de la Alba Iulia cu ocazia dezvelirii monumentului Horia, Cloșca și Crișan; „*Calendar pe anul 1938 L.A.R.*” (Liga antirevizionistă română) secția Ardeal, redactat de Aurel Gociman, p. 46-47, foto: solemnitatea dezvelirii obeliscului.

⁴⁰ A.N.-D.J. Hunedoara-Deva, fond *Societatea Petroșani, Direcția Minelor Petroșani*, inv. 59, dosar 16/1937, f. 293:5 noiembrie 1937, Aninoasa. Cererea minerului Macovei adresată conducerii societății Petroșani, jud. Hunedoara, prin care solicita acordarea unui ajutor. Se menționează că a participat la 14 octombrie 1937 la serbările dezvelirii monumentului ... împreună cu 200 mineri detașați la această manifestare.

⁴¹ A.N.-D.A.I.C., fond *Ministerul de Interne – Direcția Administrativă*, dosar 676/ 20/ 1939. Raportul Ținutului Mureș privind manipularea, fără respectarea formelor legale, a fondului de 5.300.000 lei, avansat de Ministerul. Industriei și Comerțului, pentru suportarea cheltuielilor prilejuite de dezvelirea monumentului Horea, Cloșca și Crișan de la Alba Iulia și Ordinul ministrului prin care se făcea cunoscut că gestionarii nu pot primi nici o descărcare, în afara prevederilor legale.

⁴² *Monumentul lui Fekete*, în „*Parlamentul românesc*”, București, anul VIII, nr. 146-149, 31 octombrie 1937: „Doi unguri și-au bătut joc de noi la Alba Iulia: Körmöş care a dat pietroiul pe preț de un milion și Fekete care a cioplit, cu daltă dușmănoasă și lipsită complet de orice ajutor artistic, așa zisul monument al Eroilor Neamului valah Horea Cloșca și Crișan. Fekete și-a văzut răsplătită batjocora cu 2 milioane de lei. Micul istoric al acestui trist scandal este următorul: acum doi ani, Parlamentul, la cererea d-lui Ionel Pop, fost subsecretar de Stat la Interne, prezidentul unui comitet de inițiativă din Alba Iulia, a votat o diumă pentru realizarea unui monument măreț celor trei martiri ai Românilor. Împreună cu o colectă făcută la Lugoj, fondul adunat a fost de vreo 600.000 lei. Deodată cu prilejul instalării d-lui Valer Pop ca șef liberal la Alba, s-a decis să se profite de prezența regelui la manevrele din octombrie, în apropiere de Alba Iulia și să se facă la repezeală acel monument care trebuia să fie inaugurat, năpistan, la 14 octombrie pentru că ...

Și atunci, oameni cu desăvârșire profani și lipsiți de sentimentul românesc cel mai elementar, au angajat pe ungurul Fekete de la Hunedoara, cu pseudonimul ocazional Negrulea (Fekete înseamnă negru în limba maghiară), iar acest Fekete a găsit că prilejul este minunat de a lua proștilor de valahi câteva milioane și de a-și bate joc în cel mai nerușinat mod de trei imagini sfinte ale istoriei Românilor. Cei trei martiri sunt mizerabil redați și în mod disparent (pietroiul modernist, proiectat pe cetatea monumentală are pe centru răstignită o femeie cu chip turanic, prost făcută și cu o expresie de furie maghiară). Pe vârful pietroiului se așezase și un felinar în formă de colivie și se mai discuta în ajunul inaugurării lui, dacă lumina electrică să fie verde sau roșie... dar în ultimul moment creația

preferându-se clasică formulă a faptului înfăptuit, determinând contribuabilul să plătească și ceea ce nu agreea.

Pentru Nicolae Iorga⁴³ evocarea martirilor Horea, Cloșca și Crișan a constituit o preocupare, revenind adeseori cu formulări pertinente referitoare la cele care trebuiau să fie prilej de exemplară cinstire.

Evenimentul de la 14 octombrie 1937 a fost succint prezentat⁴⁴ și în cuprinsul unor publicații ale deceniilor ulterioare celui de al Doilea Război Mondial.

aceasta a batjocurii a fost retrasă. De adaos că pe întâia poartă a cetății sta vulturul habsburgic și cine a trecut la 14 octombrie pe sub acest semn al puterii de odinioară a simțit a doua oară rușinea de a avea printre diriguitori oameni ce nu mai pot vedea altceva nimic decât hidosul interes electoral. Monumentul d-lui Fekete care ne costă cu amenajările ad-hoc și cu încurajarea excesivă cel puțin 12 milioane lei, trebuie înlăturat cu o zi mai devreme. Cel puțin atât !"

⁴³ N. Iorga, *Cei trei mucenici Horia, Cloșca, și Crișan*, în: *Oameni cari au fost*, vol. IV, București, 1939, p. 227-228, enunță punctul său de vedere referitor la monumentul care urma să fie inaugurat la 31 octombrie 1937, critică la adresa politicianismului contemporan. Aprecia că ar fi fost mai bun un așezământ peste urna celor uciși.

⁴⁴ Octavian Barbosa, *Dicționarul artiștilor români contemporani*, Editura Meridiane București, 1976, 536 p. La p. 180 Iosif Fekete/ I. Negrulea monumentul Horea, Cloșca și Crișan, Alba Iulia, 1937; Ion Parva, *1784 în locuri și monumente*, Editura Sport-Turism, București, 1984, 239 p.+ 1 hartă. La p. 63-64, la Alba Iulia, în fața porții a III-a la 14 octombrie 1937 a fost dezvelit obeliscul martirilor Horea, Cloșca și Crișan, proiectat de arhitectul Octavian Mihălțan și cu componentele sculpturale create de sculptorul Ion Negrulea, realizat prin subscripție, predilect a elevilor, a populației, a societății ASTRA, granit 30 m., basorelief redând pe conducătorii răscoalei. Lucrarea este dominată de o victorie înaripată purtând în mâini o cunună de laur. Text: *SMERITĂ ÎNCHINARE LUI HORIA, CLOȘCA ȘI CRIȘAN*; „*Arta plastică*”, București, anul XII, nr. 5, 1965, p. 256-257, I. Fekete colaborând cu arhitectul Octavian Mihălțan a realizat monumentul H.C.C., Alba Iulia; Mircea Țoca, *Iosif Fekete*, Editura Meridiane, București, 1977, 112 p. La p. 23, 104 colaborarea cu arhitectul Octavian Mihălțan monumentul H.C.C., Alba Iulia, foto p. 35, 36; I. Palihovici, *Monumentul Horea Cloșca și Crișan din Alba Iulia*, în: „*Apulum*”, Alba Iulia, vol. XVIII, 1980, p.555-...studiu elaborat după parcurgerea măturilor teaurizate în fondurile și colecțiile patrimoniului Arhivelor Naționale, Serviciul jud. Alba.

Lăzi de breaslă din patrimoniul Muzeului de Istorie Sighișoara

Nicolae TEȘCULĂ

Zunftladen aus dem Patrimonium des Schäßburger Geschichtsmuseums

Zusammenfassung

Das Schäßburger Geschichtsmuseum besitzt einen reichen Bestand an Zunftobjekten. Die Tradition der Zünfte ist sehr alt, diese wurden bereits im Jahre 1376 erstmalig urkundlich erwähnt und funktionierten ununterbrochen bis 1872. Eines der Hauptelemente welche eine Zunft kennzeichneten, war die Zunftlade. Es war der Ort, an dem Gildenabzeichen und Dokumente aufbewahrt wurden, und diese wurden hiermit im Laufe der Zeit zu Markenzeichen der Gemeinschaft. In dem Patrimonium unserer Institution befinden sich insgesamt elf Zunfttruhen.

Schlüsselworte: Laden, Handwerk, Stadt, Schäßburg, Erbe, Patrimonium.

Sighișoara a fost în Evul Mediu un oraș prin excelență meșteșugăresc, lucru care a determinat apariția și afirmarea breslelor. În jurul acestora se va dezvolta întreaga viață politică, militară, socială, religioasă și culturală a urbei pe parcursul unui orizont cronologic cuprins între secolele XIV și XIX. Ele au fost cele care au făcut istoria orasului, au dat meșteri, magistrați și primari, au construit ziduri și turnuri de apărare și au determinat crearea unei mentalități aparte de tip urban.

La nivelul Transilvaniei primele știri documentate care vorbesc despre existența meșteșugarilor sunt din 1291, când este pomenit dulgherul Iacob din Alba Iulia. Pentru Ungaria anul 1307 este primul când apar primele statute de breaslă la Cașovia, însă în Transilvania primele mențiuni ale existenței breslelor apar în a doua jumătate a secolului al XIII-lea¹.

Secolul al XIV-lea prin anul 1376, aduce menționarea existenței primelor statute de bresle în Ardeal. În acel an se reînnoiesc statutele din patru orașe transilvane: Sibiu, Orăștie, Sebeș și Sighișoara. Aceste statute pomenesc pentru aceste orașe prezența a 25 de branșe meșteșugărești și a 19 bresle: măcelarii, brutarii, pielarii, tăbăcarii, cizmarii, fierarii, blănarii, jocarii, mănșarii, cuțitarii,

pălărierii, funarii, țesătorii de lână, țesătorii de pânză, dogarii-butnarii, olarii, croitorii și cei care făceau punși și traiste².

Scaunul sighișorean menționat pentru prima dată în 1349 ocupă locul al șaselea după Sibiu, Miercurea, Sebeș, Orăștie, Nocrich, dar înainte de Cincu și Rupea. La 1376 este al doilea ca importanță în cadrul scaunelor săsești după Sibiu. Importanța sa și dispunerea reședinței la întretăierea drumurilor comerciale face ca Sighișoara să

¹ Ștefan Pascu *Meșteșugurile din Transilvania până în sec. al XVI-lea*, Ed. Academiei, București, 1954, pp. 53-55.

² *Ibidem*, pp. 82-87.

obțină privilegiul de a deține două târguri anuale: unul înainte de Postul Mare și al doilea în duminica de după Rusalii. Negustorii și meșteșugarii sighișoreni se bucurau de scutiri de vamă având drept de a aproviziona orașul cu sare din ținutul secuiesc și dreptul de a-și alege singuri organele de conducere locală.

Importanța comercială și strategică face să devină foarte repede un important centru meșteșugăresc după cum atestă și documentul din 1376. Documentar, cea mai veche breaslă este cea a cizmarilor la 1411, urmată de butnari la 1468, lăcătuși și pintenari la 1488 și rotari la 1490. Până în 1500 avem nouă bresle, în primele decenii ale secolului al XVI-lea se va ajunge la 17 bresle, sighișorenii obținând în 1493 și privilegiul de a ține al treilea târg la sfârșitul lui octombrie³.

Dezvoltarea breslelor va face ca acestea să ajungă în jur de 40 ca număr în secolul al XIX-lea. Concurența acerbă dintre ele va duce la lupte intestinale, cum a fost cazul luptei dintre meșterii cizmari din Sighișoara și Saschiz pentru supremație, dar și între tăbăcarii, cizmarii, curelarii, măcelarii și pieptănarii din Sighișoara ale căror interese s-au încrucișat pentru comercializarea copitelor de vite. În cadrul disputei intervin forurile locale și centrale care prin diverse dispoziții și reglementări vor face ca întregul conflict să fie tranșat în favoarea breslei cizmarilor, una dintre breslele bine reprezentate în sfatul orașului⁴. Puterea economică crescândă va face ca acestea să devină principala forță economică și politică a populației săsești, fiecare breaslă prin starostele său ajungând să fie reprezentată în sfatul orașului. Unele dintre bresle ajung să le domine pe celelalte datorită bogățiilor acumulate, din rândul lor fiind aleși consilieri, primari și emisari diplomatici care vor acționa în numele orașului⁵.

La 1517 în primele statute orășenești se arată că doar patru bresle au dreptul de a locui în cetatea Sighișoarei și anume: curelarii, aurarii, lăcătușii și croitorii. După cum arăta Richard Schuller, tâmplarii reprezentau o breaslă importantă, dovadă fiind numele unei străzi din cetate⁶. Cea mai numeroasă breaslă va fi cea a țesătorilor care număra la 1852 aproape 500 de membrii, dar și cea mai săracă și mai vulnerabilă în fața concurenței din partea manufacturilor textile.

În 1846, la Sighișoara existau în jur de 1159 meșteșugari și comercianți în frunte cu țesătorii care aveau 164 meșteri, 133 calfe și 54 de ucenici urmații de cizmari cu 125 de meșteri, tăbăcarii cu 58 pălărierii și cojocarii cu 38 de meșteri și tâmplarii cu 30 de meșteri. La 1854 avem în total 682 de meșteri și la 1883 doar 493 de meșteri din care 125 au renunțat la meseria lor⁷.

„Legea pentru libertatea meseriilor” din 1872 a însemnat sfârșitul breslelor din Ardeal, ele fiind înlocuite de noi forme de organizare cum ar fi așa numitele „tovărășii de meșteșugari”, iar mai apoi de corporațiile de meșteșugari cum a fost cea a argășitorilor sighișoreni care avea un statut și număra 23 de membrii⁸.

³ Geront Nussbächer, *Din cronici și hrisoave: contribuții la istoria Transilvaniei*. Ed. Kriterion, București, 1987, pp. 37-40.

⁴ Carol Diff, Julius Holitzer, *Meșteșuguri și bresle*, mss. –Biblioteca Muzeului de Istorie Sighișoara, p.8.

⁵ *Ibidem*, p.7.

⁶ Richard Schuller, *Alt Schässburg*, Schässburg, 1906, p 20.

⁷ Carol Diff, Julius Holitzer, *op.cit.*, p.8; Adolf Hohn, „Aus der Vergangenheit der Ehrbaren Schässburger Leinweberzunft” în „Schässburger Zeitung”, nr. 8/1901, p.29.

⁸ *Schässburg. Bild einer siebenburgischen Stadt*, Herausgegeben Heinz Brandsch, Heinz Heltmann und Walter Lingner, Rautenburg Verlag, 1998, p.352 (în continuare: *Schässburg...*).

Deși desființate, tradiția lor se va păstra de către aceste asociații de meseriași care vor moșteni patrimoniul mobil al breslelor care va fi preluat de către muzee.

Prin articolul de față nu e propunem să facem o prezentare exhaustivă a breslelor sighișorene și a evoluției lor, ci dorim să menționăm o parte a patrimoniului lor fizic, dar în același timp și simbolic. Este vorba de lăzile de breaslă.

Încă de la constituirea sa ca instituție în anul 1899, Muzeul de Istorie a adunat obiecte păstrate de obicei la particulari, care să reliefeze trecutul secular al vechiului burg de pe Târnava Mare. În acest sens obiectele de breaslă au ocupat un loc aparte.

Breslele dețineau o serie de obiecte cum ar fi: sigiliul, lada, tabla de convocare, steagul etc. Pe lângă rolul practic de zi cu zi aceste obiecte purtau și un mesaj simbolic aparte specific gândirii și spiritualității medievale, recunoscute de autorități drept persoane juridice, breslele atribuiau acestor obiecte calitatea de simbol al autorității atât față de ei cât și față de cei de afară⁹.

Breasla folosea sigiliul pentru autentificarea documentelor emise, lada constituia locul în care erau depuse însemnele breslei și documentele ei, cu timpul devenind expresia colectivității, iar steagul era purtat la procesiuni în fruntea breslei, tabla de convocare era folosită pentru înștiințarea membrilor breslei validând mesajul oficial adus¹⁰.

Anual în casa meșterului de breaslă se organiza ziua breslei după un ceremonial bine stabilit, fiecare meșter era anunțat prin tabla de convocare, era obligat a se prezenta în ținută „corespunzătoare” precum și să se mențină „treaz” până la sfârșitul întâlnirii. În prezența tuturor meșterilor se deschideau cele două încuietori diferite ale lăzii de breaslă cu cele două chei aflate la staroste și respectiv la înlocuitorul acestuia. Tot acum se discutau probleme de interes pentru totalitatea membrilor, veniturile și cheltuielile, ajutorarea membrilor aflați în impas, repararea turnului și a zidului și întreținerea altarului bisericii¹¹.

După cum am văzut lada avea un rol important în cadrul vieții breslașe și acestea nu puteau să lipsească din patrimoniul muzeului. Toate aceste lăzi sunt confecționate în lemn cu balamale și încuietori din lemn și sunt atestate documentar într-o perioadă târzie pentru istoria breslelor sighișorene și anume în secolele XVIII și XIX.

1. Lada breslei morarilor*

Nr. inv. 774

Descriere: Lada din lemn a breslei morarilor cu capac, cu un zăvor și două balamale, exteriorul vopsit în verde și cu o inscripție pictată de culoare neagră. Pe zăvor este anul 1652, pe exterior, pe fațadă 1731 și în interiorul capacului inscripția și o emblemă. Lipsă fundul lăzii și o margine a capacului.

Dimensiuni: l= 26cm; L= 59cm; LA= 33cm.

Epocă: secol XVIII.

2. Lada breslei lăcătușilor

⁹ *Breslele transilvănene (secXIV-XIX)*, catalog de expoziție, Cluj-Napoca, 1997, p.7.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Schässburg*. ... , p. 345.

* Vezi iconografia în Anexa II

Nr. Inv. 801.

Descriere: Lada breslei lăcătușilor din lemn lustruit cu capac și fără inscripție. Pe capac este montat un sertar trapezoidal, care se deschide printr-un mecanism glisant. Lada are o broască și două balamale. În interior o cutie laterală cu capac. Capacul interior este vopsit cu culoare verde.

Dimensiuni: l= 47 cm; LA= 46 cm; L= 79 cm.

Epocă: secol XIX.

3. Lada breslei pantofarilor

Nr. inv. 834

Descriere: Lada breslei cizmarilor din lemn lustruit cu intarsie la fațadă. În capacul exterior este un sertar secret care se blochează din interior cu un cui de lemn. În interior o cutie laterală cu capac. Capacul interior liber pentru inscripție. Pe față un blazon ce reprezintă două cizme poziționate spate în spate, două tălpici anul și două instrumente dintre care unul este de tăbăcari. După Julius Misselbacher¹² ar arăta că este vorba de lada breslei Tschismenmacher care tăbăceau și piele pe când Deutsche Schuster se ocupau doar de prelucrarea pielii pentru încălțăminte. Capacul este crăpat.

Dimensiuni: l=46cm; L=72cm; LA=46

Epocă: secol XIX

4 . Lada breslei dogarilor

Nr. Inv. 854

Descriere: Lada breslei dogarilor din lemn cu două încuietori din care una lipsă, cu o inscripție pe capac în interior: Martin/ Miehsam/Georgius/Miller/Beide Zunft/Miester.

Lada prezintă pe fundul ei o scândură care ar indica un compartiment secret, lipsă unul dintre picioare, care este înlocuit. La fișa redactată de Julius Misselbacher pe fața lazii apare într-un chenar stema dogarilor care prezintă un compas, un butoi și anul 1821. Datorită lăcuirii ulterioare a lazii, azi nu se mai observă însemnul care era posibil să fie pictat.

Dimensiuni: l= 52cm; L= 78cm; LA= 47cm.

Epocă: secol XIX.

5. Lada breslei țesătorilor

Nr. Inv. 879

¹² Julius Misselbacher (1903-1963). Originar dintr-o familie renumită prin activitatea ei comercială în Sighișoara a avut preocupări în domeniul istoriei artei și a istoriei orașului. Membru Corespondent al *Comitetului național pentru monumente istorice*. După cel de-al doilea război mondial lucrează la Muzeul de Istorie, realizând alături de macheta cetății Sighișoara, o machetă a Mediașului (aflată la muzeul din Mediaș) și a cetății dacice Costești.

Descriere: Lada breslei țesătorilor din lemn de brad cu balamale și un zăvor din fier , este pictat pe exterior imitând intarsia. În interiorul capacului este inscripția în litere negre pe un fond oval alb, înconjurat de lauri roșii. Inscripția: Weber Zundt Lade /JACOBUS TARTLER/ ANDREAS GALTER/ beyde Zunft Meister/1777

Dimensiuni: l= 40 cm; L= 86cm; LA= 34cm.

Epoca: secol XVIII.

6. Lada breslei năsturarilor

Nr. inv. 915.

Descriere: Lada breslei năsturarilor pictată pe exterior cu vopsea de ulei cafenie cu inscripția: *Knopffstricker Zunft Ladgen*. Capacul nu are inscripție. Are zăvorul și cheia lipsă. Marginea capacului imperfectă și șepciile fundului lipsă.

Dimensiuni: l=32cm; L=56cm; LA=38cm.

Epocă: secol XIX.

7. Lada breslei tăbăcarilor

Nr. inv. 916.

Descriere: Lada breslei tăbăcarilor din lemn vopsit cu vopsea de culoare verde cu trei zăvoare cu chei lipsă. Are două mânere de o parte și de alta pentru transport. Pe interiorul capacului apare inscripția 1772. Pe fața lăzii apare emblema tăbăcarilor pictată. Fundul lăzii se desface.

Dimensiuni: l=34 cm; L= 78cm; LA=38cm.

Epocă: secol XVIII.

8. Lada breslei cojocarilor

Nr. inv. 932.

Descriere: Lada breslei cojocarilor cu trei încuietori, cu două mânere laterale. Pe capac un ornament vopsit inițial în alb, pe fațetă este sculptată emblema breslei cojocarilor ce imită o lână și anul 1746. Este încuiată.

Dimensiuni: l= 46cm; L= 90cm; LA= 49cm.

Epocă: secol XVIII.

9. Lada frăției de calfe curelarilor

Nr. inv. 2802.

Descriere: Lada frăției de calfe a curelarilor din Sighișoara, cu două mânere laterale din fier , două balamale și o încuietoare tot din fier. Pe interiorul capacului este pe un fond verde scris cu negru inscripția. DER EHRSAMEN RIEHMNER BRUDERSCHAFT 1776 RENOV 1870. Lada datează din 1776 și a fost renovată în 1870.

Dimensiuni: l= 38cm; L= 64 cm; LA= 39cm.

Epocă: secol XVIII.

10 . Lada breslei tâmplarilor

Nr. inv. 2834

Descriere: Lada breslei tâmplarilor din lemn lustruit., Pe capac este montat un sertar trapezoidal, care se deschide printr-un mecanism glisant. Lada are o broască și două balamale. Pe partea frontală prezintă însemnele breslei tâmplarilor, un compass, un echer și o rindea.

Dimensiuni: l = 31 cm; L = 73 cm; LA = 37 cm.

Epocă: secol XIX.

11.Lada breslei calfelor tăbăcarilor

Nr. inv. 2841

Descriere: Ladă din lemn cu capac și cu ornament cu o inscripție în interior. Pe capac este montat un sertar trapezoidal, care se deschide printr-un mecanism glisant. Lada are o broască și două balamale. În interior o cutie laterală cu capac. Pe interiorul capacului este o inscripție scrisă în limba germană cu vopsea albă pe fond albastru: Martin Kinn Herberg Vater/ Johan Budentius Erster besitzer/ Johan Herman Zweiter besitzer/ Martin Kin Alt gesell/ Johan Budentius Jung Alt gesell / 1833 den 25 May

Dimensiuni: l = 28 cm; L = 54 cm; LA = 34 cm.

Epocă: secol XIX.

Clerul român greco-catolic din actualul județ Mureș și veniturile lui financiare la 1896

Beatrice- Milandolina DOBOZI

Le clergé roumain greco-catholique de district Mureș et ses gains financiers en 1896

Résumé

Cette étude met en valeur les évidences des gains sacerdotales du clergé roumain greco-catholique qui a officié le service divin en les paroisses appartenant des nombreuses archidiocèses organisés sur le territoire d'actuel district Mureș. Il s'agit des archidiocèses Cătina, Cojocna, Dumbrăveni, Fărăgău, Giurgeu, Luduș, Mureș, Odorhei, Reghin, Trei Scaune. L'auteur présent les catégories des rentes et des dépenses déclarées par les prêtres greco-catholique dans l'année 1896. Le but de ces déclarations a été le souhait de l'état de connaître les sources de rente pour chaque prêtre. Les déclarations ont été enregistrés dans des formulaires, en hongrois. À la fin des formulaires est noté le gain annuel minime calculé comme le reste entre les rentes et les dépenses de chaque prêtre. Dans les documents de l'époque, ce gain était dénommé „congrua”. Par la suite de l'analyse des informations documentaires, la conclusion de l'étude est celle que le clergé roumain greco-catholique n'était pas un clergé riche, notamment par rapport aux prêtres des autres églises de Transylvanie et que ces genre de documents représente une source très intéressante pour la recherche historique.

Mots-clé : gains sacerdotales, Cătina, Cojocna, Dumbrăveni

Situația economico-materială a clerului a reprezentat un subiect de interes aproape permanent în societatea transilvană, implicând, alături de cei direct interesați - preoții, comunitățile deservite de aceștia, autoritățile. Adeseori, de-a lungul vremii, chestiunea a iscat controverse, ierarhiile Bisericii recunoscute și statul încercând să găsească soluții pentru ca preoțimea, văzută ca o categorie profesională importantă, să beneficieze de un statut economic, financiar și, implicit, social corespunzător importantului său rol educativ în plan spiritual al poporului.

După anul 1700, noua Biserica greco-catolică românească a intrat și ea în „tăvălugul” acestor discuții și demersuri multiple de stabilire a unui venit preoțesc minim denumit în documentația și istoriografia maghiară cu termenul de „kongrua”, preluat, în mai mică măsură, în lucrările istorice românești. Lexiconul maghiar o definește ca fiind venitul minim anual al preoților din Ungaria, în special a celor romano-catolici. Găsim în aceeași lucrare și un scurt parcurs istorico-legislativ al chestiunii: legea aprobată de dieta din 1790/91 ca Articolul de Lege (AL.) LXVII în baza căreia s-a constituit o comisie care a depus un proiect privind reglementarea parohiilor; preocupări în aceeași direcție a avut o altă comisie dietală constituită în 1827 prin AL. VIII, dar rezultatele au fost nule. De abia la sfârșit de veac XIX, în 1898, prin legea XIV, s-a stabilit ca venitul minim al unei stațiuni preoțești să fie de 1600, respectiv 800 cor., tezurariatului revenindu-i obligația de a întregi (a completa) diferențele de sumă lipsă existente de la caz la caz. În cazul clerului

romano- și greco-catolic și a celui armean, această întregire era condiționată de o contribuție a fiecărei Biserici în cauză, mai precis a ierarhiei superioare, la susținerea financiară a propriei preoții.¹

Cum „personajul” principal al interesului nostru este situația materială a preoției române unite din județul Mureș, la sfârșit de secol XIX, merită, credem, o retrospectivă concisă a principalelor date cunoscute referitoare la subiect. În 1743, împărăteasa Maria Tereza emitea un rescript privind sursele de venit ale unui preot: „stola” adică suma de bani primită pentru asistența religioasă acordată credincioșilor la diferite ocazii, respectiv beneficiile porției canonice.² Dimensiunea acesteia din urmă a fost fixată printr-un alt decret terezian din 1765: teren arabil echivalent a 20 de găleți de grâu (o găleată reprezentând 24 kg.) și de fână, acordat fiecărei parohii.³ Însă asigurarea unei situații materiale decente pentru slujitorul din altar a rămas o sarcină exclusivă a comunității parohiale, multe decenii la rând. Statul a refuzat să preia această povară și să asigure o salarizare corespunzătoare pentru preoții greco-catolici, deși ierarhia blăjeană a făcut eforturi în acest sens. De aici diferența considerabilă între cât câștiga clerul român unit și cel luteran, spre exemplu, la mijlocul secolului al XIX-lea. Renumitul istoric clujean, Simion Retegan, a calculat un venit mediu anual de numai 58 fl./an pentru preoții din arhidieceza Blajului, în 1862. În același timp, clerul luteran beneficia de venituri cuprinse între 600 și 2000 fl. anual.⁴ Același autor identifică structura venitului preoției românești din spațiul intra-carpatic, pentru aceeași epocă: 1) teren arabil și fâneță; 2) birul preoțesc cu două componente: mierța de „bucate” și ziua de lucru, ambele prestate de credincioși, inegale din punctul de vedere al cuantumului care se fixa potrivit obiceiului locului; 3) stola sau venitul patrafirului, din care 1/3 revenea cantorului.⁵

La peste trei decenii distanță, problema generală a înzestrării materiale a clerului tuturor confesiunilor a reintrat în atenția autorităților budapestane, acestea fiind interesate să cunoască în detaliu care sunt veniturile și cheltuielile fiecărui preot, sursele de venit și, în final, venitul real ce constituie congrua preoțească. În acest sens, s-a organizat o conscriere generală a veniturilor, în 1896 fiind emis un ordin al ministrului de resort⁶, sub nr. 878. Acesta conținea, în detaliu, procedura de urmat în conscrierea veniturilor și cheltuielilor preoților catolici de rit latin și grec⁷. Parcurgerea acestui ordin dezvăluie cine și cum trebuie să se implice în realizarea acestei acțiuni ample. În primul rând era vorba de fiecare preot care avea obligația să-și întocmească situația propriilor venituri și cheltuieli, sub controlul protopopului, care confirma autenticitatea datelor prin semnătură. Amintita situație se întocmea în 3 exemplare, semnate de preot, care trebuia să aplice și sigiliul parohial.⁸ Acestea îi

¹ Révai Nagy Lexikona (Marele Lexikon Révai), vol. XI, Budapest, 1914, p. 851.

² Apud Mirela Andrei, *Preoțimea greco-catolică din Vicariatul Rodnei în prima jumătate a secolului al XIX-lea, între public și privat*, în *Identitate și alteritate*, (coord. N. Bocșan. S Mitu s.a.), 3, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 114-121.

³ Serafim Duicu, *Pe urmele lui Petru Maior*, Editura Sport-Turism, București, 1990, p. 82, nota 1.

⁴ Simion Retegan, *Înzestrarea materială a clerului greco-catolic din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1850-1867)*, în *300 de ani de la Unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei*, Presa Universitară Clujeană, p. 244.

⁵ Idem.

⁶ Ministrul cultelor și învățământului public era, la acel moment, dr. Wlassics Gyula

⁷ Textul integral, alcătuit din 57 paragrafe, în limba maghiară, l-am consultat la adresa www.3.arcanum.hu/rendtar, accesat în decembrie 2014.

⁸ Idem, §. 7.

erau anexate acte doveditoare pentru fiecare poziție.⁹ Protopopul, la rândul lui, dădea o declarație despre corectitudinea informațiilor date de preoții din subordine, declarația fiind supusă controlului și confirmării de către ierarhul superior, respectiv de către arhiepiscop/episcop.¹⁰

Toate conscrierile din teritoriu se centralizau la sediul arhiepiscopal/episcopal, unde erau revizuite, realizându-se o paralelă între cele declarate de fiecare preot și documentele anexate. Constatarea unor erori determina returnarea situației la preotul în cauză, acesta având la dispoziție 15 zile pentru rectificările necesare.¹¹

Reprezentanții statului erau și ei implicați în această acțiune de proporții. În fiecare unitate teritorial-administrativă (comitat) se înființa o comisie condusă de cel mai înalt funcționar (subprefect/primar).¹² Aceasta avea sarcina ultimei revizui a tuturor conscrierilor sosite de la autoritățile (arhi-)diecezane, stabilind în final congrua fiecărui preot.¹³

Mai adăugăm faptul că ordinul ministerial din 1896 fixa ca dată de începere a operațiunii ziua de 20 iunie, termenul de finalizare fiind de 60 zile.¹⁴

În vederea ducerii la bun sfârșit a acestei acțiuni au fost tipărite formulare speciale cu denumirea de „Caietele A și B” (mag. – „füzetek A és B”). Legate împreună, erau destinate preotului paroh (A) și preotului ajutor/auxiliar (magh. – segédlelkész) (B). Fiecare dintre aceștia avea obligația de a completa partea ce-i revenea și să procure documentele care să confirme sumele înscrise poziție de poziție. Ordinul ministerial amintit mai sus preciza cu acribie toate categoriile de venituri, respectiv de cheltuieli ce puteau fi luate în considerare, precum și cum se completează fiecare pagină/rubrică în parte.¹⁵ Ultima pagină, a XXI, era completată de comisia jurisdicțională, aici regăsindu-se suma recunoscută ca venit minim al preotului. De reținut este faptul că formularele erau tipărite în limba maghiară, completarea lor cerându-se în aceeași limbă oficială a statului.

Primele două pagini ale „caietului” erau rezervate datelor de identificare: denumirea parohiei, a protopopiatului, respectiv a diecezei la care era arondată, apoi apartenența administrativă – comitat, respectiv jurisdicție. A doua pagină conține informații deosebit de importante: parohia și filiile aparținătoare, cu numărul de suflete pentru fiecare și distanța până la parohia-materă, precum și data înființării ecleziei.

Pentru fiecare categorie de venituri ce puteau fi luate în considerare era rezervată o pagină: din terenuri, imobile închiriate, de la credincioși, din serviciile prestate enoriașilor. În cazul când sumele respective depindeau de „bunăvoința” parohienilor, existau două rubrici: venitul de drept al preotului/venitul real al acestuia, și nu o dată, cum vom exemplifica mai jos, apăreau diferențe mai mult sau mai puțin semnificative. Și cheltuielile erau înregistrate pe categorii. La ultima revizuire, efectuată la nivel de comisie comitatensă, aceasta avea posibilitatea și chiar proceda la anularea unor venituri sau cheltuieli, astfel că adesea „congrua” finală

⁹ Idem, §. 5.

¹⁰ Idem, §. 7.

¹¹ Idem, §. 38.

¹² Idem, §. 41.

¹³ Idem, §. 44, 47.

¹⁴ Idem, §. 2.

¹⁵ Idem, §§. 13-33.

corespundea, mai mult sau mai puțin, cu sumele declarate de fiecare preot. Venitul recunoscut era exprimat în florini și crețari, respectiv în coroane și fileri.

Cu certitudine, acest gen de documente oferă celor interesați de statutul economico-social al preotului român la sfârșit de veac XIX, variate informații, care permit interpretări, comparații, concluzii, chiar dacă nu definitive. Nu pot fi ignorate nici datele de ordin demografic, geografic și chiar toponimic.

Fondul documentar al Protopopiatului greco-catolic Târgu-Mureș¹⁶, păstrat la Arhivele Naționale Mureș, cuprinde o serie destul de consistentă de astfel de „caiete” provenite din localități arondate, la data conscrierii, mai multor unități teritorial-administrative. Protopopiatul Mureșului, cum se numea în epocă, funcționa în jurisdicția comitatensă Mureș-Turda și avea reședința la Târgu-Mureș. Pe teritoriul comitatului menționat existau parohii aparținând și altor unități protopresbiteriale: Cătina, Cojocna, Fărăgău, Giurgeu, Luduș, Reghin, Trei Scaune. În total este vorba de 72 de parohii și filii.

În cele ce urmează propunem o sinteză a informațiilor conținute de aceste conscripții în cazul localităților care astăzi fac parte din județul Mureș. Este vorba de 36 de comunități parohiale¹⁷ și filiile acestora, deservite de același preot, care rezida în centrul parohial.

Bineînțeles că în toate cazurile, toponimele, respectiv numele parohiilor și al filiilor sunt în limba maghiară, variantă care se va regăsi în expozeul nostru în paranteze imediat după denumirea în limba română.

Ne vom opri mai întâi la informațiile de ordin demografic ce pot fi urmărite în formularele de conscriere și care pot fi comparate cu datele din *Șematismul*¹⁸ greco-catolic editat în același an 1896. Se constată ușor că numărul de suflete diferă adeseori în cele două surse documentare. Uneori diferența înregistrată este una semnificativă, variind între câteva unități și câteva sute. Vom da numai câteva exemple, deoarece spațiul nu permite o trecere în revistă exhaustivă a acestui aspect. Astfel, în parohia Ernei (Nagy Ernye), din protopopiatul Mureșului, erau înregistrate în formular 250 suflete¹⁹, *Șematismul* indicând 300²⁰. La parohia Cozma, (Kozmatelke) aflată în protopopiatul Fărăgăului, diferența era mult mai serioasă: 1243 suflete la conscriere²¹, numai 1036 în *Șematism*²². Și în Sîntana de Mureș (Maros Szentanna, protopopiatul Mureșului) pentru publicația oficială a Blajului s-a comunicat un număr de 715 enoriași, pe când în conscriere au fost înregistrați numai 525. Un contraexemplu este parohia Căcuciu (Kakuts, protopopiatul Reghinului) – diferență de numai 2 suflete *Șematism*²³ (256) - formular²⁴ (254). Menționăm și

¹⁶ Inventar 125.

¹⁷ Vezi Anexa.

¹⁸ *Șematismul Veneratului Cleru alu Archidiecesei Metropolitane Greco-Catolice a Aba-Iuliei și Fagarasiului pre anulu 1896*, Blasiu, Tipografie Seminariului gr.cat (în continuare citat *Șematism...1896*)

¹⁹ Arhivele Naționale Mureș (în continuare AN Mureș), fond *Protopopiatului Greco-Catolic Tg-Mureș* (în continuare Protopopiat Mureș), nr. 755, f. 2.

²⁰ *Șematism...1896*, p. 179.

²¹ AN Mureș, *Protopopiat Mureș*, nr. 752, f. 2.

²² *Șematism...1896*, p. 133.

²³ *Ibidem*, p. 202.

²⁴ AN Mureș, *Protopopiat Mureș*, nr. 746, f. 2.

parohia Băița (Szász Bánicza, protopopiatul Fărăgău), singurul caz în care cele două înscrisuri dau aceeași cifră – 896.²⁵

Pe aceeași a doua filă a formularului de conscriere sunt trecute și fiilele fiecărei parohii. Folosind aceeași metodă de comparație formular – *Șematism*, am constatat din nou diferențe nu doar ca număr de suflete, ci și ca număr de filii. Un exemplu elocvent este parohia Roteni (Harasztkerek, protopopiatul Mureșului). Conform *Șematismului*, aceasta avea 5 filii²⁶, din care numai două le regăsim în formularul nostru: Oaia (azi Vălenii – cu 78 suflete) și Găiești (5 suflete)²⁷. Sau parohia Crăciunești (Karácsonfalva – protopopiatul Mureșului) cu 6 filii la conscriere²⁸ și numai 5 în *Șematism*, lipsind comunitatea din Cornești²⁹. Sau cazul localității Cozma, pentru care nu este trecută nici o filie la conscriere³⁰, dar în *Șematism*³¹ găsim filia Tonciu (Toncs). Interesantă este și situația greco-catolicilor din Sovata (protopopiatul Odorhei). Blajul o considera, sau cel puțin o înregistra ca filie la Sărăteni (Sóvárád).³² În formularul de conscriere găsim parohia Sovata, cu 6 filii, între care și Sărăteni.³³ Este un caz tipic acelei epoci, de schimbare a statutului unei comunități greco-catolice.³⁴

Trebuie de asemenea menționat că în formular se treceau și eventuale informații despre înființarea parohiei. În majoritatea cazurilor găsim mențiunea: „parohie veche, strămoșească” („ős régi egyház”), motivată de absența documentelor doveditoare sau prin tradiție. Totuși și aici găsim excepții. Despre parohia Coroiu (Korodi, protopopiatul Ibașfalăului - Dumbrăveni) se nota că s-a înființat în jurul anului 1785, dar „actele lipsesc”.³⁵ Parohia Șard (Sárd, protopopiatul Mureșului) s-ar fi înființat în jurul anului 1800 prin convertire, dar nici pentru această informație nu existau documente.³⁶ Nici pentru înființarea parohiei Cașva (Kasva, protopopiatul Reghin) nu se păstrasera documente, dar conform tradiției anul „nașterii” se considera 1757.³⁷ Aceeași „sursă” informațională exista și pentru parohia Căcuciu (Kakuts, protopopiatul Reghinului), care s-a organizat în jurul anului 1720.³⁸ Parohia Gurghiu s-a organizat în jurul anului 1700, fiind folosit *Șematismul*

²⁵ Idem, dos. 737, f. 2; *Șematism...1896*, p. 132.; analize și ipoteze despre aceste diferențe pentru protopopiatul greco-catolic Reghin, v. la Milandolina Beatrice Dobozi, *Biserica și școala românească pe Valea Mureșului Superior (secolul al XIX-lea)*, Presa Universitară Clujeană, 2012, subcap. *Arhitectura internă a protopopiatului greco-catolic Reghin până la 1900*.

²⁶ *Șematism*, p. 180; fiilele erau Oaia (Vaja – 7103 suflete), Găiești (Göcs – 3 suflete), Gruisor (Kis Görgény – 0 suflete), Gălăteni (Szent-Gerlicze – 0 suflete) și Suveica (Sövérd – 0 suflete).

²⁷ AN Mureș, *Protopopiat Mureș*, nr. 774, f. 2.

²⁸ Idem, nr. 753, f. 2; fiilele: Nicolești (Káposztás Sz. Miklós – 49 s.), Budiul Mic (Hagymás Bodon – 34 s.), Foi (Folyfalva – 5 s.), Stejeriș (Cserefalva – 0), Cornești (Somosd – 11 s.), Acățari (Akosfalva – 15 s.).

²⁹ *Șematism...1896*, p. 181.

³⁰ AN Mureș, *Protopopiat Mureș*, nr. 752, f. 2.

³¹ *Șematism...*, 1896, p. 133.

³² Idem, p. 276.

³³ AN Mureș, *fond citat*, nr. 785, f. 2; celelalte filii erau Ilieși (Ilyésmező), Abud (Abod), Chibed (Kibéd), Săcădat (Szakadát) și Ghindari (Makfalva).

³⁴ Despre astfel de schimbări, dar și despre motivația considerării ca filii parohiale a localităților fără nici un credincios greco-catolic, v. Milandolina-Beatrice Dobozi, *op. cit.*, p. 76-78.

³⁵ AN Mureș, *fond citat*, nr. 751, f. 2.

³⁶ Idem, nr. 789, f. 2.

³⁷ Idem, nr. 757, f. 2.

³⁸ Idem, nr. 746, f. 2.

greco-catolic din 1900.³⁹ Se consemnează că nu se cunoaște când s-a organizat parohia Lăureni (Sz. Lőrincz, protopopiatul Mureșului), neexistând nici un fel de documente. 1820 este consemnat ca an aproximativ al înființării parohiei Teleac (O. Telek, protopopiatul Reghin), dar tot pe bază de tradiție.⁴⁰

Următoarele pagini ale formularului conțin diverse categorii de venituri ce trebuiau consemnate, dacă ele existau, precum și quantumul acestora. O primă clasă de venituri o reprezentau bunurile imobiliare - clădiri și terenuri - de pe urma cărora preotul obținea foloase cuantificate în bani (florini și creițari). Din analiza acestor informații putem descoperi, în primul rând, nivelul „confortului” casnic al clerului care, în general, era alcătuit dintr-o casă și anexe, la care se adăugau curtea, și o grădină („házikert”) presupunem a fi destinată cultivării legumelor. Diferențele se înregistrează de la o parohie la alta în ceea ce privește suprafața totală a acestor imobile, precum și tipul de anexe. Astfel, la Band (Mezőbánd, protopopiatul Mureșului), în afară de casa de locuit exista o bucătărie și o spălătorie, dar și un grajd și o șură. Acestea toate, împreună cu grădina și curtea aveau o suprafață totală de 1221 stj²⁴¹, deci sub o jumătate de ha.⁴² În același protopopiat, în parohia Ceuașul de Cîmpie (Mező Csávás, protopopiatul Mureșului), cu excepția spălătoriei, le regăsim pe toate celelalte, dar suprafață totală era de numai 550 stj. pătrați.⁴³ În protopopiatul Fărăgăului, preotul din Filpișul Mic (Kis Fülöpös) avea ca anexă suplimentară față de cele enumerate mai sus, un grânar, suprafața gospodăriei ridicându-se la 800 stj.⁴⁴ Mult mai bună era situația în Lunca (Oláh Ujfalú, protopopiatul Fărăgăului): casă și anexe între care și un spațiu amenajat pentru adăpostirea căruței/trăsurii (ung. „kocsiszin”). Acestea și curtea aveau în total 1 iugăr și 1360 stj., la care se adăuga grădina de 1370 stj.⁴⁵ La polul opus, preotul din Logig (Szász Ludvég, protopopiatul Fărăgăului) nu dispunea decât de o grădină de 976 stj., fără casă sau alte apartenențe.⁴⁶ Și în protopopiatul Reghinului aceste diferențe sunt ușor de constatat. La Ibănești (Libánfalva) preotul nu beneficia nici măcar de grădină; cu siguranță el locuia în casa proprie.⁴⁷ În schimb, cel din Adrian avea la dispoziție casă, curte și grădină, în total 1250 stj.⁴⁸ O situație mult mai bună găsim la Habic (Hettbük): casă, bucătărie, grajd, șură, coteț pentru porci, adăpost pentru căruță, curte și grădină, o suprafață totală de 1 iugăr 747 stj.⁴⁹ În schimb, la fel ca la Logig sau la Ibănești, la Șerbeni (Soropháza, protopopiatul Reghin), la dispoziția preotului nu era pusă decât o grădină de 1 iugăr 310 stj.⁵⁰ Aceste diferențe sunt, oarecum, oglinda puterii economice a comunității parohiale, în condițiile în care casa cu anexele, curtea și grădina aparțineau parohiei și erau doar în folosința preotului. Avansăm două ipoteze în legătură cu acele parohii în care preoții nu au

³⁹ Idem, nr. 758, f. 2

⁴⁰ Idem, nr. 792, f. 2.

⁴¹ AN Mureș, *fond citat*, dos. 736, f. 2v.

⁴² 1 iugăr unguresc = 0, 4316 ha; 1 iugăr austriac = 0, 5755 ha; apud Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii noștri*, Ed. Științifică, București, 1971, p. 126.

⁴³ AN Mureș, *fond citat*, dos. 747, f. 2v.

⁴⁴ Idem, dos. 756, f. 2v.

⁴⁵ Idem, dos. 768, f. 2v.

⁴⁶ Idem, dos. 767, f. 2v.

⁴⁷ Idem, dos. 761, f. 2v.

⁴⁸ Idem, dos. 734, f. 2v.

⁴⁹ Idem, dos. 756, f. 2v.

⁵⁰ Idem, dos. 790, f. 2v.

conscris în formular locuințe și anexe ale acestora: fie situația economică a comunității era atât de precară, încât nu a reușit să ridice o casă parohială, fie parohul era localnic sau avea o stare materială care i-a permis să-și ridice propria locuință. De fapt, absența caselor parohiale din exemplele avansate mai sus este confirmată și de *Șematismul* citat.

Pe aceeași pagină de formular au fost conscrise și terenurile date în folosință preotului, pe categorii: arabil, râturi, pădure, vie etc. Pentru fiecare dintre ele se menționa suprafața și venitul cadastral⁵¹, apoi venitul propriu-zis obținut de preot din exploatarea acestor terenuri, calculat în forinți și creițari. Din analiza informațiilor din formularele de conscriere rezultă iarăși diferențe între parohii, fără să putem concluziona că clerul greco-catolic dintr-un protopopiat sau altul era mai bogat sau mai sărac. O relativă egalitate o găsim în protopopiatul Fărăgăului. La Băița (Szász Bánicza)⁵² parohul avea la dispoziție peste 30 iugăre de teren arabil și rât. De pe urma cultivării acestei suprafețe, câștigul anual era de 200 forinți, sumă recunoscută și de comisia jurisdicțională.⁵³ La Cozma (Kozmatelke) preotul folosea teren arabil, rât și pășune, în total peste 28 de iugăre, recunoscându-i-se un venit anual de 152 forinți 50 cr.⁵⁴ În Lunca (Oláh Ujfalú) suprafața cultivabilă folosită de preot era în jur de 38 iugăre, obținând anual o producție în valoare de 200 fr.⁵⁵ În tractul Mureșului, parohia Lăurenii avea pentru preot peste 18 iugăre de arabil și rât, cu un venit de 114 fr., sumă recunoscută și de comisie.⁵⁶ În Tirimioara (Kis Teremi) terenul parohial era mai redus, puțin peste 7 iugăre, însă câștigul preoțesc se ridica la 154 fr. pe an.⁵⁷ În schimb, numai 26 fr./an obținea parohul din Șard (Sárd)⁵⁸.

Următoarele venituri consemnate în conscrierile din 1896 proveneau din cantitățile de produse naturale primite anual de fiecare preot de la credincioșii săi. Din aceste date pot fi aflate prețurile practicate în epocă pentru anumite „naturalii”, în special porumb, dar și „puterea” economică a enoriașilor. În general, preoții primeau porumb boabe sau porumb-știuleți, unitatea de măsură fiind mierța (magh. - véka). Văduvele și greco-catolicii din familii mixte dădeau doar jumătate din produsele ce reveneau familiilor întregi. De obicei, înțelegerea era la 1 mierță, respectiv ½ mierță. Menționăm că această pagină conține o rubrică pentru „venitul de drept” ce ar fi trebuit să-l aibă preotul și o alta pentru „venitul real”, adică produsele primite efectiv. Cum vom vedea mai jos, nu întotdeauna exista egalitate între cifrele trecute în aceste rubrici. Diferențele existau de la protopopiat la protopopiat, de la parohie la parohie, uneori și de la parohie la filie. În protopopiatul Mureșului, parohia Roteni (Harasztkerek) avea 11 familii întregi, la care se adăugau 19 văduvi sau enoriași din familii mixte (pe care le vom numi „jumătăți”) care trebuiau să dea și să dădeau în total 61 ½ mierțe de porumb știuleți în valoare de 12 fr. 30 cr. În filiile Vălenii (Vaja) și Găești (Göcs) parohul avea 13 familii și 17 „jumătăți”, primind de acolo 21 ½ mierțe porumb-știuleți, adică 12 fr. 90 cr. Suma totală recunoscută era de 21 fr., mai mică

⁵¹ Venitul cadastrale reprezintă venitul anual obținut de pe o parcelă, supus impozitării, impozitul fiind calculat procentual; în Ungaria acest impozit reprezenta 20% (cf. Révai Nagy Lexikona, p. 337)

⁵² A.N. Mureș, *fond citat*, dos. 737/1896, f. 2v.

⁵³ Recunoașterea se realiza într-o rubrică distinctă pentru fiecare categorie de venituri, suma respectivă fiind notată cu roșu.

⁵⁴ A.N. Mureș, dos. 752/1896, f. 2v.

⁵⁵ Idem, dos. 768/1896, f. 2v.

⁵⁶ Idem, dos. 763, f. 2v.

⁵⁷ Idem, dos. 793/1896, f. 2v.

⁵⁸ Idem, dos. 768/1896, f. 2v.

decât totalul real (25 fr. 90cr.)⁵⁹ La parohia Band (Mező Bárd) cu filia Țiptelnic (Száltelek), enoriașii din comunitatea de reședință contribuiau cu o mierță de porumb boabe, în valoare de 80 cr., fiind vorba de 62 de case. Rezultau 49 fr. 60 cr. Alte 14 „jumătăți” dădeau numai ½ mierță boabe, adică 5 fr. 60 cr. Cei din filie (26 case + 4 „jumătăți”) aveau aceeași contribuție, 1 mierță, respectiv ½ mierță, „Câștigul” total al preotului recunoscut de comisie se ridica la 64 fr. 67 cr., scăzându-se și aici 1/6.⁶⁰ Mai interesantă era situația la Tirimioara, parohie cu filie la Cinta (Fintaháza). Preotul primea 21 mierțe porumb boabe și alte 40 mierțe porumb știuleți de la cele 21 familii (75 suflete) din filie. De la cei din parohie nu primea nimic, deși aceștia erau în număr de 86. Astfel că suma calculată recunoscută era de numai 18 fr. 33 cr.⁶¹

Credincioșii prestau pentru preotul lor și zile de muncă, lucrându-i terenul, transportându-i recolta etc. Și aceste munci erau considerate venituri, în unele „caiete” parohiale fiind precizat prețul unei zile de lucru. La Băița (Szász-Bánicza), protopopiatul Fărăgăului, parohul beneficia de 180 de zile de muncă efectuate de enoriași, valoarea zilei fiind de 30 cr.; astfel era înregistrat un venit de 54 fr., căruia i se aplica o reducere de 1/6, rezultând 45 fr. recunoscuți la revizuirea conscrierii.⁶² La Cozma, același protopopiat, ziua de lucru era mai „scumpă” – 35 cr., totalul zilelor lucrate fiind de 220, deci un venit mai mare, de 77 fr. După scăderea legală de 1/6, rezultau 68 fr. 42 cr., dar la revizuire suma recunoscută a fost mai mică, de numai 64 fr. 17.⁶³ În mica parohie Săcalul de Pădure (Erdő Szakál) din protopopiatul Reghinului, preotul avea numai 30 de suflete, zilele de lucru de la credincioși aducându-i numai 9 fr., după reducerea legală, suma fiind de numai 7 fr. 50. cr.⁶⁴ În schimb la Roteni, protopopiatul Mureșului, parohienii lucrau și cu vitele (3 zile cu 2 vite, adică 3 fr., 60 cr. în parohie, respectiv 6 ½ zile a 70 cr./zi în filii, adică 4 fr. 55 cr.). Majoritatea lucrau cu brațele: 17 ½ zile în parohie și 23 jumătăți de zi în filii.⁶⁵ Se recunoștea suma finală de 13 fr. 90 cr.⁶⁶ Nu peste tot enoriașii munceau pentru preotul lor. Așa se întâmpla la Coroiu⁶⁷ (Korod Szentmárton, protopopiatul Dumbrăveni), sau la Sovata (protopopiatul Mureșului), unde se preciza: „cf. canoanelor enoriașii au obligația de a lucra cu palmele și vitele dar nu o fac pentru că nu este pământ și nici preotul nu locuiește acolo”⁶⁸.

Categoria de venituri cea mai interesantă și mai variată o reprezentau așa numitele „taxe stolare”, respectiv serviciile contra cost făcute de preot pentru cei păstoriți de el, servicii numite în documentele de epocă, „funcțiuni”. Mai întâi era vorba de patru astfel de activități preotești întâlnite în toate parohiile: botezul, cununia și înmormântarea, dar și sfințirea casei la Bobotează. Tariful perceput nu era același nici măcar la nivel de protopopiat. În cel al Mureșului, la Ceușul de Cîmpie (Mező Csávás) botezul costa 20 cr., cununia 66 cr. și sfințirea casei 10 cr. În

⁵⁹ Idem, dos. 774, f. 4; cf. ordinului ministerial amintit, §. 17, se scădea 1/6 parte din sumă, considerate „cheltuieli achitate”.

⁶⁰ Idem, dos. 736/1896, f. 4.

⁶¹ Idem, dos. 793/1896, f. 4.

⁶² Idem, dos. 737/1896, f. 4.

⁶³ Idem, dos. 752/1896, f. 4.

⁶⁴ Idem, dos. 779/1896, f. 4.

⁶⁵ Idem, dos. 774/1896, f. 4; jumătățile de zile erau prestate de credincioșii din familii mixte în care doar bărbatul sau femeia era de confesiune greco-catolică, dar și de văduvi.

⁶⁶ Parohia Roteni avea 2 filii, Vălenii (Vaja) și Găești (Göcs).

⁶⁷ AN Mureș, fond citat, dos. 757, f. 4.

⁶⁸ Idem, dos. 786/1896, f. 4.

schimb, înmormântarea avea preț diferit: de gradul I - 2 fr. 66 cr., de gradul II - 1 fr. și de gradul III - 66 cr.⁶⁹ Nu avem informații la acest moment despre ce anume făcea diferența, probabil era vorba de „bogăția” slujbei de prohod. La Sîntioana de Mureș (Csitt Szentiván), un copil se înmormânta pentru 80 cr., în timp ce adulții „beneficiau” de două tipuri de înhumări: cu 2 fr. 66 cr. (gr. I), respectiv 2 fr. (gr. II). Casa era sfințită de Bobotează tot cu 10 cr., cununia costa 1 fr., botezul 20 cr.⁷⁰ În parohia Săcalul de Pădure (protopopiatul Reghinului), cununia și întocmirea actelor pentru acest eveniment se taxau separat - câte 1 fr.. Botezul era tarifat cu 20 cr., iar înmormântarea se diferenția după vârstă - adult (3 fr.)/copil (1 fr.)⁷¹. La Nadășa (Oláh Nados, protopopiatul Reghinului), ceremonia de înhumare a unui adult putea costa 2 fr. 26 cr. (gr. I) sau 1 fr. 34 cr. (gr. II), dar numai 66 cr. în cazul copiilor. Cununia presupunea în afara ceremoniei propriu-zise (70 cr.), pregătirea actelor de vestire (1 fr.) și a celor privind încheierea căsătoriei (1 fr.). În ambele parohii se practica și o așa numită „binecuvântare” (ung. *avatás*) pentru care se percepea aceeași sumă, 20 cr., legată, am dedus noi, de naștere.⁷² Mai exemplificăm cu situația de la Logig (Szász Lüdveg, protopopiatul Fărăgăului), în care se practicau trei feluri de înmormântări la adulți: gr. I (2 fr. 30 cr.), gr. II și III⁷³ și două pentru copii, gr. I - 1 fr. și II - fără menționarea sumei percepute. Nu știm prin ce se deosebea cununia de gr. I de cea de gr. II, în primul caz tânăra pereche trebuia să achite 3 fr. Se cereau 20 cr. în cazul binecuvântării, dar despre botez nu se menționează nimic.⁷⁴

Sfințirea caselor la Bobotează se făcea în toate parohiile arondate oricărui protopopiat, dar „funcțiunea” avea un cost diferit: la Toldal (Toldalag, protopopiatul Reghinului) - 7 cr.⁷⁵; la Lăureni (Sz. Lörincz, protopopiatul Mureșului) - 10 cr.⁷⁶; la Teleac (Oláh Telek, protopopiatul Reghin) - 6 cr.⁷⁷; la Băița (Szász Bánicza, protopopiatul Fărăgăului) - „câte un colac a 10 cr.”⁷⁸ În unele cazuri, la parohiile cu filii „botezul” casei avea un preț în localitatea de reședință și altul în cele aparținătoare. Parohia Crăciunești (Nyárad Karácsonfalva, protopopiatul Mureșului) avea șase filii⁷⁹, de Bobotează preotul încasa 6 cr./casă în centrul parohial și 10 cr./casă în filii.⁸⁰ Sau la Coroiu (Korodi, protopopiatul Ibașfalăului), cu filia Coroisînmărtin (Korodszentmárton), de la fiecare casă din parohie preotul primea câte 2 cr. și de 10 cr. carne și colaci, iar în filie câte 10 cr./casă.⁸¹ Astfel de servicii se mai făceau la cerere, peste an, cu diferite ocazii: casă nouă, după înmormântare etc.; preotul din Șerbeni (Soropháza, protopopiatul Reghinului) cerea în acest caz 10 cr.⁸²

⁶⁹ Idem, dos. 747/1895., f. 5.

⁷⁰ Idem, dos. 785/1896, f. 5.

⁷¹ Idem, dos. 779/1896, f. 5.

⁷² Idem, dos. 769/1896, f. 5.

⁷³ Nu se precizează tariful acestora.

⁷⁴ AN Mureș, *fond citat*, dos. 767/1896, f. 5.

⁷⁵ Idem, dos. 794/1896, f. 5.

⁷⁶ Idem, dos. 763/1896, f. 5.

⁷⁷ Idem, dos. 792/1896, f. 5.

⁷⁸ Idem, dos. 737/1896, f. 5.

⁷⁹ Acățari (Ákosfalva), Stejeriș (Cserefalva), Foi (Folyfalva), Nicolești (Káposztás - Szt-Miklós), Budiul Mic (Hagymásbodon) și Cornești (Somosd); ultimele două nu apar în *Şematism... 1896* (p. 181).

⁸⁰ AN Mureș, *fond citat*, dos. 753/1896, f. 5.

⁸¹ Idem, dos. 751/1896, f. 5.

⁸² Idem, dos. 790/1896, f. 5.

Alte genuri de „funcțiuni” preoțești variau după „obiceiul locului”, unele dintre ele practicându-se contra cost doar în anumite parohii, în special în protopopiatul Reghinului. La Nadășa „ultima mirungere” (înainte de deces) se plătea cu 66 cr., iar „missa” pentru morți în postul Sf. Paști, cu 13 cr.⁸³ Preotul din Toldal ținea slujbe speciale în postul Sf. Marii – liturghii și rugăciuni, la cerere probabil, primind câte 27 cr. pentru fiecare serviciu. „Missele” particulare costau 15 cr.⁸⁴ În sfârșit, la Săcalul de Pădure se înregistrau 12 tipuri de servicii ale preotului, între care: dezlegarea – 20 cr., sfințire de pască – 1 fr.⁸⁵ Credem că și în celelalte protopopiate enoriașii beneficiau de servicii preoțești, altele decât cele patru amintite mai sus, dar fie erau gratuite, fie erau atât de rar solicitate încât nu aveau un tarif fix și nu au fost considerate venituri sigure.

Nici eliberarea de extrase din registrele parohiale nu se făcea gratuit. Taxele în acest caz erau, tot așa, diferite, de la caz la caz. În Ibănești (Libánfalva, protopopiatul Reghinului) orice extras costa 1 fr.⁸⁶ La Adrian (G. Adorján, protopopiatul Reghinului) nu se menționează prețul unui extras, ci doar numărul de acte și suma totală obținută: 5 de botez = 2 fr., 1 de cununie = 0 fr. și 6 de deces = 3 fr.⁸⁷ Preotul din Roteni (Harasztkerék, protopopiatul Mureșului) elibera un extras de botez cu 1 fr., iar unul de cununie/deces cu 50 cr.⁸⁸ La Sîntioana de Mureș (Csittszentiván) orice fel de extras costa 1 fr.⁸⁹

Următoarele file din formularul în discuție era rezervat pentru venituri obținute din fundații, ajutoare de la stat, de la comunitatea politică etc. În cazul parohiilor greco-catolice cercetate astfel de consemnări sunt foarte puține și de cele mai multe ori sumele în cauză au fost anulate de comisia de revizuire. Una dintre puținele excepții este parohia Adrian, protopopiatul Reghinului, unde exista o fundație „de misse”⁹⁰, în sumă de 420 fr. Aducea un venit sacerdotal anual de 4 fr. 87 ½ cr., fiind de fapt vorba de dobânda la capital, acesta din urmă fiind depus la fundația capitulară, probabil la Blaj.⁹¹ Și la Band (protopopiatul Mureșului) parohul primea un ajutor imperial de 40 fr., dar acesta a fost anulat de comisie la revizuirea conscrierii. Motivul doar îl bănuim: acest ajutor nu era unul constant.⁹² La fel se întâmpla și în Crăciunești (același protopopiat)⁹³, dar și la Cașva (Kasva, protopopiatul Reghinului), în ultimul caz acordându-se un ajutor de 30 fr./an, dar nu în fiecare an.⁹⁴

Toate exemplele de mai sus indică venituri totale în quantumuri diferite pentru fiecare preot. Cel mai mare venit a rezultat pentru parohul din Băița – 324 fr.⁹⁵ Cel mai mic – la Roteni – de 84, 70 cr.⁹⁶ O situație mai specială se înregistra la Sovata (Szováta, protopopiatul Odorhei) cu cele șase filii ale sale, pentru că aici s-a

⁸³ Idem, dos. 769/1896, f. 5.

⁸⁴ Idem, dos. 794/1896, f. 5.

⁸⁵ Idem, dos. 779/1896, f. 5.

⁸⁶ Idem, dos. 761/1896, f. 5.

⁸⁷ Idem, dos. 734/1896, f. 5.

⁸⁸ Idem, dos. 774/0896, f. 5.

⁸⁹ Idem, dos. 785/1896, f. 5.

⁹⁰ Suma de capital era de 420 fr., preotul având obligația de a ține 52 de slujbe pe an; nu se fac nici un fel de precizări despre persoana care a întemeiat fundația.

⁹¹ AN Mureș, *fond citat*, dos. 734/1896, f. 6.

⁹² Idem, dos. 736/1896, f. 8.

⁹³ Idem, dos. 753/1896, f. 8.

⁹⁴ Idem, do. 745/1896, f. 8.

⁹⁵ Idem, dos. 737/1896, f. 12.

⁹⁶ Idem, dos. 774/1896, f. 12.

înregistrat un câștig de numai 36 fr. 33 cr., întrucât preotul se instalase chiar în anul conscrierii, astfel că suma cheltuită – 117 fr. 78 cr. – depășea cu mult câștigul.⁹⁷

Nu toate sumele consemnate ca venituri erau recunoscute la revizuire. Era anulat mai ales câștigul din taxele stolare. Preotul din Ungheni (Nyárádtő, protopopiatul Mureșului), consemna 8 fr. 63 cr. obținuți din cununii, însă întreaga sumă a fost anulată de comisie.⁹⁸ Din asistența religioasă, parohul Bandului a câștigat 16 fr. 90 cr., întreaga sumă fiind anulată.⁹⁹

În ultimele patru file ale „caietului” preoții trebuiau să indice cheltuielile făcute. De obicei acestea reprezentau impozitele plătite pentru câștigul realizat, pentru conducerea cancelariei preoțești, eventual pentru întreținerea unui cal de atelaj etc. Bineînțeles că și aici sumele erau diferite de la parohie la parohie și din nou găsim intervenții ale comisiei în conscriere. Preotul din Coroiu declara 70 cr. cheltuiți pentru conducerea registrelor parohiale, dar banii nu au fost recunoscuți.¹⁰⁰ La fel a procedat comisia și la Cozma, aceeași categorie de cheltuieli, în cuantum de 1 fr. 35 cr., fiind anulate.¹⁰¹ Parohul din Crăciunești trecea în conscriere 50 fr. cheltuiți cu întreținerea unui cal necesar deplasărilor în multele filii ce le păstora, dar banii au fost anulați, în schimb s-a acordat aceeași sumă sub titlul de „transport”.¹⁰² Confratelui din Ernei nu i s-au recunoscut sumele raportate ca și cheltuite pentru: conducerea matricolelor (35 cr.), transport (25 fr.).¹⁰³ Preoților din protopopiatul Reghinului nu li s-a recunoscut contribuția făcută la fondul protopopesec, în valoare de 1 fr. 50 cr. Exemplele ar putea continua...

Pe ultima filă a conscrierii comisia de revizie a făcut totalul veniturilor și cheltuielilor declarate, diferența rezultată reprezentând congrua recunoscută, adică venitul minim al fiecărui preot. Acesta era menționat în forinți și creițari, dar și în coroane și fileri, deoarece în acea perioadă se proceda la introducerea noilor monede – coroana și subdiviziunea acesteia, filerul, raportul fiind de 1 fr. = 2 cor. Vom exemplifica doar cu menționarea sumei în moneda folosită la 1896 – forinți și creițari. Cea mai mare congruă o avea, în 1896, preotul din Băița¹⁰⁴ (protopopiatul Fărăgău) – 314 fr. 60 cr. Cel mai puțin câștiga parohul din Nadășa¹⁰⁵ (protopopiatul Reghinului) – 76 fr. 6 cr. Dar sub 100 de fr. venit minim mai aveau preoții din Roteni¹⁰⁶ (80 fr. 70 cr.), Sîntandrei¹⁰⁷ (98 fr. 22 cr.) și Șard¹⁰⁸ (79 fr. 72 cr.), toți trei din protopopiatul Mureșului. Aceasta în condițiile în care, de exemplu, parohia Sîntandrei avea nu mai puțin de 19 filii, multe dintre ele fără nici un enoriaș. Tot sub 100 fl. pe an aveau slujitorii altarului greco-catolic din Săcalul de Pădure (97 fr. 88 cr.) și Șerbeni (97 fr. 40 cr.), ambele din protopopiatul Reghinului. Să spunem și că veniturile preoțești cele mai mari le-am găsit în protopopiatul Fărăgăului, toate peste

⁹⁷ Idem, dos. 785/1896, f. 12.

⁹⁸ Idem, dos. 800/1896, f. 5.

⁹⁹ Idem, dos. 737/1896, f. 5.

¹⁰⁰ Idem, dos. 751/1896, f. 10.

¹⁰¹ Idem, dos. 752/1896, f. 10.

¹⁰² Idem, dos. 753/1896, f. 10.

¹⁰³ Idem, dos. 755/1896, f. 10.

¹⁰⁴ Idem, dos. 737/1896, f. 12.

¹⁰⁵ Idem, dos. 769/1896, f. 12.

¹⁰⁶ Idem, 774/1896, f. 12.

¹⁰⁷ Idem, dos. 784/1896, f. 12.

¹⁰⁸ Idem, dos. 789/1896, f. 12.

100 fr.: Cozma¹⁰⁹ (277 fr. 57 cr.), Filpișul Mic¹¹⁰ (130 fr. 44 cr.). Concluziile noastre nu sunt definitive, pentru că, așa cum am precizat la început, documentele utilizate în prezentul studiu nu acoperă toate comunitățile parohiale române unite care existau în 1896 pe teritoriul actualului județ Mureș. Dar, cu siguranță, preoții greco-catolici din acele vremuri nu aveau o stare materială de invidiat, dimpotrivă. Afirmatia noastră este susținută de o comparație cu veniturile clerului luteran. Acesta, încă de la mijlocul secolului al XIX-lea, câștiga între 600-2.000 fl. pe an.¹¹¹

În încheiere, nu ezităm să susținem importanța acestor conscrieri „bănești” care oferă cercetătorului o gamă largă de unghiuri de vedere, de abordare a conținutului lor și de concluzii legate de o temă numai parțial abordată în istoriografia românească, dar care merită toată atenția pentru scrierea unei istorii complete a Bisericii românești unite cu Roma.

¹⁰⁹ Idem, dos. 752/1896, f. 12.

¹¹⁰ Idem, dos. 756/1896, f. 12.

¹¹¹ Milandolina-Beatrice Dobozi, *op. cit.*, apud S. Retegan, *Înzestrarea materială a clerului greco-catolic...* (în vol. *300 de ani...*, p. 245.)

Studentii militari din Turda la Viena și Budapesta 1786 – 1918

Răzvan Mihai NEAGU

The military students from Turda in Vienna and Budapesta (1786-1918)

Abstract:

Between the years 1786-1918 a number of eleven students from Turda chose to study military. Out of these, seven were prepared in the military schools from Vienna, and four of them at Ludovika Military Academy in Budapest. Analyzing the social origin and the wealth of the military students from Turda, one can notice that they came from the prominent families of the city, with financial means. We ought to state that there was a real tradition from generation to generation in perpetuating the career of arms. Those who chose the military career were forced to enroll in a military school at a younger age (10-19 years old). The first military student from Turda was Luzinsky Karl. He was enrolled in the Military Engineering School in Vienna in 1786. Măjai Erwin studied at the Theresian Military Academy, and after graduation worked as a clerk at the Wiener Bank. The destiny of this person was marked by World War One. Erwin joined the Infantry Regiment No.50 in Alba Iulia, where he was company commander and deputy battalion commander. He died in the First World War (October 25, 1915).

Keywords: military student, Vienna, Budapest, Turda, World War I

Studentii militari din Turda la Viena

Pentru orașul Viena, perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XVIII-lea și sfârșitul Primului Război Mondial a reprezentat un segment important și semnificativ al istoriei sale multiseculare. În secolul al XIX-lea, orașul de pe Dunăre avea cele mai promițătoare perspective de dezvoltare. Era un centru urban bine populat, cu o puternică atracție nu doar pentru supușii Imperiului Austriac ci și pentru locuitorii întregii Europe. În anul 1910 Viena avea o populație de aproximativ 2 milioane de locuitori, fiind un mozaic etnic și confesional. Din punct de vedere politic Viena era centrul statului austriac, reședință a Casei imperiale de Habsburg, capitala Imperiului Austriac, apoi a Austro-Ungariei (Dubla Monarhie). Sub aspect cultural, Viena din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, a fost un centru cosmopolit, factor dinamic al modernizării intelectuale europene. Orașul de Dunăre era un loc preferat de literați, artiști și oameni de știință. Învățământul superior vienez s-a dezvoltat mult în perioada amintită.

Una dintre fațetele acestuia a fost și învățământul superior militar a cărui evoluție poate fi urmărită încă din secolul al XVIII-lea. Astfel, în perioada domniei împăratului Carol al VI-lea (1711-1740) a luat ființă în 1717 Școala (Academia) Cezaro-Crăiască de Geniu (inginerie militară) din Viena¹. La început ea a funcționat

¹ Friedrich Gatti, *Geschichte der K. und K. Technischen Militär-Akademie*, I: *Geschichte der K.K. Ingenieur- und K.K. Genie-Akademie 1717-1869*, Wien, 1901, *passim*.

în afara capitalei, la Gumpendorf, apoi succesiv, în suburbia Laimgrube (1770–1784), în incinta Academiei *Theresianum* de la Wiener Neustadt (1785–1797), în clădirea Academiei Savoiarde de Cavalerie din Laimgrube (1795–1851)². La cumpăna secolului al XVIII-lea (14 decembrie 1751), a fost creată cea mai veche Academie militară din lume, cu scopul de a pregăti *ofițeri capabili și bărbați leali* imperiului. Denumirea de Academie Militară a apărut în 1769, odată cu înglobarea Școlii de cadeți. Academia primea anual câte 100 de nobili și 100 de burghezi sau oameni liberi³. Activitatea școlii s-a desfășurat pe baza planului de studii din 1771 și a regulamentului sancționat de Maria Tereza (1740-1780) în anul 1775. Deși durata cursurilor a scăzut treptat de la 11 la numai 3 ani, instruirea a rămas de calitate. Academia Militară Tereziană (*Theresianische Militärakademie*) a fost până în anul 1918 cea mai importantă instituție de pregătire a ofițerilor armatei imperiale⁴.

Primul militar de carieră al Turzii a fost **Luszinsky Karl**. Numele acestui student este atipic pentru peisajul cultural al Turzii, fiind de origine cehă. Cel mai probabil, tatăl său, care era locotenent, a fost încartiruit în orașul de pe Arieș sau în apropiere și astfel, tânărul Karl s-a născut la Turda în anul 1776, fiind înregistrat la Școala Cezaro-Crăiască de Geniu din Viena în 1786 (deci avea doar 10 ani). Pe data de 15 martie 1793 turdeanul a absolvit și a fost repartizat în *Regimentul de husari Arhiducelele Leopold (nr. 2)*, cu gradul de cadet⁵. Luszinsky Karl provenea dintr-o familie de militari de carieră, care avea un nivel ridicat de bunăstare. Ne bazăm această afirmație pe faptul că Luszinsky Karl a plătit suma de 250 de florini pentru întreținerea la școala militară din Viena. Tânărul turdean a luptat în războaiele napoleoniene în cursul anului 1799. Despre Luszinsky Karl se știe că a murit la 3 ianuarie 1822. Un amănunt important din viața lui Karl merită, în opinia noastră, subliniat în detaliu. El era rudă, cel mai probabil nepot, al unui general austriac, de origine boemă (cehă), care s-a remarcat în războaiele napoleoniene: Joseph Luszinsky de Reglicze și Lusna (1745-1822). Acesta a ajuns în 1807 general maior, retrăgându-se în 1809. În anul 1812 a fost decorat cu *Ordinul Sf. Ștefan*⁶. Este foarte verosimil ca generalul austriac să fi contribuit decisiv și substanțial la cariera tânărului turdean. Din păcate în stadiul actual al cercetărilor alte informații despre cariera de arme a lui Luszinsky Karl nu se cunosc.

Al doilea student militar originar din Turda a fost **Ostrowitz Anton**, care a învățat tot la Școala Cezaro-Crăiască de Geniu, fiind înscris în 1807⁷. El era născut la 27 iunie 1788 și a plătit o taxă de 520 de florini, de unde rezultă că avea o stare

² Gumpendorf (atestat la 1130) a fost cumpărat de municipalitatea vieneză în 1798. Împreună cu Laimgrube (menționat la 1291) și alte trei suburbii a format al cincilea district al capitalei, din anul 1850.

³ Dragoș Lucian Țigău, *Studenti din Mediaș la Universități Europene (1800-1830)* în Colegiul Mediense III. Comunicări Științifice XII, Mediaș, 2013, p. 83.

⁴ Johann Svoboda, *Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage*, 3 vol., Wien, 1894-1897. Descrierea în vol. I, 1894, p. XL-CXVI.

⁵ Friedrich Gatti, *op. cit.*, p. 364.

⁶ A se vedea

http://www.napoleonseries.org/research/biographies/Austria/AustrianGenerals/c_AustrianGeneralsL.html#L62 consultat la 14 ianuarie 2014.

⁷ Szabó Miklós, Szögi László, *Erdélyi Peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701-1849*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1998, p. 353 (în continuare Erdélyi Peregrinusok).

materială foarte bună⁸. Din păcate alte amănunte despre viața și cariera sa nu se cunosc.

Frații **Hentzi Joseph și Ludwig** din Turda au studiat la Școala Cezaro-Crăiască de Geniu de la Viena (*Laimgrube*). Ei au fost înscriși simultan la data de 29 septembrie 1834⁹. După absolvire, Joseph a fost repartizat în 1839 ca sublocotenent la batalionul 7 vânători, iar din 1855 a fost în cadrul batalionului 14 vânători din Moravia cu gradul de locotenent major. Între anii 1860-1861 Hentzi Joseph a fost comandantul batalionului 21 vânători având gradul de maior. Fratele său Ludwig a intrat în 1840 în batalionului 2 vânători, fiind trecut în rezervă în 1863 cu gradul de maior. Despre el se știe că a murit la Linz în anul 1900¹⁰.

Cariera armelor a fost îmbrățișată și de turdeanul **Adolf von Wohlleben**, care a studiat la Academia Militară de Geniu din Viena între 1864-1868. El era născut la 4 aprilie 1848 și s-a pregătit la facultatea de inginerie militară. La 1 octombrie 1864 el era consemnat cu bursă integrală, adică nu a fost nevoit să plătească nicio taxă de studiu. Șematismele militare austriece consemnează faptul că la 1 septembrie 1868 Adolf von Wohlleben era sublocotenent înainte de termen, în *Regimentul de infanterie Regele Ludovic al II-lea al Bavariei (nr. 5)*. În 1872 Wohlleben devine locotenent în al doilea regiment de geniu, iar în 1878 este avansat căpitan. După anul 1882, când este trecut în rezerva armatei regale ungare, destinul lui Adolf von Wohlleben rămâne necunoscut¹¹.

În ultimele serii de tineri instruiți de Academia Militară Tereziană din Wiener Neustadt se regăsesc doi cadeți originari din Turda. Primul dintre ei a fost **Májai Erwin**, în vârstă de 18 ani consemnat între 1908-1911¹². Acesta era de confesiune reformată, provenind dintr-o familie cu tradiție militară, tatăl său fiind locotenent-colonel la Budapesta¹³. Tânărul turdean și-a făcut studiile preuniversitare în particular, fapt care denotă o stare financiară bună a familiei din care făcea parte. După absolvirea studiilor militare, tânărul Erwin a lucrat o perioadă ca funcționar la Wiener Bank, unde este menționat în decembrie 1914. Destinul acestui turdean a fost marcat de Primul Război Mondial. Erwin s-a înrolat în Regimentul de infanterie nr. 50 din Alba Iulia, unde a fost comandant de companie și comandant adjunct de batalion. El și-a pierdut viața în Primul Război Mondial la 25 octombrie 1915¹⁴. În martie 1917 tatăl său, Májai Béla făcea o donație de 100 de coroane în memoria fiului său Májai Erwin. Această informație este furnizată de publicația *Monitorul Unitarian (Unitárius Közlöny)* din Cluj, numărul din aprilie 1917¹⁵.

⁸ Friedrich Gatti, *op. cit.*, p. 682.

⁹ Szögi László, *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemében*, I, 1790-1850, Budapest-Szeged, 1994, p. 230.

¹⁰ Erdélyi Peregrinusok, p. 216-217.

¹¹ *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1872*, Wien, 1872, p. 197, 217-218; *Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1879*, Wien, 1878, p. 588, 597; Friedrich Gatti, *Geschichte der K. und K. Technischen Militär-Akademie*, erster theil: *Geschichte der K. K. Ingenieur und K. K. Genie-Akademie 1717-1869*, Wien, 1907, p. 1058; Szabó Miklós, Simon Zsolt, Szögi László, *Erdélyiek Külföldi Egyetemjárása 1849-1919 Között*, II kötet, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2014, p. 455 (în continuare Erdélyiek Külföldi Egyetemjárása 1849-1919 Között II).

¹² Erdélyiek Külföldi Egyetemjárása 1849-1919 Között II, p. 65.

¹³ Patyi Gábor, *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1890-1918*, Budapest, 2004, p. 362.

¹⁴ Erdélyiek Külföldi Egyetemjárása 1849-1919 Között II, p. 65.

¹⁵ *Unitárius Közlöny*, Kolozsvár, 1917 április, p. 65.

Barcza Kálmán a studiat, de asemenea, la Academia Militară Tereziană. A fost înmatriculat în 1914, la vârsta de 17 ani, fiind de confesiune evanghelic-luterană. Tatăl său a fost oficial al salinei de la Ocna Dej. Înainte de a intra la Academia Militară Tereziană, Barcza Kálmán a studiat la școala militară din Kismarton (azi Eisenstadt, Austria). El a luptat în Primul Război Mondial ca locotenent¹⁶.

Rigurozitatea matricolelor universitare militare a făcut să se păstreze în toate cazurile tinerilor turdeni și vârsta acestora. Cei care alegeau cariera militară erau obligați să se înscrie la școală la o vârstă mai fragedă (între 10-19 ani): Luszinsky Karl 10 ani, Ostrowitzki Anton 19 ani, frații Hentzi Joseph 14 ani și Ludwig 12 ani, Adolf von Wohlleben 16 ani, Májai Erwin 18 ani, Barcza Kálmán 17 ani.

Dacă analizăm proveniența socială și starea materială a studenților din Turda, se remarcă faptul că aceștia proveneau din familii de vază ale orașului, cu posibilități financiare. Astfel de informații sunt disponibile pentru toți studenții militari turdeni, fapt care oferă un tablou complet al originii lor sociale. Remarcăm faptul că exista o adevărată tradiție în perpetuarea din generație în generație a carierei armelor. Astfel, tatăl lui Luszinsky Karl a fost locotenent, tatăl fraților Hentzi Joseph și Ludwig a fost căpitan de cavalerie, tatăl lui Adolf von Wohlleben era căpitan în rezervă, în timp ce tatăl lui Májai Erwin a fost locotenent-colonel. Ostrowitzki Anton a fost fiul unui medic chirurg, iar Barcza Kálmán fiul unui oficial al salinei de la Ocna Dej¹⁷.

Studenți militari turdeni la Budapesta

În secolul al XIX-lea orașul Budapesta a cunoscut o dezvoltare continuă, devenind centrul cel mai reprezentativ al maghiarilor din Imperiul Habsburgic. Modernizarea a fost impulsionată de noul statut al orașului de după 1867, când în urma proclamării Austro-Ungariei, devine capitala părții ungare. Oficial denumirea de Budapesta datează din 1873, când cele trei orașe Buda, Pesta și Óbuda se unesc și formează o singură municipalitate. Cu privire la dezvoltarea învățământului militar, începând din 1872 funcționa în capitala Ungariei, Academia Militară Ludovika, fondarea sa fiind finalul unor mai vechi proiecte în acest sens, care au debutat în 1808¹⁸. Destinată să asigure pregătirea ofițerilor, Academia Militară Ludovika a devenit a doua instituție de profil din impreiu, după Academia Militară Tereziană. Prin strădaniile primului ministru Bánffy Dezső (născut la Cluj în 1843, în funcție în perioada 1895-1899), în anul 1897 pregătirea de la Academia Militară Ludovika a fost echivalată cu cea de la Academia Militară Tereziană¹⁹. Programa de studii era divizată pe parcursul a patru ani, în care se îmbinau disciplinele teoretice cu cel practice și cele militare. La Academia Militară Ludovika au studiat tineri proveniți de pe tot cuprinsul Ungariei istorice, de toate naționalitățile, inclusiv români. Cel mai celebru român, care a studiat la Ludovika a fost viitorul scriitor Liviu Rebreanu (1903-1906)²⁰.

¹⁶ Patyi Gábor, *op. cit.*, p. 377; Szabó Miklós, Simon Zsolt, Szögi László, *Erdélyiek Külföldi Egyetemjárása 1849-1919 Között*, I kötet, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2014, p. 71.

¹⁷ Friedrich Gatti, *op. cit.*, p. 364, 682, 1058; *Erdélyi Peregrinusok*, p. 216-217; Patyi Gábor, *op. cit.*, p. 362, 377.

¹⁸ Cornel Sigmirean, *Elevi din Transilvania la Academia Militară de Honvezi „Ludovika” din Budapesta*, Ed. Astra Museum, Sibiu, 2013, p. 19.

¹⁹ *Ibidem*, p. 20.

²⁰ *Ibidem*, p. 97.

Carierea armelor i-a atras într-o mai mică măsură pe tinerii turdeni. Astfel, patru studenți originari din Turda au studiat la Academia Militară Ludovika. Cei patru au fost: **Nagy Elek**, născut la 3 februarie 1873, care a studiat între 1887-1891²¹, **Mátyásy Zoltán**, născut la 1 martie 1876, care a studiat între 1892-1896²², **Kemény Pál** născut la 21 iulie 1880, care a studiat între 1894-1900²³ și **Gazner Árpád**, născut la 25 februarie 1889, care a studiat între 1907-1910²⁴. Despre Gazner Árpád se știe că înainte de a intra la academia militară budapestană a studiat la Școala de Aprozi din Oradea. Toți acești patru tineri proveneau din familii de vază ale Turzii, unul dintre ei, fiind chiar nobil, dintr-o familie renumită, Kemény Pál. Astfel, tatăl lui Nagy Elek era judecător, tatăl lui Mátyásy Zoltán profesor, tatăl lui Kemény Pál mare proprietar de pământ, iar tatăl lui Gazner Árpád făcea parte din garda orășenească a Turzii. Matricolele academiei budapestane au consemnat și religia viitorilor honvezi: Nagy Elek era evanghelic, în timp ce toți ceilalți turdeni au fost de confesiune reformată. Cu privire la vârsta studenților turdeni ea se încadrează în intervalul 14-18 ani, la fel ca în cazul celor de la Viena fiind una fragedă (Nagy Elek 14 ani, Mátyásy Zoltán 16 ani, Kemény Pál 14 ani, Gazner Árpád 18 ani).

Considerații finale

Carierea armelor i-a atras într-o proporție mai mică pe tinerii turdeni. Cu toate acestea, între sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XX-lea, s-au înregistrat 11 cazuri de studenți născuți la Turda, care au ales să se pregătească în domeniul militar. Din păcate carierele acestor turdeni sunt foarte puțin cunoscute.

BIBLIOGRAFIE

- Gatti Friedrich, *Geschichte der K. und K. Technischen Militär-Akademie*, I: *Geschichte der K.K. Ingenieur- und K.K. Genie-Akademie 1717-1869*, Wien, 1901.
- Gatti Friedrich, *Geschichte der K. und K. Technischen Militär-Akademie*, erster theil: *Geschichte der K. K. Ingenieur und K. K. Genie-Akademie 1717-1869*, Wien, 1907.
- Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1872, Wien, 1872.
- Kais. Königl. Militär-Schematismus für 1879, Wien, 1878.
- Patyi Gábor, *Magyarországi diákok bécsi egyetemeken és főiskolákon 1890-1918*, Budapest, 2004.
- Sigmirean Cornel, *Elevi din Transilvania la Academia Militară de Honvezi „Ludovika” din Budapesta*, Ed. Astra Museum, Sibiu, 2013.
- Svoboda Johann, *Die Theresianische Militär-Akademie zu Wiener-Neustadt und ihre Zöglinge von der Gründung der Anstalt bis auf unsere Tage*, 3 vol., Wien, 1894-1897.
- Szabó Miklós, Szögi László, *Erdélyi Peregrinusok. Erdélyi diákok európai egyetemeken 1701-1849*, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1998.
- Szabó Miklós, Simon Zsolt, Szögi László, *Erdélyiek Külföldi Egyetemjárása 1849-1919 Között*, I kötet, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2014.
- Szabó Miklós, Simon Zsolt, Szögi László, *Erdélyiek Külföldi Egyetemjárása 1849-1919 Között*, II kötet, Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2014.
- Szögi László, *Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemeken*, I, 1790-1850, Budapest-Szeged, 1994.

²¹ *Ibidem*, p. 66.

²² *Ibidem*, p. 75-76.

²³ *Ibidem*, p. 84.

²⁴ *Ibidem*, p. 103.

Țigău Dragoș Lucian, *Studenti din Mediaș la Universități Europene (1800-1830) în Colegium Mediense III. Comunicări Științifice XII, Mediaș, 2013, p. 81-90.*
Unitarius Közlöny, Kolozsvár, 1917 április, p. 65.

Anexă

Lista cronologică a studenților militari din Turda la Viena și Budapesta în perioada 1786-1918

Nr. Crt	Numele studentului	Universitatea frecventată și anul înscrierii	Domeniul studiat	Cariera ulterioară
1	Luszinsky Karl	Viena-Academia Tehnică Militară (1786)	ingineria militară	La 15 martie 1793 era încadrat în <i>Regimentul de husari nr. 2 (Arhiducele Leopold)</i> . Era nepotul generalului austriac Joseph Luszinsky de Reglicze și Lusna.
2	Ostrowitzi Anton	Viena-Academia Tehnică Militară (1807)	ingineria militară	Carieră militară
3	Hentzi Joseph	Viena-Academia Tehnică Militară (1834)	ingineria militară	Sublocotenent la batalionul 7 vânători (1839), locotenent major la batalionul 14 vânători din Moravia (1855), comandantul batalionul 21 vânători cu rang de maior.
4	Hentzi Ludwig	Viena-Academia Tehnică Militară (1834)	ingineria militară	Batalionul 2 vânători (1840), maior (1863).
5	Adolf von Wohlleben	Viena-Academia Militară de Geniu, Facultatea de Inginerie Militară (1864)		Sublocotenent (1868) în regimentul de infanterie <i>Regele Ludovic al II-lea al Bavariei (nr. 5)</i> , locotenent în al doilea regiment de geniu (1872), căpitan (1878). În 1882 este trecut în rezervă.
6	Nagy Elek	Budapesta Academia Militară Ludovika (1887)		
7	Mátyásy Zoltán	Budapesta-Academia Militară Ludovika (1892)		
8	Kemény Pál	Budapesta-Academia Militară Ludovika (1894)		
9	Gazner Árpád	Budapesta- Academia Militară Ludovika		

		(1907)		
10	Májai Erwin	Viena- Academia Militară Tereziană (1908)		Funcționar la Wiener Bank (1914). Comandant de companie și comandant adjunct de batalion în regimentul de infanterie nr.50 din Alba Iulia. Moare în Primul Război Mondial la 25 octombrie 1915.
11	Barcza Kálmán	Viena- Academia Militară Tereziană (1914)		A luptat în Primul Război Mondial ca locotenent

Aspecte privind relațiile dintre structurile economice și deciziile politice și administrative (1867-1918). Privire specială asupra comitatului Târnava Mică

Nicolae Victor FOLA

Aspects of the relationship between economic structures and political and administrative decisions (1867-1918). Special focus on Târnava Mică County

Abstract

The years of austro-Hungarian dualism, after a sort liberal debate, maintain the censitary suffrage, the administrative and bureaucratic control of public life in Transylvania, as well as the spreading of a dissembling apparent liberalism in the external affairs of the Monarchy. The Austro-Hungarian liberalism has, however, lost its prestige and credibility on the international ground concurrently with the trial of the Memorandum. The manifestations of the civil society belonging to the Hungarian nationalities were controlled and repressed in the name of the "Hungarian homogenous nation", politics sustained by the governments of the different parties and governmental coalitions. This political trend was cultivated between the years 1867-1918 in the Târnava Mică County too, by the representatives of the landed aristocracy and by the gentry, first as the holders of economic power, the other ones as the executors of the politics of those times officials in the territory.

Keywords: censitary suffrage, political and national discrimination, hungarisation, pauperization, Great Romanian, agrarian reform, post-war parliamentary democracy

După revoluția din 1848-1849 și războiul civil din Transilvania, fruntașii români au urmărit atingerea unor obiective esențiale, conturate în acești ani. În condițiile neoabsolutismului, diverselor restricții și funcționării administrației militare, cu anchetele și acțiunile de intimidare, s-a reluat practica adresării petițiilor naționale la Viena. Este cazul petițiilor bănașenilor, nemulțumiți de împărțirea administrativă, dar și de petiția românilor din Partium, prezentată de episcopul Vasile Erdely de la Oradea. Se relua petiția din februarie 1849, care revendica dispunerea românilor ardeleni într-un singur corp național. În 10 ianuarie 1850, o puternică delegație românească (inclusiv Simion Bărnuțiu), prezenta un memoriu guvernatorului Schwartzenberg, urmat de altul mai amplu în luna martie, înaintat împăratului, care exprima nemulțumirea față de încorporarea a sute de sate românești, mai ales din comitatele și districtele Brașov, Bistrița, Făgăraș, Alba, Reteag, incluse în nou creatul "Sachsenland". Mai mult, din comitatul Târnava au fost dislocate un număr de comune cu peste 80000 delocuitori, alipite districtului secuiesc al Odorheiului. Românii cereau revizuirea împărțirii administrative, respectându-se componența etnică a comunităților, numirea de funcționari publici dintre ei, în funcție de ponderea numerică, folosirea limbii române în relațiile publice, încetarea persecuțiilor și întemnițării unor fruntași români (inclusiv preoți), despăgubiri și ajutoare pentru familiile celor căzuți, înființarea de instituții superioare de învățământ, în primul rând a unei facultăți/Academii, (în altă versiune), în domeniul dreptului. Într-un memoriu de

la începutul anului 1850, Andrei Șaguna releva multiplele abuzuri ale patriciatului săsesc și solicita restaurarea vechii Mitropolii ortodoxe a Transilvaniei, dar și „... ridicarea bunăstării materiale și promovarea culturii morale și intelectuale a românilor.”¹

Până la revoluție, nobilimea transilvăneană caută să-și perpetueze preponderența socială și politică și să-și reia programul de reforme din anii " 90 ai secolului al XVIII lea în deceniul al patrulea al secolului următor. În programul reformismului nobiliar maghiar, care are în Transilvania ca principal ideolog pe Wesseleny Miklós se preiau o serie de sugestii ale liberalismului economic privitoare la modernizarea agriculturii și exploatarea moșiilor, dezvoltarea manufacturieră, înlăturarea piedicilor în calea liberei circulații a bunurilor imobiliare, introducerea treptată a principiului purtării generale a sarcinilor publice, modernizarea administrativă și judiciară. În plan social, reformismul nobiliar urmărește initial reglementarea relațiilor dintre proprietarii de pământ și țărani, răscumpărarea pe baza liberei învoielii a pământului și obligațiilor țărănimii, în final urmând a avea loc răscumpărarea generală, obligatorie a acestora, pentru a crea condițiile dezvoltării moderne, bazată pe proprietatea liberă. Procesul urma a se completa cu dezvoltarea învățământului și lărgirea treptată a drepturilor cetățenești și politice ale categoriilor nenobiliare, deschizând astfel perspectiva integrării acestora într-o națiune modernă, deosebită de cea a comunității medievale a privilegiaților. Dar condiția esențială pusă de promotorii reformismului nobiliar era asigurarea caracterului maghiar al comunității naționale preconizate ce urma a se garanta prin adoptarea de toți cei care deveneau beneficiari ai reformelor privind limba și naționalitatea maghiară. Era vizată constituirea unei "națiuni unice", în cadrul unui stat conceput în granițele regatului medieval maghiar.²

Corelația modernizare-eficiență economică și mai ales manifestarea specifică a relațiilor economico-sociale și politice se constată mai evident în zona limitrofă comitatului Târnava, în Câmpia Ardealului, un amestec de organizare, respectiv dezorganizare/ în funcție de moșii, nu însă și de proprietar. Locurile curiale ale baronului Kemeny de la Morești și Luduș prezintă aspectul unor exploatare model față de exploatarea agricole de la Triteni și Pădureni (în apropierea liniei de separare a actualelor județe Mureș și Cluj) ale aceluiași proprietar. Pe de altă parte, dispersarea arabilelor și fânațelor (arabilele din Band ale familiei Teleki pentru grâu de toamnă, orz, secară, alac în 13, 31, 3 și 2 locuri), sau cele ale lui Kemeny Ferencz din Juriul de Câmpie explică rezultatele slabe ale producției agricole. Țăranii dependenți, la rândul lor nu aveau drept de proprietate asupra sesiilor, ci numai de posesiune și le puteau deci numai zălogi (cazul țăranilor din Petea).³ În mai multe localități, intravilanele iobăgești aveau suprafețe sub ¼ jugăre (în actualele localități mureșene Bogata, Luduș, Icland, Iclânzul etc), iar intravilanele jelerești aveau suprafețe și mai mici. Asolamentul trienal se răspândea încet, de la sfârșitul secolului al XVIII lea, iar în prima jumătate a secolului al XIX lea începea răspândirea culturilor alternative, respectiv schimbarea sistemului de cultivare. Între puținii nobili care

¹Mircea Păcurariu, *Revoluția română din Transilvania și Banat în anii 1848-1849. Contribuția Bisericii*, Sibiu, 1995, pp. 193-195.

²*Istoria României. Transilvania* (coordonator prof.univ.dr.Anton Drăgoescu), Ed.G. Barițiu, Cluj-Napoca, 1997, pp. 757-758.

³Liviu Botezan, *Organizarea sesiei iobăgești*, în „*Marisia*”, VII, 1976, p. 220.

alocau bani pentru unelte agricole avansate erau: Pal Kemeny, Berczenczey Mihály, Was de Țaga, proprietari interesați de economia de piață.⁴

Importantă pentru agricultura transilvăneană a fost patenta imperială din anul 1854, care, gradual, a așezat relațiile de proprietate, confirmă împrumutarea țăranilor, adaugă posibilitatea emancipării țăranilor prin răscumpărare. Se stipula ca o treime din suprafața pădurilor, pășunilor și stufărișurilor de pe teritoriul Transilvaniei să fie separate de suprafața arabilă. Patentele austriece au fost emise după studierea atentă a situației funciare și a realităților economice, sociale și juridice din Transilvania (unde nu exista cadastru pentru evidența clară a proprietății). Măsurile preconizate aveau la bază principiile moderne ale Codului civil și Codului de procedură civilă austriac, iar proiectul de lege agrară a fost întocmit de juriști de prestigiu ai timpului (români, maghiari și sași), sub supravegherea referentului gubernial Joseph Ritter von Grimm. Statul austriac urmărea nu doar detensionarea situației din lumea rurală, dar și dezvoltarea unei agriculturi moderne, orientate spre economia de piață. Nu se urmărea desființarea marii proprietăți, ci realizarea de exploatații agricole eficiente. Împrumutarea țăranilor viza constituirea de proprietăți mici și mijlocii stabile și cu o mai mare mobilitate economică. În acest sens, se statua dreptul de primogenitură în transmiterea proprietății agricole țărănești, cu scopul eliminării fărâmițării acesteia și orientarea profesională a celorlalți descendenți spre activități neagricole.⁵ Prin lege, erau vizați 50-60% dintre țăranii iobagi, respectiv jelerii alodiali. Prin proiectul de lege al Dietei din Sibiu, din anul 1863, se crea posibilitatea autorăscumpărării jelerilor alodiali, prin constituirea unui fond de desărcinare, măsură a cărei validare a fost mereu târăgănată de Curtea vieneză, (era perioada în care negocia încheierea dualismului). În iarna și primăvara 1865-1866, Transilvania a devenit teatrul unor puternice frământări, iar țăranii au refuzat categoric să participe la dezbaterile judecătorești urbariale. Acestea funcționau din 1858 și se înregistrau situații când s-au produs ciocniri cu detașamentele militare trimise să pună în aplicare hotărârile instanțelor. S-au votat Legea LIII, LIV și XXII/1873 cu privire la cazurile de litigii urbariale și problema răscumpărării satelor colonizate, însă încep și lucrările de comasare. Abia în anul 1896 s-a votat o lege pentru jeleri și categoriile de țăranii cu situație apropiată de ei, în legătură cu răscumpărarea sarcinilor, privitor la pământul pe care-l munceau. Suma pe care trebuiau să o plătească era de 20 de ori valoarea serviciului pe un an. Se asigura și ajutorul statului, sub forma unui împrumut pe acest interval de timp, cu dobândă de 5 %. Unii jeleri s-au răscumpărat, dar mulți proprietari nu au participat la dezbaterile judecătorești. De aceea, în timpul primului război mondial se mai păstrau vechile obligații.⁶

Principalele obstacole în calea reformei agrare erau structura proprietății și slaba productivitate a muncii. Păstrarea în legislația imperială a hotărârilor de despăgubire a proprietății de stat a impus recuperarea sumelor, extrem de mari, prin taxe fiscale, percepute de la întreaga populație (în cea mai mare parte de la țăranime). Din cele 70 de milioane de florini stabilite pentru Transilvania până la 1861 s-au vărsat bugetului imperial 38 de milioane. În felul acesta, s-au creat situații

⁴Tolokan Márton, *Aspecte ale apariției relațiilor capitaliste în Câmpia Transilvaniei*, lucrare metodică științifică pt. gradul didactic I, 1986.

⁵I. Aurel Pop, Th. Nagler, Magyari András, *Istoria Transilvaniei de la 1711 până la 1918*, vol. III, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2008, p. 512.

⁶Iosif Kovacs, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1973, pp. 182-187.

conflictuale, între autorități și contribuabili. Gospodăria țărănească nu a evoluat spre statutul de fermă agricolă capitalistă, lipsind inițiativa de multe ori, nu se investea de către proprietari în inventarul agricol și unelte perfecționate, lipsea extensiunea teritorială adecvată și posibilitatea valorificării produselor pe piață. După aproximativ 20 de ani de la reformele agrare, exploatațiile țărănești erau preponderent de subzistență, țărănimea înstărită avea pondere mica, de aproximativ 5-6%. Cei mai mulți țărani, deveniți liberi, juridic, erau în orbita economică a marilor proprietari, alături de proletariatul agricol (zilieri și sezonieri), unii ajungând arendași. În anul 1878, încă domina plugul de lemn, cel de fier fiind prezent abia în 30% din gospodării. Diferențierile sociale din lumea satului s-au accentuat, iar comasările și procesele desfășurate la instanțele urbariale în Banat, Crișana și Maramureș (din anul 1857, în Transilvania din anul 1858), toate acestea au amânat sau au încetinit transformările radicale din economia rurală. Trecerea de la agricultura alternativă, în două-trei sole, la agricultura continuă a mărit ponderea pământului arător, în detrimentul pășunilor comune. Cea mai avansată agricultură o practicașii, în al căror teritorii nu se formau mari domenii, dominând gospodăriile mici și mijlocii. Prin intermediul Asociației Agricole Transilvane Săsești, înființată înainte de revoluție, țăranii au achiziționat semințe superioare, animale de rasă productive și mașini agricole.⁷

Ca urmare a evoluției specifice a suprastructurii juridice, pe de o parte și a sistemului de producție, sistemului pieței și mentalităților existente se creau decalaje. Până în 1875, suprafețele cultivate au crescut în Transilvania cu 10%, (cu diferențe între regiuni.), iar pământul ajungea un izvor de câștig și nu doar de prestigiu. Pe lângă tehnologia avansată, introdusă treptat (și inegal, desigur-n.n.), au contat și constrângerile de ordin social. S-a urmărit introducerea unor tehnologii care să nu fie mari consumatoare de capital, dar care să valorifice productivitatea muncii manuale. A sporit numărul de vite, în condițiile practicării protecției vamale la nivelul Monarhiei dualiste, iar efectivul de oi a scăzut datorită modificărilor din practica treanshumantei. Piedica principală în calea agriculturii nu era atât productivitatea slabă, cât mai ales structura proprietății, cu predominarea celei foarte mici, vulnerabilă față de cea extinsă și, totodată, față de economia de piață.⁸

Reglementările din anii 1850-1851 și Legea XII din anul 1867, referitoare la instituirea spațiului vamal comun, uniunea vamală și comercială au încurajat provinciile ereditare. Economia transilvăneană a fost supusă unor tensiuni puternice, prin produsele agrare și manufacturiere venite dinspre aceste teritorii. Caracterul preponderent extensiv cerealier al agriculturii transilvănene s-a accentuat, iar preocupările pentru extinderea suprafețelor cultivate cu grâu, secară și porumb, mai ușor cultivabile și cu debușeu (și sub prețul de producție, uneori), pe piețele interne și externe s-a multiplicat. Monocultura și seceta din anul 1865 au agravat și mai mult situația din agricultură. Suprafețele destinate pășunilor și fânațelor s-au restrâns sensibil, iar oieritul și trashumanța au fost afectate prin mărirea taxelor și vămile. Revigorarea treptată a zootehnicii se face după 1870, printr-o specializare mai mare în structura producției și în efective de animale, în funcție de valoarea nutritivă și alimentară a acestora, de materiile prime oferite industriei, de folosirea lor. Pe marile

⁷ *Istoria Transilvaniei 1711-1918*, Cluj-Napoca, volum III, pp. 512-514.

⁸ Ioan Marin Balogh, *Dilemele modernizării. Economie și societate în Transilvania 1850-1875*, Cluj-Napoca, 2007, p. 308-309.

exploatații agrozootehnice exista o anumită preocupare pentru selecția genetică și creșterea animalelor de rasă.⁹

În zona Târnavei Mici, în „registrul posesiunilor nobiliare” (Das Urbarial Wessen in Siebenburgen”), publicat în anul 1863 la Viena de Joseph Ritter von Grimm, sunt menționați 17 proprietari funciari, cei mai importanți fiind: Gerendi Rozalia (geboren Veszpremi und erden), cu 1341 jugăre în 100 sesii în Blăjel; Gerendi Maria, cu 133 jugăre în 78 de sesii (în actualul Deleni/Șaroșul Unguresc și Gogan); Kozma Gabriel avea 1078 jugăre în 24 de sesii, repartizate în 8 localități; Mikes Maria (geboren baronin Huszar) avea 1250 jugăre cu 109 sesii (în Suplac și alte localități rurale de pe cursul inferior al Târnavei Mici); Radek Ștefan avea 8769 jugăre și 1157 sesii, în aceeași zonă, dar și în comitatul Alba; Bora Alexandru deținea 188 jugăre cu 28 sesii (parte la Târnăveni); Cserei Christine (geboren Daniel) avea 304 jugăre în 35 de sesii (în șapte localități); Cserei Ludwig avea doar 17 jugăre în 3 sesii (în două localități); Cserei Alexius avea 125 jugăre în 11 sesii; Cserei Aura 1621 jugăre în 308 sesii (și în afara Târnavei Mici); Cserei Josephine (geboren Czobel) avea 225 jugăre în 52 sesii; Cserei Katalin (geboren Turman) avea 37 jugăre în 5 sesii. În total, pe teritoriul comitatului Târnava, cele 17 familii dețineau 13838 jugăre, iar în Alba 16013 jugăre.¹⁰

Autorul citat anterior analizează originea patronimelor acestor proprietari și evidențiază originea certă românească a multora, deși grafia folosită este germană. Este cazul lui Bagya Karl (din Baghiu, maghiarizat hipocoristic al lui Badea), sau Boer Johann (din Boer, Boeriu, Boeru.); Buda Paul (Budac, Budăceanu), anterior repetatul Cserei (din substantivul csere, cserefa=stejar, provenit din străvechiul ceri, cerni-stejar); Gerendi, provenit din toponimul Gerend, Grind (localitate vecină cu Ludușul); Kinisi (fonetizare românească a lui cnez, cneaz); Kozma (Sf. Cozma, din calendarul ortodox), Mikes (a dat și toponime ca Mica, lângă Târnăveni, respectiv Micuș, Mikes, în maghiară, lângă Turda); Radek, din hipocoristul Rad, Radu (de origine slavă, obținut prin sufixare); dar și Szava Paul, sau Vajna, din Sava și Vajna(Vaina); Zeyk (din Zaicu).

Pentru categoria cea mai înstărită de nobili, cea a grofilor (din germanul graf), cea mai puternică spiță pare a fi cea a Bethlenilor, care a deținut proprietăți în satul Sânmiclăuș, pe Târnava Inferioară 4 secole (sau chiar peste), în Bahnea (amonte de Târnăveni (timp de cinci secole), iar în Cetatea de Baltă 3 secole și jumătate. Dispar numele unor proprietarivechi, întemeietori de așezări: Mike (Mikes)-a dat numele localității Mica, Kyel, din Blaj și Derzs, primul comite al Cetății de Baltă (ar fi putut fi întemeietorul Târnăveniului-Liviu Suci). Familie nouă aristocratică este Haller, de origine germană, avea centrul în localitatea Albești, lângă Sighișoara (o ramură era la Cetatea de Baltă). Ei au ajuns cei mai înstăriți proprietari funciari, veniți din Ungaria și erau cunoscuți de țărani ca „domni aspri.” Erau romano-catolici, natural contra reformatilor/protestanților, adepți ai deznaționalizării etniilor transilvănene nemaghiare, cu toate consecințele implicate de această poziție. Suprafața deținută de grofi îngloba 168424 jugăre, iar numărul sesiilor cuprinse pe domeniile lor era de 18960. A doua categorie de proprietari funciari erau baronii, mai puțin numeroși ca precedenții (după autorul citat), în număr de 21 de familii, nouă mai cunoscute (între care Apor, Bornemisza, Banffy, Epejesi, Kemeny), totalul posesiunilor fiind de

⁹Istoria Transilvaniei 1711-1918, volum III, p. 514-515.

¹⁰Inginer Liviu Suci (Târnăveni), *Ungurii pe Târnava Mică*, manuscris, 1993-1997.

43947, cu 5007 sesii. Cea de-a treia categorie era cea a micilor nobili (cavalerii) care aveau posesiuni și în afara comitatului, în special în actualul județ Alba (47 familii, care dețineau 46646 jugăre și 2591 sesii).¹¹

La Târnăveni, sediul comitatului Târnava Mică, recensământul din anul 1895 înregistra un număr de 344 de gospodării, cu suprafață arabilă de 3542 jugăre. Un număr de patru proprietari (Gyalay, funcționar comitatens, Pekri, Szentpetery și Szilvași) dețineau cca. 2000 jugăre de pământ, iar restul de 1500 jugăre revenea celor peste 340 de gospodării ale reședinței comitatului (în medie 4,25 jugăre/gospodărie). Cei patru proprietari, pe lângă munca salariată, de sezon, foloseau un număr de angajați permanenți (Pekri 35, Szilvasi 10, Gyalay 9, Szentpetery 4). Dotarea cu mașini moderne era sărăcăcioasă. În gospodăria lui Pekri s-a folosit un manej (dispozitiv rudimentar, pentru punerea în funcție a unei mașini cu ajutorul tracțiunii unui cal), o locomobilă, o batoză, patru mașini de semănat și trei vânturătoare, iar celelalte foloseau câte o vânturătoare.¹²

La nivelul plasei Târnăveni, în momentul aplicării reformei agrare din anul 1921, 61 de mari proprietari dețineau 41951 jugăre (55,1% din suprafața plasei). Primatul îl deținea Horvath Lajos de la Adămuș, cu 10606 jugăre, urmat de Haller Jenő la Cetatea de Baltă, cu 4630 jugăre, Bethlen Árpád din Bahnea avea 2235 jugăre, Eszterhazy István din Boian avea 4058 jugăre, Pekri Sándor la Târnăveni avea 1350 jugăre, Abram Samu din Gănești avea 1076 jugăre. Raportând cei 61 de proprietari la populația de 29482 de locuitori ai plasei, este evident nivelul de sărăcie. Pe lângă manejul lui Pekri, s-a folosit manejul și în localitățile rurale: Cetatea de Baltă, Cornești, Gănești, Deaj. Cele mai bune dotări în exploatarea agricolă le aveau Bethlen Árpád din Bahnea, Haller Jenő din Cetatea de Baltă, Eszterhazy István din Boian, Gerendi István din Cornești, Rothenthal Henrik din Seuca. Creșterea animalelor, în cele mai frecvente cazuri se făcea în gospodăriile înstărite și cifrele indică dezvoltarea economiei agrare în condițiile practicării unei agriculturi de tip capitalist, determinată de cererea de produse de pe piață. Cultura cerealelor, creșterea animalelor și viticultura erau îndeletnicirile principale. Și în plasa Târnăveni, ca și în alte zone ale Transilvaniei, până în anul 1915, proprietatea mare s-a diminuat, dar a rămas, pe ansamblu, dominantă. Izbucnirea primei conflagrații mondiale a accentuat sărăcirea agricultorilor, micile gospodării țărănești au fost lipsite de animalele de tracțiune, rechiziționate de autoritățile militare și civile, prețurile plătite pentru rechiziții fiind minime. Cea mai mare parte a produselor agricole erau rechiziționate de la țărani încă din primul an de război.¹³

În interiorul acestor structuri agricole și de proprietăți inegale, aplicarea patentelor austriece din deceniul al șaselea a fost copleșită de legiuiri și ordonanțe noi, încât românii au fost obligați să arate în „Memorandumul” din anul 1892 că legislația țării „s-a avântat spre a lua și acele puține dispozițiuni favoritoare fostului iobag.” Explicările și reexplicările patentelor au dus la disperare țăranii români și juriștii care-i asistau. Ultimii au înaintat un memorial parlamentului, în 1880, îndreptat împotriva arbitrariului Legii XLV din acel an. La 40 de ani de la ștergerea robotelor, aveau loc încă numeroase procese, „chestiunea agrară” fiind comentată în paginile

¹¹Idem.

¹²Ioan Augustin Damian, *Monografia orașului Târnăveni*, Cluj-Napoca, 1996, p. 297-298.

¹³Adriana Bâdea, *Reforma agrară din 1921 în plasa Târnăveni, fostul județ Târnava Mică*, în „Târnăveni-cercetare monografică” coordonator N.V. Fola, Ed. Mediaprint, Târgu-Mureș, 2003, p. 122-123.

unor publicații ca „Telegraful român” și „Observatoriul.” Țăranii români din comuna Feneșel au luptat 32 de ani pentru drepturile lor, iar cei din Tofalău se judecau cu baronul Apor, care, în calitate de președinte al Tribunalului din Târgu-Mureș, a soluționat procesul în favoarea sa, 300 de bărbați, femei și copii fiind scoși în drum, la propriu, în plină iarnă, luându-li-se absolut totul. Așa s-a întâmplat și în comuna Cuesd, ca și în multe alte localități (în special în comitatul Alba și în Cetatea de Baltă). Referindu-se la legiuirile agrare, în ședința parlamentară din 5 martie 1883, deputatul Alexandru Roman arăta că ele sunt responsabile de emigrarea a 150000 de oameni. Conform datelor recensământului din 1910, românii reprezentau 68,4% din totalul gospodăriilor sărace, 18,9% reveneau gospodăriilor maghiare și 6,2% celor germane. În anul 1918, populația maghiară și germană dețineau în medie 3,5 ha (6 jugăre) pe cap de locuitor, iar românii le revenea un hectar (1,7 jug). Altă statistică arăta că 80% din populația românească care se îndeletnicea cu agricultura trăia în medie cu produse de pe 0,5 jugăre, iar 45% din populația maghiară, germană și alții trăiau de pe urma exploatarea unor suprafețe medii de 15 jugăre.¹⁴

S-a încercat, de autorități, redresarea proprietății agricole prin intermediul legii comasării („comistației”, cum i se spunea popular), în anii dualismului. Desigur, intervențiile autorităților legale și nelegale au fost prezente. În general, proprietățile mici nobilimi erau mult mai risipite, proporțional cu mărimea, față de cele două categorii ariustocrate și proveneau din cumpărări și numeroase divizări de succesiune. Restul populației, indiferent de naționalitate, cuprindea iobagi, jeleri și taxaliști, categorii dependente de curiile nobiliare. După lichidarea iobăgiei, au rămas pe sesiile lor, ca proprietari și, prin moșteniri și-au fărâmițat și ei loturile. Comasarea în Târnava Mică a solicitat dificile lucrări de cadastru, pe baza măsurătorilor ingineresti, între anii 1870 și 1883, conform notificărilor și vizelor date de instanțele juridice pe hărți. Cu această ocazie s-au clasat pământurile pe 5 categorii/clase de calitate și pe baza lor s-au stabilit impozitele. Cea mai mare parte a cheltuielilor cu personalul de specialitate, transporturile, bornarea, cartografierea, etc. au fost suportate de Ministerul de Război și cel de Finanțe. Numai în localitatea Ceuș, s-a realizat lucrarea manual. Marile proprietăți nobiliare au fost comasate în grupe (într-o singură localitate sau două în jurul lor, în loturi mari), ale căror centre au fost: 1) Sângeorgiu de Pădure (familia baron Henter Iosif și Kemeny Pal); 2) Suplac (familia grof Zichy Pal); 3) Bahnea (grof Bethlen); 4) Mica (baron Eperjesi); 5) Abuș (baron Apor); 6) Seuca (baron Apor); 7) Târnăveni (grofii Beldi, Pekri); 8) Adămuș (grof Horvath, Kovacs și Toldi); 9) Cetatea de Balta (grof Haller); 10) Sânmiclăuș (baronii Bruckenthal și Radak); 11) Cornești (Gerendi și Gydovalvi, mici nobili); 12) Boziaș (azi integrat Târnăveniului), Gyarfas, mic nobil; 13) Gănești (familia Daniel, mic nobil); 14) Deaj (familia Pataki, mic nobil); 15) Daia (familia Pocsă, mic nobil). Micii proprietari și țăranii au primit loturi în trupuri de hotar separate și au fost parcelate pe proprietari, de regulă în câte trei parcele (în general pentru asolament trienal). În urma comasării, multe proprietăți s-au vândut, respectiv s-au schimbat. La Iernut, Barbara Haller va trebui să admită împrumutarea de 9489 jugăre (familia medie de iobagi fiind de 5 persoane) primind, pentru împrumutarea țăranilor de pe toate moșiile sale, 23932 florini. În 1885, Bethlen Markus, înglodat în datorii, vinde 5151 jugăre în Iernut, plus în opt comune vecine (necomasat, cu cca., 600 de parcele), 1961 iugăre fiind arabil al Statusului Romano-Catolic. Acesta avea, în 1895, 34

¹⁴ *Istoria României, Transilvania (1867-1918)*, vol. II, Ed. G. Barițiu, Cluj-Napoca, 1999, p. 138-139.

angajați permanenți și ca inventar: un tractor, două treierătoare, 4 semănători, 34 pluguri, dar și 533 vite cornute, 12 cai, 900 oi, 159 porci.¹⁵

Sașii, însă, au folosit sume împrumutate de la Banca Săsească de la Sibiu, iar românii, în special, credite ale Băncii „Albina” din Sibiu. În Transilvania funcționau aprox. 290 de însoțiri și case de păstrare. Unele publicații maghiare exagerau, cu scop bine ținut, rolul băncilor românești în sprijinirea achiziționării de terenuri agricole. Guvernul Banffy, încă din 1897, urmărea să supună toate băncile unei instituții financiare de stat, iar în aprilie 1898 un proiect de lege depus în Parlamentul Ungariei prevedea că pe viitor nu puteau înființa institute financiare numai autoritățile, corporațiile publice și așa-numita Asociațiune Centrală, guvernamentală. La ea urmau să adere celelalte asociații, inclusiv ale naționalităților. Se căuta frânarea apariției și dezvoltării „băncilor populare”. Pe locul al doilea, între băncile românești, se situa-pentru anii 1873-1914-banca „Victoria” din Arad, urmate de cea din Bistrița, Cluj, Blaj, Turda, Șimleul Silvaniei, Dej, Lipova, Orăștie, etc. În anul 1914, se înființau 24 cooperative de credit românești, după model Schultze-Delitsch-Raiffeisen (în Cluj, Someș, Sălaj, Turda), iar sub îndrumarea „Astrei” în Târnava-Mică, Târnava-Mare, Sibiu, Hunedoara, Cluj, Mureș, Făgăraș, Maramureș, Alba. Capitalul total al acestora a atins 37810 coroane, iar al membrilor 1777 persoane.¹⁶ În anul 1915 erau 108 cooperative de credit (12 Schultze-Delitsch, 72 Raiffeisen, sistem combinat 24, cu 11113 membri și capital social de 1235740 de coroane, cu active de peste 10 milioane de coroane). Reuniuni pentru asigurarea vitelor s-au înființat în Năsăud, Caraș-Severin, Târnava-Mare, Timiș și Orăștie. În anul 1911, la Sibiu s-a activat „Banca Generală de Asigurări”, prima societate cu capital exclusiv național, cu un larg spectru de afaceri financiare, în consens cu cerințele tehnice și de organizare moderne în domeniu „*un adevărat organism economic național cu repercursiuni pozitive în sfera activității desfășurate de reprezentanții PNR*”, în direcția emancipării naționale a românilor din Austro-Ungaria.¹⁷ Desigur, acest aspect al ridicării economice în preajma Primului Război Mondial nu a schimbat datele fundamentale ale problemei, după cum arată statisticile. Proprietarii maghiari erau sprijiniți generos de autorități. Dacă Legea comercială ungară din anul 1875, dar și Legea XXIII din 1898 au fixat cadrul general, prima reuniune de credit în Transilvania au realizat-o sașii din Transilvania (sistem Schultze-Delitsch), iar între anii 1893-1900 tot ei au adoptat sistemul Raiffeisen. Reuniunea centrală publică de credit din Budapesta a înființat 2000 de reuniuni, reuniunea Centrală de consum „Hangya” din Budapesta, 600 de reuniuni, reuniunea Centrală creștină din Budapesta, 5000. Banca „Lugojana”, care cuprindea o parte a Banatului fuzionea, în anul 1909, cu „Albina” din Sibiu. Cea din urmă, în anul 1908, deschidea o agentură la Târnăveni, iar în anii următori la Iernut, Mediaș (din 1910 era filială), Dumbrăveni (transferată la Sighișoara), din anul 1910 avea filială și la Târgu-Mureș, iar în 1911

¹⁵Liviu Suciu, *Ungurii pe Târnava Mică*; pentru Iernut, Gheorghe Andreica, *Monografia orașului Iernut până în 1947*, Ed. Nico, 2007, pp. 113, 116 și 121.

¹⁶*Istoria României. Transilvania (1867-1918)*, Cluj-Napoca, 1999, p. 137-138. Statistica lui Nicolae N. Petra din „*Băncile române din Ardeal și Banat*”, București, 1936, la Vasile Dobrescu, *Sistemul de credit românesc din Transilvania 1872-1918*, Ed. Univ. Petru Maior, Târgu-Mureș, 1999, pp. 250-273.

¹⁷V. Dobrescu, *op. cit.*, pp. 230-231 și 186-187.

avea o filială la New-York. La rândul ei, banca „Economul” din Cluj înființa filiale la: Gherla, Aiud, Ludușul de Mureș, Panticeu, Gilău, Gherla, Feneș, etc.¹⁸

Proprietarii maghiari erau sprijiniți de Creditul funciar maghiar, constituit în 1871, Societatea creditului național al micilor agricultori (1879), Centrala națională a societăților de credit (1898), iar în anul 1911, prin fuziunea lor, lua naștere Asociația regnicolară ungară a societăților de credit. Când, în această situație economică profund discriminatorie pentru români, aceștia încearcă să cumpere pământ cu ajutorul băncilor românești, presa guvernamentală merge atât de departe, încât a deschis o campanie plină de venin, acuzând băncile românești că s-au pus în serviciul unor scopuri care periclitează nu numai interesele maghiarimii, ci chiar existența statului. Se agită ideea îngrijorătoare pentru guvernanți, a unei „țări de vânzare” și cea demagogică a „pieirii pământului strămoșesc.” Cifrele statistice sunt suficient de concludente pentru a înțelege corect adevărata situație a problemei agrare în Transilvania. Presa maghiară exagera intenționat rolul băncilor românești, fapt ce permitea cercurilor guvernante să invoce „pericolul” prezentat de băncile românești, pentru moșile marilor proprietari unguri și să inițieze acțiuni de colonizare a secuilor din Ciuc și a ceangăilor din Bucovina în comitatele cu majoritate românească.¹⁹ Presiunea oficială față de nemaghiari, accentuată în intensitate până la sfârșitul secolului al XIX lea, a fost coroborată cu „colonizarea” din arealul rural transilvănean, cu intenția declarată de a anihila „național” rețeaua de așezări mici și mijlocii, de centre industriale/comerciale, socotite ca veridice puncte strategice în existența cotidiană a populației majoritare locale.²⁰ La sfârșitul secolului al XIX lea și începutul celui următor, aceste aspecte de penetrare a centrelor economice, sociale și culturale a zonelor locuite de români se combină cu maghiarizarea numelor de familie, a celor de localități, înființarea unui mare număr de școli de toate gradele cu limba de predare maghiară în localitățile românești, introducerea forțată a limbii maghiare în școlile înființate și susținute de români, folosirea exclusivă a limbii maghiare (contrar dispozițiilor legii XLIV din 1868), la toate autoritățile administrative și judecătorești, etc.

În anul 1894, s-a creat Fondul pentru colonizări, care deținea, în anul 1910, 10 milioane de forinți. Din acest fond s-au cumpărat proprietăți în Deva, Hunedoara, Luduș, Alba, Mureș, pe Someșul Mare, Vița, Arad, Cluj, Caraș-Severin etc. În timpul guvernului Banffy, în Banat s-au înființat, în două etape, colonii (puncte de plecare fiind Recaș și Buziaș), urmărind formarea de colonii până la Dobra și Ilia și, mergând de-a lungul Mureșului, printre sate curat românești, să ajungă la Târgu-Mureș și Toplița. Altă ramură de colonizare viza Timișul, Torontalul și Caraș-Severinul. Inițial, colonizările aveau caracter economic, dar de pe la 1886 se desfășoară sub deviza discriminării etnice manifeste, ceea ce este evident în anul 1894. Se urmărea spargerea unității teritoriale a nemaghiarilor, în primul rând a „mării de valahi”, cum prezenta unul dintre promotorii maghiarizării prin colonizare, Beksics Gustav, concomitent cu legarea între ele a „insulelor ungurești”. De pe afluenții Tisei se

¹⁸Lucian Dronca, *Filiales, réunions de credit et associations des banques roumaines de Transylvanie à l'époque moderne (1867-1918)*, în „*Transylvanian Review*”, vol. XIII, nr. 3/autumn 2004, pp. 89-90, 95-96.

¹⁹*Istoria României. Transilvania (1867-1947)*, vol. II, coordonator prof. univ. dr. A. Drăgoescu, Cluj-Napoca, 1999, p. 139.

²⁰Stelian Mândruț, *Partidele maghiare în viața politică a Transilvaniei (1867-1918)*, în „*Anuarul instit. de Istorie G. Barițiu*”, Cluj-Napoca, XLI/2002, p. 147.

urmărea pătrunderea de Mureș, Crișuri, pe Someș în sus, în Cîmpia Transilvaniei, până între secui, încercându-se cu disperare „umplerea” unui spațiu de mari dimensiuni. Coloniile de pe Crișul Repede și Someș urmau să spargă monolitul românesc al moșilor și să-i izoleze de frații din nordul Transilvaniei. Menirea acestor colonii era să constituie punți de legătură între pusta Ungariei și insula secuilor din Carpați. Promotorii acestei politici sperau că sărăciți, slăbiți și izolați, românii vor putea fi mai ușor deznaționalizați sau cel puțin ținuti în frâu, conform strategiei lui Beksics, cuprinsă în cartea apărută la Budapesta, în anul 1906. Metodele folosite pentru această infiltrare artificială erau neomenoase. În Banat, pe lângă aducerea din pusta Ungariei a unui număr însemnat de muncitori agricoli, deci sporirea elementului maghiar, se foloseau copiii părăsiți din Timișoara și comitatul Timiș (în majoritate români), duși în azilul de stat din Timișoara și încredințați unor familii maghiare. Dădeau, apoi, pământ în folosință condiționată unor țărani români pe termen de 20 de ani. Dacă aceștia se maghiarizau, întabulau pământul pe numele lor, în caz contrar li se lua înapoi.²¹

O colonizare efectuată în acești ani, pe Mureș este colonia Luduș, efectuarea așezării fiind între anii 1903-1905. Inițiativa a cuprins patru colonii distincte: Andrassy, din anul 1945 numită Roșiori), Eczen (Avrămești), Albis-Fundătura și Colonia Internă Belso- telep), partea veche a Ludușului actual (ultima așezare ținea administrativ de comuna vecină, Bogata Mureș). S-au înființat aici 141 gospodării primele trei pe sistemul cătunelor, ultima în sistem stradal. Coloniștii trebuiau să aibă cetățenia maghiară, să dețină bunuri mobiliare și imobiliare, animale, mașini agricole sau bani. Nu puteau vinde sau înstrăina, decât între rude și cu aprobarea Trezoreriei. În interval de doi ani, vor ridica clădirile, anexele, vor planta pomii fructiferi recomandați urmând să achite în rate valoarea gospodăriei. Contractul de vânzare-cumpărare încheiat cu Eczen Sándor prevedea plățirea sumei prevăzute în contract, anual, primeau o sumă ca venit, iar după moartea lui Trezoreria trebuia să cumpere din suma rămasă noi terenuri (în valoare de 206000 coroane), pentru colonii în Cîmpia Transilvaniei, în comunitățile românești. Inițial, pământurile au fost date în arendă. S-au achiziționat mașini agricole moderne (plug Nicholson, greblă mecanică de fân Suthlewoghl, plug cu trei brăzdare, treierătoare Friedlander etc). S-au făcut munci de regularizări a albiei pârăului, lucrări de prevenire a alunecărilor și surpărilor de teren. Rata plătită era de 200-300 coroane și, în caz de secetă, pe coloniști îi împrumuta Trezoreria. Între anii 1903 și 1905 au fost colonizate 17 familii de secui din Bucovina, 62 familii din Piatra Craiului, 65 din Valea Nirajului, respectiv din comitatele Mureș-Turda și Toronthal, dar și din Ungaria (după confesiune, romano-catolici și reformați). Mod de gospodărire mai avansat aveau cei din Ungaria și din comitatele transilvănene. Foloseau zilieri, creșteau animale de rasă și făceau comerț cu animale. Prin aplicarea reformei agrare din anul 1921, proprietățile lor au fost supuse exproprierii și împrumutării, conform legii aplicate în Transilvania.²²

Autoritățile ungare vizau scopuri politice și, în perspectivă, schimbări demografice progresive, coordonate strategic. În anul 1909, ministrul Daranyi elabora un proiect de lege, prin care se acorda o dotație de 10 milioane de coroane timp de 12 ani, pe seama colonizaților. După introducerea „zonei culturale”, în anii Primului Război Mondial, o lege prevedea că în această zonă cumpărarea de

²¹ *Istoria României. Transilvania (1867-1918)*, vol. II, Cluj-Napoca, 1999, pp. 140-141.

²² *Monografia orașului Luduș*, (autori colectivi) Editura Nico, Târgu-Mureș, 2008, pp. 95-101.

pământ se putea face pe baza unei autorizații speciale, a organelor de stat. Rezultatele nu au fost satisfăcătoare. Până la izbucnirea Primului Război Mondial, pe baza legii din anul 1894, s-au înființat doar 21 de colonii.²³

Problematica fondului funciar și cea agrară, în ansamblu s-a reflectat în situația proprietății, pe de o parte și a acțiunilor politice, respectiv a sferelor de interese și influență. În localitatea Abuș, lângă Târnăveni, dintre proprietarii importanți, tradițional au rămas familiile aristocratice Gyulaffy (secolul al XV lea), Korniş (începutul secolului al XVIII lea) și Apor (secolul al XIX-lea).²⁴ Pe Târnava Mică, se mențin proprietari de vază, familiile Bethlen, Haller, Banffy, Kemeny, Pekri, Beldi, pe care i-am menționat. Dar, în contextul aplicării reformei agrare din România Mare, pe cele două Târnavе se menționează și alți proprietari importanți: contesa Olga Samsich, Polixenia Tompos, familiile Issekutz, Kabos, Szentkeresztly, etc.²⁵

În perimetrul plasei Târnăveni, acești mari proprietari (în total 61) dețineau 41951 jugăre(55,1% din suprafața plasei). Suprafața arabilă reprezenta 11770 jugăre(28,05%), urmată de cea ocupată de pădure(24,67%), râuri cu 11,43%, pășune cu 8,06%, viile cu 1,7%, grădinile cu 12,49%, iar terenurile neproductive reprezentau 1,10%. Din totalul de mari proprietari, 46 dețineau suprafețe între 100 și 500 jugăre.²⁶ Deținem puține informații referitoare la activități economice conexe agriculturii, desfășurate până la Primul Război Mondial. Proprietarul Kisspal Lajos din Boziaș își vinde pământul și, pe „Ulița Morii” ridică o moară industrială. Mai mulți proprietari de pământuri investesc și ei în ateliere și mici stabilimente industriale, cu rezultate nesigure. În comuna Suplac, în amonte de Târnăveni, un oarecare Herman Farkas cumpără pământ, îl vinde apoi și ridică (conform tradiției orale) o „fabrică” de spirt, care a falimentat cândva, în perioada anilor 1929-1932.²⁷

Configurația economică a influențat viața publică în general și a determinat relațiile politice din perioada dualismului. Românii au avut reprezentanți doar în anii Dietei de la Sibiu, pe Ioan Pinciu din Rășinari și Ioan Pușcariu din Bran, juriști de profesie și funcționari la Cetatea de Baltă în anii liberalismului austriac. Desigur, au reprezentat comitatul pe harta elitelor românești doar episodic. Ca reprezentativitate, atât demografică, cât și administrativă, pentru români, până în anul 1881, după prezența în comitetele Centrale Electorale ale Partidului Național Român, o analiză relativ recentă marchează o dominație a Sibiului, urmat de comitatele Alba, Făgăraș, Hunedoara. Un alt cerc de proximitate cuprindea Brașovul, Clujul, Solnoc-Dăbâca, Turda-Arieș și, pe ultim plan erau Bistrița-Năsăud și Târnava-Mică.²⁸ Perioada aceasta este cea în care se practică pasivismul de către români, ca tactică politică, care va culmina cu procesul memorandiștilor, prilejuind solidarizarea românească și în interiorul, dar și în exteriorul Carpaților făcând cunoscută problematica românilor ardeleni și a nemaghiarilor, în ansamblu, în rândurile opiniei publice europene.

²³ *Istoria României. Transilvania (1867-1018)*, Cluj-Napoca, 1999, p. 141 și dr. Ioan Ranca, *Strategia dualistă de colonizare a Transilvaniei*, în „*Revista arhivelor*,” nr. 4/1990, pp. 365-369.

²⁴ Bartos Miklós, *Abosfalva (Monografia satului Abuș)*, Ed. Tipomur, 2012, pp. 20-21.

²⁵ Mircea Prozan, *Reforma agrară din anul 1921 în județul Târnava Mică. Studiu de caz asupra plasei Dumbrăveni*, Ed. Transilvania, Târgu-Mureș, 1998.

²⁶ Adriana Bâdea, *Reforma agrară din 1921 în plasa Târnăveni a fostului județ Târnava Mică*, în op. cit., p. 122.

²⁷ Liviu Suciu, *Ungurii pe Târnava Mică* (manuscris).

²⁸ Vlad Popovici, *Elita politică românească din Transilvania (1861-1881). O perspectivă alternativă*, în „*Annales Universitatis Apulensis*”, Series Historica, XIV/1, Alba-Iulia, 2010, p. 224.

În condițiile conjuncturii economice prielnice fazei de stabilitate relativă a dualismului, clasele și păturile sociale înstărite din Transilvania se găseau în proces de modernizare treptată. Un palier aparținea aristocrației și proprietarilor funciari, beneficiarii unei tradiții istorice, fiind independente total politic, ca deținătoare a averilor imobiliare. Nobilimea mijlocie (cu sau fără pământ), „gentry,” era dependentă de resursele materiale limitate și supusă captării financiare a „bunăvoinței” cercurilor guvernante (dădea majoritatea funcționărimii). Se adaugă mica burghezie, liber-profesioniștii, între care intelectualii aveau un rol important. Intervine și aspectul unei asimilări, care „...a erodat lent și eficient între nemaghiari, a implicat momente de ascensiune și de competiție în funcție de situarea râvnită în ierarhia socială”. Exemple semnificative au venit din partea burgheziei sătești, de sorginte majoritar urbană, vădind orientări progubernamentale în accepția impusă de legitimitatea existenței statului național, cât și burghezia românească, de obârșie rurală, aflată în opoziție față de dualism și conexasă minim la viața politică centrală/locală. Acestor categorii, implicate în efortul de modernizare economică și remodelare a vieții sociale, se adăuga mica burghezie (de obârșie rurală). Se adaugă muncitorimea, sporită numeric și bine organizată (ea nu era prezentă în Târnava Mică), dar și țărănimea proprietară. Stratificarea țăranimii a subliniat rolul important al păturii bogate în administrația sătească, rolul de echilibru întruchipat de cea mijlocie și situația de element social frecvent manipulat pe durata campaniilor electorale de cea mică (avea proporția de peste 50%). Tentativa de clarificare pe suprafețe geografice și dimensiuni etnice relevă nete diferențieri procentuale între maghiari și români, în conivență cu gradul de participare constantă a sașilor și al șvabilor. Proletariatul agricol era răspândit în Transilvania, în proporție de cca. 50% pe axa dintre Banat și Maramureș. Proprietatea funciară diversă avea anumite rate variabile și comparabile în interiorul comitatelor și cu moșteniri din trecut, în zonele grănicerești și pe Pământul Crăiesc.²⁹

Existența și acțiunea organismelor de partid, aflate la guvernare, respectiv în opoziție, incluse într-o rețea inconstantă valoric/numeric de filiale la nivel comitatens și de localități mari/mijlocii/și mici a constituit un reper important în precizarea afluenței și mobilității mesajului politic transmis de oficialitate/ opoziție spre toate nivelele de receptare, indiferent de gradul conștiinței electorale. Reprezentarea într-un atare palier a fost grăbită de înființarea unor asociații, casine, cercuri cetățenești sau economice, cu accent pe relația de rudenie, prietenie, implicate în atribuirea calității de membru ori simpatizant. În cazul comitatului, se grupează în jurul comitelui suprem, la orașe în jurul primarului, dar și a altor notabilități și personalități culturale/spirituale (avocați, medici, profesori, învățători, ziariști preoți etc). Presa centrală/locală de partid a avut o menire adecvată în a propaga multe din tezele politice.³⁰

Pentru românii transilvăneni, ascensiunea păturii mijlocii țărănești a contribuit la întărirea stabilității politice, iar transformările politice (și administrative-n.n.) au influențat baza politică a mișcării naționale și, concret, au vizat acceptarea direcției politice a activismului. Ridicarea economică, stimulată de acumularea de capital a evidențiat rolul important al instituțiilor financiare în impulsionarea mișcării naționale și a modificat atitudinea mentalului colectiv, în privința acțiunii politico-culturale, ca

²⁹Stelian Mândruț, *Partidele maghiare în viața politică a Transilvaniei (1867-1919)*, în *Anuarul Institut. de Istorie „G. Baritiu,”* Cluj-Napoca, XLI/2002, pp. 147-149.

³⁰*Ibidem*, pp. 150-151.

ripostă față de sistemul dualist. Ierarhia socială a românilor transilvăneni, la începutul secolului al XX-lea, era într-o continuă transformare pe orizontală și verticală. Clasa mijlocie a țărânimii, îmburghezită, împreună cu intelectualitatea alcătuiau factorii de bază ai structurilor sociale, pătura urbană, deși nu foarte numeroasă (17,7% în 1910), cuprindea, în majoritate, meseriași, mici industriași, comercianți etc. constituind nucleul mișcării activiste. Intelectualitatea laică, respectiv reprezentanții profesiunilor libere, „tehnice”-avocați, gazetari, ingineri, medici, funcționari bancari, preiau treptat locul intelectualității clericale și pedagogice. Problema carierei depășește latura strict personală și devine socială, la nivelul burgheziei locale. Însă, se manifestă voalat și reținut o anumită izolare a elitei românești în mediul urban, o distanțare de aparatul oficial, dictat de un firesc instinct de conservare. Relativa și obligatoria formă de liant se manifestă numai datorită tradiției și credinței dinastice, teză treptat abolită de gândirea tinerei generații, odată cu accentuarea datului real, împlinirea unității naționale. Un rol semnificativ îl are modelul cultural, în domeniul prioritar al cunoașterii de sine, totodată și instrument al afirmării identității proprii. Elementele constitutive ale modelului cultural au fost concepute și dezvoltate astfel ca să caute și să îplinească posibilitatea de comunicare a corpului social al vremii. Aripa tânără și radicală a conducerii mișcării naționale vehicula formula unui „postiluminism” cu sorginte în realitate, impulsionând apropierea de lumea satului, atât sub influența semănătoristo-poporanistă, cât și socialistă. Mijloacele de impunere a noii ideologii politice activiste au persistat prin publicistică, gazete editate de elita sătească, literatura de colportaj și cea economică. Prin publicațiile „Astrei” românești transilvănene, au contribuit la educarea politică, prin difuzarea informației culturale la nivelul comunității. În același sens, militau adunările generale ale „Astrei”, ale Societății pentru Fond de Teatru Român, societăților culturale din Arad și Maramureș, care, în contextual laicizării fenomenului spiritual, ofereau un mediu propice pentru dialogul dintre diferitele categorii intelectuale, pentru necesara apropiere dintre popor și conducătorii săi. A crescut numărul despărțămintelor „Asociațiunii”, ca și numărul de membri activi, de biblioteci populare recent înființate, prin propaganda economică, culturală, națională (și, în general, prin răspândirea cărții) în mediul rural. În propagarea modelului cultural autohton, un rol important revenea bisericii și școlii. Tineretul universitar susținea neoactivismul în rândurile țărânimii sub diverse forme, în special prin serii de prelegeri din școlile libere „de duminică”. La rândul lor, conexe tendinței de cunoaștere și integrare a lumii de jos, expozițiile etnografice și de artă aveau menirea să faciliteze cunoașterea realității vieții sătești și a psihologiei țăranului.³¹

Între modalitățile folosite de factorii politici în intervenția în mediul civil local, în afara casinelor, asociațiilor, a publicațiilor, se folosea itinerarea de conferințe pe teme politice specific partidelor, implicate în dialogul electoral. Subiectele erau elaborate în ideea de a capta adeziunea membrilor comunităților urbane/ rurale, un scop imediat fiind stabilirea unui număr precis de participanți, respectiv discutarea componentei conducerii diverselor eșaloane. Se lucra pe trei paliere: un grup de fundal din aria comitatului, urbană/rurală elementul de liant; formațiunea de partid și propria facțiune parlamentară și toate demonstau funcționalități remarcabile în derularea campaniilor electorale. Se asigura designarea componentei administrației

³¹Idem, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților Partidului Național Român din Transilvania între anii 1905-1910*, Oradea, 1995, pp. 33-35.

locale, filialele erau implicate în rezolvarea antagonismelor tradiționale dintre guvern și opoziție, iar informația transmisă de la centru se putea interpreta în maniera de confirmare a unor interese partinice. Viața politică ungară a confirmat prezența predominantă a Partidului Liberal, între anii 1875-1892, din anul 1910 numit Partidul Național al Muncii. Opțiunea privind alegerile a naționalităților, dar și a multor categorii sociale a fost deformată prin handicapul material și defavorizarea create de Legea XXXIII/1879 și aplicarea unor metode restrictive-punitiv. Conservatorismul legii se exprima prin aplicarea unui sistem cenșitar în cinci categorii, unele paragrafe ale legii din 1848 erau menținute. Este semnificativ faptul că legea a rămas în vigoare până în anul 1918, cele trei soluții avansate la începutul secolului al XX-lea (inclusiv a votului plural) erau în urma votului universal introdus în anul 1907 în Austria. Legea aplicată în Ungaria stabilea un cens mult mai mare în Transilvania. În anul 1909, din populația românească de cca. 3 milioane, doar 100000 români votau (la un total de 1,2 milioane de votanți, pe ansamblul provinciei). Aveau drept de vot, fără nici un cens, cei introduși pe listele electorale de la 1848 la 1872 (nobilimea maghiară, secuii, patriciatul săsesc). Censul orășenilor era de 3-6 ori mai mic decât al locuitorilor din spațiul rural (abia în 30 de comune urbane românii erau în majoritate), iar populația cu drept de vot din mediul rural trebuia să aibă un venit de 84 florini valută austriacă, din exploatare agricolă sau 105 fl.v.a., venit curat, (cei din comunele urbane trebuiau să dețină doar o casă cu cel mult 3 camere sau pământ impus la impozit de cel puțin 6 florini venit curat). Deosebirea era frapantă între censul rural din Transilvania și cel din Ungaria, primul fiind de 8-9 ori mai mare, iar arondarea cercurilor electorale era făcută ca din 413 cercuri electorale, românii să aibă majoritatea abia în 44. Maghiarii, în anul 1911, reprezentau 47% (după cifre oficiale mult exagerate) și erau reprezentați în parlament prin 975 din deputați. Restul populației de 53% era reprezentată prin 3% din deputați („curat democrație!”, se poate spune). Just se apreciază că „...parlamentul Ungariei nu era altceva decât instituția-instrument prin care se asigura supremația etnică de esență șovină a maghiarismului.”³² După cum arată istoricul clujean citat (dr.Stelian Mândruț), în localitățile mari/mijlocii/mici, dependența de anumite funcții practicate în structura statală atrăgea după sine fie înregimentarea voluntară în tabăra guvernamentală, fie afrontul deschis exprimat prin trecerea de partea opoziției și riscul poziției sociale deținute. Unele schimbări legislative s-au aplicat odată cu reorganizarea administrativă din 1876 și, mai ales prin „geometria” alegerilor întreprinsă în virtutea Legii XI/1877, când s-au redistribuit unele circumscripții locuite majoritar de șvabi, sași și secui, în consens cu intenția autorităților de a anihila capacitatea de manifestare a electoratului românesc, cât și reacțiile firești ale opoziției. Gradat, s-a instaurat corupția, intimidarea prin șantaj și teroare. Se supraveghea efectiv desfășurarea campaniei electorale, mai ales după introducerea ciclului parlamentar de 5 ani (1886). Scopul imediat urmărit a fost de a favoriza dominația politică a Partidului Liberal, prin anumite practici de conlucrare/negociere/ tranzacționare cu alte formațiuni cu nuanțele etnice implicate, dar și cedări și presiuni, pentru captarea atenției electoratului săsesc, progubernamental, sau a celui românesc și sârbesc, aflate în pasivitate.³³

³²St. Mândruț, *Partidele maghiare din Transilvania...*, p.151. Pentru legile electorale vezi *Istoria României. Transilvania (1867-1947)*, Cluj-Napoca, 1999, pp. 64 și 135.

³³St. Mândruț, *Partidele politice maghiare...*, pp. 151-153.

Pentru comitatul Târnava Mică, în intervalul anilor 1892-1905, segmentul puterii, reprezentat de Partidul Liberal (1892-1905), Partidul Progresist (1905-1906) și Partidul Național al Muncii (1910), se alegeau 12 deputați, fiind un comitat modest, ca populație, întindere și potențial economic. În schimb, în Târnava Mare erau 19 deputați (intervine atitudinea progubernamentală a sașilor), în timp ce în comitate ca Hunedoara erau 23, în Alba 31-este evidentă folosirea altor „metode” electorale. Un caz unic de paritate este comitatul Făgăraș, unde liberalii și opoziția aveau câte 6 deputați. Opoziția a cedat un număr de trei comitate atunci, pentru a câștiga alte patru, acțiune care corespunde unui algoritm politic, legat de zonele populate de români, sau mixte, dar și prin angrenarea unui electorat eclectic, format din maghiari, germani, sârbi, etc.³⁴ După același cercetător clujean, urmărind circumscripțiile electorale și candidații români în campania electorală din anul 1906, pentru 15 circumscripții din Transilvania, cu 45 de candidați, au fost aleși 7 deputați români (Coriolan Brediceanu, Vasile Goldiș, Iuliu Maniu, Nicolae Oncu, Ștefan Petrovici, George Popovici, Alexandru Vaida,). Pe listele Partidului Constituțional au intrat patru deputați români: Ioan Ciocan, Constantin Burdia, Nicolae Șerban, Petru Mihaly. Din perspectiva alianțelor și colaborării româno-sârbo-slovace, reușita activistă slovacă s-a materializat prin dobândirea a 7 locuri de deputat, iar cea sârbească prin alte 4 mandate. În urma alegerilor din anul 1910, în cele 16 cercuri electorale s-au prezentat 44 de candidați (dintre care 10 s-au retras) și au fost aleși 8 candidați români: Nicolae Damian, Teodor Mihali, Șt. Cicio-Pop, N. Țerban, Al Vaida și 3 slovaci.³⁵

Avocatul dr. Romul Boilă, reprezentant al Partidului Național Român (și viitor profesor de drept administrativ și constituțional la Facultatea de Drept din Cluj, politician țărănist în anii interbelici), a publicat materiale de popularizare privind dreptul de alegător dietal, a pledat pentru introducerea votului universal și a desfășurat o susținută activitate în „Astra” din zonă. De fapt, în anul 1908, se atinge momentul de vârf al luptei pentru vot universal în Transleitanian (în timp ce în Cisleitanian se aplica din anul 1907). În zona guvernată de Budapesta, se discuta doar proiectul de vot plural, cu condiții privind averea, reședința în mediul urban și rural, pregătirea școlară. R. Boilă este animatorul principal al adunărilor de protest îndreptate contra acestui proiect de lege electorală, iar din anul 1908 este unul dintre reprezentanții intereselor românești în Clubul dietal de la Budapesta. În alegerile dietale din 1906, a participat la Campania electorală pentru susținerea celor doi candidați români din comitatul Târnava Mică. În anul 1910 candidează la alegeri din partea cercului electoral Diciosânmartin (Târnăveni), iar colegul său, avocatul dr. Alexandru Morariu din Dumbrăveni în cercul electoral Bălăușeri.³⁶

Începând cu anul 1910, timp de patru ani, acest lider local a editat publicația „Românul târnăvean” (în anul 1913 avea 350 de abonați în comitat și avea solicitări și din afară). Atmosfera politică a campaniei a fost nefavorabilă celor doi candidați și relatată de presa vremii. La întrunirea consiliului comitatului („congregației”) din 30 aprilie 1910, reprezentanții locali ai partidelor maghiare (ca armeanul maghiarizat Issekutz Gyozo și Kabos Ferencz din Dumbrăveni) au boicotat insistent luarea de

³⁴ *Ibidem*, pp. 160-161.

³⁵ *Idem*, *Mișcarea națională și activitatea...*, pp. 94-96 și 151-153.

³⁶ N.V. Fola, *Mișcarea națională a românilor din zona Târnavei Mici între anii 1900-1918*, în „Acta Musei Napocensis”, Istorie, 1997, pp.128-130 (datele despre alegeri și contextul istoric, la St. Mândruț, *Mișcarea națională și activitatea parlamentară a deputaților PNR...*).

cuvânt a lui R. Boilă (care și-a început intervenția în limba română) au trecut la huiduieli, bătăi din picioare și chiar amenințări fățișe., fapt valabil și pentru ceilalți doi frunțași români, Simion Căluțiu și Al. Morariu. Se întâmplau asemenea lucruri în condițiile în care R. Boilă pleda pentru manifestarea efectivă a dreptului (constitutional) de alegere, care „...pune (indică-n.n.) *concețățenilor nostri ce sunt datori .și la ce sunt opriți a face /.../ca cea mai înaltă funcțiune de drept public.*”³⁷

Autoritățile comitatului au interzis adunarea electorală de la Iernut, programată pentru 22 mai, deoarece împreună cu susținătorii din Turda-Arieș ar fi concentrat cam 10000 de oameni. „Gazeta Transilvaniei” consemna acțiunile provocatoare ale jandarmilor din Târnăveni, care zmulgeau cocardele tricolore de pe costumele populare românești, iar „Tribuna” publica o corespondență particulară referitoare la evenimentele acestea. La o populație totală de cca. 105000 de locuitori în comitatul Târnavei Mici, românii, care formau 50,97% din populație, aveau 592 alegători (adică 27,61% din cei trecuți pe liste), sașii (evangelicii), cu 19,83% din populație (proguvernamentali), votau integral, iar maghiarii (împreună cu sașii romano-catolici, evreii, țiganii, dar și români cu interese oportuniste, „trădătorii”) însumau 50-51% din alegători (după „Românul târnăvean”). În final, prin presiuni, intimidări și cumpărări de voturi a avut câștig de cauză candidatul guvernamental Sandor Janos. În scrisoarea trimisă publicistului britanic R.W. Seton-Watson („Scoțianul călător”), cunoscător al vieții publice din Ungaria încă din anul 1906, frunțașul politic român dr. Iuliu Maniu îi atrăgea atenția asupra unor imixtiuni flagrante înregistrate în campania electorală din anul 1910 în patru localități transilvănene-Ighiu, Tinca, Vințul de Jos și Târnăveni-menționând interzicerea adunării de la Micăsasa. Face referire, desigur, și la resorturile politice ale acțiunii electorale, ca și la tentativa guvernamentală de „împăcare” cu naționalitățile, care a început nu după mult timp între premierul Tisza István și frunțașii politici români.³⁸ Motivul eșuării-ambeale părți erau convinse că nu negociau un compromis politic obișnuit, ci urmăreau idealul statului național, însă între două extreme, asimilarea maghiarizatoare și dizolvarea Ungariei istorice.

Mențione deosebită-nu doar pentru românii de pe Târnave, ci pe ansamblul Transilvaniei- se cuvine participării la marea adunare de protest ,vizând extinderea maghiarizării românilor sub veșmântul religios, al Episcopiei greco-catolice de Hajdudorogh (alături de ruteni maghiarizați sau în curs, ca și alte minorități din Ungaria propriu-zisă). Erau vizate parohii greco-catolice românești din vestul Transilvaniei (Partium) și din ceea ce numeau „Vicariatul Secuimii”, deci se încălca jurisdicția Mitropoliei Blajului, referitoare la peste 100000 de suflete. La Alba-Iulia se desfășură, în 16/29 mai 1912 o impresionantă adunare, cu peste 20000 de participanți, organizată de prelați blăjeni și frunțași naționali români (R. Boilă era unul dintre notarii adunării). A impresionat în mod deosebit telegrama episcopului Demetriu Radu și a clericilor sătmăreni, care au cerut dreptate/justiție, nu milă. Papalitatea a sesizat substratul acestei manevre politico-religioase maghiare, iar Nunciatura din Viena nu i-a dat curs (nu au confirmat), astfel că în anul 1919 parohiile românești au revenit jurisdicției Blajului. Intervențiile ulterioare ale

³⁷ „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, an LXXIII, nr. 86, din 17/30 august 1910 („Lupta românilor din comitatul Târnavei Mici”) și „Românul târnăvean” (ziar ocazional), din 15 iunie 1910 (menționează, în acest context, închiderea pe 5 zile în închisoarea din Târnăveni a dr.Brutus Docolin din Micăsasa).

³⁸ Cornelia Bodea, H. Seton-Watson, R.W.Seton –Watson și românii 1906-1928, vol. I, București, 1988 (scrisoarea nr. 188, redactată în limba germană, din 15 iulie st. Nou 1910, pp. 4-8).

ambasadorului Ungariei pe lângă Papă, din anul 1921, nu au avut succes, iar extinderea temporară a autorității confesionale maghiare s-a făcut arbitrar și forțat prin aplicarea odiosului Dictat de la Viena, pentru perioada anilor 1940-1944.

În acest context socio-politic și religios, menționăm că dr. Romul Boilă este unul dintre cei șapte apărători ai preotului și celor 34 de parohieni români din localitatea Moftinul Mic (Satu-Mare), din anii 1913-1914, acuzați de autoritățile publice și trimiși în instanță sub acuzația de „ultraj împotriva particularilor și autorităților”, proces încheiat cu condamnarea a 15 credincioși la pedepse cuprinse între un an și jumătate și 6 luni de temniță³⁹ sau, după altă versiune, preotul a primit 18 luni detenție („închisoare ordinară”), iar sătenii 7 ani și jumătate detenție.⁴⁰

Semnificativ este și procesul fruntașului politic român dr. Nicolae Șerban din Făgăraș. Inițial, tot într-un proces de natură politică a fost condamnat la 3 luni închisoare și 9000 coroane amendă, la care s-au adăugat încă 2 luni și 200 coroane amendă, iar dr. T. Popescu, preoții Al. Șerban, M. Brumboiu, G. Vasu și I. Fulicea la 7 luni închisoare și 7000 coroane amendă pentru intonarea cântecului național „Deșteaptă-te române!”. În anul 1913, N. Șerban avea intentate 13 procese „de agitație” și primea 1600 coroane amendă. Romul Boilă, ca apărător, introduce contestație la Tabla regească din Târgu-Mureș în procesul acestora, încearcă schimbarea încadrării și invocă condițiile în care s-au produs faptele-violențele și omorul înfăptuit de jandarmi în localitatea Mărgineni. Nu cunoaștem rezultatul demersurilor întreprinse.

În toamna anului 1912, conducerea Partidului Național Român i-a însărcinat pe Victor Onișor, Valer Moldovan și Romul Boilă cu elaborarea unui „Proiect de lege al votului universal”. Victor Onișor era absolvent în drept și dr. în științe juridice al Universității din Budapesta, iar după Marea Unire, ca și R. Boilă, a predat la Facultatea de Drept a Universității din Cluj, dar a avut și carieră politică (în anul 1897, pe când era student, a tradus în limba română „Castelul din Carpați” al lui Jules Verne și, cu acordul autorului și al editorului, a înlocuit toponimele maghiare artificiale, cu cele autentice românești). Menționatul proiect de lege al votului universal a fost prezentat de deputatul Șt. Cicio-Pop în Camera Deputaților la Budapesta și a fost publicat de Biroul acesteia. La sfârșitul anului 1917, Vaszonymi Vilmos, consilier al ultimului Habsburg, a trebuit să-i redacteze acestuia un proiect de lege al votului universal, cu acet prilej consultând și proiectul românesc de lege.⁴¹

Comiții supremi(prefecți) ai Târnavei Mici au fost, după erodarea liberalismului austriac: groful Béldi Ferencz; din anul 1870; Szilvássy Sándor din anul 1875; grof Bethlen Gábor; scurt timp; Horváth Mihály în 1890; între 1890-1892 Sándor János; din 1892 în 1917 baronul Kemény Ákos și între 1917-1918 avocatul dr. Gyárfás Elemér. Bethlen Gábor conducea și comitatul Târnavei Mari și stătea mai mult în Sighișoara (la Târnăveni își asigura delegarea printr-un capabil și conștiincios subaltern, subprefectul Gáll Domokos). Sándor János era înrudit prin căsătorie cu un oficial budapestan. Preocupat de administrație, a dispus plantarea pădurii de

³⁹Traian Bosoancă, *Din viața și activitatea dr. Romul Boilă* (I), în „Acta Musei Porolissensis”, XXIII, Zalău, pp. 247-249.

⁴⁰V. Stoica, *Suferințele din Ardeal*, Cluj-Napoca, 1994, p. 199 și I. Georgescu, *George Pop De Băsești*, Oradea, 1936, pp. 277-286.

⁴¹N. V. Fola, *op. cit.*, pp. 130, 139-141 și Tr. Bosoancă, *op. cit.*, pp. 247-249.

deasupra localității, a adus specialiști în construcții de la Târgu-Mureș și a organizat sărbătorirea mileniului maghiar în 1896, în localitate.⁴²

Comitele suprem Sándor János este cunoscut ca promotor perseverent al politicii guvernamentale. În anul 1894, printr-un raport, răspundea unei adrese a ministrului de interne, Károly Hieronymi și arăta preocupările de control, prevenire și reprimare a manifestărilor „antinaționale” ale locuitorilor nemaghiari din zonă. Adresa lui precizează că „...se exercită supraveghere severă, legală, pentru exercitarea scopului (neutralizarea acțiunilor nemaghiarilor-n.n.) în siguranță...ca și în cele mai mici cazuri să se acționeze în toate cazurile”. Actul, redactat în limba maghiară este însoțit de o listă a persoanelor supravegheate, cu domiciliul lor, respectiv reprezentanți ai elitelor locale, mai ales. Este cazul unui număr de peste 60 de preoți de pe Târnave, 13 luterani (evangelici), majoritatea fiind preoți români ortodocși și greco-catolici.⁴³ Se confirmă tendința de respingere, de „mână forte”, pe care o manifesta prefectul, cu un an înainte. După adunarea de protest a românilor de la Sibiu, la sfârșitul lunii iulie 1893, cu peste 3000 de participanți, care își exprimă sprijinul pentru acțiunile Comitetului Național Român (este vorba de redactarea și susținerea actului colectiv al Memorandumului), în 21 august 1893, la Budapesta avea loc o conferință a prefectilor din Transilvania. Între altele se discută aici și posibilitatea „cumpărării” preoților și a altor „agenți” (de opinie -n.n.) naționaliști români, de la sate, cum îi numea Sándor János., într-un raport plin de acuze la adresa lor.⁴⁴ Datorită aprecierii de care se bucura, prefectul de Târnava Mică era numit și prefect al comitatului Turda-Arieș și al orașului municipal Târgu-Mureș. Cu ocazia împlinirii a 10 ani de activitate ca prefect a primit o diplomă onorifică. În anul 1902, la cerere i s-a admis renunțarea la funcția de prefect de Târnava Mică și a primit o decorație regală. A fost reprezentant al Partidului Muncii (guvernamental) în zonă, ca și baronul Szentkereszty György din localitatea Valea Lungă, de lângă Blaj.⁴⁵

În acești ani, Târnăveniul, ca reședință administrativă, a luat înfățișare urbană, modernă, în sensul propriu al cuvântului. În anul 1881 se termină edificarea Prefecturii (actualul local al Colegiului Tehnic), în stil baroc austriac, târziu; se construiesc Spitalul neuropsihiatric, școala primară publică, clădirea gimnaziului (azi Școala gimnazială Traian), sediul Oficiului financiar (azi Liceul „Constantin Brâncuși”) o fabricuță de negru de fum și s-a introdus gazul metan. În această perioadă, s-a ridicat și clădirea Tribunalului din Dumbrăveni. Datorită deținerii administrației comitatense și introducerii aspectului arhitectonic de localitate urbană, în anul 1912 Târnăveniul devine „comună urbană”, perioadă care coincide cu începutul exploatării gazului metan la Deleni (Șaroș) în vecinătatea reședinței comitatului, dar și în localități de pe Câmpia Ardealului.⁴⁶ În acest climat socio-politic, menționat de Pekri Geza, dar și de autorii recentii ai unei sumare monografii a Târnăveniului, care menționează pe lângă calitățile necesare funcției pe care o îndeplinea, și realizarea unor relații de influență, datorită căsătoriei, (se cunoaște

⁴²Pekri Géza, *Visszaemlékezések Dicsőszentmárton múltjára* (Amintiri din trecutul Târnăveniului), Cluj, 1936 (traducere din lb. maghiară).

⁴³SJAN-Mureș, Fond *Prefectura comitatului Târnava Mică, vicecomite*, documentul nr. 7/16 iunie 1894 și Ștefan Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, p. 254.

⁴⁴Ștefan Pascu, *Adunarea de la Alba Iulia*, București, 1968, p. 188.

⁴⁵Pekri Geza, *op. cit.*

⁴⁶Idem.

faptul că Sándor János era absolvent al Facultății de Drept al Universității din Budapesta (se pare că și a celei de științe politice), fapt care era necesar carierei politico-administrative. În afara funcției de prefect, a deținut funcția de subsecretar de stat, între anii 1903-1905, și a avansat la cea de ministru de interne, între anii 1913-1917.

La rândul lui, avocatul dr. Gyarfas Elemer, angrenat și el în viața politică, a fost un bun pledant în procesele agricole frecvente înainte de izbucnirea Primului Război Mondial (în care erau implicați și mulți români). Intelectualul român de vastă cultură, politicianul și militantul pentru unitatea națională Onisifor Ghibu îl caracteriza, în „Amintirile” sale, ca persoană cu calități intelectuale, dar și atitudinea șovină (au fost colegi de școală, un timp). Nicolae Iorga îl cunoștea din Parlamentul României întregite și-i aprecia talentul oratoric. A evoluat însă, de la orientarea pacifistă, liberal/tolerantă, avută inițial, spre susținerea revizionismului șovin, în anii de început ai războiului, în mentalitatea șovinst-revizionistă a Ungariei Mari. Prefect la sfârșitul Primului Război Mondial (1917-1918), a cedat funcția altui jurist, dr. Marcian Căluțiu, odată cu răsturnarea dualismului, personalitate din zonă, care era agreat de Consiliul Dirigent. Gyarfas Elemer a fost participant și la activități de profil financiar-bancar, prin Banca Comercială (inclusiv la Dumbrăveni).⁴⁷

Perspective reale de dezvoltare s-au deschis nu doar pentru Târnăveni, ci pentru întreaga Transilvanie în economia României întregite, odată cu începerea prospectării și apoi a exploatării gazului metan, ca suport al industrializării. La începutul secolului trecut, o echipă geologică a întocmit o hartă tectonică a întregului bazin al Transilvaniei, deoarece la sfârșitul secolului al XIX-lea, pe lângă sare se viza descoperirea și exploatarea sărurilor de potasiu, necesare în industria chimică, în pirotehnică și în agricultură. O. Phleps, în 1901, după cercetări directe și de durată a publicat o lucrare de geologie și în 1910 a făcut cercetări în zona Târnavelor Mari, între Copșa Mică și Mediaș. Guvernul ungar l-a însărcinat pe K. Papp, profesor universitar de geologie, cu amplasarea pe teren a primelor sonde de foraj. Efectuate de o firmă germană din Halle, prospecțiuni au fost făcute la Sărmășel, (Mureș) în anul 1908. În relație cu Ministerul de Finanțe, primăria Budapestei intenționa să exploateze gazul metan pentru iluminatul public. Prețul investițiilor, problemele de ordin tehnic, lipsa încrederii în eficiența/rentabilitatea exploatării au tergiversat începerea activității propriu-zise. În anul 1913, la inițiativa privată a câtorva bănci sprijinite de guvern, s-a solicitat concursul unei comisii americane de studii, cuprinzând geologi și ingineri, analiza comercială fiind executată de inginerul A.S. Miller, vicepreședinte al Humpreys and Miller Inc. din New-York și Fr. G. Klapp. Ca urmare a înțelegerii financiare și de specialitate se constituie Ungarische Erdgas Gesellschaft (UEG), în noiembrie 1915, acționari fiind statul ungar (2500 acțiuni), Deutsche Bank (cu 42250 de acțiuni), participarea austriacă fiind de 2500 de acțiuni. Capitalul inițial era de 27 milioane coroane aur, statul primind 4 milioane coroane în acțiuni, ca preț de răscumpărare a gazului emitând încă 20000 bonuri uzufruct, din care a preluat 8000.⁴⁸

⁴⁷Csepregy András, Csepregy Henrik, *Dicsőszentmárton régi arca. A hajdani Dicsőszentmárton régi képes levelezőlapokon* (Contribuții la istoria modernă și contemporană a Târnăveniului), Târgu-Mureș, 2005, pp. 13, 17 și 19.

⁴⁸Lucian Giura, *Începuturile exploatării gazului metan din Transilvania în „Apullum”*, XXXIV, 1997, pp. 521-528. Gh. Iancu, *Acțiuni ale Consiliului Dirigent în vederea exploatării gazului metan din Câmpia*

În anul 1914, se finaliza prima conductă de gaz natural din Europa, Sărmășel-Turda; prima stație de comprimare a gazului metan-tot premieră europeană-a fost pusă în funcție în anul 1927 la Sărmășel. Prima societate de conducte de gaz metan s-a constituit în anul 1912 la Turda, acționari fiind uzinele Ocna Mureș și Fabrica de ciment Turda. În noiembrie 1913, se înregistra prima folosire a gazului metan pentru iluminatul public în stațiunea Bazna. În anul următor, societatea din Turda a finalizat conducta de 55 de km, Sărmășel-Turda, prelungită cu 20 km. la Ocna Mureș, pentru fabrica Solvay și salină. În anul 1916, s-a înființat SASAMET (Societatea de distribuție a gazului Diciosânmartin/Târnăveni), care a achiziționat gaz de la UEG pentru consumatorii casnici și industriali (UEG fiind acționarul principal). Se începe construirea conductei Deleni-Târnăveni, pentru fabrica Nitrogen, de 12,15 km, definitivată în anul 1917; Mediașul, prin intermediul unei firme, contractează gaz de la UEG, pentru conducta Bazna-Mediaș, iar în 14 noiembrie s-a început distribuția gazului metan în Turda.⁴⁹

În anul 1919, fără a exista perspective reale de a primi despăgubiri pentru pierderile suferite în timpul războiului, Consiliul Dirigent a decis lichidarea capitalului german și austro-ungar, pentru a exploata bogățiile naturale ale Transilvaniei. UEG care se afla, din 16 iunie 1919, sub sechestru, inventariindu-i-se bunurile și i s-a evaluându-i-se patrimoniul. Tribunalul din Alba Iulia, ca autoritate juridică-minieră, a hotărât punerea sub administrare forțată a bunurilor UEG-ului fiind numit ca administrator de sechestru inginerul dr. Constantin I. Motaș.⁵⁰ Întreprinderea Nitrogen din Târnăveni își datorează existența unor interese economice, dar și de influență politică și militară, localitatea fiind smulsă din anonimat, prin intervențiile la Budapesta făcute de Sándor János. În anul 1916, a demarat înființarea societății Nitrogen cu 800 de oameni, militari concentrați. Se urmărea producerea clorului pentru atacurile chimice ale armatelor Puterilor Centrale (această intenție păstrându-se și mai târziu, dar în alte condiții). Amplasarea la Târnăveni se explică prin exploatarea sursei de gaz metan de la Deleni (Șaroșul Maghiar) și, având convenție cu Ministerul de Război, a primit credite pe termen lung și a avut regim preferential comparativ cu alți consumatori. Se adăuga existența transportului feroviar, pe linia Blaj-Praid, exploatarea sării la Praid și folosirea forței de muncă locală. În anul 1916, secția de electroliză a sării a permis obținerea clorului din clorura de calciu, acest gaz fiind folosit ca gaz de luptă pe frontal vest-european. Carbidul s-a produs prima dată în anul 1918, Târnăveniul fiind singurul producător din sud-estul Europei și între puținele fabrici din lume. S-a produs apoi cianamida de calciu, îngrășământ agricol, din anul 1919 producția reprofilându-se pentru perioada de pace. În deceniul al treilea al secolului trecut, fabrica exporta îngrășământ în Grecia, Turcia, Egipt, Palestina, Indonezia. Obținerea de compuși halogenați ai metanului și a altor produse din metan promitea, în acest deceniu, transformarea întreprinderii într-un puternic centru de industrie chimică și preparare de compuși chimici de sinteză, instalațiile fiind ușor adaptabile fabricării substanțelor brizante, necesare apărării naționale. Alimenta cu produsele sale piața internă, iar disponibilul îl livra la export.

Transilvaniei (1919-1920), în „*Marisia*”, IX, 1979, p. 401 și Idem, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național român (1918-1920)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1985, p.203.

⁴⁹Dr. ing. Dan Chisăliță, *Momente din istoria gazului natural din România*, Ed. Academiei, 2009, pp.17-18,45-46.

⁵⁰Idem, *Considerații privind dezvoltarea la Mediaș a industriei de gaze*, în „*Comunicări științifice*”, V, Ed. Samuel,Mediaș,2007, pp. 98-99.

Alături de uzinele de cocs de la Lupeni și Anina, producătoare de sulfat de amoniu și uzinele chimice „Mărășești”, producătoare de superfosfați, „Nitrogenul” era una dintre sursele îngrășămintelor artificiale și unul din suporturile agriculturii românești. Producția de amoniac era contractată de Societatea „Nitramonia” Făgăraș, vizând producția militară. Producția chimică s-a completat cu prelucrarea unor minereuri aparținând firmei „Mica”, care avea baza în zona Apusenilor și care începe să funcționeze din anul 1938.⁵¹

Începutul exploatării gazului metan a deschis calea dezvoltării industriale și a modernizării Târnăveniului, dar comitatul (ulterior județul Târnava Mică), rămâne cu viață economică preponderant agrară. Reforma agrară din anul 1921, care transpune în practică promisiunea regelui Ferdinand din anii războiului și implicit materializează proiectul politic liberal, prin repartizarea celor 6 milioane hectare de teren, este considerată cea mai radicală reformă din această parte a Europei care va deschide calea înnoirii. Vom face o trecere în revistă a realizării ei. În județul Târnava Mică, exproprierea, ca primă fază a acestui proces a inclus aproximativ 16531 jugăre și 1019 stânjani, cu mai multe destinații de folosire (inclusiv teren pentru case). În prima etapă s-a aplicat arendarea forțată a unei părți din terenurile publice și particulare, conform hotărârii Consiliului Dirigent, încă din primăvara anului 1919, în consens cu Declarația adoptată la Marea Adunare Națională de la Alba-Iulia. Până la definitivarea împrumietării, au fost prevăzute cinci categorii de beneficiari ai arendărilor, pentru familiile care dețineau terenuri sub 5 jugăre. Deși marea proprietate s-a diminuat, avea încă rol însemnat în viața satului. Hotărârile de expropriere, făcute prin răscumpărare, nu erau definitive și se cunosc numeroase situații când s-a făcut recurs. Ziarul local „Târnava”, din 8 aprilie 1923, consemna pronunțarea sentinței în privința moșiei contelui Koloman Beldi, căruia i s-a expropiat întreaga moșie la Târnăveni (excepție făcea intravilanul, viile, livada),- proprietarul rămânând cu partea ce i se cuvenea în comuna Balda, județul Cojocna. Se asigura teren pentru industria orașului, o parte a zonei împădurite revenea pădurii orășenești, iar 18 jugăre de pădure se atribuiau comunei Bobohalma (care mai primea și din hotarul comunei Dâmbău). Pentru comuna Mica, situată în amonte pe Târnava, pentru împrumietărire s-au propus 84 jugăre din hotarul comunei Bahnea și 46 jugăre din proprietatea lui Bertalan Potsa, aparținătoare comunei Daia. Marii proprietari rețineau nu doar suprafețe însemnate, dar primeau și răscumpărare convenabilă. Nemulțumiri au fost atât din partea expropriaților, cât și a celor îndreptățiți la împrumietărire producându-se modificări în deciziile luate, mai ales la apeluri (în legătură cu starea proprietăților, caracterul lor, producția și veniturile realizate, succesoratul). Exproprierea și răscumpărarea, stabilirea prețului ținea cont de calitatea fizică a pământului, productivitatea și valoarea de vânzare, baza luată în considerare fiind situația agricolă a anului 1913. Erau obligați la plată țărani împrumietăriți, care trebuiau să achite sau integral sau pentru anumite categorii de terenuri jumătate, fără dobândă, achitând în rate egale, semestriale, pe perioade care se puteau prelungi până la 20 de ani. Lucrările de cadastru, pe de altă parte au scos în evidență de multe ori lipsa concordanței dintre suprafața declarată de fostul proprietar, admisă și la deliberarea hotărârilor de expropriere, cu situația reală de pe teren, ceea ce a impus refacerea unor lucrări. Din această confruntare rezultă lotul-tip (noțiune apărută în timpul elaborării reformei agrare). Dacă în noiembrie 1918,

⁵¹N. V. Fola (coordonator), *Târnăveni-cercetare monografică*, Tg.Mureș, 2003, pp. 146-148 și 34-35.

propunerea de împrăștiere făcută la conferința frunțașilor PNR (Vasile Goldiș) se referea la 10 jugăre/familie, datorită jocurilor politice și compromisurilor făcute se coboară la 7 jugăre (majoritatea loturilor, în realitate vor fi între 1 și 5 jugăre). Loturile tip pentru casă și grădină erau de 400 de stânjeni, iar de 800 și 1200 de stânjeni erau pentru funcționari. Prima împrăștiere în plasa Târnăveni s-a făcut în Blăjel, în 19 septembrie 1922, perioadă în care, în scop politic, s-a programat vizita în județ a prim-ministrului Ion C. Brătianu. Nu a putut veni, din cauza stării sănătății, au fost prezenți, însă, ministrul agriculturii, Alexandru Constantinescu, Ion Chirculescu, secretar general al Casei Centrale a Cooperăției și Împrăștiării, E. Petrini, director general al agriculturii în Ardeal, parlamentari. Acțiunea a fost simbolică, dar măsurarea terenurilor a început efectiv și s-au întocmit apoi foi funduare. Oamenii satului i-au întâmpinat sărbătorește, fiind prezenți reprezentanți ai satelor de pe Târnava Mică, dar și din zona Sighișoarei, respectiv a Dumbrăveniului. În ziarul „Târnava”, acest eveniment deosebit este evocat sub titlul „Sărbătoarea țăranilor”.⁵²

În plasa Dumbrăveni, în anul 1921, era un singur proprietar român cu 100 de jugăre, în Țigmandru, alături de Biserica Greco-catolică din Hundorf, cu 110 jugăre. Maghiarii, sașii și evreii din zonă și instituțiile lor dețineau 38 de proprietăți cu suprafețe de peste 100 de jugăre. Cei îndreptățiți la împrăștiere numărau 3252 de familii, iar împrăștiți (definitiv sau provizoriu) erau 1279 români, 326 maghiari, 127 sași, 93 de țigani/romi și 1 sârb, total 1826 persoane). Sub incidența legilor de reformă agrară (majoritatea pământurilor din plasă erau pășuni), se aflau 91 de moșii cu 7801 hectare. Din proprietățile primăriei Dumbrăveni s-au expropriat 102 jugăre și 1388 stânjeni pătrați, exproprieri fiind făcute din proprietatea familiei Issekurz, armeni maghiarizați (un membru era absentist), dar și a familiilor Wolff și Schredermeier, respectiv Holom Vasile, Vasile Câmpean, Martin Paul și 40 de persoane din Hoghilag, iar Bisericii Armene i s-au expropriat 842 stânjeni pătrați. Au primit pământ Biserica Ortodoxă, cea Greco-Catolică, Biserica Romano-Catolică, Ministerul Armatei (poligon de trageri). S-au făcut reveniri (datorită modificării numărului celor plecați, a două persoane care au renunțat și a doi decedați fără urmași). Prețul de expropriere, fixat de Curtea de Apel, era cel de piață, din anii 1908-1913, nu prețul de speculă practicat după război. În Agrișteu, deținea o proprietate contesa Olga Samsich, alta în Bălăușeri, respectiv în Chendul Mare Chendul Mic, Coroisanmartin, Șoimuș (și-a ales proprietatea din Agrișteu). Marii proprietari expropriați erau: baronul G. Szentkeresty (avea moșie și în Jacu), iar la Chendul Mic deținea 65 de jugăre și 688 stânjeni pătrați (i-a vândut unui număr de 61 de țărani); Antonia Haller care avea proprietate în Dârlos; Gheorghe Haller în Sânpaul Ogra, Beșinău (azi Valea Izvoarelor), Chirileu; Adam Bethlen la Bahnea; Hennig Francisc în Sântioana; baronul Car Ioan în Idiciu; contesa Polixenia Tamos în Ernei; Banca Cooperativă Raiffeisen în Curciu. Pe lângă cetățeni de diverse etnii, s-au împrăștiat Bisericele, Ministerul Armatei, posturile de jandarmi, școlile, comunele, gările CFR, asociația culturală „Astra”.⁵³ În satul Filitelnic, unde nu erau mari proprietari și mulți locuitori erau sași, cu teren împădurit și pășune în folosință comună și asociație urbană, s-a stabilit de către comisia de împrăștiere 8 jugăre pentru cultură și 2 jugăre și 120 de stânjeni pătrați pentru

⁵²Adriana Bâdea, *Reforma agrară din 1921 în plasa Târnăveni*, la N.V. Fola, op. cit., pp. 123-128.

⁵³M. Prozan, op. cit., pp. 49-58, 59-90, 95-143.

lotul de casă. Locuitorii sași, în frunte cu primarul Rohmer s-au opus și au cerut reducerea loturilor la jumătate, dar erau și contra construirii unei biserici și a școlii de stat (primare) românești. În final au fost împrăștiate 8 persoane, Biserica Greco-Catolică, școala publică, dar și "Astra" cu un teren pentru căminul cultural.⁵⁴

În plasa Iernut, la Sălcud, lui Vitalyos Geza i s-au expropriat 32 jugăre cadastrale (28% din proprietate), comisia de expropriere, în mai 1920, cerând exproprierea integral a celor 140 de jugăre. Lui Csontos Miklos din Tăureni (unde deținea 1500 de jugăre) i se prevedea exproprierea a 100 de jugăre la Sălcud. Și cele 80 de jugăre deținute de dr. Pap István au fost cerute de micii proprietari să fie expropriate, fiind arendate mai mult de 12 ani. În discuție erau și cele 318 jugăre de pășune urbarială, solicitate de cei care creșteau un număr mare de vite și nu dețineau asemenea terenuri. Se cere exproprierea pășunii urbariale pentru a fi utilizată ca pășune comună, 200 de jugăre fiind ale Statusului Romano-Catolic din Cluj, care deținea 150 de jugăre și în hotarul comunei Deag, plus o pădure de 14 jugăre în hotarul Sălcudului (al cărui proprietar locuia la Hidrifaia). Majoritatea locuitorilor nu dispuneau de pădure.

Cereri de revizuire a hotărârilor Comisiei de expropriere au făcut Jeney Irma, născută Csontos (deși cădea sub incidența legii de reformă agrară, vechiul proprietar a arendat moșia, înainte de vânzare, timp de 17 ani). Moșia, fiind mai mică de 100 de jugăre și fiindcă a fost arendată, s-a expropriat integral cu plata a 320 florini/jugăr, maximul de preț în anul 1913. Apelul făcut de proprietar a fost respins de Curtea de Apel Târgu-Mureș. În 1922, Comisia de Ocol Târnăveni a expropriat 41 jugăre și 104 stânjieni pătrați, lăsând proprietarului 30 jugăre cultivabile. Gizelei Vitalyos îi rămân, în 1922, 100 jugăre cultivabile și i se expropriau 33 jugăre și 894 stânjieni pătrați. Se propune exproprierea a 140 jugăre cadastrale ale contelui Samoilă Bethlen, absenteist. În anul 1937, se definitiva exproprierea a 16 jugăre și 202 st. pătrați de pădure (9 ha. și 2800 m. p.) de pădure ale Bisericii Romano-Catolice Iernut. Regionala silvică Sighișoara a propus Ocolului silvic Târnăveni acordarea unei suprafețe de pădure de 0,33 jug/familie, deoarece 23 capi de familie au solicitat pădure. La Sălcud, în anul 1926, au fost împrăștiate 77 locuitori cu câte 3 jugăre și 800 st. pătrați.⁵⁵

În Iernut, arendări forțate s-au aplicat pe o parte a domeniului Bisericii Romano-Catolice începând cu anii 1919-1920, dar și în următorii doi. Procesul verbal încheiat la Pretura Iernut (5 oct. 1919) consemnează constituirea obștii de arendare, doi delegați români și doi maghiari întocmind lista sătenilor care primesc pământ în arendă. Nu erau incluși cei care aveau pământ propriu peste 5 jugăre, prin tragere la sorți și nu mai mult de 1-2 jugăre, pe timp de un an. Se presta încă muncă în parte (2/5 la cultura porumbului, la alte culturi nu primeau nimic din recoltă). Deși interesați să mărească producția, erau grevați de lipsa inventarului agricol. Din pământurile Episcopiei Romano-Catolice s-au expropriat 1653 jugăre și 192 stânjieni (1148 în Iernut, restul în Sălcud, Cipău, Deag, Bord și Chinciuș), ca și 80 jugăre de pădure la Deag. O parte din pământuri a recuperate-o Statusul Romano-Catolic prin hotărârea Judecătorei de Pace. Au fost împrăștiate 206 persoane cu 1411 stânjieni (în medie 3 jugăre/familie), cu începere din anul 1923. Un număr de 253 persoane au primit loturi de câte 400 de stânjieni de casă. Pe terenul Bisericii Romano-Catolice au

⁵⁴ *Ibidem*, pp. 91-94.

⁵⁵ Gheorghe Andreica, *Monografia localității Sălcud, județul Mureș*, Ed. Nico, 2012, pp. 117-122.

fost împrăștiți 99 agricultori-inclusiv 5 țigani-, 47 zilieri (majoritatea absolută tot țigani), dar și mecanici, mașiniști, meseriași, comercianți, învățători, funcționari, Școala primară publică, 3 magistrați, jandarmi etc. Nu au fost satisfăcute toate cererile de împrăștiere legale (lipsind posibilitatea). Pământul a fost achitat în interval de 10 ani, prețul nedepășind media celor cinci ani anteriori anului 1913 (leul se socotea egal cu coroana, iar la pășune se socotea 2 coroane) Românii din Iernut au cerut, cu îndreptățire, loc pentru biserică în centrul localității, care li s-a refuzat până atunci. Bisericii Romano-Catolice i s-au expropriat peste 1700 jugăre de pământ, rămânându-i peste 100 de jugăre, iar proprietarului mare Nicolae Csontos i s-au lăsat, după expropriere, peste 200 jugăre. Ceilalți proprietari, Horváth Acațiu, Felsegy Andrei, Muth Aurel, Gáll Miklós, care aveau suprafețe sub 100 de jugăre, nu au fost expropriați.⁵⁶ În Bogata de Mureș, în vecinătatea Iernutului și a Ludușului, au fost supuse exproprierii 11 moșii și s-a expropriat peste 50% din proprietatea mare. S-au împrăștiat 284 familii, suprafața reprezentând 59% din pământul expropriat (dintre care 52 loturi complementare). Unui număr de 126 de familii li s-a dat lot de casă și curte, 15 jugăre s-au dat pentru școală, 6 pentru lotul zootehnic, construirea căminului cultural, loc de casă pentru jandarmi, cantoanele CFR, cimitire, îmbunătățirea drumurilor vechi, trasarea celor noi, străzi noi. Biserica Ortodoxă a primit 10 jugăre. Până în anul 1934, s-au dat unor coloniști din patru sate învecinate pământ din rezerva existentă. Prin reformă s-au împrăștiat 323 de familii, dintre care 172 maghiari.⁵⁷

Reforma agrară din România anului 1921 a fost imperios necesară și a avut un caracter democratic, radical, cea mai mare parte a pământurilor fiind distribuite la cca. 1/6 milioane gospodării țărănești, dar și pentru constituirea de izlazuri și păduri comunale. Consecința a fost scăderea ponderii marii proprietăți și creșterea considerabilă a ponderii micii proprietăți. Și cercetătorii străini evidențiază schimbările produse Din punct de vedere național, 75,58%, respective 6,5 milioane de hectare aparțineau, până la terminarea primei conflagrații mondiale reprezentanților minorităților. În cadrul marii proprietăți, 957,6 ha, aparțineau maghiarilor, unui țaran român revenindu-i 1,5 jugăre (0,86 ha), iar unui țaran maghiar 15 jugăre (8,6 ha). Exproprierile s-au făcut de guvernul Averescu, pentru Transilvania prin legea din 23 iulie. 1921, apreciată ca fiind mai aspră decât cea pentru Regat (din 18 iulie 1921). Autorul pe care îl cităm argumentează că în Regat erau excluse de la împrăștiere câteva categorii (femei, funcționari, ofițeri), iar în Transilvania doar minorii. Pentru absenteiști și optanți, se apreciază că cei din urmă obțineau aproximativ 2,5% din valoarea posesiunilor lor (pe fundalul inflației existente și a devalorizării continue a leului în raport cu coroana). Pretențiile optanților unguri erau irealizabile, suma cerută de ei reprezenta de 2,5 ori bugetul României pe anul 1923. Pe de altă parte-adăugăm noi- a se vedea situația de batjocură a reparațiilor acordate României prin tratatele de la Paris, inclusiv efectele materiale și bănești. Alte prevederi ale legii agrare pentru Transilvania se referă la exproprierea pădurilor (de 100-200 jugăre) și a coloniștilor maghiari până la 4 jugăre din cele 16 primite cu plată după colonizarea din anul 1885. Exproprierea persoanelor juridice a atins mai puternic Ardealul, unde acestea dețineau

⁵⁶Idem, Monografia orașului Iernut până în 1947, Ed. Nico, Târgu-Mureș, 2007, pp. 149-152, 154-155, 161-163, 169.

⁵⁷Mihai Stavilă, Zamfira Stavilă, Ioan Corla, *Monografia comunei Bogata, județul Mureș*, Edit. Nico, Târgu-Mureș, 2013, pp.189-191.

aproximativ 40% din suprafața agricolă (în majoritate organizații maghiare). Universitatea săsească a pierdut 35000 de jugăre și pășuni, Biserica Romano-catolică 277645 jugăre din 290749, Biserica calvină 36686 jugăre din 81106. În total, în Transilvania s-au expropriat 1,75 milioane hectare, adică 1/5 din totalul suprafeței arabile, deși din acestea 1,35 milioane au aparținut marilor proprietari funciari maghiari, aceștia au păstrat cel puțin 4,75 milioane (555 din suprafețele utilizabile). Se adaugă cele 438271 hectare (26% din pământul expropriat), cu care au fost împroprietăriți micii proprietari de etnie maghiară, cetățeni români, după datele oficiale (deși 25% din cei îndreptățiți au rămas fără pământ). Sau produs dificultăți în susținerea învățământului confesional (guvernele românești-n. n.- nu au făcut discriminări, căci nu trebuie să uităm că tratamentul minorităților a fost impus ca bază pentru tratatele de pace postbelice).⁵⁸

Pe ansamblul României interbelice, rezultatele economice nu au fost spectaculoase, pe plan agrar, căci slaba dotare tehnică a dus la un recul al dinamicii randamentelor la hectar și s-a mărit decalajul de productivitate față de țările dezvoltate ale Europei, România rămânând în urmă și față de țările predominant agricole din vecinătate (Bulgaria, Jugoslavia, Ungaria, Polonia). Exploatarea agricole foarte mici erau inadecvate pentru producția cerealiară, care a continuat în toată perioada interbelică să prezinte principala componentă a producției agricole din România.⁵⁹

Deși legea agrară nu făcea discriminări în privința exproprierii, ca și a împroprietăririi, între etnicii români și celelalte naționalități, guvernele Ungariei a adresat plângeri Societății Națiunilor, contestând dreptul statului roman de a nu expropria moșiile optanților cerând despăgubirea în aur. Replicând acestor pretenții, Nicolae Titulescu, în Consiliul Societății Națiunilor, se adresa, în aprilie 1923, reprezentanților Ungariei: *„Cereți un regim de favoare pentru proprietarii maghiari în detrimentul proprietarilor români-imposibilitate morală. Cereți plata în aur, știind foarte bine că pentru a face acest lucru am avea nevoie anual de o sumă care depășește de 2 ori și ½ cifra globală a bugetului României-imposibilitate financiară. Cereți ca țărani să vă restituie pământurile-imposibilitat-materială.”* Dezvăluia adevăratul substrat al agitării problemei optanților-desfășurarea unei campanii revizioniste, acreditarea ideii că există o “problemă” a Transilvaniei, respectiv de a crea ocazii de a pune în discuție situația generală creată de tratatele de pace.⁶⁰ De fapt, această problemă a optanților a trenat timp de 7 ani, fiind vorba de cei 260 mari proprietari maghiari, care au optat pentru cetățenia maghiară. Partidul Maghiar din Transilvania și guvernele de la Budapesta desfășurau o susținută campanie contra României, care nu ar respecta Tratatul privind minoritățile. În timp ce guvernele Cehoslovaciei și Jugoslaviei, confruntate cu această problemă, au declarat că problema agrară constituie o chestiune internă, asupra căreia nu au admis discuții, oficialitățile române au intrat în tratative cu reprezentanții „optanților” în speranța că-i vor face să înțeleagă că statul român a procedat foarte corect. N. Iorga a înțeles foarte exact semnificația agitațiilor în această problemă: *„Ungariei, îi trebuia pentru situația internă și pentru străinătate un mijloc de agitație. Chiar știind că nu se va*

⁵⁸Othmar Kollar, *Die rumänische Agrarreform 1919/1921 und die nationale Minderheiten in Siebenbürgen*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, XXXII/1993, pp. 252-253.

⁵⁹Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Ed. Polirom, 2010, pp. 227-229.

⁶⁰I. Scurtu și Gh. Buzatu, *Istoria românilor în secolul al XX-lea (1918-1948)*, București, 1999, p. 159.

ajunge la niciun rezultat, Ungaria va flutura în vânt această zdreanță până ce ruptă în bucăți, se va găsi alta." În această cursă au căzut oficialii români, în frunte cu Nicolae Titulescu.⁶¹ Guvernul român a propus să fie despăgubiți dintr-o cotă parte a datoriilor Ungariei stabilite de Conferința Păcii a fi plătite României. Acest diferend s-a discutat cu o anume violență, Ungaria apropiindu-și Italia și chiar unii funcționari diplomatici englezi și francezi. Aflat în fața Curții de Justiție de la Haga, conflictul a ținut cap de afiș în presa Europei și în diplomatie, încheindu-se în anul 1932 (acordul de la Lausanne). Între anii 1928 și 1930, N. Titulescu s-a angajat într-o dispută de mare forță oratorică și de conținut cu contele Appony. România a refuzat să plătească acelora care jefuiseră țărănimea română (și nu numai-n. n.) o sumă ce echivala cu trei bugete ale statului roman.⁶²

Consecințe ale acestei dispute, cu bază economică și fond revizionist continuă și azi. Avocatul și prof. univ. I. Sabău Pop (Târgu-Mureș) demonstrează că retrocedările ce au loc acum oferă terenuri cumpărate de statul roman odinioară și subliniază că autoritățile de azi trebuie să iasă din indolență și să respingă tranșant revendicările fără fundament ale urmașilor "optanților", ca și a complicilor lor. În 1920, la lucrările Conferinței de Pace, pretindeau familiile nobiliare maghiare că dețineau 80% din proprietățile Transilvaniei și că reprezentau motorul economic al provinciei. Atunci pretindeau regim preferențial, ca să rămână cu suprafețe neexpropriate, iar cuantumul exorbitant pe care îl solicitau indica un astfel de tratament. Se consideră că Nicolae Titulescu a făcut o greșală imensă acceptând disputa. Pe de altă parte, aceasta se produce azi încă o dată, datorită legislației stufoase și ambigue (cazul Legii nr. 247/2005, ca și HG nr. 890/2005) și această eroare politică imensă se consideră a fi prostie sau trădare, ducând la un jaf național fără precedent. Greșelile multiple și complicitățile suspecte au permis (după alte surse, prin falsificările cadastrale din perioada dualismului, și a ocupației arbitrar horthiste, continuate se pare și în perioada Regiunii Autonome Maghiare de sorginte stalinistă), să emită titluri de proprietate obținute prin hotărâri judecătorești referitoare la mii de hectare. Ignorarea documentelor internaționale interbelice cuprinse în protocoalele de la Bale (Franța), Geneva (Elveția) și a Tribunalului special din Paris ar duce, se arată, cel puțin în Transilvania, la întoarcerea la fizionomia proprietății din secolul al XIX-lea.⁶³ Deci, se manifestă acte arbitrar și ilegale, după cum sugerează subtitlul materialului citat: „În Transilvania se retrocedează pământul cumpărat de România de la grofi și dat cetățenilor români la reforma agrară. Sate întregi evacuate cu tot cu cimitire"-cu trimitere la localitatea Nadăș, județul Arad, caz intens mediatizat, în care s-au făcut flagrante încălcări de lege și care (înainte de verdictul din final), amenință cu exproprierea o întreagă comunitate rurală.

⁶¹ *Ibidem*, p. 44.

⁶² Titu Georgescu, *România în istoria Europei*, București, 1997, p. 115.

⁶³ Ionuț Iordăchescu, *Jaful mileniului*, în „Cuvântul liber”, Târgu-Mureș, an XV, nr. 202 (6156), din 16 oct. 2013, p. 1.

Civilizație urbană și transport tradițional. Plutăritul, comerțul lemnului și amenajările hidrotehnice la Târgu-Mureș (2)

Dorel MARC

Civilisation urbaine et transport traditionnel.

Le flottage, le commerce du bois et des aménagements hydrotechniques à Târgu-Mureș

Résumé

Par cet étude, nous avons l'intention de signaler brièvement d'une côté, les relations entre certains des aspects évolutifs de la civilisation urbaine de Tîrgu Mureș mises en évidence par les intentions de la municipalité de planification et de mise en œuvre des aménagements édilitaires et hydrotechniques de la rivière Mureș au fil du temps et, de l'autre côté, certains aspects concernant leurs liens avec le développement de la civilisation rurale (traditionnelle) liés au système de transport et le commerce du bois par flottage et non seulement.

Notre approche est motivée par la confiance qu'entre la rivière Mureș par le régime et le droit d'utiliser les eaux, entre la ville et le réseau des villages de confluence, en amont et en aval de Tg. Mureș, il y avait au moins dans la période médiévale, pré-moderne, moderne jusqu'après le milieu du XXème siècle, un rapport très serré d'inter-conditionnement. Non seulement le flottage et le commerce du bois ou du sel, sur la rivière Mureș et sur ses affluents, qui détenaient une très significative importance dans l'économie globale, mais aussi l'utilisation de l'énergie hydraulique pour tourner les moulins, scies, foulons, etc. entraient dans la structure systémique des professions, des métiers traditionnels, du transport et du commerce des différents produits dont on entraîné un certain nombre de villageois des villages voisins, ou plus loin sur le Mureș Supérieur, ou d'autres zones. Tg. Mureș était en fait un centre de confluence des intérêts commerciaux des marchands et des citoyens de la vallée du Mureș Supérieur ci-dessus nomme, mais aussi de la Vallée du Niraj, du Plateau des Târnaves et de la plaine de Transylvanie. Il est très important à noter que Tg. Mureș représentait aussi un important nœud de transit pour les radeaux qui naviguaient vers les marchés du bois rangées dans les ports sur le Mureș à Sânpaul, Iernut, Ludaș, Aiud, Alba Iulia, Zam, Lipova et puis, en dépassant les limites de la Transylvanie et du Banat, sur Tisa à Seghedin vers le Danube, en particulier à Turnu Severin. Ainsi, l'intérêt pour les aménagements hydrotechniques qui permette en plus de résoudre les besoins édilitaires et urbains de la ville de Tg. Mureș, aussi qu'assurer la navigation des radeaux, emportait bien au-delà des intérêts et des priorités strictement locaux.

Pour signaler la nécessaire perspective interdisciplinaire dans l'enquête et la recherche des phénomènes complexes de civilisation urbaine, avec une référence spécifique à la ville de Târgu - Mureș, dans cet œuvre, nous nous proposons d'aborder brièvement quelques aspects méthodologiques concernant le rapport entre l'histoire, l'ethnographie, l'ethnologie, l'anthropogéographie et l'urbanisme.

Mots-clé : Sânpaul, Iernut, Ludaș,

Între civilizația urbană reprezentată de proiectarea și realizarea amenajărilor edilitare printre care și cele hidrotehnice, ale altor lucrări de urbanism și teritoriu de-a lungul timpului, pe de o parte și sistemul tradițional de transport pe apă, adică plutăritul, pe de altă parte - există o legătură interdependentă. Pentru semnalarea

necesarei perspective interdisciplinare în investigarea și cercetarea fenomenelor complexe de civilizație urbană, cu referire concretă la orașul Târgu Mureș, ne propunem în cadrul acestei lucrări să abordăm succint câteva aspecte privind raportul dintre istorie, etnografie, etnologie și urbanism, demersul nostru continuând problematica plutăritului abordată într-un număr anterior al prezentei publicații¹.

1. Cadre teoretice ale problematicii. Raportul dintre cultură și civilizație

Una dintre multiplele și posibilele definiri ale civilizației urbane, cu aparentul său caracter pleonastic (*urbs* repetă conținutul lui *civitas*), prezintă doar o parte, un aspect al modului de viață a unei comunități, în configurația sa intrând cu precădere:

1. tipul de așezare urbană (târg, cetate, burg, oraș, municipiu, metropolă);
2. structura internă a așezării urbane (așezare cu centru/centre radial(e), în vatra cărora sunt dispuse rețelele stradale, piețele cu activități comerciale, edificiile publice și instituțiile social-administrative, economice, sanitare, educaționale, culturale ș.a.);
3. structura externă a așezării (cartiere suburbane, mediul ambiant în care este amplasată așezarea, terenurile de cultură agrară, pastorală sau de producție meșteșugărească și industrială, căi de comunicații etc.);
4. procesul de mișcare demografică în așezare (populația stabilă, flotantă și de tranzit, migrația ocupațională, profesională etc.);
5. gradul de accivilizație al așezărilor urbane (transformări datorate procesului de schimb inegal între două forme de civilizație, de adaptare între civilizația sătească și cea urbană, între civilizația tradițională și cea modernă, prin urbanizarea unor așezări rurale sau prin ruralizarea unor așezări urbane);
6. omogenizarea populației și a modului de viață în comun;
7. uniformizarea unor aspecte materiale ale vieții (construcții, vestimentație, alimentație, mijloace de comunicație, tehnica schimburilor ș.a.);
8. o mai mare diversificare profesională;
9. comportament mai eliberat de constrângeri religioase, credințe, cutume etc;
10. stil de viață mai degajat, emancipat, mai receptiv la tot ceea ce este nou, la modă, alte aspecte cotidiene urbane².

Civilizația desemnează de fapt gradul de asimilare de către individ și comunitate a valorilor culturale³, reprezentând totalitatea valorilor materiale precum tehnologie, bunuri economice, infrastructura materială a vieții sociale: drumuri, mijloace de comunicație, amenajări teritoriale edilitare, patrimoniu construit ș.a. - în timp ce cultura, în sensul generic ar cuprinde totalitatea valorilor imateriale, spirituale. Conceptul de civilizație trebuie înțeles însă strâns legat și de expresia „tehnologie culturală”, pentru a se evita eventuala confuzie între tehnologie așa cum o înțeleg antropologii și tehnologie așa cum o înțeleg inginerii, întrucât, antropologia, ține seama de aspectele determinante sau reflectante pe care tehnicile pot să le imprime raporturilor sociale. Din punct de vedere analitic, activitățile tehnice pot fi dispuse pe trei niveluri: la un prim nivel se situează materiile prime, uneltele, gesturile și cunoștințele practice; unui al doilea nivel de mai mare complexitate, îi corespund procesele, lanțurile de operații și raporturile sociale care-i sunt asociate; la un al treilea nivel unde se găsește reunit ansamblul activităților tehnice ale unei

¹ Dorel Marc, "Orașe, târguri și identități culturale în perioada interbelică a județului Mureș. Premise și evoluții ale comerțului cu lemnul prin plutărit pe Mureș (1)", în *Marisia. Istorie XXX-XXXI*, Ed. Ardealul, Tg. Mureș, 2011, p. 71-82.

² Romulus Vulcănescu, *Dicționar de etnologie*, Ed. Albatros, 1979, p. 69-70.

³ *Dicționar de sociologie*, (coord. Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu), Ed. Babel, București, 1998, p. 99.

comunități, care se combină în „sistemul tehnic” al unei societăți⁴. Sociologul și etnologul Marcel Mauss a arătat că cele mai „naturale” dintre comportamentele noastre tehnice (a deplasa, a căra, a transporta etc.) pot varia de la o cultură la alta, știindu-se că orice tehnică este un produs al societății; din acest motiv și nu doar pentru că tehnicile exercită efecte asupra societăților, acest tip de comportament aparține etnologiei⁵. Însă, în timp ce cultura tinde să fie specifică fiecărei colectivități, civilizația are un caracter universal, are deci vocație universală, fiind rezultatul progresului științific și tehnologic al umanității.

Culturile studiate comparativ de etnologie, inclusiv culturile tradiționale (populare) descrise de etnografie, conferă identități individuale și colective, satisfăcând nevoia de apartenență, chiar dacă sunt îndeobște conservatoare cu misiunea lor de a perpetua moșteniri proprii și a apăra identități, chiar cu riscul de a transmite uneori și prejudecăți; cultura este garantul unei vieți umane, apare în straturi și este graduală. Principala funcție a civilizației însă este satisfacerea acelor cerințe de bază ale omului care țin de cunoștințele asimilate care-i îngăduie acestuia să-și asigure existența (apă, hrană, adăpost, securitate personală și colectivă, energie și putere, confort, viață decentă și acces la fructele cunoașterii)⁶, dar serviciul civilizației nu se poate restrânge doar la sfera materială, aceasta doar este dominantă în raport cu cultura.

Civilizația, în funcție de măsura în care își însușește culturile are și ea diferențe de nivel notabile, ilustrând din perspectivă istorică printre altele raportul dintre centru și periferie, cum este și cazul special al Transilvaniei, care a cunoscut din punct de vedere administrativ mai multe subordonări, în funcție de perioadele istorice ale: principatului, ale Imperiului Habsburgic, Austro-ungar, ale României Mari, ale administrației militaro-hortiste, comuniste și postcomuniste. S-a dovedit că au existat centre privilegiate istoric (de exemplu Viena, Budapesta), în care viteza de inserție și de dezvoltare a civilizației a fost mai mare, creând uneori decalaje temporale însemnate între centre și periferie, dar ele nu sunt permanente, ștafeta civilizației circulând dintr-o regiune în alta, dintr-un spațiu geografic și cultural în altul.

După cum afirma culturologul Mircea Malița, când parcurgem istoria omenirii, observăm că „civilizația ne apare ca o pasăre îndrăgostită de râuri (fluvii) și țărături de mare”, de unde a radiat apoi în alte spații, istoricii, geopoliticienii, economiștii și desigur, etnologii, fiind preocupați de factorii care determină poziția temporară preeminentă a unor centre în istorie, ascensiunea și declinul lor relativ sau radical, eventualele cicluri, apariția unor regiuni în „plutonul fruntaș al purtătorilor de civilizație”⁷ - unele dintre acestea așadar în proximitatea apelor.

Așa după cum economia bunăoară generează o tehnică a gestiunii (management), civilizația cuprinde și ea o bună parte a tehnicilor organizării și prescripțiile conviețuirii în societate. Astfel, instituțiile politice (stat, parlament, sistem electoral, partide politice etc.) cu reprezentare în autoritățile lor centrale, regionale și locale, sunt instituții cu aplicație universală în ciuda pecetei stilistice culturale proprii

⁴ *Dicționar de etnologie și antropologie* (coord. Pierre Bonte, Michel Izard), Ed. Polirom, Iași, 1999, p. 662-663.

⁵ *Ibidem*, p. 661.

⁶ Mircea Malița, *Zece mii de culturi, o singură civilizație. Spre geomodernitatea secolului XXI*, Ed. Nemira, 2001, p. 37-38.

⁷ *Ibidem*, p. 38.

fiecărui caz, gestiunea bunului public și viața civilă aparținând civilizației dar și de știința guvernării⁸.

În cea ce privește tematica noastră, a raportului dintre cultură și civilizație, între civilizația tradițională și cea modernă, putem vorbi și de un impact invers al tehnologiei asupra valorilor culturale. O tehnologie, ca vector de valori, este considerată stâlp al civilizației, pătrunde mai ușor în sânul comunității decât valorile spirituale, dar efectul schimbării tehnologice, după cum afirma și teoreticianul Toynbee, nu rămâne la suprafață, ci pătrunde în adâncime până când „întreaga cultură tradițională este subminată”....cultura străină pătrunde, bucățică cu bucățică prin spațiul deschis de zidul exterior de apărare culturală, prin poarta de intrare a tehnologiei străine⁹. Teoreticianul amintit, ajungea la necesitatea de a utiliza termeni diferiți pentru a desemna ceea ce este universal, obiectiv, transmisibil și pentru ceea ce este specific, subiectiv și local. Opus însă unei „valori culturale” înalte, după Toynbee este „elementul trivial”; acesta consideră că tehnologia este partea trivială a cuplului cultură/civilizație¹⁰. Față de această teorie se simte nevoia unei nuanțări care țin de constatarea că civilizația atrage însușirea tuturor componentelor ei, de exemplu: dacă împrumuți tehnologie, vei importa și ceva din instituții politice, legislație, comportament, fiind induse valori implicate de civilizație, dar nu neapărat și de cultură la modul sincron, întrucât poate exista cel puțin un punct al culturii propriu-zise care rămâne inalienabil¹¹.

Civilizațiile sunt niște „harnici arhitecți și făuritori de memorii culturale, de uriașe și complexe depozite de produse ca *identificatori culturali*”¹². Precum culturile, și civilizațiile se prezintă și se impun prin ceea ce expun, sedimentează și apoi imprimă ca moștenire culturală generațiilor ce se succed. Uneori, exprimarea identităților prin patrimoniul cultural, poate ține de un accentuat conservatorism: „Prestigiul vechiului e una dintre componentele dramei identitare a națiunilor est-europene care, șubreze, de regulă, de un prezent precar și temătoare dinaintea viitorului nesigur, își fac din trecut o justificare și un refugiu. Trecutul e muzeal pentru vestici și existențial pentru cei din est”¹³.

La granița etnologiei cu sociologia, atrăgând atenția asupra mutației ontologice pe care o reprezintă activitatea de convertire a „datelor lumii concrete într-un sistem al ordinii antropice”, sociologul român D. Drăghicescu sublinia: „Producând obiecte în mediu, după un model mental, omul produce lucruri inexistente în natură și se produce pe sine într-o altă sferă de realitate decât cea corporală”¹⁴, este o ființă generică a socialului, confirmând că realitatea socială este un proces complex și contradictoriu în permanentă devenire. Societatea însăși există acolo unde *spațiul locuit devine spațiul trăit*, care poate fixa, un sat, oraș, comunitate (G. Simmel). Avansând o soluție preponderent filozofică, întemeiată pe premisa că tehnica este întotdeauna un proces social-istoric, Herbert Marcuse avertizează asupra schimbării valorilor directoare: „când tehnica devine forma universală a

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, p. 198.

¹⁰ *Ibidem*, p. 199.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Sorin Baci, *Cultură și civilizație. Instrumente de abordare*; Ed. Cavallioti, București, 2010, p. 39.

¹³ *Ibidem*, apud Andrei Pleșu, 2007, „Nostalgie și speranță”, în *Obscenitatea publică*, Ed. Humanitas, București.

¹⁴ Vezi Dumitru Drăghicescu, *Ontologia umană*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1987, pp. 21, 47.

producției materiale, ea circumscrie o întreagă cultură; ea proiectează o totalitate istorică - un univers". Din univers de mijloace, tehnica devine un criteriu pentru forme de legitimări la scara individuală și socială, generalizând un mediu experimental în care valorile însele se relativizează. Dinamica spațiului social este asigurată de un număr mai mare de variabile dependente care stimulează în egală măsură comportamentul adaptiv și aspirația inovatoare a agentului acțiunii sociale¹⁵.

Pornind de la aceste cadre și perspective teoretice de abordare, ne propunem să semnalăm succint relațiile dintre unele aspecte ale evoluției civilizației urbane târgumureșene reliefate de intențiile conducerii orașului de proiectare și realizare a unor amenajări edilitare și hidrotehnice ale râului Mureș de-a lungul timpului - pe de o parte și aspecte ale evoluției civilizației rurale legate de sistemul tradițional de transport și comerț prin plutărit, pe de altă parte.

2. Date convergente referitoare la activitatea de plutărit, comerț și prelucrarea lemnului la Târgu-Mureș, în special până în perioada interbelică

Pentru a susține și mai mult necesitatea abordărilor interdisciplinare în studiul problematicii plutăritului practicat până la și tranzitat prin Târgu-Mureș, reamintim succint importanța sa pentru economia și veniturile orașului.

Coborând din nou în istorie (trecând peste consemnările din *Conscripția Urbana Toplița* de la 1785, unde este consemnat plutăritul pe Mureșul Superior) pentru a ne da seama de amploarea fenomenului ocupațional al plutăritului, observăm că în anul 1850 – spre exemplu - se trimiteau pe Mureș numai din zona Gheorghenilor cca 3000 table de plută, trecând prin Târgu-Mureș și ajungând unele chiar până la Turnu Severin. Socotind în medie 8 trunchi de tablă, aceasta însemna 24 000 trunchi, adică cca 60 000 mc¹⁶. În jurul anului 1875, porneau anual din zona Gheorghenilor prin Toplița cca 8 000 - 10 000 sferturi de plută, însoțite de 16 000 - 20 000 de oameni, unii care navigau trecând prin Târgu-Mureș până la Sânpaul sau Luduș, de unde, după ce vindeau plutele se întorceau pe jos acasă trecând prin Gurghiu sau Praid¹⁷.

După datele statistice, activitatea de plutărit a cunoscut o mare amploare mai ales după înființarea „Societății pentru promovarea plutăritului pe Mureș” la 1877, apoi la sfârșitul secolului al XIX - lea și începutul secolului al XX - lea, când solicitările pieței de lemn constând în bușteni, cherestea și lemn de foc devin tot mai intense.

În anul 1891, tot din zona Gheorghenilor au fost transportate la Târgu-Mureș, considerat cel mai important târg de lemn din zonă la acea vreme, în cantitate de 14 000 mc bârne de construcții, peste 50 000 mc de scânduri și șindrilă, 710 mc lemne de foc, 300 mc traverse pentru șine și 15 000 mc coajă de stejar¹⁸.

Acest sistem de transport și comercializare a cunoscut însă treptat în perioadele Primului Război Mondial și interbelice un adevărat declin datorită unor cauze multiple printre care desigur lipsa forței de muncă specializată, dezvoltarea

¹⁵ Apud Ștefan Buzărnescu, *Sociologia civilizației tehnologice*, Ed. Polirom, Iași, 1999, p. 20.

¹⁶ Aurel Gociman, *Industria și comerțul lemnului din basinul Mureșului Superior*, Tip. Școala de Arte și Meserii Principele Carol, Cluj, 1929, p. 55.

¹⁷ *Ibidem*, 280.

¹⁸ *Raportul Camerei de Comerț și Industrie din Târgu-Mureș, despre starea economică a circumscripției pe anul 1891*, Târgu-Mureș, 1892, p. 68-69.

transportului pe calea ferată, apoi organizarea prelucrării lemnului în produse semifabricate într-o serie de unități înființate în apropierea zonelor de exploatare și a căilor ferate. Redăm pentru exemplificare mai jos un tabel întocmit de A. Gociman¹⁹:

Anul	Cantitate (mc)
1922	155 400
1923	177 000
1924	116 000
1925	50 400
1926	16 600
1927	16 500

După datele statistice consultate, cea mai importantă ramură industrială din Târgu-Mureș a fost cea a prelucrării lemnului. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea erau înființate aici cel puțin 6 unități pe care le prezentăm succint mai jos:

1. Cea mai veche întreprindere a fost „Fabrica de cherestea și de mobilă Mestitz Mihály și fii”, fondată în 1869 și lărgită în 1885, exportând produse în România și Bulgaria. Deținea 3 gateri și a debitat cherestea de brad, fag și stejar, având o producție de cca 15-20 000 mc/an. Materialul brut de brad se aducea cu plutele de pe Valea Mureșului, și o parte pe calea ferată; fagul din pădurile din aceeași zonă și din Valea Nirajului, doar stejarul aducându-se din Zlatna²⁰.

2. „S.A. Ardeleană pentru Industria de Moară, Lemne și Comerț de Mărfuri”, înființată în anul 1907, cu sediul în Târgu-Mureș, str. Podeni; aceasta deținea 3 gateri și debita brad în cantitate de cca 16 000 mc brut anual, până la desființarea sa în 1923, materialul fiind adus o parte cu trenul, dar în cea mai mare parte cu plutele, iar, de la schela Mureșului până la fabrică fiind transportat cu căruțele pe o distanță de cca ½ km²¹.

3. „S.A. Pentru Industria Lemnului și Comerț de Mărfuri”, cu sediul în Târgu-Mureș, str. Călărașilor nr. 127, înființată în 1919, funcționează până în anul 1927. Era dotată cu 3 gateri, 3 circulare, o mașină pentru talaș; materialul brut era adus tot pe Mureș cu plutele și era debitat obținându-se cca 15 000 mc/an²².

4. „Deda-Bistra” S.A. Pentru Comerț de Lemne (Concernul „Foresta”), înființată în anul 1890 de Farkas Mendel din Reghin, cu sediul din Tg. Mureș în str. Fabricilor nr. 32. Aceasta deținea 2 gateri și debita între 1921-1927 cca 23 000 mc/an material din brad și 16 500 mc material din fag, materialul brut fiind adus cu plutele pe Mureș și o parte pe calea ferată²³.

5. Întreprinderea de construcții „Ludovic Bustya” deținea un gater²⁴.

6. „S.A. Industria de Lemn (Osias Goldschlag) prelucra lemnul de rezonanță²⁵.

Demersul nostru fiind și trecerea în revistă a unui scurt istoric al amenajărilor hidrotehnice la Târgu Mureș este motivat de convingerea că între râul Mureș prin regimul și dreptul de folosință a apelor, între oraș, satele din amonte și aval de

¹⁹ Aurel Gociman, *op. cit.* p. 277.

²⁰ *Ibidem*, p. 118-119.

²¹ *Ibidem*, p. 120.

²² *Ibidem*

²³ *Ibidem*

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

acesta, precum și între rețeaua satelor de confluență cu împrejurimile și legăturile strânse cu zone mai îndepărtate - a existat cel puțin în perioada medievală, premodernă, modernă și mai recent, un raport foarte strâns de interconținere. Nu doar plutăritul și comerțul lemnului sau sării, pe râul Mureș și afluenții săi - ocupații esențiale în anumite vremuri - ci și folosirea energiei hidraulice la acționarea morilor, joagărelor, pivelor, drevelor, uleiinițelor ș.a. intrau în structura sistemică a ocupațiilor și meșteșugurilor tradiționale în care erau antrenați o serie de săteni din localitățile învecinate sau mai îndepărtate de pe Mureșul Superior sau alte zone. Aceștia erau cei care, în cazul plutăritului, asigurau munca specializată în exploatarea forestieră a lemnului, și tot ei, sătenii munteni începând cu secuii de la Remetea din zona Gheorghenilor, continuând cu cei români din Subcetate (Varviz), Sărmaș, Gălăuțaș, Toplița, Stânceni, Lunca Bradului, Răstolița, Deda Bistra, Filea și alte sate până la ieșirea din Defileul Mureșului erau plutașii renumiți, specializați, care transportau plutele pe apa Mureșului – îndeletnicire ale cărei premise istorice și evoluții au fost abordate de noi în câteva studii anterioare²⁶.

Din cele trecute succint în revistă, observăm că Târgu-Mureș era de fapt un centru de confluență a intereselor comerciale a negustorilor și târgoveților nu doar din valea Mureșului Superior amintită, ci și din Valea Nirajului, din Podișul Târnavelor și din Câmpia Transilvaniei, aici comercializându-se și schimbându-se o serie de produse (lemn pentru cereale ș.a.). Foarte important în tematica ce ne privește, este faptul că Târgu-Mureș reprezenta și un important nod de tranzit pentru plutele care navigau înspre piețele de lemn înșirate în porturile de pe Mureș în aval la Sânpaul, Iernut, Luduș, Aiud, Alba Iulia, Zam, Lipova, apoi depășindu-se granițele Transilvaniei și Banatului, la Seghedin, de pe Tisa înspre Dunăre, în special la Turnu Severin.

Astfel, interesul pentru amenajările hidrotehnice care să permită rezolvarea unor necesități edilitare și urbanistice ale orașului Târgu-Mureș trebuiau să asigure concomitent navigarea plutele, depășind cu mult cadrul intereselor și priorităților strict locale.

Așadar, întrucât era o strânsă legătură între rețeaua hidrografică și lucrările de amenajare a râului Mureș, întrucât practicarea plutăritului până la și mai departe de Târgu-Mureș depindea direct de crearea și menținerea condițiilor de navigabilitate - trecem în revistă câteva aspecte ale preocupărilor legate de lucrările hidrotehnice la Târgu Mureș.

3. Scurt istoric al amenajărilor hidrotehnice la Târgu Mureș*

Coborând așadar în istorie și încercând a stabili aproximativ structura planimetrică a orașului Târgu-Mureș, după mărturiile documentare cunoscute privind limita acestuia în secolele XIV-XV, analizate deja în lucrări importante privind istoria

²⁶ Dorel Marc, „Sisteme de transport și comerț tradițional în zona Mureșului Superior: plutăritul”, în *Angvstia*, nr. 9, 2005, Sf. Gheorghe, p.231- 243; Idem, „Coordonate etnologice ale unor ocupații străvechi. Interferențe privind plutăritul în zona Mureșului și Oltului Superior”, în *Revista ASER*, Asociația de Științe Etnologice din România, Ed. Muzeului Țării Crișurilor Oradea, 2007, p. 209-230; Idem, *Structuri ocupaționale tradiționale în zona Topliței Mureșului Superior*, Ed. Ardealul, Tg. Mureș, 2010, p. 226-243; Idem, *Orașe, târguri și identități culturale în perioada interbelică a județului Mureș*. Premise și evoluții ale comerțului cu lemnul prin plutărit pe Mureș(1), în *Marisia. Istorie XXX-XXXI*, Ed. Ardealul, Tg. Mureș, 2011, p. 71-82.

* Pentru iconografia acestui studiu, vezi anexa de la finalul său.

urbană - printre cele mai recente amintind contribuțiile lui Ioan Eugen Man²⁷ – acest prim perimetru ar putea fi concentrat pe o suprafață de cca 36 ha. În prima fază, cuprindea o mică întindere de teren de pe platoul terasei a doua a râului Mureș, cunoscută și ca „Platoul Cetății”, iar de pe acest teritoriu urma să se dezvolte orașul până la jumătatea secolului al XV-lea; partea de jos, ce formează actualul centru civic cu principalele artere de circulație, încă nu exista în acele vremuri, fiind un teren supus revărsărilor râului Mureș și văilor nepermanente ce se descărcau pe versanții dealurilor învecinate²⁸. Probabil, pe la mijlocul secolului al XV-lea, un braț al Mureșului curgea încă la poalele premontoriului pe care se afla orașul medieval, venind înspre Piața Republicii și a Trandafirilor de astăzi, pentru ca apoi, brusc să devieze spre matca principală. Traseul acestuia se poate însă doar intui deocamdată, nu stabili cu certitudine. Totuși, toponimia și hidronimia ne poate veni în sprijinul demersului nostru tematic, ca de exemplu: *Mureș-Mort* (*Holt Maros*) consemnat la 1585, în zona străzii Solidarității de azi; fosta stradă *Pocloș* (azi, zona pieței Trandafirilor), a cărei denumire este cunoscută din anul 1597²⁹; strada *Plutașilor*, denumită de regulă aproape la fel, cu mici excepții în anumite perioade istorice, astfel: *Pasajul Plutașilor* (*Hajos Köz*) - la 1608, *Strada Plutașilor* (*Hajós utca*) - la 1887, *Strada Pescarilor*- la 1923, *Strada Luntrașilor* – la 1934, *Strada Plutelor* (*Tutaj utca*)- la 1941, *Strada Luntrașilor* (*Csolnak*) la 1941, *Strada Plutelor* (*Tutaj utca*)- la 1946, *Strada Horea* – la 1948, *Strada Plutelor*, azi³⁰. Această stradă, mai păstra la 1898 un șanț pentru scurgerea apelor provenite de pe versanții orașului. La cumpăna secolelor XV-XVI se pare că partea de jos a urbei a fost mult mai restrânsă, cel mai apropiat braț al Mureșului, fiind al canalului cunoscut ca Brațul Morii în sec. XIX.

Desigur, râul Mureș era cursul de apă dominant al rețelei hidrografice a orașului Târgu Mureș, existența acestuia constituind unul din factorii favorizanți în apariția și dezvoltarea urbei, a localităților înconjurătoare, el asigurând în anumite perioade o parte din hrană și mai ales apa atât de necesară pentru consum, menaj precum și pentru punerea în mișcare a morilor hidraulice, pivelor, daracelor sau drevelor și nu în ultimul rând pentru a asigura navigarea plutelor, atât pentru cele care aveau stația finală Târgu-Mureș pentru comercializare, cât și pentru cele care tranzitau orașul înspre celelalte porturi-târg de pe Mureș amintite mai sus.

Rețeaua hidrografică a orașului Târgu Mureș era formată și completată de o serie de pâraie sau pâraiașe ca: *Pârâul Beșiei* (consemnat la 1748, Bese Patak); *Pârâul Budiului* (la 1705, Bodoni Patakja); *Pârâul Cal* (la 1887, Căli Patakja); *Pârâul Pocloș* (la 1607 Poklos Patak); *Pârâul Șășvar* (la 1862, Sásvá Patakja); *Pârâul Vulpiei* (la 1799, Roka Patakja)³¹. Acestor pâraie li se adaugă și micile văi ca *Valea Beșiei* (1886: Valea Beșiei, 1914: Boșe-völgy); *Valea Rece* (1719: Hideg Völgy). Pe lângă aceste pâraie, întâlnim în hidronimia veche denumiri de foste pâraie ca: podul și

²⁷ Vezi Ioan Eugen Man, *Târgu-Mureș, istorie urbană. De la începuturi până în anul 1850*, Ed. Nico, Tg. Mureș, 2006; Idem, *Târgu-Mureș, istorie urbană. Din anul 1850 până la primul război mondial (II)*, Ed. Nico, Tg. Mureș, 2009; Idem, *Târgu-Mureș, istorie urbană. Perioada interbelică (III)*, Ed. Nico, Tg. Mureș, 2010.

²⁸ Idem, *Târgu-Mureș, istorie urbană. De la începuturi până în anul 1850*, Ed. Nico, Tg. Mureș, 2006, p. 41.

²⁹ *Ibidem*, p. 42.

³⁰ Vezi Pál- Antal Sándor, *A Marosvásárhelyi utcák, közök és terek történetinévtára (Indicatorul istoric al străzilor, pasajelor și piețelor din Târgu Mureș)*, Ed. Mentor, Tg. Mureș, 1997, pp. 117, 137, 161.

³¹ Ioan Eugen Man, *op. cit.*, p. 15.

Pârâul Cocoși (1655, 1862: Kakasdi Patak), *Pârâul Popasul Tătarului* (1799: Tatárok Patak) care după confluența cu Pârâul Budiului primește denumirea de *Pârâul Vulpiei* (la 1862, Kosár Patak). Pe lângă canalul Turbinei de azi, exista o ramificație (Mureșul interior) denumită *Brațul Morii* (la 1799: Malom Atok). Tot sub acest nume mai este cunoscut și brațul Mureșului exterior, ce străbate localitatea Sântana, denumit și *Mureșul Sântanei* (1829-1866, Szentannai Maros). Însă, ca urmare a scăderii debitelor dar mai cu seamă datorită lucrărilor de regularizare efectuate de-a lungul vremii, în prezent Mureșul are un singur braț, dar reținem că în 1870 acesta avea trei brațe³².

De-a lungul timpului, conducerea orașului a încercat tot felul de inițiative în vederea amenajării rețelei hidrografice, ca măsuri ce asigura încet-încet drumul spre o civilizație urbană reală, care trebuia să depășească aspectul de simplu târg. Aceste amenajări se cereau cu atât mai mult cu cât avea să ia amploare sistemul de transport tradițional prin plutăritul lemnului, așa cum a fost practicat cu succes deosebit și transportul sării pe Mureș din antichitate și evul mediu. Intențiile de amenajare au fost cuprinse în documentații diferite, începând de la simple opinii, idei concretizate sub forma unor schițe, planuri, până când vor capătă treptat consistența unor proiecte, din ce în ce mai elaborate. Unele dintre ele au fost reluate, modificate și cu greu în cele din urmă vor fi găsite posibilități reale de finanțare și executare, așa cum vom arăta în cele ce urmează³³.

Revenind la aspectul civilizator, amintim că medicul oficial al orașului („fizicus”) Mátyus Istvan (1725-1802), aplica printre primele măsuri de amenajări edilitare și sanitare, propunând asanarea mlaștinilor, bălților și a lacurilor, din jurul localității, introducerea canalizării și alimentarea cu apă potabilă, igienizarea, regândirea proiectării, orientării construcțiilor pentru a se putea asigura iluminarea, aierisirea locuințelor, precum și amenajarea de cimitire la marginea urbei, tot el interzicând și realizarea înmormântărilor în biserici. Mai propunea ca tăbăcarii, blănarii, cojocarii și alți „meșteșugari cu îndeletniciri rău mirositoare” să fie mutați la marginea orașului, pe malul apelor curgătoare³⁴. Astfel, importante lucrări edilitare menite să indice și să ridice nivelul sanitar al orașului și de înlăturare a inundațiilor erau cele realizate în zona râului Mureș. S-a trecut așadar la asanarea zonei mlaștinoase dintre cele două brațe ale râului și amenajarea teritoriului în parc cu oglindă de apă (azi zona Parcului Municipal), cunoscut ca Parcul Elba, lucrare realizată de inginerul de origine franceză Honchard Josef între anii 1816-1817³⁵. Amintim că în timpul judeului orașului Piellé Vencel s-a construit și renumita fântână cântătoare de către Bodor Peter și un bazin cu o capacitate de 300 găleți de apă, care încântau nu doar pe localnici, ci și pe călătorii sau comercianții aflați în tranzit. Apa era captată din cetate, iar mecanismul fântânei emitea la diferite intervale cântece care se auzeau până în satele vecine, însă încântătorea realizare era distrusă în 8 decembrie 1836 în urma unei puternice furtuni (Deteriorată, dar și datorită introducerii rețelei de apă în oraș, resturile construcției vor fi demontate în anul 1911). Totodată, important pentru demersul nostru, precizăm că se căuta o sincronizare a intervențiilor în urbanism, fiind prevăzute și lucrări de amenajare a

³² *Ibidem*.

³³ Vezi Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Mureș, *Fond Primăria municipiului Târgu-Mureș, Consiliul municipal*, nr. inv. 117, *Registre Procese verbale Adunări generale*.

³⁴ Ioan Eugen Man, *op. cit.*, p. 174.

³⁵ *Ibidem*, p. 176.

râului Mureș prin construirea de zăgazuri și alte lucrări în vederea înlăturării pericolului de inundații care au creat mereu probleme atât locuitorilor, plutașilor cât și autorităților. În acest sens, inginerul scaunului Sofalvi Jozsef înainta un proiect cu deviz pentru stoparea inundațiilor, la 24 ianuarie 1831, dar acest deviz era aprobat doar la 8 ianuarie 1838, costul lucrărilor fiind suportat proporțional de către cetățenii orașului³⁶. Astfel, fostul braț al Mureșului în lungime de 10 560 m cunoscut și sub numele de Brațul Morii din Sântana, care străbătea localitatea Sântana de Mureș pe distanța de 7960 m și o parte din teritoriul orașului, cca 2600 m, pornea din zona de hotar cu satul Curteni, unde încă de la începutul sec. XVIII-lea exista un stăvilă de nuiel, așa cum se observă și în veduta Târgu Mureșului realizată de Rohboch Ludovic.

În aprilie 1856 a fost reluată discuția referitoare la necesitatea amenajării albiei râului Mureș, iar consiliul orașului considera binevenită regularizarea de urgență a acesteia, dar inițiativa lucrărilor trebuia susținută și de o experiență prealabilă în domeniul hidrotehnic. Atunci se propunea modificarea traseului cursului de apă pornind de la Bercul lui Moga până la al doilea pod peste Mureș. Noul canal urma să aibă o lungime de 544 stânjeni, o lățime de 3 stânjeni și o adâncime de 7 picioare, care a solicitat Ministerului de Interne de la Budapesta un împrumut de 100 000 de florini, necesar pentru realizarea unor diguri de protecție și de regularizare a Mureșului³⁷.

În ultima perioadă a secolului al XIX-lea este din nou pusă în discuție necesitatea amenajării cursului râului Mureș deoarece intervențiile anterioare efectuate nu s-au dovedit decât a fi lucrări minore și presupunea mereu reluarea lor. Ca primă necesitate s-a stabilit îndreptarea râului Mureș în zona postatelor cu denumirea Bercul Tăiat de Sus și Bercul Tăiat de Jos (situate în zona cartierului Rovinari de azi), unde forma două meandre³⁸. Printre planurile de amenajare a râului Mureș se numără și cel semnat pe o planșă de către Jelinek Antal la 30 iulie 1889, unde se evidențiază vechiul curs al râului precum și cel existent la acea dată; de asemenea, sunt evidențiate și morile orașului, respectiv a Parohiei reformată, a Parohiei Romano-catolice, Moara Orașului, vechiul zăgaz. Noul canal urma să aibă potrivit acestui plan o lungime de 1526 m și o lățime de 13 m, prevăzut să se realizeze pe aproximativ același traseu actual al Canalului Turbinei. Barajul propus avea o lungime de 76 m, o lățime de 76 m, o lățime de 12 m și o înălțime peste nivelul apei de 0,64 m. Totodată, era prezentat și planul morii orașului, construcție care avea o lungime de 20 m și o lățime de 12 m, însoțită de o anexă de 5,0 x 9,0 m³⁹.

De asemenea, o hartă întocmită la 3 decembrie 1899 a constituit suportul unui studiu de sistematizare și sub aspect juridic, a modului de folosire a apei râului Mureș la barajele de la Sântana și Tg. Mureș, un studiu ce va fi întocmit de către Nagy Bela în aprilie 1902. La 27 iulie 1900, inginerul Jelinek Antal prezenta consiliului orașului propunerile sale de regularizare a râului Mureș, prin construirea a

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Idem, *Târgu-Mureș, istorie urbană. Din anul 1850 până la primul război mondial (II)*, Ed. Nico, Tg. Mureș, 2009, p. 162-163.

³⁸ *Ibidem*, p. 163.

³⁹ Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Mureș, Fond *Primăria municipiului Târgu-Mureș, Acte tehnice*, pachet XI (1886-1912), filele 3, 23.

patru baraje și realizarea a două canale de legătură între cele două postate amintite mai sus⁴⁰.

După 1909, conducerea orașului va lua măsuri de amenajare a malului râului Mureș mai ales a celui aflat în zonele de vărsare în acesta a Brațului Morii, pâraiele Pocloș și Vulpii. Astfel, un prim document purta numele de „Plan de situație privind proiectul lucrărilor de consolidare intenționate de municipiul Târgu Mureș în amonte de racordarea canalizării orașului”⁴¹ - care prevedea amenajarea malului stâng al Mureșului aflat în zona de vărsare a pâraului Vulpii dar și a zonei de legătură cu canalul de aducțiune a Fabricii de zahăr și a stației de pompare a apei pentru zona căii ferate. Tot în anul 1909, în luna noiembrie, inginerul Nagy Ignác din Aiud întocmește un proiect ce prevedea amenajarea râului Mureș pe o lungime de 1735 m, întrucât de-a lungul timpului, în zona orașului au fost înregistrate o serie de inundații care au produs numeroase pagube, distrugând mori, case, poduri, terenuri agricole cu recolte. O serie de pagube producea și inundarea pâraului Pocloș pentru care se întocmea de asemenea „proiect de reglementare” a cursului său, cu betonarea albiilor și fundului, construirea unor poduri.

Foarte important de semnalat în cazul tematicii noastre este faptul că aceste inundații ridicau mari probleme plutăritului și plutașilor, plutele uneori eșuau, produceau mari pagube în apropierea malurilor, morilor, altor construcții riverane și uneori chiar accidente periculoase. Din acest motiv, au fost perioade când între autorități, cetățeni și antreprenorii și cârmacii plutei care navigau pe râul Mureș ori datorită celor care erau acostate sau stivuite pe malul apelor s-au iscat controverse și procese, surprinse și în documentele autorităților locale⁴², dar și ale poliției apelor cu sediul la Aiud.

Anul 1912 este momentul când în sfârșit, ca urmare a acestor calamități repetate constând în revărsarea Mureșului se trecea energic la punerea în practică a unor lucrări de amploare, demne de o viziune și strategie urbanistică în pas cu vremea și cu provocările culturii și tehnologiei civilizatoare ale vieții cotidiene. Această hotărâre fermă a fost determinată printre altele de ultima inundație din iunie 1912 când apa revărsată distrugea lucrările cu rol de apărare contra inundațiilor, zăgazul de nuielă situat pe teritoriul satului Sântana de Mureș, de unde pornea Brațul Canalului Morii, barajul de lemn, stăvilarele Brațului Morii și digurile de apărare.

În vederea întocmirii proiectelor a fost desemnat Lenarduzzi János din Budapesta, urmând ca apoi la 18 iulie 1913 primarul Bernády György, împreună cu Flesch Adolf inginerul șef al orașului, să înainteze Consiliului orașului două variante de proiect contrasemnate de consilierul tehnic din Aiud, Nagy Ignác⁴³.

Proiectul primei variante prevedea realizarea unui baraj cu o lungime de 60 m, care să cuprindă: un stăvilă de golire (arapasztó zsilip) cu lungime de 10 m, o deschidere pentru plute (tutaj áteresztó) și două stăvilare (bukogát) a câte 15 m lungime. La stânga barajului se afla priza de apă, cele trei ecluze având câte 1,70 m, iar pentru reținerea obiectelor plutitoare având un grătar metalic de 25 m. În acest

⁴⁰ Ioan Eugen Man, *loc. cit.*

⁴¹ Ioan Eugen Man, *op. cit.*, p. 530.

⁴² Vezi Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Mureș, *Fond Primăria municipiului Târgu-Mureș, Căpitănia Poliției Târgu-Mureș*, nr. inv. 108, doc. 22/1913, *Chestiuni referitoare la pagubele pricinuite de plutăritul pe Mureș*.

⁴³ Ioan Eugen Man, *op. cit.*, p. 569.

sistem se aflau atașate și podul peste pârâul Cal, cu o deschidere de 20 m și cu un dig de apărare a malului în lungime de 30 m. Pe toată lungimea sa, canalul superior avea fundul de 4,30 m lățime, ale cărui maluri până la cota de 312 m deasupra mării se îmbrăcau cu plăci de beton armat iar deasupra avea un parapet de 1 m înălțime⁴⁴.

Costul lucrărilor conform proiectului au fost calculate inițial la suma de 1. 457 000 coroane fără valoarea utilajelor și echipamentelor pentru centrala hidroelectrică, urmând ca administrația orașului să suporte cheltuielile privind asigurarea și montarea lor.

A doua variantă de proiect prevedea realizarea unui baraj cu o lungime de 45 m care să cuprindă un stăvilă de golire cu o lungime de 10 m, o deschidere de 18 m lungime pentru tranzitul plutelor și un stăvilă de 15 m lungime. Aceasta variantă ar fi costat cca 1. 077 000 coroane⁴⁵.

În cele din urmă, după o analiză a celor două planuri se opta conform propunerii consilierului tehnic pentru prima variantă de proiect. Astfel, „Planul general de situație” întocmit la 17 iulie 1912 și semnat de Sajo Jozsef, prezintă întregul sistem de amenajare a râului Mureș și al Brațului Morii, numit ulterior Canalul Turbinei. Uzina electrică urma să fie echipată cu trei turbine de tip „Francis” cu ax vertical, cu o capacitate de a uzina un debit de 9,00 mc/sec per turbină la o cădere liberă de 3,0 m și 12,1 mc/sec la o cădere de 5,0 m. Cele trei generatoare urmau a avea o capacitate de 600 KV.

Trebuie să amintim că în paralel cu proiectul de amploare al acestui nod hidrotehnic important, au fost elaborate documentații și proiecte de amenajare a malului râului Mureș, în 1913 înregistrându-se: „Plan de situație generală privind apărarea zonei intravilane Tg. Mureș” - care prevedea amenajarea malului stâng pe tronsonul aflat între cele două cursuri de apă ce se varsă în râul Mureș unde teritoriul pe care erau amplasate construcțiile zonei de locuit și care ajungeau mult prea aproape de malul apei cu traseul de la acea vreme, erau des inundate. Astfel, au fost prevăzute lucrări de consolidare a albiei minore prin realizarea unui blocaj masiv de ancadrame pe o înălțime de 4,60 m și realizarea unui dig din pământ, protejat cu zidărie de piatră pe talazul amintit până la coronament, inclusiv cu amenajarea pietonală a acestuia.

Ca urmare a calamităților amintite, în ședințele din 5, 21 și 31 iulie 1912, Congregația orășenească a hotărât grăbirea construirii unui sistem de apărare contra inundațiilor și folosirea rațională a apei râului Mureș. Acest sistem prevedea construirea unui nou baraj și a unui canal de data aceasta din beton precum și a unei hidrocentrale cu o putere instalată de cca 600 KW pe Brațul Morii (la „Turbină”). Pentru îndeplinirea acestor proiecte, orașul era nevoit să cumpere și să demonteze de la Parohia romano-catolică moara și totodată să obțină dreptul de folosință a apei și trecea la construirea barajului și canalului, în regim de urgență, încă din august 1912, fără să se mai aștepte toate avizele necesare, inclusiv de la Ministerul de Interne, acest fapt generând unele complicații, ca să nu mai vorbim de ghinionul unor noi inundații în septembrie 1912 și în primăvara lui 1913 care vor devasta lucrările șantierului. Deranjarea șantierului prin aceste inundații repetate, a determinat luarea de noi măsuri de amenajare a râului Mureș și prin Biroul de

⁴⁴ *Ibidem*, p. 570.

⁴⁵ *Ibidem*.

Îmbunătățiri Funciare din Aiud la 29 mai a aceluiași an, se prevedea prelungirea barajului peste Mureș cu încă o deschidere de 10 m, a stăvilarului de golire, astfel încât lungimea totală a acestuia să ajungă la 75 m.

Barajul, în cele din urmă, era în anul 1914 în curs de realizare cu o lungime totală de 75 m și cuprindea cinci deschideri principale: două ecluze, două stavile și important pentru noi, *un loc de trecere a plutelor*. Sistemul de captare a apei pentru canalul superior cuprindea: grătarul rar pentru blocarea și dirijarea obiectelor plutitoare mari, bazinul prizei de apă cu un plan trapezoidal și realizat din beton precum și sistemul de ecluze pentru reglarea volumului de apă ce pătrunde în canal, alcătuit din 4 stavile simple⁴⁶. Un astfel de sistem a fost prevăzut și în punctul de vărsare a pârâului Cal, la cota de 315,6 m. Devizul final al cheltuielilor lucrărilor întocmit în aprilie 1918 (după altă antecalculație de la 1916) era evaluat în cele din urmă la suma de 1.780.514,31 coroane.

În condițiile grele de după război, când cu greu se putea instaura administrația românească a statului național unitar în Transilvania, în decembrie 1922, când Emil Aurel Dandea preia mandatul de primar al orașului Târgu Mureș, starea economică și socială a orașului intrase într-un regres continuu. Până în anul 1914, prin sprijinul masiv al statului ungar, orașul își formase într-adevăr o infrastructură tehnico-economică avansată, devenind și un puternic centru educațional. Primarul Bernády György beneficiase de cel mai mare sprijin în perioada primariatului său de 10 ani, primise din partea statului subvenții de peste 20 milioane coroane aur și alte 30 milioane împrumuturi pentru municipiu, aceasta însemnând cca 2 miliarde lei (calculați la valoarea anului 1934), sumă care a putut permite într-adevăr realizări edilitare deosebite. În condițiile unei administrații ostile între anii 1918-1922, neracordată încă încrezător și suficient la noile realități istorice, starea economică a orașului decade într-o măsură alarmantă și drept urmare, orașul este lipsit de noi realizări edilitare, concomitent cu înregistrarea unui regres financiar. Astfel, la începutul anului 1923, datoria publică înregistra restanțe însemnate, începute încă din 1912. Din această cauză, E. A. Dandea în primul său primariat a fost nevoit ca pe lângă lichidarea datoriei publice să achite și datoriile neconsolidate, în valoare de 7 milioane lei, făcute în vechea administrație dintre anii 1818-1922 și a mai rambursat de asemenea subvenția de 9 milioane coroane aur împrumutate orașului de către statul ungar, înainte de anul 1918⁴⁷. Chiar și în aceste condiții dificile, vrednicul primar român reușește prin noi lucrări edilitare în cele două mandate ale sale să amplifice și să modernizeze Uzina de Apă și Uzina Electrică.

Unele lucrări edilitare inclusiv cele hidrotehnice de care ne ocupăm în această lucrare nu au putut fi proiectate și executate la timp, în locurile necesare și datorită faptului că municipiul Târgu-Mureș a înregistrat din cauza înțelegerii modului de aplicare a Legii Reformei Agrare pierderi materiale cu caracter economic și financiar considerabile, fiindu-i expropriate, din întreg terenul extravilan de cca 520 iugăre, peste 280 iugăre, precum și toate proprietățile intravilane de circa 14 iugăre. În urma

⁴⁶ *Ibidem*, p. 574.

⁴⁷ Ioan Eugen Man, „Realizări edilitare în perioada primariatului dr. Emil-Aurel Dandea”, în *Un om pentru Târgu-Mureș: Emil. A. Dandea* (redactor Mihail Artimon Mircea), Ed. Fundația „Vasile Netea”, Târgu-Mureș, p. 57-58.

⁴⁸ Virgil Pană, „Considerații privind patrimoniul imobil al orașelor transilvănene în primul deceniu după Marea Unire. Situația orașului Târgu-Mureș”, în *Marisia. Istorie XXX-XXXI*, Ed. Ardealul, Târgu-Mureș, 2011, p. 221-222.

acestor pierderi, i-a fost afectată posibilitatea dezvoltării edilitare, a sistematizărilor și alinierilor reclamate de această evoluție, a aplicării principiilor urbanistice în general. Astfel, orașul a fost lipsit pentru o perioadă și de posibilitatea de amenaja teritoriul împotriva inundațiilor provocate de râul Mureș. Așa a fost cazul terenului pe care municipiul l-a deținut de-a lungul țărmului stâng al Mureșului, în partea dinspre oraș, destinat unui dig de apărare împotriva inundațiilor care puneau în pericol și uzina de apă, teren care, după ce a fost expropriat, a fost dat în folosință închisorii orașului cu destinația amenajării unei grădini de zarzavat, dar în scurt timp se observase că în loc să fie folosit conform scopului și necesităților pentru care fusese repartizat, devenise carieră de pietriș pentru alte interese⁴⁸.

Cu toate aceste greutăți, în perioada interbelică, au mai fost inițiate unele intervenții hidrotehnice, până în anul 1934 la uzina electrică fiind realizate și unele dotări între care un agregat turbo-alternator de 900 CP în 1927, o mașină de dragat albia râului în 1928 și au mai fost executate alte lucrări de apărare a râului Mureș, astfel încât, să fie posibilă inclusiv tranzitarea plutelor.

Al Doilea Război Mondial, cu toate ororile lui, nu a trecut fără să lase urmări grave și pentru orașul Târgu-Mureș. La 9 septembrie 1944, în momentul retragerii armatei ungaro-hortiste au fost distruse principalele obiective economice ale orașului printre care hidrocentrala, termocentrala și barajul de peste Mureș⁴⁹, prin dinamitare și bombardament. Barajul fiind distrus, nu se mai putea asigura nivelul și regulariza debitul de apă al râului Mureș și cel al canalului de la Turbină.

Datorită lipsurilor și greutăților cauzate de război, abia în luna ianuarie a anului 1948, arhitectul Rado Kálmán șeful Serviciului Tehnic al orașului reușea să reproiecteze stația de pompare, astfel încât la 7 noiembrie al aceluși an, noua uzină de apă să intre în funcțiune la capacitatea de 12 000 mc/zi. Concomitent s-a trecut la reconstruirea barajului de beton de pe Mureș și a Uzinei de Apă, lucrări conduse de cunoscutul arhitect din perioada interbelică Farkas Jozsef.

În anul 1949 s-a început reconstruirea hidrocentralei după un proiect al Institutului Politehnic Timișoara, fiind echipată cu trei turbine „Kaplan” de 750 CP (în prezent, sala turbinelor se află în proprietatea SC Hidroelectrica).

La reconstrucția barajului s-a ținut seama la proiectare și de problema tranzitului de plute, dovadă că se spera în revigorarea acestui transport tradițional care concurase puternic în perioada interbelică cu cel feroviar și era în declin. Astfel, prima și a patra deschidere aveau lățimea de câte 10 m, cu praguri late și stavile duble de 4,57 m înălțime totală; a doua și a cincea deschidere cu lățimea de 15 m și stavile ridicătoare de 1,20 m, erau așezate pe praguri deversoare cu înălțime de 4,5 m. Deschiderea centrală era similară câmpurilor 2 și 5 dar cu o înălțime de 18 m, *deschidere concepută pentru tranzitarea plutelor*, în care scop a fost prevăzut în aval un jilip de 30 m lungime căptușit cu grinzi din lemn de stejar și mărginit de ambele părți cu culei de beton⁵⁰.

În această perioadă comunistă ce continua, întreținerea barajului din păcate a fost destul de neglijată, construcțiile hidrotehnice trecând treptat în administrarea mai

⁴⁸ Idem, *Emil Aurel Dandea - un moștenitor la Târgu-Mureș*, Ed. Ardealul, Târgu-Mureș, 2012.

⁴⁹ Ioan Eugen Man, *Târgu-Mureș, istorie urbană. Din anul 1850 până la primul război mondial (II)*, Ed. Nico, Târgu-Mureș, 2009, p. 575.

⁵⁰ *Istorie în domeniul lucrărilor hidrotehnice în Târgu-Mureș*, manuscris și documentație consultate de noi prin bunăvoința domnului Ioan Eugen Man, iscusit arhitect și publicist, cunoscut pentru contribuțiile sale în istoria urbană a Târgu-Mureșului, căruia îi aducem mulțumiri aici.

multor întreprinderi organizate după model comunist, barajul, spre exemplu, trecând prin administrarea a cel puțin trei unități. Nu se cunoaște încă despre existența unui regulament unitar de exploatare a amenajării și cu toate că au fost semnalate unele fisuri în structura de rezistență a construcției, nu s-a intervenit în vederea consolidărilor. Astfel, marea inundație din anul 1970, a afectat grav barajul din nou, necesitând noi intervenții de reconstrucție în anii care au urmat.

Ultimele lucrări au fost executate între anii 2009-2011 și chiar dacă astăzi, problematica plutirii prin ecluza barajului se poate pune doar ca posibilitate pentru bărcile, ambarcațiunile de agrement, și nu pentru transportul și comerțul lemnului ca altădată, lucrările de reabilitare amintite au fost executate păstrând în linii mari planurile anterioare, adaptate însă la condițiile, cerințele hidrologice și de consum al apei din perioada prezentă-edificiul fiind inclus pe lista de protecție a patrimoniului.

Nodul hidrotehnic Tg. Mureș reprezentând barajul de priză nr. 1 este astăzi amplasat în codul cadastral IV.1, deținătorul său fiind Administrația Națională a Apelor Române, Administrația Bazinală de Apă Mureș, unitatea de exploatare Sistemul de Gospodărire a Apelor Mureș, Sistemul Hidrotehnic Târgu- Mureș.

În loc de concluzii

Problematica vastă a plutăritului pe Mureș ne obligă să reiterăm intenția de aprofundare a cercetărilor din perspectivă interdisciplinară (istorică, etnologică, antropologică, sociologică), pornind de la constatarea că „diminuarea ponderii ruralului nu înseamnă dispariția acestuia ci, dimpotrivă, crearea unui echilibru urban-rural în care acesta din urmă, cu specificitatea sa, să asigure prin relații de complementaritate, realizarea unor regiuni sau zone funcționale⁵¹ – desigur, cu particularități diferite de la o perioadă istorică la alta. Dezvoltarea satului prin interacțiunea sa cu orașul, proces denumit adesea și „urbanizarea ruralului” se exprimă în primul rând prin transformările sociale care au loc la nivelul satului de diminuare a „distanțelor sociale” dintre cele două medii, dar cu influențe și efecte deosebite metamorfozate în matricea culturală a reminiscentelor valorilor identitare tradiționale.

BIBLIOGRAFIE

I. Fonduri arhivistice:

Arhivele Naționale ale României, Serviciul Județean Mureș:

Fond *Primăria municipiului Târgu-Mureș, Consiliul municipal, Registre Procese verbale Adunări generale*

Fond *Primăria municipiului Târgu-Mureș, Acte tehnice*

Fond *Primăria municipiului Târgu-Mureș, Căpitănia Poliției Târgu-Mureș*

Arhiva Muzeului Județean Mureș, Secția Istorie, fototecă

II. Lucrări generale și speciale

Abraham, Dorel, *Introducere în sociologia urbană*, Editura Științifică, București, 1991, p. 241

Baciu, Sorin, *Cultură și civilizație. Instrumente de abordare*; Ed. Cavallioti, București, 2010

⁵¹ Dorel Abraham, *Introducere în sociologia urbană*, Editura Științifică, București, 1991, p. 241

- Czeglédy, János, *Tutajozás a Maroson a múlt században*, în „Ethnographica”, Budapest, 1969
- Dictionar de etnologie și antropologie* (coord. Pierre Bonte, Michel Izard), Ed. Polirom, Iași, 1999
- Dictionar de sociologie*, (coord. Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu), Ed. Babel, București, 1998
- Drăghicescu, Dumitru, *Ontologia umană*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1987
- Francisc, Engli, *Plutăritul pe Mureș*, Revista Geografică Română, anul III, 1940, p. 227-233
- Gociman, Aurel, *Industria și comerțul lemnului din basinul Mureșului Superior*, Tip. Școala de Arte și Meserii „Principele Carol”, Cluj, 1929
- Malița, Mircea, *Zece mii de culturi, o singură civilizație. Spre geomodernitatea secolului XXI*, Ed. Nemira, 2001
- Man, Ioan-Eugen *Târgu-Mureș, istorie urbană. De la începuturi până în anul 1850*, Ed. Nico, Târgu- Mureș, 2006
- Idem, *Târgu-Mureș, istorie urbană. Din anul 1850 până la primul război mondial (II)*, Ed. Nico, Târgu- Mureș, 2009
- Idem, *Târgu-Mureș, istorie urbană. Perioada interbelică (III)*, Ed. Nico, Târgu- Mureș, 2010
- Idem, „Realizări edilitare în perioada primariatului dr. Emil- Aurel Dandea”, în *Un om pentru Târgu-Mureș: Emil. A. Dandea* (redactor Mihail Artimon Mircea), Ed. Fundația „Vasile Netea”, Târgu-Mureș, 1995
- Marc, Dorel, „Sisteme de transport și comerț tradițional în zona Mureșului Superior: plutăritul”, în *Angvstia*, nr. 9, 2005, Sfântu- Gheorghe, p.231- 243
- Idem, „Coordonate etnologice ale unor ocupații străvechi. Interferențe privind plutăritul în zona Mureșului și Oltului Superior”, în Revista ASER, Asociația de Științe Etnologice din România, Ed. Muzeului Țării Crișurilor Oradea, 2007, p. 209-230
- Idem, *Structuri ocupaționale tradiționale în zona Topliței Mureșului Superior*, Ed. Ardealul, Târgu- Mureș, 2010
- Idem, „Orașe, târguri și identități culturale în perioada interbelică a județului Mureș. Premise și evoluții ale comerțului cu lemnul prin plutărit pe Mureș (1)”, în *Marisia. Istorie XXX-XXXI*, Ed. Ardealul, Tg. Mureș, 2011, p. 71-82.
- Pál-Antal Sándor, *A Marosvásárhelyi utcák, közök és terek történetinévtára (Indicatorul istoric al străzilor, pasajelor și piețelor din Târgu Mureș)*, Ed. Mentor, Târgu- Mureș, 1997
- Palkó, Attila, „*Tutajozás a Maroson*”, în „Korunk Évkve”, 1978, Kolozsvár, 1978
- Pănă, Virgil, „Considerații privind patrimoniul imobil al orașelor transilvănene în primul deceniu după Marea Unire. Situația orașului Târgu-Mureș”, în *Marisia. Istorie XXX-XXXI*, Ed. Ardealul, Târgu- Mureș, 2011, p. 221-242
- Idem, *Emil Aurel Dandea-un moș primar la Târgu- Mureș*, Ed. Ardealul, Târgu- Mureș, 2012
- Pleșu, Andrei, „Nostalgie și speranță”, în *Obscenitatea publică*, Ed. Humanitas, București, 2007
- Raportul Camerei de Comerț și Industrie din Târgu-Mureș, despre starea economică a circumscripției pe anul 1891*, Târgu-Mureș, 1892
- Vulcănescu, Romulus, *Dictionar de etnologie*, Ed. Albatros, 1979

Fig. 1. Veduta orașului Târgu-Mureș, după Ludovic Rohboch (aprox. mijl. sec. al XIX-lea)

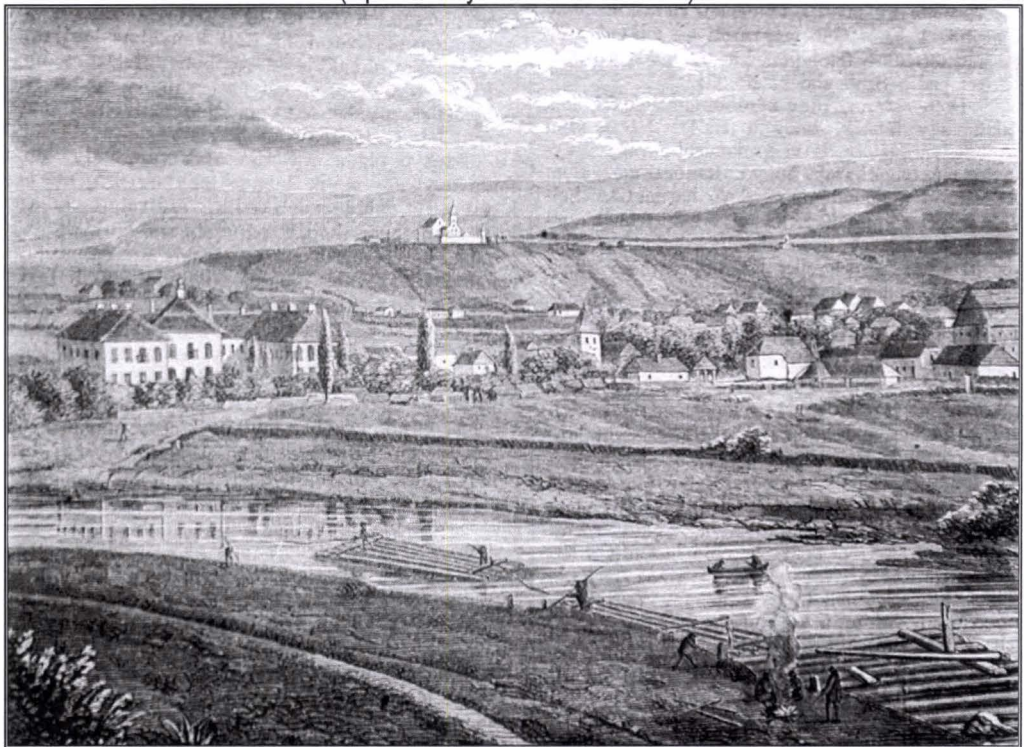

Fig. 2. Plute pe Mureș la Sânpaul, după Orbán Balász, *A Széklyföld leírása történelmi*, Budapest, 1871 (*Descrierea Ținutului Secuiesc*)

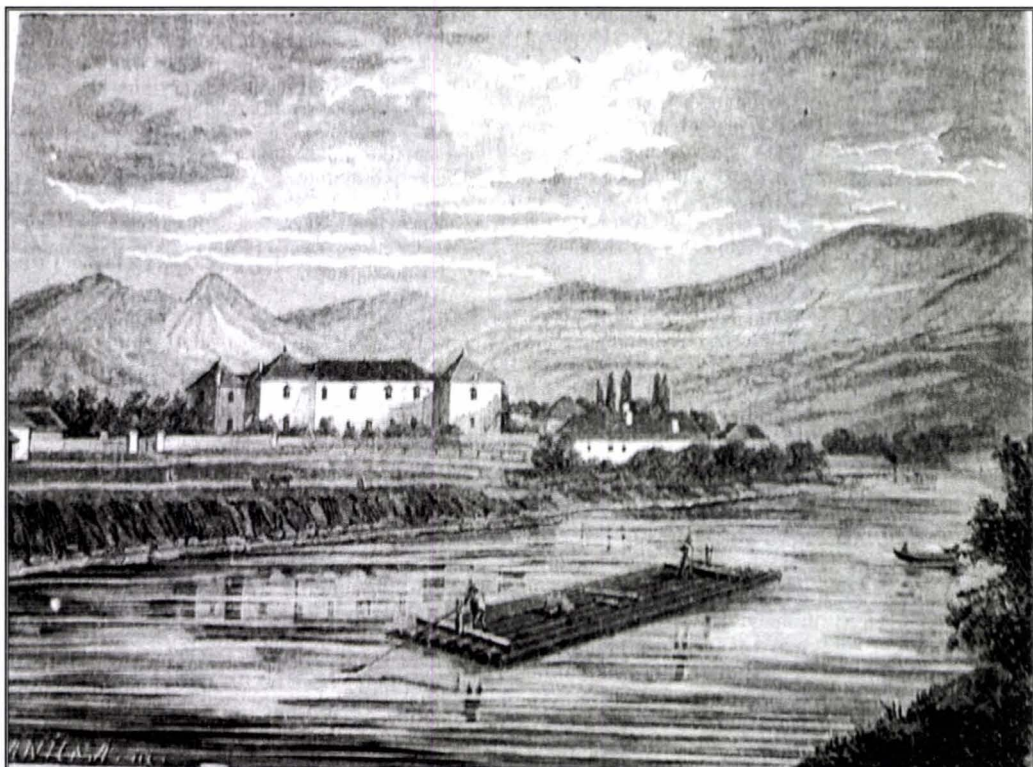

Fig. 3. Plută pe Mureș trecând pe lângă castelul din Iernut, după Orbán Balász, *A Széklyföld leírása történelmi*, Budapesta, 1871 (*Descrierea Ținutului Secuiesc*)

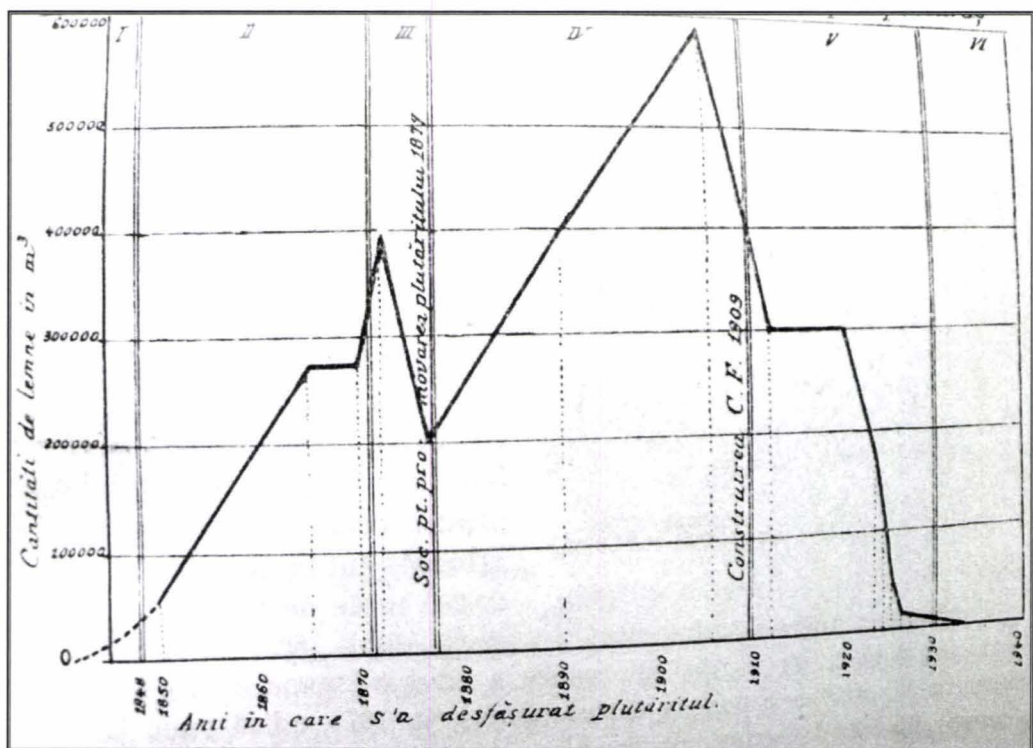

Fig. 4. Diagrama cantităților de lemnărie plutărită pe Mureș în diferite perioade (după F. Engli, 1940)

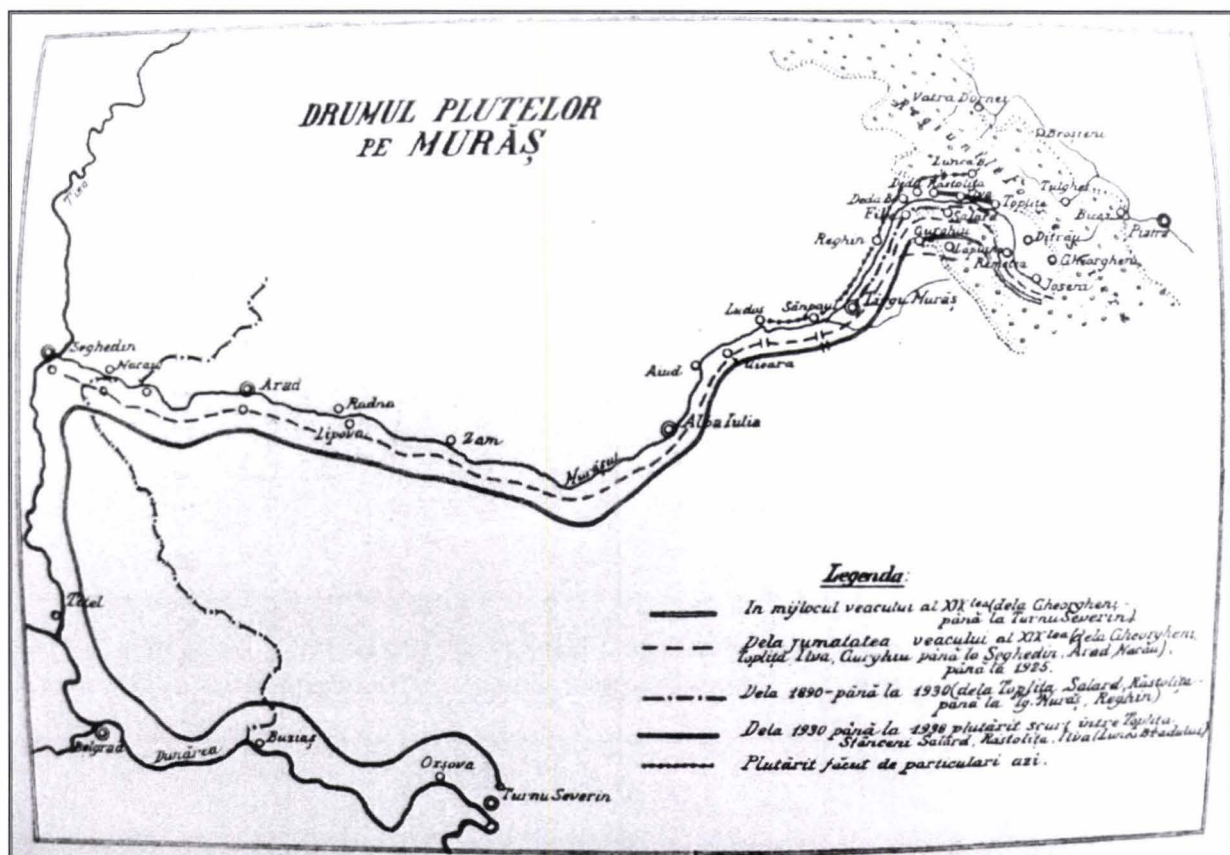

Fig. 5. Harta traseului plutăritului pe Mureș în diferite perioade istorice (după F. Engli, 1940)

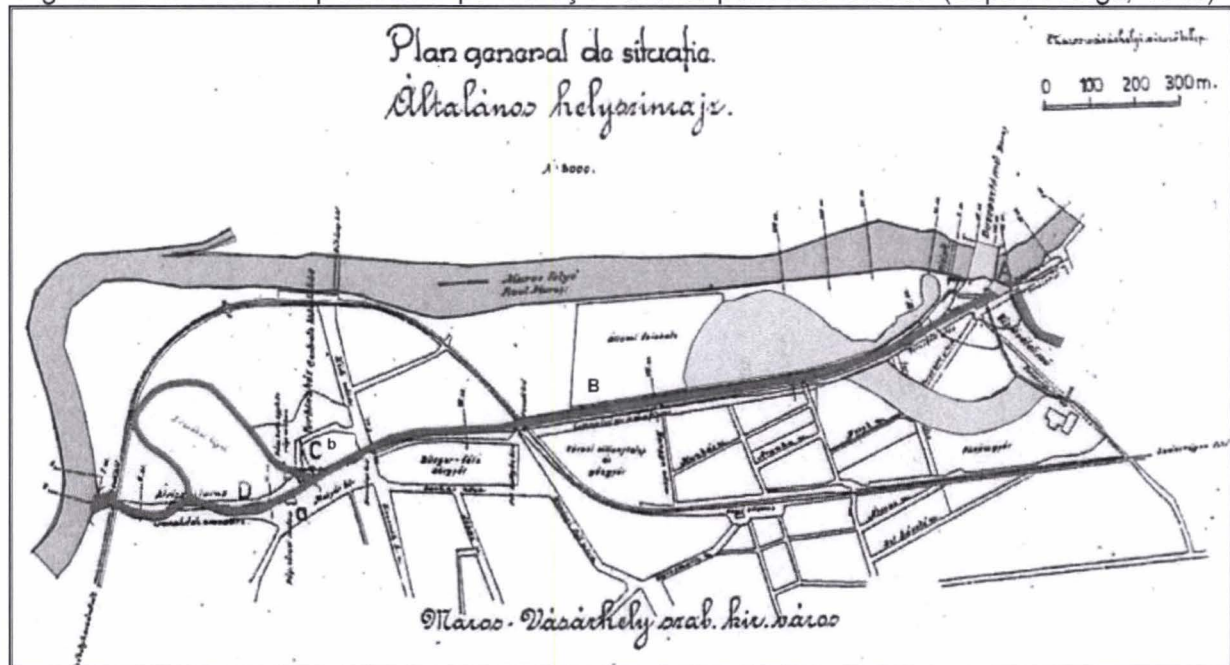

Fig. 6. Planul general al sistemului de amenajare a râului Mureș și al Brațului Morii din 17 iulie 1912:

A- Barajul; B- Canalul de aducțiune; C- Canalul de evacuare; a- Moara orașului; b - Moara Parohiei Romano-catolice (prelucrare de I-E. Man)

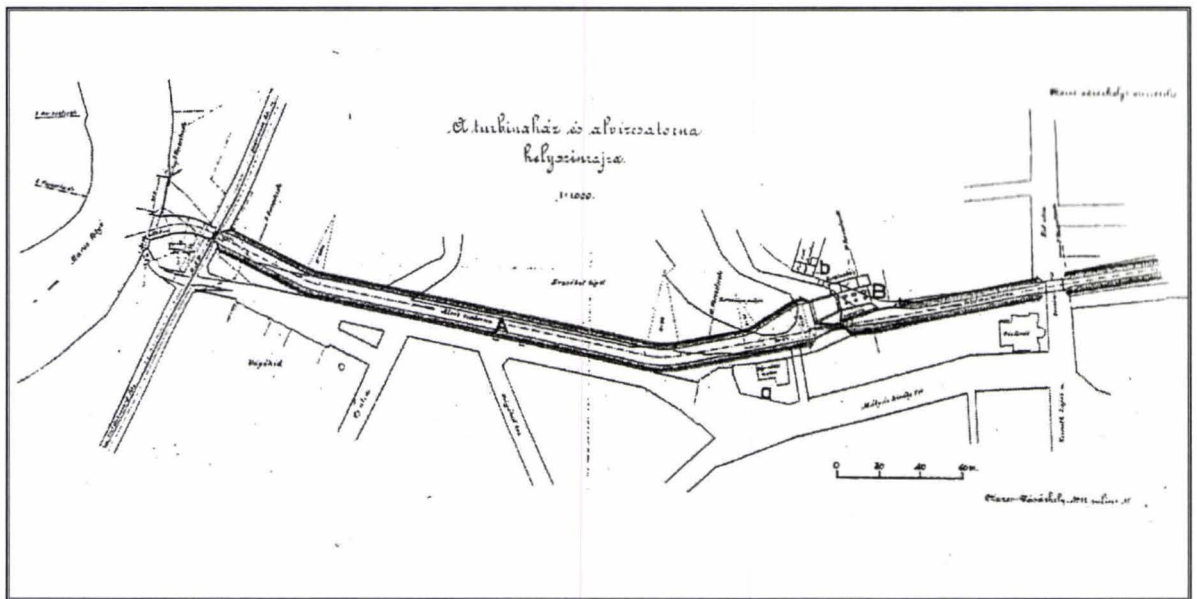

Fig. 7. Canalul de evacuare, uzina electrică. Proiectul din 12 iulie 2012: A-Canalul; B- Uzina Electrică; a- Moara oraşului; b- Moara Parohiei romano-catolice (prelucrare de I-E. Man)

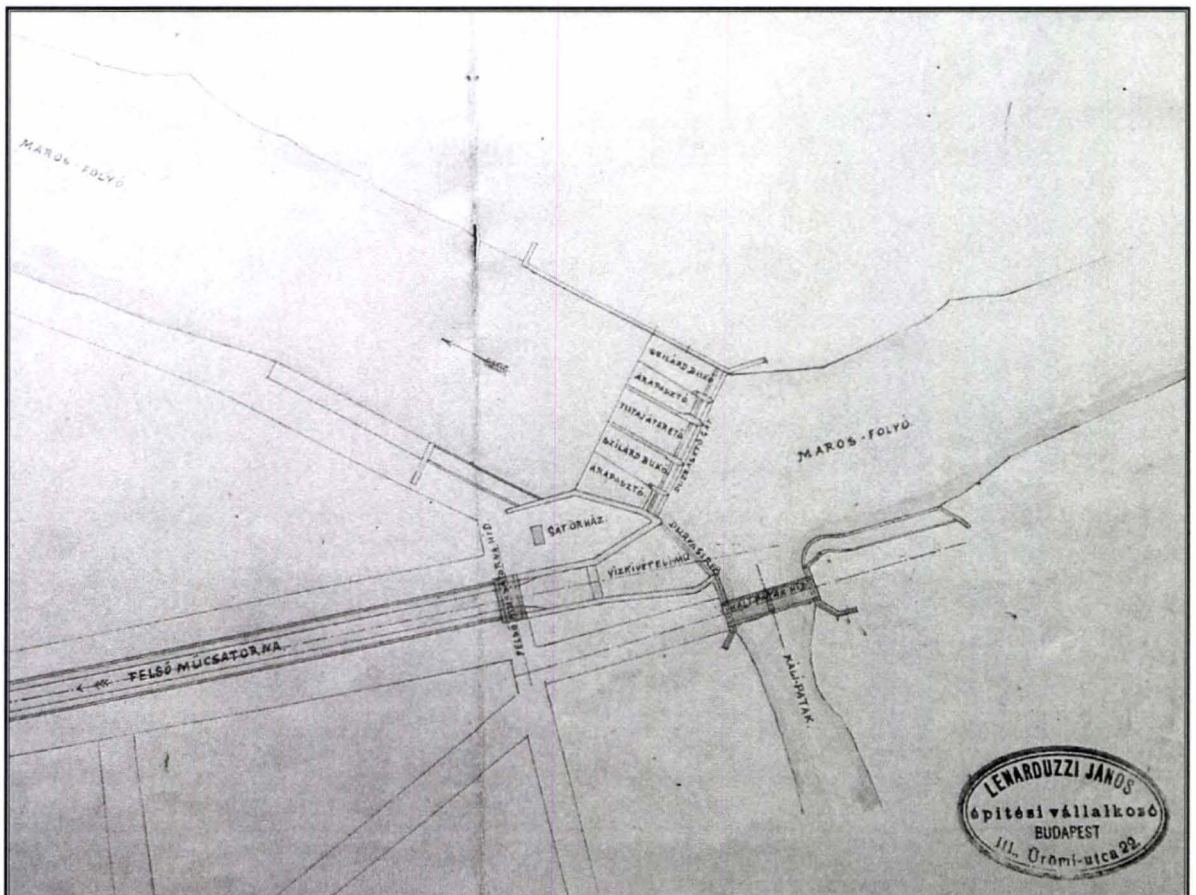

Fig. 8.a. Plan din proiectul de amenajare a râului Mureş întocmit de Lenarduzzi Janos, Budapesta, 1912, cu al treilea pasaj prevăzut pentru trecerea plutelor

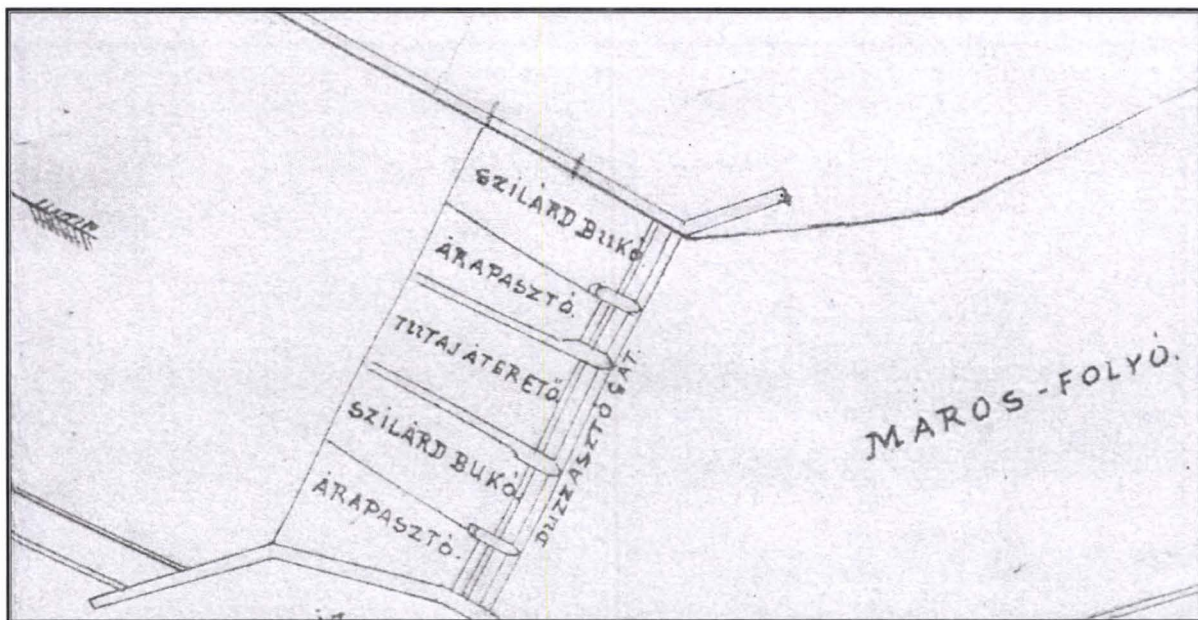

Fig. 8.b. Plan din proiectul de amenajare a râului Mureș întocmit de Lenarduzzi Janos, 1912- detaliu; a treia ecluză cu pasajul pentru trecerea plutelor (Tutaj áterető)

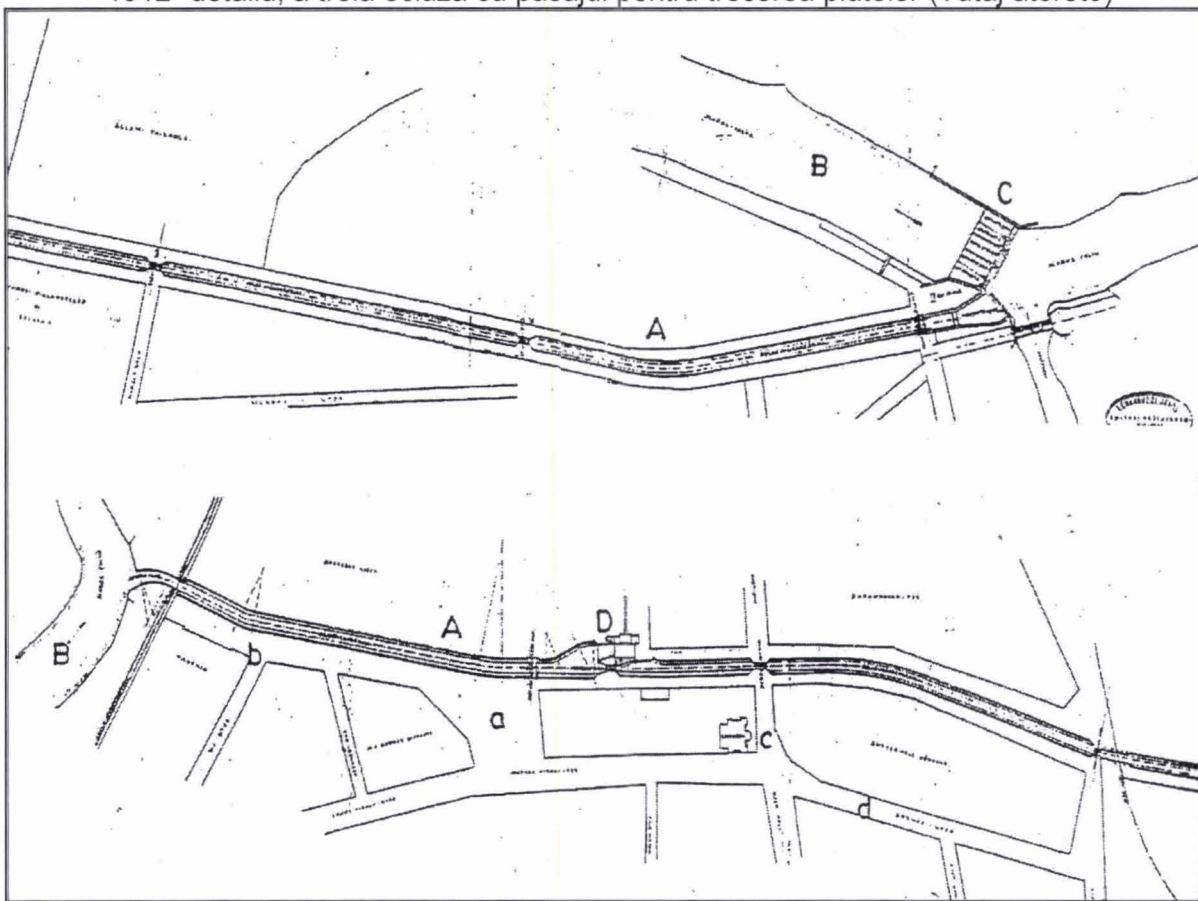

Fig. 9. Planul de situație din 11 ianuarie 1917. A- Canalele de aducțiune și evacuare a apei; B- Râul Mureș; C- Barajul; D-Uzina electrică; a- Piața Matei Corvin; b- Strada Belșugului; d- Strada Sinaia (prelucrare de I-E. Man)

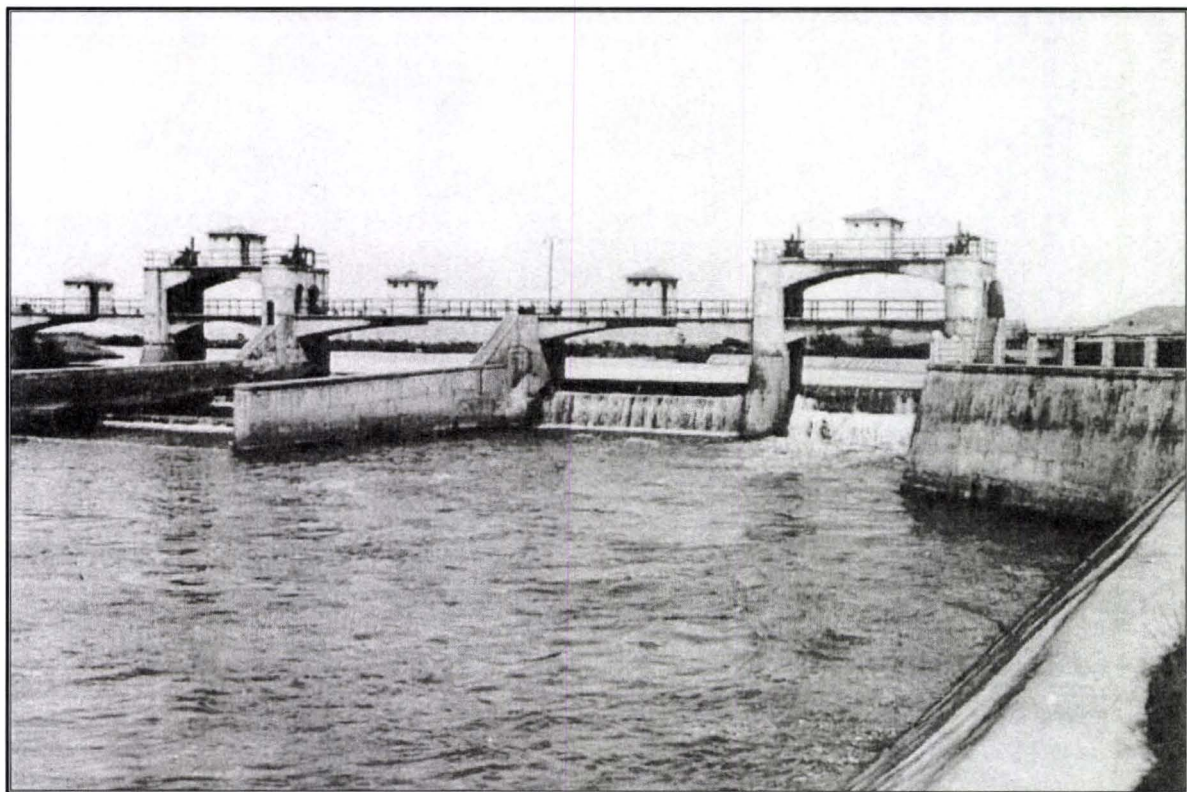

Fig. 10 Barajul râului Mureș, Târgu-Mureș, ilustrată, anii 1930; ecluza cu deschiderea mai mare era destinată trecerii plutelor

Fig. 11. Plutași trecând pluta prin ecluza barajului destinată în acest scop, 1930 (Arhiva Muzeului Județean Mureș, Secția Istorie, fototecă, inv. nr. 8207/126)

Fig. 12 Uzina electrică, Târgu-Mureș, ilustrată din 1930

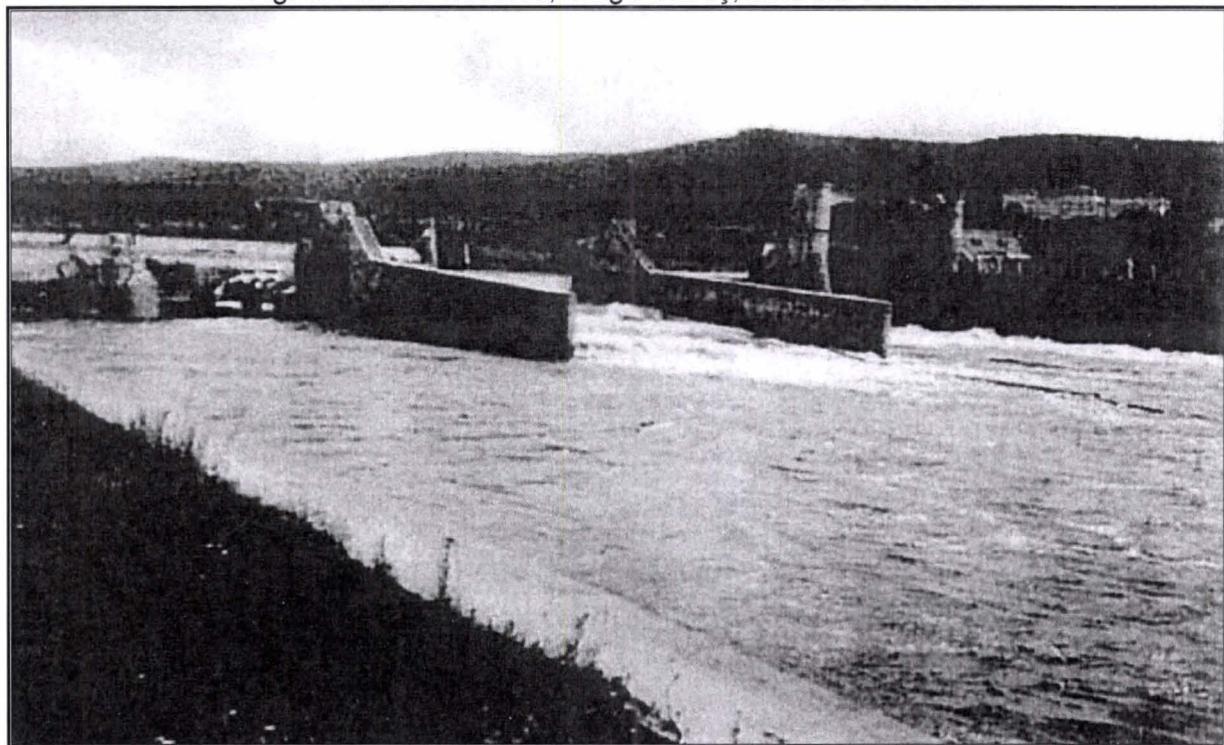

Fig. 13 Barajul după bombardamentul și dinamitarea sa din septembrie 1944

Planșe cu imagini foto realizate de Ioan Eugen Man
(după *Istorie în domeniul lucrărilor hidrotehnice la Târgu-Mureș*, manuscris)

Fig. 14. Lucrări de reparații la baraj în 2010

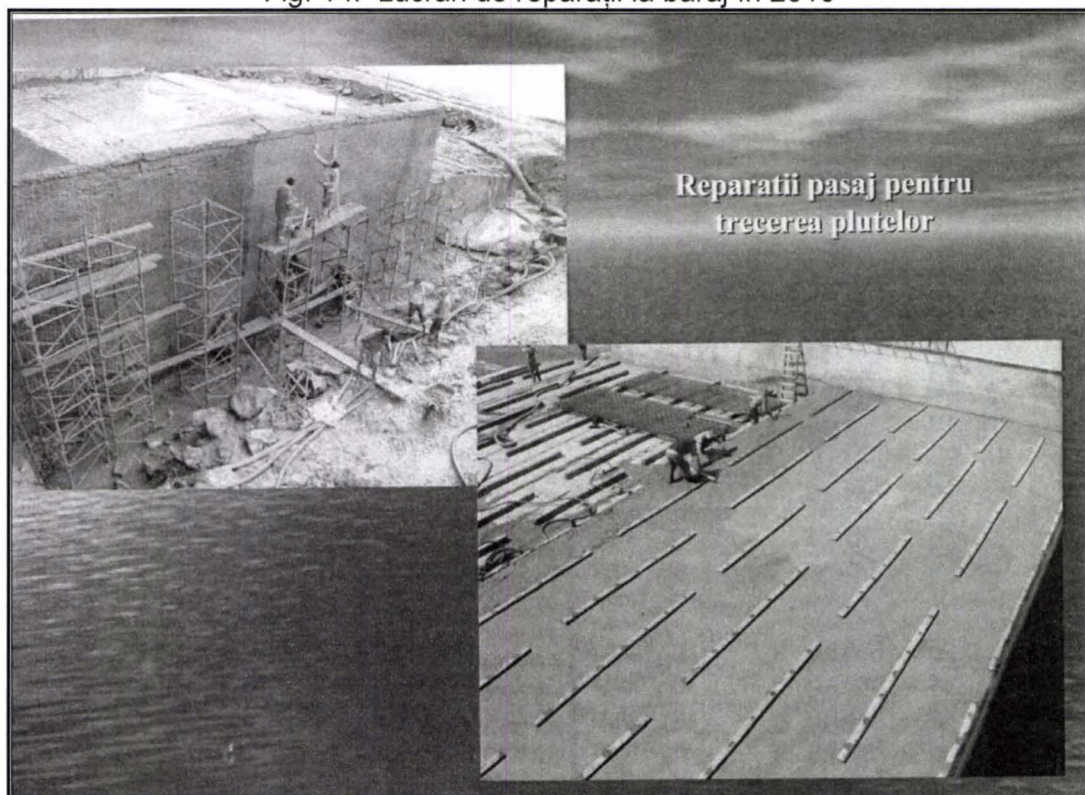
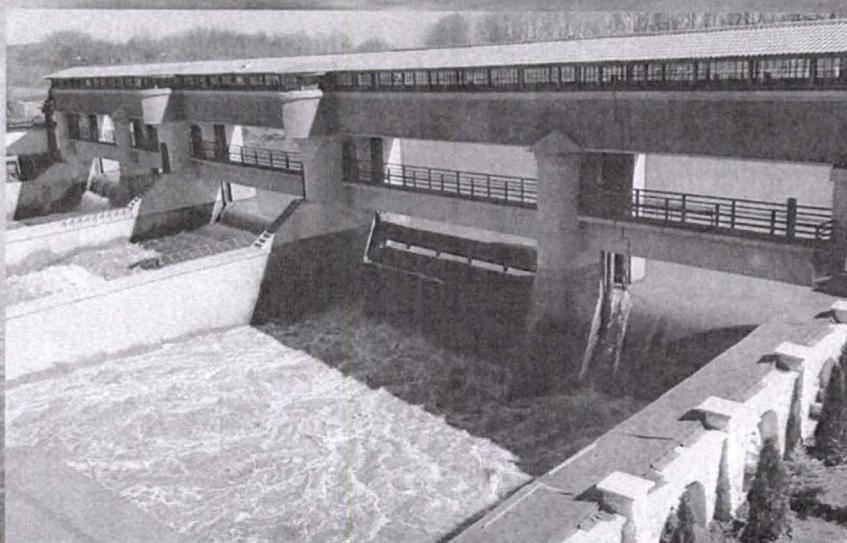

Fig. 15. Reparații la pasajul de trecere a plutelor

NOD HIDROTEHNIC TÂRGU-MUREȘ - BARAJUL DE PRIZĂ NR.1

Denumirea obiectivului: Baraj de priză nr.1 Tîrgu-Mureș;
Amplasament: Râul Mureș, cod cadastral IV-1,

Deținător: Administrația Națională „Apele Române”
Administrația Bazinală de Apă Mureș;
Unitatea de exploatare: Sistemul de Gospodărire a Apelor Mureș
Sistemul Hidrotehnic Tîrgu-Mureș.

Fig. 16.
Barajul în zilele noastre

Preotul și moartea. Cauze de deces în rândul preoților greco-catolici din Episcopia Gherla în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului XX (1856-1948)

Ciprian RIGMAN

Priests and death: causes of death among Greek Catholic priest in the Diocese of Gherla in the second half of the nineteenth century and the first half of the twentieth century (1856-1948)

Abstract

This study aims to show, based on the sample group of the clergy of the Diocese of Gherla, various causes of death in the group of the research, the main diseases of the period, their impact and frequency or the extent of the phenomenon of old age among this social category. The social class chosen for analysis is, in our opinion, a representative one in the context in which, by the kind of tasks they performed and their status as "men of God", "spiritual shepherds" of the flock of believers and as intercessors of their redemption, priests were permanently present in the community, frequently interacting with others; they entered their homes, on the occasion of deaths and when performing certain sacred functions, being directly exposed to the action of different catching diseases.

The primary documentary source of this scientific approach is the protocol of the deceased priests in the Greek Catholic Diocese of Gherla, covering a chronological period of almost a century, between the time of starting the operation of the new Diocese structure (1856) and the forced termination of its activities (1948). The extended chronological period that we investigated allowed us to capture the dynamics of various diseases, directly correlated with both the progress of medical science and the improvement of living standards of the population, due to the development of economic structures in Transylvania, starting at the middle of the nineteenth century. The analysis of the data from the Protocol revealed the presence, the pace and the impact of major epidemics or even of serious pandemics (cholera or Spanish flu). When the death of a representative of the higher clergy (bishops, canon capitulars) or median (vicars, deans, vice-deans) was mentioned in the register, we chose to mention in the footnotes the name of the deceased, the cause of death and the age, in order to provide a useful tool for research centered on the life and work of Romanian elites. To facilitate research, but also to capture more accurately the changes in terms of the incidence of various diseases (amplification or restriction of their impact), we chose to investigate the documentary information in temporal sequences of about two decades.

Keywords: clergy, Diocese of Gherla, causes of death, disease, old age

Cu caracter universal, dar și individual, moartea, probabil cea mai redutabilă constantă a existenței umane, a fost mereu prezentă în viața indivizilor, în familia lor, impunând cea mai veridică formă de egalitarism, căci în fața ei sunt anulate orice

diferențe de statut social, material sau intelectual¹. Fiecare individ, indiferent de poziția socială, religie sau sex, ajunge să conștientizeze în timpul vieții sale iminența întâlnirii cu acest fenomen implacabil și neprevăzut care este moartea².

Cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea aduce cu sine o nouă percepție a omului modern asupra morții. Spre deosebire de veacurile anterioare, când individul era predispus să accepte cu resemnare teoria Bisericii, conform căreia moartea pământească nu însemna decât o etapă temporară spre o altă viață, mai bună sau mai rea, în raport direct cu credința și faptele săvârșite de-a lungul existenței pămâtentene, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, pe fondul unor mentalități în continuă schimbare, omul se străduiește să-și construiască un „rai pământească”, atât prin atingerea unui confort material, cât și prin dezvoltarea laturii spirituale a vieții, unde regăsim, pe lângă sentimentul religios, familia, grupul de prieteni, educația și cultura³. Prin urmare, putem vorbi de un atașament mai intens al omului față de viață, căci renunțarea la realizările lumești, chiar și pentru promisiunea unei vieți veșnice pline de adevărata fericire, devine inadmisibilă, iar iminența morții e tot mai greu acceptată mental, subconștientul uman dezvoltând faimoasa „teamă de moarte”⁴. Ca atare, atașamentul tot mai profund față de viață conturează un om mai puțin dornic să guste veșnicia promisă de Biserică, sentimentul despărțirii de lumea cunoscută fiind tot mai apăsător, în relație directă cu bunurile și fericirea lăsate în urmă⁵.

Interpretată din perspectiva sentimentului religios, moartea îmbracă două forme de manifestare dihotomice: „moartea bună și frumoasă”, întruchipând finalul unei existențe umane desfășurate în deplină armonie cu preceptele și canoanele bisericești, și „moartea rea”, reprezentând finalul unei vieți în timpul căreia se neglijaseră normele spirituale și sociale trasate de Biserică⁶, constituind, astfel, o avanpremieră a patimilor viitoare⁷.

În secolul al XIX-lea, pe întreg cuprinsul continentului european, mișcarea naturală a populației implică un ritm al mortalității încă destul de ridicat. Totuși, spre finalul acestui veac, mai cu seamă după devastatoarea epidemie de holeră din anii 1872-1873, ca urmare a îmbunătățirii stării materiale a indivizilor, sub impactul direct al realizărilor revoluției industriale, aspect sesizat atât în ameliorarea sensibilă a condițiilor de habitat cât și într-o alimentație mai abundentă și mai diversificată, moartea face un mare pas înapoi în confruntarea sa cu viața. Contribuie din plin la regresul mortalității și progresele majore înregistrate în domeniul științelor medicale, mai ales în bacteriologie, igienă și chirurgie, domenii unde se impun personalități științifice prestigioase, precum Louis Pasteur, Robert Koch, Joseph Lister, Ignaz

¹ Eugen Ghiță, *Evoluția demografică a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, Presa Universitară Clujeană, 2011, p. 126.

² Camelia Stanciu, *Aspecte ale mortalității reflectate în registrele parohiale din Orăștie (1870-1900)*, în „Buletinul Cercurilor Științifice Studențești”, Alba-Iulia, nr. 14/2008, p. 61.

³ *Ibidem*, p. 62.

⁴ *Ibidem*, pp. 62-63.

⁵ Eugenia Bârlea, *Schema lui Philippe Ariès și atitudinea față de moarte în spațiul românesc*, în „Revista Bistriței”, nr. XIV/2000, p. 227.

⁶ Doru Radosav, *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (secolele XVII - XX)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1997, pp. 144-146.

⁷ Eugenia Bârlea, *Schema...*, p. 222.

Seemmelweis sau Victor Babeș⁸. Prin urmare, dezvoltarea relațiilor economice, creșterea nivelului de trai, răspândirea noțiunilor de igienă și lupta tot mai eficientă împotriva maladiilor infecțioase au contribuit decisiv la scăderea ritmului mortalității europene în a doua jumătate a secolului al XIX-lea⁹.

În ceea ce privește spațiul transilvan al perioadei menționate mai sus, în pofida dinamicilor demografice oscilante, tendința de comprimare a ritmului mortalității este evidentă, chiar dacă linia descendentă este sensibil mai lentă decât cea înregistrată la nivelul Occidentului european. Concret, valoarea ratei brute a mortalității în Transilvania scade de la 40,9‰, între 1871-1875, la 32,8‰, între 1876-1880, la 30,2‰, între 1881-1885, și la 28-29‰, în intervalul 1890-1900¹⁰. Situația este una firească, deoarece în zonele sud-est europene pătrund mai greu noile descoperiri științifice medicale, precum și măsurile implementate în Occident în domeniul politicii sanitare, în igienă și medicină. Este și motivul pentru care se încearcă amplificarea diseminării noțiunilor de igienă personală și sănătate publică în lumea rurală transilvană prin intermediul literaturii de popularizare a cunoștințelor din domeniul medical. Lucrări precum *Higiena poporală cu privire la săteanul român. Învățăture practice pentru preoți, învățători, seminarii, școli normale, licee și pentru toți cei care țin la sănătatea poporului la țară* (1884), aparținând medicului George Vuia, sau *Dietetica poporală cu deosebită considerațiune la modul de viață al țăranului român* (1897), aparținând medicului Simion Stoica, își propun să răspândească, într-o abordare lingvistică accesibilă locuitorilor din mediul rural, cunoștințe elementare despre sănătate individuală și publică¹¹.

Prin urmare, mortalitatea în Transilvania a fost influențată, pe de o parte, de coordonatele vieții economice și sociale, iar pe de altă parte, de lipsa de norme și mijloace igienico-sanitare¹². Un alt factor favorizant al ratei mai mari a mortalității în Transilvania, în raport cu indicii din Occidentul european, a fost lipsa instrucției populației, căci aici trebuie căutate cauzele igienei precare și a ignoranței cu care erau tratate bolile, inclusiv cele ale copilăriei, care augmentau serios procentul mortalității infantile¹³.

Rezumând, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Transilvania poate fi inclusă între zonele continentale cu o mortalitate medie, încă departe de ritmul scăzut de mortalitate din Europa apuseană¹⁴. Pe de altă parte, pe parcursul primei jumătăți a secolului al XX-lea, pe fondul ameliorării sensibile a nivelului de trai și a progreselor uriașe înregistrate de medicină, sesizăm un regres major al fenomenului

⁸ Daniela Deteșan, *Mișcarea naturală a populației comitatului Cluj între 1870-1910*, în *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XXI)*, coord. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădulean, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, p. 342.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Mihai Dorel Curac, *Caracteristicile evoluției demografice a comunității Greco-catolice din Aghireșu (Jud. Cluj) între 1850-1900*, în *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XXI)*, coord. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădulean, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, p. 456.

¹¹ A se vedea, în acest sens, Oana Habor, *Încercări de popularizare a cunoștințelor igienei personale și publice în Transilvania sfârșitului de secol XIX*, în „*Clujul Medical*”, nr. 3/2012, pp. 500-505.

¹² Camelia Stanciu, *Aspecte ale mortalității...*, p. 63.

¹³ *Ibidem*, p. 68.

¹⁴ Adriana Florica Muntean, *Mortalitate și morbiditate în nord-estul Transilvaniei (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea)*, în *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, coord. Ioan Bolovan, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 19.

mortalității în Transilvania, cuantificabil în creșterea duratei de viață, în reducerea impactului mortalității infantile și juvenile sau în diminuarea incidenței unor maladii (tuberculoză, tifos exantematic, hidropizie) cu efecte devastatoare până atunci.

Revenind la tematica specifică a studiului de față, se cuvine să precizăm faptul că el își propune să ilustreze, plecând de la eșantionul reprezentat de preoții greco-catolici ai Diecezei Gherla, diversele cauze ale deceselor din intervalul supus cercetării, maladiile principale ale perioadei, impactul și frecvența lor, sau amploarea fenomenului senectuții în rândul clericilor diecezeni. Palierul social ales spre analiză este, în opinia noastră, unul reprezentativ, în contextul în care, prin natura atribuțiilor și statutului lor de „oameni ai Domnului”, „de păstori spirituali” ai turmei de credincioși și intercesori ai mânturirii lor, preoții se aflau permanent în mijlocul comunității, interacționau frecvent cu ceilalți indivizi, intrau în dese rânduri în locuințele acestora, cu prilejul deceselor și a săvârșirii anumitor funcțiuni sacre, fiind expuși nemijlocit acțiunii diferitelor maladii contagioase.

Sursa documentară primară a acestui demers științific o constituie Protocolul preoților decedați ai Episcopiei Greco-catolice de Gherla, care acoperă o plajă cronologică de aproape un secol, între momentul de debut al funcționării noii structuri episcopale (anul 1856) și încetarea silită a activității acesteia (anul 1948), efect al dispozițiilor guvernului comunist condus de Petru Groza, care nu putea tolera, din considerente politico-ideologice, prezența unei instituții ce se subordona jurisdicțional unei autorități occidentale, fie ea și spirituală. Chiar dacă, în unele situații, cauza decesului înscrisă în rubricatura protocolului este formulată atipic în raport cu terminologia medicală specifică, am încercat să identificăm maladia vinovată de curmarea firului vieții respectivilor preoți pe baza simptomelor descrise de registrator. Intervalul cronologic extins care a fost supus investigației ne-a permis să surprindem dinamica diferitelor maladii, în directă corelație atât cu progresele înregistrate de științele medicale, cât și cu ameliorarea nivelului de trai al populației, ca urmare a dezvoltării structurilor economice transilvănene, începând cu mijlocul secolului al XIX-lea. Analiza datelor oferite de protocol a devoalat prezența, ritmicitatea și impactul unor epidemii majore sau chiar a unor grave pandemii (holeră sau gripă spaniolă). Atunci când registrul a consemnat decesul unui reprezentant al clerului superior (episcopi, canonici capitulari) sau median (vicari, protopopi, vice-protopopi) am optat să menționăm în notele de subsol numele defunctului, cauza decesului și vârsta acestuia, cu scopul de a oferi un instrument de lucru util cercetărilor centrate pe viața și activitatea elitelor românești. Pentru facilitarea cercetării, dar și pentru a putea surprinde cu mai mare acuratețe transformările produse sub aspectul incidenței diverselor maladii (amplificarea sau restrângerea impactului lor), am ales să investigăm informațiile documentare în secvențe temporale de aproximativ două decenii.

Tabelul 1

Tipuri de boli și cauze de deces în rândul preoților din Dieceza Gherla
între 1856-1876¹⁵

Tipul maladiei	Denumirea actuală	Denumirea consemnată în protocol	Nr. cazuri
	Tuberculoză	oftică, ftizie pulmonară, phisis pulmonaris	32

¹⁵ Sursa datelor statistice: Serviciul Județean al Arhivelor Naționale-Cluj ((în continuare SJANC-PPR) *Protocolul preoților repausați ai Episcopiei Greco-catolice de Gherla (1856-1948)*), ff. 2-42.

Boli infecțioase-contagioase	Tifos exantematic	<i>lingoare, typhus</i>	26
	Pneumonie	<i>aprindere de plămâni</i>	22
	Holeră	<i>colera, cholera</i>	12
	Varicelă	<i>vărsat de vânt</i>	4
	Meningită	<i>aprindere de creieri</i>	4
	Dizenterie	<i>disenteria</i>	1
	Difterie	<i>difteris</i>	1
	Sifilis		1
			103
Simptome morbide	Tuse	<i>tuse seacă</i>	3
	Tuse și nădușeală		1
	Nădușeală		1
	Durere de inimă		1
	Tumoare	<i>i s-a facut o bubă în grumazi și s-a nădușit</i>	1
	Durere de cap	<i>durere de cap de un an și jumătate</i>	1
	Durere de trunchi	<i>a avut durere peste mijlocul trupului</i>	1
	Ulceratie	<i>fistulă la ambele picioare</i>	1
	Durere în gât	<i>uscăciune de gât</i>	1
	Durere de piept	<i>strânsoare</i>	1
	Cangrenă		1
			13
Condiția fizică	Neputință bătrânească, slăbiciune	<i>slăbiciunea bătrâneților, debilitatea bătrâneților, adâncile bătrâneți, debilitate, bătrânețe, senectute</i>	32
	Suferință îndelungată	<i>morb îndelungat</i>	6
			38
Boli interne	Cancer de stomac	<i>putreziciunea stomacului</i>	3
	Leucemie	<i>stricarea sângelui</i>	1
	Cancer intestinal	<i>putreziciunea intestinelor</i>	1
			5
Stări patologice	Hidropizie	<i>boală de apă, hidropică</i>	18
		<i>boală uscată, morb uscat</i>	
	Hectică		17
	Gută (podagră)		5
	Litiază (calculi renali sau biliari)	<i>piatră</i>	4
	Pleurezie		4
	Alcoolism	<i>patima beției, din beutură de spirt</i>	2
	Ruptură perineală	<i>ruptură de apă</i>	1
	Splenomegalia	<i>inflamațiunea splinei</i>	1
	Hernie		1
			53
	Apoplexie (accident vascular cerebral)	<i>febră nervoasă</i>	19

Boli ale sistemului nervos	Melancolie		1
			20
Accidente	Contuzii puternice	<i>vătămătură</i>	1
	Fulgerat		1
	Ars în incendiu		1
	Înghețat	<i>a înghețat pe drum</i>	1
	Crimă		1
			5

Pentru primul dintre intervalele cronologice investigate (1856-1876) am înregistrat un număr de 347 de decese în rândul preoților, cu o medie de 16,52 decese pe an. Abateri mai mari de la medie s-au înregistrat în anii 1873, când au fost consemnate 33 de decese, efect direct al virulentei epidemii de holeră care a răvășit Transilvania, și 1870, cu 27 de decese. Vârsta medie de viață a clericilor diecezani în acest interval temporal se ridică la 57,35 de ani, un prag de etate generos pentru acele timpuri, în relație directă cu condiția materială și nivelul de instrucție superioare, în cele mai multe dintre cazuri, credincioșilor păstoriți¹⁶. Totodată, conform datelor prelucrate în tabelul de mai sus, suntem în măsură să surprindem incidența extrem de mare a segmentului bolilor infecțioase-contagioase, care reprezintă cauza decesului a nu mai puțin de 103 preoți, dintre cei 347 repertoriați statistic, adică un procent de 29,68% din numărul total al deceselor consemnate în această perioadă în rândul clericilor diecezani. Încercând o ierarhizare a acestui tip de maladii, în funcție de numărul deceselor provocate, un indicator al frecvenței și impactului lor asupra comunităților umane din acel timp, vom identifica ampla prezență și incidență a tuberculozei¹⁷ (32 de decese, însemnând 9,22% din totalitatea deceselor și 31,37% din morțile provocate de maladiile infecțioase-contagioase), a tifosului exantematic¹⁸ (26 de decese, reprezentând un

¹⁶ Ca termen de comparație, menționăm faptul că vârsta medie de viață a credincioșilor români ortodocși din Turda, neluând în calcul fenomenul mortalității infantile, se ridică, la finalul secolului al XIX-lea, la 33,74 de ani.

¹⁷ Tuberculoza este un model clasic de boală de tip social, reprezentând, în perioada studiată, unul dintre factorii cei mai importanți de scădere biologică în rândul comunității etnice românești din Transilvania. Savantul român Victor Babeș aprecia, la sfârșitul secolului al XIX-lea, că aproximativ 14% din locuitorii continentului european decedau din cauza tuberculozei, maladie cu cea mai mare arie de răspândire în marile aglomerări urbane ale Europei (Victor Babeș, *Opt conferințe publice*, Tipografia „Voința Națională”, București, 1893, p. 98). Cum moartea nu are criterii de selecție, iar tuberculoza reprezintă una dintre armele sale cele mai redutabile în această perioadă, între clericii răpuși de această teribilă maladie pulmonară îi regăsim pe vice-protopopul tractului Reteag, Trifon Mureșan, decedat la vârsta de 62 de ani, după o carieră preoțească de 32 de ani, și pe vice-protopopul tractului Cosău, Ștefan Opreșiu, trecut la cele veșnice la vârsta de doar 34 de ani, după o carieră clericală de 10 ani.

¹⁸ Tifosul exantematic este o boală infecțioasă, contagioasă și epidemică, produsă de bacilul „*Rickettsia prowazeki*” și transmisă de păduchi. După o incubatie de la 5 la 20 de zile, boala începe să se manifeste prin stări febrile, exantem rozeoliform difuz al corpului, hemoragii subcutanate, dureri difuze, confuzie mintală, depresie nervoasă și o stare toxiinfecțioasă gravă. Astăzi, datorită condițiilor superioare de igienă și a vaccinării, boala este extrem de rară (cf. www.dictionar.ro/medical/, consultat la data de 15.01.2015, ora 16:00). Regăsim în documentele vremii numeroase situații în care protopopii diecezani solicită scaunului episcopal gherlean dispensarea credincioșilor de la interdicția de a consuma carne în timpul posturilor, pentru a-și fortifica organismul în fața acestei redutabile maladii. Spre exemplu, în 9 octombrie 1867, vice-protopopul tractului Baia Mare, Teodor Szabo, solicită episcopului Ioan Vancea dispensarea credincioșilor din districtul său de la ținerea postului, din pricina apariției unor cazuri de tifos exantematic: „*Cu deosebită reverență fiască mă rog de grația*

procent de 7,49% din totalitatea deceselor și 25,49% din decesele provocate de bolile infecțioase-contagioase) și a pneumoniei¹⁹ (22 de decese, însemnând un procent de 6,34% din totalitatea deceselor din acest interval și 21,35% din decesele determinate de acest tip de maladii). Dacă urmărim impactul acestor grave maladii infecțioase pe segmente de vârstă vom observa că ele au o incidență sporită asupra categoriei vârstei mature și a începutului senectuții, când rezistența fiziologică a organismului urmează o curbă progresiv-descendentă: tuberculoza afectează, mai cu seamă, preoții cu vârsta cuprinsă între 41 și 60 de ani, în rândul cărora se înregistrează 21 de cazuri (65,62%); tifosul exantematic este mai virulent pe segmentul 31-60 de ani, pentru care sunt consemnate 19 cazuri (73,07%), în timp ce pneumonia afectează, cu precădere, clericii cu vârsta între 41 și 60 de ani, în rândul cărora repertoriem 14 cazuri (66,66%).

Un aspect particular cu privire la acest tip de maladii este reprezentat de categoria deceselor survenite în urma manifestării epidemiilor de holeră²⁰,

Prealuminării Voastre să vă îndurați a da grațioasă dispensațiune sus numiților credincioși de a putea folosi carne spre nutrimentul lor, la cazul eruperii și durărei morbului tifosului". În răspunsul său din 10 octombrie 1867, Ordinariatul episcopal acordă această dispensă de la respectarea postului, cu condiția unei vieți cumpătate din partea credincioșilor ([Serviciul Județean al Arhivelor Naționale-Cluj (în continuare SJANC-FEG)], Fond *Episcopia Greco-Catolică Gherla*, Act 2888/1867, ff. 1-2. În intervalul temporal investigat, tifosul reprezintă, printre altele, cauza decesului vice-protopopului tractului Noțig, George Stanciu, decedat la vârsta de doar 38 de ani și după o carieră clericală de 13 ani.

¹⁹ Pneumonia reprezintă motivul morții primului episcop al Diecezei Greco-catolice de Gherla, Ioan Alexi, decedat în 29 iunie 1863, la vârsta de 62 de ani, după o carieră ecleziastică însumând 38 de ani (cf. *Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918)*. Dicționar, volum întocmit de Mirela Popa-Andrei, Diana Covaci, Ana Victoria Sima, Mihaela Bedecan, Aurelia Dan, Ioșif Marin Balog, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013, p. 75).

²⁰ Holera reprezintă o boală infecțioasă acută produsă de consumul de apă sau alimente contaminate cu bacilul holeric („*Vibrio cholerae*”), descoperit, în anul 1883, de savantul german Robert Koch, în urma cercetărilor efectuate în timpul epidemiei de holeră din Egipt. Maladia se manifestă prin diaree severă, vărsături, crampe musculare, deshidratare masivă, scăderea temperaturii corpului și puls insensibil, simptome care provoacă grava alterare a stării generale și o evoluție severă spre mortalitate în cca. 50% dintre cazurile netratate. Această temută maladie exotica provine din India și țările învecinate ei din Asia de Sud, motiv pentru care era cunoscută sub numele de „holera asiatică”. La începutul secolului al XIX-lea, holera depășește limitele regiunii sale endemice din Asia de sud-est (delta Gangelui și a Brahmaputrei și zona orașului Calcutta), propagându-se, între anii 1817 și 1913, în tot restul lumii, în șase valuri succesive (pandemii de holeră) (Alexandru Bucur, *Dezastre care s-au manifestat pe teritoriul județului Sibiu*, Editura Sfântul Ierarh Nicolae, Brăila, 2012, pp. 139-140; *Dictionary of Medical Terms*, fourth edition, A&C Black Publishers, London, 2004, pp.71-72; Alexandru Keresztes *Remember – Robert Koch, unul dintre părinții microbiologiei moderne*, în „*Jurnal Medical Brașovean*”, nr. 2 supliment, 2008, p. 132). Pe parcursul secolului al XIX-lea, pe teritoriul Transilvaniei, s-au manifestat 6 epidemii majore de holeră, corespunzând anilor 1831-1832 (3 629 cazuri de îmbolnăviri, dintre care 1 436 de decese), 1836 (34 707 persoane infectate, din care 9 339 de decese), 1848 (cca. 1 000 de decese), 1855 (cca 1 049 de decese), 1866 (5 311 de cazuri de îmbolnăviri, din care 1 841 de decese), 1872-1873 (57 551 cazuri de îmbolnăviri, din care 22 053 de decese). În cadrul acțiunilor statului austriac, iar apoi austro-ungar, de profilaxie și combatere a acestei cumplite maladii epidemice, preoții au jucat un rol de maximă importanță, având menirea de a combate practicile magice și superstițiile, total ineficiente și inutile în fața acestei boli, de a populariza informațiile de ordin științific cu privire la această boală și la măsurile de

consemnate cu mare frecvență la nivelul Transilvaniei pe tot parcursul secolului al XIX-lea.

Molimele din anii 1866²¹, 1869 vor avea un impact minor în rândul clericilor diecezan, provocând, în ambele cazuri, un singur deces, în pofida faptului că mulți dintre preoții-parohi s-au implicat în mod direct, prin acțiuni spirituale (practici devoționale excepționale) și curative, în limitarea proporțiilor și a efectelor valului epidemiologic. Spre exemplificare, prezentăm cazul preotului din Biserica Albă, care va celebra o liturghie sacră pentru încetarea epidemiei de holeră din parohia sa, într-o zi care nu impunea un asemenea serviciu spiritual. În scrisoarea sa din 5 noiembrie 1866, preotul din Biserica Albă, Mihail Kökenyészdi²², în același timp și asesor consistorial, prezintă Ordinariatului diecezan ravagiile demografice pricinuite de epidemia de holeră în parohia sa: *„Epidemia așa-numită choleră, luându-și începutul a grasa în parohia aceasta, abia stătătoare din 702 suflete, din 25 septembrie a. c. până în 16 a lunii octomvre au răpit 75 de suflete, între care durere! cele mai multe au fost mame! Azi cu o mulțime însemnată e plin satul care se numesc orfani și între aceștia cei mai mulți numai cu timpul vor ști de [la] alții că au avut și ei mame!”*. În asemenea împrejurări tragice, preotul va decide, împreună cu întreaga comunitate de credincioși, celebrarea zilei de 15 octombrie drept sărbătoare

combateră a ei, de a procura o cantitate minimă de medicamente necesare tratării holerei în enoriile păstorite, de a solicita credincioșilor respectarea unor norme sociale și igienice stricte (abținerea totală de la consumarea băuturilor alcoolice, spălarea fructelor, aerisirea și igienizarea locuințelor, evitarea spațiilor supraaglomerate) și de a-i îndemna pe enoriași să se alimenteze corespunzător în timpul manifestării epidemiilor, pentru a mări rezistența organismul în fața holerei, insistând, astfel, pentru consumul de carne, dar și a altor alimente „de dulce”, chiar și în intervalul posturilor religioase, aplicând, în acest sens, dispozițiile primite de la centrele episcopale (cf. Ioan Bolovan, *Aspecte privind impactul demografic și mental al epidemiilor în spațiul ardelean în secolul al XIX-lea, în Națiune și europenitate. Studii istorice. In honorem Magistri Camili Mureșanu*, volum îngrijit de Nicolae Edroiu, Susana Andea, Șerban Turcuș, Editura Academiei Române, București, 2007, passim). În viziunea savantului român Victor Babeș, epidemiile de holeră puteau fi preîntâmpinate printr-o mai bună sistematizare a localităților, în sensul asigurării unei ape potabile pure biologic și a edificării unui sistem de canalizare eficient, căci bacilul holeric contamina apa prin dejecțiile celor bolnavi de holeră (cf. Victor Babeș, *Șease conferințe publice ținute la începutul anului 1902*, Tipografia „Gazetei Săteanului”, București, 1902, pp. 28-29).

²¹ Epidemia de holeră din anul 1866 a afectat întregul continent european. Spre exemplu, în Londra anulului 1866, în intervalul 21 iulie - 1 septembrie, au murit din pricina holerei 3404 indivizi, cu o medie de peste 100 de decedați pe săptămână (cf. W. Luckin, *The Final Catastrophe – Cholera in London, 1866*, în „*Medical History*”, vol 21, nr. 1/1977, p. 32, nota 2). Presa românească a vremii a consacrat numeroase știri cu privire la evoluția și impactul holerei în Ungaria, acolo unde, în toamna anului 1866, 19 comitate erau afectate de această maladie, o situație delicată fiind înregistrată în orașele Buda și Pesta (localitățile se unesc administrativ în anul 1867), acolo unde boala contamina, cu precădere, populația săracă din suburbii, vârful epidemiologic fiind atins la finalul lunii septembrie, atunci când se înregistrează peste 100 de decese pe zi, atât în rândul civililor, cât și în rândul militarilor. Gazetarii timpului menționează, de asemenea, faptul că maladia se răspândește, începând cu luna septembrie, în zona Aradului, Timișoarei, Oradiei și Beiușului, populația urbană căutând refugiu din calea maladii în zonele rurale, mai puțin expuse acțiunii bacilului holeric, datorită unui mai pronunțat imobilism demografic. (vezi „*Familia*”, nr. 29/1866, p. 347; nr. 30/1866, p. 359; nr. 31/1866, p. 371; nr. 34/1866, p. 408).

²² Viitor vice-protopop al tractului Cosău, iar ulterior, între 1879-1887, vicar al Maramureșului. În timpul vicariatului său s-a înființat Reuniunea învățătorilor români din Maramureș și s-a dotat material parohia greco-catolică românească a Sighetului (cf. Constantin Diaconovich, *Enciclopedia română*, tom III, Sibiu, 1904, p. 21).

legală, oficiind în biserica parohială și o liturghie în onoarea Sfintei Maria Magdalena și a Sfântului Foca, chiar dacă, în sinaxar, ziua dedicată acestor sfinți cădea pe 22 iulie. Preotul își argumentează decizia de a ține slujbă divină în 15 octombrie în onoarea celor doi sfinți, arătând că, în anul 1832, satul a fost răvășit de o altă epidemie de holeră, care s-a sfârșit ca prin minune în ziua de 22 iulie, zi dedicată, în calendar, Sfintei mironosițe Maria Magdalena și Sfântului martir Foca. În fața acestui miracol divin, credincioșii au făcut un legământ înaintea lui Dumnezeu, ca ziua de 22 iulie, pe stil vechi, să fie prăznuită ca sărbătoare legală în parohia lor, pentru ca *„Dumnezeu să ferească satul acesta și tote cetățile și satele de ciumă, foamete și alte rele”*. Preotul Kökenyészdi afirmă că, din anul 1856, de când servea în parohia Biserica Albă, în care se și născuse, a ținut această zi drept sărbătoare legală, celebrând *„cultul dumnezeiesc cu toată strictețea”*. Cu timpul, însă, credincioșii au uitat de jurământul făcut lui Dumnezeu și au nesocotit această zi de sărbătoare, drept urmare holera s-a abătut din nou peste sat: *„...însă următorii părinților noștri în parte uitându-se de votul părinților lor, au început a se lăsa de serbarea zilei acestea, săvârșind lucruri manuale, ba nici compărând unii la Santa Biserică în acea zi”*. Miracolul divin se produce din nou în anul 1866, pentru că, în urma oficierei serviciului sacru în onoarea Sfintei Maria Magdalena și Sfântului Foca și a reconfirmării legământului comunității față de Dumnezeu, în privința ținerii zilei de 22 iulie ca sărbătoare legală, epidemia de holeră încetează brusc în comună, în ziua de 16 octombrie. Trecând în revistă toate aceste fapte, impregnate de miracol dumnezeiesc, preotul solicită episcopului Ioan Vancea, în numele enoriașilor săi, aprobarea prăznuirii zilei de 22 iulie ca sărbătoare legală în comunitatea din Biserica Albă, în onoarea sfinților protectori Maria Magdalena și Foca.

În 8 noiembrie 1866, vicarul Maramureșului, Mihail Pavel, trimite o scrisoare Ordinariatului, prin care susține cererea preotului și enoriașilor din Biserica Albă, laudând totodată curajul și sânguința de care a dat dovadă preotul Kökenyészdi în timpul epidemiei de holeră din parohia sa: *„...mai sus numitul Domn Preot cât timp au grasat cholera, morbul acesta epidemicu în Băserica Albă, a dovedit față de poporenii săi un zel pastoral vrednic de recunoștință, căci pe lângă tote că are familie numeroasă și e constatat că morbul e lipicios, Domnia sa n-au pregetat fără frică, cu cea mai mare constanță și diligență, a vizita pre cei morboși, ba le duce singur și leacuri și dă instrucțiune casanilor ce să facă și cum să trateze cu dâșii, peste decursul timpului cholelei nici barem pe una oră ieșind afară din parohia sa”*. În 17 noiembrie 1866, Ordinariatul îi răspunde vicarului Mihail Pavel, aprobând ziua de 22 iulie drept sărbătoare legală pentru comunitatea din Biserica Albă și laudând zelul arătat de preotul Kökenyészdi în timpul epidemiei de holeră: *„...să spui acelor poporeni că îi facultăm ca să serbeze această zi de sărbătoare, însă așa să o serbeze după cum se cuvine, mergând la biserică, să o petreacă în lucruri plăcute lui Dumnezeu, totodată, ți se lasă ca preotului din Biserica Albă, pentru zelul arătat în îngrijirea celor morboși, să-i spui deplina noastră îndestulare, dându-i-se prin aceste, din partea Consistoriului acestuia lauda și recunoștința meritată”²³*. Ca urmare a zelului, curajului și grijii purtate mirenilor săi în timpul epidemiei de holeră, Mihail Kökenyészdi va fi transferat, prin dispoziția episcopală din 4 decembrie 1866, în populata și bogata parohie Bârsana, din cuprinsul protopopiatului Cosău²⁴.

²³ SJANC-FEG, Act 3880/1866, ff. 1-5 v.

²⁴ *Ibidem*, Act 4079/1866, f. 1 r.-v.

Dacă epidemiile din anii 1866 și 1869 au avut un impact redus asupra acestei categorii socio-profesionale, nu suntem în măsură să afirmăm același lucru despre virulenta molimă holerică din anul 1873²⁵, care provoacă decesul a nu mai puțin de 10 preoți diecezani. Pe categorii de vârstă observăm faptul că holera afectează, cu preponderență, intervalul maturității și al începutului senectuții, 8 dintre cei 12 clerici care au pierdut lupta cu această teribilă maladie putând fi încadrați în intervalul 41-60 de ani.

Celelalte boli de natură infecțioasă-contagioasă sunt o prezență mai degrabă minoră în rândul slujitorilor altarului, determinând un număr sensibil mai mic de decese: varicela²⁶ – 4, meningita – 4, dizenteria – 1 sau difteria – 1. Remarcăm și un caz de sifilis la un preot de 39 de ani, căsătorit și cu 3 copii, fapt de natură să indice, cel mai probabil, un comportament social și moral deviant, departe de norma prescrisă de canoanele bisericești.

Simptomele morbide sunt prezente și ele la rubrica privind cauzele de deces ale clericilor diecezani, fiind reprezentate, pentru acest interval temporal, de dureri în gât și tuse (însoțită, de multe ori, de transpirație abundentă – *nădușeală*), fenomene fiziologice asociate unor infecții microbiene sau virotice ale aparatului respirator; dureri de inimă, de cap, piept sau trunchi, consecințe directe ale unor afecțiuni interne; ulceratii, tumori sau cangrene, efecte ale unor boli incurabile, dar și urmări nefericite ale unui sistem medical incipient și, prin urmare, deficitar.

Condiția fizică precară, fie că ne referim la copii, persoane mature sau bătrâni, a reprezentat un obstacol major în lupta pentru supraviețuire în condițiile de viață existente la mijlocul secolului al XIX-lea. Debilitatea fizică afectează și segmentul preoților ajunși la vârsta senectuții (32 de cazuri), fiind consemnată matricular, în cazul celor trecuți de 60 de ani, cu apelative sugestive: „*slăbiciune totală*”, „*adânci bătrâneți*”, „*debilitatea bătrâneților*” sau „*slăbiciunea bătrâneților*”. Suferința îndelungată, surprinsă și în cazul clericilor (6 cazuri), a constituit un alt impediment în disputa omului cu moartea.

Maladiile incurabile, ce îmbracă forma diferitelor tipuri de cancer (de stomac, intestinal²⁷ sau leucemie) completează și ele, în perioada analizată, tabloul morbid al acestui segment socio-profesional.

Decesele survenite în urma unor stări patologice, prelungite perioade de timp mai lungi sau mai scurte, scot la lumină două maladii cu impact major asupra stării de sănătate a preoților diecezani, în relație directă cu standardul vieții și calitatea

²⁵ În vara anului 1872 epidemia de holeră este prezentă deja în Rusia, cazuri izolate semnalându-se și în Bucovina austriacă, valul pandemic ajungând, în vara lui 1873, pe întreg teritoriul Monarhiei dualiste, în pofida severelor măsuri de carantină impuse de autoritățile imperiale la frontiera cu statul imperial rus. În iunie 1873, holera bântuie prin Cluj, unde răpește 8 vieți în primele 3 zile. Punctul de maxim apogeu al valului epidemiologic este atins în Transilvania la final de iulie și început de august, afectând, mai cu seamă, comunitățile din Hațeg, Petroșani, Orăștie, Cluj și Bistrița, stingându-se abia în septembrie, după ce a trimis în brațele morții 35 000 de oameni în Ardeal și Partium (Ofelia Mora, *Considerații asupra epidemiei de holeră din 1873 în Transilvania*, în „*Buletinul cercurilor științifice studențești*”, *Arheologie-Istorie*, nr. 3/1997, pp.109-110).

²⁶ Varicela reprezintă și cauza morții vice-protopopului tractului Eriu, Demetriu Hossu, decedat la vârsta de 77 de ani, după ce slujise credincioșilor nu mai puțin de 48 de ani.

²⁷ Cancerul intestinal este maladia care taie firul vieții vice-protopopului tractului Sighet, Alexandru Lazăr, trecut în eternitate la vârsta de 62 de ani, după o carieră preotească de 36 de ani.

nutriției: hidropizia²⁸ și hectica²⁹. Între celelalte stări patologice vinovate de degradarea organismului și evoluția lui spre implacabilul final se numără guta (podagra)³⁰, litiaza biliară sau renală³¹, pleurezia³², alcoolismul sau hernia.

Prezența celor 2 cazuri de alcoolism între stările patologice care au evoluat spre colaps este în măsură să ne reamintească faptul că, alături de modelul ideal al preotului, imaginat și solicitat de autoritățile episcopale, demn purtător al reverendei și al titulaturii de „Mărit Onorat Domn”, cap de familie responsabil cu bunăstarea materială și spirituală a familiei sale, gospodar model și lider al comunității, alături de ceilalți reprezentanți ai elitei rurale, îl regăsim, într-o proporție sensibil mai redusă, și pe preotul devenit victimă a naturii sale umane, căzut în păcatele lumești care marcau, de multe ori, și masa enoriașilor păstoriți.

Tabloul morbid al acestei categorii socio-profesionale este întregit de maladii ale sistemului nervos, cu deosebire de apoplexie (accident vascular), care produce un număr de 19 decese (5,47% din numărul total de decese), reprezentând, în intervalul supus cercetării, a patra cauză majoră de deces în rândul preoților diecezani, afectând, mai cu seamă, segmentul de vârstă 51-80 de ani (57,89% din cazuri).

Pe lângă bolile enumerate deja, accidentele generate de neprevăzutul cotidian, ca și gradul de infraționalitate, au generat un număr de 5 decese. Între accidentele cu efect mortal în rândul clericilor diecezani putem repertoria contuziile puternice, manifestările violente ale naturii sub forma fulgerelor, înghețul sau incendiile. O adevărată dramă umană se petrece în data de 10 iulie 1876, în parohia Girocuța, parohul local Ioan Gonțiu decedând în incendiul declanșat la casa parohială. De o soartă tristă are parte și venerabilul paroh Dimitrie Pop din Ulciug, în vârstă de 80 de ani, dintre care 52 de ani de preoție, care va fi găsit, într-o zi friguroasă de iarnă a anului 1870, „înghețat pe drum”.

²⁸ Hidropizia, numită și ciroză hidrică, boală de apă sau dropică, este o stare patologică manifestată prin acumularea de lichid seros în țesuturi. Boala este determinată, cu precădere, de afecțiuni renale sau de insuficiență cardiacă congestivă (cf. Eugen Ghiță, *Evoluția demografică...*, p. 151, nota 40).

²⁹ Hectica reprezintă o stare tuberculoasă cu stare febrilă lentă, lungă și alternantă, iar simptomatologia maladiei include febră, frisoane, transpirații și înroșirea feței (*Ibidem*, nota 41). Avram Dragoș, protopopul tractului Eriu, este unul dintre reprezentanții clerului median al cărui deces se află în directă relație cu această stare patologică.

³⁰ Cunoscută în trecut drept „boala regilor” sau „boala oamenilor bogați”, guta sau podagra reprezintă o stare patologică determinată de o tulburare a metabolismului, mai precis de acumularea unui nivel ridicat de acid uric în sânge. În timp, acidul uric se cristalizează, iar cristalele se depun pe încheieturi, tendoane și pe țesuturile din jurul lor. Boala se manifestă prin atacuri dese de artrită inflamatorie acută (încheieturi umflate, roșii, moi și febrile), dar se poate prezenta și ca depozite de urați, calculi renali sau nefropatie urică (cf. www.dictio.ro/medical/, consultat la data de 20.01.2015, ora 23:03). Guta este menționată drept cauză a decesului vice-protopopului tractului Beclean, Demetriu Graur, dispărut din lumea pământeană la 54 de ani, după ce slujise la altar 34 de ani.

³¹ Litiaza figurează în registru drept motiv al morții prepozitului capitular Macedon Pop, deces survenit în anul 1873, la vârsta de 64 de ani.

³² Pleurezia reprezintă o stare patologică manifestată prin inflamația acută sau cronică a pleurei, determinată, cel mai adesea, de o infecție pulmonară însoțită de un lichid limfatic (exsudat), localizat între pleura viscerală și pleura parietală. În general, boala evoluează în două stadii, inițial uscat, urmat de stadiul în care apare un exsudat abundent (cf. www.dictio.ro/medical/, consultat la data de 21.01.2015, ora 15:35). Afecțiunea a reprezentat, în intervalul de timp studiat, cauza decesului vice-protopopului tractului Eriu, Grigore Popdan, a protopopului tractului Șamșud, Grigore Gael și a protopopului Periceului, Ioan Lobonțiu, cel din urmă decedat la 53 de ani, dintre care 30 în slujba credincioșilor.

Un caz mult mediatizat în presa vremii, a fost cel legat de asasinarea vicarului foraneu de Năsăud, Anchedim Pop, fratele viitorului vicar năsăudean și prepozit capitular gherlean Macedon Pop, care, în noaptea de 1 decembrie 1858, va fi strângulat și apoi aruncat în apele Someșului Mare. Iată ce relatează bunăoară, despre această oribilă crimă, un articol corespondență apărut în periodicul „Gazeta Transilvaniei”: *„Cu sângele înghiețat în vine prind până la mână spre a vă anunța una templare forte tristă, adecă mörtea silnică a unui bărbat așezat în una demnitate mai înaltă besericească, Anchedimu Pop, noul vicar for[aneu] din Năsăud, nu e mai mult! El în noaptea spre 1 Decembre a căzut victimă nevinovată unor ucigași varvari [n.n., barbari], care, după ce în somnul cel dintâi l-ar fi sugrumat cu un ștergariu, legat de picioare și cu mâinile la spate, spânzurându-i o piatră mare la gât, l-au aruncat într-un canal al Someșului ce curge pe sub grădina casei vicariale, unde numai după una cercare lungă, după scurgerea apei, l-au aflat tot crunt. Mai mulți dintre suspecți sunt arestați și e speranță că în scurt vor deveni în mâna județului criminal, și nici că se poate ca o faptă atât de înfiorătoare și varvară să rămână ascunsă, căci mâna lui Dumnezeu îi va ajunge oriunde”*³³.

Ritmul destul de ridicat al morbidității din această perioadă poate fi explicat și prin faptul că un număr relativ mic de clerici diecezeni figurează pe listele de pacienți obișnuiți ai unor medici curanți³⁴ (doar 83, reprezentând 23,91% din totalitatea celor repertoriați), prin urmare, starea de sănătate a celor mai mulți dintre ei rămâne o problemă care depinde încă de destin sau hazard, și nu una pentru care știința medicală a acelor timpuri se dovedise neputincioasă în găsirea unui remediu adecvat. Era, pe de o parte, un efect al unui sistem medical încă neconsolidat, departe de cel regăsit la scara întregului Imperiu sau la nivelul Ungariei imperiale, exprimat și printr-o prezență insuficientă a medicilor la nivelul Transilvaniei³⁵, iar, pe

³³ „Gazeta Transilvaniei”, nr. 71/1858, p. 288; Cu toată ancheta declanșată de autoritățile judiciare pentru elucidarea acestei morți suspecte, în lipsă de probe și de martori, nu s-a ajuns la niciun rezultat concret, Curtea judiciară vieneză îmbrățișând, în final, teza suicidului. Decizia instanței vieneze nu a fost acceptată de Macedon Pop, viitorul vicar foraneu al Năsăudului, pe motiv că starea sufletească a fratelui său mai mic nu reclama nicidecum o asemenea decizie extremă. În epocă, au existat destule voci care au pledat pentru teza asasinatului, mai ales că decedatul a fost găsit cu mâinile legate la spate și o piatră agățată de gât (*Canonici, profesori și vicari foranei...*, pp. 300-301).

³⁴ Pentru acest prim interval temporal am identificat un număr de 45 de medici curanți ai clericilor Diecezei Gherla, covârșitoarea lor majoritate de origine germană și maghiară, provenind din centre precum Cluj, Bistrița, Satu Mare, Seini, Dej, Gherla, Zalău, Sighet, Ocna Dej, Cehu Silvaniei, Șimleul Silvaniei, Tășnad sau Carei. Între medicii perioadei am regăsit doar 3 de origine română: Daniel Pop (născut în Dej, absolvent al Facultății de Medicină din Buda în anul 1842), Ștefan Pop (născut în Șard, absolvent al școlii medico-chirurgicale din Cluj și al Facultății de Medicină din Viena, cea din urmă finalizată în anul 1862, medic primar districtual, iar apoi județean, profesor de igienă la liceul năsăudean, autor de articole de specialitate publicate în diverse reviste vieneze) și Vasile Cornea (de fapt chirurg, absolvent al școlii medico-chirurgicale din Cluj în anul 1868) (cf. Valeriu Bologa, *Contribuțiuni la istoria medicinei din Ardeal*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, 1927, pp. 31, 33, 39).

³⁵ În anul 1858, la scara întregii Transilvanii, pot fi identificați 83 de medici, 158 de chirurgi (personal medical cu instrucție inferioară însușită la școala medico-chirurgicală din Cluj, înființată în anul 1775 și transformată în anul 1872 în Facultatea de Medicină) și 1066 de moașe (cf. Nicolae Victor Fola, *Considerații privind situația elitelor românești din Transilvania în perioada modernizării (1850-1918)*, în „Marisia”, XXXII-XXXIII, Târgu-Mureș, 2013, p. 123). Pentru anul 1863 repertoriem pe tot cuprinsul Transilvaniei un număr de 94 de medici, 157 de chirurgi și 561 de moașe specializate. Ca atare, la data menționată, înregistrăm la nivelul Transilvaniei un medic la 21 500 de locuitori și un chirurg la 13 000 de locuitori. În ceea ce privește spitalele publice, finanțate din bugetul statului, ele se regăsesc în anul 1863 în număr de 7, la Cluj, Târgu-Mureș, Sibiu, Turda, Făgăraș, Sfântu Gheorghe și Miercurea

de altă parte, o consecință a naturii umane, prea puțin obișnuită atunci cu ideea utilității asistenței și controlului medical periodic.

Dacă ar fi să ne referim la fenomenul senectuții, cel care ne indică măsura vigurozității fizice a unui segment social sau al unei comunități, atunci ar trebui să subliniem faptul că un număr de 74 de clerici diecezeni reușesc să depășească, în intervalul de timp cercetat, vârsta de 70 de ani, reprezentând un procent deloc mic, de 21,32%. Condițiile mai bune de viață ale preoților în raport cu masa enoriașilor, cumpătarea, eliminarea exceselor sau moștenirea genetică au fost tot atâția factori favorizanți ai unei longevități ridicate³⁶. Între preoții venerabili care reușesc să amâne momentul implacabil al întâlnirii cu moartea dincolo de pragul de 90 de ani, având, prin urmare, cariere preoțești, de multe ori, impresionante, se numără Demetriu Mureșan, parohul moralist din Copru, decedat la vârsta de 99 de ani, după 47 de ani de serviciu divin, Teodor Oprișiu, parohul moralist al Cuceului, stins din viață la vârsta de 97 de ani, după 43 de ani de trudă în „*via Domnului*”, Demetriu Mureșan, parohul moralist din Sic, decedat la vârsta de 96 de ani, după 42 de ani de preoție, sau Gavril Brehariu, parohul moralist din Pinticul Român, decedat la vârsta de 93 de ani, după o carieră preoțească însumând 53 de ani. Pentru intervalul temporal analizat, cea mai lungă carieră preoțească a avut-o preotul moralist din Feldru, Ioan Pop, decedat la vârsta de 80 de ani, după ce slujise la altar credincioșilor nu mai puțin de 60 de ani.

Tabelul 2

Tipuri de boli și cauze de deces în rândul preoților din Dieceza Gherla între 1877-1897³⁷

Tipul maladiei	Denumirea actuală	Denumirea consemnată în protocol	Nr.cazuri
Boli infecțioase-contagioase	Tuberculoză	<i>oftică, ftizie pulmonară, phisis pulmonaris</i>	56
	Pneumonie	<i>aprindere de plămâni</i>	37
	Tifos exantematic	<i>lingoare, typhus</i>	12
	Varicelă	<i>vărsat de vânt, lovire de vânt</i>	4
	Meningită	<i>aprindere de creieri</i>	3
	Holeră	<i>colera, cholera</i>	2
	Hepatită	<i>gălbenare</i>	2
	Malarie	<i>friguri</i>	1
	Dizenterie	<i>disenteria</i>	1
	Gripă	<i>influență</i>	1
			119
Simptome morbide	Durere de picior	<i>orbalt</i>	4
	Durere de inimă	<i>morb de inimă</i>	3
	Durere de piept	<i>strânsoare</i>	3
	Durere de cap		2
	Convulsii		2
			14

Ciuc. Se adăugau 3 spitale cu specific oftamologic, la Sibiu, Târgu-Mureș și Brașov, și un mic număr de spitale private (12-15) și infirmerii comunale, pentru tratarea bolilor venerice (Valeriu Bologa, *Contribuțiuni la istoria medicinei...*, p. 19).

³⁶ Eugen Ghița, *Evoluția demografică...*, p. 147.

³⁷ Sursa datelor statistice: SJANC-PPR, ff. 42-96.

Condiția fizică	Neputință bătrânească, slăbiciune	<i>slăbiciunea bătrâneților, debilitatea bătrâneților, debilitate finală, adâncile bătrâneți, debilitate, bătrânețe, senectute</i>	21
			21
Boli interne	Cancer de stomac	<i>putreziciunea stomacului</i>	6
	Cancer de ficat (ciroză hepatică)	<i>putreziciune de ficat (mai), morb cronic la ficat</i>	4
	Cancer (neprecizat organul afectat)	<i>rac</i>	4
	Leucemie	<i>stricarea sângelui</i>	1
	Cancer intestinal	<i>putreziciunea intestinelor</i>	1
			16
Stări patologice	Hidropizie	<i>boală de apă, hidropică, hidropia</i>	17
	Hectică	<i>boală uscată, morb uscat</i>	5
	Ruptură perineală	<i>ruptură de apă</i>	3
	Catar acut intestinal	<i>cathar</i>	2
	Astm bronșic	<i>asthm</i>	2
	Pleurezie	<i>apa-pleuria</i>	2
	Hernie	<i>hernia incarcerationata</i>	1
	Insuficiență renală		1
	Hematuria	<i>urinare de sânge</i>	1
	Reumatism	<i>amorteala corpului urmată din rheuma</i>	1
	Hemoroizi	<i>hemoroide</i>	1
	Colică intestinală	<i>aprindere de intestine</i>	1
	Ocluzie intestinală	<i>înfășurarea intestinelor</i>	1
	Timpanită (otită)	<i>tympanitis</i>	1
			39
Boli ale sistemului nervos	Apoplexie (accident vascular cerebral)	<i>febră nervoasă</i>	29
	Paralizie cerebrală	<i>alienațiune, paralizie de creieri</i>	1
			30
Accidente	Contuzii puternice	<i>vătămătură</i>	2
	Fracturi	<i>ruperea unui picior</i>	1
	Omorât de animal	<i>zdrobit prin lovitură de cal în cap; aruncat de cal</i>	2
	Neglijență	<i>a căzut din podul casei</i>	1
			6
Infecții	Septicemie	<i>infecțiunea celor din lăuntru provenită din convulsiunea de sânge</i>	1
			1

Pentru intervalul 1877-1897 am repertoriat un număr de 321 de decese în rândul preoților diecezani, cu o medie anuală de 15,28 decese, puțin mai scăzută decât valoarea înregistrată în secvența temporală anterioară. Nu suntem în măsură

să consemnăm abateri sensibile de la medie, semn că, în această secvență temporală, nu se mai produc mari epidemii, generatoare a unor indici superiori de mortalitate. Vârsta medie de viață a clericilor rămâne relativ neschimbată în raport cu intervalul analizat anterior, fixându-se la pragul de 57,83 de ani.

Impactul deosebit de virulent al maladiilor infecțioase-contagioase rămâne o constantă și în această perioadă, ele fiind responsabile pentru decesul a 119 de clerici, adică un procent de 37,07%, valoare mai ridicată cu aproape 10 procente decât cea consemnată în intervalul temporal anterior. Se delimitează net, în cadrul acestei categorii de boli, tuberculoza³⁸, mult mai incidentă decât în perioada precedentă (56 decese, reprezentând 17,44% din totalitatea deceselor și 47,05% din cele provocate de acest tip de maladii), și pneumonia³⁹ (37 decese, adică 11,52% din numărul total al deceselor și 31,09% din cele generate de bolile infecțioase-contagioase). Datele consemnate în protocol indică o dinamică diferită a tuberculozei pe segmente de vârstă în raport cu perioada investigată anterior, în sensul în care maladia afectează acum, mai cu seamă, categoria clericilor tineri (20-30 de ani), care reprezintă un procent de 42,55%. Pneumonia rămâne virulentă pe segmentul de vârstă 51-70 de ani, unde se înregistrează 58,82% dintre cazuri.

Dacă în cazul tuberculozei și a pneumoniei sesizăm o augmentare a impactului social, tifosul exantematic cunoaște un recul al incidenței, provocând decesul în doar 12 situații (3,73% din totalitatea deceselor și 10,08% dintre cele generate de acest segment de maladii). Celelalte maladii infecțioase-contagioase cu acțiune mai redusă asupra stării de sănătate a acestui corp social au fost: varicela – 4 decese, meningita – 3, holera – 2, hepatita – 2, malaria – 1, dizenteria – 1 și gripa – 1. Remarcăm cele două cazuri de holeră, ambele înregistrate la finalul anului 1893, în contextul ultimei apariții a acestei cumplite maladii epidemice în spațiul românesc al secolului al XIX-lea⁴⁰.

³⁸ Între clericii răpuși de tuberculoză se numără și protopopul tractului Șomcuta, Atanasie Cotoțiu, decedat în anul 1891, la vârsta de 72 de ani, după o carieră ecleziastică însumând 45 de ani.

³⁹ Pneumonia reprezintă cauza morții vicarului foraneu al Năsăudului, Grigore Moisil, decedat în anul 1891, la vârsta de 77 de ani, dar și a canonicului lector, Demetriu Coroianu, fostul vicar foraneu al Silvaniei, decedat în același an, la vârsta de 78 de ani.

⁴⁰ Declanșată în localitatea Meshed din Persia, în luna mai a anului 1892, epidemia de holeră ajunge în spațiul central-european în anul următor, fiind importată din Imperiul Rus, acolo unde teribila maladie face ravagii încă din 1892, provocând, printre altele, moartea marelui compozitor Piotr Ilci Ceaikovski, decedat în data de 6 noiembrie 1893, în timpul epidemiei de holeră din Sankt Peterburg (pentru impactul holerei în spațiul rus, vezi Frank Clemow, *The Cholera Epidemic of 1892 in the Russian Empire*, Longmans, Green and Co., London and New York, 1893). De altfel, periodicele românești ale vremii atenționau, încă la finalul primăverii anului 1893, asupra faptului că epidemia de holeră ajunsese deja la frontiera ruso-română de pe Prut („Gazeta Săteanului”, nr. 8/1893, p. 209). Holera apare în România în luna iulie a anului 1893, inițial la Brăila, iar apoi la Sulina, la Cernavodă, printre muncitorii podului de la Fetești, la Galați și Tulcea, de unde se răspândește în județele Moldovei, în Giurgiu și Prahova. Între 7 iulie 1893, data apariției primului caz de holeră în România și sfârșitul lunii octombrie 1893, când epidemia de holeră se stinge definitiv pe teritoriul statului român, s-au îmbolnăvit din pricina acestei maladii 1494 de persoane, dintre care au decedat un număr de 872 de indivizi (cf. Iacob Felix, *Dare de seamă asupra epidemiei de holeră din anul 1893 prezentată Domnului ministru de interne*, Lito-tipografia Carol Göbl, Bucuresci, 1893, passim). La începutul lunii iulie sunt semnalate cazuri de holeră și în Sătmăr și zona Dejului, autoritățile maghiare luând măsuri pentru izolarea focarelor epidemice, pentru ca, la debutul lunii septembrie, să se înregistreze cazuri de îmbolnăviri în zona Turzii („Familia”, nr. 27/1893, p. 322; Unirea nr. 35/1893, pp. 282-283).

Simptomele morbide, precum durerile de membre inferioare, de inimă, piept, cap sau stările convulsive, efecte ale unor maladii interne grave⁴¹, sunt înregistrate și ele la rubrica privind motivele de deces ale clericilor diecezani din această perioadă. De asemenea, degradarea fizică a organismului pe măsura înaintării în vârstă devine o cauză în sine de deces, provocând sfârșitul vieții pentru un număr de 21 de preoți.

Ceea ce putem sesiza cu ușurință este creșterea semnificativă a cazurilor de boli incurabile față de intervalul anterior, adică a diferitelor tipuri de cancer⁴² (mai cu seamă a celui de stomac și ficat), care determină decesul unui număr de 16 clerici.

Aidoma precum în intervalul studiat anterior, hidropizia reprezintă între stările patologice principala cauză a sfârșitului vieții preoților diecezani, provocând un număr de 17 decese⁴³. Dintre celelalte stări patologice care ruinează rezistența organismului, grăbind astfel întâlnirea cu eternitatea, otita acută (timpanita) va duce, în final, la decesul canonicului Ioan Gulovici, produs în anul 1886, la vârsta de 74 de ani și după 51 de ani de preoție, în timp ce insuficiența renală va determina decesul decanului de vârstă al protopopilor diecezani, Simion Bocșa, trecut la cele veșnice în anul 1892, la venerabila vârstă de 94 de ani și după o impresionantă carieră clericală de 67 de ani, pusă fără rezerve în slujba credincioșilor.

Categoria maladiilor neurologice cunoaște o amplificare a manifestărilor dacă luăm în calcul impactul major al apoplexie, vinovată de decesul a nu mai puțin de 29 de clerici (9,03% din totalitatea deceselor), reprezentând acum a treia cauză majoră de deces în rândul preoților⁴⁴, imediat după tuberculoză și pneumonie. Chiar dacă nu apare consemnată în protocolul de decese al preoților diecezani, o gravă maladie a sistemului nervos este cea care întrerupe firul vieții protopopului onorar Petru Bran, unul dintre liderii naționali proeminenți ai românilor sătmăreni, un promotor neobosit al limbii române, pe cale de a fi exilată din școala și biserica românească, decedat în data de 10 octombrie 1877, la vârsta de 56 de ani, într-o mizerie materială cruntă, în sanatoriul de boli nervoase din Budapesta, acolo unde fusese internat pentru tratament pe cheltuiala autoritățile urbane și unde era întreținut de către stat⁴⁵. Infecțiile microbiene generalizate sau septicemiile se alătură și ele acestui tablou

⁴¹ Durerile de inimă sau de piept pot indica o afecțiune cardiacă, cel mai probabil un infarct, în timp ce durerile de cap pot fi un simptom al accidentului vascular. În intervalul cercetat, durerile acuzate la nivelul membrelor inferioare reprezintă, pentru conscriptor, cauza morții reputatului protopop al tractului Lăpuș, Ioan Dragomir, decedat în anul 1883, la vârsta de 72 de ani și după 48 de ani de preoție, în timp ce durerile de inimă determină finalul vieții canonicului cancelar Alexandru Erdös, decedat în anul 1892, la vârsta de 68 de ani și după o carieră clericală însumând 44 de ani.

⁴² Cancerul hepatic reprezintă cauza morții vicarului Maramureșului, Ioan Pop, decedat în anul 1878, la numai 44 de ani ai vieții și după 22 de ani de preoție, dar și a protopopului tractului Nireș, Nechifor Osianu, decedat în anul 1881, la vârsta de 62 de ani și după o carieră preotească însumând 34 de ani.

⁴³ Hidropizia este menționată în rubricile protocolului drept cauză a morții prepozitului capitular Ștefan Bîlțiu, decedat în anul 1896, în al 83-lea an al vieții și al 59-lea al preoției.

⁴⁴ Accidentul vascular (apoplexia) este menționat drept motiv al decesului protopopului tractului Țara Oașului, Andrei Demian, trecut la cele veșnice în anul 1881, la vârsta de 63 de ani și în anul 40 de preoție și al protopopului tractului Ieud, Laurențiu Mihalyi de Apșa, decedat în același an, în etate de 66 de ani și după 42 de ani de preoție.

⁴⁵ Vasile Scurtu, *Petru Bran – un luptător al trecutului românesc din Satu Mare*, Tipografia Presa Liberă Satu Mare, 1939, p. 15.

morbid, determinând un caz de deces⁴⁶. Ritmurile vieții de zi cu zi provoacă și ele un număr de 6 decese, fiind vorba de traumatisme grave, unele dintre ele survenite în urma unor accidente domestice. Amintim aici cazul preotului Ioan Bacoțiu din Giurtelec, decedat la vârsta de doar 42 de ani datorită unui traumatism cranian provocat de o lovitură de cal sau al parohului Alexandru Pop din Măgureni, a cărui viață se sfârșește la numai 37 de ani din pricina unui accident de călărie.

Sesizăm pentru acest interval cronologic o modificare substanțială a atitudinii clericilor față de beneficiile asistenței medicale, căci nu mai puțin de 172 dintre ei (53,58%) figurează acum pe lista de pacienți ai medicilor curanți din această perioadă⁴⁷. Este, pe de o parte, o consecință a marilor progrese înregistrate de medicină la finalul secolului al XIX-lea, fapt care o impune ca știință în peisajul social, iar, pe de altă parte, un efect direct al maturizării corpului clerical românesc odată cu producerea schimbului de generații, cu trecerea de la modelul vechi de preot, cu instrucție sumară, la noul model de preot, cu educație seminarială și un orizont cultural mai larg.

Analiza fenomenului senectuții scoate la lumină faptul că un număr de 67 de preoți diecezeni reușesc să amâne întâlnirea cu eternitatea dincolo de vârsta de 70 de ani, reprezentând un procent de 20,87%, valoare comparabilă cu cea înregistrată în intervalul anterior. Cei mai longevivi clerici, având cariere preotești care durează cât o viață de om, au fost: Simion Bocșa, parohul din Cățelul Românesc (Meseșenii de Sus) și protopop onorar, decedat la venerabila vârstă de 94 de ani, după o carieră de 67 de ani în slujba Bisericii și a credincioșilor, Eliodor Popescu, parohul din Suciul de Sus, trecut la cele veșnice la vârsta de 92 de ani, după o slujire de 67 de ani și Ștefan Pop, parohul din Bozinta Mică, decedat la vârsta de 87 de ani, după un serviciu la altar de 62 de ani.

Tabelul 3

Tipuri de boli și cauze de deces în rândul preoților din Dieceza Gherla între 1898-1918⁴⁸

Tipul maladiei	Denumirea actuală	Denumirea consemnată în protocol	Nr. cazuri
Boli infecțioase-contagioase	Tuberculoză	<i>oftică, ftizie pulmonară, phisis pulmonaris</i>	43
	Pneumonie	<i>aprinde de plămâni</i>	31
	Tifos exantematic	<i>lingoare, typhus</i>	9
	Gripă spaniolă	<i>boală spaniolă, influență spaniolă</i>	8

⁴⁶ Este vorba despre protopopul tractului Iza, Vasile Crăciun, decedat în anul 1880, la vârsta de 60 de ani și după 36 de ani de slujire la altarul Domnului.

⁴⁷ Marea majoritate a medicilor intervalului sunt de etnie germană, maghiară sau evreiască, provenind din centre precum Budapesta, Cluj, Seini, Cehu Silvaniei, Tășnad, Șimleu, Baia Sprie, Sighet, Baia Mare, Satu Mare, Năsăud, Dej, Șomcuta Mare sau Slatina (localitate ce face parte din Maramureșul istoric, astăzi în Ucraina). Constatăm, totuși, o creștere timidă a numărului de medici și chirurși români, căci pot fi identificați acum un număr de 6: Vasile Cornea, Simion Covrig (absolvent al școlii medico-chirurgicale din Cluj, promoția anului 1868), Ștefan Rus (născut la Iași), Emil Negruțiu (absolvent al Facultății de Medicină din Cluj, în intervalul 1873-1882), Emilian Filipan (absolvent al Facultății de Medicină din Viena, în anul 1878, asistent universitar la catedra de anatomie a Facultății din Cluj, din 1880, dispus drept medic cercual la Năsăud și medic al școlilor fundamentale năsăudene, iar apoi medic județean onorar), Ioan Colceriu [absolvent al Facultății de Medicină din Viena, devenit medic primar al districtului Chioar (cf. Valeriu Bologa, *Contribuțiuni...*, pp. 31-40)].

⁴⁸ Sursa datelor statistice: SJANC-PPR, ff. 97-140.

	Varicelă	<i>vărsat de vânt, lovire de vânt</i>	3
	Meningită	<i>aprindere de creieri</i>	2
	Hepatită	<i>gălbănare</i>	2
	Antrax	<i>bubă rea</i>	1
	Dizenterie	<i>disenteria</i>	1
	Gripă	<i>influență</i>	1
			101
Simptome morbide	Tumoare malignă	<i>sarcoma maligna</i>	2
	Leziune	<i>zgaibă</i>	1
	Inflamație	<i>inflamație musculară la genunchi</i>	1
	Cangrenă		1
			5
Condiția fizică	Neputință bătrânească, slăbiciune	<i>slăbiciunea bătrâneților, debilitatea bătrâneților, debilitate finală, adâncile bătrâneți, etatea înaintată, debilitate, bătrânețe, senectute</i>	16
	Epuizare fizică	<i>oboseala activității și numărul anilor</i>	1
			17
Boli interne	Cancer de stomac	<i>putreziciunea stomacului</i>	15
	Cancer intestinal	<i>putreziciunea intestinelor</i>	3
	Cancer de ficat (ciroză hepatică)	<i>putreziciune de ficat (mai), morb cronic la ficat</i>	2
	Cancer (neprecizat organul afectat)	<i>rac</i>	2
	Cancer la gât	<i>rac de grumazi</i>	2
	Cancer de prostată	<i>rac în beșică</i>	1
	Afecțiuni cardiace	<i>morb de inimă, boală de inimă</i>	11
	Afecțiuni renale		6
			42
Stări patologice	Hidropizie	<i>boală de apă, hidropică, hidropia</i>	7
	Gută (podagră)		3
	Astm bronșic	<i>asthm</i>	2
	Hectică	<i>boală uscată, morb uscat</i>	1
	Catar acut intestinal	<i>cathar</i>	1
	Reumatism	<i>morb de reumatism</i>	1
	Litiază biliară		1
	Colică intestinală	<i>aprindere de intestine</i>	1
	Alcoolism	<i>delirium tremens</i>	1
	Ateroscleroză		1
			19
Boli ale sistemului nervos	Apoplexie (accident vascular cerebral)	<i>febră nervoasă</i>	34
	Alienație mintală	<i>insanie, tulburarea minții</i>	3
	Epilepsie		2

	Paralizie progresivă		1
	Paralizie cerebrală	<i>paralizie de creieri</i>	1
	Neuroastenii		1
			42
Accidente	Fracturi	<i>ruperea unui picior</i>	2
	Înecuri	<i>s-a înecat în Someș</i>	1
			3
Infecții	Infecție urinară	<i>aprinde de beșică urinară</i>	1
			1

Intervalul 1898-1918 propune un număr de 294 de decese în rândul preoților diecezați, cu o medie anuală de 14 decese, sub cea consemnată pentru primele două secvențe temporale analizate, semn că moartea face acum un pas în spate în confruntarea sa cu viața. Valori mai mari în raport cu media se înregistrează doar în anul 1915, când sunt consemnate 23 de decese, și în 1918, când sunt înregistrate, de asemenea, 23 de decese, fiind vorba, în acest din urmă caz, de debutul teribilei pandemii de gripă spaniolă de la finalul Primului Război Mondial. Ameliorarea condițiilor de trai la cumpăna dintre secole, progresele înregistrate în domeniul științelor medicale, dar și dispariția epidemiilor majore (chiar dacă spre finalul intervalului se declanșează gripa spaniolă), au determinat creșterea vârstei medii de viață a clericilor la nivelul de 60,27 de ani.

Între factorii de deces din acest segment temporal, locul de prim-plan este ocupat, aidoma ca în perioadele investigate anterior, de maladiile infecțioase-contagioase, vinovate de producerea sfârșitului vieții a 101 preoți, reprezentând un procent de 34,35% din numărul total al deceselor repertoriate. Între acestea, se disting, prin virulența manifestărilor, tuberculoza⁴⁹ (43 de decese, adică un procent de 14,62% din totalitatea deceselor sau 42,57% din cele provocate de acest gen de maladii) și pneumonia (31 de decese, reprezentând 10,54% din totalitatea deceselor și 30,69% din cele produse de acest tip de maladii). Pe categorii de vârstă, tuberculoza este mai virulentă în intervalul 41-60 de ani, unde înregistrăm 55,55% din cazuri, în timp ce pneumonia afectează, cu precădere, intervalul 51-80 de ani, unde contabilizăm 70% dintre cazurile de îmbolnăviri. Aceste două boli, cu un indice superior de mortalitate, sunt urmate, la o distanță relativ mare, de tifosul exantematic (9 decese) și de gripa spaniolă⁵⁰ (8 decese). Celelalte maladii infecțioase-

⁴⁹ Tuberculoza reprezintă cauza morții profesorului Vasile Moldovan de la Seminarul episcopal, doctor în teologie al Seminarului central din Budapesta, decedat în anul 1915, la numai 34 de ani, după o carieră didactică de 9 ani.

⁵⁰ Cea dintâi pandemie a secolului XX, gripa spaniolă (numită astfel într-un comunicat oficial al agenției de știri Reuters, din 27 mai 1918), a fost produsă de virusul H1N1 (după noile cercetări, virusul gripei ar fi fost transmis oamenilor de către păsări), debutând în anul 1918 și durând mai mult de un an, până în 1920. Extrem de virulentă și contagioasă, boala s-a extins rapid pe întreg continentul european, în America, Africa și Asia de sud-est, favorizată și de întoarcerea soldaților în țările și zonele de origine după încheierea conflagrației mondiale. Se estimează că cca. o cincime din populația mondială a fost infectată, din care 40-50 de milioane de oameni au decedat, jumătate dintre ei în primele 25 de săptămâni de evoluție a bolii (cf. Alexandru Bucur, *Dezastrele...*, pp. 141-142). În rândul preoților diecezați primele cazuri de deces din pricina gripei spaniole se produc în luna octombrie 1918.

contagioase au următorul impact: varicelă⁵¹ – 3 decese, meningită – 2, hepatită – 2, antrax – 1, dizenterie – 1, gripă – 1.

Simptomele morbide, de tipul leziunilor, tumorilor maligne, cangrenelor⁵² sau inflamațiilor, indicatori ai unor maladii de multe ori incurabile, se fac și ele vinovate de decesul a 5 preoți diecezeni.

Starea firească de declin fizic a organismului, pe fondul trecerii imuabile a anilor, reprezintă ea însăși o cauză de deces pentru un număr de 16 preoți, la care se adaugă și epuizarea datorată unor activități solicitante⁵³.

În raport direct cu cele două intervale temporale analizate anterior, surprindem acum o creștere a numărului de decese datorate unor boli interne (42, reprezentând un procent de 14,28% din totalitatea deceselor). Sunt de remarcat, aici, diferitele tipuri de cancer⁵⁴ (25 de cazuri, dintre care 15 de stomac), afecțiunile cardiace⁵⁵ și cele renale⁵⁶.

Dacă segmentul maladiilor care afectează organele interne se află în extensie în această perioadă, în ceea ce privește decesele provocate de diferitele stări patologice, a căror acțiune ruinează în timp sănătatea organismului, până la inevitabilul final al existenței pământene, suntem în măsură să constatăm un real regres. Concret, consemnăm o incidență mai mare doar în cazul hidropiziei și, parțial, al gutei, celelalte stări patologice (astm bronșic, hectică, catar intestinal, reumatism, litiază biliară, colică intestinală, alcoolism sau ateroscleroză) fiind, mai cu seamă, prezente pasagere în peisajul morbidității care caracterizează această categorie elită românească. Prin urmare, un singur preot diecezan cade în păcatul beției, un adevărat flagel social în Transilvania secolului al XIX-lea și începutului de secol XX, ruinându-și atât sănătatea trupului, cât și pe cea a spiritului. Este vorba despre Andrei Babiciu, parohul din ledera, decedat din pricina consumului „băuturilor spirtoase”, la vârsta de doar 56 de ani.

O amplificare a impactului înregistrăm, însă, în cazul maladiilor sistemului nervos, cu deosebire în privința apoplexiei, vinovată acum de moartea a 34 de preoți (11,56% din totalitatea deceselor), quantum care o plasează pe locul secund pe

⁵¹ Varicela reprezintă cauza morții protopopului tractului Bistrița, Alexandru Silași, trecut în eternitate în anul 1901, la vârsta de 67 de ani și după un serviciu preoțesc de 39 de ani.

⁵² Cangrena este menționată drept cauză a morții protopopului tractului Ip, Vasile Lazăr, decedat în anul 1902, la vârsta de 67 de ani și după o carieră preoțească de 44 de ani.

⁵³ Vârsta înaintată, coroborată cu oboseala generată de preocupări intelectuale istovitoare, figurează printre cauzele de deces ale vicarului foraneu al Maramureșului, Tit Bud, decedat la 19 august 1917, în Sighetul Marmăției, la vârsta de 70 de ani, după 48 de ani de carieră clericală.

⁵⁴ Un cancer la stomac pune capăt vieții vicarului foraneu al Năsăudului, dr. Ioan Pop, decedat în anul 1901, la vârsta de doar 42 de ani, după 15 ani de preoție, în timp ce un cancer intestinal îl răpune pe venerabilul protopop al tractului Ip, Ioan Vicașiu (85 de ani, dintre care 62 de preoție), titular al acestui district protopopesesc între 1853-1904.

⁵⁵ Afecțiunile cardiace sunt cele care întrerup firul vieții dr. Vasile Hossu, episcop de Lugoj (1903-1911) și apoi de Gherla (1911-1916), prelat papal și fost rector al Seminarului teologic mitropolitan, decedat la data de 13 ianuarie 1916, ora 19, la Budapesta, după 12 ani de episcopat, la vârsta de 50 de ani (28 în cinul clerical) (pentru activitatea pastoral-spirituală a episcopului Vasile Hossu, vezi, între altele, Ep. Florentin Crihălmeanu, *File din istoria Eparhiei de Cluj-Gherla, Claudiopoli-Armenopoli, a românilor. Scurtă istorie și biografiile episcopilor eparhiali (1853-2013)*, Editura Viața Creștină, Cluj-Napoca, 2014, pp. 85-94).

⁵⁶ Problemele de natură renală au grăbit finalul vieții dr. Ioan Szabo, episcopul Gherlei timp de 32 de ani (1879-1911), decedat la 1 mai 1911, la vârsta de 75 de ani (52 în cinul clerical) și canonicului custode, Ioan Ilieș, decedat în anul 1908, la vârsta de 73 de ani, după 47 de ani de carieră ecleziastică.

scara mortalității, imediat după tuberculoză. Pe lângă accidentele vasculare, repertoriem alte 3 cazuri de alienație mintală⁵⁷, 2 de epilepsie, 3 de paralizie și un caz de neuro-astenii.

Un caz de infecție urinară⁵⁸ completează tabloul mortalității pentru acest interval cronologic, în timp ce accidentele de tipul fracturilor sau înecurilor îl definitivează.

Îmbunătățirea condițiilor alimentare și de habitat în perioada de trecere dintre secolele XIX-XX, efect direct al dinamicii dezvoltării economice, ca și progresele înregistrate de diferitele ramuri ale medicinei, precum igiena și epidemiologia, determină modificări în privința fenomenului senectutii, în sensul în care nu mai puțin de 81 de preoți (27,55%) reușesc acum să depășească vârsta de 70 de ani. Consemnăm, prin urmare, și pentru această secvență temporală o sumă de preoți longevivi, care reușesc să păcălească moartea timp de aproape un secol, semn al condiției social-economice superioare a acestui segment de populație: George Iovu, parohul din Săcel, decedat la vârsta de 94 de ani, după un serviciu la altar de 67 de ani, Ioan Popa, parohul din Odoreu, trecut la cele veșnice la 91 de ani, după ce a celebrat neîntrerupt credincioșilor timp de 64 de ani, Ioan Dragomir, parohul din Năpradea și protopopul tractului Ciocmani, decedat la 91 de ani, după un serviciu divin de 66 de ani, Gavril Vaida, parohul Bobotei și protopopul districtului Șamșud, trecut la cele veșnice la 87 de ani, după 64 de ani de carieră clericală sau Sebastian Coșbuc, parohul din Hordou, tatăl marelui poet George Coșbuc, dispărut din lumea celor vii la vârsta de 82 de ani, după 57 de ani de preoție.

Tabelul 4

Tipuri de boli și cauze de deces în rândul preoților din Dieceza Gherla între 1919-1939⁵⁹

Tipul maladiei	Denumirea actuală	Denumirea consemnată în protocol	Nr. Cazuri
Boli infecțioase-contagioase	Pneumonie	<i>aprinde de plămâni</i>	27
	Tuberculoză	<i>oftică, ftizie pulmonară, phisis pulmonaris</i>	11
	Tifos exantematic	<i>lingoare, typhus</i>	5
	Gripă spaniolă	<i>boală spaniolă, influență spaniolă</i>	2
	Meningită		1
	Hepatită	<i>gălbănare</i>	1
	Dizenterie	<i>disenteria</i>	1
	Gripă	<i>influență</i>	1
			49
Simptome morbide	Tumoare malignă	<i>sarcoma maligna</i>	2
	Durere de piept		1
	Cangrenă		1

⁵⁷ Alienarea mintală este consemnată drept cauză a decesului parohului Ioan Dumitrescu din Surduc, despre care se consemnează că „a fost un nebun liniștit”.

⁵⁸ Infecția de tract urinar este cea care duce la finalul protopopului tractului Bistrița, Gherasim Domide, decedat în anul 1909, la vârsta de 53 de ani și după o carieră clericală însumând 29 de ani.

⁵⁹ Sursa datelor statistice: SJANC-PPR, ff. 141-187.

	Hemoragie	<i>scurgere de sânge pe gură și nas</i>	1
			5
Condiția fizică	Neputință bătrânească, slăbiciune	<i>slăbiciunea bătrâneților, debilitatea bătrâneților, debilitate finală, adâncile bătrâneți, etatea înaintată, debilitate, bătrânețe, senectute</i>	18
			18
Boli interne	Cancer de stomac	<i>putreziciunea stomacului</i>	6
	Cancer intestinal	<i>putreziciunea intestinelor</i>	5
	Cancer de ficat (ciroză hepatică)	<i>putreziciune de ficat (mai), morb cronic la ficat</i>	3
	Cancer la gât	<i>rac de grumazi</i>	3
	Cancer (neprecizat organul afectat)	<i>rac</i>	2
	Cancer de prostată	<i>rac în beșică</i>	1
	Cancer la ureche		1
	Afecțiuni cardiace	<i>morb de inimă, boală de inimă</i>	8
	Infarct	<i>apoplexie la inimă</i>	3
	Angină pectorală		1
	Afecțiuni renale	<i>boală de rinichi, morb de rârunchi</i>	6
	Glumeronefrită	<i>aprindere de rinichi învechită</i>	1
			40
Stări patologice	Ateroscleroză		12
	Astm bronșic	<i>asthm</i>	3
	Diabet		3
	Miocardită		2
	Laringită acută	<i>aprindere de laringe</i>	2
	Gută (podagră)		1
	Pleurezie		1
	Hidropizie	<i>boală de apă, hidropică, hidropia</i>	1
	Miozită		1
	Efizem pulmonar		1
	Apendicită		1
	Otită	<i>boală de urechi</i>	1
	Litiază biliară	<i>piatră în beșică</i>	1
	Subnutriție	<i>marasm</i>	1
	Alcoolism	<i>delirium tremens</i>	1
			32
Boli ale sistemului nervos	Apoplexie (accidentvascular cerebral)	<i>hemoragie cerebrală</i>	17
	Paralizie		2
	Neuroastenie		2
	Alienație mintală	<i>slăbiciunea minții</i>	1
			22

Accidente	Fracturi	<i>ruperea unui picior</i>	1
	Traumatisme	<i>traumatism accidentat</i>	1
	Sinucidere	<i>a înebunit și prin această boală a murit prin spânzurătoare</i>	1
			3
Infecții	Septicemie		2
			2

În intervalul 1919-1939, protocolul consemnează un număr de 240 de decese în rândul clericilor diecezani, media anuală situându-se la 11,42 decese, sub valorile înregistrate în perioadele investigate anterior, dovadă certă a triumfului vieții în bătlia sa ancestrală cu moartea. Valori mai mari în raport cu media sunt semnalate doar pentru anul 1922, când sunt conscrise 22 de decese, pe fondul unei incidente ceva mai pronunțate a pneumoniei. Trendul pozitiv în ceea ce privește vârsta medie de viață a clericilor diecezani se păstrează și pentru această secvență temporală, când acest indicator demografic atinge valoarea de 65,20 ani.

Chiar dacă maladiile infecțioase-contagioase rămân pe mai departe principala cauză de deces în rândul preoților, suntem totuși în măsură să sesizăm o ameliorare sensibilă a impactului lor în raport cu perioadele anterioare, procentul deceselor survenite ca urmare a acțiunii acestor boli reducându-se la 20,41%. Este, bineînțeles, consecința directă a progreselor uriașe înregistrate de științele medicale odată cu descoperirea primelor antibiotice (avem în vedere penicilina, descoperită în anul 1928 de către savantul britanic Alexander Fleming), cheia tratamentului acestui segment de maladii, dar, mai ales, efectul descifrării complete a simptomatologiei acestor boli și a îmbunătățirii măsurilor de profilaxie împotriva lor. O altă premieră este legată de faptul că, pentru întâia dată, tuberculoza cedează primul loc în ierarhia bolilor cu efect mortal pneumoniei, ponderea ei restrângându-se drastic (doar 11 decese, reprezentând 4,58% din totalitatea deceselor și 22,44% din cele provocate de acest tip de maladii). Spre comparație, pneumonia⁶⁰ pune capăt vieții unui număr de 27 de preoți, adică 11,25% din numărul total de decese sau 55,10% din cele care au drept cauză acțiunea bolilor infecțioase-contagioase. Pe segmente de vârstă, pneumonia este extrem de activă în intervalul senectuții, afectând cu deosebire preoții cu vârsta cuprinsă între 61 și 80 de ani, unde se înregistrează 81,48% dintre îmbolnăviri, în timp ce tuberculoza afectează, cu preponderență, populația tânără de preoți, cu vârsta încadrată între 20 și 40 de ani, unde se înregistrează 63,63% dintre cazuri. Această categorie de maladii este întregită de tifosul exantematic – 5 decese, gripa spaniolă – 2, meningită – 1, hepatită⁶¹ – 1, dizenterie – 1 și gripă – 1.

⁶⁰ Pneumonia reprezenta una dintre bolile care generau un mare număr de decese în prima jumătate a secolului al XX-lea. Pentru prevenția acestei maladii microbiene, medicii și savanții perioadei recomandau protejarea organismului de infecțiile căilor respiratorii (în special de gripă), tratarea corespunzătoare a afecțiunilor aparatului respirator până la vindecarea lor completă, fortifierea sistematică a corpului uman, dar și evitarea oboselii, a aerului poluat sau a alcoolismului (cf. Victor Babeș, *Cercetări nouă despre pneumonie*, Librăriile Socec & Co., C. Sfetea, Pavel Suru, București, 1915, pp. 11-12).

⁶¹ Hepatita este consemnată drept cauză a morții parohului Bixadului și protopopului onorar, Gavril Szabo, decedat la vârsta de 76 de ani, după un serviciu religios de 47 de ani.

Simptomele morbide, cum ar fi tumorile, durerile de piept, cangrenele sau hemoragiile, sunt nominalizate și ele drept cauze de deces în 5 situații. Condiția fizică precară pe fondul înaintării în vârstă reprezintă cauza de deces pentru 18 dintre preoții diecezani.

Asistăm, de asemenea, la amplificarea deceselor cauzate de afecțiuni ale organelor interne (40, reprezentând 16,66% din numărul total al deceselor), nominalizând aici diferite tipuri de cancer, dar și afecțiuni cardiace și renale.

O paletă extinsă de stări patologice determină, prin acțiunea lor nefastă și de durată asupra organismului uman, un număr de 30 de decese, individualizându-se, mai cu seamă, ateroscleroza, urmată de astmul bronșic și diabetul zaharat⁶². Suntem în măsură să identificăm și un caz de alcoolism cronic, dovadă a unei vieți preoțești trăite după alte coordonate etice decât cele solicitate de preceptele bisericești. Septicemiile, favorizate de utilizarea pe o scară încă incipientă a antibioticelor, se fac și ele vinovate de decesul a doi preoți diecezani.

Tabloul morbid este completat pentru această perioadă de afecțiuni ale sistemului nervos, cu precădere, de accidente vasculare, care produc acum un număr de 17 decese (7,08% din totalitatea deceselor), fapt care le plasează pe locul secund în clasamentul moralității, imediat după pneumonie.

Accidentele, de tipul fracturilor tratate necorespunzător sau a traumatismelor grave, figurează și ele printre factorii de deces din acest interval cronologic, ca și un caz de sinucidere prin spânzurare, păcat extrem de grav pentru orice creștin, fie el laic sau cleric.

Investigarea aspectelor privind fenomenul senectuții reflectă indubitabil o creștere a duratei vieții preoților în raport cu perioadele analizate anterior, nu mai puțin de 102 parohi (42,5%), dintre cei 240 repertoriați, reușind să depășească pragul de 70 de ani. Între clericii cei mai longevivi din această secțiune temporală, cu cariere ecleziastice absolut impresionante, se cuvine să-i amintim pe: Ioan Modovan, parohul din Feleac, decedat la venerabila vârstă de 95 de ani, după o carieră preoțească de 67 de ani, Ioan Chintean, parohul din Aluniș, trecut la cele veșnice la 92 de ani, după ce servise credincioșilor timp de 65 de ani sau Andronic Oltean, parohul din Sâmbolteni, în același timp și protopop onorar, decedat la vârsta de 88 de ani, după ce îmbrăcase straiile preoțești timp de 60 de ani.

Tabelul 5

Tipuri de boli și cauze de deces în rândul preoților din Dieceza Gherla între 1940-1948⁶³

Tipul maladiei	Denumirea actuală	Denumirea consemnată în protocol	Nr.cazuri
Boli infecțioase-contagioase	Pneumonie	<i>aprinde de plămâni</i>	4
	Tuberculoză	<i>oftică, ftizie pulmonară, phisis pulmonaris</i>	2
	Tifos exantematic	<i>lingoare, typhus</i>	1
	Meningită		1
			8

⁶² Diabetul zaharat este maladia patologică ce duce în final la moartea canonicului dr. Victor Bojor, decedat în anul 1938, la vârsta de 61 de ani, după 35 de ani de carieră ecleziastică.

⁶³ Sursa datelor statistice: SJANC-PPR, ff. 187-200.

Simptome morbide	Tumoare malignă	<i>sarcoma maligna</i>	1
	Sincopă		1
			2
Condiția fizică	Neputință bătrânească, slăbiciune	<i>slăbiciunea bătrâneților, debilitatea bătrâneților, debilitate finală, adâncile bătrâneți, etatea înaintată, debilitate, bătrânețe, senectute</i>	6
			6
Boli interne	Cancer de ficat (ciroză hepatică)	<i>putreziciune de ficat (mai), morb cronic la ficat</i>	4
	Cancer (neprecizat organul afectat)	<i>rac</i>	2
	Cancer de stomac	<i>putreziciunea stomacului</i>	1
	Cancer de sânge (leucemie)		1
	Cancer intestinal	<i>putreziciunea intestinelor</i>	1
	Cancer la gât	<i>rac de grumazi</i>	1
	Cancer de prostată	<i>rac în beșică</i>	1
	Cancer pulmonar		1
	Afecțiuni cardiace	<i>morb de inimă, boală de inimă</i>	4
	Infarct	<i>apoplexie la inimă</i>	1
	Angină pectorală		1
			18
Stări patologice	Ateroscleroză		3
	Miocardită		3
	Astm bronșic	<i>asthm</i>	1
	Peritonită		1
	Efizem pulmonar		1
			9
Boli ale sistemului nervos	Apoplexie (accident vascular cerebral)	<i>hemoragie cerebrală</i>	3
	Paralizie		2
			5
Accidente	Crimă	<i>împușcat de soldații unguri împreună cu toată familia</i>	1
			1
Infecții	Septicemie		1
			1

Ultimul dintre intervalele cronologice supuse investigației noastre este și cel mai scurt, întrucât climatul politic existent la finalul deceniului 5 al secolului al XX-lea, marcat de instaurarea regimului politic comunist în România, determină întreruperea bruscă a înregistrărilor protocolare în 19 februarie 1948.

Ca atare, în intervalul de aproximativ 8 ani, suntem în măsură să repertoriem cca. 71 de decese, cu o medie anuală de 8,87 decese, ceea ce ilustrează o restrângere drastică a impactului morții în raport cu perioadele analizate anterior, chiar și în contextul desfășurării celei de-a doua conflagrații mondiale. Impactul negativ al celei de-a doua conflagrații mondiale asupra existenței umane determină o

ușoară scădere a vârstei medii de viață a preoților diecezeni, până la pragul de 63,55 de ani.

Surprindem, de altfel, o diminuare majoră a impactului bolilor infecțioase-contagioase, care nu mai reprezintă acum principala cauză de deces în rândul preoților, în condițiile în care se produce generalizarea utilizării în scop curativ a antibioticelor⁶⁴. Dintre cele 8 decese cauzate de acest segment de maladii (11,26% din numărul total de decese), jumătate sunt provocate de pneumonie, iar celelalte de tuberculoză, tifos exantematic și meningită.

Simptomele morbide de tipul tumorilor maligne sau a sincopelor provoacă și ele un număr de 2 decese, în timp ce condiția fizică precară⁶⁵, particulară perioadei vârstei a treia, este consemnată drept cauză de deces pentru un număr de 6 clerici diecezeni.

Dacă maladiile infecțioase sunt în restrângere permanentă în prima parte a secolului XX, constatăm, pentru acest interval, o creștere progresivă a numărului de decese provocate de afecțiuni ale organelor interne (18 decese, reprezentând 25,35% din totalitatea deceselor), mai cu seamă a cancerelor de diferite tipuri (12 decese)⁶⁶ și a afecțiunilor cardiace (6 decese).

Stările patologice determină un număr de 9 decese, mai virulente în șubrezierea sănătății organismului dovedindu-se ateroscleroză și miocardita. Maladiile sistemului nervos își reduc și ele incidența, provocând un număr de 5 decese, dintre care 3 accidente vasculare și 2 paralizii, în timp ce septicemiile duc la finalul vieții unui singur cleric.

Tabloul morbid din această secvență cronologică este completat de o crimă abominabilă, efect direct al climatului politic versatil, marcat de cedarea Transilvaniei de Nord către Ungaria horthistă, ca urmare a prevederilor Dictatului de la Viena, impus României, în 30 august 1940, de către Hitler și Mussolini. În 24 septembrie 1940, în contextul pătrunderii trupelor maghiare în zona de nord a Transilvaniei, parohul Andrei Bojor din Mureșenii de Câmpie (Imbuz) va fi ucis cu cruzime, împreună cu întreaga familie, de către un detașament de soldați unguri.

Contextul economico-social nefavorabil, pe fondul declanșării și derulării celei de-a doua conflagrații mondiale, cu tot cortegiul său de privațiuni și suferințe, este probabil una dintre cauzele diminuării ponderii clericilor trecuți de pragul celor 70 de ani, doar 23 (32,39%) din cei 71 repertoriați reușind să depășească această limită a vârstei senectuții mature. Surprindem și pentru acest interval o serie de preoți cu cariere impresionante, care reușesc să amâne marele moment al întâlnirii cu eternitatea până aproape de pragul de 90 de ani: Pamfil Grapini, parohul din Rodna Nouă și protopop onorar, decedat la vârsta de 90 de ani, după o carieră ecleziastică de 65 de ani, Luca Stan, parohul din Sumurduc, trecut la cele veșnice la vârsta de 90 de ani și o carieră clericală însumând 66 de ani sau Iosif Mureșan, parohul din

⁶⁴ Pe lângă penicilină, în deceniul 5 al secolului al XX-lea, sunt sintetizate chimic și alte antibiotice, care vor intra treptat în tratamentul curativ al maladiilor infecțioase, precum: streptomycină (folosită mai ales în tratamentul tuberculozei), aureomicina, teramicina, cloramfenicolul, polimixina sau neomicina.

⁶⁵ Debilitatea fizică a organismului este consemnată drept cauză a morții vicarului foraneu al Nășăudului, Ștefan Buzilă, decedat la 6 mai 1944, în vârstă de 80 de ani, după 57 de ani de carieră clericală.

⁶⁶ Un cancer hepatic curmă viața canonicului Grigore Pop, decedat în anul 1942, la vârsta venerabilă de 83 de ani, dintre care 60 de preotie.

Hășdate, sfârșit din viața pământească la 89 de ani și o activitate de 63 de ani în stalul preoțesc.

Tabelul 6

Tipuri de boli și cauze de deces în rândul preoților din Dieceza Gherla între 1856-1948

Tipul maladiei	Maladia	Nr. cazuri	% din numărul total de decese provocat de categoria de maladii	% din numărul total al deceselor	Observații
Boli infecțioase- contagioase	Tuberculoză	160	40,40%	16,85%	Virulentă până la finalul Primului Război Mondial, apoi în regres vizibil
	Pneumonie	121	30,55%	12,75%	Incidență constant mare pe tot parcursul intervalului
	Tifos exantematic	53	13,38%	5,58%	În regres de la finalul deceniului 8 al sec. al XIX-lea
	Holeră	14	3,53%	1,47%	Impact major în timpul mării epidemii din 1873
	Meningită	11	2,77%	1,15%	
	Varicelă	11	2,77%	1,15%	
	Gripă spaniolă	10	2,52%	1,05%	Impact major în anul 1918
	Hepatită	5	1,26%	0,52%	
	Dizenterie	4	1,01%	0,42%	
	Gripă	3	0,75%	0,31%	
	Antrax	1	0,25%	0,10%	
	Malarie	1	0,25%	0,10%	
	Difterie	1	0,25%	0,10%	
	Sifilis	1	0,25%	0,10%	
	Total	396	100%	41,72%	
	Tumori maligne	6	15,38%	0,63%	
	Durere de piept	5	12,82%	0,52%	
	Durere de picior	4	10,25%	0,42%	
	Durere de inimă	4	10,25%	0,42%	
	Tuse	4	10,25%	0,42%	
	Cangrenă	3	7,69%	0,31%	
	Durere de cap	3	7,69%	0,31%	

Simptome morbide	Convulsii	2	5,12%	0,21%	
	Durere de trunchi	1	2,56%	0,10%	
	Durere în gât	1	2,56%	0,10%	
	Ulceratie	1	2,56%	0,10%	
	Leziune	1	2,56%	0,10%	
	Inflamație	1	2,56%	0,10%	
	Hemoragie	1	2,56%	0,10%	
	Sincopă	1	2,56%	0,10%	
	Nădușeală	1	2,56%	0,10%	
	Total	39	100%	4,10%	
Condiția fizică	Degradare fizică	93	93%	9,79%	Preoți de peste 60 de ani
	Suferință îndelungată	6	6%	0,63%	
	Epuizare fizică	1	1%	0,10%	
	Total	100	100%	10,53%	
Boli Interne	Cancer la stomac	31	25,61%	3,26%	
	Cancer la ficat	13	10,74%	1,36%	
	Cancerintestinal	11	9,09%	1,15%	
	Cancer (neprecizat organul afectat inițial)	10	8,26%	1,05%	
	Cancer la gât	6	4,95%	0,63%	
	Cancer desânge (leucemie)	3	2,47%	0,31%	
	Cancer la prostată	3	2,47%	0,31%	
	Cancer pulmon.	1	0,82%	0,10%	
	Cancer la ureche	1	0,82%	0,10%	
	Afecțiuni cardiace	23	19,00%	2,42%	
	Infarct	4	3,30%	0,42%	
	Angină pectorală	2	1,65%	0,21%	
	Afecțiuni renale	12	9,91%	1,26%	
	Glumeronefrită	1	0,82%	0,10%	
	Total	121	100%	12,75%	
	Hidropizie	43	28,28%	4,53%	În regres începând cu perioada interbelică
	Hectică	23	15,13%	2,42%	În regres de la finalul sec. XIX
	Ateroscleroză	16	10,52%	1,68%	În expansiune începând cu perioada

Stări patologice					interbelică
	Gută	9	5,92%	0,94%	
	Astm bronșic	8	5,26%	0,84%	
	Pleurezie	7	4,60%	0,73%	
	Litiază	6	3,94%	0,63%	
	Miocardită	5	3,28%	0,52%	
	Alcoolism	4	2,63%	0,42%	
	Ruptură perineală	4	2,63%	0,42%	
	Diabet zaharat	3	1,97%	0,31%	
	Catar intestinal	3	1,97%	0,31%	
	Hernie	2	1,31%	0,21%	
	Otită	2	1,31%	0,21%	
	Laringită	2	1,31%	0,21%	
	Reumatism	2	1,31%	0,21%	
	Colică intestinală	2	1,31%	0,21%	
	Efizem pulmonar	2	1,31%	0,21%	
	Splenomegalia	1	1,31%	0,10%	
	Insuficiență renală	1	1,31%	0,10%	
	Hematuria	1	1,31%	0,10%	
	Hemoroizi	1	1,31%	0,10%	
	Ocluzie intestinală	1	1,31%	0,10%	
	Miozită	1	1,31%	0,10%	
	Apendicită	1	1,31%	0,10%	
	Subnutriție	1	1,31%	0,10%	
	Peritonită	1	1,31%	0,10%	
	Total	152	100%	16,01%	
Boli ale sistemului nervos	Apoplexie (accident vascular)	102	85,71%	10,74%	Incidență constant mare pe tot parcursul intervalului
	Alienație mintală	4	3,36%	0,42%	
	Paralizie	4	3,36%	0,42%	
	Paralizie cerebrală	2	1,68%	0,21%	
	Paralizie progresivă	1	0,84%	0,10%	
	Neuro-astenie	3	2,52%	0,31%	
	Epilepsie	2	1,68%	0,21%	
	Melancolie	1	0,84%	0,10%	
	Total	119	100%	12,53%	
	Fracturi	4	23,52%	0,42%	
	Contuzii puternice	3	17,64%	0,31%	
	Crimă	2	11,76%	0,21%	

Accidente	Omorât de cal	2	11,76%	0,21%	
	Fulgerat	1	5,88%	0,10%	
	Ars în incendiu	1	5,88%	0,10%	
	Înghițat	1	5,88%	0,10%	
	Înecuri	1	5,88%	0,10%	
	Neglijență domestică	1	5,88%	0,10%	Căzut de pe acoperișul casei
	Traumatism	1	5,88%	0,10%	
	Total	17	100%	1,79%	
Infecții	Septicemie	4	80%	0,42%	
	Infecție urinară	1	20%	0,10%	
	Total	5	100%	0,52%	

În finalul acestui studiu se impun formulate, pe baza informațiilor oferite de tabelul sintetic de mai sus, o serie de opinii concluzive. Pentru început, suntem în măsură să identificăm o creștere progresivă a speranței de viață în rândul acestei categorii elitare românești, căci, între momentul 1856 și anul 1940, durata medie de viață se ameliorează cu cca. 8 puncte procentuale, de la 57,35 de ani la 65,20 de ani⁶⁷.

În altă ordine de idei, dintre cele 949 de decese ale clericilor diecezanii pentru care cunoaștem diagnosticul cert, 396 sunt determinate de bolile infecțioase-contagioase (41,72%), 39 de diferite simptome morbide (4,10%), 100 de condiția fizică precară, atribut specific vârstei a treia (10,53%), 121 de diverse maladii interne (12,75%), 152 de diferite stări patologice care ruinează într-un timp variabil sănătatea organismului (16,01%), 119 de maladii ale sistemului nervos (12,53%), 17 de diferite accidente generate de ritmurile vieții cotidiene, de gradul de infraționalitate sau de avatarurile spectrului politic (1,79%), iar 5 de anumite tipuri de infecții (0,52%). Am identificat nu mai puțin de 14 maladii infecțioase cu incidență asupra acestui segment social, dintre care cele mai virulente s-au dovedit a fi tuberculoza, pneumonia și tifosul exantematic, vinovate împreună de decesul a 334 de clerici, adică un procent de 35,19%. Simptomele morbide asociate unor maladii au fost în număr de 16, în timp ce condiția fizică precară a reprezentat cauza decesului a 93 de clerici cu vârsta de peste 60 de ani.

Afecțiunile interne au ucis și ele 121 de clerici diecezanii, individualizându-se, cu precădere, diferitele tipuri de cancer, care au tăiat firul vieții unui număr de 79 de preoți, adică un procent de 8,32%. Am identificat, totodată, o paletă largă de stări patologice (27), dintre care cele mai des întâlnite au fost hidropizia, hectica și ateroscleroza, consemnate drept cauză a decesului a 82 de clerici (8,64%). Maladiile sistemului nervos răpun, la rândul lor, 119 preoți, detașându-se pregnant apoplexia sau accidentul vascular, a treia cauză majoră de deces din perioada studiată. Accidentele cotidiene sau infecțiile, chiar dacă în număr redus, completează tabloul morbidității acestei categorii elitare românești.

În final, suntem în măsură să opinăm că principalele maladii care afectează preoțimea diecezană în intervalul 1856-1948 sunt tuberculoza, pneumonia,

⁶⁷ Valori ridicate, în condițiile în care, la începutul deceniului 4 al secolului XX, speranța de viață la naștere se situează în România la nivelul de 42 de ani (cf. Vasile Ghețau, *Speranța de viață a populației din România*, în „Viitorul social”, nr. 1/1978, p. 143).

apoplexia, cancerul, tifosul exantematic, hidropizia și afecțiunile cardiace, boli pe care le regăsim, de altfel, manifestate cu o mare frecvență și în rândul credincioșilor păstoriți.

BIBLIOGRAFIE

Surse inedite

Serviciul Județean al Arhivelor Naționale- Cluj, Fond *Episcopia Greco-Catolică Gherla*
 Serviciul Județean al Arhivelor Naționale- Cluj, *Protocolul preoților repausați ai Episcopiei Greco-catolice de Gherla (1856-1948)*

Periodice

„Familia”, an 1866, 1893
 „Gazeta Săteanului”, an 1893
 „Gazeta Transilvaniei”, an 1858
 „Unirea”, an 1893

Dicționare

Canonici, profesori și vicari foranei din Biserica Română Unită (1853-1918). Dicționar, volum întocmit de Mirela Popa-Andrei, Diana Covaci, Ana Victoria Sima, Mihaela Bedecan, Aurelia Dan, Iosif Marin Balog, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013
Dictionary of Medical Terms, fourth edition, A&C Black Publishers, London, 2004

Resurse web

www.dictio.ro/medical/

Lucrări generale și speciale

Babeș, Victor, *Cercetări nouă despre pneumonie*, Librăriile Socec & Co., C. Sfetea, Pavel Suru, București, 1915
 Babeș, Victor, *Opt conferințe publice*, Tipografia „Voința Națională”, Bucuresci, 1893
 Babeș, Victor, *Șease conferințe publice ținute la începutul anului 1902*, Tipografia „Gazetei Săteanului”, Bucuresci, 1902
 Bârlea, Eugenia, *Schema lui Philippe Ariès și atitudinea față de moarte în spațiul românesc*, în „Revista Bistriței”, nr. XIV/2000
 Bologa, Valeriu, *Contribuțiuni la istoria medicinei din Ardeal*, Institutul de Arte Grafice „Ardealul”, Cluj, 1927
 Bolovan, Ioan, *Aspecte privind impactul demografic și mental al epidemiilor în spațiul ardelean în secolul al XIX-lea, în Națiune și europenitate. Studii istorice. In honorem Magistri Camili Mureșanu*, volum îngrijit de Nicolae Edroiu, Susana Andea, Șerban Turcuș, Editura Academiei Române, București, 2007
 Bucur, Alexandru, *Dezastre care s-au manifestat pe teritoriul județului Sibiu*, Editura Sfântul Ierarh Nicolae, Brăila, 2012
 Clemow, Frank, *The Cholera Epidemic of 1892 in the Russian Empire*, Longmans, Green and Co., London and New York, 1893

- Crihălmeanu, Florentin Ep., *File din istoria Eparhiei de Cluj-Gherla, Claudiopoli-Armenopoli, a românilor. Scurtă istorie și biografiile episcopilor eparhiali (1853-2013)*, Editura Viața Creștină, Cluj-Napoca, 2014
- Curac, Mihai Dorel, *Caracteristicile evoluției demografice a comunității Greco-catolice din Aghireșu (Jud. Cluj) între 1850-1900*, în *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XXI)*, coord. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007
- Deteșan, Daniela, *Mișcarea naturală a populației comitatului Cluj între 1870-1910*, în *Om și societate. Studii de istoria populației României (sec. XVII-XXI)*, coord. Sorina Paula Bolovan, Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007
- Diaconovich, Constantin, *Enciclopedia română*, tom III, Sibiu, 1904
- Felix, Iacob, *Dare de seamă asupra epidemiei de choleră din anul 1893 presintată Domnului ministru de interne*, Lito-tipografia Carol Göbl, București, 1893
- Fola, Nicolae Victor, *Considerații privind situația elitelor românești din Transilvania în perioada modernizării (1850-1918)*, în „*Marisia*”, XXXII-XXXIII, Târgu-Mureș, 2013
- Ghețău, Vasile, *Speranța de viață a populației din România*, în „*Viitorul social*”, nr. 1/1978
- Ghiță, Eugen, *Evoluția demografică a comitatului Arad în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea*, Presa Universitară Clujeană, 2011
- Habor, Oana, *Încercări de popularizare a cunoștințelor igienei personale și publice în Transilvania sfârșitului de secol XIX*, în „*Clujul Medical*”, nr. 3/2012
- Keresztes, Alexandru, *Remember – Robert Koch, unul dintre părinții microbiologiei moderne*, în „*Jurnal Medical Brașovean*”, nr. 2 supliment, 2008
- Luckin, W., *The Final Catastrophe – Cholera in London, 1866*, în „*Medical History*”, vol 21, nr. 1/1977
- Mora, Ofelia, *Considerații asupra epidemiei de holeră din 1873 în Transilvania*, în „*Buletinul cercurilor științifice studențești*”, Arheologie-Istorie, nr. 3/1997
- Muntean, Adriana Florica, *Mortalitate și morbiditate în nord-estul Transilvaniei (în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea)*, în *Transilvania în epocile modernă și contemporană. Studii de demografie istorică*, coord. Ioan Bolovan, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002
- Radosav, Doru, *Sentimentul religios la români. O perspectivă istorică (secolele XVII - XX)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1997
- Scurtu, Vasile, *Petru Bran – un luptător al trecutului românesc din Satu Mare*, Tipografia Presa Liberă Satu Mare, 1939
- Stanciu, Camelia, *Aspecte ale mortalității reflectate în registrele parohiale din Orăștie (1870-1900)*, în „*Buletinul Cercurilor Științifice Studențești*”, Alba-Iulia, nr. 14/2008

Evoluția urbană a orașului Reghin începând cu secolul al XIX-lea până în anul 1918. Efectul acesteia asupra locuitorilor săi*

Ioan Eugen MAN

**Le développement urbain de la ville Reghin depuis le XIXe siècle jusqu'en 1918.
L'effet sur ses habitants**

Résumé

L'évolution d'une ville dans ses questions urbaines et la diversité urbaine, suit l'évolution de la société en général. De ce point de vue, la succession des événements politiques, bien que les effets de la vie économique, sociale et culturelle, en un mot, tous les facteurs qui déterminent les changements objectifs et subjectifs dans la composition des établissements urbains peuvent être reconnus par des éléments qui maintiennent son image contemporain. Par la présente étude, auteur tente de combler les lacunes de ses prédécesseurs, à qui a admiration pour leurs efforts dans l'élucidation de nombreux aspects du passé historique de la ville Reghin, convaincu que d'autres révélations d'archive viendront compléter dont il a ajouté.

Mots-clé: Magyar Régen, Szászregén Joseph Haltrich

Evoluția unui oraș sub diversitatea aspectelor sale edilitare și urbanistice, urmează evoluția societății în general. Din acest punct de vedere, succedarea evenimentelor politice, cu toate efectele de ordin economic, social și cultural, într-un cuvânt, toți factorii obiectivi și subiectivi care condiționează modificarea compoziției urbanistice a unei localități, poate fi recunoscută prin elementele ce le păstrează în imaginea sa contemporană.

Interesul pentru trecutul istoric al orașului Reghin și implicit, pentru evoluția sa urbană, el fiind cel mai important oraș din apropierea municipiului Târgu-Mureș, l-am căpătat odată cu consultarea unei planșe, întocmită în anul 1894, ce reprezintă mai multe imagini ale Reghinului, de ansamblu și de detaliu.¹ Motivat de această planșă, în anul 2010, am întocmit un prim studiu² privitor la unele considerente de ordin urban ale orașului Reghin din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Prin studiul de față încercăm să completăm unele lacune ale predecesorilor noștri, față de care avem toată admirația pentru efortul depus în elucidarea multor aspecte ale trecutului istoric al orașului Reghin, fiind convinși că noi revelații de arhivă vin a completa cele adăugate de noi.

Trecutul istoric al orașului Reghin, îndeosebi unele aspecte ale vieții sociale, de cultură, economie etc., a făcut obiectul analizei mai mult sau mai puțin aprofundate,

* Pentru iconografia acestui studiu vezi Anexa III.

¹Planșa se află la Biblioteca Județeană Mureș, Secția Documentară, ea fiindu-mi dată spre consultare în urmă cu câțiva ani, de fostul director al instituției respective, domnul Dimitrie Poptâmaș.

²Ioan Eugen Man, *Câteva considerente de ordin urban din a doua parte a sec. al XIX-lea pe marginea unor imagini ale Reghinului, din anul 1894*, în „Reghinul cultural”, X, 2010, p. 145-166.

efectuate de către numeroși cercetători, istorici, oameni de cultură etc., atât români cât și maghiari sau sași, dintre care amintim pe Ioan I. Costea,³ Viorel Grama,⁴ Eugen Mera,⁵ Ioan Chiorean,⁶ Biró Donát,⁷ Schmidt Imre,⁸ Szabó Mihai,⁹ Georg Daniel Teutch,¹⁰ Gernot Nussbäncher¹¹, Thomas Nägler¹² și alții. Pentru viața socială, economică, culturală și politică a Reghinului Săsesc, de remarcat Joseph Haltrich,¹³ memorialist de seamă. Opera sa, scrisă în limba germană, faptic este o monografie a Reghinului Săsesc, apărută în anul 1858. Monografia este marcată tematic de schimbările petrecute în penultimul secol, punându-se în fața unor comparații între ceea ce a fost în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ca topografie, obiceiuri, tradiții etc., și ce era în anul redactării lucrării. Obșnuit, monografiile încep cu un istoric al așezării, însă monografia lui Haltrich se întinde pe cel mult un secol, aproximativ perioada anilor 1750-1857. Cu toate că autorul s-a concentrat pe descrierea lumii săsești, cu istoria, instituțiile, cultura și obiceiurile ei, el se referă și la celelalte etnii, românii și maghiarii. Autorul sesizează schimbările din ultimul secol de dinaintea scrierii lucrării sale, mutațiile survenite în timp fiind arătate de către autor: *"Reghinul săsesc așa cum ni se prezintă el astăzi este creația modernității și poate nici un alt loc în tot cuprinsul patriei nu s-a schimbat în ultimii o*

³Ioan I. Costea, *Reghin. Destin și istorie*, Reghin, Ed. Petru Maior, 2007 (În continuare: I. Costea, *Destin și istorie*); Idem, *Meșteșugurile și sistemul breslelor în Reghin*, în „Marisia”, XV-XXII, 1985-1992, 1992, p. 137-157; Idem, *Reghin – Istoria și destinul unui oraș. Zbuciumul devenirii spre lumina nemuririi*, în „Reghinul cultural”, X, 2010, p. 46-52.

⁴Viorel Grama, *Contribuții la monografia Reghinului*, în „Reghinul cultural”, IX, 2009, p.19-41.

⁵Eugen Mera, *Reghinul în perioada Voievodatului. Numele Reghinului*, în „Reghinul cultural”, X, 2010, p.66-102

⁶Ioan Chiorean, Iosif Muzsnay, *Meșteșugurile Reghinului medieval*, în „Steaua roșie”, Târgu-Mureș, din 18 octombrie 1970; Ioan Chiorean, Școala orășenească din Reghin în contextul învățământului umanist din Transilvania, în „Reghinul cultural”, II, 1990, p.7-12; Idem, *Învățământul românesc din districtul Reghinului în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea*, în „Reghinul cultural”, III, 1994, p. 90-99.

⁷Biró Donát, *Adalékok Régen monográfiához* (Contribuții la monografia Reghinului); Idem, *Adalékok Régen monográfiához*, 2009; Idem, *Industria Reghinului la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX*, în „Reghinul cultural”, VII, 2004, p.133-159; Idem, *Szászrégen és vidéke* (Reghinul și împrejurimile sale), Târgu-Mureș, 2006.

⁸Schmidt Imre, *Szászrégen város története* (Istoria orașului Reghinul Săsesc), Publicat în *Regeni Hírlap* (Gazeta Reghinului), Foaie socială și politică a maghiarilor din Reghin, Reghin, 1941.

⁹Mihai Szabó, *Reghin*, București, Ed. Stadion, 1991; Idem, *Reghinul în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea 1849-1918*, în „Marisia”, XV-XXII, 1985-1992, 1992, p. 205-225 (În continuare: Mihai Szabó, *Reghinul*).

¹⁰Georg Daniel Teutch, *Geschichte der Siebenbürgen Sächsischen Volk*, col IV, Sibiu, 1925. (Traducerea, în manuscris, se află la Biblioteca Municipală din Reghin).

¹¹Gernot Nussbäncher, *Iohannes Honterus, Viața și opera sa în imagini*, București, Ed. Kriterion, 1977; Idem, *Din istoria culturală a Reghinului*, în „Reghinul cultural”, II, 1990, p. 13-17; Idem, *Diplomatarium Regnense*, în „Reghinul cultural”, V, 2001, p.15-85; Idem, *Diplomatarium Regnense 1220-1585*, în VI, 2002, p.27-39; Idem, *Documente privind istoria orașului Reghin în Arhiva Bisericii Negre Brașov*, în „Reghinul cultural”, VII, 2004, p. 20-27.

¹²Thomas Nägler, *Așezarea sașilor în Transilvania*, Ed. Kriterion, 1981; Idem, *Așezarea sașilor în Transilvania, în Studii de istorie. Naționalitățile conlocuitoare din România și înfrățirea lor cu națiunea română*, în *Naționalitatea germană*, vol. I, București, Ed. Politică, 1996.

¹³Joseph Haltrich, *Zur Geschichte von Sächsisch-Regen seit dem letzten hundert Jahren, Kronstadt, 1858, apărută sub egida revistei "Archiv Vereins für siebenbürgisches Landeskunde"*. O traducere prescurtată, efectuată de Ion Bogdan în iunie 1969 - ianuarie 1970, în manuscris (32 de pagini), se află la Biblioteca Municipală din Reghin, pe care o folosim ca sursă documentară în lucrarea noastră.

sută de ani, în toate relațiile sale, și sub toate aspectele într-atât de mult”.¹⁴ În anul 1870, tot Joseph Haltrich publică o a doua monografie a orașului Reghin, intitulată: *Beiträge zur Kenntniss Sächsisch-Reens. Festgabe den Mitgliedern des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, mult mai complexă decât prima. Cât privește evoluția urbană a orașului Reghin, ea a mai făcut obiectul unor lucrări, principalii autori fiind arhitectul Paul Niedermaier,¹⁵ ce stabilește etapele dezvoltării orașului pentru o lungă perioadă de timp, apoi istoricii Ernst H. Philippi, Wigant Weltzer¹⁶ și mai de curând Dorin-Ioan Rus,¹⁷ care au elucidat multe aspecte ale evoluției urbane a orașului.

Pe lângă determinarea unor aspecte privitoare la evoluția urbanistică a localității, a zonelor sale structurale, am căutat să aflăm și impactul acestei evoluții, în continuă transformare, asupra vieții sociale și culturale a locuitorilor săi, în perioada cuprinsă în secolulul al XIX-lea, până în anul 1918.

Pentru perioada analizată, considerăm necesară prezentarea câtorva date statistice, unele provenind din secolul al XVIII-lea, privitoare la fondul construit al celor două componente: Reghinul Săsesc și Reghinul Unguresc, cât și a populației celor două localități, ele constituind câteva repere în evoluția lor urbană. În anii 1784-1785, când se desfășoară primul recensământ general din Transilvania,¹⁸ Reghinul Săsesc avea un număr de 554 case, în care locuiau 667 familii ce cuprindeau un număr de 2705 locuitori. Mult mai mic, Reghinul Unguresc, la acea dată avea doar 110 case, cu 183 de familii și 602 locuitori. În anul 1848, Reghinul Unguresc avea înregistrat un număr de 954 case, precum și un număr de 4981 locuitori, după naționalitate fiind 2871 sași, 893 români, 865 maghiari, 165 germani, etc.¹⁹ La doar câțiva ani, recensământul din anul 1857, ne oferă noi date. Astfel, în Reghinul Săsesc sunt înregistrate 975 case, cu 1190 locuințe și 4348 locuitori, pe când în Reghinul Unguresc sunt evidențiate 183 case cu 281 locuințe și 896 locuitori.²⁰ Confesional, cei 4348 locuitori ai Reghinului Săsesc erau 669 greco-catolici, 723 romano-catolici, 355 reformati, 2984 luterani, 39 izraeliți. La sfârșit de veac, în anul 1900,²¹ existau în Reghinul Săsesc un număr de 956 case, din care 692 din cărămidă, 27 din lemn și 237 case din alte materiale. La un deceniu distanță, recensământul din anul 1910 consemnează pentru Reghinul Săsesc un număr de

¹⁴ Joseph Haltrich, *op. cit.*, p.6 din lucrarea originală

¹⁵ Paul Niedermaier, *Der mittelalterliche Städtebau in Siebenbürgen, im Banat und im Kreischgebiet* (Evoluția urbanistică a orașelor în Transilvania, Banat și Crișana în Evul mediu), prima parte până la 1241, 1996, Heidelberg (în continuare P. Niedermaier, 1996); Idem, *Städtebau in Mittelalter Siebenbürgen, Banat und Kreischgebiet 1242-1347* (Urbanism în Evul Mediu. Transilvania, Banat și Crișana (1242-1347), Köln, Weimar, Wien, 2002 (În continuare: P. Niedermaier, 2002); Idem, *Städtenbau im Spätmittelalter Siebenbürgen, Banat und Kreischgebiet 1348-1541* (Urbanism în Evul Mediu târziu. Transilvania, Banat și zona Crișurilor. 1348-1541), Köln, Weimar, Wien, 2004 (în continuare: P. Niedermaier, 2004); Idem, *Dezvoltarea urbanistică a unor orașe și târguri transilvănene până în secolul al XVII-lea*, 1976 (În continuare P. Niedermaier, *Dezvoltarea urbanistică*).

¹⁶ Ernsy H. Philippi și Wigant Weltzer, *Sächsisch-Regen Die Stadt am Berge*, Bochum, 1991.

¹⁷ Dorin-Ioan Rus, *Contribuție la cunoașterea evoluției urbane a Reghinului*, în „*Reghinul cultural*”, IV, 1999, p. 11-25 (În continuare: Dorin-Ioan Rus, *Contribuție*); Idem, *Vechea stemă a Reghinului*, în „*Reghinul cultural*”, IV, 1999, p.26-39.

¹⁸ *Magarország népessége a Progmatica Sanctio korában* (Populația Ungariei în epoca aplicării Sanctiunii Pragmatiche), Budapest, p. 214.

¹⁹ Ioan I. Costea, *Destin și Istorie*, p. 214.

²⁰ *Recensământul din 1857*, p. 352-353.

²¹ Viorel Grama, *op. cit.*, p.38.

980 case, din care 598 formau proprietatea sașilor, restul de 382 fiind în proprietatea altor etnii.²²

La 1-2 noiembrie 1848 orașul Reghin este incendiat și jefuit de trupele secuiești, ca pedeapsă pentru faptul că locuitorii s-au împotrivit "unirii" Transilvaniei cu Ungaria, declarată la Budapesta. Cu această ocazie, pe lângă distrugerile provocate orașului, din cauza incendiului ce a cuprins o mare parte din el, este arsă, distrusă și arhiva orașului, astfel încât o reconstituire a trecutului său este mai greu de îndeplinit. Pentru perioada de după anul 1848, am luat în considerare documentele aflate la Arhivele Naționale Direcția Județeană Mureș, precum și unele documentații tehnice ale unor clădiri, păstrate la Direcția Județeană pentru Cultură și Patrimoniu Cultural Mureș. Cercetările mai recent efectuate au scos la iveală unele date mai puțin cunoscute, privitoare la orașul Reghin.

Cunoaștem faptul că între anii 1769-1773, contele Fabris a întocmit o ridicare topografică a Transilvaniei, cunoscută și sub denumirea "Ridicarea Iosefină",²³ în care sunt redată și cele două componente ale Reghinului. Harta este importantă prin faptul că arată clar structura orașului, a unor localități învecinate ce urmau să intre în componența urbei ceva mai târziu, respectiv Iernuțeni și Apalina.

În anul 1853 este întocmită de către Inspectoratul cadastral nr. XII din Cluj, o primă evidență cadastrală a Transilvaniei, în limba germană, ce poartă titlul "*Zusammenstellung Der nach Riedem und Culturen vermessenene Areale Der Ganzen Catastral-Gemeinde Sächisch Regen 1853*",²⁴ în care Reghinul Săsesc este împărțit în 23 hotare, fiecare purtând o denumire toponimică, primul hotar constituindu-l intravilanul. În totalitatea sa, Reghinul Săsesc cuprinde o suprafață de 4358 iug., respectiv 2507 ha, din care intravilanul are 288, 900 iug, adică 166,389 ha. În paralel, tot în anul 1853, aceeași instituție cadastrală întocmește o altă evidență, cu titlul: "*Creguis über die Ried und Culturenweise Vermessung der stadt Sachisch-Regen*",²⁵ întregită de planșa cadastrală. Concomitent este întocmită evidența și pentru Reghinul Unguresc,²⁶ care cuprinde 20 hotare, cu o suprafață totală de 1618 iug., adică 930,9972 ha, din care, intravilanul are 78,900 iug, respectiv 45,2049 ha. După un sfert de veac, în anul 1878 este întocmită o nouă evidență cadastrală, de această dată textul fiind în limba maghiară și care poartă titlul: "*Szász Régen közseg helyszínelesi előjegyzéke*" în care Reghinul Săsesc²⁷ are un teritoriu de 4352,200 iug, respectiv 2504,2127 ha, în general hotarele păstrând suprafețele înscrise în anul 1853. Datele sunt comunicate în iunie 1879, ele fiind însoțite și de harta ce poartă titlul: "*Magyar Régen katasteri község vázlata*".²⁸

În vederea stabilirii evoluției urbane a orașului Reghin, dar și pentru prezentarea evoluției parcelelor și zonelor de locuit, Paul Niedermaier a avut ca bază de comparare harta orașului, întocmită spre sfârșitul secolului al XIX-lea, perioadă când localitatea încă nu a cunoscut schimbări urbane masive, respectiv demolări masive urmate de construirea de blocuri de locuințe.²⁹ La acea dată,

²²Dorin-Ioan Rus, *Contribuții*, p. 21.

²³Între anii 1769-1773, contele Fabris, colonel în armata austriacă întocmește harta Transilvaniei, însoțită de patru volume de text. Se află în Arhiva Ministerului de Război din Viena.

²⁴SJAN- Mureș, *Colecția de evidență cadastrală*, nr. 3324/1853-1879, filele 99-103.

²⁵*Ibidem*, nr. 3324/1853-1879, filele 5-6.

²⁶*Ibidem*, filele 51-52.

²⁷*Ibidem*, filele 112-113.

²⁸*Ibidem*, filele 118-119.

²⁹P.Niedermaier, 2002, p. 60-61, Redăm doar denumirea actuală a străzilor existente la acea dată.

localitatea cuprindea următoarele străzi și piețe: 1 – Piața Petru Maior; 2 – str. Pandurilor; 3 – str. Gh. Doja, 4 – str. Gh. Doja, 5 – str. Licurici, 6 – str. Rozmarinelor, 7 – str. Pandurilor, 8 – str. Toamnei, 9 – str. Subcetate, 10 – str. Rândunelelor, 11 – Piața Mică, 12 – str. Verii, 13 -14 – str. Rândunelelor, 15 – str. Sării, 16 – str. Sării, 17 – str. Sării, 18 – str. Școlii, 19 – str. Stadionului, 20 – str. Sării, 21 – str. Apelor, 22 – str. Apelor, 23 – str. Brândușei, 24 – str. Toamnei, 25 – str. Toamnei, 26 – str. Republicii, 27 – str. Terasei, 28 – str. Călărașilor, 29 – str. Aurel Vlaicu, 30 – str. Izvorului; 31 -, str. Mihai Viteazul, 32 – str. N. Grigorescu, 33 – str. Zorilor, 34 – str. G. Coșbuc, 35 – str. Spitalului, 35 – str. Cardinal A. Todea, 37 – str. M. Eminescu, 38 - str. Vioarelelor, 39 – str. Ion Creangă, 40 – str. Mierlei, 41 – str. Vânătorilor, 42 – str. Apicultorilor, d1 – Biserica evanghelică, d2 – Biserica reformată, d3 – Biserica ortodoxă.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea sunt întocmite numeroase ridicări topografice, hărțile militare austriece. O primă hartă consultată provine din anul 1897,³⁰ ce prezintă cele două localități azi componente, în majuscule fiind consemnat "SZÁSZ-REGÉN", iar în minuscule "Magyar Régen", oferind posibilitatea aprecierii întinderii acestora, a fronturilor de clădiri aproape neîntrerupte din zona centrală. Între anii 1891-1892 sunt efectuate noi ridicări topografice, planșele fiind finalizate în anul 1906.³¹ Planimetria Reghinului Săsesc s-a păstrat aproape neschimbată, având trecut traseul râului Mureș, cu numeroasele sale brațe, textura stradală, bisericile etc. Un plan al orașului ce provine aproximativ din anul 1900, publicat de Ernst H. Philippi și Wigant Weltzer, prezintă Reghinul Săsesc.³² La rândul ei planșa prezintă străzile existente, casele construite, inclusiv fronturile închegate, pădurile, cimitirele, cursurile de apă etc.

La 26 mai 1906, Consiliul orașului stabilește efectuarea unor lucrări de bornare a perimetrului teritoriului administrativ al Reghinului Săsesc.³³ Terminată la 28 martie 1913, harta poartă titlul: „Szászrégeni I és II. rész rendezeti tanácsi városnak határleirái jegyzőkönyvé” (Harta hotarelor efectuată de Consiliul organizat al orașului Reghinul Săsesc, partea I și II). Partea scrisă, la rândul ei poartă titlul: „Szászrégen I. es II. rész rendez rend lan város határleirási jegyzőkönyve” (Procesul-Verbal din anul 1913 al descrierii hotarelor Consiliului organizat al orașului Reghinul Săsesc. Partea I și II). Partea I. pornește de la răzorul numit "Nagyberek" (Bercul Mare), punct în care orașul se întâlnește cu hotarele localităților Ideciu de Jos și Reghinul Unguresc. Întocmită la scara 1:28.000, planșa prezintă întregul teritoriu administrativ al localității, inclusiv intravilanul cu trama sa stradală, grupurile de construcții, precum și punctele cu coordonatele cunoscute, față de care s-a efectuat legarea în sistem a ridicării topografice, stabilindu-se astfel foarte clar vecinătatea cu localitățile înconjurătoare. Față de suprafața dată de ridicarea din 1853, de 4358 iug. (2507,5932 mp), de această dată, se prezintă o ușoară creștere, de 4396 iug,4966 stj.p. (2531,2245 ha). Localitățile învecinate sunt: Reghinul Unguresc, Dedrad, Sântu, Breaza, Voivodeni, Apalina, Iernuțeni, Orosfaia, Ideciu de Jos, lungimea hotarelor fiind dată în pași, în total 53.372 pași, respectiv 16.865 ml, pasul având o lungime de 0,36 m.

³⁰ SJAN- Mureș, *Colecția hărți*, planșa 18, coala XXXI.

³¹ Muzeul Județean Mureș, *Colecția hărți*, nr. 7502.

³² Ernst H. Philippi și Wigant Weltzer, *op. cit.*

³³ ANDJ Mureș, *Colecția de evidență cadastrală*, nr. 3350/1913.

Importantă pentru cunoașterea structurii orașului este renumerotarea imobilelor existente, clădite sau neclădite, întocmită de Consiliul orașului, tot în anul 1913, la 15 iunie.³⁴ Evidența este bazată pe criterii noi, pentru fiecare stradă fiind date numere pare și impare, cu indicarea loturilor neclădite. Evidența cuprinde un număr de 62 de străzi și piețe, cu un total de 1136 parcele. De menționat este faptul că, în anul 1918, numărul de străzi în Reghinul Săsesc ajunge la 68. Documentul ne dă posibilitatea aprecierii corecte a mărimii arterelor de circulație, cele mai numeroase imobile clădite fiind întâlnite în Piața Petru Maior, în număr de 57, apoi în strada Mihai Viteazul, pe cele trei tronsoane existente la acea dată, fiind în număr de 45 case în str. Medie, 53 case în str. Crucii și 19 case în str. Magazinului, în total 107 parcele. Numeroase parcele mai aveau străzile: M. Eminescu cu 73 parcele, Sării cu 77 parcele, Coșbuc cu 45 parcele, etc.

Întorcându-ne în timp, la anul 1228, când Reghinul este atestat pentru prima dată, sub denumirea de "Regun",³⁵ acesta cuprindea un teritoriu restrâns, pe amplasamentul actualului cimitir evanghelic, la marginea terasei aflate la nord de Mureș, având un număr de 6 străzi între care și "Strada Mare".³⁶ Până la 1241 așezarea avea cel puțin 25 gospodării,³⁷ ca, în urma incursiunii tătare, să scadă la mai puțin de 10 familii, urmând să crească la 10-15 familii în 1250, 15-20 familii în 1275 și 20-30 familii în anul 1300.³⁸

În prima parte a secolului al XIV-lea, când au debutat lucrările la actuala Biserică Evanghelică a "orașului", probabil, localitatea avea 60 de familii, fapt menționat și de Dorin-Ioan Rus, care arată "că Reghinul avea pe atunci aproximativ 50-60 de gospodării".³⁹ Evoluând în timp, Reghinul Săsesc, trece de la statutul de "sat" la cel de "târgușor". La 7 decembrie 1427 ("*septimo Idus Decembris*"), Papa Martin al V-lea confirmă înființarea unei așezări în folosul franciscanilor în localitatea Suseni din apropierea Reghinului ("*Felfalu iuxta oppidum Regen*"), fiind prima mențiune a localității ca târg.⁴⁰ extinzându-și teritoriul, concomitent cu închegarea fronturilor de clădiri din piața centrală. Pe la 1525 orașul se dezvoltă spre est, ocupând terenurile în pantă, faptul fiind preluat de același Dorin-Ioan Rus, care arată: "*Parcelele din secolul al XVI-lea au fost situate la nord-est de biserică, aproape de pâraul Rozelor (mai întâi spre nord de strada Rândunelelor și ulterior în dreptul străzilor Sării, Stadionului și Toamnei). Prin amenajarea noilor parcele edificiul de cult a fost mai bine încorporat în interiorul localității: acesta a fost și pe mai departe înconjurat de fortificații*".⁴¹

Consultând harta Josefină, întocmită în anii 1769-1773, constatăm luciditatea cu care se conturează scara spațiilor urbane. Față de dimensiunile străzilor adiacente, unele înguste și fără a avea un aliniament rectiliniu, Piața Petru Maior crează o schimbare bruscă de scară, cu efect de accent. Orașul se întinde de-a

³⁴ SJAN- Mureș, *Colecția de evidență cadastrală*, nr. 3352/1913.

³⁵ "*et ubi tranzit unam magnam viam quae ducit de Sceplok uscue in Regun*" (Un drum mare, care merge de la Sâplac până la Reghin), Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, *Arhiva Bánffy*, doc.nr. 2; *DIR*, C, XI+XII+XIII, I, nr.191, p.232+234.

³⁶ P.Niedermaier, 1996, p. 131.

³⁷ *Ibidem*, p.131.

³⁸ P. Niedermaier, 2002, p.62; Dorin-Ioan Rus, *Contribuție*, p.16.

³⁹ Dorin-Ioan Rus, *Contribuție*, p. 16.

⁴⁰ Franz Zimmermann, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, IV, (1416-1437), nr. 2021, p.332-323; Dorin-Ioan Rus, *Contribuție*, p. 18.

⁴¹ *Ibidem*, p. 19-20.

lungul străzii Mihai Viteazul până către actualele imobile nr. 90 și 83, spre nord-vest spre strada M. Eminescu până la actualele clădiri nr. 23 și 24, spre nord-est prin prelungirea străzii Pandurilor până în apropiere de Reghinul Unguresc, spre est cuprinde străzile Gh. Doja, Rozmarinelor, Toamnei, Brândușei, Verii, iar spre sud-est străzile Aurel Vlaicu, Apelor, Călărașilor. De altfel, memorialistul Joseph Haltrich,⁴² în scrierile sale menționa: *"Pe la mijlocul secolului al 18-lea, conform tradiției, în partea de nord-vest a orașului acum unde se află biserica catolică se termină orașul, și, de aici în jos, către așa numitul magazin (fostul Spital militar) și peste întregul deal al lui Laurențiu, erau cele mai frumoase lanuri de grâu"*. În partea de nord a Pieței Petru Maior, ca și la Târgu-Mureș, harta prezintă două grupări de construcții, a câte 3 clădiri fiecare, acestea fiind demolate ceva mai târziu. Privitor la aceste construcții, memorialistul Joseph Haltrich amintește: *"Piața, acum cu totul liberă, era până în anul 1848, în mijloc era ocupată în cea mai mare parte. Acolo se găsea ghereta oficiului de măsuri și greutate a orașului, sus de tot se aliniau gheretele olarilor, cizmarilor, tăbăcarilor, dogarilor, o frizerie, iar mai înainte și o serie de căsuțe pentru comerț din zid, șatrele precupețelor (vânzătoare de pâine, carne, brânză, fructe etc), măcelărie și în fine clădirea lungă în formă de vinclu a cartierului majorului de cavalerie cu grădină și curte mare și grajduri"*.⁴³

Evoluția urbană a Reghinului este strâns legată de evenimentele din 1-2 noiembrie 1848, când sunt arse din temelii 397 case, biserici, școli, precum și Primăria, pagubele ridicându-se la imensa sumă de 1.582.858 florini, însemnând averea orașului de 15 ori.⁴⁴ Urmează o perioadă de prosperitate a localității, prin participarea meșteșugarilor și a comercianților din oraș, acțiunea urmând să se desfășoare până în preajma Primului Război Mondial. Principalele șantiere de construcții sunt în Piața Petru Maior, strada Mihai Viteazul, în ambele păstrându-se forma inițial avută a edificiilor. Sunt amenajate sau construite noi case în străzile Mihai Eminescu și Ion Creangă, în aceasta din urmă cu ateliere de tăbăcărie, dar și în strada George Coșbuc. Foarte afectată a fost strada Sării, îndeosebi în zona de intersecție cu strada Școli. În anul 1863, la 15 ianuarie, Reghinul Săsesc este ridicat în rândul orașelor libere, când este scos din subordinea Comitatului județului Turda, sub directa subordonare a guvernului,⁴⁵ de altfel dată când se sărbătorește "Nunta Reghinului".⁴⁶

Aceste schimbări în urbanistica orașului Reghinul Săsesc au determinat importante mutații în viața locuitorilor. Încă din secolul al XVIII-lea în Transilvania habsburgică s-a interzis construirea de case din lemn, însă aceste reglementări nu au eliminat subit existența acestei categorii de case, unele dăinuind până în anul 1848 când au fost pustiite de marele incendiu. În acest an sunt înregistrate la Reghinul Săsesc un număr de 954 de case și 4881 de locuitori.⁴⁷ Referindu-se la aceste schimbări tot Haltrich arată: *"Reghinul Săsesc s-a schimbat complet în toate aspectele sale exterioare, în organizarea caselor în ultimul secol. Populația Reghinului s-a schimbat și ea în decursul ultimilor o sută de ani, Ocupațiile principale*

⁴²Joseph Haltrich, *op. cit.*, p.4 din traducere.

⁴³Joseph Haltrich, *op. cit.*, p.8.

⁴⁴Ernst Philippi și Wigant Weltzer, *op. cit.*, p. 56

⁴⁵*Beiträge zur kenninise Sachsshc-Reens*, (Contribuții la cunoașterea Reghinului Săsesc), Sibiu, 1870, p. 210-211.

⁴⁶Ernst Philippi și Wigant Weltzer, *op. cit.*, p.56.

⁴⁷Ioan I. Costea, *Destin și istorie*, p.254.

s-au schimbat și ele în mod esențial de asemenea în ultimii o sută de ani”, sau *”Reghinul Săsesc s-a schimbat în ultima instanță și în ce privește obiceiurile în ultimii o sută de ani.”*⁴⁸ Referindu-se la casa reghineană, tot memorialistul Haltrich arăta: *”În ce privește stilul de construcție a caselor în decursul unui secol s-au schimbat trei stiluri de construcție. După cel mai vechi și poate cel mai inițial și până în jurul anului 1750, aproape fără excepție, toate casele au fost construite din lemn, tencuite cu lut și apoi vărute asemenea caselor țărănești din cele două Idieciuri și acoperite cu paie, cu un front îngust către stradă, care avea două ferestre mici, mai bine zis găuri de aerisire, prevăzute cu un dispozitiv cu bășică de vită, denumit ”Schliemen sau Schleimen, despre sticlă neputând fi vorba atunci”... ”Intrarea în casă se făcea mai mult prin curte, câteodată și de la stradă unde exista o ușă între cele două ferestre. Peste tot acoperișul din față era prelungit, iar sub el, nemijlocit de casă, era un cerdac din lut, numit ”Haft – pogmol”.*⁴⁹

Sunt inițiate măsuri de realizare a caselor din cărămidă, ele înlocuind pe cele existente, realizate din lemn sau chirpici. Același memorialist arată: *”După marele incendiu din anul 1767, s-a dispus ca noile clădiri din piață să fie prevăzute cu acoperiș din șindrilă. Prima casă de cărămidă din Reghin, se dă a fi fost a cetățeanului Iosif Schuller din piață, iar prima casă acoperită cu țiglă aceea a fostului senator Dr. Mihail Schuller.”*⁵⁰ În continuare, memorialistul prezintă următoarea etapă a casei reghinene, și anume: *”După anul 1750, îndeosebi în cel de al 70-lea an de după marele incendiu din 1767 (cca.1839), vine treptat la modă stilul cu umbrar sau cu trepte și rămâne să domine până în timpurile mai noi. La început treptele erau din lemn, mai târziu și din zid. S-a început acum să se prevadă și casele cu pivnițe...”*. Referindu-se la cel de-al treilea tip de casă, Haltrich arăta: *”După cele mai noi ”stiluri urbane” de construcție, s-au construit înainte de anul 1848, numai puține case, și în special pe piață: din acel timp a devenit dominant acelaș stil, la toate clădirile noi. Acoperișurile de șindrilă sunt încă predominante. Acoperișuri de țiglă s-au făcut puține după anul 1848, în schimb au apărut unele cu acoperiș de tablă, prima de acest fel fiind aceea a senatorului Samuel Lutsch, construită în anul 1851. Case în stil modern în felurite variații și adăugiri se mai găsesc destule, dar de cele mai vechi de anul 1848 deloc.”*⁵¹

În perioada celor 100 de ani la care se referă autorul, modul de viață al locuitorilor s-a schimbat în mod surprinzător, astfel încât de la un nivel de trai caracteristic mediului ”rural”, să se treacă la cel de ”oraș”. Această transformare o sesizăm, după cum am mai văzut anterior, la casa de locuit, la modul de trai, la preocupările cotidiene ale locuitorilor, respectiv trecerea de la producția agricolă la cea meșteșugărească. Tot în lucrarea sa, referinduse la interiorul casei, memorialistul Joseph Haltrich arăta: *„Aranjamentul și mobilierul în interiorul caselor din Reghin era în secolul al 18-lea foarte simplu, cu totul țărănesc și neschimbat până la sfârșitul secolului, fie că era vorba de oameni mai distinși, fie de oameni de jos, era la fel. O sobă de cărămidă, cu cuptor de pâine care mai de mult se construia pe stradă. În jurul sobei de cărămidă, pe pereții prevăzuți cu rame, stau vasele de bucătărie de lut, solnița și râjnița de piper. Pe pereți, deasupra și împrejur, se găseau rame prevăzute cu cuie de lemn sau fier, de care atârnau ulcioare de o*

⁴⁸ Joseph Haltrich, *op. cit.*, p.4 din lucrarea inițială.

⁴⁹ *Ibidem*, p.4. din traducere.

⁵⁰ *Ibidem*, p.4.

⁵¹ *Ibidem*, p.4.

jumătate de măsură, la cei mai bogați, ulcioare de Vinț sau de Arad cu capac"... "Mai departe, se găseau în cameră, unul sau două paturi din lemn de esență moale, vopsite. În fața fiecărui pat era câte o bancă cu spetează vopsite arătând anul confecționării. Patul era acoperit la cei bogați cu o cuvertură, în mijlocul căreia era cusută o stea, la cei săraci cu o pânză simplă de casă, țesută cu fire de ață roșii sau albastre. Pe pat sunt așezate la ambele capete câte trei perne una peste alta - la cei bogați și în mijloc câte două sau trei - care ajung aproape până la tavanul camerei. Masa, a cărei planșe se putea deplasa, avea deseori o încuietore bună. În acest caz și banii se păstrau în masă."... "În nici o casă, masa nu se așeza în mijlocul camerei, ci într-un colț"... „O ladă pentru îmbrăcăminte, vopsită, o mică oglindă în perete, la cei mai bogați ici și colo și un ceas atârând într-o cutie care avea o sticlă în fața cadranelor"... „Cum s-a schimbat totul treptat de la 1800 încoace totul, știe fiecare cetățean din Reghin, iar străinul va vedea mai bine printr-o privire prin case, decât dintr-o descriere.

Locuințele pentru oameni, generația neputincioasă a zilei, nu erau deci construite pentru o durată mai lungă, și nu ne lasă cum este cazul în altă parte, să studiem antichități⁵². Desigur, autorul se referă la casa simplă, realizată din materiale perisabile (lut, chirpici, lemn etc), care într-un timp destul de scurt, doar de câteva decenii, se degradează, ea făcând obiectul demolării și înlocuirii cu clădiri noi, din cărămidă.

În cei 100 de ani, de la 1757 la 1857, ocupațiile principale ale reghinenilor de asemenea au cunoscut schimbări. Tot memorialistul Haltrich, arată: „Ocupația principală a reghinenilor până prin anul 1800 era îndreptată în special spre agricultură și economia țărănească și a rămas încă mulți ani după aceea nu fără importanță; încă în anul 1813 se putea mâna 300 perechi de boi pentru tracțiune, deodată din Reghin. Se cultivă grâu, secară și cânepă, mai puțin porumb; viile se bucurau de o deosebită cultivare. În anul 1780 s-au plantat viile noi pe dealul Laurențiu.”... „În afară de vii, care de mult era o prioritate transmisibilă prin moștenire, și de unele parcele de pământ, întregul hotar, până în anul 1809 era proprietate comunală, și tot la doi, trei sau patru ani, de îndată ce tinerii cetățeni cereau impetuș, se reîmpărțea.”⁵³

În contextul industriei reghinene, industria alimentară a avut tradiții bogate, îndeosebi în morărit și fabricarea de spirt și bere. În anul 1895, din cele 8 fabrici de spirt din județul Mureș-Turda, 4 funcționau la Reghin și prelucrau o mare cantitate de spirt. Tot în 1895 a fost transportată de la Reghin la Târgu-Mureș o cantitate de 115.900 kg. spirt. Ființau la acea dată fabrica lui Mendel Farkas, fiind și cea mai mare unitate, a lui Kosch și Schobel, a lui Kloos Samoilă și Ioan Kraus.⁵⁴ Tot Joseph Haltrich în memoriile sale arată: „În anul al 80-lea al secolului al 18-lea, reghinenii au început a fabrica rachiu de porumb. La început se lucra foarte modest”... „Începând din a doua decadă a sec. al 19-lea, repede s-a făcut în fiecare gospodărie independentă și un cazan de fabricat rachiu. Economia rurală se exercita mai neglijent, și în fostele lanuri de grâu frumoase, mai în jos de ”Magazin”, se cultiva deja porumb”⁵⁵.

⁵² Joseph Haltrich, op. cit., p. 4-5.

⁵³ Ibidem, p. 10-12 din traducere

⁵⁴ A marosvásárhelyi kereskedelemi és iparkamara jelentése 1895 évben (Raportul Camerei de comerț și industrie pe 1895), Târgu-Mureș, 1896, p. 269, 272.

⁵⁵ Joseph Haltrich, op. cit., p. 12 din traducere.

Un important rol în viața economică a Reghinului Săsesc l-a avut exploatarea și prelucrarea lemnului din pădurile apropiate, îndeosebi cele din munții Gurghiului. În acest scop, iau ființă mai multe asociații și societăți. În anul 1853, negustorii de plute se unesc într-o societate mai mare, ca în anul 1855 să se reorganizeze în "Societatea de plute Wermesche", prin participarea unor negustori din Reghin, Toplița, Gheorgheni și Lipova, însă destul de curând, în anul 1863, își încheie activitatea. În anul 1865 se întemeiază asociația de plutărit cu 19 asociați. În anul 1866 ia ființă "Societatea de plutărit "Floss Kompanie", cu 25 membri, având birou de prezentare și desfacere și în Ungaria. Odată cu înființarea unei societăți de regularizare a râului Mureș, în 1867, comerțul cu lemne se va extinde.⁵⁶ Referindu-se la această activitate, memorialistul Joseph Haltrich menționează: *„Alături de fabricarea rachiului începu aproape în același timp comerțul cu lemne pe Mureș, care la început se exercita până la Arad. Primii negustori mari erau nobilii din Reghinul-Maghiar”...* "Comerțul cu plute începând din anul 1800 a luat un avânt din ce în ce mai mare, și, cu toate că relativ numai puțini dintre cei bogați s-au împărțit din el, totuși nemijlocit a adus mare belșug și asupra Reghinului întreg și asupra întregii împrejurimi până departe"⁵⁷

Odată cu ridicarea Reghinului, la 15 ianuarie 1863, la rangul de oraș privilegiat industria locală primește noi valențe, crescând numărul membrilor, cu apariția de noi ateliere. Devenind o frână în dezvoltarea liberă a meșteșugurilor, în anul 1872, breslele sunt desființate, însă la Reghin continuă tendința de organizare a acestora, încheindu-se prin constituirea unor asociații industriale. În 1887 sunt 15 asemenea asociații, între care cele ale tăbăcarilor, cojocarilor, cizmarilor, croitorilor, tâmplarilor etc., astfel vechea industrie de breaslă transformându-se în industrie meșteșugărească. Situația acestor asociații devine însă tot mai grea, dominând atelierele mici, cu 1-2 calfe și ucenici. În anul 1900, din cele 694 ateliere, numai 192 lucrau cu 2 sau mai multe calfe sau muncitori calificați, ca în anul 1910 numărul acestora să ajungă la 235.⁵⁸ De altfel, la începutul secolului al XX-lea, populația activă a orașului, în industrie și producția meșteșugărească, reprezenta 53%, situându-se pe primul loc în această parte a Transilvaniei.⁵⁹ În 1900, numărul muncitorilor de fabrică din oraș, precum și din comunele Reghin Sat, Iernuțeni și Apalina, s-a ridicat de la 775 la 2426 în anul 1910. Tot Haltrich arată: *„Majoritatea meseriilor, dintre care unele cea de cojocar, măcelar, cismar și în special cea a tăbăcarilor sau tabacarilor de piei roșii prin prelucrarea în masă de piei pentru căptușeală, deja până în anul 1800 a câștigat foarte mult în importanță, și de atunci și până în al 30-lea an al secolului a luat un nou avânt; numărul meșterilor în breaslă se ridică în jurul la 180, în breasla cizmarilor peste 100. Numai breasla olarilor regresează, iar breasla țesătorilor și a cuțitarilor se apropiu de sfârșitul lor...”*⁶⁰

⁵⁶ Mihai Szabó, *Reghinul*, p.208-209.

⁵⁷ Joseph Haltrich, *op. cit.*, p. 12 din traducere.

⁵⁸ Mihai Szabó, *Reghinul*, p.

⁵⁹ Barabás Endre, *Maros-Torda vármegye és Marosvásárhely közigazdasági leirása* (Descrierea economică a județului Mureș-Turda și a orașului Târgu-Mureș), Budapest, 1907, p.110.

⁶⁰ Joseph Haltrich, *op. cit.*, p.13, din traducere

Regionalgeschichten des Waldes in Rumänien

Dorin-Ioan RUS

Istории regionale ale pădurilor din România

Rezumat

Majoritatea studiilor referitoare la istoriile regionale ale pădurilor au fost întocmite de ingineri și au un caracter descriptiv. Cea mai reprezentativă dintre ele este cartea lui Eduard Zaminer despre Istoria pădurilor din Brașov, care poate fi considerată și astăzi ca un manual de istorie silvică pentru Transilvania. Autorii analizați prezintă pădurea ca sursă de energie și lasă la o parte aspectele sociale și rolul cultural al acesteia. Un alt aspect observat este surprinderea legăturii dintre pădure și agricultură. Sub acest aspect este de remarcat includerea istoriei cinegetice și piscicole, ele fiind două forme ale folosirii agricole a pădurilor.

Die Regionalwaldgeschichten, die im diesem Artikel präsentiert sind können als wald- und forstgeschichtliche Untersuchungen bezeichnet werden. Sie liefern uns zahlreiche wertvolle Angaben von lokal-, regionalgeschichtlicher, oder fachspezifischer Art über den Umgang der Gesellschaft und der Menschen mit dem Wald und der Natur.

Das Ziel dieser Arbeit ist die Darstellung der wichtigsten Aufsätze die sich auf die Regional- und Lokalgeschichten der Waldungen in Siebenbürgen beziehen. Der vorliegende Beitrag ist eine Fortsetzung einer Studie, die als Ziel die Darstellung und Analyse des Forschungsstandes bezüglich der Waldgeschichte in Siebenbürgen und Rumänien hat. Die Struktur dieses Forschungsvorhabens besteht in einer Analyse der ersten Ansätze mit fortgeschichtlichem Charakter in Siebenbürgen im 18. und Anfang des 19. Jahrhunderts¹, eine Untersuchung der Aufsätze aus der Zeitspanne 1849 (Gründung der naturwissenschaftlichen Abteilung des Vereins für siebenbürgische Landeskunde) bis 1949 (Einführung der neuen, politischen Richtungen in der rumänischen Historiographie)², sowie eine kurze Analyse der Nationalwaldgeschichten Rumäniens³.

Die ersten Forschungen und Veröffentlichungen mit lokal- und regionalgeschichtlichem Charakter erscheinen in Siebenbürgen schon im 19. Jahrhundert und sind auch heutzutage fortgesetzt.

¹ Veröffentlicht in: D.-I. Rus, *Die wissenschaftliche Erschließung der karpatischen Wälder*, in *Die wissenschaftliche Erschließung der Karpaten*, München, 2014.

² Veröffentlicht in „*Revista Padurilor*“, Nr. 5/2014, Bukarest, 2014.

³ Veröffentlicht in „*Studia universitatis „Petru Maior Târgu-Mureș. Seria Historica*“. Nr. 2/2014.

1. Burzenland

Eduard Zaminers⁴ Buch *Geschichte des Waldwesens der königlichen freien Stadt Kronstadt* könnte als Pionierarbeit im Bereich der Forstgeschichte Siebenbürgens betrachtet werden. Die Motivation seiner Arbeit war die Herausgabe einer Festschrift über die Waldungen der Stadt Kronstadt, die anlässlich der jährlichen Versammlung des ungarischen Reichsforstvereins, der im Jahre 1891 in Kronstadt tagte, veranlasst wurde. Der Forstingenieur Eduard Zaminer, dem diese Aufgabe von dem damaligen Bürgermeister angeordnet wurde, arbeitete diese Abhandlung innerhalb von sechs Monaten auf Grund der von ihm durchgeführten Recherche im Kronstädter Stadtarchiv, von weiteren statistischen Angaben sowie der von ihm im Laufe seiner 34-jährigen Tätigkeit gesammelten Daten aus.⁵

Im ersten Kapitel stellt er *Die Stadt*⁶ aus einem geschichtlichen Gesichtspunkt dar, Basis bot ihm die dazu veröffentlichte Literatur⁷.

Das zweite Kapitel, *Dominium*, behandelt die grundherrschaftlichen Besitzungen der Stadt Kronstadt, und zwar: Zernesti und Tohan, Neudorf, Laden, das Törzburger Dominium und Neu Tohan.⁸ Er stellt hier die Modalitäten dar, durch die die Stadt Kronstadt in Besitz dieser Gebiete trat, welche die städtischen Einnahmen bildeten.

Im dritten Kapitel, *Hatter*⁹ und *Grenzstreite*, hat er Streitigkeiten zwischen Gemeinden behandelt.¹⁰ Er präsentierte hier als Beispiele einige Urkunden aus dem 18. Jahrhundert, die Prozesse zur Erteilung des Bodens und des Waldes zwischen den Gemeinden Wolkendorf und Zernesti (1781 bis 1789), zwischen Zeiden und Vladeni für Weide und Wald, und eine Streitigkeit zwischen Kronstadt und Neustadt beweisen.

⁴ Der Forstmeister Eduard Zaminer (1835-1900) stammt aus einer alten von Kärnten nach Siebenbürgen ausgewanderten Familie. Er studierte in Kronstadt, dann zwischen 1854 und 1857 Forstwirtschaft in München, Tübingen, Tharandt bei Dresden und Schemnitz. 1857 begann er seine professionelle Tätigkeit als Forstadjunkt in Kronstadt, 1858 wurde er zum substituierenden Förster im Revier Tömösch ernannt. Zwischen 1860 und 1870 gründete er in Krebsbach die erste Forellenzuchtanstalt Siebenbürgens. 1873 wurde er zum städtischen Oberförster, 1878 zum städtischen Forstmeister ernannt. Er hat an der Erarbeitung des ungarischen Forstgesetzes des Jahres 1879 teilgenommen. Er war Mitbegründer mehrerer bedeutender Vereine: Siebenbürgischer Alpenverein (1873), Siebenbürgischer Karpatenverein (1880), Kronstädter Jagdverein (1883). Von wissenschaftlicher Bedeutung sind die beiden Arbeiten: *Komitat Kronstadt mit Rücksicht auf seine geologische Beschaffenheit, Bevölkerungs-, Boden- und insbesondere Forstkulturverhältnisse*, Kronstadt 1885, und *„Geschichte des Waldwesens der kön. freien Stadt Kronstadt*, 1891 (Vgl. Rudolf Rösler: *Pionier des modernen Forstwesens Siebenbürgens: Eduard Zaminer (1835-1900)*, in *„Siebenbürgische Zeitung“*, vom 4. Februar 2010).

⁵ Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. VIII-IX.

⁶ Hier hat er die Gründung der Stadt, den Namen, das Wappen und die Altstadt kurz präsentiert (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 4-6).

⁷ Die von ihm verwendete Literatur besteht aus: Hermann, *Das alte und neue Kronstadt*; Tartler-Trausch, *Collectanea*; Marienburg, *Geographie des Großfürstentums Siebenbürgen*; *Siebenbürgische Quartalschrift* VII; Teutsch: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*; Philipp: *Aus Kronstadts Vergangenheit und Gegenwart* (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 4).

⁸ Für jede Ortschaft hat er geschichtlich nachgewiesen, wie die Stadt Kronstadt in den Besitz dieser Orte gelangte (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 7-27).

⁹ In Siebenbürgen versteht man unter dem Wort „Hatter“ (<ung. Hatar=Grenze) die Gemarkung. „Hatterirungen“ würde „Grenzstreitigkeiten“ bedeuten.

¹⁰ Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 28-44.

Die *Waldvermessung und Beschreibung*¹¹ ist Gegenstand des vierten Kapitels, in dem die ersten Erlässe und Verordnungen zur Zeit Maria Theresias sowie die Ausführung der Ausmessungen¹² präsentiert wurden. Weiters hat er ein im Jahre 1834 verfasstes „Summarium“ der Burzenländer Wälder¹³ sowie eine Waldbeschreibung aus dem Jahre 1873¹⁴ dargestellt.

Das Kapitel *Waldordnungen und Gesetze*¹⁵ behandelt die Forstgesetzgebung im Burzenland und ihre Auswirkung auf die Waldnutzung. Zaminer hat chronologisch die ersten in den Stadtrechnungen erwähnten Verordnungen, die den Zugang und die Nutzung bestimmter Waldungen verboten, angeführt.¹⁶ Er meinte weiter, dass die Zuschrift des Barons Seeberg aus dem Jahre 1754 die erste Maßnahme zur Konservierung der Wälder in Siebenbürgen war¹⁷ und die bedeutendste Tat im Bereich der Forstgesetzgebung sei die Waldordnung des Kaisers Joseph II. aus dem Jahre 1781 gewesen.¹⁸ Zaminer stellte forthin die Kronstädter Waldordnung des Jahres 1784 dar, die eine Ergänzung des Josephinischen Gesetzes war und in Folge der spezifischen Situation Burenlands erlassen wurde.¹⁹ Weitere Gesetze, die er nur kurz erwähnte, waren die Landtagsartikel aus den Jahren 1791, 1811, 1845, das österreichische Forstgesetz des Jahres 1852, das in Siebenbürgen 1858 in Kraft trat, und endlich das Gesetz des Jahres 1879, dessen Bedeutung, nach seiner Meinung in der Grundlegung der rationellen Forstwirtschaft bestand, weil es Forstbetriebspläne zu festbegrenzten Termine erstellte und die Bewirtschaftung der Wälder nach von der Regierung genehmigten Forstbetriebsplänen verordnete.²⁰

In dem Kapitel *Verwaltung und Organisation*²¹ wurde beschrieben, wie die Wälder in Burzenland verwaltet wurden, über die Einstellung des Forstpersonals und dessen Bezahlung sowie Beteiligung an Schutz und Erhaltung der Waldungen.

¹¹ Ebenda, S. 45-64.

¹² Das Ziel dieser Ausmessungen war eine Bestandsaufnahme der Waldungen für eine bessere Pflege und Konservierung im Sinne der Josephinischen Waldordnung des Jahres 1781. Die Pläne der Josephinischen Vermessung, die 16 Jahre an Zeitaufwand und enorme Kosten in Anspruch genommen hatten, sind zu Beginn des 19. Jhdts. verloren gegangen. (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 47).

¹³ Diese Zusammenstellung gibt tabellarisch Angaben über das ausgefällte Holz und den Erträgen jeder Gemeinde wieder (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 51-53).

¹⁴ Diese Waldbeschreibung gibt vollinhaltlich eine Waldbeschreibung aus dem Jahre 1792 wieder (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 54-64).

¹⁵ Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 65-73.

¹⁶ Die Existenz solcher verbotenen Wälder wurden in den Jahren 1552, 1548 oder 1611 sowie in dem Werböczys Tripartitum und in den Compilatae Constitutiones angedeutet (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 65-66).

¹⁷ Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 66-67.

¹⁸ Ebenda, S. 66-67.

¹⁹ Die Vorschriften der vom Kronstädter Kommunitätsorator Traugot Clompe geschriebenen Waldordnung legten in 22 Punkten die Reinigung der Wälder fest. Einige Bestimmungen davon sind: Ausrottung der unnötigen Sträucher, Regelung des Zugangs in den Wald für bestimmte Zeiträume, das Verbot der Ziegenweide, Einführung einer Taxe für das Holzhaken, das Verbot der Fremden auf der Gemarkung, Abgrenzung der Wälder mit Zäunen und Schanzen, das Verbot des Feuers im Wald und das Schälen von Bäumen, das Verbot der Nutzung von jungen Ruten für Zäune, die Bewachung der Wälder durch Waldhüter, das Holzhauen nur in Anwesenheit und mit Erlaubnis eines Aufsehers (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 68-72).

²⁰ Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 71-73.

²¹ Bis zum Anfang des 19. Jhdts. wurden diese Funktionen von Amtsleuten ausgeübt, die keine Fachkenntnisse besaßen. Die Schützer oder Buschhüter, die in verschiedenen Urkunden aus den Burzenländer Gemeinden oder in den Stadtrechnungen Kronstadts aufscheinen, sorgten für die

Das Kapitel bezüglich der *Waldbenutzung* ist in mehrere Unterkapitel eingeteilt. Der erste Abschnitt betrifft die Benutzung des *Bau- und Werkholzes*²², aus dem hervorgeht, dass am meisten Eichen-, Tannen- und Fichtenholz verwendet wurde.²³ Das *Brennholz*²⁴ fand vor allem Verwendung bei der Bevölkerung, in den öffentlichen Gebäuden, Schulen, Kirchen. Er fügte auch in diesem zweiten Abschnitt einige Tabellen hinzu, die Einnahmen und Ausgaben des Magistrates in der Zeitspanne 1875-1890 zusammenstellen. Die *Waldnebennutzungen*²⁵ hat er in a) Wald- und Gebirgsweide²⁶, b) Waldwiesen²⁷, c) Mast²⁸, d) Kalkbrennerei²⁹ und e) Jagd und Fischerei³⁰ eingeteilt.

Im achten Kapitel werden die Sorgen des Kronstädter Magistrats um die Errichtung eines *Holzmagazins* dargestellt.³¹ Das erste Holzmagazin wurde für die Aufbewahrung des zu Stadtzwecken benötigten Bau- und Nutzholzes im Jahre 1787 organisiert, aber die Einwohner hatten weiterhin die Freiheit, Brenn- und Nutzholz für den eigenen Bedarf aus dem Wald zu holen.³² Für die freie Einbringung des Holzes von der Bevölkerung wurden am Anfang des 19. Jahrhunderts kleine Taxen

Bewachung des Waldes. Der erste Forstmeister für Stadt und Distrikt Kronstadt war Friedrich Wenzel zwischen 1805 und 1837; ab diesem Zeitpunkt standen die Kronstädter Wälder unter staatlicher Kontrolle, die von ausgebildetem Personal ausgeübt wurde. (Vgl. Zaminer: *Geschichte*, S. 74-124).

²² Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 125-190.

²³ Solche Verwendungen konnten in einigen Fällen sogar zur Vernichtung von ganzen Waldungen führen, wie es z.B. nach dem großen Brand des Jahres 1689 der Fall war, als die ganze Stadt Kronstadt wiedererbaut werden musste. Er zitiert weiters zahlreiche Archivakten aus späteren Jahrhunderten, die die Verwendung dieser Holzarten sowie die Ursprungsorte des Holzes belegen. Der Verfasser stellte die aus der Gewerbekammer Kronstadt erhaltenen Angaben über die Einnahmen und Ausgaben des Holzes im 19. Jahrhundert in Tabellen dar. (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 125-131).

²⁴ Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 190-198.

²⁵ Ebenda, S. 198-228.

²⁶ Hier erklärt er, dass die Gebirgsweiden als Folge der Rodung entstehen und nannte ein paar Beispiele von Konflikten zwischen verschiedenen Gemeinden, die im Laufe des 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jhdts. in Bezug auf die Weide stattgefunden hatten. Er fügte Tabellen und Angaben bezüglich dem Lamm- und Schafzehend hinzu. Er bestätigte, dass die Ziege für jede Waldgattung am schädlichsten wäre (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 199-209).

²⁷ In diesem Abschnitt werden die Konflikte um Waldwiesen in Pojana und der Franziskaner-Wiese bei Kronstadt präsentiert und erklärt, dass am Anfang des 19. Jhdts. die allgemeine Auffassung herrschte, dass die gerodeten Teile im Besitz der Nutznießer seien (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 209-212).

²⁸ Die Stadtrechnungen des 16. Jhdts erwähnen die Mast als „siloa hag“, „Sylva hack“ und „ligna porcina“. Im 19. Jhd wurden Waldungen aus der Kronstädter Umgebung verpachtet (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 212-213).

²⁹ Zaminer nannte die Kalkbrennerei als eine dritte Nebennutzung des Waldes. Hier erwähnt er ein Protokoll des Jahres 1802, in dem festgestellt ist, dass für die Brennerei nur umgefallenes Holz zu verwenden sei. Weiters gibt er ein Protokoll aus dem Jahre 1891 bezüglich der Kalkbrennerei bei Kronstadt wieder (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 213-214).

³⁰ Der Verfasser berichtet über einen Aufenthalt des ungarischen Königs Sigismund in Kronstadt, als dieser im Burzenland gejagt hätte, dann fasst er die Bestimmungen der Josephinischen Jagdordnung des Jahres 1786 zusammen und präsentiert einen Ausschnitt aus der „Jagd-Verpachtung“ des Jahres 1787. Aus dem 19. Jahrhundert stellte er einen Brief des Forstmeisters Wenzel an den Kronstädter Magistrat bezüglich Schutz der Jagd und Fischerei (1813) sowie die Statuten des Kronstädter Jagdvereins aus dem Jahr 1883 dar (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 214-219).

³¹ Schon im 16. Jhd ist in Kronstadt ein „horreum civitatis“ erwähnt, in dem „[...] alles für städtische Bauzwecke in den Wäldern gefällt oder von Privaten angekaufte Holzmaterialie [...]“ aufbewahrt würde (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 228-229).

³² Vgl. Zaminer: *Geschichte*, S. 229.

eingeführt und das Holz sollte mit der Bewilligung des Forstmeisters geschlagen werden.³³ Der erste Abschnitt behandelt die Errichtung des *Bürger-Holzmagazins*³⁴ im Jahre 1787 in Kronstadt und folgt dessen Geschichte bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts; dabei wurden auch Angaben zu dem dienenden Personal und dessen Entlohnung gegeben. Das Holzmagazin hatte für die Bevölkerung den Vorteil, dass es ein Gleichgewicht auf dem Marktpreise des Holzes erhielt. Die Errichtung des *Militär-Holzmagazins*³⁵, das er im zweiten Abschnitt behandelte, fand am Ende des 17. Jahrhunderts statt. Zaminer fügte eine Tabelle aus dem Jahre 1783 hinzu, die einen Überblick auf die Holzrepartition für Militärs und Bevölkerung in den Dörfern des Burzenlands wirft. Außerdem wird im dritten Abschnitt eine Zusammenstellung der *unentgeltlichen Holzabgaben*³⁶ für Schulen, Spitäler, Marktläuben, Nachtwächterstuben usw. dargestellt.

Das Kapitel *Waldverwüstung und Waldbeschädigungen*³⁷ beginnt mit der Zusammenfassung einiger Verordnungen bezüglich der Behandlung des Waldes, welche der Josephinischen Waldordnung des Jahres 1781 vorangehen.³⁸ Weiter beschreibt er die im Jahre 1795 stattgefundenen Prozesse zwischen den Gemeinden Marienburg und Neudorf wegen der verübten Waldverwüstung³⁹, dann gibt er weitere Auszüge aus verschiedenen Magistrats-Protokollen aus den Jahren 1782 und 1805 bezüglich der Waldbeschädigungen im Burzenland wieder.⁴⁰ Anschließend hat er eine Tabelle, die die Einnahmen von Taxen im Falle der Weideüberschreitung darlegen, eingefügt. Eine zweite Ursache des schlechten Zustandes der städtischen Forste war *die Waldweide*, die ohne Beschränkung stattfand. Zaminer berichtet über die Schaffung von speziellen Weideplätzen außerhalb Kronstadts zum Schutz der Aufforstungen vor den Herden⁴¹. Weitere Ursachen für die Waldbeschädigungen waren Brände⁴² und Fröste⁴³.

Die *Verkehrs- und Transportmittel*⁴⁴ behandelt er im zehnten Kapitel seiner Abhandlung. Ihre mangelhafte Situation sei eine der Ursachen für die enorme Holzteuerung.⁴⁵ Es gebe keine Waldwege im modernen Sinne des Wortes. Zaminer erwähnte, dass es einige kleinere und unbedeutende Wege schon im Mittelalter gab,

³³ Ebenda, S. 230.

³⁴ Gegen Ende des 18. Jahrhunderts, als sich die Holzkrise auch in Burzenland fühlbar machte, beschloss der Kronstädter Magistrat die Errichtung eines Holzmagazins für Brennholz zur Unterstützung der „städtischen Untertanen“ (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 230-236).

³⁵ Die Entstehung mag mit der Eroberung Siebenbürgens im Jahre 1688 durch die Habsburger in Verbindung stehen; die Stadt musste „neben der Einquartierung des als Besatzung erhaltenen Militärs auch die Verpflichtung für die Beheizten, Beleuchtung derselben übernehmen“. Dieses Militär-Holzmagazin ist im Jahre 1853 dem städtischen Holzmagazin einverleibt worden. (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 236-239).

³⁶ Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 239-240.

³⁷ Ebenda, *Geschichte*, S. 249-286.

³⁸ Hier hat er die veröffentlichten Hofverordnungen der Jahre 1772 und 1773 zusammengefasst (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 249-251).

³⁹ Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 250-252.

⁴⁰ Ebenda, S. 256-276.

⁴¹ Ebenda, S. 277.

⁴² Brände auf dem Zinne fanden in den Jahren 1713, 1731, 1860 und 1880 statt (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 283).

⁴³ Während des überaus strengen Winters des Jahres 1836 wurde der Baumnachwuchs von der Bevölkerung umgehackt (Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S.284).

⁴⁴ Vgl. Zaminer, *Geschichte*, S. 287-295.

⁴⁵ Ebenda, S. 287.

aber diese wurden meist für die Jagd verwendet oder hatten nur lokale Bedeutung.⁴⁶ Eine andere Möglichkeit für den Holztransport war der Wasserweg. Der Autor transkribierte einige Schreiben und Berichte aus dem 18. Jahrhundert, in denen die Vorteile und Nachteile der Flößerei gezeigt wurden.⁴⁷ Zamminer fügte noch zwei Akten hinzu, die Auskunft über den ausgeübten Triftbetrieb geben.⁴⁸ Anschließend beschrieb er ein nie durchgeführtes Projekt aus dem Jahre 1801 bezüglich des Baus einer Straße in der Nähe von Kronstadt.⁴⁹

Die Kapitel *Forstbetriebseinrichtungen- und Kulturen*⁵⁰, und *Urbarialstreit und Vergleiche*⁵¹ ergänzen das Bild der Kronstädter Waldgeschichte.

1929 erschien in Kronstadt der fünfte Band der von Erich Jekelius⁵² herausgegebenen Wirtschaftsgeschichte des Burzenlandes, der fünf Beiträge zur Forstgeschichte dieses Teiles Siebenbürgens enthielt: der Forstingenieur Otto Witting⁵³ schrieb *Die Geschichte der Forstwirtschaft*⁵⁴, *Die Geschichte der Jagd*⁵⁵,

⁴⁶ Er stellte den Weg nach Schulerau, nach Pojana oder den Weg in das Solomonsfelsen-Tal dar (Vgl. Zamminer, *Geschichte*, S. 288).

⁴⁷ Er präsentiert hier den Brief der kronstädter Deputierten an die sächsischen Nationsuniversität vom November 1777 sowie den Brief des Kronstädter Orators an die Kommunität aus dem Jahre 1779 (Vgl. Zamminer, *Geschichte*, S. 289-291).

⁴⁸ Es geht um einen Brief des Senators Brenner aus dem Jahre 1810 und die Antwort der Kommunität betreffend die städtischen Dominalwäldungen in Zarnest (Vgl. Zamminer, *Geschichte*, S. 292-294).

⁴⁹ Vgl. Zamminer, *Geschichte*, S. 294-295.

⁵⁰ Ebenda, S. 296-345.

⁵¹ Ebenda, *Geschichte*, S. 326-461.

⁵² Erich Jekelius (1889-1970) wurde in Kronstadt geboren, wo er die Grundschule und das Gymnasium absolvierte, dann studierte er Geologie in Straßburg, München, Leipzig und Budapest. Er hat zahlreiche Studien im Bereich der Geologie veröffentlicht (Vgl. Marcián Bleahu: *Erich Jeckelius, un mare geolog și paleontolog brașovean*, in: „Țara Bârsei”, Brașov, S. 14-19).

⁵³ Otto Witting (1889-1955) studierte in seiner Geburtsstadt Kronstadt, dann besuchte er die Forstakademie in Schemnitz. In der Zeitspanne 1913 bis 1919 war er am Forstamt Șimleul Silvaniei (Szilágysomlyó) tätig; bis 1914 als Forstingenieurs-Praktikant (Forstreferendar), nach der großen Staatsprüfung im selben Jahr in Budapest als Forstrat. 1919 wurde Witting zum Leiter des Forstamtes seiner Vaterstadt Kronstadt ernannt; hier gab er den „Siebenbürgischen Jagd-Kalender“ und den „Karpathen-Jagdkalender“ heraus. 1926 wurde er zum Leiter des Sachgebietes Waldbautechnik der Forstdirektion Szeklerburg (Miercurea-Ciuc) ernannt, um dann von 1930 bis 1931 als Sachgebietsleiter an der Forstdirektion Klausenburg zu fungieren. 1931 bis 1939 wurde ihm die Leitung (als Forstpräsident) der Forstdirektion Schäßburg übertragen. Im Mai 1938 wurde Witting zum korrespondierenden Mitglied der Rumänischen Akademie der Wissenschaften gewählt. 1939 bis 1941 wurde Witting (seit 1931 Generalforstinspekteur) die Leitung der Forstdirektion Weißenburg anvertraut (Forstpräsident). Seine bis dahin erzielten Ergebnisse im Dienste der rumänischen Staatsforstverwaltung führten 1941 zu seiner Ernennung zum Ministerialdirigenten bzw. 1947 zum Ministerialdirektor. Am 1. Jänner 1948 wurde er pensioniert. Nach der kommunistischen Hochschulreform 1948 wurde in Kronstadt eine eigenständige Forstwissenschaftliche Fakultät gegründet. Witting wurde nun wieder reaktiviert und zum Professor für Jagd- und Fischereiwirtschaft berufen, eine Tätigkeit, die er bis zu seinem Tode ausübte. Er hat 97 Arbeiten, darunter 16 Bücher veröffentlicht. Außer der hier analysierten Beiträge hat er „*Die Sukzession der Baumarten im Komitat Kronstadt*“ (1934, „*Revista Pădurilor*“); „*Eine Eibeninsel in den Fogarascher Karpathen Rumäniens*“ (1935 in den *Mitteilungen der Deutschen Dendrologischen Gesellschaft*); *Die Geschichte des Jagdrechtes in Siebenbürgen*; *Einige Angaben zur Geschichte der Gemeindewälder des Komitates Kronstadt* (1926); *Wild und Jagd in Rumänien* (1932); *Die Anfänge des gesetzlichen Jagdrechts in Siebenbürgen* (1932) und *Das Problem der Stieleichen in Siebenbürgen* (1936) geschrieben. (Vgl. Rudolf Rösler, *Forstmann, Universitätsprofessor und Kunstmezzan: Otto Witting (1889-1955)*, in: „*Siebenbürgische Zeitung*“, 23. April 2006).

⁵⁴ Otto Witting: *Die Geschichte der Forstwirtschaft*, in *Das Burzenland*, Band 5, 1, Kronstadt, 1929, S. 3-38.

*Die Geschichte der Fischerei*⁵⁵; Heinrich Wachner⁵⁷ stellte *Die Nebennutzungen des Waldes*⁵⁸ dar, Erich Jeckelius beschrieb *Die Sammelwirtschaft der Zigeuner*⁵⁹ und Hans Kaufmes⁶⁰ präsentierte *Die Geschichte der Landwirtschaft und Viehzucht*⁶¹.

Otto Witting hat die Geschichte der Forstwirtschaft unter folgenden Gesichtspunkten behandelt: Waldbestand⁶², Entwicklung der Besitzverhältnisse⁶³, Waldnutzung⁶⁴, Verkehrsverhältnisse und ihre Bedeutung für den Holzhandel⁶⁵,

⁵⁵ Ders., *Die Geschichte der Jagd*, in: *Das Burzenland*, Band 5, Teil 1, Kronstadt, 1929, S. 41-95.

⁵⁶ Ders., *Die Geschichte der Fischerei*, in *Das Burzenland*, Band 5, Teil 1, Kronstadt, 1929, S. 107-125.

⁵⁷ Heinrich Wachner (1877-1960) wurde in Târgu Mureș geboren. Von 1896 bis 1900 studierte er in Berlin, Marburg und Klausenburg Naturwissenschaften mit den Schwerpunkten Geologie und Geographie. Zwischen 1900 und 1902 wurde er Lehrer für Geographie und Naturkunde in Hermannstadt, von 1903 bis 1905 Professor am Bistritzer Gymnasium, von 1905 bis 1919 war er Mittelschullehrer am Mädchenseminar in Schäßburg und von 1919 bis 1946 unterrichtete er Geographie und Naturkunde am Honterusgymnasium in Kronstadt. 1911 veröffentlichte er seinen *Beitrag zur Geologie der Umgebung von Segesvár* in Budapest; 1924 veröffentlichte er *Die Geologie des Nord-Ost-Randes von Siebenbürgen*; in 1934 sein *Kronstädter Heimat- und Wanderbuch* und 1938 seine ersten Ergänzungen zu seinem Wanderbuch als *Beiträge zur Heimatkunde des Burzenlandes* im 3. Jahrgang der *Mitteilungen des Burzenländer Sächsischen Museums* in Kronstadt. Außerdem sind Wachners Verdienste um die Erforschung der Pflanzenwelt Siebenbürgens bemerkenswert. (Vgl. Heinz Heltmann, *Bedeutender Naturforscher Siebenbürgens - Informationen zu Siebenbürgen und Rumänien*, in „*Siebenbürgische Zeitung*“, vom 15. Oktober 2002, S. 7.

⁵⁸ Heinrich Wachner, *Die Sammelwirtschaft*, in *Das Burzenland*, Band 5, Teil 1, Kronstadt, 1929, S. 99-102.

⁵⁹ Erich Jeckelius, *Die Sammelwirtschaft der Zigeuner*, in *Das Burzenland*, Band 5, Teil 1, Kronstadt, 1929, S. 102-104.

⁶⁰ Hans Kaufmes (1897-1971) wurde im Brenndorf geboren und hat die Grundschule in Kronstadt absolviert. Nach dem ersten Weltkrieg studierte er Agrarwissenschaften in Klausenburg und Stuttgart-Hohenheim. Danach wurde er Lehrer an der Sächsischen Landwirtschaftsschule in Marienburg. In dieser Zeit war er auch als Mitglied der Volksgemeinschaft der Deutschen in Rumänien politisch tätig. 1944 wanderte er nach Österreich aus und übersiedelte 1950 in die USA, wo er 1956 Hochschullehrer wurde. Er hat über 50 wissenschaftliche Artikel und Studien veröffentlicht. (Vgl. *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger-Deutschen. Bio-bibliographisches Handbuch für Wissenschaft, Dichtung und Publizistik. Begründet von Joseph Trausch, fortgeführt von Friedrich Schuller und Hermann A. Hienz*, Band VIII, K-L, von Hermann A. Hienz, Böhlau Verlag Köln, Weimar, Wien, 2001, S. 19-23. Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Sibiu, 2001).

⁶¹ Hans Kaufmes, *Die Geschichte der Landwirtschaft und Viehzucht*, in *Das Burzenland*, Band 5, Teil 1, Kronstadt, 1929, S. 125-223.

⁶² Er meinte, dass die Waldrodung die Grundlage zur Entwicklung der Landwirtschaft bildete und brachte dazu demographische und philologische Beweise, wie die Zunahme der Bevölkerungsanzahl und alte Gemarkungsnamen. Er präsentierte tabellarisch die Waldtypen nach der Bodenbeschaffenheit, Holzart und Art der Besitzer und bemerkte einen Rückgang der Eichen- und Fichtenwälder. (Vgl. Witting, *Forstwirtschaft*. S. 3-6).

⁶³ Die königlichen Freibriefe bildeten die Grundlage der Besitzverhältnisse in Siebenbürgen: Wald, Weide und Gewässer waren gemeinsames Eigentum der sächsischen Marktgenossenschaften. Bis ins 19. Jhd. gab es dem Besitzverhältnis nach Allodialwälder, Dominalwälder und Wälder der freien sächsischen Distriktsgemeinden. Im 18. Jahrhundert sind die Kirchenwälder erwähnt (Vgl. Witting: *Forstwirtschaft*, S. 7-10).

⁶⁴ Die Waldnutzung ist in zwei Gruppen eingeteilt. Die erste war die Deckung der eigenen und öffentlichen Bedürfnisse. Das in dem benachbarten Wald erzeugte Holz wurde für Bedürfnisse der Insassen oder öffentlichen Gebäude verwendet. Infolge der Seltenheit einiger Holzarten, der drohenden Holzknappeit und der Missbräuche wurden einige Wälder unter Verbot gesetzt und Steuern für Bauholz erhoben. Die Erzeugung von Brenn- und Bauholz in eigener Regie für die Deckung der Bedürfnisse der einzelnen Bürger begann in Kronstadt im Jahre 1787 als ein Holzmagazin

Nebennutzungen,⁶⁶ Waldverwüstungen und Kulturen⁶⁷, Waldordnung⁶⁸, Forststrafrecht⁶⁹ und Forstverwaltung⁷⁰. Er gründete seine Darstellungen auf Archivunterlagen, Angaben von Forstämtern sowie auf Literatur, vor allem auf Eduard Zaminers *Geschichte des Waldwesens der Stadt Kronstadt*. Er vergleicht die Forstgeschichte des Burzenlandes und Siebenbürgens mit der Waldgeschichte Deutschlands. Solche Vergleiche finden wir bei der Beschreibung des Verhältnisses der Holzarten, wo er einen Schwund der Eichenbestände in den Wäldern Deutschlands und Siebenbürgens bemerkt.⁷¹ Vergleiche im Bereich der Verkehrsverhältnisse: die Flößerei war in Deutschland schon im 13. Jahrhundert bekannt, in Siebenbürgen erst zu Beginn des 19. Jahrhunderts.⁷² Er ist der Meinung, dass die Waldverwüstungen die gleichen Ursachen in Siebenbürgen wie in den

errichtet wurde. Die freie Form wurde in den Dorfgemeinden noch im 20. Jhdt. unter der Aufsicht von Forstpersonal ausgeführt. Die zweite Kategorie ist die Verwertung des Holzes in Gewerbe und Industrie und der Holzhandel. Hier geht es um die Zunft- und industriellen Produkte, Glasfabrikation, Ziegel- und Kalkbrennen usw. Bis zum Beginn des 20. Jhdts. litt der Holzhandel unter dem Mangel an Forsttransportmitteln, wie Straßen, Wasserwege, Beschaffenheit des Bodens und der szeklerischen Konkurrenz. Ab Ende des 19. Jhdts. wurde Kronstadt dank einer klugen Wirtschaftspolitik ein Zentrum der Holzgeschäfte (Vgl. Witting, *Forstwirtschaft*, S. 10-15).

⁶⁵ Die Transportverhältnisse waren bis zum Bau der Eisenbahn sehr schlecht. Die Verwüstung der nächstgelegenen Wälder führte zur Teuerung des Holzes, das von entfernten Gebieten gebracht werden musste. Die Trift wurde mit Erfolg betrieben, war aber meist lediglich von lokaler Bedeutung. Witting erwähnt ein Fangrechen und Waldwegbauten zum Transport des Holzes im 19. Jhdt. Von großer Bedeutung für den Handel war der Bau der Eisenbahn am Ende des 19. Jhdts, der Kronstadt zum Zentrum des Holzhandels im Burzenland machte. (Vgl. Witting, *Forstwirtschaft*, S. 20-22).

⁶⁶ Die allgemein verbreiteten Nebennutzungen waren die Weidenutzung, die Eichel- und Buchelmast, die Kalkbrennerei, die Erzeugung von Eichen- und Fichtengerbinde. Ab dem 18. Jhdt. limitierten die Verordnungen und Waldgesetze die grenzenlos und irrationell ausgeübten Waldnebenutzungen. (Vgl. Witting, *Forstwirtschaft*, S. 22-24).

⁶⁷ Die Waldverwüstungen hätten ihren Höhepunkt am Ende des 18. Jhdts erreicht und hätten im fremden (menschlichen oder tierischen) Eindringen und Verursachen von Schaden in den Wäldern anderer Gemeinden bestanden. Solche Verwüstungen wären im Burzenland relativ selten gewesen. Sie wären aber durch die allgemeine Unzufriedenheit begünstigt worden. Die Anfänge der künstlichen Verjüngung fanden im Burzenland im 18. Jhdt. statt. Die eigentliche Anlage von Kulturen habe ihren Anfang erst Mitte und Ende des 19. Jhdts. genommen, veranlasst durch den steigenden Wert des Waldes und der Holzpreise. (Vgl. Witting, *Forstwirtschaft*, S. 24-27).

⁶⁸ Witting erwähnt jene Gesetze, die Bedeutung für die Entwicklung der Waldwirtschaft und für die Erhaltung der Wälder im Burzenland gehabt haben: Werböczys Tripartitum (1517), Compilatae Constitutiones (1669), die Verordnung von Baron Seeberg (1754), die Josephinische Waldordnung (1781), die Waldordnung für Kronstadt (1784), den Landtagsartikel XXX aus 1791 und XXXIV aus 1811, die Instruktion für die Dorfbeamten (1815), das kaiserliche Patent des Jahres 1852 und das ungarische Forstgesetz des Jahres 1879. Er nennt zudem die Konsequenzen dieses letztgenannten Gesetzes für die Burzenländer Wälder. (Vgl. Witting, *Forstwirtschaft*, S. 27-31).

⁶⁹ Witting stellt einige urkundlich dokumentierte Forstfreveltaten aus dem Burzenland, die Art ihrer Beurteilung und Bestrafung sowie die Gesetze und Verordnungen bezüglich des Forstfrevels dar (Vgl. Witting, *Forstwirtschaft*, S. 31-34).

⁷⁰ Die Verwaltung sei bis zum Anfang des 19. Jhdts von gewählten Amtsleuten und danach von staatlichen Organen ausgeübt worden. Er präsentiert weiters die Organisierung der Kronstädter und Burzenländer Wälder, die Besoldung des Forstpersonals und die gesetzlichen Bestimmungen aufgrund deren die Forstverwaltung organisiert gewesen war (Vgl. Witting, *Forstwirtschaft*, S. 34-38).

⁷¹ Vgl. Witting, *Forstwirtschaft*, S. 4.

⁷² Ebenda, S. 20.

deutschen Ländern gehabt hätten.⁷³ Ein weiterer Vergleich wird gezogen bezüglich der Anlagen von Kulturen und Verjüngung der Wälder, die in Deutschland 300 Jahre früher als in Siebenbürgen stattgefunden hätte.⁷⁴ Der letzte Vergleich schließlich wurde im Bereich der Forstverwaltung festgestellt: die ersten Waldschützer wären im 8. Jahrhundert in Deutschland erwähnt worden, für Siebenbürgen sind sie erst vom 16. Jahrhundert verbürgt.⁷⁵

Eine weitere Theorie steht im Zusammenhang mit der Betrachtung der Besitzverhältnisse in Siebenbürgen: er meinte, dass die Sachsen die Bodenbewirtschaftung und die Marktgenossenschaft von ihrer Urheimat gebracht hätten.⁷⁶ Danach die Forstordnungen, die in Siebenbürgen erst am Ende des 18. Jahrhunderts erschienen, die deutschen Waldordnungen hingegen im Laufe des 15. Jahrhunderts.⁷⁷ Die Forstfreveltaten wurden in Deutschland von der Märkerversammlung abgeurteilt, was ihm die Schlussfolgerung erlaubt, dass es auch in Siebenbürgen der Fall gewesen sein muss.⁷⁸

Ein großes Hindernis für die Entwicklung der Waldwirtschaft sah er in den mangelhaften oder fehlenden Verkehrswegen. Die günstigsten Transportmöglichkeiten waren auf dem Wasser, durch Flößerei oder Triftbetrieb. Die Holzwirtschaft hatte ihren Aufschwung erst nach der Einführung der Eisenbahn genommen.

Auf weitere Ursachen, wie die Gesetzgebung, die allgemeinen politischen Verhältnisse, Besitzverhältnisse oder verschiedenen Umgangsarten mit dem Wald und der Natur ging er nicht weiter ein.

In dem Artikel *Die Geschichte der Jagd im Burzenland* hat Witting die Jagd unter vier Aspekten behandelt: Bedeutung der Jagd⁷⁹, Wildstand⁸⁰, Jagdbetrieb und Mittel zur Jagd⁸¹ sowie das Jagdrecht und die Jagdordnung⁸².

⁷³ Die Ursache bestand „im Untergang der Marktgenossenschaften und der damit bedingten Umwandlung der marktgenossenschaftlichen Wälder in Gemeindewälder im römisch rechtlichen Sinne“ (Witting, *Forstwirtschaft*, S. 20).

⁷⁴ Vgl. Witting, *Forstwirtschaft*, S. 26.

⁷⁵ Vgl. Witting, *Forstwirtschaft*, S. 34.

⁷⁶ Ebenda, S. 7-8.

⁷⁷ Ebenda, S. 28.

⁷⁸ Ebenda, S. 33.

⁷⁹ Nach einer kurzen einleitenden allgemeinen Geschichte der Jagd hat er die in den Stadtrechnungen zu findenden Beweise der im Burzenland ausgeübten Jagd erwähnt, wie Preise von Waffen oder gejagten Wildtieren, Angaben über die Ausdehnung der Jagdgebiete usw. Die Jagd hatte im Burzenland ideellen Wert und wurde als Liebhaberei von den vornehmsten und wohlhabendsten Bürgern ausgeübt. Sie hatte aber auch einen volkswirtschaftlichen Wert, denn ab Mitte des 19. Jhdts wurden viele Jagdgebiete des Burzenlandes verpachtet. (Vgl. Witting, *Geschichte der Jagd*, in *Das Burzenland*, Band 5, Teil 1, Kronstadt, 1929, S. 41-49).

⁸⁰ Die Zerstörung des natürlichen Gleichgewichts im vorhandenen Tierreich wurde von der Zunahme der Bevölkerung, der Ausdehnung des Ackerlandes, der Rodung der Wälder, der Urbarmachung der Sümpfe sowie Einführung von Eisenbahn- und Wegbauten verursacht. Witting nennt die urkundlichen Angaben über die verschwundenen oder vorhandenen Wildtiere bis zum Ende des 19. Jhdts. (Vgl. Witting, *Geschichte der Jagd*, S. 49-57).

⁸¹ Als Jagdmittel erwähnt er zuerst die ausgegrabenen Steinwaffen, dann die Spieße, Netze, Schlingen und Feuerwaffen des Mittelalters und der Neuzeit. Weitere Mittel waren Jagdhunde und die Beizjagd. Bekannt waren die Stuhlrichter-Jagden, die zur Vertilgung von Raubwild abgehalten wurden, wobei die Einwohner der bedrohten Gemeinden unentgeltliche Treiberdienste übernehmen mussten. Eine weitere Besonderheit in Siebenbürgen war die Brackenjagd, die bis ins 20. Jhd. ausgeübt wurde. (Vgl. Witting, *Geschichte der Jagd*, S. 57-68).

Auch in diesem Bereich gibt es Ähnlichkeiten und Unterschiede gegenüber Deutschland. Während sie in Deutschland von Fürsten und dem hohen Adel ausgeübt wurde, hatte die Jagd bei den Siebenbürger-Sachsen einen bescheidenen Charakter.⁸³ Was den Jagdbetrieb anbelangt, nimmt er an, dass er ähnlich wie im fränkischen Mutterland gewesen, und den Lokalverhältnissen angepasst worden sei.⁸⁴ Zum Unterschied von Deutschland wurde die Jagd nur von einer geringen Anzahl von Teilnehmern ausgeübt.⁸⁵

Witting erörtert auch das Problem des Naturschutzes in seiner Studie. Er bemerkte, dass ab den 70er Jahren des 19. Jahrhunderts viele Wildarten in ihren Existenzmöglichkeiten schwer bedroht wurden; die Ursachen dieser Bedrohung lagen im großen wirtschaftlichen Umschwung, also der systematischen Ausnutzung der Wälder, der Einrichtung von Eisenbahnlinien und Wegbauten sowie der steten Zunahme von Weidevieh und dem Touristenverkehr.⁸⁶

Die Sachsen hatten eine andere Jagdkultur als die Deutschen und Siebenbürger-Ungarn. Er betrachtete die Jagdmethoden des ungarischen Adels um die Wende des 18. Jahrhunderts und vermerkt dafür die Veranstaltung von großangelegten Treibjagden auf dem Komitatsboden sowie die Anwendung von Falken- und Windhundjagd.⁸⁷

Die Jagdordnungen enthielten Bestimmungen bezüglich der jagdlichen Schonung,⁸⁸ die den forstlichen Interessen nachgestellt wurden.⁸⁹ Das Josephinische Jagdgesetz des Jahres 1786 bewahrte das Ackerland und die Rechte des Grundbesitzers gegenüber der Jagd und verpflichtete die Jagdberechtigten zum Ersatz des Wildschadens.⁹⁰ Bestimmungen betreffend der rationellen Jagd sind auch im Gesetz des Jahres 1883 anzutreffen, das die Schonzeiten feststellte und die Jagdpacht regelte.⁹¹

Wittings Beitrag zur *Geschichte der Fischerei im Burzenland* stützt sich auf städtische Rechnungen des 16. Jahrhunderts⁹², auf offizielle Berichte der Handels- und Gewerbekammer sowie auf Angaben des Kronstädter Finanzbezirks und zahlreiche Berichte der Revierförster aus dem 19. Jahrhundert. Er meinte, dass die Kenntnisse des Fischereibetriebes von den deutschen Kolonisten aus ihrer

⁸² Die unbeschränkte und freie Jagdausübung bestand im Burzenland bis zur Zertrümmerung des Sachsenbodens bis 1876. Sie wurde gelegentlich von Beamten und Militär gefährdet und wurde von den Geistlichen verboten. Die ersten einschränkenden jagdlichen Verordnungen erschienen schon im 18. Jhd. 1786 wurde die Josephinische Jagdordnung herausgegeben, dann weitere Gesetze in den Jahren 1853, 1802, 1872, und 1883, welche heilsame Konsequenzen auf die Entwicklung der Jagdwirtschaft hatten. (Vgl. Witting, *Geschichte der Jagd*, S. 68-77).

⁸³ Vgl. Witting, *Geschichte der Jagd*, S. 42.

⁸⁴ Ebenda, S. 58.

⁸⁵ Ebenda, S. 59, 65.

⁸⁶ Ebenda, S. 56.

⁸⁷ Ebenda, S. 66.

⁸⁸ Schon im Jahre 1700 habe der Baron Wesseleny das zsiboer Jagdrevier unter strenge jagdliche Schonung gestellt (Ebenda, S. 71).

⁸⁹ Ebenda, S. 71.

⁹⁰ Ebenda, S. 71-73.

⁹¹ Ebenda, S. 75-77.

⁹² Er hat Informationen aus der Urkundensammlung *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, Bd. 1 und 2 verwendet.

fränkischen Urheimat mitgebracht worden seien und die Fischerei⁹³ sowie die Jagd, zu ausschließlichen Rechten der deutschen Ansiedler gehört hätten.⁹⁴ Er stellte einen Aufschwung der Fischerei im 16. Jahrhundert, einen Rückgang im 17. und 18. Jahrhundert und eine Wiederbelebung im 19. Jahrhundert fest.⁹⁵

Aus Wittings Erforschung der Geschichte der Fischerei ergibt sich, dass es schon im Spätmittelalter Maßnahmen zur Erhaltung des Gleichgewichtes des Fischbestandes, zur Besorgung, Bewachung und dem Schutz von Teichen und Bächen getroffen wurden.⁹⁶ Die Stadtrechnungen bieten Angaben bezüglich dem Umgang der Burzenländer mit dem Wald. Es wurde Holz vom Wald für verschiedene Anlagen verwendet, wie z.B. für Erhaltungsarbeiten bei Fischteichen, Stadtgräben, Verbindungsgräben, für Damm- und Uferschutz⁹⁷, Holzrohre, Wehre, Zäune gegen Überschwemmungen, für Fischkästen und für Brücken.⁹⁸ Maßnahmen zur Regelung der Fischerei wurden auch in dem Fischereigesetz des Jahres 1888 getroffen, das er hier dargestellt hatte.⁹⁹

Heinrich Wachner beschrieb kurz die *Nebennutzungen des Waldes* in der Nähe von Kronstadt. Schwerpunkt seiner Darstellung ist die Sammeltätigkeit einer Zigeunerfamilie, die am Rande des Waldes lebt. Das Sammeln von Pilzen, Waldbeeren, Blumen und weiteren Früchten sichert den Zigeunern und einem Teil der Rumänen die Lebenshaltung, wurde aber in der bisherigen volkswirtschaftlichen Literatur vollständig vernachlässigt. Eine große Anzahl von Betrieben zur Erzeugung von Fruchtsäften sowie eine große Anzahl an Apotheken, Konditoreien und Gastwirten kaufen die Waldfrüchte von Zigeunern um diese zu Syrup bzw. Arzneimitteln zu verarbeiten.¹⁰⁰

In seinem Beitrag zur *Geschichte der Landwirtschaft und Viehzucht* erklärte Hans Kaufmes, dass es eine Ähnlichkeit zwischen der Entwicklung der Gemarkungen durch Trockenlegung der Sümpfe und der Ausrodung der Wälder und Gehölze gibt. Die Folge war in beiden Fällen die Ausbreitung des Ackerbaues.¹⁰¹ Für die Erforschung des Waldes sind aber seine Kapitel über die Ziegenhaltung, die Schweinehaltung, die Weiden- und die Bienenzucht von größerer Bedeutung. Kaufmes beschrieb die Tiererhaltung, die mit der Wald- und Weidewirtschaft in Verbindung stand. Geringer bei Sachsen und ausschließlich von der rumänischen

⁹³ Die Fischerei wurde an Teichen und Bächen des Burzenlandes oder Kronstadts ausgeübt. (Vgl. Otto Witting, *Die Geschichte der Fischerei*, in: *Das Burzenland*, Band 5, Teil 1, Kronstadt, 1929, S. 108-111.)

⁹⁴ Vgl. Witting, *Fischerei*, S. 107.

⁹⁵ Ebenda, S. 118-122.

⁹⁶ In den spätmittelalterlichen Rechnungen der Stadt Kronstadt sind Uferbesorger, Teichwächter und -besorger sowie Nachtwächter erwähnt, die außer Wachdienst auch Reinigungsarbeiten durchführten, das Eis im Winter aufbrachen und den Fischern beim Fischfang halfen (Vgl. Witting, *Fischerei*, S. 111).

⁹⁷ Die meist erwähnten wurden zu Ästen, Stangen, Bretterschwarten. (Vgl. Witting, *Fischerei*, S. 116).

⁹⁸ Vgl. Witting, *Fischerei*, S. 115-119.

⁹⁹ Das ungarische Fischereigesetz des Jahres 1888 regelte auf gesetzlichem Wege die Ausübung des Fischrechtes, die Fischschonzeiten, die Bildung von Fischereikorporationen und setzte strafpolizeiliche Bestimmungen fest (Vgl. Witting, *Fischerei*, S. 122).

¹⁰⁰ Heinrich Wachner, *Die Nebennutzungen des Waldes. Die Sammelwirtschaft der Zigeuner*, in *Das Burzenland*, Band 5, Teil 1, Kronstadt, 1929, S. 99-102.

¹⁰¹ Vgl. Hans Kaufmes, *Die Geschichte der Landwirtschaft und Viehzucht*, in *Das Burzenland*, Band 5, Teil 1, Kronstadt, 1929, S. 137.

oder ungarischen Bevölkerung betrieben wurden die *Schafhaltung*¹⁰² und die *Ziegenhaltung*.¹⁰³ Die *Schweinehaltung* war überall im Burzenland üblich, sie wurden auf dem Weidegang von Schweinehirten gehütet. Kaufmes meinte, dass das Wasser bei schweren Regenfällen eine große Gefahr für die Schweine darstellte, weil dieses Verseuchungen in sich tragen konnte.¹⁰⁴

Der Verfasser stellte auch einige Aspekte der *Weidewirtschaft* dar, indem er über die Formen¹⁰⁵, Rechte, Behütung der Weide¹⁰⁶ schrieb. Zahlreiche Weiden wurden unter Verbot gesetzt, um sie zu schonen.¹⁰⁷

Die *Bienenzucht* wurde in jüngerer Zeit seltener ausgeübt¹⁰⁸. Im Burzenland war die Imkerei in den Gemeinden Honigsberg und Tartlau stark vertreten¹⁰⁹. Zu dem Rückgang der Bienenzucht haben die Kommassation und der Bau einer Zuckerfabrik in Brenndorf beigetragen. Kaufmes deutete an, dass schon im 18. Jahrhundert das siebenbürgische Gubernium bestrebt war, der Bienenwirtschaft zu helfen.¹¹⁰

2. Die Regimentswälder

Über die Wälder der siebenbürgischen Grenzregimente schrieb Joseph Heinrich Benigni von Mildenberg¹¹¹ ein Kapitel in seinem Buch *Statistische Skizze der siebenbürgischen Militärgrenze*, das 1837 in Hermannstadt erschienen ist.¹¹² Er meinte, dass das Holz in den Territorien der Grenzgebiete im Überfluss vorhanden sei, aber dennoch der Holzmangel herrsche, weil die Waldungen in unwegsamen

¹⁰² Hier begründet er, warum die Schafhaltung den Sachsen nie recht gelegen war: sie erforderte ein ruheloses Wandern, das von der Witterung und von den Nahrungsmengen bestimmt war. Er erwähnt weiteres die Kreuzungen, die Fernweidewirtschaft und die Verarbeitung der Milch (Vgl. Kaufmes, *Landwirtschaft*, S. 185-188).

¹⁰³ Vgl. Kaufmes, *Landwirtschaft*, S. 188.

¹⁰⁴ Ebenda, S. 188-189.

¹⁰⁵ Die Weide gab es in freier Form, auch „Atzung“ genannt, und als Brach- oder Stoppelweide. Die Weidezeit begann am St. Georgitag (24. April) und dauerte bis Martini (11. November). Die Gemeinden, die in ihrer Nähe gute Eichenwälder hatten, trieben die Schweine „in die Eicherln“, wo sie in guten Eicheljahren auf der Weide gemästet werden konnten. In Marienburg war die Waldweide dem Galtvieh vorbehalten. Zum Galtvieh gehörten Jungrinder und Zugochsen sowie jene Kühe, die nicht trächtig waren. (Vgl. Kaufmes, *Landwirtschaft*, S. 188-190).

¹⁰⁶ Schon 1773 ordnete Maria Theresia die Einstellung von ordentlichen Hirten an, weil der Vieh- und Pferdediebstahl sowie das Feuerlegen sehr häufig wurden (Vgl. Kaufmes, *Landwirtschaft*, S. 190).

¹⁰⁷ (Vgl. Kaufmes, *Landwirtschaft*, S. 191).

¹⁰⁸ Kaufmes beschrieb, wie im Mittelalter der Bienenfang betrieben wurde, die Produkte der Bienenzucht, und dass bis ins späte 18. Jahrhundert ein Zehent bezahlt wurde (Vgl. Kaufmes, *Landwirtschaft*, S. 196).

¹⁰⁹ Vor allem die Pfarrer und Lehrer waren mit der Bienenzucht beschäftigt (Vgl. Kaufmes, *Landwirtschaft*, S. 197).

¹¹⁰ 1766 wurde in einem Schreiben Maria Theresias ans Gubernium vorgeschlagen, auf den Bienenzehent zu verzichten: „...ob nicht der Bienenzehnte mit Geld könnte sedimiert und der 10. Stock dem Eigentümer überlassen werden, und damit dieser Ökonomischen Sache aufzuhelfen“ (Vgl. Kaufmes, *Landwirtschaft*, S. 197).

¹¹¹ J.H. Benigni von Mildenberg (1782-1849) war Statistiker, Geograph, Ethnograph, Historiker und Feldkriegssekretär bei dem k.k. siebenbürgischen Militärkommando (*Biographische Beschreibung, in Transsilvania, periodische Zeitschrift für Landeskunde* / redigiert von Jos. Benigni von Mildenberg; Carl Neugeboren, Hermannstadt, Thierry, 1837. - Bd. 1-2, Spalten 095-096).

¹¹² J.H. Benigni von Mildenberg, *Statistische Skizze der siebenbürgischen Militärgrenze*, Hermannstadt, 1837, S. 50-60, „E. Waldkultur“, in dem § 6 „Naturprodukte des Pflanzenreichs“.

Gebirgen gelegen sind.¹¹³ Die Beschreibung folgt demselben Schema und er berücksichtigt in seiner Darstellung die Ausdehnung¹¹⁴, Benutzung¹¹⁵ und Erhaltung¹¹⁶ der Wälder, die Transportwege¹¹⁷ sowie die Beziehungen¹¹⁸ zwischen den Grenzdörfern und den Provinzialgebieten. Weitere darin dargestellte Aspekte, die den Umgang mit dem Wald in den Gebieten der Militärgrenze betreffen, sind die Viehzucht¹¹⁹ und die Bienenzucht¹²⁰ sowie die Jagd¹²¹ und Fischerei¹²².

Benignis Werk bietet Angaben bezüglich der Bestrebungen damaliger Obrigkeiten für die Erhaltung des Waldes.

Carl Göllners¹²³ Buch *Die siebenbürgische Militärgrenze: ein Beitrag zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1762 - 1851* enthielt auch einige Informationen über die

¹¹³ Vgl. Benigni, *Statistische Skizze*, S. 50-51.

¹¹⁴ Die Angaben hat er in Länge und Breite sowie in Stunden für die beiden szeklerischen und die beiden walachischen Regimente angegeben (Vgl. Benigni, *Statistische Skizze*, S. 51-52; 55).

¹¹⁵ Bezüglich der Waldwirtschaft erwähnte er die bestehenden Sägemühlen, die Verwendung des Holzes für Bau-, Brenn- und Zäunungsnotwendigkeiten für die Bergwerke aus Vajda-Hunyad, Kudzir und Rodna und die Mastung. Die Einwohner der Regimentsgemeinden durften die Holzprodukte verkaufen. Weitere Nutzungen wurden von der Mast gewonnen (Vgl. Benigni, *Statistische Skizze*, S. 52-53; 54; 56-57; 59-60).

¹¹⁶ Er informierte, dass die Wälder dieser siebenbürgischen Regimente weder in Schläge eingeteilt noch ausgesät noch nachgepflanzt wurden. Wenige Dörfer hätten verbotene Wälder gehabt, mehr noch, in dem Gebiet des zweiten walachischen Regiments wären sie ausgerodet worden, um mehr Ackerboden zu gewinnen. Die Erhaltung der Wälder wurde auch durch aufgestellte Waldhüter erzielt. Sie wären bezahlt und vom Militärdienst befreit gewesen (Vgl. Benigni, *Statistische Skizze*, S. 52; 55; 57-58, 60).

¹¹⁷ Weil in der Nähe der Grenzgebiete Holzangel herrschte, wurde das Holz von entfernten Waldungen gebracht, welche aber oft unzugänglich waren. Eine Möglichkeit war die Flößerei auf dem Mieresch und dem Alt, wobei der letztgenannte Fluss wegen zahlreicher Felsen nicht schiffbar war. Er empfahl eine Regulierung der beiden Flüsse. (Vgl. Benigni, *Statistische Skizze*, S. 52; 53; 55).

¹¹⁸ In einigen Grenzschaften des Fogorascher Distrikts oder des zweiten walachischen Regiments wurden die Wälder zur Nutzung an andere, von Holzangel betroffene, Gemeinden zugeteilt. Diese boten zur Gegenleistung bares Geld oder vertragsmäßige Arbeitsleistungen. (Vgl. Benigni, *Statistische Skizze*, S. 57; 59).

¹¹⁹ Die Viehzucht sei in einem schlechten Zustand gewesen. Die Stallfütterung sei zu wenig ausgeübt worden (Vgl. Benigni, *Statistische Skizze*, S. 60-66).

¹²⁰ Für die Bienenzucht wären die Gemeinden der Grenzregimente geeignet gewesen und sie hätten viele Stöcke besessen; sie hätte aber unter dem Frost des Winters 1829/30 stark gelitten (Vgl. Benigni, *Statistische Skizze*, S. 67).

¹²¹ Die Grenzer wären geübte Jäger gewesen. Die Wildtiere befanden sich in den entfernten Waldungen. Durch den Verkauf von Häuten und Wild verschafften sich die Grenzer eine sichere Einnahmequelle (Vgl. Benigni, *Statistische Skizze*, S. 68-69).

¹²² Die Fischerei sei unbedeutend in den Grenzgebieten gewesen, weil die Gebirgsflüsse nicht reich an Fisch (Ausnahme Forellen) gewesen seien (Vgl. Benigni, *Statistische Skizze*, S. 69-70).

¹²³ Carl Göllner (1911-1995): wurde in Mediasch geboren. Werke: *Die siebenbürgische Militärgrenze: ein Beitrag zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1762 - 1851*, München, 1974; *Samuel von Brukenthal: sein Leben und Werk in Wort und Bild*, București, 1977; *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*, Band 1 (12. Jh. - 1848) (Hrsg.) București, 1979; *Adolf Schullerus: sein Leben und Wirken in Wort und Bild*, București, 1986; *Turcica*, Bd. 1. 1501 - 1550, Bucuresti, 1961; *Die Siebenbürger Sachsen in den Revolutionsjahren 1848 - 1849*, Bucuresti, 1967; *Turcica*, Bd. 2. 1551-1600, Bucuresti, 1968; *Siebenbürgisch-sächsisches Heimatbuch*, Bucuresti, 1975; *Siebenbürgisch-sächsische Persönlichkeiten; Portäts*, București, 1981; *Chronik und Beschreibung der Turkey (Türkei)*, Wien, 1983; *Turcica: Die europäischen Türkendrucke des 16. Jahrhunderts*, 1986; *Im Kreislauf des Jahres*, Bucuresti, 1987; *Die Siebenbürger Sachsen in den Jahren 1848-1918*, Köln-Wien, 1998; *Regimentele grănicerești din Transilvania 1764-1851*, Bucuresti, 1973; Walter Myß, Hrsg. *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*, Thaur bei Innsbruck, S. 154.

Wälder Siebenbürgens im 18. Jahrhundert, diese wurden jedoch Wort für Wort aus Konrad Müllers „Siebenbürgische Wirtschaftspolitik unter Maria Theresia“ übernommen.¹²⁴ Der Wert dieser Monographie besteht aber darin, dass sie im Anhang zahlreiche transkribierte Akten bezüglich der Konflikte um den Wald zwischen den Grenzern und den Provinzialgemeinden wiedergibt.

Eine Darstellung des Umgangs mit dem Wald in den Gebieten des zweiten walachischen Grenzregiments, die als Schwerpunkte die Gesetzgebung und die Rechtsverhältnisse auf diesem Militärgelände hat, bietet das im Jahre 1975 erschienene Buch des Klausenburger Professors Valeriu Șotropa *Districtul grăniceresc năsăudean și locul său în lupta pentru progres social și libertate națională a românilor din Transilvania* [Der Grenzdistrikt Nassod und seine Lage in dem Kampf der Rumänen aus Transsylvanien für sozialen Fortschritt und nationale Freiheit]. Was die Waldwirtschaft anbelangt, sind die von Șotropa dargebotenen Angaben kurz und basieren auf Benignis „Statistische Skizze der siebenbürgischen Militärgrenze“.¹²⁵ Ausführlicher beschrieb er die Gesetzgebung bezüglich der Nutzung¹²⁶ des Waldes, der Verwaltung¹²⁷ und der Holzfreveltaten¹²⁸. Die von ihm präsentierten Vorschriften¹²⁹ hatten als Ziel die Erhaltung des Waldes. Auch die Rechtsverhältnisse stellte er eingehend dar.¹³⁰ Interessant für die Erforschung dieses Problems ist die Erwähnung der zwischen 1770 und 1780 angeführten Datensätze der Grundbücher¹³¹, die als eine Rechtsquelle bezüglich der Geschichte dieser Waldungen betrachtet werden.

¹²⁴ Vgl. Carl Göllner, *Die siebenbürgische Militärgrenze: ein Beitrag zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1762 - 1851*, München, 1974, S. 43-44; bei Konrad Müller, *Siebenbürgische Wirtschaftspolitik unter Maria Theresia* (Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission, 9), München, 1961, S. 32-33.

¹²⁵ Er erwähnt die von Grenzern durchgeführte Ausrodung zur Nutzung der Landwirtschaft, die gemeinschaftliche Nutzung der Waldungen und Weideplätze von den Grenzern, die Nutzung des Waldes als Brenn- und Bauholz und die geringere Nebennutzung der Mastung und der Köhlerei (Vgl. Șotropa, *Districtul*, S. 164-168).

¹²⁶ Besonders erwähnenswert ist hier der „Holz-Fällungs-Plan“, der in der Forstinstruktion des Jahres 1839 reglementiert wurde. Der Autor betont die Bedeutung des Konzeptes der Konservierung des Waldes, indem er schrieb, dass die erwähnte Instruktion mit der Bestimmung der Holznotwendigkeiten der Grenzer und jenen der Gemeinde begann. Diese Bedürfnisse sollten jährlich von der Waldkanzlei festgestellt werden. Es folgte danach eine Gegenüberstellung der Notwendigkeiten und der Anforderungen. Zum Schluss wurden die Regeln für die Nutzung, Rodung und Erhaltung der Waldungen festgestellt (Vgl. Șotropa, *Districtul*, S. 171-172).

¹²⁷ Die Wälder der Militärgrenze hätten einen Waldbereiter (Inspektor), Waldaufseher und zahlreiche Waldhüter gehabt, die von den Militärbehörden angeleitet oder/und unterstützt wurden (Vgl. Șotropa, *Districtul*, S. 169-170).

¹²⁸ Die Freveltaten wurden bestraft und die Strafen in einem Hauptwaldstraßprotokoll eingetragen. Die Köhlerei in dem Wald wurde zwecks der Feuerlöschmaßnahmen reglementiert (Vgl. Șotropa, *Districtul*, S. 171-172).

¹²⁹ Der Verfasser erwähnt die Waldordnung des Jahres 1781, die Forst-Instruktion des Jahres 1839 und die Verordnung des Nassoder Grenzkommandos aus dem Jahre 1841 (Vgl. Șotropa, *Districtul*, S. 168-169).

¹³⁰ Der Wald und die Weide wären gemeinschaftliche und unbewegliche Güter gewesen. Die Grenzer hätten den Wald für ihre Erfordernisse an Brenn- und Bauholz verwendet. (Vgl. Șotropa, *Districtul*, S. 214-220).

¹³¹ Diese Datensätze umfassten Angaben bezüglich aller Kategorien von Boden aus dem Territorium des Militärdistriktes, wie Gärten, Ackerland, Weingärten, Gebirge, Wälder und Weiden. Als Besitzer der Wälder wurden die Gemeinden eingetragen (Vgl. Șotropa, *Districtul*, S. 221-223).

Zwar präsentierte Professor Șotropa kaum die Situation der Grenzregimentswälder, dafür bot er aber wichtige Angaben betreffend der Bestrebungen der Grenzer für die Erhaltung ihrer Wälder. Die in den rumänischen und österreichischen Staatsarchiven durchgeführte Forschung hat sich in einer Abhandlung konkretisiert, die für die Geschichte des zweiten walachischen Grenzregiments grundlegend ist, obwohl auch die Einflüsse der offiziell-nationalistischen Geschichtsschreibung zu bemerken sind.

Das von einem Kollektiv unter der Leitung des Gymnasiallehrers Simion Lupșan geschriebene und in Bistritz 2005 erschienene Buch *Pădurile județului Bistrița-Năsăud din cele mai vechi timpuri și până astăzi [Die Wälder des Kreises Bistrița-Năsăud aus den ältesten Zeiten bis heutzutage]* hatte die Bekanntmachung der Forstgeschichte eines der walddreichsten Kreise Siebenbürgens zum Ziel.¹³²

Das Buch ist in sieben Kapitel gegliedert, es fehlt aber der übliche Verweis auf den aktuellen Forschungsstand sowie einige grundlegende Fachpublikationen, wie jene Arbeiten von Csallner, Zaminer, Witting, Binder, Schuller oder Rösler. Die Abhandlung bietet jedoch eine Reihe von realen wissenschaftlichen Informationen zur Geschichte des Waldes in einer bestimmten Region, vor allem für die Waldungen des zweiten walachischen Grenzregiments.

Im ersten Kapitel präsentierten die Autoren eine kurze Gruppierung von literarischen Werken und Gedichten zum Thema Wald.¹³³

Das zweite Kapitel hat die geographische Darstellung des Kreises Bistrița-Năsăud, mit seinen klimatischen- und Bodenverhältnissen, Gewässern sowie Flora und Fauna zum Thema.¹³⁴

Im dritten Kapitel wurden die historischen Aspekte der Wälder im Raum des heutigen Kreises von den ersten schriftlichen Erwähnungen bis zur Abschaffung des zweiten Grenzregiments im Jahre 1851 dargestellt.¹³⁵ Wichtig in diesem Abschnitt

¹³² Vgl. Simion Lupșan et. al.: *Pădurile județului Bistrița-Năsăud din cele mai vechi timpuri și până astăzi [Die Wälder des Kreises Bistrița-Năsăud aus den ältesten Zeiten bis heute]* Bistrița, 2005, S. 9-10.

¹³³ Die Stücke wurden aus Werken von berühmten rumänischen Dichtern und Schriftstellern wie Mihai Eminescu, George Coșbuc, Octavian Goga, Nicolae Iorga, Mihail Sadoveanu, Emil Precup und Titus Poenaru ausgewählt (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S. 15-43).

¹³⁴ Die meisten Informationen wurden aus der Geographischen Enzyklopädie Rumäniens sowie aus einigen touristischen Reisebüchern entnommen. Der Artikel von Dietlinde und Rudolf Rösler (Das natürliche Waldbild des Nösnerlandes in Siebenbürgen (Rumänien). In: *Naturwissenschaftlichen Forschungen über Siebenbürgen*, Band 3, Köln-Wien, 1985, S. 283-326), unentbehrlich für eine solche Arbeit, wurde außer Acht gelassen (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S. 44-69).

¹³⁵ Die Darstellung dieses Kapitels und die Interpretation der historischen Informationen sind chaotisch. Die Autoren haben versucht, die Theorie der Ansiedlung der Sachsen auf dem Terra Deserta zu widerlegen indem sie das kanonische Argument der uralten Anwesenheit der Rumänen gebracht haben; es wurde keine Bemerkung über die Toponymik und die Ausdehnung des Ackerbodens durch Rodung des Waldes aufgelassen. Vom Mittelalter springen die Autoren direkt zur Militarisierung des Rodnaer Tales, indem sie nur die Literatur von Valeriu Șotropa verwendet haben. Es fehlt kein Verweis auf Friedrich Kramer (Beiträge zur Geschichte der Militarisierung des Rodnaer Tales. In: *Programm des evangelischen Obergymnasiums in Bistritz*, Bistritz, 1880, S. 5-42) (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S. 70-92).

sind die Angaben bezüglich der Administration der Wälder¹³⁶ und des Transportes auf Achsen und Wasser.¹³⁷

Das vierte Kapitel behandelt die Situation der Wälder nach der Ablösung¹³⁸ des Grenzregiments sowie den Kampf der ehemaligen Grenzer unter der Führung von Vasile Nașcu für die Anerkennung des Eigentumsrechtes auf die Wälder und andere Grenzgütern.¹³⁹ Aufgrund einer Archiv- und Literaturdokumentation stellten die Autoren die Konflikte dar, die zwischen den Grenzern und dem damaligen Bürokratismus um den Wald ausgetragen wurden.¹⁴⁰ Besonders wichtig ist auch die Erwähnung und Beschreibung einer Verordnung des Magistrates Nassod vom 14. Jänner 1863, die die Erhaltung des Waldes zum Ziel hatte.¹⁴¹ Ein neuer Konflikt wurde bis zum Jahre 1872 geführt, weil ein Teil der Wälder der Adelsfamilie Kemeny zugesprochen worden war.¹⁴²

Im fünften Kapitel wird zunächst der Gerichtsfrieden¹⁴³ von Bistritz beschrieben, im Zuge dessen die Forstdirektion des Distriktes im Jahre 1868 eine provisorische Instruktion erlassen habe, in der Regeln zur Erhaltung der Waldungen festgestellt wurden, um die Zerstörung der Wälder zu stoppen.¹⁴⁴ Diese Instruktionen wurden 1875 von dem „Statut für Administrierung, Bewirtschaftung und Konservierung der Wälder des ehemaligen Grenzregiments“ ersetzt.¹⁴⁵ Sehr wichtig in diesem Kontext

¹³⁶ Die Zitate wurden direkt von dem oben präsentierten Buch Professor Valeriu Șotropas übernommen (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S. 92-98).

¹³⁷ Die Grenzer hätten unter der Leitung des Obersten Entzenberg Straßen und Brücken über den Fluss Somesch gebaut und sich mit der Flößerei beschäftigt (Vgl. Lupșan et. al.: *Pădurile*, S. 98-102).

¹³⁸ Bei Ablösung des Regiments im Jahre 1851 entstanden einige Probleme was den Übergang von der militärischen zur zivilen Verwaltung betrifft, weil die Gebäude, Gebirge und Wälder vom Fiskus gefordert wurden. Nachdem die Wälder von der Administration des Finanzministeriums übernommen worden waren, wurde den Grenzern die freie Nutzung der Waldungen untersagt. In diesem Kontext ist ein Konflikt zwischen den Vertretern der Grenzern und dem Staat entstanden (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.109).

¹³⁹ Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.103-135.

¹⁴⁰ Als Folge dessen wurde der rumänische autonome Distrikt Nassod geschaffen, der nur zwischen 1861 und 1876 bestanden hat. In diesem Zeitraum aber hatten die ehemaligen Grenzer ihre Rechte auf ihr Eigentum bestätigt bekommen. (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.119).

¹⁴¹ Laut dieser Verordnung wurden u.a. die Prävarikationen (Verwüstungen) und die Weide im Wald verboten, das Holz wurde nur mit Erlaubnis vom Magistrat gehauen (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.120-121).

¹⁴² Hier wurde die Geschichte einer Reihe von Konflikten um die moldauisch-siebenbürgischen Grenzgebirge dargestellt und erklärt. Sie entstanden in der Zeit der türkischen Administration in Moldau und in der Walachei, als diese Grenzgebiete unklar begrenzt gewesen waren (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.127).

¹⁴³ Am 10. Jänner 1890 wurde in Bistritz ein Ausgleich zwischen den Grenzgemeinden und der Familie Kemeny um ihre Eigentümer hergestellt; die Familie verzichtete auf die Wälder und Gebirge gegen ein Entgelt von 315.000 Fl., welche die Grenzer in Raten bezahlen durften. Durch diesen „Friedenvertrag“ wurde das Eigentumsrecht der Grenzer auf die Wälder, Gebirge und weiteren Gütern anerkannt (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.138-143).

¹⁴⁴ Die aus 16 Punkten bestehende Instruktion stellte das Hauen des Brennholzes ab Anfang September bis 15. April jedes Jahres, unter der Aufsicht einer Kommission fest; die Holzprävarikationen und Freveltaten wurden bestraft; das beschlaggenommene Holz sollte in öffentlichen Lizitationen verkauft werden; die Weide auf dem Kahlschlag war 10 Jahre lang in den Eichenwäldern verboten, in den Buchenwäldern 8 Jahre und in den Tannen- und Fichtenwäldern 12 Jahre lang (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.145-146).

¹⁴⁵ Gemäß diesem aus 39 Artikeln bestehenden Statut waren die Waldverwaltungsorgane folgende: die Waldzentalkommission, Waldkommissionen der Gemeinden und das Waldpersonal (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.146-150).

ist die Darstellung der im Jahre 1885 erlassenen Dienstinstruktion Nr.650 für die Bewachung der Wälder und Waldhüter.¹⁴⁶ Ein weiteres Thema dieses Kapitels wurde das Gesetz des Jahres 1890 bezüglich der Waldungen der Grenzer.¹⁴⁷ Weiters wurde die Gründung der Forstdirektion sowie die Entwicklung der Wälder bis zum Jahre 1919 dargestellt.¹⁴⁸ Hier präsentierten die Autoren einige gut dokumentierte Angaben und Tabellen bezüglich der Waldflächen, Ausgaben und Einnahmen sowie Betriebsarten der Waldungen.

Im sechsten Kapitel wird die Situation der Wälder in der Zeitspanne 1919-1950 beschrieben. Zuerst stellten die Autoren die Gesetzgebung dar.¹⁴⁹ Sie beschrieben die Forstgesetze und Artikel sowie die Hauptereignisse, welche die Situation der Wälder in dieser Zeit beeinflusst haben: nach dem Anschluss Siebenbürgens an Rumänien traten die Wälder ins Eigentum des rumänischen Staates über und die Walddirektionen wurden neu organisiert; nach dem Wiener Schiedsspruch vom 30. August 1940 und bis 1944 wurden sie von dem ungarischen Staat und nach dem ungarischen Forstgesetz verwaltet, nach 1944 wurden sie aber erneut vom rumänischen Staat übernommen.

Den Hauptteil betrifft die Verwaltung und Nutzung der Wälder und wird in vier Abschnitte eingeteilt: 1919-1925¹⁵⁰, 1925-1940¹⁵¹, 1940-1944¹⁵² und 1944-1950¹⁵³.

¹⁴⁶ Das Waldterritorium der Grenzgemeinden wurde in sieben Forstkreise eingeteilt, die von Waldkuratoren (Waldmagistraten) kontrolliert wurden. Sie überprüften die Anwendung der Instruktionen und die Tätigkeit des Waldpersonals (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.151-155).

¹⁴⁷ Dieses Gesetz erkannte den Friedenvertrag von Bistritz vom Jänner 1890 sowie den Vertrag mit der Familie Kemeny aus dem Jahre 1872 an. Die Wälder des Distrikts wurden zu Gemeinschaftswäldern erklärt und waren in zwei Kategorien geteilt: Wälder mit Brenn-, Bau- und kleinindustriellen Zwecken und kumulativ verwaltete Wälder (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.157-159).

¹⁴⁸ Diese im Jahre 1890 gegründete Forstdirektion hatte den Sitz in Bistritz und wurde dem königlich-ungarischen Ackerbauministerium unterstellt. Sie hatte zur Aufgabe die Behütung der Gebirge, die Lösung der wirtschaftlichen Probleme, die Anwendung des Forstgesetzes und die Verwaltung der kumulativ administrierten Wälder. Sie überwachte die Aufforstungen, protokollierte die Forstfreveltaten und stellte die Jahreshaushaltspläne für jede Gemeinde auf (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.159-184).

¹⁴⁹ Die Autoren präsentierten einige Beschlüsse des Regierungsrates aus dem Jahre 1919, dann Abschnitte aus dem Agrargesetz des Jahres 1921 für Siebenbürgen, das Banat, Maramorosch und Kreischgebiet und aus dem Gesetz zur Administrierung der Wälder aus dem Jahre 1930. Außerdem wurden die weiteren Maßnahmen der rumänischen Regierungen zur Schonung des Waldes bis zum Jahre 1950 dargestellt (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.185-208).

¹⁵⁰ Hier werden eingehend die Nutzung des Waldes bis zum Jahre 1925, Tabellen bezüglich der Einnahmen und Ausgaben, die Gründung von Stiftungen und Vereinen zur rationellen Ausbeutung der ehemaligen Grenzwaldungen sowie Einzelheiten über die Situation der ehemaligen ungarischen Firmen die noch Verträge in Siebenbürgen hatten, dargestellt. (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.208-253).

¹⁵¹ Der Schwerpunkt dieses Teiles ist die Gründung der REGNA-Gesellschaft (eine Verkürzung von Regimentul Năsăudean = Nassoder Regiment), die die Ausnutzung der Grenzwaldungen zum Ziel hatte. Sie existierte bis zum Jahre 1932. Die Autoren fügen auch hier nützliche Angaben und Tabellen hinzu. (Vgl. Lupșan et al. *Pădurile*, S.253-300).

¹⁵² Hier wurde die Einteilung des Patrimoniums beschrieben, die als Folge des Wiener Schiedsspruchs aus dem Jahre 1940 entstanden war, weil Nordsiebenbürgen zu Ungarn abgegeben wurde. Als Konsequenz davon blieb ein Teil der Bistritzer Waldungen in Rumänien und ein anderer Teil trat unter ungarische Verwaltung. Es gibt auch hier zwei Zeiträume zu unterscheiden: ein erster bis 1941, als der ungarische Staat die Wälder rationell behandelt hat, und ein zweiter für die Zeit nach 1941, als wegen des Krieges gegen die Sowjetunion die Wälder schonungslos ausgebeutet wurden (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.300-307).

Der große Wert dieses Teils besteht in der Verwendung von Archivunterlagen von Bistritz und Klausenburg, wodurch dem Wirtschaftswissenschaftler eine wichtige Informationsquelle geboten wird.

Das siebte Kapitel hat eine Darstellung der Waldungen in den letzten Jahrzehnten (1950 bis 2000) zum Gegenstand. Zuerst werden die rumänischen Forstgesetze chronologisch geordnet¹⁵⁴, dann werden die Organisation und Arbeitsweise der Forststätten, der Holzverarbeitungsfabriken und des Holztransportes,¹⁵⁵ die Entwicklung der forstlichen Einrichtungen¹⁵⁶, Aspekte bezüglich des Holztransportes, der Verarbeitung und Verwertung von Holzprodukten¹⁵⁷ und die wissenschaftliche Forschung als Unterstützung für die Wälder des Kreises¹⁵⁸ präsentiert. Die letzten zwei Unterkapitel behandeln die Jagd und die Fischerei¹⁵⁹ sowie den forstlichen Unterricht¹⁶⁰ im Kreis Bistrița-Năsăud.

Schlusswort. Obwohl das Buch von nationalistischen Interpretationen und Ideen beeinflusst ist, öfter unübersichtlich und ohne Fragestellungen bearbeitet wurde, bleibt die historische, rohe Information sehr nützlich, vor allem was die Kapitel fünf und sechs anbelangt. Leider fehlt eine vergleichende Analyse der Gemeinde-, Staats-, Kirchen- und Privatwälder mit den Waldungen des ehemaligen Grenzregiments. Die Autoren hatten meist nur die Geschichte der Grenzwaldungen herangezogen. Als letzte Bemerkung wäre folgende zu tätigen, dass, um eine regionalgeschichtliche Analyse der Wälder zu erzielen, wie in diesem Fall beabsichtigt, die Autoren die klassischen Schemata von Kurt Mantel¹⁶¹ oder Karl Hassel¹⁶² berücksichtigen hätten sollen.

3. Bistritz

In dem Beitrag *Das natürliche Waldbild des Nösnerlandes in Siebenbürgen*¹⁶³ beschrieben Dietlinde und Rudolf Rösler ausführlich die geographische, klimatische

¹⁵³ Nach der Wiedereroberung Nordsiebenbürgens durch Rumänien traten die Wälder erneut unter rumänische Verwaltung. Sie wurden vom Krieg beschädigt. Nach 1945 wurden sie schonungslos zum Vorteil der Sowjetunion ausgenutzt. Auch hier werden Tabellen bezüglich der Waldtypen, Anzahl von Sägemühlen, Fabriken usw. angefügt. (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.308-330).

¹⁵⁴ Die Hauptquellen waren hier die amtlichen offiziellen Mitteilungen der rumänischen Regierung (Vgl. Lupșan et. al.: *Pădurile*, S.331-348).

¹⁵⁵ Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.348-358.

¹⁵⁶ Hier handelt es sich um die Erneuerungen in der Forstwissenschaft sowie die Nebennutzungen des Waldes (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.358-376).

¹⁵⁷ Die Entwicklung von Anlagen, Eisenbahn- und Straßennetzen (Vgl. Lupșan et. al.: *Pădurile*, S.376-386).

¹⁵⁸ Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.376-386.

¹⁵⁹ Im Kreis Bistrița-Năsăud gibt es Baumschulen, Versuchsanlagen sowie einige Institute, die mit der Universität für Landwirtschaft Klausenburg zusammenarbeiten (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.386-399).

¹⁶⁰ Hier geht es um die Ausbildung des Forstpersonals am Gymnasium von Nassod, an der technischen Schule und um die Unterrichtsfächer und ausländischen Beziehungen dieser Schulen nach 1990 (Vgl. Lupșan et. al., *Pădurile*, S.399-422).

¹⁶¹ Kurt Mantel, *Wald und Forst in der Geschichte. Ein Lehr- und Handbuch*, Hannover, 1990.

¹⁶² Karl Hasel, *Forstgeschichte. Ein Grundriss für Studium und Praxis*, Hamburg-Berlin, 1985; Kurt Hassel: *Die Beziehungen zwischen Land- und Forstwirtschaft aus der Sicht des Historikers*, in „Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie“, Bd.16, Heft 2, 1968.

¹⁶³ Rösler, Dietlinde und Rudolf: *Das natürliche Waldbild des Nösnerlandes in Siebenbürgen (Rumänien)*, in „Naturwissenschaftlichen Forschungen über Siebenbürgen“, Band 3, Köln-Wien, 1985, S. 283-326.

und geologische Lage der Wälder im Nösnerland. Während mehreren Forschungsreisen, die sie zwischen 1961 und 1976 durchgeführt hatten, nahmen sie die Vegetation dieses Gebietes auf, indem sie die Methode der Pflanzensoziologie verwendeten. Das Ziel ihrer Beschreibungen war die Erstellung einer Flora dieses Gebietes. Die Autoren haben in ihrer Einteilung der Waldregionen und -gebiete drei Zonen¹⁶⁴ festgestellt, diese minutiös beschrieben und mit Hilfe von Karten und Illustrationen dargestellt. Einen kürzeren Beitrag zu diesem Thema veröffentlichten die Autoren zwei Jahre später unter dem Titel *Die vegetationsräumliche Gliederung Siebenbürgens* in der Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde.¹⁶⁵

4. Die Siebenrichterwäldungen

Der im Jahrbuch des Karpathenvereins 1911 erschienene Artikel Professor Kepps¹⁶⁶, *Einiges aus der Geschichte der Siebenrichterwäldungen*, sollte den Touristen und Lesern einen Überblick über die Geschichte der Siebenrichterwäldungen¹⁶⁷ bieten. Den Schwerpunkt dieses Beitrages bietet die Geschichte des Besitzrechtes der sächsischen Nation auf diesen Gebieten. Dieser Artikel lässt uns vermuten, dass diese Wälder als Instrument zur Gründung einer staatlichen Macht verwendet wurden.¹⁶⁸

Der Hermannstädter Professor Ernst Buchholzer¹⁶⁹ veröffentlichte 1911 seine Reiseeindrücke aus dem Zodtal und einige Nachrichten und Beschreibungen sowie Illustrationen über die Wälder der Siebenrichterwäldungen.¹⁷⁰ Dieses Tal, das nach dem Dorf Zod, oder Zood benannt ist, weckte die Interessen der Touristen¹⁷¹ und

¹⁶⁴ Diese wären die Steppenzzone, die Waldzone und die alpine Zone (Rösler, D. und R. Waldbild, S. 294-298).

¹⁶⁵ Rösler, Dietlinde und Rudolf: *Die vegetationsräumliche Gliederung Siebenbürgens*, in: „Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde“, 81. Jahrgang, Köln-Wien, 1987, S. 54-59.

¹⁶⁶ Dr. phil. Friedrich Kepp (1875-1948) war Lehrbeauftragter für ungarische und rumänische Sprache an der Klausenburger Universität, dann Professor am evangelischen Gymnasium in Hermannstadt. (Vgl. Joseph Trausch, Fr. Schuller, Hermann A. Heinz, *Schriftsteller Lexikon der Siebenbürger Deutschen*: K-L., Köln, Weimar, 2001, S. 38-39).

¹⁶⁷ Siebenrichterwäldungen war ein Gebiet zwischen Szeliste und Talmesch, das den Sachsen im Jahre 1453 von König Ladislaus V. verliehen wurde.

¹⁶⁸ Kepp Friedrich, *Einiges aus der Geschichte der Siebenrichterwäldungen*, in „Jahrbuch des siebenbürgischen Karpatenvereins“, 1911, S. 53-59.

¹⁶⁹ Ernst Buchholzer (1865-1935) war Gymnasialprofessor in Hermannstadt. Er hat Aufsätze mit politischem, kulturellem, kunstgeschichtlichem Inhalt, sowie zahlreiche Erzählungen, Gedichte, Skizzen veröffentlicht. (Vgl. Hermann Hinz, *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, Bd. V, Köln, Weimar, Wien, 1995, S.308-312).

¹⁷⁰ Buchholzer, Ernst, *Das Zodtal und die Siebenrichterwäldungen*, in „Jahrbuch des siebenbürgischen Karpatenvereins“, 1911, S. 1-22.

¹⁷¹ Der Verfasser beschreibt das Dorf Valea lui Ivan und informiert über die dortigen Unterkunftsmöglichkeiten, die Waldhütten und die Wanderrouen in den Siebenrichterwäldungen. Er empfiehlt den Ausflug auf die Präbe und stellt in einer Tabelle die Anzahl der Besucher dieser Umgebung in der Zeitspanne 1887-1910 dar. (Vgl. Buchholzer, *Zodtal*, S. 4-7; 8;)

von Industriellen.¹⁷² Weitere nützliche Informationen bietet Buchholzer bezüglich des Holztransportes¹⁷³, der Urwälder¹⁷⁴ und der Urbarmachung der Urwälder.¹⁷⁵

In dem XXXI. Band des Jahrbuches des Karpatenvereins wurde Martin Schusters¹⁷⁶ allgemeine Darstellung der Siebenrichterwaldungen veröffentlicht. Nach der geographischen Beschreibung des Gebietes¹⁷⁷ folgt eine Präsentation von deren Nutzung¹⁷⁸ und Verwertung¹⁷⁹ sowie der dort errichteten Anlagen¹⁸⁰.

¹⁷² Er beschreibt die Holzgewinnungsanlagen verschiedener Fabriken, die entlang des Tales angelegt wurden. 1896 entstand bei Zod das Hermannstädter Elektrizitätswerk, dann die Anlagen der Thordaer Zellulosefabrik; im Valea lui Ivan befanden sich die Anlagen der ungarisch-italienischen Holzindustrie-Aktiengesellschaft, die dort das Holz adjustierte und bearbeitete; in der Nähe der Wasserfälle bei Lotru befand sich eine Schleuse der Firma Gödel. (Vgl. Buchholzer, *Zodtal*, S. 1-3; 15-17).

¹⁷³ Er erwähnte einige Holzriesen die um der Lotru-Fälle standen, sowie die schmalspurige Eisenbahn und die Drahtseilbahn, die sich über dem Lotru bis zum Butschetsch, über den Negovan bis zum Steflești und zum Piatra Alba erstreckten (Vgl. Buchholzer, *Zodtal*, S. 16-19).

¹⁷⁴ Dieser Urwald stand am rechten Ufer des Zodtales bis zu den Höhen des Colțu Mare und war auch ein Zufluchtsort für Bären und Hirsche. (Vgl. Buchholzer: *Zodtal*, S. 11).

¹⁷⁵ Er beschrieb eine gefällte Waldstrecke bei Butschetsch, wo Arbeiter verschiedener Ethnien des Reiches arbeiteten (Vgl. Buchholzer *Zodtal*, S. 19-20).

¹⁷⁶ Martin Wilhelm Schuster (1840-1933) wurde in Schäßburg geboren, wo er am dortigen Gymnasium, dann in Bistritz und Hermannstadt studiert hatte. Er studierte in Wien Theologie, Mathematik und Physik. Ab 1863 studierte er in Jena Pädagogie und Physik. Im 1864 kommt er nach Siebenbürgen zurück, im 1865 ist Lehrer, ab 1866 Gymnasiallehrer. Ab 1883 ist er Sekretär des Handelsgremiums und leitet die Gremialhandelsschule. Zwischen 1873 und 1876 ist er Lehrer an der Gewerbeschule, ab 1892 auch Rektor. 1866-1905 Professor am Evang. Gymnasium; 1883-1919 Direktor der Gremialhandelsschule, iar 1892-1920 Direktor der Gewerbeschule in Hermannstadt. Das öffentliche Leben: er war Sekretär des Gewerbevereins, zwischen 1881 und 1894 Vorsitzender. Zwischen 1882 und 1892 ist er Kustos des Brukenthalsche Museums. (Vgl. Friedrich Schuller, *Schriftsteller Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, Bd. IV. Unveränderter Nachdruck der 1902 in Hermannstadt erschienen Ausgabe, Böhlau Verlag Köln Wien, 1983, p. 423-427; *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, Bd. X, Herausgegeben von Harald Roth, Böhlau Verlag Köln Weimar Wien, 2012, S. 426-428).

¹⁷⁷ Das Gebiet wurde im Norden von Zod, im Süden von Lauter (rum. Lotru), im Osten und Westen von verschiedenen Gebieten als da seien Seliste, Galis, Tiliska, Sibiel, Kakova, Kleintalmesch und Heltau begrenzt. Das Forstgebiet umfasste 35961,1 ha. Es war ein unzugängliches Gebiet, das bis zum Beginn der industriellen Nutzbarmachung im 8. Jahrzehnt des 19. Jhdts. viel größer war. (Vgl. Martin Schuster, *Die Siebenrichterwaldungen*, in „*Jahrbuch des siebenbürgischen Karpatenvereins*“, Hermannstadt, 1911, S. 28-31).

¹⁷⁸ Bis zur Verpachtung des Gebietes und der industriellen Verwertung bestanden die Einnahmen nur aus dem Ertrag der Weiden oder dem Stockzins der verkauften Stämme, die von Wind oder Schneefällen gefällt wurden. Diese wurden in den benachbarten Gebieten verarbeitet (Vgl. Schuster, *Siebenrichterwaldungen*. S. 31-32).

¹⁷⁹ Auf der am 12. Mai 1871 stattfindenden Generalversammlung der sächsischen Nationaluniversität wurde über die rationelle Bewirtschaftung des Talmescher Forstbestandes getagt. Man sprach über die Notwendigkeit des Baues einer Eisenbahnlinie in diesem Gebiet sowie über eine Verpachtung der Waldungen, wobei in dem Verpachtungsvertrag der Pächter zur Aufforstung verpflichtet werden sollte. Zuerst wurde mit dem Anbieter Schiel gehandelt, aber aufgrund der Nachteile, die der Nationsuniversität entstehen konnten, scheiterten schließlich die Verhandlungen. Im November 1906 wurden die Waldungen an die „ungarisch-italienischen Waldindustrie A.G.“ verpachtet. Das Talmescher Forstgebiet wurde von der Thordaer Zellulosefabrik gepachtet (Vgl. Schuster, *Siebenrichterwaldungen*. S. 32-38).

¹⁸⁰ Der Pächter war berechtigt, die zu erbauenden Wege für den Transport der Holzprodukte unentgeltlich zu benutzen. Außerdem durfte er auf eigene Kosten neue Wege, Waldbahnen, Trocken- oder Wasserriesen, Drahtseilbahnen bauen. Es wurde eine Dampfsäge mit 14 Gattern, eine 26,3 km lange Drahtseilbahn sowie zwei parallele Schmalspurbahnen erbaut. (Vgl. Schuster, *Siebenrichterwaldungen*, S. 38-52).

Schusters Beitrag ist für die Wirtschaftsgeschichte des 19. Jahrhunderts interessant, weil er wertvolle Angaben bezüglich der Technik des Holztransportes in dieser Zeit bietet.

Das im Jahre 1931 in Schäßburg veröffentlichte Buch des Juristen Erwin Wittstock¹⁸¹ *Die Liquidierung des sächsischen Nationalvermögens und die Enteignung der Sieben-Richter-Waldungen*, hatte die Erhellung dieses im Jahre 1924 geschehenen Enteignungsfalles der Siebenrichterwaldungen zum Ziel.

Seine Studie setzt sich aus vier Teilen zusammen. In der Einführung erklärt er die Begriffe „Nationsuniversität“, „Sachsenland“ und „Siebenrichterwaldungen“ und gibt einen zusammenfassenden Überblick über die Literatur und Gesetze aufgrund deren die Siebenrichterwaldungen entstanden sind.¹⁸²

Kern seiner Arbeit bildet die Untersuchung der Expropriation der Siebenrichterwaldungen als Folge der 1921 angefangenen und 1924 beendeten Agrarreform in Rumänien.¹⁸³

Das nächste Kapitel enthält eine Fragestellung bezüglich des Problems, in welcher Weise eine Liquidierung von der Nationsuniversität erwünscht gewesen sei.¹⁸⁴

Der Anhang gibt die deutsche Übersetzung der rumänischen Beschlüsse über die Konfiskation des sächsischen Vermögens wieder.¹⁸⁵

5. Die Siebenbürgischen Westkarpaten

Das von Imreh István verfasste und 1982 in Bukarest erschienene Buch *Viața cotidiană la secui (1750-1850)* [Das Alltagsleben bei den Szeklern (1750-1850)] behandelt unter anderen auch den Wald sowie den Umgang der Szekler mit dem Wald in der genannten Zeitspanne. Das Buch ist eine Artikelsammlung und das Thema Wald wurde unter mehreren Gesichtspunkten in einigen Beiträgen dargestellt: „Der große Gemeindewald des Stuhles [Arieș]“¹⁸⁶, „Der Kampf um die Beherrschung und Verwendung der Gemeindewälder“¹⁸⁷, „Die vielfältige Verwendung der Arbeitskraft der Leibeigenen“¹⁸⁸, „Die Verwendung der

¹⁸¹ Erwin Wittstock (1899-1962) war ein deutschsprachiger Schriftsteller aus Siebenbürgen. Er besuchte die Gymnasien von Schäßburg und Mediasch und studierte dann von 1919 bis 1922 Jura an der Klausenburger Universität. Bis 1936 war er als Magistratsbeamter bei der Stadtverwaltung in Hermannstadt tätig. Von 1936 bis 1944 lebte er als freier Schriftsteller in Hermannstadt, Berlin und Hammer am See in Böhmen. Nach dem Ende des zweiten Weltkrieges war er Lehrer und ab 1957 Rechtsanwalt in Hermannstadt und Kronstadt, danach wieder freier Schriftsteller. Sein Werk umfasst überwiegend Romane und Erzählungen. (Vgl. W. Myss, *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*, S.577).

¹⁸² Vgl. Wittstock, *Liquidierung*, S. 2-5.

¹⁸³ Die Gebiete, auf denen die Siebenrichterwaldungen gepflanzt wurden, sind laut Wittstock von den Königen Ladislaus (1453) und Matthias (1472) als Anerkennung ihrer treuen Dienste an die Hermannstädter Provinz verliehen worden. Im Zuge der rumänischen Agrarreform 1921-1924 wurde sowohl der zu den Siebenrichterwaldungen gehörende Grundbesitz von 20160 Hektar Wald und Bergwiesen als auch 16100 Hektar Grundbesitz, der nicht zu den Siebenrichterwaldungen, sondern der evangelischen Kirchengemeinde gehörte, enteignet. (Vgl. Wittstock, *Liquidierung*, S. 6).

¹⁸⁴ Vgl. Wittstock: *Liquidierung*, S. 14-17.

¹⁸⁵ Ebenda, S. 18-22.

¹⁸⁶ Vgl. Imreh István, *Viața cotidiană la secui (1750-1850)*, București, 1982, S. 19-24.

¹⁸⁷ Ebenda, S.116-126.

¹⁸⁸ Ebenda, S.219-225.

Frondiensten an den Jahreszeiten und Monaten“¹⁸⁹, „Waldgrundbesitzer und bäuerliche Waldarbeiter. Beiträge zur Geschichte der Bildung der bäuerlichen Forstindustrie in dem Komitat Kolos – 1796-1848“¹⁹⁰.

In dem ersten Beitrag wird der gemeinsame Wald der Dörfer Pietroasa, Rimetea, Colțești und Vălenii de Arieș mit seinen Hauptmerkmalen dargestellt. Schon im 18. Jahrhundert werden hier Waldhüter und Forstinspektoren erwähnt¹⁹¹, alle Dörfer hatten die gleichen Rechte und Verpflichtungen auf den Wald¹⁹². Ein Hauptmerkmal dieser gemeinsamen Eigentumsform bestand darin, dass, obwohl der Wald den gemeinsamen Notwendigkeiten diente, der Handel mit den Gemeinschaftsgütern verboten war.¹⁹³ Diese uralte Eigentums- und Nutzungsform des Waldes endete im Jahre 1764, als die Waldungen dem szeklerischen Grenzregiment abgetreten wurden.¹⁹⁴

Die Studie über den „Kampf um die Beherrschung und Verwendung der Gemeindewälder“ stellt die Konflikte um die Gemeinschaftswaldungen zwischen den Familien Mikó und Adam¹⁹⁵ sowie Imreh und Mikó¹⁹⁶ ab dem Ende des 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts dar. Der Verfasser beschreibt einen Missbrauch der Familie Mikó gegen das freie Dorf Malnas und dessen Wald.¹⁹⁷ Er kam zu dem Schluss, dass in diesen Fällen die Kompossessoratsform eigentlich ein Hindernis für eine modernere Bewirtschaftung der Wälder war, die Kämpfe und Konflikte zwischen den Miteigentümern erzeugt hat.¹⁹⁸

Ein weiterer Beitrag informiert über die Verwendung der Arbeitskraft der Leibeigenen in dem Wald und in den Bereichen, die mit dem Holz zu tun hatten. Sie halfen beim Transport des Holzes, bei den Bauten, sie waren als Tischler, Zimmerleute oder Maurer, als Fassbinder oder Wagner im Einsatz.¹⁹⁹

¹⁸⁹ Ebenda, S.226-233.

¹⁹⁰ Ebenda, S.255-269.

¹⁹¹ Ebenda, S.19.

¹⁹² Es war verboten, Feuer im Wald anzuzünden, wilde Obstbäume zu hauen, die Mast (in bestimmten Jahren) und schon im Jahre 1721 wurde der Teil „Huda Cetatii“ verboten, damit die Einwohner sich dort besser verstecken können im Falle einer „Revolution“. (Vgl. Imreh: *Viața cotidiană*, S.20-22)

¹⁹³ So z.B. ein Wagner, der ein Rad aus Holz, das von dem Gemeinschaftswald stammt, anfertigt; dieser darf nur das Geld für seine Arbeit verlangen, aber nicht für das Holz (Vgl. Imreh: *Viața cotidiană*, S.23).

¹⁹⁴ Vgl. Imreh, *Viața cotidiană*, S.23.

¹⁹⁵ Der erste Konflikt begann im Jahre 1796 zwischen Mikó Ferenc und Nemes Ádám um die zwischen Araci, Simeria, Sf.Gheorghe, Arcus und Belin gelegenen Gemeinschaftswälder. Während dieses Konfliktes, der allmählich mit Bewaffnung geführt wurde, durften die Leibeigenen die Waldungen nicht mehr betreten. (Vgl. Imreh, *Viața cotidiană*, S.117-119).

¹⁹⁶ Der zweite Konflikt, der besonders gewaltsam vonstatten ging, begann 1802 als zwei Knechte der Familie Imreh Lázár bei einigen Heuhaufen auf der Gemarkung dieser Familie brandstifteten. Der Kampf dehnte sich aus und führte zu Prozessen und bewaffneten Konflikten um die Wälder (Vgl. Imreh, *Viața cotidiană*, S.122-123).

¹⁹⁷ Im Jahre 1794 verwüsteten die Vertreter und Knechte der Familie Mikó den Wald dieses Dorfes (Vgl. Imreh, *Viața cotidiană*, S.121).

¹⁹⁸ Vgl. Imreh, *Viața cotidiană*, S.124.

¹⁹⁹ Ebenda, S. 219-226.

Im Rahmen dieser Darstellung des Alltagslebens erwähnt der Autor auch die Waldarbeiten, die während des Winters durchgeführt wurden.²⁰⁰

Der letzte Beitrag „Waldgrundbesitzer und bäuerliche Waldarbeiter. Beiträge zur Geschichte der Bildung der bäuerlichen Forstindustrie in dem Komitat Kolos – 1796-1848“ präsentiert aus marxistischer Sicht der Familie Banffy die Ausnutzung der Wälder auf dem Gebiet Unghiul Calatei im Komitat Kolos und die Beteiligung der dort wohnenden rumänischen Bauern an der Entwicklung der Holzverarbeitungsindustrie. Die Familie Banffy habe versucht, die kleinen Sägemühlen der Rumänen zu vernichten oder zu schädigen, indem sie Maßnahmen zur Bewachung der Wälder und Versperrung des Holztransportes sowie gegenüber den Bauern bei Nutzung ihrer Sägemühlen Zwang ausübte.²⁰¹ Der Verfasser meinte, dass sich trotz dieser Maßnahmen die kleine Holzverarbeitende Industrie der rumänischen Bevölkerung entwickelt habe. Die Familie Banffy andererseits habe viel Geld aus diesen Taxen für die Nutzung der adeligen Sägemühlen gewonnen.²⁰² Der Autor vermerkt, dass das Verbot der freien Waldnutzung, das Aufkommen der adeligen Sägemühlen, die Einführung neuer Regelungen und Organisationsformen in der Waldwirtschaft sowie die Erhöhung der Verpachtungen Phänomene gewesen seien, die die Auflösung der Feudalgesellschaft verursacht hätten.²⁰³

Die Beiträge zur Geschichte des Waldes, die sich im Buch des Historikers Imreh István über das Alltagsleben bei den Szeklern befinden, bieten einige wertvolle Angaben zu der bis dahin zu wenig bekannten Wirtschaftsgeschichte dieser im Osten Siebenbürgens wohnenden Bevölkerung. Obwohl stark von den in der damaligen rumänischen Geschichtsschreibung herrschenden marxistischen Konzepten beeinflusst, wurden sie systematisch nach Archivrecherchen ausgearbeitet. Sie lassen zuerst die Ähnlichkeiten und Unterschiede zwischen den sächsischen und szeklerischen Besitzformen erkennen. Demnach scheinen die dargestellten Konflikte um den Wald aus dem Klassenkampf entstanden zu sein und nicht aus einer mangelhaften Anwendung der Gesetzgebung.

Das in Klausenburg 1998 erschienene Buch des Klausenburger Professors István Csucsujă *Istoria pădurilor din Transilvania (1848-1918)* [Geschichte der Wälder in Transsylvanien, 1848-1918] versucht eine Lücke in der Geschichtsschreibung dieses Themenbereiches zu füllen. In der *Einleitung*²⁰⁴ präsentiert der Professor eine kurze Geschichte der Forschungen in Europa²⁰⁵ und

²⁰⁰ Im Winter des Jahres 1789/90 rodeten die Leibeigenen aus Koronka die Wälder, bereiteten das Ackerland vor, bearbeiteten das Holz, transportierten Äste und Stangen (Vgl. Imreh, *Viața cotidiană*, S.226-233).

²⁰¹ Die Mitglieder und Vertreter der Familie haben Taxen für den Transport und die Verarbeitung des Holzes festgelegt sowie Tarifsperren und Barrieren auf dem Fluss gegen die Flöße veranlasst (Vgl. Imreh, *Viața cotidiană*, S.255-258).

²⁰² Vgl. Imreh: *Viața cotidiană*, S.268.

²⁰³ Ebenda, S.269.

²⁰⁴ István Csucsujă: *Istoria pădurilor din Transilvania (1848-1918)* [Geschichte der Wälder in Transsylvanien, 1848-1918] Cluj-Napoca, 1998, S. 5-18.

²⁰⁵ Der Autor erachtet die 1737 in Jena erschienene Abhandlung von Siesser, *Forst und Jagd-Historie der Teutschen*, als das erste forstgeschichtliche Werk in Europa, erwähnt die 1961 erfolgte Gründung der Abteilung für Forstgeschichte innerhalb des Internationalen Verbands Forstlicher Forschungsanstalten (IUFRO) und stellt die methodologischen Ideen des deutschen Forsthistorikers Karl Mantel dar, der sich für eine klare Trennung der Begriffe Waldgeschichte und Forstgeschichte aussprach (Vgl. Csucsujă, *Istoria pădurilor*, S. 5-6).

Rumänien²⁰⁶, hebt die Rolle des Waldes in der allgemeinen wirtschaftlichen Geschichte hervor²⁰⁷, und schlägt als Arbeitsmethode²⁰⁸ die räumliche Begrenzung seines zu erforschenden Gebietes vor. Das selektierte Gebiet war das forstliche Territorium der siebenbürgischen Westkarpaten (Apuseni-Gebirge), das er kurz unter der Berücksichtigung der geographischen Beschaffenheit beschrieb.²⁰⁹

Im ersten Kapitel wurde die *Situation der Wälder und ihre Ausnutzung vor 1848* dargestellt und analysiert.²¹⁰ Zuerst wird das Problem der Ausdehnung²¹¹ der Wälder und der Besitzverhältnisse²¹² präsentiert. Dann folgt eine Beschreibung der *Betriebsart auf dem staatlichen Fiskus*²¹³, in dem er die Sparmaßnahmen²¹⁴ der

²⁰⁶ Der Verfasser erwähnt die Abhandlungen von C.Giurescu, St. Retegan, I. Saizu, St. Imreh, H.H.Stahl, G. Botez, D. Moldovan, I.Drăcea (Vgl. Csucsujă, *Istoria pădurilor*, S.11), es fehlen aber die grundlegenden und bahnbrechenden Arbeiten von G.A. Schuller, E. Zaminer, J.Binder, O.Witting und R.Rösler.

²⁰⁷ Hier ist der Zusammenhang zwischen Landwirtschaft und Waldwirtschaft erwähnt; der Verfasser meinte, dass die Ausbeutung des Waldes in Verbindung mit den Transportverhältnissen stehe (Vgl. Csucsujă, *Istoria pădurilor*, S.8-9).

²⁰⁸ Der Verfasser zeigte die Notwendigkeit von Fallstudien, mit deren Hilfe die Waldwirtschaft kleiner Gebiete in einem jeweils begrenzten Raum analysiert werden können, oder Studien, die sich auf bestimmte Themen konzentrieren, wie die Entwicklung der Betriebsart, die Entwicklung der Besitzverhältnisse in Bezug auf den Wald, die technischen Ausbeutungssysteme, die Wechselbeziehungen zwischen der Waldwirtschaft einerseits und der Landwirtschaft und Industrie andererseits aus einem historischen Gesichtspunkt, der Anteil, den soziale Schichten an der Ausbeutung des Waldes haben innerhalb der sozialen Struktur des Landes, die verschiedenen Branchen der Waldwirtschaft, die Verwendung des Holzes in weiteren Zweigen der Industrie usw. Er hatte sich für die erste Variante entschieden, da die Forschung in einem begrenzten Raum vor allem eine argumentierte, tiefe und reale Darstellung der historischen Wirklichkeit erlaube. (Vgl. Csucsujă, *Istoria pădurilor*, S.12-13)

²⁰⁹ Vgl. Csucsujă, *Istoria pădurilor*, S.14-16.

²¹⁰ Ebenda, S. 19-48.

²¹¹ Angaben bezüglich der Ausdehnung der Forste in Siebenbürgen fehlen bis zum Mitte des 19. Jhdts, es wird akzeptiert, dass die Wälder in der ersten Hälfte des 19. Jhdts ungefähr 4,5 Millionen Joch der Gesamtfläche Siebenbürgens bedeckten. Im Apuseni-Gebirge seien es um 1,5 Millionen Joch gewesen (Vgl. Csucsujă, *Istoria pădurilor*, S.19).

²¹² Im Apuseni-Gebirge, wie in ganz Siebenbürgen galt am Anfang das gemeinsame Eigentumsrecht, das den Dorfeinwohnern die unbeschränkte Nutzung des Waldes erlaubte. Die Waldungen waren ein Hindernis für die Ausdehnung des Ackerlandes in den Ortschaften, die am Rande des Gebirges lagen, weswegen sie abgerodet wurden. Diese Rechte blieben im Apuseni-Gebirge auch dann noch gültig, nachdem die Wälder an die Karlsburger oder Nagyvarader Bistümer oder anderen Eigentümern abgegeben wurden. Das Nutzungs- und Besitzrecht wurde um Mitte des 16. Jahrhunderts festgestellt und blieb bis zur Revolution des Jahres 1848 gültig. Das Eigentumsrecht schloss aber nicht das Nutzungsrecht des Bauern aus, was bedeutet, dass der Adel kein absolutes und vollständiges Eigentumsrecht auf den Wald hatte. In der ersten Hälfte des 19. Jhdts gehörten die Waldungen der siebenbürgischen Westkarpaten zu den fünf großen Domänen: dem griechisch-katholischen Bistum von Nagyvarad, dem römisch-katholischen Bistum von Nagyvarad, der Familie Banffy, dem adeligen Kommissariat von Valeni und dem Fiskus (Vgl. Csucsujă, *Istoria pădurilor*, S.20-21).

²¹³ Die Waldwirtschaft der Apuseni-Gebirge diente dem Bergbau und den dort angelegten Öfen. Der Gewinn an diesen Bergwerken war ein Ziel des Kameralismus. Gemäß des Urbargengesetzes des Jahres 1766 mussten die Einwohner der Bergwerksgebiete das Holz hauen und transportieren und für die Schmelzanlagen große Menge Holz verkohlen (Vgl. Csucsujă: *Istoria pădurilor*, S. 22-26).

²¹⁴ Als Holzsparmaßnahmen nannte er die Einstellung der Waldhüter (ihre Bedeutung wuchs bis zum Ende des 18. Jhdts dermaßen an, dass für sie eine selbstständige Direktion innerhalb des Bergamts geschaffen wurde). Es wurden neue Schmelzöfen eingeführt, die weniger Holz verbrauchten; die Rodungen wurden verboten, das Brenn- und Bauholz konnte nur mit Erlaubnis und gegen eine Taxe

Regierung und deren Konsequenzen²¹⁵ dargestellt hat. Die von der Familie Banffy getroffenen Sparmaßnahmen wurden im dritten Unterkapitel, *Die Waldwirtschaft auf den adeligen Gebieten*²¹⁶, analysiert. Der Autor erforscht den Fall der Familie Banffy, die am Ende des 18. und am Anfang des 19. Jahrhunderts eine Reform²¹⁷ in Bezug auf ihre eigenen Wälder zwecks einer besseren Verwaltung und einer rationellen Ausbeutung sowie der Erhaltung des Waldbestandes unternommen hat. Der Autor hob das positive Ergebnis dieser Reform hervor, das in der Beschränkung der freien Nutzung und Verwüstung der Wälder bestand. Er meinte, dass die Instruktion des Jahres 1814 eher das eigene wirtschaftliche Interesse der Familie Banffy im Auge gehabt hätte anstatt die Erhaltung der Forste.²¹⁸

Die forstlichen Besitzverhältnisse sind Gegenstand des nächsten Kapitels, das auf den Ergebnissen einer Forschung in ungarischen Staatsarchiven gründet.²¹⁹ Der Autor stellte hier die agrarische Gesetzgebung²²⁰ bezüglich der Einteilung der Grundstücke²²¹ dar und vertieft seine Analyse mit Beispielen aus der Geschichte der Familie Banffy²²².

Das Kapitel über *Die forstliche Gesetzgebung* behandelt das österreichische Forstgesetz des Jahres 1852²²³, die ungarischen Gesetze und Artikel aus den Jahren 1879²²⁴ und 1898²²⁵, indem er einen weiten Ausblick auf die Erhaltung des

gekauft werden, die Schweinemast wurde reglementiert, die Ziegenweide verboten (Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S.23-24).

²¹⁵ Der Vorteil der getroffenen Maßnahmen lag in einer besseren Konservierung der Wälder und darin, dass eine etwas fortgeschrittenere Betriebsart geschaffen wurde. Dies hatte zunächst eine Erhöhung der Anzahl von Beschwerden der Bauern zur Folge, die nicht mehr ausroden durften. Eine weitere Konsequenz wurde der Konflikt zwischen dem Gubernium und der Hofkanzlei bezüglich der Rodungen. (Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S.24-25).

²¹⁶ Das Holz dieser Wälder wurde von den Adeligen für eigene Nutzungen, von den Bauern für die Hausindustrie sowie für Weide verwendet. (Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S. 27-48).

²¹⁷ Eine im Frühling 1814 erlassene Instruktion limitierte den freien Zugang den Bauern oder den der Mitglieder der Familie Banffy zu dem Wald, legte Taxen für das Brenn- und Bauholz, für die Eichelmast und für die Sägewerke fest, verbot das Hauen junger Bäume, die Jagd und Fischerei und stellte Waldhüter für die Wälder ein. Die Folge war eine Reihe von lokalen Unruhen und Erhöhung von Diebstählen. (Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S. 29-33).

²¹⁸ Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S.27.

²¹⁹ Ebenda, S. 49-96.

²²⁰ Außer den Patenten der Jahre 1848 und 1853/54 kamen noch die Instruktionen der Anwendung des Urbarmachungs-Patentes (1856), der Gesetzesartikel III/1871, der Gesetzesartikel 17/1879 und das Gesetz XIX/1898, welche die Besitzverhältnisse zu reglementieren versuchten (Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S.49-57).

²²¹ Durch die Agrargesetze der Jahre 1848 und 1853/54 wurden die ehemaligen Leibeigenen Grundbesitzer der von ihnen bewirtschafteten Gebiete. Er sagte, dass nach der Abschaffung der Leibeigenschaft es in Siebenbürgen vier Waldkategorien gab: 1. Adelige Wälder; 2. öffentliche Wälder; 3. Urbarmachungs-Wälder; 4. Gemeindewälder. (Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S.49-53).

²²² Die Familie Banffy hatte auch nach 1848 Konflikte mit den Bauerngemeinden. Solche Prozesse wurden sehr oft verlängert, die Denkschriften der Rumänen aus Ciucea sind sogar bis zum Hermannstädter Landtag gekommen (Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S.61-72).

²²³ Dieses Gesetz, das auf den modernen Prinzipien der Nachhaltigkeit gründete, die im Wald nicht nur eine Ressource, sondern auch einen komplexen Lebensraum sahen, legte einen besonderen Akzent auf die Erhaltung des Waldes, indem die Rodungen, Verwüstungen, Freveltaten bestraft und die Weide reglementiert wurde. (Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S.97-104).

²²⁴ Nach der Einführung des österreichisch-ungarischen Ausgleichs wurde das Forstgesetz des Jahres 1852 aufgehoben, weil es heftige Proteste von großen Waldbesitzern und Adeligen verursacht hatte. Bis zur Einführung des neuen Gesetzes im Jahre 1879 wurden in Siebenbürgen das Gesetz des Jahres 1812 und in Maramoros das Gesetz des Jahres 1807 wieder eingeführt. Das neue Gesetz

Waldes und die Waldwirtschaft bietet. Außerdem vergleicht der Autor die Vorteile und Nachteile dieser Gesetze.²²⁶

Die Ausbeutung und Verwendung der Waldressourcen²²⁷ ist in mehrere Unterkapitel geteilt: zuerst werden die allgemeinen Grundlagen der forstwirtschaftlichen Entwicklung²²⁸, dann die Krise der traditionellen Waldwirtschaft der Adeligen präsentiert, indem der Verfasser die Versuche der Waldbesitzer zur Anpassung an die Ansprüche der kapitalistischen Wirtschaft²²⁹ analysiert. Ein weiteres Unterkapitel handelt von der Ausbeutung der Waldressourcen und bezieht sich einerseits auf die Holz- und Schnittholzproduktion²³⁰ und andererseits auf die Verwertung der natürlichen Waldprodukte²³¹.

Die Verminderung der Waldflächen brachte Ideen zur Einrichtung der Waldungen mit sich. Im Kapitel Forstwirtschaft werden solche Pläne²³² präsentiert.

Das letzte Kapitel hat als Ziel die Darstellung der Sozialen Unruhen und das Problem der Wälder²³³. Er sieht den Hauptgrund dieses Kampfes der Bauern für die

beachtete das Prinzip der Konservierung, aber berücksichtigte dennoch das kollektive Interesse und den ökonomischen Geist. (Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S.105-114).

²²⁵ Durch dieses Gesetz wurden die Gemeindewälder und andere (z.B. die Kompossessoratswälder) unter den Bereich der Staatsverwaltung gesetzt, um eine bessere Bewirtschaftung zu erzielen (Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S.114-117).

²²⁶ Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S. 97-122.

²²⁷ Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S. 123-162.

²²⁸ Diese allgemeinen Grundlagen waren die Besitzverhältnisse, dann die Abtrennung der Wälder und Verkauf von Halbfabrikaten (z.B. Schnittwaren), die Modernisierung der Transportverhältnisse durch Einführung der Eisenbahnen und Erweiterung des Wassertransportes. Die Bedeutung des Holzes beginnt zu sinken nachdem es in der Wirtschaft allmählich von Kohlen ersetzt wurde. Ab der zweiten Hälfte des 19. Jhdts wird der Wald neu entdeckt, jetzt erscheinen in Siebenbürgen neue Ideen über die rationelle Ausbeutung des Waldes und es entsteht eine neue Wissenschaft, die Forstwissenschaft. (Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S. 123-129).

²²⁹ Der Autor exemplifiziert die Ausbeutungen durch die Darstellung der Tätigkeiten von Familie Banffy in den Apuseni-Gebirgen, wo sie Sägemühlen für die Bearbeitung des Holzes erbaut hatten. Das Holz wurde von der Familie Banffy zum Höchstpreis verkauft, was zu Reaktionen von Seiten der Bauern führte. Die unzufriedenen Bauern reagierten gegen die Anwendung des Forstgesetzes, vor allem gegen die Begrenzung des Weiderechtes. (Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S. 130-137).

²³⁰ Das Holz wurde sowohl am Waldrand von Sägemühlen bearbeitet oder auf den Flößen transportiert und weiterverkauft. Die Holzproduktion stieg bis zum Jahre 1864 als eine Krise entstand an, dann erst wieder bis zum Jahre 1873. Die Familie Banffy hatte Anspruch auf das Recht Sägemühlen zu bauen und erlaubte den Bauern keine Sägemühle zu besitzen, eine Tatsache, die zu Beschwerden von diesen führte. Ein anderes System war die Verpachtung der Wälder, das vor allem von den Bistümern praktiziert wurde. In den 70-er Jahren des 19. Jahrhunderts wurden Pläne eingeführt, die auf eine rationelle Ausbeutung der Wälder abzielten. In derselben Zeit haben einige österreichische und italienische Aktiengesellschaften weite Domänen für die Ausbeutung der Wälder in den Apuseni-Gebirgen angekauft (Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S. 139-154).

²³¹ Hier nannte er die Einnahmen von Weidetaxen, die Verpachtung des Eichelmastrechtes, von Jagd und Fischerei. Die Banffys haben Maßnahmen für die Pflege und Erhaltung der aufgeforsteten Waldungen getroffen, indem sie nur bestimmte Weideplätze zur Weide freigegeben hatten (Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S. 155-162).

²³² Wie z.B. die Einrichtung des Waldes auf dem Fiskalgebiet Campeni-Abrud-Vidra 1852-1853, die Verbesserungen zu Almasu im Jahre 1887 oder die Tätigkeit des Grafen Wesseleny in dieser Richtung. (Vgl. Csucsuj, *Istoria pădurilor*, S. 163-178).

²³³ Der Verfasser beginnt seine Auflistung der Konflikte mit dem Widerstand der Bauern während des Revolutionskrieges des Jahres 1848/49, als sie die Wälder frei benutzt haben und sie ihre alten Rechte auf die Wälder wiederhergestellt hatten. Weitere Formen waren die Freveltaten, die in den 70-er Jahren des 19. Jhdts sehr häufig waren, oder die Brandlegungen an den adeligen Waldungen. Der Autor erwähnt auch die Urbarial-Gerichte, die in den Apuseni-Gebirgen organisiert wurden und die als

Wälder in der Tendenz der Adeligen in der Beibehaltung der veralteten Verhältnisse. Die entstandenen Konflikte sind leicht zu verstehen für ein Gebiet, in dem die Waldwirtschaft Basis der bäuerlichen Existenz war.

Schlusswort: Die Veröffentlichung des Professors Csucsujă ist ein positiver Beitrag zur Wirtschaftsgeschichte Siebenbürgens im 19. Jahrhundert, die anlässlich einer Forschung im ungarischen Nationalarchiv entstanden ist. Die Gliederung ist einfach, der Hauptteil wird von einer erklärenden Einführung eingeleitet. Das Thema ist auf die Verhältnisse und die Konflikte um den Wald fokussiert. Zu bemerken ist, dass die Vergleiche zwischen den dargestellten Regionen und den sächsischen Territorien fehlen. Weiters sieht man, dass der Verfasser stark von der marxistischen Interpretation der Konflikte beeinflusst ist und weitere Beweggründe dieser Auseinandersetzungen, wie z.B. den Einfluss des Klimas auf die Wirtschaft und Transporte nicht berücksichtigt hat. Eine Interpretation und Analyse des Diskurses, die sich hinter den Streitigkeiten und Prozessen verstecken hätte sinnvoller zum Verständnis der Interessen beigetragen.

6. Bukowina

1988 wurde in Bukarest unter der Unterschrift des Forstingenieurs Radu Ichim²³⁴ eine Abhandlung über die Geschichte der Wälder in Bukowina:

Der Kronstädter Forstingenieur Dr. Petre Ciobanu veröffentlichte 1993 in der Zeitschrift „Bucovina forestieră“ einen Artikel mit dem Titel *Fondul ortodox român din Bucovina. Prezentare generală [Der rumänisch-orthodoxe Fond in Bukowina (1783-*

Ziel die Rettung der adeligen Eigentümer war. Es gab Situationen, in denen die Adeligen mit den Bauern übereingekommen seien (Vgl. Csucsujă, *Istoria pădurilor*, S. 179-194).

²³⁴ Ichim Radu (1921-1997), Forstingenieur, hat in Radautz an der Grundschule und dann Forstwissenschaften in Bukarest studiert. Nach 1945 wurde er Forstingenieur an dem rumänisch-orthodoxen Fond in Szuczava ernannt, wo er bis 1995 gearbeitet hat. Er hat auch an der Forstwissenschaftlichen Fakultät in Kronstadt unterrichtet. Zeit seines Lebens hat er 18 Artikel in Bereich der Forstpädagogik, sieben Rezensionen, einen Kurs, 48 wissenschaftliche Arbeiten im Bereich der Ökologie, 16 der Forstwissenschaft, 27 in der Biometrie, 19 forstgeschichtlichen Arbeiten (darunter: *Stațiunea Experimentală de Cultura Molidului Câmpulung Moldovenesc, 30 de ani de activitate (1949 -1979 [Die Versuchsstation für die Fichtenkultur Kimpolung, 30 Jahre Tätigkeit (1949-1979)]. In: „Revista Pădurilor”, Nr. 3, S.184-186, 1979; 3. Ichim, R. et al. - Stațiunea Experimentală de Cultura Molidului Câmpulung Moldovenesc - 30 de ani de activitate (1949-1979); Ichim, R. et al. - Cercetarea silvică în Bucovina (de la primele începuturi până în 1948). In: „Revista Pădurilor”, Nr. 2, 1982 [Die forstwissenschaftliche Forschung in Bukowina (seit den ersten Anfängen bis zum Jahre 1948)]; *Silvicultură și istorie în Bucovina. Simpozion*, Cluj,1983 [Forstwirtschaft und Geschichte in Bukowina. Symposium]; 7. *Plutăritul pe Bistrița [Die Flößerei auf Bistritz]*, în: Almanahul pădurii”, 1985; *Istoria pădurilor și silviculturii din Bucovina [Geschichte der Wälder und der Forstwissenschaft in Bukowina]*. Ceres, București, 1988; *Inginerul Pașcovici Nicolai (1895-1993) [Der Forstingenieur Pascovici Nicolai (1895-1993)]*, în: Revista Bucovina Forestieră, nr. 1-2, 1993; *Inginerul Teodosie Botezat (1911-1993) [Der Forstingenieur Teodosie Botezat (1911-1993)]*, în: „Revista Bucovina Forestieră”, nr. 1-2, 1993; Prof. dr. Eugen Botezat. *Un mare vânător din Bucovina [Prof.Dr. Eugen Botezat. Ein großer Jäger aus Bukowina]*, în: Revista. Bucovina Forestieră, nr.1, 1994; *Relatări despre gospodărirea pădurilor în perioada dintre cele două războaie [Berichte über die Forstwirtschaft in der Zwischenkriegszeit]*, în „Revista Bucovina Forestieră” Nr.1, 1994; *Din regulamentul de exploatare a pădurilor Fondului Bisericesc Ortodox Român din Bucovina [Aus dem Reglement der Ausnutzung des rumänisch-orthodoxen Waldfonds aus Bukowina]*, în „Revista Bucovina Forestieră”, Nr. 2, 1994; *Oameni și fapte în viața pădurilor din Bucovina [Menschen und Taten im Leben der Wälder aus Bukowina]*, în „Revista Bucovina Forestieră” nr.1, 1995) veröffentlicht.*

1948). *Allgemeine Darstellung*], in dem er die historischen Hintergründe der Gründung des rumänisch-orthodoxen Fonds in Bukowina unter österreichischer Verwaltung darstellte.²³⁵ Ein zweiter Schwerpunkt war die Darstellung der Entwicklung dieses Instituts unter österreichischer Verwaltung, die auf Recherchen von Archivunterlagen beruhte.²³⁶ Zum Schluss fügte er einige Betrachtungen über den Beitrag der orthodoxen Kirche zur Entwicklung der rumänischen Wirtschaft in Bukowina hinzu.²³⁷

Der Forstingenieur Vasile Vorobeț präsentierte in seinem Artikel *Fondul Bisericesc și pădurile din Bucovina (1783-1918)* [Der kirchliche Fond und die Wälder aus Bukowina (1783-1918)] kurz die Geschichte des kirchlichen Fonds aus Bukowina. Zuerst gibt er knapp die Geschichte Bukowinas im 18. Jahrhundert wieder, als 1775 der nördliche Teil Moldaus an das österreichische Kaiserhaus fiel²³⁸, dann erwähnt er die Einführung der österreichischen Verwaltung und die Reduzierung der Anzahl an orthodoxen Klöstern²³⁹. In dem Abschnitt „Größe, Struktur und Zustand der vom kirchlichen Fond bewirtschafteten Wälder“²⁴⁰ stellt er die Einführung der österreichischen Forstgesetze aus den Jahren 1776, 1786 und 1852 dar. Eine wichtige Maßnahme sei laut Vorobet die Wiedereinführung der Eiche in Bukowina sowie die ganze Modernisierung der dortigen Waldwirtschaft gewesen. Im letzten Abschnitt wird der heutige (Jahr 1999) Zustand der Wälder beschrieben.²⁴¹ Im Jahre 1947 seien diese verstaatlicht worden und die ehemaligen SOVROM (sowjetisch-rumänische Holzhandelsgesellschaften) hätten sie barbarisch verwüstet und ausgenutzt. Nach 1990 wurden sie erneut verwüstet; der Autor kritisiert das rumänische Forstgesetz des Jahres 1991, das den Privateigentümern über 16.000 Hektar Wald aus dem ehemaligen Fond zugeteilt hat.

Der Professor Petru Brega von der Universität Szucsawa veröffentlichte im Jahre 1995 den Artikel *Structura proprietății fondului forestier din județul Suceava*

²³⁵ Am 19. Juni 1783 wurde durch einen kaiserlichen Erlass die Anzahl der orthodoxen Klöster in Bukowina reduziert und ihr Patrimonium (Ackerboden und Wälder) unter staatliche Administration gestellt. So entstand der rumänisch-orthodoxe Fond des Bistums Radauti. Bis zum Jahr 1918 blieben die Entscheidungen über die Konservierung, Administration und Verwendung des Fonds in den Händen der habsburgischen Krone. Nach 1918 fanden Veränderungen statt, wobei zwei Richtungen und Meinungen festgestellt werden können: die erste zielte auf eine direkte Verwaltung des Fonds von der orthodoxen Kirche, die zweite auf eine Verwaltung von Seiten des rumänischen Staates. Seit dem Jahre 1925 wurde er direkt von der Kirche administriert, aber im Juli 1948 wurde er unter die Verwaltung des Forstlichen Ministeriums gestellt (Vgl. Petre Ciobanu, *Fondul ortodox român din Bucovina. Prezentare generală* [Der Rumänisch-Orthodoxe Fond in Bukowina (1783-1948). Allgemeine Darstellung], in „*Bucovina forestieră*“, 1-2/1993, Suceava, 1993, S. 3-7).

²³⁶ Der Autor präsentierte auch die Situation der Wälder in dieser Zeit; im Jahre 1775 umfassten sie 250150 Hektar (inklusive Weide), 75% davon war Buchenwald. Das Holz wurde vor allem nach dem Vorderorient und Mitteleuropa exportiert. Was die Verwaltung und Forstwirtschaft betrifft, erwähnt der Autor einige bedeutende Persönlichkeiten, die den Fond verwaltet haben sowie die zur Erhaltung der Wäldungen getroffenen Maßnahmen (Vgl. Ciobanu, *Fondul ortodox*, S. 7-8; 11-12).

²³⁷ Vorteile aus den Einnahmen des Fonds hätte nicht nur die Kirche, sondern auch die rumänische Schule und die Kultur im Allgemeinen gehabt. Der Verfasser nannte vier Bereiche, in denen Fortschritte gemacht wurden: im konfessionellen, kulturellen, sozialen und wirtschaftlichen. (Vgl. Ciobanu, *Fondul ortodox*, S. 14-16).

²³⁸ Vgl. Vasile Vorobeț: *Fondul Bisericesc și pădurile din Bucovina (1783-1918)* [Der kirchliche Fond und die Wälder aus Bukowina (1783-1918)], in „*Bucovina forestieră*“, Nr. 1/2/1999, S.40

²³⁹ Vgl. Vorobeț: *Fondul*, S. 41.

²⁴⁰ Ebenda, S. 42-44.

²⁴¹ Ebenda, S. 44-45.

înainte de anul 1948 și starea arboretelor ca urmare a modului diferit de gospodărire [Die Struktureigenschaften des Waldfonds aus dem Kreis Szucsava und der Zustand der Bestockung als Folge der unterschiedlichen Bewirtschaftungsform], in dem er zeigt, dass vor 1948 die Bewirtschaftungsart der Wälder unterschiedlich war, was verschiedene Auswirkungen auf die Bestockungen zur Folge gehabt hat.²⁴²

Der Forstingenieur Radu Ichim veröffentlichte in zwei Ausgaben der Zeitschrift „Bucovina forestieră“ aus dem Jahre 1995 einen Artikel *Oameni și fapte în viața pădurilor din Bucovina* [Menschen und Taten im Leben der Waldungen aus Bukowina].²⁴³ Das Ziel dieses Artikels war die Bekanntmachung von Leben und Taten bedeutender Forstingenieure und Spezialisten aus Bukowina und ihre Beiträge an die Entwicklung der Forstwirtschaft in diesem Teil der Karpaten.

Der Professor Ing. Dimitrie D. Ionescu schrieb eine Studie über die Geschichte des 1948 in Kimpolung (rum. Câmpulung Moldovenesc) gegründeten Forstinstituts, in der er verschiedene Aspekte des Unterrichtes darstellte.²⁴⁴

7. Hermannstadt

Im Jahre 1840 erschien in Wien eine von Michael Ackner²⁴⁵ und Johann Carl Schuller²⁴⁶ verfasste Darstellung des Hermannstädter Stuhles: *Der Hermannstädter*

²⁴² Aufgrund der Statistiken und Recherchen in Archiven, zeigt der Autor in Tabellen und Prozenten den Zustand der Bestockung in den staatlichen, gemeinschaftlichen, kirchlichen und bäuerlichen Waldungen. (Vgl. Petru Brega, *Structura proprietății fondului forestier din județul Suceava înainte de anul 1948 și starea arboretelor ca urmare a modului diferit de gospodărire* [Die Struktureigenschaften des Waldfonds aus dem Kreis Szucsava und der Zustand der Bestockung als Folge der unterschiedlichen Bewirtschaftungsform], in „Bucovina forestieră“, 1/1995, S. 1-8)

²⁴³ Er hat kurz über die Forstingenieure und Professoren J. Opeltal, F. Czech, E. Guzman, H. Pychemlayer, A. Gutenberg, St. Gârbu, J. Bohm, J. Fröhlich, Marcu Oreste, E. Botezat, M. Gușukeac, F. Tresneak, Mihai Prodan, A. Volosciuc, N. Pașcovici, D. Sburlan, Gh. Spătaru, V. Sabău, T. Botezat, T. Stefureac, D.D. Ionescu, V. Răiescu, St. Negru, P. Ciobanu, A. Simionescu, Igor Ceianu, P. Breg, V. Duran, I. Vlase, Rostislav Bereyiu, Taras Seghedin berichtet. (Vgl. Radu Ichim: *Oameni și fapte în viața pădurilor din Bucovina (I)* [Menschen und Taten im Leben der Waldungen aus Bukowina (I)], in: „Revista Bucovina Forestieră“, Nr.1, 1995, S.55-59; Teil II im Nr. 2/1995, S. 65-72).

²⁴⁴ Dimitrie D. Ionescu: *Institutul de Silvicultură din Câmpulung Moldovenesc. Studiu istoric*, in „Bucovina forestieră“, Nr.1-2/1993, S. 63-71; 2/1994, S.85-88; 1/1995, S. 60-68; 2/1995, S. 73-84; 1-2/1996, S. 83-96; 1-2/1998, S. 78-92.

²⁴⁵ Ackner Johan Michael (1782-1862) war ein siebenbürgischer Gymnasiallehrer, Naturforscher und Archäologe. Er studierte Philosophie in Wittenberg und Göttingen. Seit 1821 war er Pfarrer im Hammersdorf. Seit 1830 hat er sich mit der Archäologie, Mineralogie und Geognosie beschäftigt. Er unternahm viele Reisen ins siebenbürgische Erzgebirge um seine Sammlungen zu erweitern. Er war korrespondierendes Mitglied der k.k. Centralkommission für Erforschung und Erhaltung der historischen Baudenkmale, der k.k. Geologischen Reichsanstalt in Wien, korrespondierendes Mitglied des Archäologischen Instituts in Rom und Mitglied der kaiserlich Leopoldinisch-Carolinischen Akademie der Naturforscher in Jena. Werke: Mineralogie Siebenbürgens mit geognostischen Andeutungen, 1847-1855; Antiqua Parisiorum Monumenta, Hermannstadt 1809; Die römischen Inschriften in Dacien, gesammelt und bearbeitet von J.M. Ackner und Fr. Müller, Wien, 1865 (Vgl. Walter Myß (Hrsg.). *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*, Thaur bei Innsbruck, 1990, S. 15-16).

²⁴⁶ Schuller, Johann Carl (1794-1865) war ein siebenbürgischer Historiker, Volkskundler, Sprachwissenschaftler und Dichter. Nach dem Studium in Leipzig und Wien wurde er Gymnasiallehrer und Rektor in Hermannstadt und Mitglied verschiedener wissenschaftlichen Gesellschaften. Er war Mitgründer des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde (1840). Werke: Umriss und kritische Studien zur Geschichte von Siebenbürgen (Hermannstadt 1840); Archiv für Kenntnis von Siebenbürgens Vorzeit und Gegenwart (Hermannstadt, 1840, Herausgeber); Beiträge

Stuhl im Großfürstenthum Siebenbürgen. In der allgemeinen Beschreibung der geographischen Lage beklagen die Autoren die schlechte Bewirtschaftung der Wälder im Komitat Hermannstadt, welche in früheren Zeiten durch eine forstwidrige Bearbeitung gelichtet worden seien. Sie nannten zwei Wälder, die noch bestanden: „*Branisch und junge Wald bei Hermannstadt*“²⁴⁷. Die Namen weisen auf verbotenen Wald (rum. Braniste) und neu gepflanzten Wald (junger Wald) hin, aber die Autoren versuchten nicht diese Namen zu erklären. Bedeutend wären noch die Buch- und Tannenwälder in den Gebirgen gewesen²⁴⁸. Ihre Schilderung ist wichtig für die Rekonstruktion des siebenbürgischen Waldes vor dem ungarischen Forstgesetz des 19. Jahrhunderts. Man kann davon ausgehen, dass die Eichen- mit Nadelwäldern ersetzt wurden.

Josef Binders²⁴⁹ *Geschichte des Waldwesens der Stadt Hermannstadt (Nagyszeben)*²⁵⁰ behandelt weniger die Vergangenheit als die Gegenwart der Hermannstädter Waldungen. Was die geschichtlichen Aspekte betrifft, kann man sagen, dass das Buch ziemlich wenige Angaben bietet. Das Buch ist eher eine Sammlung von Erlebnissen und Erfahrungen aus der Dienstzeit des Verfassers, der seine Forschung auf Mitteilungen von alten Forstmeistern, Briefen und Protokollen aus der Zeitspanne 1852-1908 gründet.²⁵¹

Nachdem er eine kurze einleitende Darstellung²⁵² der örtlichen Gegebenheiten der Hermannstädter Waldungen gegeben hatte, beschrieb er im zweiten Kapitel „Besitz- und Rechtstitel“ die Rechtsverhältnisse dieser Wälder aufgrund einiger in den Archiven der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nationsuniversität aufbewahrten Unterlagen.²⁵³ Hier gab er kurz die Entstehungsgeschichte der Wälder „Branisch“ und „Baumgarten“ sowie eine Streitigkeit zwischen Hermannstadt und dem Dorf Reschinar um zwei an der Gemarkung gelegenen Mühlen wieder. Der Autor transkribierte und legte einen am 16. März 1789 gesendeten Brief des Hermannstädter Magistrats an Kaiser Joseph II.²⁵⁴ bei, den er aber nicht analysierte; des weiteren einige Tabellen betreffend der Einnahmen und Ausgaben des Magistrats im Jahre 1788/89.²⁵⁵

zu einem Wörterbuche der siebenbürgisch-sächsischen Mundart (Prag 1865). (Vgl. Walter Myß (Hrsg.). *Lexikon der Siebenbürger Sachsen*. Thaur bei Innsbruck, 1990, S. 445)

²⁴⁷ Ackner Michael, Schuller Karl Johann *Der Hermannstädter Stuhl im Großfürstenthum Siebenbürgen*, in: *Pittoresken Österreich*, Wien, 1840, S. 1-35, hier S. 2.

²⁴⁸ Ebenda.

²⁴⁹ Binder Josef (1838-1918) war ein Forstingenieur aus Hermannstadt. Außer dem hier analysierten Buch hat er 20 Artikel und Studien mit verschiedenem Inhalt, aber auch mit forstgeschichtlichem Schwerpunkt veröffentlicht: *Von den verschiedenen Waldbeständen, Schlägerung und „Verjüngung und einer Schätzung stehenden Holzes im Walde*, in *Kalender des Siebenbürgischen Volksfreundes*, 32, 1901, S.148-12; *Der Waldwirtschaftsplan*, in „*Kalender des Siebenbürgischen Volksfreundes*“, 33, 1902, S. 138-141; *Aus der Geschichte des Waldwesens der Stadt Hermannstadt*, in „*Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*“, 1908; (Vgl. Hermann Hinz, *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen*, Bd. V, Köln, Weimar, Wien, 1995, S.179-181).

²⁵⁰ Johann Binder, *Geschichte des Waldwesens der Stadt Hermannstadt*, Hermannstadt, 1909.

²⁵¹ Vgl. Binder, *Waldwesen*, S. 7-8.

²⁵² Jeder Wald wird mit seinem Namen, geographischen Angaben und der Ausdehnung in Joch erwähnt (Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.1-2).

²⁵³ Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.3-20.

²⁵⁴ Ebenda, S.7-13

²⁵⁵ Ebenda, S.14-20.

In dem Kapitel „Waldordnungen und Gesetze“ erwähnt er kurz die Zuschrift Baron Seebergs vom 19. März 1754 bezüglich der Verjüngung der Hermannstädter Waldungen, die Waldordnung des Kaisers Joseph II. aus dem Jahre 1781, die Jagdordnung aus dem Jahre 1786, die Regulativ-Vorschriften der Jahre 1795-1805, die Landtagsartikel von 1791 und 1811, den Erlass für die Errichtung der Sylvan-Anstalt in Hermannstadt aus dem Jahre 1817 sowie das ungarische Forstgesetz des Jahres 1879.²⁵⁶ Er hatte sich in diesem Sinne von Zaminers Buch inspirieren lassen.

Das nächste Kapitel behandelt gegenwärtige und vergangene Aspekte der Waldbenutzung. Hier stellte er die Art und Weise der Holzung²⁵⁷, Eichelmast²⁵⁸, Viehweide²⁵⁹, der Verwendung des Reisigs und der Ruten²⁶⁰ sowie der kleineren Nebennutzungen²⁶¹ dar.

Im Kapitel „Elementarereignisse“ werden die Begebenheiten dargelegt, welche die Entwicklung des Waldes im 19. Jahrhundert beeinflusst haben.²⁶²

Die Rolle des Jungen Waldes für die Stadt und die Bevölkerung wurde in einem speziellen Kapitel, „der junge Wald bei Hermannstadt“, präsentiert.²⁶³ Er beschreibt hier die Entstehungsgeschichte des Jungen Waldes, seine Ausdehnung und seine Umwandlung in städtischen Park mit Alleen und Fußwegen, den Bau des Wirtshauses, des Lusthauses und des Schweizer-Pavillons. Er legt auch eine Erklärung der Sektionen des Waldes bei, gemäß den in den Jahren 1828 und 1829 vom Forstmeister Joseph Fritsch aufgenommenen Ausmessungen. Diese Angaben sind nützlich für die Analyse der Mentalitätsgeschichte, des Alltags und eventuell für eine Geschichte des Spazierganges in Siebenbürgen.

Technisch-botanische Angaben bezüglich der sich in den Wäldern befindlichen Baumarten stellte er im Kapitel „Wildgattungen und Flora“²⁶⁴ dar, wo er Ähnlichkeiten mit den im Buch des Kronstädter Professors Julius Römer²⁶⁵ aufgenommenen Gattungen des Burzenlandes bemerkte.

²⁵⁶ Ebenda, S.22-24.

²⁵⁷ Die Holznutzung war planlos durchgeführt worden, die Bäume wurden ungleichmäßig verteilt (Plenterhieb), was eine Herausbildung des Altersklassenverhältnisses zur Folge hatte. Er präsentierte diese Situation für den „Katharinenwald“, „Jungenwald“, „Dumbrava“, „Borku rosii“ sowie die Durchführung des Holzschlages im „Dealul buksi“ und „Sianta-Gebirg“ (Vgl. Binder, *Waldwesen*, S. 24-27).

²⁵⁸ Er erklärte die Bedeutung der Eichelmastung für die Waldwirtschaft seiner Zeit und gab einige Daten bezüglich der verkauften Produktion an (Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.27).

²⁵⁹ Die Viehweide wurde im Jungenwald von den Hermannstädtern gegen eine Taxe ausgeübt. Der „Katharinenwald“ wurde jahrelang an die Michelsberger Gemeinde verpachtet, für die Viehweide auf dem „Gebirge Platos“ bezahlte die Gemeinde von Poplaka eine Taxe, die „Baumgartner Stadtwaldung“ wurde den Bongardern verpachtet (Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.27-28).

²⁶⁰ Diese Ruten und Faschinen wurden für Dämme gegen das Hochwasser verwendet. Im Jahre 1903 bauten die Hermannstädter eine Betonwehr (Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.29).

²⁶¹ Er informierte hier über die Schotten- und Sandgruben (die Gruben im Katharinenwald wurden im Jahre 1859 verboten), Eichenlohrinde (nicht getrieben), Knoppeln (nicht gediehen) und Verwendung der Birken- und Tannenbäume, des Laubes und der Moose für Dekorationen (Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.30).

²⁶² Solche schädliche Faktoren waren: Insektenschäden, Waldschweine, Waldbrände, Sturmwinde, Schneestürme, und Wolkenbrüche (Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.21-33).

²⁶³ Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.35-42.

²⁶⁴ Er teilte die Pflanzen nach deren Umgebung ein, und zwar: nach Hochlagen und in schattigen und tiefen Lagen wachsenden Arten (Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.43-44).

²⁶⁵ Julius Römer veröffentlichte 1899 das Buch *Aus der Pflanzenwelt der Burzenländer Berge in Siebenbürgen*.

Ein Kapitel der Arbeit widmet sich den Lebensläufen der in Hermannstädter Stuhl tätigen Forstmeister, wie Joseph Frisch, Samuel Bergleiter, Franz Fischer, Peter Hihn und Josef Binder²⁶⁶ sowie einiger Vertreter des Forstschutzpersonals.²⁶⁷

Im Kapitel „Die alten Eichen“²⁶⁸ zeigt er die Folgen einer konservativen, alten Waldwirtschaft und informiert über die Ausdehnung alter Eichenbestände, die bis zum Jahre 1893 noch nicht verjüngt worden waren.

Die wirtschaftlichen Pläne für die räumliche Ausdehnung des Waldes behandelte er im Kapitel „Der Forstwirtschaftsplan“²⁶⁹. Hier präsentierte er einige Übersichtstabellen bezüglich der Bewirtschaftung der Hermannstädter Waldungen aus den Jahren 1879 und 1887, die aufgrund des ungarischen Forstgesetzes von 1879 angefertigt wurden.

Über das Anpflanzen von Bäumen und die Regenerierung des Waldes schreibt er im Kapitel „Aufforstungen, Waldkulturen“.²⁷⁰ Nachdem er kurz die Geschichte der Aufforstungen in den Hermannstädter Wäldern präsentiert hatte²⁷¹, erwähnte er jene Waldungen, die nach 1875 aufgeforstet wurden, samt deren Baumarten und Flächenausdehnung.

Das Kapitel „Verwertung der überreifen, stockenden Eichenholz-Vorräte“²⁷² behandelt die Auswertung des Holzes im Ausland. Dafür präsentierte er zwei Zusammenfassungen bezüglich der größeren Holzverkäufe und dem Verkauf von Waldungen mit Grund und Boden, beide mit den dafür erhaltenen Geldern.

Mit der Aufschlüsselung der Verteilung von materiellen Gütern beschäftigte er sich im Kapitel „Regelung der Besitzverhältnisse im Gebirge (Platos)“.²⁷³ Hier stellte er die Regelungen des Dorfes Reschinar mit dem Dorf Poplaka dar.

Im Kapitel „Erschließung des Gebirges Sianta-Platos und die Einführung einer Holzmanipulation dortselbst“²⁷⁴ wird der Bau eines Fahrweges²⁷⁵ zur Holzbringung aus dem Gebirge in die Stadt, dann die Errichtung von Waldhüten²⁷⁶ sowie die dortige Waldbenutzung²⁷⁷ behandelt.

Über den städtischen Verbrauch an Holz zum eigenen Wirtschaftsbedarf und zu öffentlichen Zwecken, wie Brücken- und Straßenbau, Brennholz usw., wird im

²⁶⁶ Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.45-49.

²⁶⁷ Ebenda, S. 49-51.

²⁶⁸ Ebenda, S.55.

²⁶⁹ Mit der Anfertigung solcher Pläne wurden Forstmeister wie Bergleiter, Fischer und Binder beauftragt. Die Pläne hatten die Nutzung, Verjüngung und Erhaltung des Waldes zum Ziel. (Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.57-61).

²⁷⁰ Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.63-67.

²⁷¹ Er nannte als die ersten, von Menschenhand angebauten Eichenbestände die im Jahre 1804 durchgeführte Waldkultur im Jungenwald, danach fanden Aufforstungen in den Jahren 1804 und 1826 in demselben Wald statt (Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.63).

²⁷² Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.69-70.

²⁷³ Ebenda, S.71-73.

²⁷⁴ Ebenda, S.75-78.

²⁷⁵ Er teilte mit, dass Ideen für den Bau eines Fahrweges schon im 18. Jhdt. existierten. Im Jahre 1869 sei ein primitiver Fahrweg am rechten Sianta-Bach gebahnt worden, der 1872 durch eine Militärmannschaft erweitert worden sei; 1876/77 sei er verbessert worden (Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.75).

²⁷⁶ Im Jahre 1878 wurde ein Blockhaus für Waldhüter und Forstbeamten, 1888 ein Kurhaus, 1901 ein Haus zur Sommerfrische erbaut (Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.77)

²⁷⁷ Ab 1876 war ununterbrochen die Buchenklafterholzschlägerung und ab 1897 die Fichtenholzausnutzung betrieben worden (Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.77-78)

Kapitel „Material- und Geldrechnung“²⁷⁸ behandelt. Zur Übersicht hat er zwei tabellarische Auszüge beigelegt, die über den Holzverbrauch in der Zeitspanne 1879 bis 1898 Auskunft geben²⁷⁹.

Im Kapitel „Kleine Chronik“²⁸⁰ zählte er die wichtigsten Vorkommnisse in den Hermannstädter Waldungen in der Zeitspanne 1817 bis 1906 auf.

„Das Waldhaus im Bransich“²⁸¹ ist das letzte Kapitel, das dem 1842 im Wald Bransich zur Unterkunft der Besucher vom Magistrat und Bürgerschaft erbauten Haus gewidmet ist. Der Verfasser beschreibt hier die Zwecke des Hauses sowie dessen Inneneinrichtung.

Schlusswort. Binders Buch stellt weniger die Geschichte der Hermannstädter Waldungen als ihre Beschreibung zu Binders Zeit dar. Weil er kein Historiker war, hat seine Arbeit den Charakter einer technisch-wirtschaftlichen Beschreibung, in der die Verwendung von Archivunterlagen relativ selten ist. Seine Abhandlung kann aber eine wichtige Informationsquelle für die Wirtschaftsgeschichte Hermannstadts am Ende des 19. Jahrhunderts darstellen.

8. Schäßburg

Zur Waldgeschichte der Stadt Schäßburg und ihrer Umgebung ein wichtiger Beitrag brachte der Forstingenieur Konrad Sigmund²⁸², der alle Archivunterlagen bezüglich dem Umgang mit dem Wald in dieser Stadt in einem Manuskript²⁸³ gesammelt und transkribiert hat, den er dem Siebenbürgischen Archiv Gundelsheim nachgelassen hat.

Außer seinen Arbeiten können die Werke von Paul Abraham und Hans Brandsch²⁸⁴, Damian Ioan²⁸⁵, Karl Fabritius²⁸⁶, Adolf Höhr²⁸⁷, Grete Klaster-Ungureanu²⁸⁸, Gustav Lander²⁸⁹, Franz Lenz²⁹⁰, Markus Hans²⁹¹ und Johann Teutsch²⁹² berücksichtigt werden.

²⁷⁸ Vgl. Binder: *Waldwesen*, S.79-81.

²⁷⁹ Eine erste Rechnung berichtet über die gelieferte Quantität des Brenn-, Bau- und Werkholzes nach Kubikmeter und Geldwert, die zweite über die Quantität des eingeflossenen Holzes als Hauptnutzung und für die Nebennutzungen (Vgl. Binder, *Waldwesen*, S. 80-81).

²⁸⁰ Vgl. Binder, *Waldwesen*, S.83-86.

²⁸¹ Ebenda, S.87-88.

²⁸² Konrad Sigmund (1891-1963) studierte Forstwissenschaften im Schemnitz, wo er 1913 absolvierte. Bis 1918 arbeitete er auf einem Gut des Erzherzogs Friedrich im Mohacs, dann wurde er Forst in Schäßburg gewählt. Er hat die Wälder seiner Heimatstadt bis 1945 betreut. In dieser Zeit schrieb er das Buch „*Der Stadtwald zu Schäßburg. Seine Lebensgeschichte*“, das im Manuskript blieb und in Gundelsheim aufbewahrt ist (Vgl. Hans-Heinz Brandsch, Heinz Heltmann und Walter Lingner, *Schäßburg. Bild einer siebenbürgischen Stadt. Taur bei Innsbruck*, 1994, S. 181)

²⁸³ Konrad Sigmund, *Quellen zur Geschichte des Stadtwaldes von Schäßburg*, Manuskript, Siebenbürgisches Archiv Gundelsheim.A VIII 189 Bd. 2

²⁸⁴ Paul Abraham und Hans Brandsch, *Landwirtschaft und Waldbau der Stadt Schäßburg bis 1945*, Manuskript angefertigt im Jahre 1994, Gundelsheim.

²⁸⁵ Damian Ioan, *Contribuții la studiul vegetației forestiere din jurul orașului Sighișoara* (Beiträge zur Untersuchung der Wälder um der Umgebung von Schäßburg), in *Lucrări științifice*, III, Facultatea de Silvicultură, Brașov, 1957.

²⁸⁶ Fabritius Karl, *Der Brand Schäßburgs im Jahre 1676*, in: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Bd. 1, Heft 2, 1853, S. 220-237.

²⁸⁷ Höhr Adolf, *Das alte Schäßburg*, in, *Die Karpathen*, III. Jg., Heft 3, Kronstadt 1909.

²⁸⁸ Klaster-Ungureanu, G., *Ein Schäßburger Bienensegen*, in Philippi P. (Hrsg.): *Beiträge zur siebenbürgischen Kulturgeschichte*, Köln-Wien, 1974

9. Marmarosch

Ein interessanter Beitrag zur Forstgeschichte dieses Teil heutigen Rumäniens brachte Gertraude Schmitzberger mit ihrem Artikel *Beiträge zur Organisation der Waldwirtschaft in Oberwischau (Marmarosch) im letzten Viertel des 18. Jahrhunderts*. Ihr kurzer Artikel ist eine sehr gut dokumentierte Studie, die sie aufgrund der unveröffentlichten Archivunterlagen von Budapest, Wien und Cluj-Napoca/Klausenburg durchgeführt hatte.²⁹³

Regionalgeschichten des Waldes in Rumänien

Schlusswort

Man bemerkt vor allem, dass die Mehrheit der hier vorgestellten Beiträge von den Forstingenieuren geschrieben wurden und hat einen darstellenden Charakter. Die hervorragendste von allen diesen Aufsätzen ist die Studie von Zaminer über die Kronstädter Waldungen, die heute noch als ein fortgeschichtlicher Handbuch für Siebenbürgen betrachtet werden kann.

Sie betrachten vor allem den Wald als Ressource und Energiequelle und lassen außer Acht andere Aspekte, wie z.B. die soziale und kulturelle Rolle des Waldes. Von einer Verschiebung der Betrachtungsebene zur Umweltgeschichte konnte für diese Zeit nicht die Rede sein.

Ein weiteres Ergebnis dieser historischen Forschungsansätze ist die Wahrnehmung der Verbindung zwischen Landwirtschaft und Waldnutzung. In diesem Sinn ist auch die Eingliederung der Jagd und Fischerei zu bemerken, indem sie zwei entwicklungsgeschichtliche Formen der menschlichen Landnutzung sind.

Schlüsselworte: Burzenland, Die Siebenbürgischen Westkarpaten, Die Siebenrichterwälder

²⁸⁹ Lander Gustav, *Der siebenbürgische Imkerverein als Bienenzucht-Abteilung der Siebenbürgisch-sächsischen Landwirtschaftsvereins*, Kronstadt, 1939.

²⁹⁰ Letz Franz, *Schäßburg. Monographie einer Stadt*. München, 1976

²⁹¹ Markus Hans, *50 Jahre Schäßburger Freiwillige Feuerwehr*, Schäßburg, 1923.

²⁹² Teutsch Johann, *Beiträge zur klimatologischen und statistischen Kenntnis der Stadt Schäßburg*, in: *Programm der evangelischen Gymnasiums in Schäßburg*, Hermannstadt 1867.

²⁹³ Veröffentlicht in: *Cultura materială și spirituală din Bazinul Tisei Superioare. Influența populației germane asupra culturii celorlalte etnii din regiune/Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region* (Hrsg. Hans Gehl, Viorel Ciubotă), Satu-Mare/Tübingen, 2003, S. 47-65.

Despărțământul „Târgu-Mureș” al „Astrei” între anii 1913-1922

Felician SUCIU

ASTRA Târgu-Mureș între 1913-1922

Résumé

Après la Première Guerre Mondiale, ainsi que les autorités de l'Etat, l'Association ASTRA a participé activement à l'émancipation culturelle des Roumains de Transylvanie par l'intermédiaire de ses formes spécifiques de travail : conférences publiques thématiques, la mise en place des musées et des bibliothèques publiques et scolaires, des dons de livres aux écoles roumaines et aux bibliothèques publiques etc. Cette fois, l'auteur insiste sur la création d'un musée roumain à Târgu-Mureș et de doter les églises roumaines avec de nouvelles cloches au lieu de ceux réquisitionnées au cours de la Première Guerre Mondiale comme matière pour les fabriques d'armes.

Mots-clé: Târgu-Mureș, Râciu, Nazna, Mureșeni

Cel de-al doilea președinte al „Astrei” între anii 1867-1875 a fost Ladislau Vasiliu baron de Pop. Sub președinția sa, în anul 1869, au fost create unitățile culturale teritoriale, numite „despărțăminte”, iar subdiviziunile acestora au fost „cercurile”. Stabilindu-se această ierarhie, se putea lucra organizat și articulat în promovarea culturii în rândul populației de etnie română, în felul acesta păstrându-se limba română, dar și spiritul românesc. Tot în această perioadă a fost înființată și revista „Transilvania” ca organ de presă al „Asociațiunii”, dând astfel posibilitatea răspândirii comunicatelor și materialelor de interes general.

La adunarea generală IX a „Asociațiunii transilvane” ținută la Șomcuta Mare, în 11 august 1869, s-a concluzionat și notificat la paragraful XV al protocolului încheiat cu această ocazie – și publicat în revista „Transilvania” nr. 20 din 1869 – că urmau a fi înființate 22 de despărțăminte cercuale, la numărul de ordine 19 fiind menționat „Muresiu Osiorheiu” – Tg.-Mureș – din scaunul Mureșului. Despărțământul însă, avea să fie creat doar la 6 iulie 1876.

În procesul verbal al Comitetului Central al despărțământului Târgu-Mureș, întocmit cu ocazia ședinței acestuia ținută la 8 decembrie 1912 s-a propus dezmembrarea acestui despărțământ în două și înființarea prin desprindere a unui nou despărțământ, respectiv al Râciului,¹ ceea ce s-a aprobat de conducerea Comitetului Central al „Astrei” de la Sibiu și confirmat prin scrisoarea datată 29 martie 1913, încredințat fiind a duce la îndeplinirea acestui act președintele de despărțământ, Nicolae Vulcu.² Până la reorganizarea preconizată, conducerea despărțământului Târgu-Mureș a organizat o serie de alegeri la Nirașteu (unde se înființase de curând o agentură), Râciu, Ulieș, Ceuaș, Mureșeni, Nazna, Bozed, Lechința, Șamșud, Sânmărtinul de Câmpie, Milășel (în ultimele două înființându-se

¹Serviciul Județean al Arhivelor Naționale-Sibiu (în continuare SJAN-Sibiu), Fond Astra, Pachet Desp. Tg.-Mureș, doc. 561/1913, f. 1.

²*Ibidem*, f. 2, a.

cu ocazia prelegerilor și câte o agentură), Band, Pogăceaua, Oroiu Săsesc, Moişa, Sânişor, Cristur.³ În propunerea de divizare a despărţământului Târgu-Mureş, ulterior restructurării acestuia urma să-i aparţină 29 de comune.⁴

În cele din urmă, în cadrul adunării generale a despărţământului Târgu-Mureş ținută la Băla în data de 13 iulie – calendar nou – 1913, restructurarea și reconfigurarea acestui despărţământ a fost realizată, în componența sa intrând 46 de comune și având 5 agenturi, președinte devenind dr. Ioan Pantea.⁵

Cu puțin timp înaintea acestui eveniment remarcabil, în data de 8 iunie, au fost proiectate a fi ținute prelegeri populare în 6 comune. Din acestea, 3 comune aparțineau „preturii de jos a Mureşului”, iar celelalte 3 la pretura „de sus a Mureşului”. Ambele preturi își aveau sediul la Târgu - Mureş. *„Pretura de sus a adus asupra insinuării alăturate sub 2 ·/· decizia de sub 2 ·/· și oficiului vice-comitelui, care la Nrul 5404/913 a priori a luat act despre aceasta. Pretura fără a aştepta apelul admis de lege a grăbit să încunoştiinţeze despre aceasta și pe cele trei comune, fiind primăriile însărcinate ca să zădărnicească prelegerile cu ajutorul jandarmeriei. Notarul cercului Bojthe a și ambalat cu jandarmii prin Râciu și Sânmărtin, n-au avut însă nici un lucru, căci din partea noastră au fost avizați cei telegrafic interesați despre piedicile ivite. Contra hotărârii de sub 2 ·/· încă din 6 iunie am înaintat apelul de sub 3 ·/· - Pretura, cu toate⁶ că chestiile de întrunire sunt calificate de urgente, n-a sustenut apelul până în 9 iunie, adică după ce a trecut termenul prelegerilor. Ajungând cauza în apel, a stat la referent nerezolvată până la 25 iunie, și atunci s-a rezolvat numai după ce personal am solicitat aceasta... Motivele forului prim și al doilea sunt niște absurdități juridice, care în același timp dau dovadă și de o superficialitate nepermisă...”*⁷ Semna președintele despărţământului Târgu-Mureş, Nicolae Vulcu, și era adresată Comitetului Central al „Astrei” – Sibiu pentru luare la cunoștință..

Noului președinte al despărţământului târgumureșean, dr. Ioan Pantea, i se aduceau felicitări din partea conducerii centrale a „Astrei” în cadrul ședinței din 7 februarie 1914, pentru programul prelegerilor populare proiectate a fi ținute în cursul anului curent.⁸ Ioan Pantea a apucat să trimită la centru situația din 1914 a despărţământului pe care-l conducea, dar la data publicării acesteia în paginile revistei „Transilvania” în anul 1915 el era deja mobilizat.⁹ Un an mai târziu, în noaptea de 14/27 spre 15/28 august (1916), ora 24, s-a declarat mobilizarea, și tot la 14/27 a.c., Consiliul de coroană a hotărât declararea stării de război între România și Austro-Ungaria, decizie ce corespundea angajamentelor asumate în Tratatul de alianță și în Convenția militară încheiate cu puterile Antantei la 4/17 august 1916.¹⁰

Evident că declanșarea războiului a cutremurat și a bulversat întreaga viață socială. Dacă în anul 1916, „Asociațiunea” avea 156 de membri fondatori, 497 membri pe viață și 1026 membri ordinari (în total 1679), despre anul 1917 nu se poate spune nimic din pricina datelor incerte, dar se știe cu oarecare precizie că la

³Ibidem, f. 4, a.

⁴Ibidem, doc. 1907/1913, f. 1.

⁵„Transilvania”, anul XLV, nr. 7-8/1914, p. 246.

⁶SJAN-Sibiu, Fond Astra, Pachet Desp. Tg.-Mureş, doc. 1168/1913, f. 3, a.

⁷Ibidem, f. 3, b.

⁸Ibidem, doc. 292/1914, f. 2.

⁹„Transilvania”, anul XLVI, nr. 7-12/1915, pp. 134-135.

¹⁰România în anii primului război mondial de eliberare națională, București, Editura Militară, 1987, pp. 265; 266.

finele anului 1918 avea 7 membri onorifici, 313 membri ai secțiunilor, 181 membri fondatori, 584 membri pe viață și 1083 membri ordinari (în total 2168). Dintre ei, 34 de membri fondatori și 98 pe viață s-au înscris în decursul anului.

Despărțământul Tg.-Mureș, în anul 1917, avea 3 membri pe viață și 9 membri ordinari, iar în 1918/1919 avea 3 membri pe viață și 5 membri ordinari.¹¹

Secretarul prefectului județului Mureș-Turda, Ștefan Pantea, fratele președintelui despărțământului Tg.-Mureș, a trimis o scrisoare „Asociațiunii” relatând că a intrat în posesia apelului „Astrei” din 30 aprilie 1919 adresat lui Ioan Pantea abia de curând, drept care el a trimis un răspuns la data de 23 august a.c.¹² al cărui conținut a fost reprodus într-un proces verbal al Comitetului Central, în termenii următori:

„Secretarul prefectului județului Mureș-Turda, Ștefan Pantea, prin scrisoarea cu număr de înregistrare 552/1919, trimise conducerii Astrei din Sibiu, anunța că fratele său Ioan Pantea din despărțământul Tg.-Mureș al «Asociațiunii» nu s-a întors nici până azi din prinsoarea rusească, vicepreședintele despărțământului părintele Vasile Tătar a murit în anul 1916, asemenea și bibliotecarul despărțământului, dr. Băra. Astfel, prin dureroasele întâmplări, acest despărțământ fără conducători, nu e cine să reia munca și să înceapă din nou cursul întrerupt prin crâncenul război. Pentru reconstituirea despărțământului, dl. Pantea recomandă pe preotul din Sântana de Mureș, Ioan Roman, despre care scrie că este cel mai activ intelectual român din numitul despărțământ, și pe care îl crede a fi cel mai potrivit pentru a ști da din nou viață asociațiunii acolo”.

Președintele „Asociațiunii”, Andrei Bârseanu însă, dorind să fie sigur de reușita reorganizării, a preferat – așa cum rezultă din apostila sa de pe scrisoarea trimisă de Ștefan Pantea – să apeleze la cel mai înalt reprezentant al statului în județ: „Va fi rugat dl. prefect Dr. Vescan să activeze desp. Tg.-Mureș”.¹³

Prefectul Ioan Vescan a reorganizat despărțământul la data de 1 decembrie 1919, și cu această ocazie a fost ales președinte al despărțământului directorul liceului „Al. Papiu-Ilarian”, dr. Petru Hetcou.¹⁴ În acest an, despărțământul Târgu.-Mureș avea: 13 membri pe viață, 19 membri activi, 14 membri fondatori și 27 membri ordinari. În anul 1920, același despărțământ avea: 17 membri fondatori, 17 membri pe viață și 85 membri activi.

Ca urmare a decesului președintelui dr. Petru Hetcou, în ședința despărțământului din 1 decembrie 1921, ca succesor a fost ales Simion Gocan care, aidoma predecesorului său, era director al aceluiași liceu - „Al. Papiu-Ilarian”.¹⁵

Dincolo de obișnuitele conferințe și prelegeri populare, ca o noutate, în paginile ziarului „Ogorul” din 12 ianuarie 1921, după constatarea generală că „Toate popoarele din lume sunt mândre de trecutul lor, de istoria lor...” se anunța un eveniment-surpriză: „Despărțământul «Târgu-Mureș» al Astrei a hotărât să înființeze un muzeu românesc în Târgu-Mureș.

În scopul acesta, roagă pe toți românii de bine să-i „stea întru ajutor, cine cu ce poate”. Solicitați erau mai cu seamă intelectualii – preoți, învățători, secretari comunali etc. – și rugați să adune „tot ce cred să fie de interes pentru acest muzeu:

¹¹ „Transilvania”, anul XLIX, nr. 1-12/1918, pp. 56; 58.

¹² SJAN-Sibiu, Fond Astra, Pachet Desp. Tg.-Mureș, doc. 552/1919, f. 2, a-b.

¹³ Ibidem, f. 1.

¹⁴ „Transilvania”, anul LI, nr. 1/1920, p. 125.

¹⁵ SJAN- Sibiu, Fond Astra, Pachet Desp. Tg.-Mureș, doc. 112/1921, f. 1, b.

cărți vechi, scrisori, țesături și cusături, creștături, vase vechi, bani etc. etc. cine le-a putea înșira pe toate? – și când vor veni la Târgu-Mureș să le aducă la Direcțiunea liceului «Al. Papiu-Ilarian», unde se vor aduna și păstra aceste obiecte deocamdată...».

Delegația avea să meargă prin sate pentru a aduna obiecte de colecție, începând chiar din iarna aceasta. Au fost desemnați în acest scop Aurel Filimon și consilierul de la Curtea de Apel, Vladimir Mavrodineanu, în numele „Astrei”.¹⁶ În paralel cu toate acestea s-au început cursuri pentru analfabeți și „cursuri de corespondență română (pentru negustori și meseriași din oraș) la liceul «Al. Papiu-Ilarian»”.¹⁷ Din cauza supraîncărcării cu muncă, s-a scris un program de lucru special să se lucreze în lunile de iarnă în centrul Tg.-Mureș, iar în perioada de vară să se extindă și asupra jurului.¹⁸ Din decembrie 1920, seria de conferințe s-a ținut în sala festivă a liceului pomenit.¹⁸

Cu ocazia adunării generale a despărțământului Târgu-Mureș al „Astrei” ținută la 1 decembrie 1921 sub conducerea vicepreședintelui – revizorul școlar Ieronim Puia – în „casa primăriei”, primarul orașului, dr. Ioan Harșia, se arăta impresionat și saluta „această adunare cu caracter atât de românesc”, cadru în care, la punctul nr. 9 al ordinii de zi, Aurel Filimon venea cu propunerea ca „în sânul despărțământului să se facă o secțiune care să aibă însărcinarea de a aduna cărți, obiecte și alte lucruri pentru un muzeu local și studii de antichitate”.¹⁹

Puțin mai târziu, în ședința din 3 februarie 1921, comitetul despărțământului îi propunea președintelui Gocan ca bibliotecar și conducător al Muzeului ce urma să ființeze în Palatul Culturii²⁰ pe profesorul titular al liceului „Al. Papiu-Ilarian,” Emil Uștea, „un tânăr devotat, serios și stimat de toți pentru cunoscuta-i conștiinciozitate”, urmând chiar să i se stabilească și retribuția „din partea numitei direcțiuni resp. a Ministerului cultelor și artelor”.²¹ Gocan, odată cu aceste inițiative pe care le aducea la cunoștință Comitetului Central de la Sibiu, mai solicita și 30 de biblioteci populare „care s-au trimis imediat împreună cu regulamentele”.²²

Hotărârea inițială de a-l numi pe Uștea drept „conducător al muzeului” ce urma a fi înființat, a fost schimbată de emitentul Simion Gocan care, de dată mai recentă, a aflat că „... dl. Aurel Filimon de provenință privatier în Tg.-Mureș, a fost mult timp secretar la muzeul din București, și deci este nu numai cel mai potrivit pentru experiența ce o are, dar are și o deosebită pasiune și dragoste de antichități, posedând însuși un muzeu frumos. „Deci cu onoare Vă rog, să binevoiți a corecta greșeala mea, și a propune de conducător al muzeului din Tg.-Mureș pe dl. Aurel Filimon”.²³ De la Sibiu, președintele „Astrei”, Andrei Bârseanu, îi dădea încuviințarea lui Gocan de a-l numi în funcție pe Aurel Filimon.²⁴

În ședința din 3 martie 1921, una din problemele ridicate și aprobate totodată, era sărbătorirea centenarului revoluției lui Tudor Vladimirescu pentru „matineu” la

¹⁶ Ibidem, f. 1, c.

¹⁷ Ibidem, f. 3, a.

¹⁸ Ibidem, f. 6, b.

¹⁹ Ibidem, f. 7, a.

²⁰ Ibidem, doc. 231/1921, f. 2.

²¹ Ibidem, f. 1, a.

²² Ibidem, doc. 286/1921, f. 1.

²³ Ibidem, doc. 362/1921, f. 1.

²⁴ Ibidem, f. 2.

data de 13 martie.²⁵ S-a stabilit și un program care să cuprindă patru reprezentații distincte, prețul билетelor fiind în funcție de dispunerea locurilor în sală pentru public – de reducerea cea mai substanțială beneficiind elevii și soldații care plăteau doar 1 leu – precum și ora începerii (15).

Pentru acest eveniment, Primăria a pus la dispoziție gratuit sala mare a Palatului Culturii și programul a fost suplimentat cu o proiecție cinematografică care urma să aibă loc între orele 11-13. Totul însă avea să fie dat peste cap, deoarece „Sărbătoarea română era pusă la 3. Deci pentru aranjarea scenei trebuincioase teatrului, Românii aveau la dispoziție timpul de la 1 – 2 1/2, timpul în care toată lumea ia masa, și e evident, că din personalul palatului nimeni nu a vrut să ajute la aranjament, ori să ia bilete. Urmarea a fost, că toți diletanții noștri au jucat teatru fără cortină și au trebuit să stingă toate lămpile în decursul aranjării scenei, și să contragă 2 acte a piesei lui Caragiale într-un act. Toți românii au roșit de rușine văzând astfel pălmuită îndelungă-răbdarea și demnitatea noastră națională. Veți zice: de ce nu s-a amânat teatrul? Nu s-a putut, fiindcă primăria ne dase sala numai până la 5 1/2, când avea să urmeze, la ora 6, iarăși cinematograful... La insistența românilor de aici ni s-a dat și nouă o sală în palatul cultural din loc., unde soc. «Cântecul Mureșului» își ținea probele de canto. Sala aceasta de când au luat-o Românii în primire – de 2 luni – încă nu n-a fost măturată. Administratorul palatului cultural cugetă că pentru Valahi este bine și așa».²⁶ „Totodată îmi iau voie a vă trimite aici niscaiva notițe din gazeta locală, din cari reiasă, cu ce greutate ne luptăm noi Românii din Tg.-Mureș din cauza că administratorul palatului cultural e Ungur – care deși a depus jurământul față de Stat, tot ungur a rămas, – și ne pune piedici unde și când poate. De aceea, cu toată onoarea și cu multă insistență Vă rugăm, să binevoiți a Vă întrepune la locurile competente, ca acest om să fie înlocuit de urgență, cu un Român”. Scrisoarea, Simion Gocan o trimetea la Sibiu președintelui Andrei Bârseanu, la data de 25 marti 1921.²⁷

Probleme legate de viitorul muzeu aveau să fie reluate în ședința extraordinară a despărțământului care s-a ținut la 25 aprilie a.c. (1921). Ajungându-se la punctul 3 al ședinței – „Chestiunea muzeului” –, consilierul Mavrodineanu aducea cu satisfacție la cunoștința celor prezenți că „întreg județul e plin de rămășițe românești și trebuiesc făcute săpături în mai multe locuri”. Cerea luarea de măsuri ca de la Teleky din Gornești să fie obținute „pietrele și sculpturile romane”. Cerea să se afle și numele unui profesor ungur din această localitate, căruia un preot român i-ar fi dat o psaltire de-a lui Coresi, și cerea imperativ „să se afle numele profesorului și să se câștige cartea cu orice preț”. Propunea de asemenea ca bisericile vechi, părăsite, să fie cercetate și să fie adunat tot ceea ce reprezintă valoare pentru muzeu. Pentru „cele 6 piese romane”, personal a intervenit la primărie să fie cedate, și odată obținute „să se așeze deocamdată în interiorul edificiului «Al. Papiu-Ilarian»”. Pentru că în această problemă încă nu se primise răspuns de la primărie, i se cerea directorului Gocan să intervină el.

În hotărârea luată în această ședință s-a stabilit că în „chestia muzeului”, la Gornești vor descinde generalul Munteanu, prefectul Adrian Popescu, Filimon și Mavrodineanu.

²⁵ Ibidem, doc. 286/1921, f. 1.

²⁶ Ibidem, doc. 395/1921, f. 3.

²⁷ Ibidem, f. 2.

Fiindcă s-a ridicat și problema brațelor de muncă pentru săpăturile arheologice de la Voiniceni și Cristur, generalul Munteanu a promis concursul soldaților, și se mai sconta și pe ajutorul de la centru (Sibiu).

Pentru cercetarea bisericilor, se cerea punerea la dispoziție a automobilului doctorului Tilea și cel al prefectului.

Desigur nu au fost neglijate nici celelalte probleme, cum ar fi formarea unui club sportiv, situația țăranilor de la marginea orașului, conferințele etc.²⁸

La 2 mai 1921, Simion Gocan îi trimite o scrisoare de mulțumire președintelui Andrei Bârseanu la Sibiu, în care îi arăta „că după ce – cum ulterior am aflat – primăria orașului a primit însărcinarea și ajutorul material pentru fondarea muzeului... *Despărțământul însă își va da tot concursul și la înfăptuirea acestui muzeu, a cărui paternitate revine tocmai despărțământului ca idee și ca inițiativă*”.²⁹

Cu mult suflet și dărnicie se arăta a fi fostul ministru Paul Brătășanu, care dorea să pună la dispoziție județului Mureș-Turda 100 de biblioteci populare, biblioteci ce urmau în final să ajungă în comune. Ca urmare a mutării președintelui Simion Gocan la Oradea Mare, începând cu 1 septembrie 1921, unde fusese numit în funcția de director regional, aceste biblioteci populare³⁰ și alte câte 50 de cărți pentru fiecare comună oferite de Comitetul „Asociațiunii” urmau să fie expediate pe adresa revizorului școlar Ieronim Puia din Târgu-Mureș sau la Comitetul despărțământului de aici. Brătășanu, oficial venea în acest an, în acest județ, pentru a organiza 106 școli românești. Tot în această scrisoare a sa, datată 2.11.1921, scria că deja pornește din București cu foarte multe cărți „*pentru onorarea acestor Biblioteci cum și pentru Biblioteca Centrală T. Mureș; de asemenea Materiale Didactice, Hărți, Tablouri Istorie, Icoane, Fotografii*”³¹ și *Cărți didactice pentru copiii școlari vor sosi în Târgu-Mureș și 45 de clopote pentru Bisericile Românești în Decembrie. Toate aceste bunuri ce am colectat și contribuit voi distribui cu o frumoasă și măreață sărbătoare Românească culturală la care vor lua sper că va asista și Majestatea sa Regele și Prințul moștenitor; sper și rog Onorata Asociațiune să ne onoreze cu prezența unei delegațiuni la Târgu-Mureș în ziua de 20 Noembrie...*”³²

În ședința Comitetului Central al „Asociațiunii”, ținută la data de 17 noiembrie 1921, s-a luat hotărârea de a trimite 100 de biblioteci populare de câte 50 de volume pentru comunele județului Mureș-Turda. Cât privea prezența unei delegații, s-a hotărât ca aceasta să participe în frunte cu însuși președintele Andrei Bârseanu.³³ În cele din urmă, „Asociațiunea” a fost reprezentată de secretarul general Ioan Georgescu la serbarea ținută în 2 decembrie 1921 la Târgu-Mureș, în ciuda faptului că însuși prefectul județului a stăruit printr-o telegramă³⁴ ca președintele Bârseanu să participe personal și confirma totodată primirea celor 100 de biblioteci.

Distinsul ministru Paul Brătășanu era cunoscut că și-a sacrificat toată viața și întreaga avere în slujba țării. Încă în timpul războiului a plecat la Paris unde prin presă, broșuri și chiar printr-un ziar editat de el în limba franceză a dus o

²⁸ *Ibidem*, doc. 591/1921, f. 2, a.

²⁹ *Ibidem*, f. 3.

³⁰ *Ibidem*, doc. 1342/1921, f. 1.

³¹ *Ibidem*, f. 2, a.

³² *Ibidem*, f. 2, b.

³³ *Ibidem*, doc. 1391/1921, f. 1; 2.

³⁴ *Ibidem*, doc. 1428 și 1475/1921, f. 1, b.

propagandă națională vie, sacrificând până și bijuteriile soției sale în acest scop, apoi a sprijinit și a lucrat pentru înființarea regimentelor de voluntari ardeleni în Italia, iar după unire a lucrat la procesul de re-românizare a românilor din secuime.

Paul Brătășanu îi scria și el lui Andrei Bârseanu pe data de 5 decembrie 1921, mulțumind pentru trimiterea celor 100 de biblioteci și își exprima regretul că la evenimentul atât de important *„Majestăților lor Regale nu au putut participa dar dacă vor veni la primăvară voi mai face și atunci tot ce voi mai putea și desigur că Guvernul mă va ajuta mai mult cu acea ocazie...”*. Sunt cuvintele unui om profund decepționat de situația mult mai prozaică a evenimentului și încerca o ipotetică auto-consolare: *„dacă vor veni la primăvară”*.

Cât privește cele 45 de clopote, ele au fost sfințite în Piața orașului Târgu-Mureș la data de 11 decembrie la ora 10 și tot atunci au fost distribuite 125 de biblioteci populare de aproximativ 400 de volume fiecare, hărți, tablourile cu teme istorice și drapelele pentru fiecare școală etc., așa cum era și promis.

La sfințirea clopotelor și distribuirea bibliotecilor au ținut cuvântări Șerban Ionescu, delegatul Ministerului Cultelor și Artelor, Ieronim Puia, revizor școlar, Ioan Georgescu, secretar al „Asociațiunii” din Sibiu, dr. G. Comșa, subdirector în Ministerul Cultelor, dr. O. Prie, secretar general de la Directoratul Instrucțiunii Publice din Cluj și studentul Rusu. În încheiere deputatul Paul Brătășanu, în discursul său a făcut o trecere în revistă a suferințelor românilor de-a lungul istoriei lor și a precizat: *„Am ținut ca această mare sărbătoare să se comemoreze prin sfințirea a 45 de clopote de trei confesiuni greco-orientale, greco-catolice și reformate, am ținut ca aceste clopote să fie turnate din schizele (schije, n.n.) obuzelor fabricate din clopotele răpite de la sfintele biserici, ca să se întoarcă iarăși clopotele la sfintele locașuri cu această inscripție: «Turna-tu'sa acest clopot în anul 1921, sub Domnia Regelui Ferdinand al tuturor ținuturilor românești dintre Nistru și Tisa din schizele obuzelor dușmane, pentru a suna pacea, unirea și dragostea între fiii țării și întru amintirea vitejilor căzuți pentru înfăptuirea României Mari»*.

Înfăptuindu-se România Mare mai avem încă o datorie sfântă patriotică de îndeplinit, trebuie să luptăm pentru întărire înlăuntrul țării, care întărire nu o putem realiza decât prin cultura poporului...”

Defilarea s-a încheiat la ora 13:00 cu căruțele și carele încărcate cu clopote și cărți pe care țăranii le duceau spre satele lor.

La ora 15:30 la Palatul Culturii s-a organizat o serbare școlară; sala era arhiplină, iar de început s-a intonat Imnul regal cântat la orgă. În continuare, câțiva elevi de liceu au recitat poezii, iar un cor mixt a cântat o suită de piese muzicale sub bagheta profesorului I. M. Georgescu. În încheiere, fetele au executat câteva dansuri în coregrafia „domnișoarei Idieru”. Serbarea s-a încheiat la ora 18:00.

În paginile revistei „Transilvania” se atrăgea atenția asupra dorinței exprimate de primarul dr. Ioan Harșia într-un memoriu adresat corpurilor legiuitoare ca orașul să-și păstreze caracterul de municipiu și pe viitor, deși Târgu-Mureșul nu întrunea condițiile literei de lege care prevedea că acest statut se acorda doar acolo unde existau cel puțin 50000 de locuitori (Târgu-Mureșul avea aproape 35000 de locuitori). Derogarea de la această lege, primarul o justifica prin dezvoltarea economică și culturală locală, adevăr de care se puteau convinge toți miniștri și deputații care erau invitați să viziteze localitatea și împrejurimile ei.³⁵

³⁵ „Transilvania”, anul LII, nr. 9-12/1921, p. 907.

De asemenea au fost distribuite cărți școlare pentru clasele complete, ceea ce a însemnat acoperirea necesarului a 900 de copii de pe cuprinsul județului.³⁶

Secretarul despărțământului Tg.-Mureș, prof. dr. Ioan Bozdog, nemulțumit de faptul că în lipsa unui președinte „*frumosul spor al elanului trecut*” riscă să se piardă, îi scria președintelui Bârseanu să-l roage pe vicepreședintele despărțământului Ieronim Puia – care în calitatea de revizor școlar era mult prea ocupat cu problemele legate de învățământ – să convoace o adunare de reorganizare. În același timp, Bozdog care era și profesor la liceul – de-acum atât de cunoscut – „Al. Papiu-Ilarian”, după ce arăta că „*Am înființat la liceul nostru biblioteci de clasă (până acum în 3 clase) din donațiile de cărți ale elevilor și spre a-i încuraja și mai mult aș crede să li se doneze și de către despărțământ câte o bibliotecă din cele care mai stau la dispoziție. Aștept încuviințarea D-voastră în acest sens*”. Scrisoarea este datată 9.03.1922.³⁷

Atât apostila de pe scrisoarea lui Bozdog, cât și mai apoi în scrisoarea trimisă de la Sibiu acestuia, răspunsul era unul aprobativ, „... de a se dăruir, de către despărțământul T. Mureș al «Asociațiunii» bibliotecelor de clasă înființate la liceu pe seama elevilor câte o bibliotecă populară din cele care vă mai stau la dispoziție”, iar în calitatea de secretar i se solicita să stăruie pentru organizarea despărțământului, scop în care a fost rugat și Ieronim Puia „*încă din 9 martie*”.³⁸ Ca urmare, în adunarea generală ordinară din 18 aprilie 1922 a despărțământului Târgu-Mureș, a fost ales ca președinte Ion Cheri, care era director al liceului „Al. Papiu-Ilarian”.³⁹

În acest cadru, A. Filimon și-a ținut conferința referitoare la însemnătatea arheologiei în acest județ, precizând că aici sunt „*urme bogate ale Dacilor și Romanilor (Cimitirul din Sf. Ana și Tg.-Mureș), bogăție de folclor, numismatică*” și face un apel în premieră națională pentru constituirea unei societăți istorico-arheologice.⁴⁰

În raportul secretarului Ioan Bozdog către Adunarea generală a despărțământului Târgu-Mureș, ținută la 18 aprilie 1922, el arăta că factori culturali responsabili au luat „*sub centrala sa 124 de biblioteci populare /.../ aflate sub controlul despărțământului*”. Organizarea acestora era în derulare. Indicațiile de până în decembrie 1921 erau de a se lucra pentru intelectualii, meseriașii și publicul din oraș. În activitatea de conferințiere însă, aștristii au fost reținuți de comitetul Casinei⁴¹ înființate, care plănuia o serie de conferințe care aveau să fie ținute și erau aproape aceleași cu ale despărțământului, ceea ce s-a întâmplat de asemenea și cu „Liga poporului”.

Împlinindu-se 3 ani de la ultima alegere a comitetului, conform statutelor, Ioan Bozdog cerea să fie „descărcat de gestiune” și să fie ales un nou comitet.⁴²

Prof. dr. Ioan Bozdog avea să ajungă el însuși președinte al despărțământului reorganizat în adunarea din cadrul propriu, la 24 mai 1925. Până atunci, ca și după

³⁶ SJAN-Sibiu, Fond Astra, *Pachet Desp. Tg.-Mureș*, doc. 1475/1921, f. 1, a, b.

³⁷ *Ibidem*, doc. 310/1922, f. 1, a.

³⁸ *Ibidem*, f. 2.

³⁹ *Ibidem*, doc. 673/1922, f. 1, a.

⁴⁰ *Idem*.

⁴¹ Casina română din Brașov a fost inițial o adunare a negustorilor brașoveni, fiind înființată în 1835. Treptat, adunarea a evoluat într-o instituție de cultură, care a adunat cei mai străluciți cărturari ai localității. În timp, organizații similare, purtând același nume, s-au deschis și în alte orașe din Transilvania și Banat.

⁴² *Ibidem*, f. 2.

aceea, greutățile generate de sărăcie, uneori de neseriozitatea oamenilor, dar constant de etnicii maghiari, au determinat existența unor perioade rele și bune, și mereu cu aducerea aminte a versurilor unui autor al cărui nume nu a fost precizat niciodată, dar au fost rostite în adunarea generală a despărțământului Târgu-Mureș, ținută la 1 decembrie 1921, sub conducerea revizorului școlar, aici în calitate de vicepreședinte, care le-a și rostit:

„Neam român din patru unghiuri

Fruntea ți-o ridică sus!

Căci din somnul cel de moarte

Înviat-ai ca Isus!”⁴³

⁴³*Ibidem*, doc. 112/1921, f. 7, a.

Personalități ale culturii române evocate și omagiate de cărturarul Vasile Netea

Florin BENGHEAN

Personalities of the Romanian culture that were evoked and praised by Vasile Netea

Summary

Scholar Vasile Netea includes in its pages many eulogies that were given to important personalities of the Romanian culture and history. It evokes the work of some personalities that brought a great contribution to achieving the great happy moments in the history of our nation. . It also speaks in laudatory words about some people he had met and with whom he had a friendly relationship; he evokes the personality of some people that were born, just like him, on Mures Valley; he analyses their works, giving laudatory details. The number of personalities evoked by Vasile Netea is numerous. He analyses the work and personality of each and one of them. Vasile Netea is also interested in the role played by many scholars in the society of their time. He captures the important role that these personalities played at different levels in the Romanian society. These "first class people" had a major role in our history and thus, Vasile Netea gives each and one of them the credit they deserve by praising them in laudatory words.

Keywords: personalities, culture, history, evocation, homage, scholar, people, activity, work, value, merit, importance, moments, achievements.

Cărturarul Vasile Netea include în paginile sale numeroase elogii aduse personalităților importante ale culturii și ale istoriei poporului român. Evocă activitatea unor personalități care și-au adus o contribuție importantă la realizarea marilor momente fericite ale istoriei. De asemenea, vorbește în cuvinte elogioase și despre unele personalități pe care le-a cunoscut și cu care a întreținut relații de prietenie, evocă personalitatea unor oameni născuți ca și el pe Valea Mureșului, analizează, făcând precizări elogioase, scrisul acestor oameni.

Ceea ce e important e faptul că șirul personalităților evocate de Vasile Netea în opera sa este foarte mare. El analizează opera și personalitatea, rolul pe care l-au jucat în societatea vremii lor multe personalități, mulți oameni de cultură. Se cuvine cu precădere să analizăm această latură a operei lui Vasile Netea, în care el aduce elogii multor oameni de seamă.

Însăși teza sa de doctorat, „George Barițiu viața și activitatea sa”, este un elogiu adus acestui titan al vremii sale, George Barițiu. Menționăm faptul că, în anul 1968, Vasile Netea a fost distins cu Premiul Academiei pentru lucrarea cu acest titlu. Vasile Netea spune că „nici într-un domeniu de activitate Barițiu n-a desfășurat o mai remarcabilă energie, o mai accentuată stăruință, unui mai robust talent și n-a dovedit un mai larg orizont, decât în expunerea și susținerea problemelor naționale ale poporului român, a libertății, independenței și unității sale”.¹ Vasile Netea afirmă că „Revoluția de la 1848 a deschis noi perspective pentru ideologia și activitatea lui George Barițiu. Elementele sociale ale gândirii sale se adâncesc, atitudinea națională,

¹Vasile Netea, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, Editura Științifică, București, 1966, p.179.

deși cu anumite reticențe, impuse de circumstanțele momentului, primește sensuri noi, orizontul european se lărgeste”.²

Cuvintele lui Vasile Netea la adresa lui Barițiu sunt superlative: „Prin concepția militantă despre istorie, prin culegerile sale de documente, prin periodicele pe care le-a condus și cărora le-a imprimat un accentuat caracter istoric, prin articolele și studiile scrise timp de peste 60 de ani și mai ales prin părți alese din istoria Transilvaniei, Barițiu este unul din marii istoriografi ai secolului al XIX-lea, remarcabil atât prin ideologia sa progresistă cât și prin opera înfăptuită”.³

Vasile Netea prezintă în această lucrare în mod sistematic activitatea lui George Barițiu: Și-a făcut studiile la Cluj, la Blaj a făcut teologia, a fost actor și autor de versuri. A fost profesor la Blaj, profesor la Brașov, ziarist. Vasile Netea prezintă sistemul ideologic al lui Barițiu, în special ideologia pedagogică a acestuia. Vasile Netea îl prezintă pe Barițiu în contextul Revoluției de la 1848, înfățișează activitatea între anii 1850-1893, pentru ca să pună un accent deosebit și pe concepția și activitatea sa istoriografică.

Vasile Netea prezintă pe larg personalitatea și activitatea marelui cărturar și scriitor Nicolae Iorga: „La Nicolae Iorga poezia nu era problemă de versificație, ci de temperament, de conștiință artistică, de interpretare a lumii, convingerea sa fiind că poezia nu poate lipsi din nici un orizont omenesc”.⁴ Vasile Netea îl prezintă pe Nicolae Iorga și ca istoric al unității naționale, văzut prin contemporanii săi români și străini. Iorga apare în viziunea lui Vasile Netea ca istoric și apărător al popoarelor din Austro-Ungaria. Vasile Netea a scris o monografie de dimensiuni mai reduse în care prezintă activitatea lui Iorga: originea și studiile, primele scrieri, activitatea de profesor universitar la București, istoric al românilor, contribuția sa la istoria popoarelor vecine și la istoria universală, istoric și ghid al culturii, publicist și om politic.

Vasile Netea prezintă și imaginea lui Horea, Crăișorul țăranilor, chiar așa intitulându-se un volum scris de în cinstea revoluționarului Horea. Vasile Netea, prezintă evoluția lui Horea, credința lui Horea, relatează apoi despre uciderea sa cu roata. Vasile Netea îl prezintă pe Horea ca fiind „țaran fruntaș, fost caporal în armata împărătească, cu toate calitățile țăranului român de la munte, cu ținuta dreaptă, cu figura rezervată, cu ochii sfredelitori, cu glasul crescut ca pentru vorba de la distanță mare, cu mișcările rare, potolite pentru a ținea mult la oboseală, cu suflet senin, întru așteptarea ca ceva firesc, nu numai a binelui ci mai ales a răului, cu legea cuvântului dat, ca legătură până dincolo de moarte, în delicata ascundere a bucuriei ori durerii prea mari, cu bunăvoință destinsă față de fețele luminate”.⁵ Vasile Netea spune într-o manieră nostalgică că „vrednicia țăranului semeț și dârz, frânt în roată, e însăși vrednicia unui neam, pentru care – scuturat de lichele și străinism – și abia de azi încolo se deschid orizonturile largi ale unui demn și falnic viitor”.⁶

Mergând de la Horea mai departe, Vasile Netea prezintă o vatră a istoriei românești, care sunt Munții Apuseni. Vasile Netea are o lucrare intitulată: „Munții Apuseni. Muzeu istoric și Pantheon al poporului român”, care e consacrată relevării semnificației patriotice a Munților Apuseni, a fecundelor tradiții eroice, ale lor amintirilor

²Ibidem, p.197.

³Ibidem, p.319.

⁴Vasile Netea, *Activitatea publicistică și literară a lui N. Iorga*, în „Studii”, Revista de istorie, 1971, nr.3, p.7-8.

⁵Idem, *Horea, crăișorul țăranilor*, Pagini comemorative, Târgu-Mureș, 1935, p.29.

⁶Ibidem, p.36.

istorice legate de potecile și stâncile Munților, existenței milenare al locuitorilor, modului lor de viață și civilizație, a literaturii lor, a războalelor și revoluțiilor dezlănțuite timp de veacuri împotriva unei îndoite opresiuni: sociale și naționale.

În cartea aceasta a lui Vasile Netea, e vorba deci nu numai de aspectul pitoresc al Munților Apuseni, ci, mai ales, de istoria lor, de oamenii care viețuiesc în sate, de moșii care, pentru a-și agonisii mămăliga, le-au săpat timp de veacuri băile de aur, aramă și argint, care le-au transformat în tulnice, doniți și ciubere, fagii și gorunii, paltinii și brazii, și care timp tot de atâtea veacuri cu înverșunare pentru libertatea lor, pentru libertatea țării lor, pentru libertatea tuturor românilor. Iată farmecul Munților Apuseni în imagini prezentate de Vasile Netea: *„fiecare colț de stâncă, fiecare peșteră, fiecare fâșnire de izvor, poiană, copac, așezare omenească, turlă de biserică, troiță, cimitir își are aici istoria, legenda și cântecul, eroii și martirii, farmecul și blestemul, toate contopindu-se într-o vastă simfonie care alcătuiește lumea unitară și fascinantă a Munților Apuseni, muzeul lor istoric de profunzimi și semnificații unice pe toată întinderea pământului românesc și în întreagă istoria sa”*.⁷

Vasile Netea prezintă apoi centrele mai importante ale Munților Apuseni, care au avut un rol hotărâtor în realizările istorice ale poporului român, „Abrudul, Zlatna, Bradul, Câmpeniul, Albacul, Vidra (unde a acționat Avram Iancu) Hălmagiu, Tebea. În viziunea lui Vasile Netea, Abrudul a fost astfel în mod permanent o vatră de simțire și de acțiune românească, o redută pe care vitregia vremii n-a reușit să o reducă la tăcere”.⁸ Vasile Netea vorbește și despre rolul jucat de moșii în cadrul războiului de independență din 1877 și la procesul Memorandumului din 1894. Vasile Netea este de părere că „prin lupta înverșunată a moșilor împotriva feudalismului, împotriva opresiunii sociale și naționale, prin sângele vărsat la Curechiu și Crișcior, la Abrud și la Mihăileni, la Brad, la Hălmagiu, la Zlatna, la Fântânele și-n atâtea alte locuri, le-a făcut să crească în toate inimile floarea speranței, în libertate, în unire – certitudinea, într-un stat al tuturor românilor cu drepturi egale pentru toți”.⁹ În această lucrare, Vasile Netea are câteva anexe în care prezintă: căpitaniile locale ai războalei de la 1784, prefectii, viceprefectii, tribunii, centurionii și decurionii revoluționari de la 1848-1849, delegații Apusenilor la Alba Iulia la 1 decembrie 1918.

În cartea aceasta, Vasile Netea arată rolul important pe care l-au jucat moșii din Munții Apuseni în istoria locurilor lor dar și în istoria întregului popor român.

Vasile Netea alcătuiește o monografie consacrată lui C. A. Rosetti, unul dintre jurnaliștii și oamenii politici români cei mai reputați ai secolului al XIX-lea. Vasile Netea îl prezintă pe Rosetti ca poet în preajma și în timpul revoluției de la 1848, și, de asemenea, ca luptător pentru Unirea Principatelor. Vasile Netea prezintă activitatea publicistică a lui Rosetti, născut la București în 1816. Rosetti își face debutul în 1836 cu romanul celebru: „A cui e vina?”. În 1843, el publică culegerea de poezii *Ceasuri de mulțumire* în care figurau traduceri din Lamartine, Beranger și Victor Hugo. Vasile Netea spune că spiritul său romantic, delicat, și tendințele sale spre satira socială l-au făcut să fie considerat alături de Grigore Alexandrescu și Cezar Bolliac drept unul dintre tinerele speranțe ale literaturii române. Unele din poeziile sale vor fi traduse în franceză, germană și rusă. El va fi, alături de alții, unul din fondatorii societății secrete „Frăția”, care va avea un rol esențial în fondarea „societății de studenți români”.

⁷Vasile Netea, *Munții Apuseni. Muzeu istoric și Pantheon al poporului român*, Editura Sport-Turism, București, 1977, p.17.

⁸*Ibidem*, p.60.

⁹*Ibidem*, p.200.

Vasile Netea spune că, la începutul anului 1848, atunci când Revoluția de la 1848 a izbucnit în Franța, C. A. Rosetti a elaborat cu Ion Ghica un plan de organizare al revoluției române. Netea dă și alte titluri de reviste fondate de Rosetti: „*Pruncul român*”, „*Republica română*”, „*Românul*”, acestea având scopul de a susține mișcările revoluționare ale românilor. Vasile Netea îl înfățișează pe Rosetti și în timpul domniei lui Cuza „*Revoluționar acerb – spune Vasile Netea – C. A. Rosetti a fost un tot atât de aprig luptător unionist.*”¹⁰ Într-adevăr, Rosetti a militat în timpul regimului lui Cuza pentru Unirea Principatelor. Sub regimul lui Cuza, C. A. Rosetti a fost deputat, director al Teatrului Național din București.

De asemenea, C.A. Rosetti militează și pentru independența națională. „*Concomitent cu Unirea Principatelor, el urmărise problema independenței încă de la 1848, iar în anii exilului, atât în notele cât și în scrisorile și articolele sale, s-a referit adeseori la ea.*”¹¹ Vasile Netea îl prezintă pe Rosetti și cadrul luptei pentru „Plevna eternă”.

Vasile Netea acordă o importanță deosebită activității publicistice a lui C.A. Rosetti, spunând că acesta „*a contribuit considerabil la formarea unui film publicistic, a unei tehnici redacționale, a transformat ziaristica într-o disciplină intelectuală.*”¹² Vasile Netea îl prezintă apoi în fața posteriorității, arătând aprecierile și laudele de care s-a bucurat această personalitate.

Vasile Netea evidențiază și personalitatea istoricului și revoluționarului August Treboniu Laurean. Treboniu Laurean este născut în Fofeldea lângă Sibiu. Vasile Netea îi analizează activitatea sa din București, Laurean activând la Colegiul „Sfântul Sava”, ca profesor de filozofie, apoi ca revizor școlar. A activat la „Magazinul istoric pentru Dacia”, a participat la Revoluția de la 1848, a făcut drumuri la Viena, însuși Vasile Netea reținând însemnările pe care Treboniu le face de aici din Viena. Laurean este inspector general al școlilor din Moldova, după care activează din nou în București, unde este profesor și decan la Facultatea de Litere și Filozofie, este autor de manuale. Vasile Netea elogiază și contribuția lui August Treboniu la înființarea „Societății Academice Române”. Apoi, ca și în cazul altor personalități, și în privința lui Laurean, Vasile Netea analizează modul cum este privit acesta în posteritate, elogiile care i s-au adus după ce el nu a mai fost în viață.

Cărturarul Vasile Netea elogiază și activitatea celui mai mare umanist român și a primului nostru orientalist: principele Moldovei, Dimitrie Cantemir. Spune Vasile Netea că opera sa, pe cât de vastă și de felurită, a fost tot atât de patriotică, el fiind autorul acelei minunate „*Descrieri a Moldovei*”. Vasile Netea vorbește despre toate lucrările acestui cărturar, a cărei formație a fost multiplă. Cantemir afirmă, după cum spune Vasile Netea, asemenea cronicarilor precedenți, dar și cu o insistență mai accentuată și cu o argumentație mai largă, colonizarea romană în Dacia, legată de numele lui Traian, iar ca întindere, teritoriul Moldovei al Țării Românești și al Transilvaniei, care l-a început, sub chipul Daciei Romane, au format o singură unitate politică.¹³

Vasile Netea vorbește despre faptul că „*originea, vechimea și continuitatea neîntreruptă a poporului român pe meleagurile daco-romane, care aveau să-și găsească apoi susținători atât de aprigi în istoricii viitori, erau în concepția lui Cantemir*

¹⁰Vasile Netea, C.A. Rosetti, Editura științifică, București, 1970, p.226.

¹¹Ibidem, p.308.

¹²Ibidem, p.331.

¹³Vasile Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, Editura Albatros, București, 1980, p.51.

elemente de nezdruncinat, ele trebuind să constituie pentru români cel mai puternic îndemn pentru a reface prin vrednicia și lupta lor, vechea Dacie".¹⁴

Spiritul de tratare al lui Dimitrie Cantemir, - spune Vasile Netea - „a fost un spirit preponderent științific, viu, polemic, cuprinzând cu aceeași pasiune atât începuturile lumii românești, geneza etnică a poporului român și spațiul său de formație cât și contemporaneitatea sa”.¹⁵ Un spirit totodată chinuit și obsedat de aflarea adevărului, de cunoașterea realității și de înlăturarea falselor poziții și imposturi. Sufletul, scria Cantemir, odihnă nu poate avea până nu găsește adevărul. Care îl cearcă oricât de departe și oricât de trudă i-ar fi l-ar afla. Și ce adevăr ar fi putut să-l preocupe mai mult și să-l frământa mai adânc, decât adevărul asupra originii, ființei neamului său, a spațiului său de formare și de dezvoltare, a raporturilor sale cu lumea înconjurătoare, asupra substanței sale psihice și sociale.

Analizând pe ansamblu scrisul său, Vasile Netea spune că „Opera istoriografică românească a lui Dimitrie Cantemir oferă imaginea impunătoare a unei opere profund informate, care a revalorificat în cel mai înalt grad atât sursele anterioare române și străine, cât și pe cele contemporane, opera unui profund mesaj patriotic, destinată nu numai vremii sale ci și posterității, ca fiind punctul de plecare al istoriografiei române moderne”.¹⁶

Prin scrierile sale destinate poporului român, Cantemir s-a impus, nu numai ca istoric, geograf, etnograf și literat, ci, totodată, și ca un gânditor politic, un vizionar a ceea ce avea să devină Dacia lui Traian – sub numele de „România” – în secolele următoare. Vasile Netea îl numește pe Dimitrie Cantemir precursor al „Școlii Ardelene”. Vasile Netea vorbește cu un deosebit respect și admirație la adresa „Școlii Ardelene”, a rolului important pe care l-a jucat în societatea românească, a marilor reprezentanți ai acesteia. Școala Ardeleană a fost, în realitate, – spune Vasile Netea – ținând seama de conținutul ei istoric, însăși școala românească, istorică și lingvistică a timpului, la baza orientării ei cu privire la originea limbii și a poporului român, aflându-se cronicarii menționați în paginile sale, dintre care se remarcă Dimitrie Cantemir. „Noua școală avea să așeze pe o treaptă superioară problemele cu privire la limbă, prin ea elaborându-se primele gramatici științifice și dicționare românești, ca și preocupările de ordin politic, demonstrațiile cu privire la originea și vechimea poporului român și a superiorității sale demografice față de națiunile conlocuitoare, preocupări care, prin elaborarea „Suplexului” din 1791, s-au transformat în categorice revendicări de ordin și social politic”.¹⁷

La originea manifestărilor ei se află, după părerea lui Vasile Netea, acțiunea politică a episcopului Blajului, Inochentie Micu – ctitor cunoscut al Hronicului lui Cantemir – „care a înaintat primele memorii Dietei Ardealului și Curții din Viena pentru recunoașterea drepturilor politice și sociale ale poporului român din Transilvania, considerat numai ca plebe <<tolerată>>, și totodată, scrierilor cu privire la limbă și istorie ale primilor elevi români ai universităților din Viena și îndeosebi de la Roma, discipol în același timp ai mișcării iluministe europene”.¹⁸

Vasile Netea vorbește cu un deosebit elogiu despre corifeii, ai Școlii Ardelene: Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ioan Budai-Deleanu, precum și de alții,

¹⁴Ibidem, p.52.

¹⁵Ibidem, p.53.

¹⁶Ibidem, p.54.

¹⁷Ibidem, p.80.

¹⁸Ibidem, p.81.

mai puțin reliefați. Largul lor orizont cultural, ca și cercetarea arhivelor de la Roma și Viena, au dat scrierilor lor nu numai o impresionantă erudiție modernă, dar și o soliditate documentară care le-a conferit o prestigioasă autoritate. Prin Școala Ardeleană, s-au cristalizat astfel – după cum spune Vasile Netea – în limitele cunoștințelor sale istorice și ale ideologiei sale, „atât chestiunile referitoare la originea, limba și continuitatea poporului român pe teritoriul Daciei, cât și obiectivele politice democratice care aveau să constituie principalele preocupări ale generațiilor următoare”.¹⁹

De la o fermă atitudine, cu privire la trecut, s-a ajuns la o tot atât de fermă atitudine referitoare la viitor, ambele având la bază aceeași sursă de energie și forță de creație: originea latină, dreptul bazat pe vechimea și continuitatea poporului român asupra pământului moștenit, geniul creator al neamului.

Despre episcopul Ioan Inochentie Micu, Vasile Netea scrie extrem de elogios, spunând că „el e un cititor atât de răzbătător și tot atât de vrednic întocmai ca și bătrânii cititori ai țărilor noastre dintâi.”²⁰

Între preocupările lui Vasile Netea se numără și evocarea personalității lui Iosif Vulcan. „O perfectă și statornică unanimitate de aprecieri domnește astfel în jurul amintirii celui care a fost poetul, romancierul, nuvelistul, autorul dramatic și, mai presus de toate, conducătorul de revistă și animatorul cultural, Iosif Vulcan”.²¹ „Ideii naționale, Vulcan i-a adus însă întotdeauna și ideea de progres cultural și social și de progres democratic, urmărind desfășurarea acestuia în toate direcțiile și cu deosebire în direcția luminării poporului.”²²

Vasile Netea consemnează un fapt foarte important, anume acela de „a sublinia una din cele mai viguroase însușiri ale lui Iosif Vulcan: perseverența”²³.

Vasile Netea vorbește și despre o personalitate de primă mărime, care a fost „craiul munților”, Avram Iancu. Personalitate dominantă a istoriei Transilvaniei din secolul al XIX-lea și totodată una din personalitățile cele mai proeminente ale istoriei veacurilor – Avram Iancu reprezintă de la 1848 încoace o continuă și stăruitoare preocupare atât a istoriografiei cât și a literaturii române.

Vasile Netea este de părere că „maximul interes patriotic și profunda compasiune umană arătată de istoricii români marelui erou sunt justificate în mod concludent nu numai de capitala sa contribuție la Revoluția din 1848, mai puternică pe planul acțiunilor militare decât a oricărui dintre contemporanii săi, ci și prin dimensiunile etice ale spiritului său, prin anii de zbucium prin tragedia care l-a înfășurat încă din viață în aureola de bronz a legendei.”²⁴

Vasile Netea aduce cuvinte frumoase la adresa lui Avram Iancu, acesta fiind „impunător de la întâia vedere, prin statura falnică, prin ochii cu scăpărări de fulger, prin glasul cu rezonanțe de bucium, prin imensa energie ce se degaja din întreaga sa ființă, Avram Iancu și-a captivat și dominat contemporanii prin elocvențele sale însușiri psihice, sporite de inițiativă, eroism, consecvență, abnegație, intransigență, demnitate, contopire desăvârșită cu aspirațiile poporului, el fiind simbolul unor virtuți naționale

¹⁹Ibidem, p.113.

²⁰Vasile Netea, *Figuri ardeleni*, București, 1943, p.34.

²¹Idem, *Pe urmele lui Iosif Vulcan*, București, 1947, p.6.

²²Ibidem, p.28.

²³Ibidem, p.38.

²⁴Vasile Netea, *Pe drumul unității naționale*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p.140.

oțelite în decurs de veacuri.”²⁵ Iată o sumă de calități pe care Vasile Netea le atașează personalității marelui Avram Iancu. Vasile Netea spune că mulți istorici s-au ocupat în scrisul lor de Avram Iancu. Cărturarul din Deda, este de părere că apariția lui Avram Iancu în istoriografia și literatura română s-a produs concomitent cu participarea la evenimentele Revoluției din 1848 și, îndeosebi, din momentul în care din propria sa inițiativă și-a asumat organizarea militară a moșilor și conducerea tuturor unităților acestora.

Vasile Netea elogiază, de asemenea, o figură de primă mărime, în cadrul luptelor Revoluției de la 1848, Nicolae Bălcescu. Îl prezintă pe Bălcescu în contextul relațiilor pe care acesta le-a avut cu cărturarii și luptătorii români din Transilvania. „*Strâns legat prin toate fibrele simțirii, inteligenței și energiei sale de Revoluția din Țara Românească – spunea Vasile Netea – pe care a servit-o până la capăt cu un sublim devotament, N. Bălcescu a fost puternic captivat și de desfășurarea și țelurile revoluției din Transilvania în care, așa după cum avea să mărturisească în anii dureroși ai exilului, a văzut una din cele mai eroice manifestații ale poporului român.*”²⁶ Vasile Netea vorbește și despre spiritul sublim și atât de nostalgic al lui Nicolae Bălcescu ca și Eminescu sau Iorga „*s-a entuziasmat de Domeniul și istoria Transilvaniei încă din adolescență, a urmărit cu pasiune scrierile cărturarilor ei, a căutat legătura cu dânsii, și-a purtat pașii prin marile burguri transilvane – Brașovul, Sibiu, Clujul – și-a oglindit privirile visătoare în apele Mureșului și ale Arieșului, a urcat piscurile Munților Apuseni, a poposit în căsuțele românești de la Hațeg, Abrud și Câmpeni, a ascultat doinele și cântecele de luptă ale moșilor, s-a ospătat cu ei, cu bradul și cu tribunii lor, în pajiștile pădurilor seculare, s-a identificat cu setea lor de libertate, s-a închinat împreună cu ei la icoana de aur a României unite*”.²⁷

Vasile Netea face chiar o retrospectivă a activității marelui revoluționar Nicolae Bălcescu, punctând momentele esențiale ale acestuia, relațiile pe care le-a avut cu alte persoane, studiile pe care le-a făcut. Toate realizările lui Bălcescu l-au făcut pe Vasile Netea să exprime faptul că, în cununa împletită de poporul român gloriei lui Nicolae Bălcescu, vor străluci întotdeauna și florile recunoștinței Transilvaniei, culese de pe culmea cea mai înaltă a Munților Carpați.²⁸

Vasile Netea își aduce contribuția și la cunoașterea vieții și activității lui Visarion Roman, publicând corespondența acestuia, din care reies anumite lucruri referitoare la personalitatea lui Visarion Roman, corespondență purtată cu George Barițiu și Iosif Hodoș. Vasile Netea consideră că, corespondența publicată „*dezvăluie apoi unele capitole necunoscute ale lui Visarion Roman în special bogata și interesanta sa activitate în calitate de redactor pentru Transilvania a ziarului *Românul din București* în anii 1868.1870, corespondența și articolele sale fiind semnate cu inițiala X.*”²⁹ „*Scrisorile cu caracter politic – scria Vasile Netea – mai ales cele din 1869, ni-l înfățișează pe Visarion ca un militant politic de mâna întâi.*”³⁰

Vasile Netea prezintă imaginea lui Simion Bărnuțiu ca luptător pentru drepturile poporului român: „*în limitele gândirii sale idealiste și naționaliste și în limitele*

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem, p.83.

²⁷ Ibidem, p.84.

²⁸ Ibidem, p.126.

²⁹ Vasile Netea, *Noi contribuții la cunoașterea vieții și activității lui Visarion*, Sibiu, Editura Revistei Economice, 1942, p.XVII.

³⁰ Ibidem, p.XVIII.

concepției sale istorice latiniste, Simion Bărnuțiu a fost unul din principalii exponenți și militanți politici români ai secolului al XIX-lea, un apărător al limbii, culturii și drepturilor sociale și naționale ale poporului român, un luptător pentru naționalitate, democrație și progres, un vizionar lucid.”³¹

Caracterul, consecvența și abnegația lui Bărnuțiu, apreciază Vasile Netea, i-au conferit de timpuriu un prestigiu impresionant și durabil. Locul lui Bărnuțiu în istoria secolului al XIX-lea, prin patriotismul și ideile sale progresiste, prin dragostea sa față de popor, prin acțiunile sale revoluționare și prin consecvența sa, este alături de N. Bălcescu și M. Kogălniceanu.

Șirul personalităților evocate de Vasile Netea este foarte lung și cuprinde multe nume importante: profesorul Ion Lupaș, Ion Pop Reteganul, Gh. Bogdan – Duică, Gh. Lazăr, O. Goga, Aurel Vlaicu, Ioan Slavici, George Coșbuc, Titu Maiorescu, Ștefan Iosif, Virgil Onițiu, Badea Cârțan, Octavian C. Tăslăuanu, Teodor V. Păcățian, Protopopul Aurel Munteanu, Dionisie Pop Marțian, Constantin Romanu-Vivu, Lucreția Suci, Nicolae Petra-Petrescu, Mihai Lupescu, Ioan Oros alias Rusu – un memorialist pașoptist, Nicolae Titulescu, A. D. Xenopol, Take Ionescu, Ilarie Chendi, Alexandru Vlahuță, accentuând legăturile sale cu Transilvania, iar lista personalităților evocate de Vasile Netea poate continua.

Printre cei evidențiați de Vasile Netea se numără și ierarhii cărturari ai Bisericii Ortodoxe, care, de-a lungul timpului, au jucat un rol deosebit de important în acțiunea de culturalizare a poporului român, dar fiind alături de popor și în momentele grele ale istoriei. Vasile Netea vorbește cu admirație despre diaconul Coresi, care a desfășurat o activitate tipografică deosebită, despre Filip Moldoveanu, despre mitropolitul Varlaam, cu lucrările sale capitale, mitropolitul Antim Ivireanul, mitropolitul Dosoftei, acestea fiind doar câteva exemple din șirul lung de ierarhi sau călugări cărturari despre care Vasile Netea scrie cu un respect deosebit.

Iată, așadar, o cunună de mari personalități ale vieții culturale, istorice și sociale, pe care Vasile Netea le elogiază în mod deosebit. Vasile Netea surprinde rolul important pe care aceste personalități l-au jucat în angrenajul vieții românești pe toate planurile și observăm că aceste persoane sunt de primă mărime care au avut un rol hotărâtor la scrierea istoriei noastre, Vasile Netea acordând fiecăruia meritul care i se cuvine, scriind cuvinte extrem de frumoase la adresa tuturor, pe unii chiar cunoscându-i, fiind contemporani.

BIBLIOGRAFIE

Bengean Florin, *Vasile Netea – Cărturarul din Deda Mureșului*, Editura Lira, Târgu Mureș, 2004, ediția a II-a.

Idem, *Oameni pentru ideal*, Editura Ardealul, Târgu Mureș, 2012.

Idem, *Vasile Netea Spirit și Credință*, Editura Ardealul, Târgu Mureș, 2013.

Netea Vasile, *Horea, crăișorul țăranilor*, Pagini comemorative, Târgu-Mureș, 1935.

Idem, *Noi contribuții la cunoașterea vieții și activității lui Visarion*, Sibiu, Editura Revistei Economice, 1942.

Idem, *Figuri ardelene*, București, 1943.

Idem, *Pe urmele lui Iosif Vulcan*, București, 1947.

Idem, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, Editura științifică, București, 1966.

Idem, C.A. Rosetti, Editura științifică, București, 1970.

³¹Vasile Netea, *Pe drumul unității naționale*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p.82.

- Idem, *Activitatea publicistică și literară a lui N.Iorga*, în „Studii”, Revista de istorie, 1971, nr.3.
- Idem, *Pe drumul unității naționale*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1975.
- Idem, *Munții Apuseni. Muzeu istoric și Pantheon al poporului român*, Editura Sport-Turism, București, 1977.
- Idem, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, Editura Albatros, București, 1980.

Preocupări de dotare a forului public în orașele transilvane între cele Două Războaie Mondiale (III)*

Virgiliu Z. TEODORESCU

„Unitatea României, nu este opera nici a unui om, nici a unei provincii, nici a unei generații. Ea este rezultatul luptelor susținute timp de veacuri de cei mai buni fii ai poporului românesc. Unitatea noastră națională a fost cimentată nu numai de sângele soldaților noștri dar și de suferințele intelectualilor și scriitorilor cari începând din veacul al XV-lea au îndurat pentru ideile lor temnița și deportațiunea. Ei sunt promotorii mișcării și luptelor cari au reușit să ajungă în fine la această împlinire de mult visată.”
Ioan Lupaș

Concerns of equipping the public forum in Transylvanian cities between the two World Wars (III)

Abstract

We shall continue the inquire in what was in the attention of the aedils during the interwar period of the XXth century as a response to communities' residents proposals to bring to the public forum significant symbols. Some were needed in order to achieve compensatory highlight, both from the state's point of view, as well as the aspirations of those who, through their efforts, sacrifices of previous generations, had contributed to the fulfillment of the Great Unification. At the same time, out of the many desiderata, albeit good intended and necessary to the communities concerned, priorities had to be established, giving way to more urgent ones frequently, following that, in a later stage, however, those to be addressed as well. We will also randomly note out of Transylvania's localities, the city Sibiu, where the actions undertaken have materialised by bringing in the public forum such relevant symbols (Traducere: Luiza Dumitrescu).

Key words: Great Unification, the public forum, Ioan Iordănescu

Continuăm incursiunea în ceea ce a fost în atenția edililor în perioada interbelică a secolului XX ca răspuns la propunerile locuitorilor comunităților respective de a aduce în forul public simboluri semnificative. Unele erau necesare pentru a realiza compensatoriu evidențierea, atât din punct de vedere statal, cât și al aspirațiilor celor care, prin eforturile, sacrificiile multor generații anterioare, contribuiseră la realizarea Marii Uniri.*

* Primele două părți ale acestui studiu au fost publicate în „*Marisia*”, nr. XXX-XXXI, 2011, p.257-270, respectiv „*Marisia*”, nr. XXXII-XXXIII, p.235-263.

* Pentru iconografia acestui studiu vezi Anexa IV.

Totodată din multe deziderate, deși bine intenționate și necesare pentru comunitățile respective, au trebuit să fie stabilite prioritățile, cedând adeseori întâietatea altora mai stringente, urmând ca într-o etapă ulterioară să fie totuși abordate. Aleatoriu vom consemna și acum dintre localitățile plaiurilor Transilvaniei orașul Sibiu, unde cele întreprinse s-au materializat prin aducerea în forul public a unor asemenea simboluri relevante.

La Sibiu, la 1 iulie 1926, a fost dezvelit¹ un impresionant monument definit adeseori ca al *Infanteriei*, el având menirea de a cinsti Eroii Școlii Militare. Realizarea a fost încredințată sculptorului Ioan Iordănescu², care, pentru proiectarea pedestalului și realizarea ambientalului amplasamentului³ a colaborat cu arhitectul Nicolae Georgescu⁴.

Are o compoziție sculpturală de amploare cu două personaje⁵ monumentale: o femeie, simbolizând Patria, redată privind cu încredere înainte, cu mâna stângă ridicată în semn de omagiu adus Eroilor; al doilea personaj este un ofițer care se află căzut la picioarele femeii lovit de glonte inamice.

Pe fața pedestalului este atașat un basorelief redând o acțiune a armatei române de respingere a unei ofensive a inamicului. Pe margine sunt reunite o suită de trofee. Toate elementele sculpturale au fost turnate în bronz. După câțiva ani s-a manifestat interesul pentru realizarea unui reprezentativ *monument al Unirii*,

¹ Paul Abrudan, *Pentru un monument lui Avram Iancu*, Sibiu, 1972, 219 p.

² A.N.-D.A.I.C., fond S.A.F., dosar pensii 11, *Ioan Iordănescu, Memoriu de activitate*, f. 25v., atribuind anului 1929 (?) dezvelirea la Sibiu a monumentului. Există și situații când atribuirea lucrării este eronat consemnată, modificând chiar prenumele sculptorului considerat a fi autorul (vezi în acest sens: Florian Tucă col., dr., Mircea Cociu, *Monumente ale anilor de luptă și jertfă*, Editura Militară, București, 1983 (Abreviat: F.T., M.C.: la p. 341-342 atribuie eronat Monumentul Eroilor 1916, bronz, dezvelit la 1 iulie 1926, sculptorului Ion Pavelescu Dîmo (!?); V.Z.T. (Virgiliu Z. Teodorescu): Sculptorul Dimitrie Pavelescu-Dîmo a participat ulterior dezvelirii monumentului din 1926 cu o machetă la concursul de la Sibiu pentru Monumentul Unirii, respectiv la 28 octombrie 1928; V.Z.T.: Pentru Școala de ofițeri din Sibiu, Ioan Iordănescu a modelat cu promptitudine un amplu monument dedicat cinstirii Eroilor ofițeri care au contribuit la realizarea unității neamului românesc; el a integrat o serie de trofee care completează suita pieselor turnate în bronz. Monumentul, prin proporții și amplasament, are o fericită alură, impunând reținerea atenției trecătorului pentru a-i transmite mesajul (vezi Virgiliu Z. Teodorescu, *Contribuții la cunoașterea activității sculptorului Ioan Iordănescu*, în: „Muzeul Național”, vol. XII, București, 2000, p. 317-356).

³ Florian Tucă, *În memoriam*, Editura Militară, București 1971, p. 397.

⁴ Nicolae GEORGESCU (), studii de arhitectură absolvite în anul 1919; experiența dobândită din colaborarea cu arhitectul George Cristinel la proiectarea palatului Primăriei sectorului IV Verde din București i-a permis să-și asume și proiectarea ansamblului cuprinzând spații comerciale, teatru și birouri pentru Primăria sectorului I Galben definit în timp ca Piața Amzei; pe parcursul a două decenii, arhitectul a fost adeseori alături de sculptori, participând la diverse concursuri pentru adjudecarea de viitoare monumente; amintim în acest sens colaborările cu sculptorii Ioan Iordănescu, Ion Jalea; lipsa de informații a generat în ultimul timp atribuiri eronate, fiind confundat cu sculptorul Spiridon Georgescu (vezi și: lt. col. dr. Gheorghe Bichiceanu, *Îndreptări necesare*, în „Observatorul militar”, București, anul X, nr. 38 (457), 23-29 septembrie 1998, p. 8; „Universul”, București, anul 55, nr. 7, 8 ianuarie 1938, p. 4 (sfîrșirea Palatului Primăriei sectorului I Galben din Piața Amzei, la 6 ianuarie 1938 realizat după planurile arhitectului Nicu Georgescu).

⁵ Modul de prezentare, de interpretare a compoziției diferă de la autor la autor (vezi în acest sens: Alexandru Avram, Vasile Crișan, *Sibiu, ghid de oraș*, Editura Sport Turism, București, 1983, [abreviat: A.A., V.C.]: pe Bd. Victoriei, în fața Școlii de ofițeri de artilerie „Ion Vodă”, I. Iordănescu a realizat grupul statuar, reprezentând o zeiță decorând un ofițer rănit. Pe un basorelief este redat iureșul unui atac al armatei române. Pe margine trofee (p.108).

procedându-se la amenajarea urbanistică a Pieții Unirii unde era preconizată amplasarea acestui simbol.

Cele întreprinse au condus la lansarea concursului pentru desemnarea realizatorului monumentului. Acum, printre cei care au concurat⁶ s-a aflat și sculptorul Dimitrie Pavelescu-Dimo⁷.

Condițiile materiale cu care s-a confruntat economia Românească după 1927 au blocat, au întârziat sau chiar înlăturat unele bune intenții. Ne referim la anii când, inițiativa U.R.S.S. de a înlătura țerte țări din relațiile economice internaționale prin practicarea prețurilor de dumping⁸ pentru a obține valuta necesară cu care să importe din occident și predilect din S.U.A. tehnologie, care să-i permită o rapidă industrializare ce viza prioritatea înarmării pentru a-și asigura supremația mondială, a condus la înlăturarea exportului României cu produse tradiționale, inclusiv din Turcia⁹. Au urmat apoi durii ani ai crizei mondiale resimțiți pe plaiurile românești în toate domeniile de activitate. Spre finalul acestor ani au fost reactivate unele intenții care, din alte și alte motive, n-au avut finalitate. Așa a fost și soarta monumentului

⁶ Sculptorul Dimitrie Pavelescu-Dimo a participat cu o machetă la concursul de la Sibiu pentru *Monumentul Unirii*, 28 octombrie 1928.

⁷ *Dimitrie C. PAVELESCU-Dimo*, alintat Tache (19 iunie 1870, Calafat, jud. Dolj – 1 decembrie 1944, București). Părinți: tatăl Costache Dimu, mama Damanda. A studiat în București, în anii ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, fiind ultimul elev al sculptorului Ion Georgescu la Școala de Belle Arte. Rezultatele bune dobândite în pregătirea de viitor sculptor i-au facilitat trimiterea la specializare în Italia, la Florența, predilect ca sculptor monumentalist. Primele decenii ale secolului XX l-au găsit în rândurile celor mai activi realizatori, participant la concursuri, adjudecând și finalizând lucrări care au onorat forul public, expozant la manifestările timpului. A manifestat preocupări pentru preconizatele monumente Mihai Viteazul la Călugăreni, Mihail Kogălniceanu la Iași ș.a. O lucrare de amploare a realizat-o pentru Craiova, pentru a cinsti actul Independenței României. Din păcate, monumentul a fost înlăturat din forul public după anul 1947. O soartă asemănătoare au avut și lucrări care evocau o serie de personalități ale vieții politice și artistice. Azi monumente precum cele de la Calafat, Brăila, Pitești, Târgoviște sunt o evidentă prezență a artistului. Lor li se alătură demonstrativ relevând modul de abordare a temei tratate, lucrări în prezent ignorate. Lor li se alătură și o serie de monumente funerare prezente în diverse localități (Caracal, Calafat, Pitești, Brăila, Slatina, Focșani, București, Rucăr) și mai ales cele găzduite în muzeele din România și străinătate. O lucrare monografică se impune a fi realizată ca act de respect pentru acest înaintaș făuritor de valori ale Patrimoniului Cultural Național; pentru alte informații, vezi și „*Revista Muzeelor și Monumentelor*”, București, nr. 3, 1986, p. 78 ; Anton Oprescu, *Sculptorul D. Pavelescu-Dimo*, în „*Arhivele Olteniei*”, Craiova, anul VIII, nr. 45-46, septembrie-decembrie 1929, p. 497-505; Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea – material românesc – oameni și înfăptuiri*, Editura Cugetarea – Georgescu Delafras, București, 1940, p. 644; A.N.-D.A.I.C., fond S.A.F., dosar 6 pensie *D. Pavelescu Dimo: Memoriu de activitate*; Dr. Paul Rezeanu, *Sculptorul Pavelescu Dimo*, în „*Revista Muzeelor și Monumentelor*”, București, nr. 3, 1976; Idem, *Sculptorul D. Pavelescu-Dimo (1870-1944)*, în: „*Studia Universitatis Babes-Bolyai – Historia*”, Cluj Napoca, nr. 3, 1997, p. 99-116.

⁸ *Dumping* este termenul ce definește vânzarea neloyală a unor produse sub prețul de producție, de multe ori cu scopul de a elimina alți concurenți de pe piață. Adeseori asemenea acțiuni bine mascate reușesc să provoace crizele economice cu repercusiuni catastrofale în destinul unor comunități, inclusiv al statelor.

⁹ Dr. Nicolae MĂNESCU, *Turcia de astăzi*, Editura „Cartea Românească”, București, 1939, lucrare integrată în colecția: *Biblioteca monetară, economică și financiară*, tipărită cu cheltuiala Băncii Naționale a României – seria a III-a *Geografia economică*. În introducere, autorul precizează că timp de 15 ani a reprezentat interesele comerciale ale României în Turcia, prilej de cunoaștere a unor semnificative situații care au facilitat sau diminuat exportul României în respectiva țară. Nicolae MĂNESCU (), studii și doctorat în economie, consilier economic al României în Turcia și Grecia, în perioada interbelică, publicist.

Unirii din Sibiu. Documentația transmisă de Primăria municipiului Sibiu a fost în atenția¹⁰ *Consiliului Tehnic Superior*¹¹ din cadrul Ministerului Lucrărilor Publice.

Pentru a sugera evoluția respectivului spațiu menit a deveni Piața Unirii, am recurs la preluarea imaginilor din prezentarea de pe internet publicată de Răzvan C. Pop, în suita "LICENȚIAT ÎN SIBIU", tratând tema: „Cazarma 90.”

Academia Română¹² a acționat în al treilea deceniu al secolului XX să onoreze la Sibiu personalitatea omului de știință Alexandru Papiu Ilarian¹³. Tumultul complexelor probleme pe care anii vieții le-a creat, solicitându-i reacții

¹⁰ A.N.-D.A.I.C., fond M.L.P., *Consiliul Tehnic Superior*, inv. 1354, dosar 724/1932: amenajarea Pieței Unirii din municipiul Sibiu în vederea amplasării Monumentului Unirii, jurnal 99.

¹¹ *Consiliul Tehnic Superior* a fost înființat în 1901, prin reorganizarea fostului „Departament al lucrărilor publice” care funcționa din 1883 în cadrul Ministerului Agriculturii și Domeniilor. Consiliul Tehnic Superior avea ca misiune să completeze și să îmbunătățească proiectele lucrărilor publice, în perioada 1901-1916, fiind îmbunătățite câteva mii de asemenea proiecte. Inginerul Elie Radu a fost membru al acestui Consiliu, iar în perioada 1919 – 1930 a fost președintele Consiliului. În decursul anilor perioadei interbelice, contribuțiile Consiliului au fost benefice pentru numeroasele proiecte înaintate spre avizare ca urmare a experienței și viziunii de ansamblu pe care au acumulat-o în ani membrii desemnați din rândurile celor mai valoroși specialiști receptivi la tot ceea ce era în atenția creatorilor din domeniile respective. Arhiva creată de acest C.T.S., integrată în patrimoniul Arhivelor Naționale, este un important izvor de cunoaștere a intențiilor, realizărilor edilitare.

¹² Academia Română își are obârșia îndepărtată prin ceea ce a fost Societatea Literară înființată la 1827 prin preocuparea lui Ion Heliade Rădulescu și a celor care i s-au alăturat. Au trecut decenii și, la 1 aprilie 1866, au fost repute bazele Societății Literare Române care, la scurt timp, evolutiv, s-a transformat în Societatea Academică Română, având, de la 1 august 1867, o activitate efectivă, desfășurată pe trei secțiuni (literar-filologică, istorico-arheologică, științele naturii), fiecare având câte 12 membri titulari și 20 membrii corespondenți și un număr nelimitat de membri de onoare români și străini. Ca prime obiective asumate au fost: elaborarea dicționarului limbii române; editarea vechilor texte referitoare la români; elaborarea de lucrări bibliografice și de etnografie. În luna martie 1879 a fost declarată prin lege instituție națională denumită Academia Română.

¹³ Alexandru PAPIU Ilarian (21 septembrie/9 octombrie 1828, Bezded, comuna Gârbău, azi jud. Sălaj – 23 octombrie 1877, Sibiu). Studii la Budiu de Câmpie, Târgu Mureș, Blaj, Cluj, superioare în domeniul juridic la Viena și Padova. S-a integrat în activitatea revoluționară, fiind unul dintre participanții radicali în revoluția de la 1848, având contribuții majore în desfășurarea adunărilor românilor de la Blaj. Ulterior, de la 1850 până în 1855, la Padova, a studiat dreptul, dobândind doctoratul. A avut o bogată activitate ca jurist, istoric cu preocupări predilecte pentru istoria românilor din Transilvania. Editor de documente în colecția *Tesaur de documente istorice pentru România*. A fost chemat la lași de domnul Grigore Ghica, realizând o prestigioasă carieră universitară, împletită cu cea de jurisconsult al Moldovei, iar după Unire, în procuratură la Curtea de Casație. Om politic, colaborator apropiat al lui Alexandru Ioan I. Cuza, ministru, sprijinitor permanent al aspirațiilor românilor din teritoriile încorporate la alte state, a fost unul din fondatorii și diriguitorii societății „Transilvania” de la București în 1868. Publicist. Membru fondator al Academiei Române ales titular la 16/28 septembrie 1868 la 14 septembrie 1869 rostindu-și discursul de recepție cu tema: *Viața, operele și ideile lui Gheorghe Șincai din Șinca* (vezi și: Dim. R. Rosetti, *Dicționarul Contimporanilor 1800-1898*, ed. I-a, Editura lito-tipografiei „Populara”, București, 1897; Vasile Curticăpeanu, în *Enciclopedia Istoriografiei Românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, [abreviat: E.I.R.]; Dorina N. Rusu, *Istoria Academiei Române – repere cronologice*, Editura Academiei Române, București, 1992; Dr. Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române, 1866-2003, Dicționar*, Editura Enciclopedică / Editura Academiei Române, București, 2003; Dr. Florian Tucă, Constantin Ucrain, *Locuri și monumente pașoptiste*, Editura Sport Turism, București, 1978, p. 141-144; Florian Tucă col., dr., Mircea Cociu, *Monumente ale anilor de luptă și jertfă*, Editura Militară, București, 1983 (abreviat: F.T., M.C); Virgiliu Z. Teodorescu, *Informații referitoare la activitatea sculptorului Ioan Schmidt – Faur*, în „Revista Muzeelor și Monumentelor” – seria „Monumente Istorice și de Artă”, București, anul XX, nr. 2, 1989, pp. 38-55 (depistarea și parcurgerea documentelor din Arhivele Statului, a celor deținute de familie și presa timpului a evidențiat prestigioasa creație a artistului plastic, azi ele onorând forul public, instituții muzeale, colecții particulare).

prompte și fără echivocuri, compromisuri, s-a întrerupt la 23 octombrie 1877 la Sibiu. Comunitatea românilor greco-catolici a acționat asigurând funeralii care l-au condus pe ultimul drum la Biserica Sf. Apostoli Petru și Pavel (Biserica dintre Brazi)¹⁴, construcție din 1788, din str. Reconstrucției, nr. 17, ridicată de creștinii greco-catolici, unde i-a fost hărăzit un loc de veci lângă peretele nordic al bisericii. Spațiul mormântului a fost delimitat cu un mic gard din fier forjat. Monumentul funerar a fost comandat de Academia Română și realizat în anul 1880 de sculptorul Carol Cauner¹⁵ și este alcătuit dintr-un bust din marmură albă reprezentându-l pe defunct, lucrare așezată pe o coloană canelată înaltă de 1,27 m.

La realizarea acestei lucrări funerare sculptorul Carol Cauner a folosit marmură albă.

În curtea bisericii, servind și ca cimitir, sunt și mormintele iluștrilor înaintași:

Gheorghe BARIȚIU (1812 - 1893) Monumentul funerar este un obelisc din marmură neagră care a fost ridicat de familie în 1900 realizat de meșterul pietrar I. Roubischek; David URS baron de Margina (1816 - 1897), ofițer român de grăniceri, participant la Revoluția de la 1848. Monumentul funerar este realizat din piatră albă; Ioan RAȚIU (1828 - 1902), avocat și om politic, conducător al P.N.R.. Monumentul funerar este un obelisc din marmură neagră înalt de 3 metri; Iosif STERCA Suluțiu (1827 - 1911), om politic și președintele Băncii „Albina”. Monumentul funerar este un obelisc din marmură neagră înalt de 2,8 m., realizat de meșterul pietrar I. Roubischek; Alexandru VAIDA Voievod (27 februarie 1872, Olpret, după Unire jud. Someș, azi Bobâlna, jud. Cluj– 19 martie 1950, Sibiu) prim ministru al României în perioada realizării Marii Uniri este cel mai nou monument din curtea bisericii.

O altă lucrare care era în atenția tuturor generațiilor de români trăitori în Sibiul anilor interbelici a fost realizarea și aducerea în forul public a unui simbol care să-l evoce pe George Coșbuc, care, după cum declara chiar el referindu-se la anii relațiilor cu Sibiul (1884-1890), au fost deosebit de rodnici fiindu-i prilej de profundă cunoaștere a culturii, a unor oameni iluștri, la timpul respectiv, din ambianța Sibiului. Locurile parcurse după 1887 când, părăsind Clujul, a poposit în ambianța redacției sibiene, a fost prilej de cunoaștere a unei lumi aparte, fie că erau străzile, casele din centrul burgului, fie spațiile vezi ale celebrului parc *Sub Arini*¹⁶ sau cimitirul orașului.

¹⁴ Vezi în acest sens: Al. Dima, *Sibiu*, București, 1940 (p. 220-221: bustul Al. Papiu Ilarian de la mormântul din cimitirul Bisericii Unite din apropierea podului Căminului *MORTU ÎN SIBIU LA 11/23 OCT. 1877*, foto, bust înălțat pe o coloană); Ioan Chindriș, *Chipuri din hronicul neamului*, 1977 (ilustrația redă un bust amplasat pe o coloană; text : *Mormântul lui Al. Papiu Ilarian de la Sibiu*, dar nu menționează de cine și când a fost realizat, în care cimitir este amplasat); F.T., C.U., *op. cit.*, p. 195; F.T., M.C., p. 340.

¹⁵ Despre Carol CAUNER lipsesc datele biografice și referințele la alte lucrări realizate de artistul plastic.

¹⁶ *Parcul Sub Arini* din Sibiu este unul dintre cele mai vechi parcuri din România hotărârea de înființare fiind adoptată în noiembrie 1856. Inginerul Wolfgang Seifried a fost desemnat pentru elaborarea proiectului și conducerea lucrărilor de amenajare și dotare. În 1857-1858 sunt trasate cele două alei principale de-a lungul fostului canal al Școlii de Înot (deschisă în 1829), și al pâraului Seviș. Concomitent, au fost declanșate acțiunile de plantare cu diverse specii de arbori. În 1859, este construit digul iar un an mai târziu podul peste pâraul Trimbach. În 1865 s-a deschis restaurantul Sub Arini (Bolta Rece). În aceeași perioadă parcul a fost preluat de Societatea Băncii de Asigurări, care a început amenajarea lacurilor pentru pești. Exploatarea lor a fost concesionată comerciantului Adolf Stoffel, al cărui faliment a dus la degradarea și înnămolirea lacurilor, devenind focare de malarie. Abia după mai mulți ani, respectiv în 1874, zona va fi asanată și curățată. Din 1881, parcul s-a aflat în grija

Numeroase au fost momentele de evadare către cele periferice sau chiar mai îndepărtate spre zona montană, toate i-au oferit tânărului George Coșbuc numeroase prilejuri de meditație, de comparație, fiindu-i totodată o bună călăuză inspiratoare fapt relevat și prin ceea ce a încredințat în continuare spre publicare în periodicul sibian „Tribuna”¹⁷, predilect poeziile elaborate ce încorporau trăiri și simțiri acumulate de receptivul poet. De o notă distinctă erau și momentele când lua parte la reuniunile săptămânale în ziua de vineri la cafeneaua „Habermann”¹⁸ (azi „Bulevard”) când de la problemele referitoare la viața redacției se trecea la cele politice, culturale, constituind prilejuri de cunoaștere a diverselor opinii. Perioada sibiană l-a consacrat ca poet al plaiurilor ardelene, ulterior în ambianța junimistă

Societății pentru Înfrumusețarea Orașului care a continuat acțiunea de plantare de copaci. În 1883 este construită sera, iar prima fântână arteziană s-a realizat în 1894. În 1898 a fost construit Pavilionul de muzică folosit pentru fanfara militară care asigura spectacole aici în fiecare duminică, iar în 1904 s-a introdus iluminatul electric. În 1927, pe latura sudică a parcului, s-a dat în folosință stadionul municipal definit cu numele de Stadionul de educație fizică. În 1938, s-a dezvelit monumentul lui Mihail Eminescu modelat de sculptorul Radu Moga. În 1979, s-a început asfaltarea principalelor alei, în locul vechiului Pavilion de muzică este construită o estradă și este reamenajată fântâna arteziană. În aceeași perioadă, s-au amenajat și terenurile de joacă pentru copii. A fost supus unor transformări majore în perioada anilor 1977-1981, stadionul cu o capacitate pentru 12000 spectatori a fost dotat cu tribune de beton. În 1982, vechea tribună acoperită a fost demolată, capacitatea noii construcții asigurând peste 24000 de locuri. Sub vechea tribună se află o sală de atletism. Stadionul dispune și de o tabelă electronică. În prezent parcul are 22 de hectare pe care cresc peste 68 specii lemnoase, dintre care 38 autohtone și 30 exotice, unele sunt din Japonia, China, Himalaia, Asia Mică, America de Nord, America Centrală, Algeria sau din zona Alpilor. Dintre acestea amintim: Stejarul roșu american, Mahonul, Bradul argintiu, Plopul alb de Himalaia, Pinul negru austriac, brad de Caucaz, Eronimus Radicans – Japonia, ienupăr de Virginia, tsuga Douglas verde, etc. Cei mai vârstnici arbori (exemplare de arini, plop negru, tei, stejari) au peste 150 de ani. De o deosebită valoare științifică și decorativă sunt speciile exotice, atât cele din Extremul Orient (ginkgo, arborele vieții, magnolia), cât și cele din America de Nord (molid înțepător, pin strob, tuie, chiparos de California, stejar roșu și stejar de baltă, nuc negru, arbore de lea, roșcov de Canada, arțar american și arțar de zahăr, glădițe, catalpa). În acest decor își au habitatul aproximativ 95 de specii de păsări sedentare sau migratoare. La marginea parcului a fost deschis, în ultimii ani, un ștrand iar lângă acesta au fost amenajate două terenuri de tenis.

¹⁷ „Tribuna” este un periodic politic fondat la Sibiu, la 14/26 aprilie 1884, de către Ioan Slavici cu apariție în fiecare zi de lucru. A avut un important rol în viața politică și culturală a Transilvaniei și a militat consecvent pentru unitatea politică a românilor prin cultură. A combătut exagerările latiniste și a promovat realismul popular, publicând numeroase texte folclorice și literatură inspirată din viața țărănimii. Timp de bune decenii, a fost cel mai citit ziar din Ardeal. A avut numeroase perioade de întrerupere, impuse de regimul oprimator la adresa românilor. Cotidianul își încetează apariția în 29 aprilie 1903. *Tribuna* înființată de Ioan Slavici a reapărut, totuși, sub alte denumiri. În redacția ziarului a lucrat în tinerețe și George Coșbuc, misiunea încredințată de a aduna date zilnice despre evoluția prețurilor și evenimente deosebite prilejuindu-i posibilitatea cunoașterii evoluției societății umane. Printre colaboratori s-au numărat Gheorghe Bogdan-Duică, Ion Pop-Reteganul, Octavian Goga, Ion Agârbiceanu, Ion Popovici-Bănățeanu etc. Din colectivul redacției au făcut parte și Ioan Bechnitz, Aurel Brote, Eugen Brote, Ioan Dușoiu, Diamandi Manole, Simeon Mărginean, Ioan Neagoe, George B. Popp, Ioan de Preda, Ionel Cheregi (pseudonim, Doina Sălăjan). În paginile *Tribunei*, numit în acea perioadă „centru de lucrare literară”, au fost publicate culegeri din folclorul transilvănean, lucrări ale unor autori români cunoscuți, traduceri și contribuții literare din partea cititorilor.

¹⁸ „Casa cafenelei „Habermann” a fost construită în anul 1876, fiind amplasată pe Bretter, care în acea perioadă devenea promenada orașului. La începutul secolului al XIX-lea, această promenadă era singura cale de acces dintre cartierul Josefin și principala stradă comercială a cetății medievale. Cafeneaua de pe Bretter era punctul principal de întâlnire și de socializare al lumii bune sibiene la finalul veacului al XIX-lea - începutului de secol XX, aici se adunau intelectualii orașului, oamenii de afaceri sau personalitățile momentului.

având noi prilejuri de cunoaștere a unei vieți în care tumultul reclama o cu totală altă postură de participant. Aceste acumulări îi vor fi călăuzitoare atunci când, din 1889 chemat la București de către Titu Maiorescu¹⁹, va fi o prezentă în alte locuri și care în decursul anilor următori ai vieții i-au revendicat să fie un activ sprijinitor al activităților ASTRA²⁰, fie că ne referim la conducerea acestei asociațiuni, fie că îl regăsim implicat în viața multora din despărțămintele ce-și desfășurau activitatea în condițiile oprimatorului regim austro-ungar, fie în exteriorul centurii carpatice. Este o selectare dură dar necesară în contextul prezentei comunicări evocarea din creațiile sibiene ale poetului numai a versurilor poeziei „Nuntă a Zamfirei”²¹ Și totuși suntem datori să consemnăm că accesul de bun augur în coloanele „Tribunei” i-au fost facilitat de trimiterea de la Clujul unde-și urma cursurile universitare a unei snoave „Filozofii și plugarii” al căreia text a fost apreciat, determinând conducerea periodicului să afle cine era „Boșcu”²², cum semnase autorul manuscrisul expediat din Cluj, orașul anilor studenției.

Notabile sunt și revenirile lui George Coșbuc în ambianța Sibiului, evenimente reconfortante pentru el și cei pe care-i frecventa. Până în 1910, asemenea escapade au fost de natură echivocă, oarecum clandestină ca urmare că atunci când fusese chemat la încorporare la Năsăud se pierduse pe drum și n-a mai ajuns la destinație. În 1910, a beneficiat de o amnistie colectivă pentru nerespectarea dispozițiilor crăiești. A beneficiat, cu o deplină satisfacție, de noul statut, ajungând atât pe plaiurile natale, cât și prin cele pe unde hălăduise cu douăzeci de ani în urmă. A fost prilej de benefic popas la Sibiu, având posibilitatea de a retrăi nostalgic anii tinereții, revăzând locuri și oameni cu fireștile lor evoluții. A avut parte de impresionante emoții în momentele de efuziune manifestate de cei care-l cunoscuseră și apreciaseră sau de la cei vârstnici de către cei mai tineri care preluaseră

¹⁹ Titu Liviu I. MAIORESCU (15 februarie 1840, Craiova, jud. Dolj – 18 iunie/1 iulie 1917, București), studii la Brașov, la Theresianum din Viena, doctoratul în filozofie la Berlin și Giessen, licența în drept la Paris, activitate juridică, didactică și diplomatică, profesor universitar, om politic, deputat, ministru, prim-ministru, critic literar, publicist, membru fondator și coordonator al activității la Iași și București al societății literare „Junimea” și al ei periodic „Convorbiri Literare”. Membru fondator al Societății Literare Române, devenită apoi Societatea Academică Română, iar din 1869 Academia Română (vezi în acest sens: G. Bezviconi, *Necropola Capitalei*, București, 1972, p. 178; Dem.I.Dobrescu, *Caractere*, București, 1933, p. 84-85).

²⁰ *Asociația Transilvană pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român ASTRA* a fost înființată la Sibiu, în cadrul amplelor dezbateri din zilele de 23 octombrie - 4 noiembrie 1861, cu menirea de a contribui la emanciparea culturală și politică a românilor din Transilvania. Primul președinte al Astrei a fost mitropolitul Andrei Șaguna, vicepreședinte istoricul Timotei Cipariu și secretar gazetarul George Bariț. În cadrul Astrei s-a reunit, la sfârșitul secolului al XIX-lea, elita intelectuală a românilor transilvăneni: George Bariț, Timotei Cipariu, Andrei Șaguna, Ion Pop-Reteganul, Ioan Pușcariu, Miron Cristea, Vasile Goldiș, Onisifor Ghibu, Octavian Goga. Secretarii Asociațiunii, care și-au desfășurat activitatea la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, au fost Corneliu Diaconovici, Octavian Tăslăuanu și Andrei Bârseanu. În 1906, secretar administrativ al ASTREI este Octavian C Tăslăuanu, care, alături de poetul Octavian Goga, au sub supraveghere revista de cultură, civilizație, literatură, artă și atitudine numită „Luceafărul”. Apărută mai întâi la Budapesta, în 1902, își mută sediul la Sibiu, în 1906, pe strada Schewis nr. 2, an ce coincide cu alegerea în funcția de secretar al ASTREI a lui Octavian C Tăslăuanu. Primul număr apărut la Sibiu a fost nr. 17-18 din 15 octombrie. „Luceafărul” devine „*oglindea vie a a spiritului de creație ardelean*”.

²¹ „Tribuna”, Sibiu, 12 mai 1889, textul fiind prompt apreciat a fost preluat și în România pentru a fi tipărit în următorii ani și în revista junimistă „Convorbiri literare”.

²² Mihail Straje, *Dicționar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime ale scriitorilor și publiciștilor români*, Editura Minerva, București, 1973.

semnificative relatări ce-i conturau portretul moral, constatând și remarcând că-i erau în continuare în atenția oamenilor versurile sale.

Pentru dobândirea sumelor necesare comandării unui asemenea simbol al cinstirii lui George Coșbuc misiunea și-au asumat-o tinerii din „Acțiunea Românească”²³ din Sibiu.

După amplasarea în ambianța Sibiului, bustul modelat de sculptorul Corneliu Medrea²⁴ s-a bucurat, în decursul anilor, de atenta îngrijire dar și de reuniuni

²³ „Acțiunea Românească” a reunit, din 1923, simțirea românească cu menirea de a mobiliza întru apărarea destinului acestui neam pentru a etala virtuțile și a înlătura manifestările ostile la adresa acestui popor. Din toamna anului 1924 a fost asigurată apariția bilunară a periodicului omonim care, prin articolele elaborate de personalități universitare, a avut asigurată un bogat portofoliu, cele publicate evidențiind semnificative aspecte, reacții la adresa unor apariții în presa timpului. Redactor responsabil a fost dr. Valeriu Pop iar secretar de redacție a fost Ioan Istrati.

²⁴ Cornel MEDREA / Corneliu Medrea / Corneliu Virgiliu Medrea/ (8 martie 1888, Miercurea Sibiului, jud. Sibiu – 25 iulie 1964, București). Urmas al unei familii de moți, a studiat la Zlatna, la Școala de Arte și Meserii, Școala Superioară de Arte Decorative din Budapesta și a călătorit în diverse țări europene, documentându-se și receptând evoluția artelor plastice, experiența dobândită valorificându-o ulterior în creația sa într-o manieră ce-l definește, individualizându-l. În anul 1914, a debutat venind în România, fiind o prezență permanentă la expozițiile din țară și străinătate. S-a impus în anii deceniilor care au urmat, ca realizatorul a numeroase și valoroase monumente de for public la București, Sibiu, Bistrița, Giurgiu, Avrig, Buzău, Mărășești, Mamaia, Timișoara, Năsăud, Feldru, Constanța, Craiova, Carei, Hordou, Turda, Gura Barza, Baia de Criș, Cluj, Măgurele, Satu Mare, Cernăuți, Bozovici, Brașov și a altor multe lucrări sculpturale care au fost integrate în colecții din țară și străinătate. Carieră universitară, donator al colecției de artă ce a devenit în București „Muzeul Memorial Corneliu Medrea”. Membru corespondent al Academiei Române (2 iulie 1955), a fost răsplătit cu numeroase premii și distincții românești și străine pentru valoroasa sa creație artistică. Colaborări cu Ion Jalea. Se apreciază că în anii de intensă activitate a conceput și modelat peste 400 de lucrări de amploare. În anul 1948, sculptorul Cornel Medrea a donat statului lucrările sale, piese în diverse stadii (turnate în gips, bronz sau dăltuite în piatră. Inițial această donație a fost găzduită temporar la Mogoșoaia, iar după amenajarea clădirii din str. general Budișteanu nr. 16 au fost transferate atât în interiorul edificiului cât și în curte. A fost momentul când de la Alba Iulia a fost adusă în București și statuia Dr. Vasile Lucaciu, care, prin volum, greutate și mai ales mesaj, s-a găsit cu cale de a fi depozitată la „orizontală” în curte pentru a fi preluată în 1968 când a revenit la Satu Mare, însă pe un alt amplasament decât cel inițial. La 4 martie 1977, multe din piesele turnate în gips au suferit stricăciuni, ulterior restaurate de studenții I.A.P. „N. Grigorescu”. Din păcate, activitatea acestei prețioase instituții a fost curmată în momentul când a intervenit, la început de veac XXI, restituirea clădirii către administrația Casei Regale din România, patrimoniul fiind dispersat în diverse locuri din Capitală (vezi în acest sens: Petre Oprea, *Inițiative /Muzeul C. Medrea/,* în: „Arta plastică”, București, anul X, nr. 1, 1963; Petre Oprea, *Muzeul Cornel Medrea,* în: „Arta plastică”, București, anul XI, nr. 8, 1964; Petre Oprea, *Cornel Medrea, fișă biografică,* în „Arta plastică”, București, anul XI, nr. 8, 1964; O. Barbosa, *Dicționarul artiștilor români contemporani,* Editura Meridiane, București, 1976, p. 315-317; Marin Mihalache, *Cornel Medrea,* Editura Meridiane, București, 1972, reeditare 1986; Dorina N. Rusu, *op. cit.,* p. 243; Vasile Florea *Arta românească modernă și contemporană,* Editura Meridiane, București, 1982, p. 249, 251, 382; Ministerul Culturii – Direcția Muzeelor și Colecțiilor, *Ghidul muzeelor și colecțiilor, C.I.M.E.C. Centrul de Informare și Memoria Culturală,* București, 1995, p. 3; Petre Oprea, *Prospecțiuni în arta românească,* Editura Litera, 1973, p. 48; Negoită Lăptoiu, în: „Acta Musei Porolissensis”, editor Muzeul de Istorie și Artă Zalău, Zalău, 1977, vol. I. Cornel Medrea a realizat pe viu, în 1914, *bustul George Coșbuc: A 15-a Expoziție Tinerimea Artistică, 29 martie 1915, Catalog,* Cornel Medrea, pozițiile: 390, *Bustul d-lui Eftimiu;* 391, *Bustul d-lui Coșbuc;* 392, *Bustul d-lui Delavrancea = 800 lei;* 393, *schita Potopul, teracotă = 200 lei;* „Calendar Minerva, 1916”, București, reproduceri după realizările lui Cornel Medrea: p. 94, *Poetului țărănimii (Coșbuc)* foto = portret; p. 95, *Portretul D-ului D. (Delavrancea)* foto = cap. (vezi și Virgiliu Z. Teodorescu, *Monumente dedicate ceferiștilor,* în: „Cronica Română”, București, anul X, nr. 3202, 28 iulie 2003, p. 7; în decursul anilor de existență a căilor ferate, personalul s-a implicat în majore evenimente. Ca o recunoaștere a acestor contribuții o serie de monumente se regăsesc în forul public cinstind memoria celor care, prin

evocatoare a celui onorat. Duminică 10 iulie 1933, a fost organizată solemnitatea dezvelirii²⁵ și sfințirii bustului George Coșbuc, manifestarea bucurându-se de o impresionantă participare²⁶; au fost pilduitoare și călăuzitoare cuvintele enunțate de profesorul Ioan T. Lupaș²⁷, reprezentând la ceremonie Academia Română. A fost

spirit de sacrificiu, s-au aflat la datorie. Un asemenea exemplu constituindu-l *Monumentul Eroilor ceferiști* din Piața Gării de Nord realizare a sculptorilor Cornel Medrea și Ion Jalea.); Idem, *Dreptul la replică – Pro Cornel Medrea*, în: „Cronica Română”, București, anul X, nr. 3204, 30 iulie 2003, p. 7 (năstrușnice afirmații formulate tendențios din partea unei persoane de la periodicul „Gardianul” mi-a determinat reacția, evocând contribuția maestrului sculptor profesor Cornel Medrea la propășirea statuării românești, la formarea multor generații de noi artiști plastici).

²⁵ „Calendarul pentru popor al Asociațiunii pe anul 1934”, Sibiu, p. 116-117 /itinerii din „Acțiunea Românească” din Sibiu au adunat banii cu care a fost realizat pentru Sibiu bustul *Gheorghe Coșbuc*, dezvelit în iulie 1933; p. 117 foto: bustul realizat de Cornel Medrea/(vezi și Al. Dima, *op. cit.*, p. 213-214, foto bustul G. Coșbuc comandat de Asociația „Acțiunea Românească”, Sibiu).

²⁶ Au fost prezenți, în Piața Unirii, membri ai guvernului, ai armatei, ai clerului, numeroși sibieni dar și locuitori din localitățile limitrofe orașului. A fost prezent mitropolitul Nicolae Bălan, arhiereul vicar Vasile care a și cuvântat, apreciind creația creștinească și moralistă a celui care a avut în ambianța Sibiului ani de profunde realizări poetice. Au mai luat cuvântul Voicu Nițescu, dr. Gheorghe Preda reprezentând ASTRA, poetul Adrian Maniu, reprezentând Societatea Scriitorilor Români, prefectul județului Sibiu, Coriolan Ștefan, care, la finalul succesiunii vorbitorilor, a adresat mulțumiri celor care au inițiat, perseverat în a aduce în forul public simbolul cinstirii lui George Coșbuc și celor prezenți la această manifestare de suflet. O mențiune specială pentru corul celor 100 de învățători și învățătoare convocați la o reuniune profesională în orașul de pe Cibin și care au avut impresionante intervenții în timpul sfințirii simbolului, dând cuvenitele replici soborului de preoți care oficiau, iar apoi au interpretat două cântece inspirate de versurile sărbătoritului. Prima piesă aparținând compozitorului Nicolae Oancea (7 martie 1893, Râmnicu Vâlcea - 1974) a fost vibrantul și mobilizatorul „*Sus inima români*”, iar a doua piesă a fost „*La oglindă*” a compozitorului Timotei Popovici (20 august 1870, Tincova, jud. Caraș-Severin - 11 Septembrie 1950, Lugoj). În partea a doua a zilei au fost întreprinse mici excursii în zonele limitrofe orașului, participanții la solemnitatea dimineții devenind musafirii celor care veniseră din respectivele localități.

²⁷ Ioan T. LUPAȘ (9 august 1880, Săliște, azi jud. Sibiu – 3 iulie 1967, București). Studii primare la Săliște, liceale la Sibiu (1892-1899) și Brașov (1899-1900), superioare la Facultatea de Litere și Filozofie din Universitatea din Budapesta, luând în 1904 doctoratul în istorie și latină, cu teza *Biserica ortodoxă din Transilvania și unirea religioasă din veacul al XVIII-lea*. Anii studenției l-au integrat în activitățile Societății studențești academice „Petru Maior”, în 1902, fiind și unul din inițiatorii și întemeietorii periodicului „Luceafărul”. Beneficiind de o bursă oferită de societatea „Transilvania,” a urmat o perioadă de documentare și specializare în Germania la Berlin și în Bavaria, întreprinzând și o călătorie prin Tirol și Italia, revenind în Transilvania în 1905. Cunoștințele dobândite au contribuit la formarea sa ca un valoros istoric. A fost numit profesor la Institutul „Andreian” din Sibiu, apoi inspector școlar confesional în perioada anilor 1909-1919 și protopop de Săliște în perioada 1909-1920. După realizarea Marii Uniri a desfășurat o prestigioasă carieră universitară la Cluj și Sibiu, între 1919-1946. Împreună cu Alexandru Lapedatu, a pus bazele Institutului de Istorie Națională din Cluj pe care l-a condus până în 1945. Au fost anii în care rodul muncii institutului s-a încorporat și în cele 10 numere ale „Anuarului”. Ioan T. Lupaș a avut și o complexă activitate pe tărâm politic și cultural. Ca om politic, membru în Partidul Național Român, pentru cele întreprinse, este condamnat și execută 3 luni de închisoare la Seghedin. Membru activ, în anul 1910 este ales în conducerea ASTRA. După intrarea României în război este internat în lagărul de la Sopron, până în martie 1917. Participă la Marea Adunare Națională a Românilor de la Alba Iulia, fiind ales în Consiliul Dirigent al Transilvaniei în cadrul căruia, în calitate de secretar general, primește responsabilitatea resortului Culte și Instrucțiune Publică. Ca deputat în Parlamentul României contribuie la înființarea Universității de la Cluj punând bazele cercetării științifice în calitate de codirector al Institutului de Istorie Națională din Cluj, remarcându-se ca valoros creator de școală istorică, publicist. Membru în Partidul Poporului, ministru al Sănătății și Ocrotirilor Sociale (1926-1927), s-a alăturat lui Octavian Goga, fiind unul dintre fondatorii Partidului Național Agrar, Partidului Național - Creștin. În anii 1937-1938 a fost ministru al Cultelor și Artelor. În cadrul Bisericii Ortodoxe Române a fost deputat atât în Congresul bisericesc din București, cât și în Sinodul eparhiei Cluj. La ASTRA a fost membru în Comitetul Central, președinte al

prilejul ca participanții să remarce modul de redare a lui George Coșbuc. Comanditarii și artistul modelator, după prealabile discuții, au ajuns la concluzia că era preferabilă fizionomia și interiorizarea nu a tânărului poposit temporar la Sibiu ci a maturului bard ce înregistrase în anii vieții o varietate de trăiri și sentimente.

Cel de al patrulea deceniu al secolului XX a avut în Alexandru Dima²⁸, activul cercetător al culturii românești și predilect al literaturii române, un pătimăș adunător de informații care, deja, nu mai erau în atenția noilor generații. Așa a ajuns să elaboreze o evocare menită a contura raporturile lui George Coșbuc cu ambianța orașului Sibiu. La finalul respectivului deceniu, publicul a avut la dispoziție cele constatate și pe care le-a considerat necesare a le publica cu titlul: *Cei mai rodnici ani ai vieții lui George Coșbuc – Poetul la Sibiu*. Lucrarea a fost integrată în suita publicațiilor grupării intelectuale „Theisis”, apariția a fost asigurată de Editura și tiparul Institutului de arte grafice „Dacia Traiană”, Sibiu, nr. 9, 1938-1939. Conținutul și permanentul interes manifestat de către sibieni, și nu numai, a impus, după bune decenii, reeditarea, prin preocuparea Bibliotecii ASTRA, realizând astfel opera de a restitui publicului conferințe cu un deosebit răsunet la timpul respectiv. Cartea lui Al. Dima, are 42 p. text și note + Adenda cu reproducerea copertei ediției inițiale, a

secției istorice. Ca istoric a acordat o atenție deosebită studierii istoriei Transilvaniei, relevând aspecte semnificative referitoare la situația credințelor religioase, a luptelor sociale și naționale ale românilor, relațiilor între țările române, monografiile referitoare la viața și activitatea unor ilustre personalități. După război, în 1945, în procesul de metamorfozare a societății românești impusă de eliberatorii ocupanți, în cârdășie cu cei care adulaseră regimul hortist și trecuseră sub flamura roșie a internaționalismului proletar, este epurat din învățământ, arestat în 1948, întemnițat la Aiud și Sighet, eliberat iunie 1955 cu vederea slăbită, neputând să mai lucreze. Ioan T. Lupaș a fost ales membru corespondent la 29 mai/11 iunie 1914 și titular la 17/30 mai 1916 al Academiei Române, îndepărtat de „revoluționara Academie R.P.R.”, reconfirmat la 22 ianuarie 1990 ca act reparator (vezi în acest sens: A.N. inv. 2066, 187 u.a. (1921-1930); Filofteia Rânziș, *Arhive personale și familiale*, vol. I, editor Arhivele Naționale ale României, București, 2001, p. 106-107. *Corespondență*; Prof. I. Lupaș, *Situația elementului ortodox din Oradea Mare în sec. XVIII*, în: „B.O.R.”, București, anul LII, nr. 9-10, septembrie-octombrie 1934, p. 584-587; Tiron Albani, *Douăzeci de ani de la Unire*, Oradea, 1938, p. 245; Lucian Predescu, *op.cit.*, p. 500-501; Pompiliu Teodor, *Ioan T. Lupaș* în: „E.I.R.”, p. 203; Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 137, 141, 294; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne și guvernanți 1916-1938*, Editura Silex, București, 1996, p. 198; Dr. Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 480-481; A.N.-D.A.I.C., fond *Onisifor Ghibu*, inv. 1836, dosarele 693, 694/1921-1960-1965 Ioan T. Lupaș; Onisifor Ghibu, *Oameni între oameni – Amintiri*, Editura Eminescu, București, 1990, p. 449-457 Ioan T. Lupaș, Tudor Voicu, *Prof. Ioan T. Lupaș – istoricul Transilvaniei*, în: „Națiunea”, București, anul XVIII, nr. 427 (892), 10-16 octombrie 2007, p. 12; „Albina”, București, anul XXXVII, nr. 44, 9 noiembrie 1934, p. 5, foto și cuvântarea prof. Ioan T. Lupaș cu prilejul dezvelirii bustului *Gheorghe Coșbuc* la Sibiu; Al. Dima, *op. cit.*, p. 213-214 /bustul *George Coșbuc*, realizare a asociației locale „Acțiunea Românească,” care a dăruit urbei un bust, modelat de sculptorul Corneliu Medrea și turnat în bronz, foto; A.A., V.C., *op. cit.*, p. 102-103 /bustul *Gheorghe Coșbuc* modelat de sculptorul Corneliu Medrea, turnat în bronz, așezat pe un pedestal din piatră cioplită, amplasat în fața Primăriei și dezvelit în anul 1933); Fototeca Combinatului Poligrafic Casa Scânteii, clișeu 236.460 bustul Gh. Coșbuc din Sibiu.

²⁸ Alexandru DIMA (17 octombrie 1905, Turnu Severin, jud. Mehedinți – 5 aprilie 1979, București); studii Turnu Severin, licență litere și filozofie București, specializare în estetică, etnologie, literaturi române Berlin, München, Viena, doctorat la București cu tema *Conceptul de artă populară*, tipărită în 1938 și premiată de Academia Română, carieră didactică, conducător al Institutului de Istorie Literară și Teorie Literară, valoros estetician și istoric literar, autor cu valoroase contribuții în domeniu, printre primii care au evaluat specificul artei populare românești în context European, publicist. A fost ales membru corespondent al Academiei Române la 1 martie 1963 (vezi și: Dimitrie Păcurariu, în *Dicționar de literatură română*, Editura Univers, București, 1979, p. 139-140; Marian Popa, *Dicționar de literatură română contemporană*, ediția a II-a, Editura Albatros, București, 1977, p. 190; Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 251).

bustului și a unor cupuri din presa care a consemnat solemnitatea inaugurării și sfințirii simbolului cinstirii lui George Coșbuc.

În perioada interbelică a avut loc întemeierea grupării intelectuale „Thesis” de către Alexandru Dima, la care au aderat, printre alții, Lucian Bologa²⁹, Emil Cioran³⁰, Horia Petra Petrescu³¹ ș.a. Textele conferințelor au fost publicate și difuzate în întreaga țară.

Finalul de an 1933 a fost dureros pentru simțirea românească marcată de asasinarea liderului liberal Ion G. Duca³² pe peronul Gării C.F.R. din Sinaia după primirea la regele Carol al II-lea³³ pentru a prezenta problemele la zi ale Guvernului

²⁹ Lucian BOLOGA (1901, Marpod, azi jud. Sibiu - 1957). Fiul preotului învățător din Marpod, devenit profesor și psihopedagog, vicepreședinte al Societății de Psihiatrie din Sibiu, membru al ASTREI. Absolvent al Institutului Teologic din Sibiu și al Universității din Cluj. Publică numeroase articole și studii în reviste cum ar fi „Transilvania”, „Revista de Filozofie”, „Revista Teologică”. A publicat: „*Psihologia vieții religioase*”, Editura Cartea Românească, Cluj, 1930; *Georg Keschesteiner și actualitatea ideilor sale*, Sibiu, 1941.

³⁰ Emil CIORAN (8 aprilie 1911, Rășinari, jud. Sibiu - 20 iunie 1995, Paris, Franța), eseist, filozof, scriitor francez de origine română.

³¹ Nicolae PETRA-Petrescu /Moșul/ (7 noiembrie 1848, Ibănești, azi jud. Mureș – 25 ianuarie 1923, Sibiu); studii secundare la Blaj, universitare teologice la Sibiu, finalizate în 1875. Doctorat în 1910 la Leipzig cu o lucrare referitoare la Ion L. Caragiale. Activitate de bibliotecar la ASTRA, redactor, folclorist, publicist. (vezi și Iordan Datcu, S/abinal, C. Stroescu, *Dicționarul folcloriștilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 343)

³² Ion G. DUCA s-a născut la 20 sau 26 decembrie 1879 și a decedat asasinat la 29 decembrie 1933, pe peronul Gării Sinaia, fiind înmormântat în incinta bisericii de la Urșani, jud. Vâlcea. A urmat studiile la București la Colegiul „Sf. Sava”, licența și doctoratul în drept la Paris, realizând o prestigioasă carieră juridică și diplomatică. A fost un activ om politic liberal, deputat, director al periodicului „Viitorul”, colaborator apropiat al lui Ion I.C. Brătianu, ministru, la 28 decembrie 1930 fiind ales președinte al P.N.L., devenind prim-ministru. În noiembrie 1933, pentru a proteja interesele naționale ale României, a scos în afara legii organizația „Garda de Fier”, fiind asasinat de o echipă legionară, pe peronul gării C.F.R. Sinaia. Publicist, memorialist; în anul 1932 a realizat lucrarea *I.C. Brătianu*. (vezi: A.N. inv. 1443, 361 u.a. /1887-1945/).

³³ Carol al II-lea (3/15 octombrie 1893, Sinaia – 1953, Estoril, Portugalia), înmormântat în cimitirul regal al mănăstirii Sao Viente, Lisabona, osemintele aduse în România în 2003, prin grija Guvernului României și depuse la Curtea de Argeș în construcția situată între biserică și actualul palat episcopal cu paraclisul Sf. Muceniță Filoftea. (În veacurile anterioare, pe locul respectiv, a fost paraclisul Sf. Apostoli Petru și Pavel). Pregătire militară, sublocotenent la 3 octombrie 1909, locotenent la 3 octombrie 1912, căpitan la 3 octombrie 1914, maior la 1 octombrie 1916, locotenent colonel la 1 noiembrie 1917, colonel la 1 februarie 1919 cu participare la campania din 1917, dezertor nesanționat, a renunțat în mai multe împrejurări la calitatea de moștenitor al tronului României, părăsind teritoriul țării. A fost perioada până în iunie 1930 când a purtat pe pașaport numele CAROL CARAIMAN. Revine clandestin în țară, la 6 iunie 1930, sprijinit de masonerie și de o serie de personalități ale vieții politice. În 8 iunie 1930, preia tronul de la fiul său prin manipularea Parlamentului României. În anul 1933 a fost proclamat ca „Mare protector” al masoneriei. Evoluția situației internaționale l-a determinat să preconizeze interzicerea formală, în anul 1936, a activității acesteia. La începutul anului 1937, masoneria trece în „adormire”. În urma hotărârii Parlamentului României, din 8 iunie 1930, a fost proclamat rege al României, funcție la care a fost nevoit să renunțe la 6 septembrie 1940, retrăgându-se de la tron în favoarea fiului său Mihai. Ca rege a manifestat un interes (personal = financiar și imagine) deosebit pentru propășirea economică și culturală a țării. Desemnat, în anul 1921, membru de onoare al Academiei, a fost partizanul afirmării României prin realizările culturale și științifice stimulând creația artistică și literară. S-a căsătorit în anul 1918 cu Ioana (Zizi) Lambrino, la 10 martie 1921 cu principesa Elena a Greciei și în anul 1947 cu Elena Lupescu. Preocupat de fast, a inițiat manifestări de amploare care au antrenat tineri și vârstnici la realizarea unor grandioase acțiuni. Amintim în acest sens „Cântarea României”. Mare colecționar de artă, filatelist, memorialist. I-a plăcut să se erijeze în postura de ctitor, dar pe banii altora (vezi în acest sens: M.R., *Anuarul armatei române pe anul 1920*, ediție provizorie, Atelierele grafice Socec,

României. Echipa de asasini călătorise cu același tren cu care venise primul ministru. Așteptaseră plecarea sa spre București, realizându-și misiunea asumată. Nu punem accentul pe respectivul tragic și incalificabilul act de suprimare a unui adversar politic. Ne vom referi la o generală acțiune de condamnare a unor asemenea fapte printr-o concludentă formulă ce poate fi considerată un efectiv sondaj al opiniei publice care, operativ, a condus la o reală competiție între localitățile României de a aduce în forul public simboluri ale cinstirii memoriei sale. În cursul anilor 1934-1935, s-au adunat sumele necesare, s-au organizat concursurile pentru desemnarea realizatorului, s-au ales locurile de amplasare, s-au făcut demersurile necesare pentru a obține toate înscrisurile legale, s-a asigurat definitivarea fie în bronz, fie în marmură. O atentă analiză relevă că a fost simbolul care, la nivel național, a necesitat cel mai puțin timp ca de la idee, la amplasare și inaugurare să devină o realitate. Suntem datori să ne reamintim că anii respectivi sunt cei care, după depășirea gravelor urmări ale crizelor de natură financiară dar și morală, acțiunea declanșată a relevat că la asemenea momente o anumită tergiversare nu mai era acceptată, atât cei interesați, cât și cei implicați nemijlocit fiind mobilizați întru a da o convenită replică celor care acționau împotriva democrației, facilitând celor interesați a provoca sciziuni, controverse care să conducă la rupturi de „colțuri” de țară pentru a nu mai avea o „Românie Dodoloață” conform celor afirmate de Lucian Blaga³⁴ care se referea la bucuria celor mulți veniți la 1 Decembrie la Alba Iulia pentru a le fi companioni celor care erau purtători de „credinționale”. Formularea o aflate în seara zilei traversând satul Lancrăm, audiind glasul cristalin al unui copil enunțând-o cu toată convingerea. În cazul Sibiului, comunitatea a decis ca lucrarea evocatoare să fie încredințată sculptorului Oscar Han³⁵. Exigentul și punctualul sculptor și-a îndeplinit exemplar misiunea asumată,

București, 1921; Nicolas M. Nagy - Talavera, *Fascismul în Ungaria și România*, Editura Hasefer, București, 1996, p. 375; Zigu Ornea, *Anii treizeci – Extrema drepte românești*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1995, p. 16-17, 468; Francesco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919- 1941 – Mișcarea ultranaționalistă*, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 1995, p. 372; Horia Nestorescu – Bălcești, *Ordinul masonic român*, Casa de editură și presă Șansa, București, 1940; Idem, *Enciclopedia ilustrată a Francmasoneriei din România*, Centrul de Studii Francmasonice, București, 2005, vol. 1, p. 224-226; Virgiliu Z. Teodorescu, *Politică și masonerie*, în: „Inorogul – Caiete masonice”, editat de Centrul național de studii francmasonice, București, 2001, p. 263-286 (parcursul unui dosar din fondul Casa Regală evidențiază, prin rapoartele anului '34, preocuparea masoneriei de a prelua puterea politică în România sub conducerea mareșalului Averescu, om care nu cunoștea cine urma să-i fie subordonații. Sunt evidențiate legăturile interne și internaționale și sunt evocate evenimente anterioare în care s-a implicat masoneria).

³⁴ Lucian BLAGA (9 mai 1895, Lancrăm, azi jud. Alba – 6 mai 1961, Cluj); studii la Sebeș, Brașov, Sibiu, doctorat în filozofie la Viena, carieră diplomatică și universitară, poet, dramaturg, eseist, filozof și traducător, activitate redacțională în presă, contribuie la apariției revistei „Gândirea”, publicist, subsecretar de Stat, senator. Activitate la Institutul de istorie și filozofie din Cluj, la Biblioteca Academiei, filiala Cluj, director adjunct 1954. Tracasat și urmărit de organele represive, trece pe post de cercetător la secția de istorie literară și folclor a Academiei Române, filiala Cluj. A fost ales membru al Academiei Române (vezi și: Lucian Blaga, *Artă și valoare*, Editura Fundațiilor Regale pentru Literatură și Artă, București, 1939; Dumitru Micu, în *Dicționarul de literatură română*, Editura Univers, București, 1979, p. 59-62; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 138 –139.; Ion Bălu, *Viața lui Lucian Blaga*, vol. I, Editura Libra, București, 1995; Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 198, 294; *Dicționar cronologic – Literatura română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979. [abreviat: D.C.-L.R.], p. 529-530; Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 503-517.

³⁵ Oscar HAN (3 decembrie 1891, București - 14 februarie 1976, București). Studii la Școala de Belle Arte din București, elev al lui D. Paciurea, sculptor monumentalist, debut în 1924, permanentă prezență în expozițiile colective din țară și străinătate, critic de artă, carieră didactică universitară.

modelând un reușit bust ca apoi să încredințeze gipsul turnătoriei care să realizeze definitivarea lui în bronz. Ediliile municipiului au decis ca amplasarea să fie făcută în spațiul verde din fața palatului administrativ al orașului. Dezvelirea s-a realizat³⁶ la 28 octombrie 1935.

Numerosul public participant la această solemnitate a avut prilejul și de a audia cuvântările oamenilor politici: Vasile Sassu³⁷, Constantin I.C. Brătianu³⁸, Iuliu Valaori³⁹, Eugen Piso⁴⁰, Nicolae Ivan⁴¹, Alexandru Lapedatu⁴² care au realizat o

Inspirat din faptele cunoscute ca participant la primul război mondial, expune la lași lucrări reflectând situațiile trăite. Realizează și donează monumentul *Pe aici nu se trece* amplasat la bifurcația șoselelor de la Tișița, lângă Mărășești. Participând la concursurile pentru desemnarea realizatorului/realizatorilor monumentelor regilor Carol I și Ferdinand I, juriul îi acordă premiul I, dar nu și comanda realizării monumentelor. Lezat, a făcut diverse demersuri și a publicat virulente articole împotriva unei asemenea încălcări ale eticii. Munca de mai bine de patru decenii s-a concretizat prin numeroase prezențe ale lucrărilor sale în forul public, în muzeele și colecțiile de artă plastică (vezi și Oscar Han, *Dăști și pensule*, Editura Minerva, București, 1970).

³⁶ Ioan Opreș, *Alexandru Lapedatu în cultura românească*, Editura Științifică, București, 1996, p. 216 (la Sibiu în fața Palatului Administrativ a avut loc dezvelirea, în toamna anului 1935, a bustului I.G. Duca, lucrare a lui Oscar Han); „*Universul*”, București, anul 52, nr. 299, 30 octombrie 1935, p. 2 (referință la dezvelirea la Botoșani a bustului I.G. Duca, la 27 octombrie 1935, cu participarea oficialităților, prilej de amintire a acțiunilor de la Tarcău, Sibiu).

³⁷ Vasile P. SASSU (10 aprilie 1877, Satulung, azi jud. Brașov – 14 decembrie 1962, București). Studii secundare la Brăila, licențe în drept și filozofie la București. Carieră juridică. Om politic, trece prin mișcarea socialistă pentru a ajunge la P.N.L., deputat, ministru. După război arestat 5/6 mai 1950, internat la Sighet, eliberat iulie 1955. Războiul vameal dintre 1886 și 1891 între Austro-Ungaria și România a produs o cumplită sărăcie în Transilvania și un nou val de emigranți spre România. La intervenția deputaților de origine transilvană, Ioan N. Roman și Vasile P. Sassu, Parlamentul României, în 1919, acordă tuturor emigranților drepturi politice. Ministrul Industriei și Comerțului (19 ianuarie 1922 - 30 octombrie 1923). Ministrul Agriculturii și Domeniilor în guvernul Gheorghe Tătărescu (29 august 1936 - 23 februarie 1937) și ad-int. (23 februarie - 14 noiembrie 1937), Ministrul Justiției: (23 febr.-14 nov.1937). *Vasile P. Sassu*, prin realizarea satului model, și-a dobândit locul cel mai de frunte în galeria marilor dobrogeni, care au binemeritat de la Patrie.

³⁸ Constantin I.C. /Dinu / BRĂTIANU (13 ianuarie 1866, Florica, azi Ștefănești, jud. Argeș – 5-6 mai 1950, penitenciarul Sighet, jud. Maramureș). A fost al doilea fiu al lui Ion C. Brătianu, inginer, om politic liberal, deputat, ministru român, președinte al Partidului Național Liberal, victimă a regimului comunist din România. A studiat ingineria la Școala Politehnică din București și apoi la Institutul de Mine din Paris. Între 1910 și 1938 a fost în mod permanent deputat în parlament din partea Partidului Liberal, iar în 1933 a fost Ministru de Finanțe. În 1934 a fost ales președinte al Partidului Național - Liberal. După lovitură de stat de la 23 august 1944, la care a participat, Dinu Brătianu a fost reprezentant în guvernul Partidului Național Liberal (PNL) ca ministru de stat, ca și Iuliu Maniu din partea Partidului Național Țărănesc. Brătianu a deținut următoarele funcții: Ministru Secretar de Stat în guvernul Sănătescu (23 august 1944 - 4 noiembrie 1944); Ministrul Producției de Război în guvernul Sănătescu (4 noiembrie 1944 - 6 decembrie 1944); Ministrul Producției de Război în guvernul Rădescu (6 decembrie 1944 - 28 februarie 1945). După instaurarea dictaturii impusă de eliberatorii ocupanți a avut domiciliu forțat, pentru ca, în 5 mai 1950, la vârsta de 84 de ani, să fie arestat și deținut fără nici un fel de judecată într-un loc necunoscut.

³⁹ Iuliu VALAORI (5 august 1867, Moscopoli, Macedonia –13 octombrie 1936, București). După absolvirea școlii primare în localitatea natală a venit la București, urmând liceul „Matei Basarab”. Sprijinit de Alexandru Odobescu, a urmat Școala normală superioară, luând apoi licența la Facultatea de litere și filozofie, continuând studiile la Paris la Înalta Școală de Studii și la Berlin unde se specializează în filologia clasică, luând doctoratul în litere și filozofie. Carieră universitară, colaborator apropiat al lui Spiru C. Haret, a intrat în P.N.L., deputat, inspector al învățământului secundar, director al învățământului secundar și superior, secretar general în M.C.I.P., subsecretar de stat. „*Calendarul Universul*, 1938”, București, p. 300 consemnează ziua de 14 octombrie 1936 ca zi a decesului (vezi și G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 278; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 251-252.; C.

succintă dar concludentă caracterizare a omului integru implicat permanent în anii vieții la opera de propășire a Patriei.

Din păcate și simbolul de la Sibiu ca și celelalte amplasate în numeroasele localități au avut parte de o scurtă perioadă de prezență în forul public întrucât prin instaurarea în septembrie 1940 a regimului legionar una din primele măsuri impuse respectivelor localități a fost de a retrage din forul public asemenea monumente, urmând ca operativ cele în bronz să fie expediate la Arsenalul Armatei pentru a fi

Kirițescu, *Portrete, oameni pe care i-am cunoscut*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 244-250.

⁴⁰ Eugen PISO (...) om politic liberal. Demersurile întreprinse pentru a obține datele care să permită redactarea unei fișe biografice mi-au oferit numai parțiale informații din partea d-lui Răzvan C. Pop, în iulie 2013. Le consemnăm: președinte al Partidului Național Liberal din Sibiu în perioada interbelică, Eugen Piso este fondatorul acestui partid imediat după Unirea din 1918. Încă din primul an de existență a acestuia în Sibiu, Eugen Piso va deveni președintele său, funcție pe care o va deține până în anii celui de al Doilea Război Mondial. De numele său se va lega întreaga existență a PNL Sibiu în perioada interbelică. Eugen Piso a fost ales deputat din partea județului Sibiu în Parlamentul României în mai multe legislaturi, iar în anul 1936 a fost numit primar interimar al orașului Sibiu. Alături de alți fruntași liberali din întreaga țară, Eugen Piso a fost arestat, devenind deținut politic după instaurarea regimului oprimator instaurat în România de către eliberatorii ocupanți.

⁴¹ Nicolae IVAN (17 mai 1855, Aciliu, azi jud. Sibiu – 3 februarie 1936, Cluj, înmormântat în subsolul Catedralei Ortodoxe din Cluj), studii liceale și teologice la Sibiu, pregătire și carieră ecleziastică, didactică, redacțională, episcop al Clujului din 1921. Militant pentru realizarea Unirii cu România, membru al P.N.R., funcții de conducere, sprijinitor al activității ASTRA și a altor instituții bancare, culturale, publicist, membru onorariu al Academiei Române, ales la 28 mai 1934. Nicolae Ivan, episcop al Clujului, a decedat la 3 februarie 1936 („Calendarul Universul, 1937”, București p. 306; vezi și: Nicolae Vasiu, Ion Bunea și coord., *Episcopul Nicolae Ivan 1855-1936 Ctitorul reînviatului Episcopiei a Vadului Feleacului și Clujului. Studii și documente*, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Române a Vadului Feleacului și Clujului, 1985; Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 191; Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ediția II-a revăzută și întregită, Editura Enciclopedică, București, 2002, p. 237; *Enciclopedia ortodoxiei românești*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2010, p. 354).

⁴² Alexandru LAPEDATU (2/14 septembrie 1876, Cernatu-Săcele, azi jud. Brașov – 30 august 1950, penitenciarul Sighet, jud. Maramureș). Studii la Cernatu, Brașov, Iași, la București urmează un timp Facultatea de Medicină, trece la filozofie și litere, luând licența în istorie și geografie. Carieră universitară, activitate la Biblioteca Academiei Române, secția manuscrise, secretar la Comisiunea Monumentelor Istorice, membru în Comisia Istorică a României, cercetător al evului mediu românesc, istoric medievalist, carieră didactică universitară. În timpul războiului este mobilizat și repartizat la Serviciul de Control al știrilor – cenzura telegrafică, iar în timpul refugiei la Iași, primește misiunea de a asigura transportul tezaurului României la Moscova. În ianuarie 1918, la Odessa, este ales vicepreședinte în Comitetul Național al românilor refugiați din Austro-Ungaria. Face parte din delegația României la Conferința Păcii de la Paris ca expert în probleme etnografice și geografice, contribuții la organizarea instituțiilor de învățământ și de cultură de la Cluj, fondator și director al Institutului de Istorie Națională din Cluj, a asigurat interimatul la conducerea Arhivelor Statului (20 martie-31 octombrie 1923). Om politic susținător al acțiunilor pentru promovarea unității naționale, membru P.N.L., deputat, senator, ministru, F.R.N., animator cultural, publicist, este ales membru corespondent la 26 mai/8 iunie 1910 și titular la 10/23 octombrie 1918 al Academiei Române. La 2 iunie 1923 a rostit discursul de recepție *Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfășurarea vieții politice a neamului românesc de peste Carpați*. Reconfermat la 22 ianuarie 1990. A fost arestat la 5/6 mai 1950 și internat la Sighet (vezi în acest sens: A.N. inv. 1234, 25 u.a. /1920-1944/; Filofteia Rânziș, *op. cit.*, /la p. 103-104. Corespondență, documente de partid. Eronat este menționată localitatea de obârșie: Cenatul Săcelelor = Cernatu/; „Calendarul P.N.L., 1935”, București; A.N.-D.A.I.C., fond Visarion Puiu, inv. 823, dosar 122/1907 Al. Lapedatu; Arhivele Statului - 125 ani de activitate 1831-1956 București 1957, p. 217; Viorica Pervaian, *Alexandru Lapedatu*, în: „E.I.R.”, p. 196-197; Ion Mamina, Ioan Scurtu, *op. cit.*, p. 194-195; Alexandru Lapedatu, *Scrisori alese. Articole, cuvântări, amintiri*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, ediție îngrijită de Ioan Opreș).

topite, în condițiile generalizării stării de război bronzul devenind material strategic de necesitate vitală pentru industria de armament. În cazul Sibiului, capacitatea de orientare a unei persoane din administrația locală a declanșat un act riscant ce putea fi generator de exemplare condamnări. Aceasta a preferat să retragă simbolul din forul public și să-l dosească într-un cotlon al beciurilor respectivului palat transmitând către arsenalul armatei strânsură de bronz, echivalentă cantitativ și calitativ cu materialul încorporat în respectivul bust. Semnificativ este și gestul celor de la topitoria Arsenalului care tacit au încredințat cuptorului cele primite consemnând predarea de către municipiul Sibiu a respectivului bust. La timpul când efectueam o documentare⁴³ referitoare la asemenea simboluri, am primit un răspuns liniștitor în sensul că respectiva lucrare n-a fost distrusă. După un timp, am primit și o fotografie relevând că regimul de „detenție” la salvat, însă starea de sănătate era precară, probabil că umiditatea și alte materiale au contribuit la corodarea lui. La momentul când s-au depășit măsurile restrictive, a fost scos la lumină ca un unicat salvat de urgia totalitarismului.

După necesara și cuvenita restaurare, a fost readus în forul public și amplasat, în anul 2007, în parcul de pe strada Hermann Oberth⁴⁴. Din păcate corecta informare a celor care au posibilitatea de a informa opinia publică lipsește deoarece cunoașterea istoriei zbuciumate acum se face după ureche și, ca atare, înlăturarea este atribuită⁴⁵ eronat anilor epocii prezenței eliberatorilor ocupanți. Incontestabil multe simboluri au fost înlăturate în respectiva perioadă însă a-i atribui ceea ce făcuse regimul legionar nu este cazul.

⁴³ Virgiliu Z. Teodorescu, *Simboluri de for public dedicate cinstirii lui I.G. Duca*, în: „Revista Arhivelor”, București, anul LXX, vol. LV, nr. 4, 1993, p. 427-433.

⁴⁴ Hermann OBERTH (25 iunie 1894, Sibiu – 28 decembrie 1980, Feucht, Germania); studii secundare la Sighișoara 1904-1912, perioadă în care a realizat primele planuri și mici rachete. În 1913, se înscrie la München la Facultatea de Medicină, reluând după război studiul medicinei pe care însă l-a părăsit pentru a urma Facultatea de fizică-matematică de la Cluj, licența luând-o în 1923 cu lucrarea *Racheta spre spațiile interplanetare*. A urmat o perioadă de profesorat la Mediaș (1924-1938). Inginer și fizician german de origine română, este considerat părintele astronauticii. În 1929, a publicat *Calea de navigație în spațiu*. În al patrulea deceniu al secolului XX a lucrat, din 1938, la Viena, la Școala politehnică de unde, în 1941, a fost mobilizat pentru a lucra lângă Dresda, la Peenemünde, până în 1943, când a participat la realizarea rachetelor armatei germane. După război, s-a mutat la Feucht lângă Nürnberg, unde a rămas până în 1948. A intervenit o solicitare, lucrând timp de 5 ani în Italia de unde, în 1953, a revenit la Feucht. O nouă solicitare l-a determinat ca, între 1955-1962, să se alăture lui Wernher von Braun la cercetările ce se întreprindeau în S.U.A. A revenit la Feucht unde și-a continuat cercetările și unde a pus bazele unei fundații, militând pentru realizări pașnice în domeniul astronauticii. Ca recunoaștere a contribuției la promovarea astronauticii, numeroase instituții științifice l-au cooptat în rândurile membrilor de onoare. În România, în 1972, a fost organizată o sesiune jubiliară, iar la Cluj Universitatea i-a acordat titlul de *Doctor honoris causa*. La 31 ianuarie 1991 a fost declarat post-mortem membru titular al Academiei Române (vezi și: Fl. Zăgănescu, *Personalități românești ale științelor naturii și tehnicii – Dicționar*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1982, p. 281-282; Prof. dr. Florin Zăgănescu, *Viitorul aparține spațiului – O uriașă oglindă pe orbită*, în „Magazin”, București, nr. 49 (2.196), 9 decembrie 1999, p. 8.; Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 299; Dr. Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 599-600; Ioan Năstoiu, *Mesaje de universalitate: Herman Oberth*, în „Națiunea”, București, anul XVI, nr. 307 (772), 15-21 iunie 2005, p. 2.

⁴⁵ Ana-Maria MĂTUȘOIU, *În Sibiu, pe socluri, personalitățile încă ne veghează*, în „Tribuna”, Sibiu, 4 iulie 2013, p. 1. Un articol generat de bune intenții, elaborat într-o manieră care să tenteze eventualii cititori, dar lipsa de corectă informație și fără un vocabular adecvat prezentării monumentelor de for public îi diminuează menirea, determinând chiar o apreciere negativă.

Pentru cinstirea memoriei lui Mihai Eminescu, sibienii au întreprins mai multe acțiuni. Astfel, în anul 1933, pe fațada casei din strada Mitropoliei nr. 22 a fost fixată o placă⁴⁶ amintind de scurta ședere aici a tânărului suflor al trupei actorului Mihail Pascaly⁴⁷. Pe toată perioada turneului, Eminescu a locuit la Hotelul „București”. Identificarea clădirii din strada Mitropoliei nr. 22 a fost făcută de Gheorghe Bogdan-Duică⁴⁸, cu ajutorul istoricului sas Emil Sigerus⁴⁹. Au fost anii când edilii municipiului Sibiu au decis ca o alee din cetate să poartă numele Mihai Eminescu.

Atmosfera creatoare pentru actul cultural la Sibiu s-a manifestat prin varii mijloace realizându-se totodată o eficientă competiție între comunitățile sașilor și românilor. Ne limităm în acest caz să cităm⁵⁰ *Darea de Seamă* pentru anul 1935, întocmită de conducerea Asociației „Sebastian Hann”⁵¹ care avea ca preocupare predilectă dezvoltarea artei indigene din Sibiu. Documentul aducea la cunoștința Ministerului Cultelor și Artelor informarea supusă atenției și aprobării Adunării Generale a asociației la 31 martie 1936. Reprezentantul asociației, Dr. Iulius Bielz,⁵²

⁴⁶ Cornel Lungu, *Pașii poetului în cetate*, text publicat în suita „*Conferințele Bibliotecii ASTRA*”, Sibiu, nr. 82, 2010.

⁴⁷ Mihail PASCALY (1830 sau 1831, București – 30 septembrie 1882, București, ulterior transportat la Roman); după terminarea gimnaziului, își îndreaptă atenția spre arta dramatică, interpretând diverse roluri. Conștient de necesitatea unor solide cunoștințe profesionale, a plecat la Paris perfecționându-se prin cele aflate de la interpreții unui larg repertoriu. Revenind în țară, a preluat conducerea Teatrului cel Mare, până la 1877. Fiind un bun animator al mișcării teatrale, a întreprins numeroase turnee în centrele culturale românești. Într-o asemenea acțiune s-a alăturat trupei și tânărul Mihai Eminescu, îndeplinind funcția de suflor, de traducător și chiar de interpret a unor mici roluri. M.P. a fost autor și traducător al unor lucrări dramatice pentru a le integra în repertoriul spectacolelor (vezi în acest sens: Dim. R. Rosetti, *op. cit.*, p. 147; Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 638; G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 213-214; Virgiliu Z. Teodorescu, *București – Pe urmele lui Mihail Eminescu*, București 2000).

⁴⁸ Gheorghe BOGDAN-DUICĂ (2 ianuarie 1866, Brașov – 21 septembrie 1934, Brașov) istoric literar, carieră universitară, publicist, Premiul Național de critică și istorie literară acordat în anul 1925, membru corespondent ales la 25 mai/7 iunie 1913, membru titular al Academiei Române ales la 4 iunie 1919 (vezi și: Dumitru Micu, *Dicționar de literatură română*, Editura Univers, București, 1979, p. 65; Dr. Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 121-122; „*Calendarul Universul*, 1936”, București, p. 238).

⁴⁹ Emil K. SIGERUS (19 februarie 1854, Sibiu - 25 martie 1947), a fost un etnograf, colecționar, istoric și scriitor sas din Transilvania. Pasionat de istoria arealului sibian, a devenit un activ colecționar care l-a condus la realizarea unei valoroase colecții, predilect relevând modul de viață al sașilor.

⁵⁰ A.N.-D.A.I.C., fond M.C.A., D.A., inv. 826, dosar 44/1936, f. 39, la 9 mai 1936 din Sibiu *Darea de Seamă*, f. 40-40v.

⁵¹ *Asociația „Sebastian-Hann”* (Sebastian Hann – Verein für Heimische Kunstbestrebungen) a fost creată de etnia sașilor sibieni menită de a menține și evidenția tradițiile creatoare ale generațiilor anterioare, fiind totodată o formulă mobilizatoare a talentelor pentru a asigura dăinuirea respectivelor tradiții dar și adaptarea la evoluția noului veac XX. Pictorul Arthur Coulin a fost unul dintre inițiatorii acestei asociații. Emil Sigerus s-a numărat printre membrii fondatori ai Asociației Sebastian-Hann, al cărei director a fost din 1907 până în 1946. O prioritate a fost pentru membrii asociației de a evoca în orice împrejurare pe patronul spiritual (omul și faptele sale) Sebastian HANN (1644 la Levoca în Slovacia – 1713, Sibiu) de origine slovacă, prelucrător al cositorului, argintului, a devenit un renumit orfevrier. A venit pe plaiurile Transilvaniei ca urmare a regimului oferit de teritoriile Universității Săsești, mult mai libertine decât cel habsburgic. În 1675, a fost acceptat în breasla aurarilor din Sibiu. În 1689 devine starostele junior al breslei, iar din 1694 devine starostele senior, adică conducătorul aurarilor din capitala Transilvaniei. A fost și membru al Magistratului sibian și oratorul Adunării Centumvirilor din Sibiu (1700 – 1704). Este considerat cel mai mare maestru orfevrier și aurar din istoria spațiului românesc. A fost orfevrierul preferat al principilor Transilvaniei și al lui Constantin Brâncoveanu, principele Țării Românești. A murit în 1713 la Sibiu.

⁵² Julius BIELZ (martie 1884 la Orlat, azi jud. Sibiu – 1958), istoric de artă, etnograf și colecționar, redactor șef al revistei de studii și comunicări, „*Mitteilungen aus dem Baron Brukenthalischen*

evoca principalele obiective avute în programul anului 1935: monumente, artă populară, expuneri, expoziții, precum și cărți de specialitate.

O altă intenție s-a concretizat în 1938 prin strădania și capacitatea de a mobiliza suflarea românească manifestată cu o exemplară tenacitate de către profesoara Ecaterina Săndulescu⁵³. Așa a fost ridicat bustul monumental evocator al lui Mihai Eminescu, cel care, în anii adolescenței, a făcut popasuri în orașul de la poalele munților. Venirea la Sibiu nu era întâmplătoare și nici hazardată. La timpul respectiv acolo se afla Nicu (Nicolae)⁵⁴, fratele său mai mare care urma cursurile de drept din cadrul Academiei de Drept⁵⁵. Ele au fost prilejuate de relațiile⁵⁶ cu Gimnaziul catolic de stat unde a urmat, în 1864, clasa a III-a finalizată cu un certificat obținut de la respectiva școală. A fost perioada când și-a antrenat colegii la o activitate teatrală punând în scenă piesa „Iorgu de la Sadagura”⁵⁷, a dramaturgului Vasile Alecsandri⁵⁸. A revenit în toamna anului 1866, fiind în bună relație cu mai

Museum” și șef al secției de etnografie regională a Muzeului Brukenthal. Fiul unei familii de intelectuali originară din Austria și stabilită la Sibiu, la începutul secolului XIX, s-a format ca jurist, istoric de artă și etnograf. În anul 1927 a fost numit custode al Muzeului Brukenthal și din acel an, până în clipa morții, dr. Julius Bielz și-a pus toate cunoștințele și puterea sa de muncă în serviciul muzeului sibian. S-a implicat puternic, manifestând un interes special pentru cunoașterea și valorificarea patrimoniului cultural al sașilor transilvăneni. A publicat aproximativ 100 de studii, cu un puternic impact privind arta, istoria și etnografia sașilor din Transilvania. Din multitudinea de titluri amintim doar: *Arta aurarilor sași din Transilvania*, *Arta populară a sașilor din Transilvania*, *Manufacturile de ceramică fină din Transilvania*. Julius Bielz a fost un mare colecționar, îndrăgostit de lucrurile frumoase, de la cărți în ediții rare, la piese de mobilier lucrate cu artă, tablouri, gravuri sau vechi bijuterii săsești, până la valoroase obiecte de artă populară, pe care le-a donat instituției sale de suflet. Multe dintre acele valori se găsesc în patrimoniul Complexului Național Muzeal „ASTRA”, Palatului Brukenthal și Muzeului de Istorie.

⁵³ Ecaterina SĂNDULESCU (11 octombrie 1904, Movilița, județul Vrancea - 24 august 1988) este o poetă, prozatoare, traducătoare și memorialistă. Urmează Liceul „Unirea” din Focșani, unde îl are ca profesor pe I.M. Rașcu, și Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București, absolvită în 1925. A fost profesoară la diverse licee din Râmnicu Sărat, Craiova, Sibiu (unde revine în câteva rânduri la Liceul „Domnița Ileana” și unde face parte din gruparea „Thesis”), Bacău, Ploiești, iar în 1969 se stabilește la București. În anii de activitate la Sibiu, a reușit să antreneze la acțiune numeroase persoane pentru a realiza o serie de manifestări culturale, inclusiv declanșarea realizării, inaugurării monumentului Mihai Eminescu.

⁵⁴ Nicu (Nicolae) Eminovici s-a născut în 1843, a urmat dreptul la Sibiu. A contractat o boală venerică ajungând să se sinucidă la Ipotești, în 1884.

⁵⁵ Academia de Drept din Sibiu a fost înființată în anul 1844 cu predare în limba germană. Aici s-au format ca valoroși intelectuali și numeroși români. Cităm câteva din numele unor personalități remarcante: Simion Bărnuțiu, reprezentant de seamă al dreptului în România, Ilie Măcelariu, participant de marcă la mișcarea politică din Transilvania a naționalității române, Dionisie Pop Marțian, fondatorul studiului științelor statistice în România, Aron Densușianu, poet și critic literar.

⁵⁶ Gheorghe Pavelescu, *Eminescu și Sibiu*, lucrare apărută în Colecția Bibliotecii ASTRA, nr. 11, în 1998. Autorul a reunit informații rezultate din cercetările predecesorilor, fie mențiunea despre trecerea lui Eminescu prin Sibiu care datează din 1889. Ea a fost găsită de redactorii revistei „Fântâna Blanduziei” din București în arhiva celui care contribuise la apariția și ținuta periodicului. Este vorba de un certificat școlar din care reiese că Eminescu urmase clasa a III-a la Gimnaziul catolic din Sibiu și obținuse nota generală „prima clasă”, precum și cele consemnate de istoricul literar Ion Scurtu (1877 – 1922).

⁵⁷ *Iorgu de la Sadagura sau Nepotu-i salba dracului* a fost concepută de Vasile Alecsandri ca o piesă în trei acte, însă unele reacții critice au determinat interpretarea în decursul anilor numai a primului act, formulă care a consacrat-o prin aprecierile dobândite.

⁵⁸ Vasile ALECSANDRI (14 iunie 1819, Bacău – 22 august 1890, Mircești, azi jud. Iași, înmormântat în curtea conacului, ulterior osemintele fiind transferate în Capela-mausoleu din curte), studii la Bacău, Paris (1834-1839 de medicină, drept, matematică, literatură), revenit în țară, în 1839,

vechii prieteni precum Ioan Al. Lepădatu⁵⁹ „student” în clasa a VII-a al gimnaziului romano-catolic și Nicolae Densușianu⁶⁰ student la Academia de Drept din Sibiu, care

desfășoară o amplă activitate culturală, director al teatrului din Iași, creator de publicații, participant la Revoluția de la 1848, exilat în Ardeal și Bucovina, la Paris a scos revista „România viitoare”, participant la realizarea și recunoașterea Unirii Principatelor, ministru, diplomat, membru din 1865 al „Junimii”, laureat la Montpellier, poet, publicist, prozator, dramaturg, a apreciat folclorul românesc culegându-l, publicându-l și valorificându-l în propria creație, membru fondator 1866, reconfirmat 2/14 iunie 1867, membru de onoare 23 august / 4 septembrie 1871 al Academiei Române (vezi în acest sens: Virgiliu Z. Teodorescu, *Mausoleul lui Vasile Alecsandri de la Mircești, contribuții documentare*, în „Revista Monumentelor Istorice”, București, anul LIX, nr. 2, 1990, p. 86-90 (istoria edificiului, relevând atât contribuția Academiei Române, a arhitectului proiectant Nicolae Ghica-Budești și a pictorului Paul Molda, realizator al picturii interioare); Idem, *Sărbătorirea lui Vasile Alecsandri ca laureat al concursului de la Montpellier de către bucureșteni*, în: „Anuar”, vol. IX, Ploiești, 1997, p. 355-363 (prezența la București era ceva accidental și de cât mai scurtă durată). Un incendiu de la Mircești i-a reclamat o mai îndelungată prezență pentru a soluționa asigurarea pe care o avea la societatea Dacia-România. A fost prilejul ca bucureștenii să organizeze la Teatrul Național un fastuos banchet. Prilej de numeroasă și simandicoasă prezență, de discursuri laudative); Idem, *Iasi-600 [4]*, în „Meku”, București, vol. 2, nr. 5 (10), mai 2008, p. 7. (Referință la monumentul Vasile Alecsandri din Iași) [publicat cu pseudonimul Gilredo Virotescu].

⁵⁹ Ioan Alexandru LAPEDATU (6 iulie 1844, Colun, azi jud. Sibiu - 6 aprilie 1878, Brașov) a fost un scriitor român transilvănean. Urmează cursurile secundare la Liceul Romano - Catolic din Sibiu. Obține o bursă a societății „Transilvania”, fiind unul dintre primii studenți ardeleni care studiază la Paris (1868-1870). Își ia doctoratul în litere și filosofie, în 1871, la Bruxelles. Va fi apoi profesor de limbi clasice la Liceul Ortodox din Brașov. A publicat poezii, narațiuni istorice, piese de teatru, basme, adesea de inspirație patriotică, dar de valoare modestă, în revistele „Familia”, „Orientul latin”, „Albina Carpaților” (pe care a condus-o ca director), „Traian” ș.a. A avut doi fii gemeni, Alexandru, viitorul istoric și Ion, viitor economist (vezi și: *Încercări în literatură*, Brașov, 1874 / volum reeditat de D. Vatamaniuc, Editura Dacia, Cluj, 1976/; *Nuvel istorice*, prefată de Andrei Bârseanu, vol. I-II, Sibiu, 1905-1906).

⁶⁰ Nicolae B. DENSUȘIANU /la naștere Pop/ (18 aprilie 1846, Densuș, jud. Hunedoara – 25 martie 1911, București). Studii gimnaziale la colegiul franciscan din Hațeg și secundare la Blaj, universitare de drept la Academia din Sibiu (1867-1869, examenul de absolvire în 1870, pe care a putut să le urmeze, obținând, prin Societatea Academică Română, în 1867, un ajutor financiar acordat de orașul Brăila. Au fost anii când a debutat ca poet în revista „Familia”. Între 1870-1877 a practicat avocatura, inițial ca practicant în biroul fratelui Aron. Așa a avut prilej ca, atât la Făgăraș, Brașov, cât și prin natura deplasărilor în fața diverselor instanțe în multe alte localități, să intre în contact cu vechi și valoroase arhive. Astfel, a avut nemijlocit posibilitatea să constate cât de eronate și tendențioase formulări erau debitate la adresa poporului român, a obârșiei lui. În 1877 a venit la București dedicându-se studiului istoriei poporului român. La baza cercetărilor întreprinse și a studiilor publicate au stat informații de cele mai variate genuri, inclusiv de natură folclorică, pe care le-a coroborat și supus unei atente analize critice. Munca de mîgală i-a fost răsplătită și stimulată, pentru următoarele decenii, la 6/18 aprilie 1880, prin alegerea ca membru „actual” al Academiei Române. A elaborat o lucrare dedicată revoluției de la 1784, operă premiată în 1885 de Academia Română. O contribuție esențială a avut-o în completarea ediției de documente externe referitoare la români încorporate în monumentală colecție Hurmuzaki cu 6 volume. A căutat să se integreze în cercetarea obârșiei viețuirii multimilenare pe vatra carpato – dunăreano – pontică, recurgând la o diversitate de izvoare care l-au condus în ultimii ani ai vieții la elaborarea lucrării *Dacia preistorică*, primită diferențiat, mulți fiind tentați să-i acorde calificativul de pură fantezie. Deceniile care au trecut de la publicarea ei postum de către doctorul Constantin I. Istrati și reeditarea de către familia Manole Neagoe, au oferit deseori surpriza unor noi descoperiri de izvoare care contribuie la susținerea celor afirmate de N.D. la cumpăna veacurilor XIX-XX. Ani de, zile în cadrul Ministerului de Război, la Marele Stat Major, a desfășurat activitatea de translator și bibliotecar, funcții care l-au adus în contact direct cu noi surse documentare. Au fost anii când bogatele cunoștințe l-au onorat și cu susținerea unor prețioase cursuri de istoria neamului românesc în cadrul Școlii Superioare de Război. Publicist (vezi în acest sens: A.N.-D.J. Mehedinți, Drobeta-Turnu Severin, colecția *Manuscrise* nr.82 /cele 56 file cuprind Note și documente culese de Nicolae Densușianu în excursia istorică făcută la Târgoviște, Câmpulung și

I-a găzduit câteva zile. Cu primul a făcut o vizită la Avrig, oprindu-se la mormântul lui Gheorghe Lazăr⁶¹. Într-o altă zi au ajuns în localitatea Gura Râului care i-a oferit

Curtea de Argeș în vara anului 1885/ vol. II); Dim. R. Rosetti, *Dicționarul contimporanilor*, ediția I-a, Editura Litografiei „Populăra”, Pasagiul Român nr. 12, 1897, p. 63 /sunt menționate lucrările tipărite până la 1885/; Virgiliu Z. Teodorescu, *Remember Nicolae B. Densușianu*, în „Meku”, București, vol. 5, nr. 3 (44), martie 2011, p. 16-17).

⁶¹ Gheorghe LAZĂR (5 iunie 1779, Avrig, jud. Sibiu – 17 septembrie 1823, Avrig). Studii la Avrig, Sibiu, filozofia și dreptul la Cluj și la Viena, de teologie, filozofie și inginerie. La Karlowitz, i-a fost blocată hirotonisirea pentru a nu fi ales episcop un român. Revenit în Transilvania, pentru scurt timp este profesor la Sibiu, unde, pentru vederile sale liberare, a devenit persoană non grata. Fiind oprimat, a venit la Brașov devenind percepătorul copiilor familiei Bărcănescu. După scurta escală brașoveană a trecut cu această familie în Țara Românească, fiind într-o primă etapă inginer topometrist, realizator al unor valoroase planuri de moșii, precum și percepător al copiilor unor mari boieri, receptivi la reformele necesare propășirii țării. Boierii doritori de reformarea țării l-au sprijinit în concretizarea intențiilor sale, Gheorghe Lazăr dovedindu-le, prin activitatea sa de inginer hotarnic, că limba română poate fi folosită în toate activitățile statului. Militând pentru școala în limba română, găsește sprijinul mai multor mari boieri, inclusiv al banului Bălăceanu, efor al școlilor, care întocmesc o anafora ce a condus la numirea lui de către Vodă Caragea ca „dascăl” la 24 martie / 5 aprilie 1818 pentru a preda aritmetica, geometria și geografia la școala de la Sf. Sava unde a susținut cursurile în limba română, punând astfel bazele primei școli superioare în limba națională. El a extins programa predând și geografia istorică, gramatica și filozofia. Autor de manuale, a creat în jurul său o pepinieră, din rândurile elevilor săi s-au afirmat elementele care au condus destinele românești spre propășire în deceniile următoare. La izbucnirea revoluției conduse de Tudor Vladimirescu a fost alături de acesta, fiindu-i sfătuitor de taină și om al calculelor de natura preciziei tragerilor de artilerie, inclusiv al aceleia care a avertizat pe boierii trădători reuniți în incinta bisericii Olteni. Gestul său a fost sancționat ulterior prin temporara suspendare a cursurilor școlii. Bolnav, s-a retras pentru scurt timp în casele lui Ion Heliade Rădulescu, ca apoi să părăsească Bucureștiul pentru a merge la Avrig unde a decedat. Caz rarism la români, foștii elevi i-au dus pe mai departe crezul, contribuind la propășirea neamului și totodată manifestându-și constant preocuparea de a-i conferi cuvenita cinstire. Formele de manifestare au fost variate. De la construirea edificiului „Academiei”, de fapt al Universității, pe vatra fostei școli de la Sf. Sava, prin înălțarea în forul public a unor monumente, prin atribuirea numelui său unor prestigioase unități de învățământ, prin constituirea unuia din înalte premii conferite de Academia Română, până la alte multe, Gheorghe Lazăr este o moștenire pentru neamul românesc de mâine. Pentru artistul Costin Petrescu, personalitatea lui Gheorghe Lazăr a fost o permanentă preocupare în decursul anilor revenind, elaborând mai multe variante, inclusiv cele existente în locuința sa, azi Casa memorială „Costin Petrescu” (vezi și: Ștefan Pop, *Colegiul Național Sf. Sava*, în „Boabe de grâu”, București, anul IV, nr. 7 iulie 1933, p. 385-419 /la p. 385 reprodus tabloul Școala lui Gheorghe Lazăr/; Virgiliu Z. Teodorescu, *Gheorghe Lazăr – la aniversare*, în „Națiunea”, București, anul XV, nr. 254 (719) 9-15 iunie 2004, p.5 (N.B.! La o emisiune TV. 2003 gazetarul Hurezeanu relua în fața monumentului Gh. Lazăr amplasat în Piața Centrală de la Sibiu flancată de Muzeul Brukenthal formularea că Gh. L. este fiul natural al baronului B); Dim. R. Rosetti, *op. cit.*, p.113-114 /este menționată exprimarea recunoștinței față de Gh. L. prin ridicarea la București a unui monument evocator pe locurile unde au fost clădirile fostei mănăstiri Sf. Sava care a găzduit cursurile sale. Este evocat și ceea ce a întreprins Carol Rosetti la Avrig, la mormântul lui Gh. L. unde a realizat un monument funerar, scriind pe placa de marmură un text al cugetării pilduitoare, completat cu concretizarea lui Scarlat Rosetti : *PRECUM CHRISTOS PRE LAZĂR DIN MORȚI A ÎNVIAT AȘA TU ROMÂNIA DIN SOMN AI DEȘTEPTAT* sunt menționate lucrări elaborate/; A.N.-D.A.I.C., colecția Planuri: jud. Dâmbovița, nr. 59: 1818. Planul Obislavului, jud. Dâmbovița, pendinte de mănăstirea Glavacioc, ridicat de Gheorghe Lazăr; jud. Ilfov, nr. 59: 1820-1821 Planul moșiei Fântânele, jud. Ilfov, pendinte de mănăstirea Sărindar, lucrat de Gheorghe Lazăr împreună cu elevii școlii de la „Sf. Sava”. scara 0,130 m = 100 stânjeni, adică un țol vienez; G. Nedioglu, *Cea mai veche școală românească*, București, 1906; Mihai Popescu, *Colegiul național „Sf. Sava” cea mai veche școală românească*, București, 1944; Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Editura pentru literatură, București, 1966, p. 110; Virgiliu Z. Teodorescu, *O statuie a lui Gheorghe Lazăr în lumina unui document inedit*, în „Buletinul Monumentelor istorice”, București, anul XXXIX, nr. 4, 1970, București, p. 65)

prilejul să audieze și să noteze textul baladei Viță Cătănuță⁶². A poposit și în locuința lui Nicolae Densușianu, având prilejul de a recepta multe din cele care-i erau gazdei preocupări întru cunoașterea trecutului neamului românesc. Acolo a fost manifestat interesul de a traversa cununa Carpaților pentru a trece în România prin Vama Cucului⁶³. Pentru a deveni posibilă o asemenea întreprindere gazda a corespondat cu preotul Ion Bratu din Rășinari, solicitându-i să-i recomande un om care să-l călăuzească pe musafir pentru a trece în România pe căi nesupravegheate de grănicerii crăiești. Părintele Ion Bratu⁶⁴ din Rășinari. era om primitiv, vesel și cult, în casa căruia intra orice carte românească apărută dincolo sau dincoace de munți. Părintele Bratu îl găzduiește la Rășinari, pentru trei zile, înainte de întoarcerea tânărului în Țară. Prezența în această familie a fost relatată ulterior de fiica preotului Aurelia Bratu⁶⁵ Atentă la cele ce-i erau în preajmă, peste ani a încredințat tiparului amintirile referitoare la acest musafir. În „*Amintiri despre Eminescu*”⁶⁶ nota: „*A dormit trei nopți aici, nu în casă. Odăile sânt mici și nu încăpeam. Aveam o căsoaie, cum se zice prin Rășinari, adică un fel de bucătărie cu vatră și cuptor de pâine. De obicei până da gerul, acolo dormeam eu cu bunica mea, că era cald și bine. Țin minte că m-am cam bosumflat atunci când trebuind să dorm într-o lădoaie din casă. Când s-a dus de la noi, nu l-am văzut, că a plecat de cu noapte cu sluga noastră. Dar era într-o luni, că duminică a fost nuntă mare în vecini, la care și părinții mei au luat parte și l-au dus și pe el. Eu am rămas cu bunica, iar dimineața nu l-am mai văzut. Cât a rămas aici a stat în fiecare zi cu noi la masă, acolo în bucătăria de care ți-am spus. Ședea chiar lângă mine pe o laviță și țin minte că îmi venea să râd cât era de neîndemânat. Și sfios, de credeam că nu știe să vorbească*”

Eminescu a plecat deci către lanțul albastru al munților de graniță, pe sub poalele cărora sclipesc satele mărginenilor, și, ajutat de un țăran, a trecut pe potecile Rășinarilor prin Vama Cucului, dincolo, unde îl așteptau noi popasuri și întunecate destine⁶⁷. După doi ani a revenit la Sibiu însoțind ca sufleur și de fapt băiat bun la

⁶² Balada *Viță Cătănuță* a fost culeasă de Mihai Eminescu, iar textul l-a transcris în Mss. 2262 fiind ulterior publicat de Ilarie Chendi în „Literatura populară”, p.87.

⁶³ Vama Cucului este formularea care relevă faptul constatat: cucul e pentru țăran o pasăre misterioasă, care umblă pe căi tănuite. De aci s-a născut zicătoarea: a trece prin vămile cucului, adică a te strecura prin locuri tainice pentru a nu da ochi cu oamenii oficialității, respectiv cu cei ce aveau misiunea de a păzi teritoriul crăiesc. Astfel procedau cei hotărâți de a trece pentru a-și pierde urma prin țări străine. În Ardeal și în Bucovina se zicea: a căta vama cucului în înțelesul: că te-ncerci să faci un lucru aparent cu neputință.

⁶⁴ Ion BRATU (1819 - 1878) preot ortodox din Rășinari, a fost protopop, cărturar și om politic. A fost unul dintre cei mai consecvenți colaboratori ai mitropolitului Andrei Șaguna și prieten cu Timotei Cipariu. Mihai Eminescu a fost găzduit la Rășinari de Ion Bratu în anul 1868, timp de două zile. Preotul i-a facilitat trecerea clandestin granița înapoi în Principate, deoarece tânărul nu avea pașaport. Ion Bratu a era bunicul dinspre mamă al lui Octavian Goga.

⁶⁵ Aurelia Bratu căsătorită Goga (2 octombrie 1856, Rășinari, județul Sibiu - 28 mai 1938, ?) a fost învățătoare timp de 40 de ani la Rășinari, poetă, mama lui Octavian Goga. La 27 ianuarie 1880 s-a căsătorit cu preotul ortodox Iosif Goga. Împreună au avut cinci copii: Octavian (n. 1881-1938), Victor (n. 1882), Victoria (n. 1883), Claudia Maria (n. 1886) și Eugen Iosif (n. 1888). Ca poetă fost inspirată de ambianța mediului de la Rășinari, trimițând poeziile sale pentru publicare în revista „Familia”, a lui Iosif Vulcan.

⁶⁶ Aurelia Goga, *Amintiri despre Eminescu*, în volumul *Figuri din Mărginime*, în care Ilie Hașeganu a reunit informații referitoare la cărturari, îndrumători culturali și economici, redactori de gazete populare și calendare, dascăli, notări memorialistice, călători, artiști pe care le-a publicat la Editura Litera, București, 1976, 159 p. cu il.

⁶⁷ Cornel Lungu, *op. cit.*, p. 10 /citând pe George Călinescu, *Viața lui Mihail Eminescu*, 1932/.

toate, fie în postura de copist, de traducător fie ca suplinitor al unor interpreți temporar indisponibili din apreciația trupă a actorului Mihail Pascaly. Prezență benefică și pentru spectatori dar și pentru membri trupe, cele două săptămâni de spectacole (16 iunie-2 iulie) s-au încheiat cu un banchet la restaurantul hotelului „Împăratul romanilor”⁶⁸. A fost un bun prilej pentru cei prezenți să remarce nu numai fizionomia tânărului Mihail Eminescu ci și modul matur cum aborda subiectele în discuție. O problemă încă incomplet elucidată o prezintă o consemnare în registrul vizitatorilor la Muzeul de Științe Naturale din Sibiu⁶⁹ unde este notată (semnătura ?) numele și data: „M. Eminescu, 1869 iulie 9”.

Aceste succinte prezențe au generat urmașilor un firesc interes de a fi realizat în ambianța Parcului „Sub Arini” un simbol al cinstirii poetului național. Sculptorilor participanți la concurs li s-a solicitat macheta unui monument cu un bust monumental. Vizionarea celor elaborate de respectivii creatori a determinat juriul să acorde comanda sculptorului Radu Moga⁷⁰, apreciat prin cele înfăptuite până la acea dată, avându-se în vedere și argumentul că obârșia artistului plastic era din respectiva comunitate umană. Modelatorul lucrase la respectiva comandă în ultimele luni ale anului 1937, realizând la începutul anului următor ultimele retușuri⁷¹ înainte

⁶⁸ Hotelul *Împăratul Romanilor*, Str. Nicolae Bălcescu, a fost fondat în 1555; este un monument de arhitectură de o inestimabilă valoare funcțională și culturală în peisajul Sibiului, oraș de inspirație germană. Reconstruit în 1895, pe trei nivele, hotelul rămâne un simbol al burgului medieval. Este situat în centrul istoric al Sibiului, reunind principale artere comerciale; hotelul se bucură totodată de imediată apropiere a celor mai importante obiective turistice și civice. De-a lungul timpului, o seamă de personalități ale vieții internaționale au beneficiat de serviciile Casei *Împăratul Romanilor*. După lucrările de consolidare, renovare și dotare din ultimele decenii, hotelul dispune de 100 de camere de diferite categorii, îngrijite, mobilate funcțional și cu gust. Cele mai multe dispun de baie proprie sau duș, cablu TV, telefon, mini bar, aer condiționat: 4 apartamente, 91 camere duble, 5 camere single.

⁶⁹ Muzeul de Istorie Naturală din Sibiu, Str. Cetății, Nr. 1, a rezultat din preocupările unor naturaliști ai secolului al XIX-lea care, prin deplasări pe teren, au adunat eșantioane din flora și fauna fiecărei zone din continentele planetei. Acumulările au revendicat nu numai o bună depozitare ci și condiții optime de expunere pentru a oferi spre cunoaștere publicului. Problema a fost rezolvată la finalul secolului. La Sibiu, s-a înființat, în 1849, Societatea Ardeleană de Științele Naturii (*Siebenbürgische Verein für Naturwissenschaften zu Hermannstadt*). Membrii erau preocupați predilect de a prezenta valorile adunate, considerând că, pe această cale, vor atrage spre respectarea naturii pe concetățenii lor. Lucrările de construcție au debutat în toamna anului 1894, inaugurarea festivă a clădiri desfășurându-se la 12 mai 1895. Clădirea a fost construită în stilul Renașterii italiene târzii, având 3 niveluri (demisol, parter și etaj). A fost complet consolidată, renovată și reutilată între anii 2006 și 2008, noile condiții permițând și o mai bună etalare a patrimoniului muzeal. Grădina a fost amenajată pentru relaxarea vizitatorilor dar și ca spațiu în care pot fi întâlnite specii comune și rare de plante precum copaci și arbuști ornamentali.

⁷⁰ Radu MOGA (8 octombrie 1906, Sibiu - 1950), fiul unui ceferist, studii artistice, carieră didactică, desfășurând concomitent, în deceniile trei și patru ale secolului XX, o bogată activitate ca sculptor. Lucrările sale au fost integrate în forul public în localități ca: Lugoj, jud. Timiș, Arad, Sibiu, Sighișoara, și Târnăveni, jud. Mureș, Deva, Brad și Aninoasa, jud. Hunedoara ș.a. (vezi și: „*România*”, București, 24 septembrie 1938 /Cronica: *Dezvelirea bustului lui M. Eminescu la Sibiu*;/ A.A., V.C., Sibiu, ghid de oraș, Editura Sport Turism, București, 19, p. 103/ bustul M. Eminescu, bronz, în Parcul Sub Arini, din inițiativa prof. Ecaterina Săndulescu, realizare Radu Moga, dezvelit octombrie 1938. La solemnitate au participat și Ion Minulescu, Cezar Petrescu;/ I. Constantinescu, *România A-Z*, București, 1970, p. 324; Virgiliu Z. Teodorescu, *Contribuții documentare referitoare la activitatea sculptorului Radu Moga*, în: „*Corviniana*”, Acta Musei Corviniensis, Hunedoara, Deva, vol. II / 1996, p. 281-287; Idem, *Mihail Eminescu – Simboluri ale cinstirii*, București 2000, (VZT: bustul de la Sibiu este semnat dreapta jos: Moga).

⁷¹ G.M.Db., *Un monument lui Eminescu la Sibiu*, în „*Universul*”, București, anul 55, nr. 52, 22 februarie 1938, p. 2: la Brad, la 18 februarie 1938, în atelierul sculptorului Radu Moga, sibian de

ca gipsul să fie încredințat turnătoriei pentru a căpăta definitivarea în bronz, lucrarea era semnată de sculptorul modelator, dreapta jos: *Moga*.

În octombrie 1938, a avut loc⁷² solemnitatea dezvelirii și sfințirii monumentului. La solemnitate au participat, reprezentând Ministerul Cultelor și Artelor, directorul Ion Minulescu⁷³, iar din partea Uniunii Scriitorilor din România⁷⁴ romancierul Cezar Petrescu⁷⁵. O numeroasă participare din partea sibienilor și a localităților limitrofe a onorat acest eveniment.

origine, artistul realiza ultimele retușuri la bustul M. Eminescu pentru a putea fi inaugurat după 15 mai 1938 în cadrul unor ample manifestări. Monumentul urma să aibă înălțimea de 4,00 m., pedestalul din piatră, trahit albastru, bustul de două ori mărimea naturală. Pe fețele laterale ale pedestalului basoreliefuluri cu scene din poeziile lui M. Eminescu. Profesor la catedra din Brad, sculptorul Radu Moga a realizat un Eminescu gânditor, altruist, inteligent, energic și visător. Foto: bustul *Eminescu*. În orașul Sibiu sunt amplasate busturile: Coșbuc, I. G. Duca și Bărnăuțiu. Siglele C.M.D.b cu care a semnat reporterul poposit la Brad în atelierul lui Radu Moga nu au fost în atenția lui Mihail Straje în al său valoros *Dicționar*...

⁷² „Universul”, București, anul 55, nr. 127, 11 mai 1938, p. 5 /referință la monumentul *Eminescu* din Sibiu pentru care s-a organizat un concurs, fiind aleasă macheta sculptorului Radu Moga care l-a evocat tânăr, revenit de la cursurile universitare. Erau declanșate pregătirile pentru dezvelirea bustului; Fototeca Combinatului Poligrafic Casa Scânteii, clișeu 226.359 bustul Eminescu din parcul Arini din Sibiu.

⁷³ Ion MINULESCU (6/7 ianuarie 1881, București – 11 aprilie 1944, București), poet (Premiul Național pentru poezie 1928), prozator, dramaturg, promotor cultural, colecționar. În deceniul al IV-lea al sec. XX, locuința familiei Ion Minulescu a devenit unul din apartamentele blocului, la etajul 1 construit pentru M.C.A., Bd. Palatului Cotroceni, azi dr. Gh. Marinescu nr. 19, cartierul Cotroceni (vezi în acest sens: A.N.-D.A.I.C., colecția Scriitori, Ion Minulescu; *Scriitori români – mic dicționar*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 320-325; Petre Oprea, *Ion Minulescu colecționar de artă*, în „Revista Muzeelor”, București, nr. 3, 1981, p. 28-30).

⁷⁴ *Uniunea Scriitorilor din România* a fost creată din inițiativa tinerilor scriitori din București Emil Gârleanu, Ștefan Octavian Iosif și Dimitrie Anghel, care s-au întrunit într-o primă consfătuire de lucru în ziua de 13 martie 1908, alcătuiind o comisie provizorie pentru elaborarea statutelor preconizatei Societăți a Scriitorilor Români. Ca model pentru aceste statute, Cincinat Pavelescu adusese de la Paris „Status de la Société des Gens de Lettres”, societate înființată de scriitorii francezi la 28 aprilie 1908 pentru a pune bazele Societății Scriitorilor Români. La adunarea de constituire s-au dezbătut proiectele de statute și s-a ales primul comitet de conducere compus din Ioan Adam, Dimitrie Anghel, Ion Ciocârlan, Ludovic Dauș, M. Dunăreanu, Emil Gârleanu ș.a. Cincinat Pavelescu a fost desemnat președinte, G. Ranetti și Dimitrie Anghel – vicepreședinți, Emil Gârleanu și Ludovic Dauș – secretari. Acestei prime forme de organizare a Societății Scriitorilor Români i s-a reproșat că nu a cooptat marii scriitori ai vremii ca I.L. Caragiale, Ioan Slavici, George Coșbuc, A. Vlahuță, A. Macedonski și alții. Ultima adunare generală a Societății Scriitorilor Români are loc în 1 septembrie 1944, care îl alege președinte pe Victor Eftimiu. Metamorfoza impusă de eliberatorii ocupanți a generat radicale prefaceri structurale și statuare. În 25 martie 1949, Societatea Scriitorilor Români fuzionează cu Societatea Autorilor Dramatici și cu Uniunea Scriitorilor Maghiari din România. La ființă Uniunea Scriitorilor din România. Mihail Sadoveanu este ales președinte de onoare al Uniunii Scriitorilor, iar Zaharia Stancu, președinte activ. Noua instituție își constituie filiale la Cluj, Iași, Timișoara, Târgu Mureș, Brașov. O nouă restructurare s-a realizat și în urma răsturnării de regim politic de la finalul anului 1989.

⁷⁵ Cezar D. PETRESCU (1/12 decembrie 1892, Hodora, Cotnari, jud. Iași – 9 martie 1961, București). Tatăl Dimitrie, fiu de țăran din Oltenia, cu studii agronomice, dr. în științe la Paris, carieră didactică la școala de la Roman, mama, Olga Comeniță, moldoveancă, fiică de moșier. Copilăria și-a petrecut-o în valea Moldovei la Roman unde a urmat cursurile primare și gimnaziale. Studii secundare și universitare la Iași, licența în litere, a intrat de tânăr în gazetărie, colaborând la o serie de periodice („Facla”, din 1912, „Chemarea”, „Cronica”, „Opinia”, „Sămănătorul”, „Versuri și Proză”); în anul 1919, a editat revista „Hiena”, a inițiat pentru orașul Cluj o revistă românească, fiind unul din fondatorii și conducătorii revistei „Gândirea” în 1921 (Adrian Maniu, Lucian Blaga, Gib I. Mihăescu, Radu Dragnea). A fost un prolific scriitor, traducător, animator cultural. Debutul literar l-a avut în anul 1907, ca elev de liceu publicând nuvela *Scrisori* în revista „Sburătorul”. Preocupări literare a avut din anii

primului deceniu al secolului al XX-lea, publicând în anii 1908-1909 primele schițe în „Sămănătorul”. A fost un fecund prozator realizator de romane, nuvele, povestiri, inclusiv pentru copii, intenționând ca romanele lui să se constituie în cicluri pentru a fi o cronică a secolului al XX-lea în mediul românesc. Au constituit componentele ciclului „Rodul pământului” (*Carnet de vară*, 1928; *Apostolul*, 1935; 1907, 1937; *Mane Tekel Fares*, 1937; *Noi vrem pământ*, 1938; *Pământ ...mormânt*, 1942); ale ciclului „Război și pace” (*Plecat fără adresă*, 1932; *Ochii strigoiului*, 1939; *Războiul lui Ion Săracu*, 1945); ale ciclului: „Târgurile unde se moare” (*Drumul cu plopi*, 1924, *La Paradis General*, 1930; *Oraș patriarhal*, 1931); ale ciclului: „Capitala care ucide” (*Duminica orbului*, 1934; *Cheia visurilor*, 1936; *Carlton*, 1942); ale ciclului: „Fantasticul interior” (*Omul din vis*, 1926; *Simfonia fantastică*, 1929; *Baletul mecanic*, 1931); ale ciclului „Satyricon” (*Kremlin*, 1931; *Greta Garbo*, 1932; *Floarea de agave*, 1933; *Cain și Abel*, 1936). De o distinctă notorietate s-au bucurat romanele: *Întunecare*, 1921; *Calea Victoriei*, 1929; *Comoara regelui Dromichet*, 1930, republicat cu titlul *Pământ și cer*; *Aurul negru*, 1932. Prolific, a abordat nuvela, reportajul, articole pe care le-a reunit în volumele: *Însemnări de călător, reflecții de cititor*, 1952; *Despre scris și scriitori*, 1953; *Vino și vezi*, 1954; *Vlahuță și epoca sa*, 1954; *Scriitorul și epoca sa*, 1956. A acordat atenție și literaturii pentru copii: *Fram, ursul polar*, 1932; *Omul de zăpadă*, 1945, *Neghiniță*, 1949; *Cocârț și bomba atomică*. A fost un activ traducător din literatura rusă, poloneză, franceză ș.a. Multe din cărțile sale au fost traduse în limbi străine. A venit în decembrie 1918 la București. A desfășurat o amplă și variată activitate în redacțiile periodice „Neamul Românesc”, „Cuvântul” (1924-1928), „Curentul” (1928-1936). În 1928, a fost ales deputat, membru al Parlamentului României. În 1936, timp de câteva luni, a fost secretar general în M.C.A. Din 1938 a condus periodicul oficial „România” editând ca publicații de profil „România Literară”, „România Satelor” și „La Roumanie”. Ca apreciere supremă a contemporanilor, în anul 1931, când a primit premiul Național pentru literatură. Cezar Petrescu a fost ales membru titular al Academiei Române la 2 iulie 1955. La Bușteni, în casa care i-a aparținut, a fost organizat un muzeu memorial prin preocuparea surorilor sale (vezi în acest sens: Lucian Predescu, *op. cit.*, p. 652; Horia Stancu, *Cezar Petrescu*, București, 1958; Mihai Gafița, *Cezar Petrescu*, București, 1963; Smaranda Chehata, *Din viața și opera lui Cezar Petrescu*, București, 1968; Ion Bălu, *Cezar Petrescu*, București, 1972; G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 218; Marian Popa, *Dicționar de literatură română contemporană*, ediția II-a revăzută și adăugită, Editura Albatros, București, 1977, p. 426-430; *Dicționar cronologic de literatură română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București 1979, p. 528-529.; Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 242; Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, *Dicționarul scriitorilor români*, M-Q, București 2001; Dr. Dorina N. Rusu, *op. cit.*, p. 642; Aristide Ștefănescu, *Ghidul Muzeelor*, Editura Sport - Turism, București, 1984, p. 368 – 369; Vlaicu Bârna, *Leon Kalustian sau vibrația unei pasiuni de o viață*, evocare a atmosferei din redacția ziarului „România”, condus de Cezar Petrescu, în: „Ararat”, București, publicația Uniunii Armenilor din România, anul V (serie nouă), nr. 2 (47), 16-31 ianuarie 1994, p. 7; Leon Kalustian, *Simple Note*, p. 168.

Evocarea câtorva dintre înfăptuirile sibienilor în anii scurtei perioade interbelice o întreprindem pentru ca noile generații să cunoască faptele înaintașilor care le-au transmis semnificative simboluri ale cinstitii celor care au contribuit la afirmarea și susținerea crezului necesității unității de neam românesc.

Activitatea lui Corneliu Coposu pe tărâm cultural-național în perioada 1940-1944*

Marin POP

Corneliu Coposu's activity on cultural-national realm between 1940-1944

Summary

The present study tries to emphasize the work of the great politician from Sălaj, Corneliu Coposu, between 1940-1944, on cultural and national realm. Of course, he also carried on a special political activity being as a matter-of-fact the "shadow" of the great politician from Sălaj, Iuliu Maniu, between 1938-1947, when in Romania were established the three dictatorships: of Charles the II, the Antonescu regime and the communist one.

Moving to Bucharest after The Vienna Diktat in 30 August 1940, Corneliu Coposu will carry on a prodigious cultural activity together with other Transylvanian refugees in the capital, especially within political associations, "Pro-Transylvania", "The Refugees Students Home", and "The Association of refugees and expelled romanians from Ardeal which was given up through the verdict from Vienna", he was a member of the initiative committee of these associations and also a vicepresident, being as a matter-of-fact the "shadow" of the great politician from Sălaj, Iuliu Maniu, between 1938-1947.

Also with other transylvanian scholars, as it is shown in a note of "The Assurance" dated 15 October 1941, Iuliu Maniu give them the mission to found urgently in the Capital, A Committee of Astra, in order to form the first cultural transylvanian nucleus of the Old Kingdom.

Another important aspect of his work during this period was that as a journalist for the "Ardealul" newspaper, he was a member of the initiative committee of the magazine, and also as editor in chief.

Between 1941-1944 Corneliu Coposu publishes in "Ardealul", newspaper a series of articles in which he shows his vehement protest against the Vienna Diktat.

With tenderness and melancholy he recalls the days spent on his homeland Bobota, in Easter and Christmas time. He also skillfully describes stilistic the pain of the estranged brothers, vibrating in his words full of emotions the hearts of all romanians refugees.

A special place between the articles published by Corneliu Coposu in "Ardealul" newspaper is held by the evocation of some fundamental moments in the history of "Țara Silvaniei" and Transylvania, and also writing biografic works of some personalities as: Inochentie Micu Klein, Andrei Șaguna, Simion Bărnuțiu, Victor Deleu etc.

For his work in the media, between 1941- 1944 and his sustained fight for the reunification of Transylvania, Corneliu Coposu was proposed in October 1944, as officer, for the order "23 August 1944".

Key-words: Corneliu Coposu, "Ardealul" newspaper, „The Association of the refugees and expelled romanians from Ardeal which was given up through the verdict from Vienna”, Vienna Diktat, Ardeal.

În vara anului 1940, în momentul în care la Turnu Severin se desfășurau tratativele româno-ungare, Corneliu Coposu publica la editura „Luceafărul” din Zalău cartea intitulată „Ungaria ne cere pământul”, o lucrare mai puțin cunoscută, în care

* Studiul reprezintă aportul cercetătorului științific Marin Pop la Sesiunea de comunicări științifice organizată de Muzeul Județean Mureș, Departamentul Istorie, în septembrie 2012.

subliniază dreptul natural al românilor asupra Ardealului, cu argumente de ordin istoric și demografic.

După Dictatul de la Viena, Corneliu Coposu se mută la București. Pe data de 26 septembrie 1940, Corneliu Coposu a participat, împreună cu alți fruntași național-țărăniști, la o consfătuire politică, în casa în care locuia Iuliu Maniu în București. Tema consfătuirii nu putea fi alta decât situația românilor rămași în Ardealul cedat. Aici s-a luat decizia privind înființarea asociației „Pro-Transilvania” a cărei scop era dezrobirea românilor aflați acum sub stăpânire maghiară.

La 8 octombrie 1940, Corneliu Coposu și ceilalți fruntași național-țărăniști se întâlnesc din nou, de această dată participând și fruntașii politici liberali și discută despre înființarea asociației amintite. La numai câteva zile, pe 13 octombrie, are loc o nouă consfătuire a fruntașilor național-țărăniști, la care participă și Corneliu Coposu. Subiectul discuției a fost atitudinea partidului față de pretențiile formulate de Brătianu în legătură cu conducerea asociației „Pro-Transilvania”¹.

La data de 14 octombrie 1940, din inițiativa lui Iuliu Maniu și cu ajutorul financiar oferit cu generozitate de către Mihai Popovici, s-a înființat Căminul Studenților Refugiați, la realizarea căruia un rol important l-a avut Corneliu Coposu². La căminul nou înființat și acasă la Corneliu Coposu au locuit în această perioadă de restriște mulți ardeleni refugiați, printre care și bunul său prieten Dr. Pompei Groza, după cum reiese dintr-o notă a Siguranței³.

Tot în anul 1940, un Comitet de inițiativă, în frunte cu Anton Ionel Mureșanu, a pus bazele „Asociației Românilor refugiați și expulzați din Ardealul cedat prin verdictul de la Viena”. Din Comitetul de inițiativă făcea parte și Corneliu Coposu.

Asociația avea sediul în București și funcționa în baza ordinului Ministerului Afacerilor Interne nr. 4.950 din 4 decembrie 1940 și a statutelor sale. Scopul asociației refugiaților și expulzaților ardeleni era stipulat în articolul 2 al statutelor⁴. A

¹ Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (ACNSAS), *Fond Penal*, dos. P. 348, vol 5, f. 335

² Ioan Pompei Groza, *Corneliu Coposu. O viață pentru o idee*, Buc., 1991., p. 7

³ ACNSAS, *Fond Penal*, dos. P. 348, vol 5, f. 340

⁴ Scopul asociației, stipulat în articolul 2 al Statutelor, era următorul: „Strângerea refugiaților și expulzaților într-un bloc inițial care să activeze pentru refacerea țării și înfăptuirea dreptății neamului românesc; cimentarea sentimentului de solidaritate națională într-o colaborare frățească, sădind în refugiați și expulzați spiritul de încredere, jertfă, patriotism integral; combaterea spiritului defetist și de desolidarizare de marile comandamente naționale prin stigmatizarea publică a acelor români cari au lucrat conștient sau inconștient împotriva intereselor permanente ale neamului; propaganda națională scrisă și orală pentru afirmarea drepturilor românești asupra Transilvaniei de Nord; sprijinirea morală a refugiaților și expulzaților și susținerea intereselor lor în fața autorităților pentru o cât mai dreaptă soluționare a tuturor problemelor care-i interesează; asistența gratuită juridică și medicală a celor lipsiți de mijloace; organizarea și coordonarea tuturor mijloacelor de apărare pentru afirmarea și asigurarea provizorie a drepturilor de proprietate și liberă dispoziție asupra întregului avut rămas în teritoriul cedat; pentru despăgubirea justă și integrală a tuturor pagubelor suferite și redobândirea averilor confiscate până la reîntregirea frontierelor pierdute; facerea cuvenitelor demersuri ca Statul Român să recunoască românilor refugiați și expulzați dreptul de indiscutabilă preferință la darea în exploatare și împrumutarea atât a bunurilor răscumpărate dela foștii cetățeni germani repatriați cât și a celor trecute prin expropriere în patrimoniul statului și aceasta drept echivalent pentru toate jertfele lor materiale și supliciile morale; de asemenea, a determina Guvernul Țării prin acțiunea colectivă a Asociației ca opera de plasare a refugiaților și expulzaților să se facă în instituțiile legale ale Statului, numai pe baza propunerilor făcute de Asociație; toate comisiile înființate în scopul de a rezolva problema refugiaților să fie compuse din membrii comitetelor Asociației; nici un fel de acțiune de Stat întreprinsă cu privire la refugiați să nu fie luată fără consultarea Asociației și fără ca aceasta

fost ales și un Comitet Central al asociației. Președinți de onoare ai asociației au fost aleși următorii fruntași politici și înalți clerici: IPSS Mitropolit dr. Nicolae Bălan, IPSS Mitropolit dr. Traian Frențiu, Iuliu Maniu, fost prim-ministru și președinte al Consiliului Dirigent, președintele PNȚ, Constantin I.C. Brătianu, președintele PNL, profesorul Gheorghe Brătianu, președintele dizidenței liberale și Aurel Biliu, fost memorandist. Președinte executiv al asociației a fost ales dr. Dumitru Nacu, fost prefect. În funcția de vicepreședinți au fost aleși următorii fruntași ardeleni: Sebastian Bornemisa, fost ministru și primar al Clujului; Ioan Oltean, fost prefect, avocat; Adam Popa, avocat; Valer Moldovan, avocat și fost prefect de Cluj; Romul Boilă, fost ministru secretar de stat, comisar general al refugiaților și tânărul jurnalist Corneliu Coposu. Secretar general a fost ales directorul ziarului „Ardealul”, Anton Ionel Mureșanu. Secretari au fost aleși Ioan Costin, Ionel Ciobanu, Emil Marincea și Ioan Morodan, avocați. În funcția de jurist-consult a fost ales Emil Ghilezan, avocat, director general la banca „Ardeleana”, cenzori – Iuliu Tătaru și Ioan Stanciu, cenzori supleanți – Andrei Măgureanu și Nicolae Coroianu. Ca membrii în Comitet au fost alese 27 persoane, dintre care îi amintim pe Ilie Lazăr, Leonida Pop, Gheorghe Pop, Nicolae Zigre, fost ministru, Atanasie Motogna, ziarist și pe avocatul Iulian Domșa, fost prefect liberal de Sălaj.

Așadar, după cum se poate observa, din Comitetul Central al asociației făceau parte atât fruntași politici național-tărăniști, cât și național- liberali.

În cei 4 ani de „rodnică activitate”, asociația refugiaților și expulzaților ardeleni „a respectat credința în dreptate a sutelor de mii de pibegi” și a încercat să-i țină uniți.

Încă de la începutul activității sale, asociația a înaintat un memoriu guvernului României, în care a redat și arătat doleanțele refugiaților și expulzaților ardeleni, precum și problemele cu care se confruntau. În memoriu se sublinia că problema ardelenescă trebuia să constituie una dintre cele mai importante probleme de Stat, la momentul respectiv.

Prin intervenția conducerii asociației au fost rezolvate favorabil de către diferite ministere și autorități zeci de mii de cereri ale refugiaților și expulzaților. Tot la asociație au fost înregistrate zeci de mii de declarații referitoare la valoarea proprietăților mobile și imobile rămase în teritoriul cedat, precum și pagubele suferite de refugiați și expulzații din Ardeal. După centralizarea datelor s-a constatat că valoarea acestor pagube se cifra la suma de 20 milioane lei. Totodată, s-a adunat un important material documentar referitor la abuzurile, crimele abominabile și alte nedreptăți la care a fost supusă populația românească din Ardealul cedat. De asemenea, toată legislația adoptată în folosul refugiaților și expulzaților s-a datorat intervenției asociației⁵.

Pe data de 15 februarie 1941, Corneliu Coposu era trimis de Iuliu Maniu la Lugoj pentru a lua măsuri de intensificare a acțiunilor politice ale partidului.

În primăvara anului 1941, pe data de 28 aprilie, Corneliu Coposu pleacă la Constanța, împreună cu colegul său de partid și bun prieten, Aurel Leucuția, pentru a duce diferite informații și rapoarte lui Iuliu Maniu, care se afla acolo. În aceeași zi, înainte de plecare a avut o întrunire cu toți refugiații ardeleni fruntași ai PNȚ, a cărei scop a fost acela de a le da instrucțiuni de activitate în cadrul asociației „Pro

să nu fie încredințată reprezentanților legali ai acestor pibegi ai neamului, prin comitetele Asociației din țară”.

⁵ *Tribuna*, nr. 1.036, 28 septembrie 1944, p. 2

Transilvania”, a cărei acțiune urma să ia proporții pe întreg teritoriul Ardealului. Se pregătea și un memoriu al refugiaților ardeleni, care urma să fie prezentat lui Mihai Antonescu. În memoriu se cerea ajutorarea și împrumutarea refugiaților ardeleni. Din delegația național-tărănistă care urma să prezinte memoriul făcea parte și Corneliu Coposu, după cum se subliniază într-o notă a Siguranței.

O lună mai târziu, dintr-o altă notă a Siguranței aflăm că împreună cu un alt fruntaș politic național-tărănist ardelean, Dragoș Berariu, Corneliu Coposu a înființat la Deva, Timișoara și Sibiu mai multe ligi „iredentiste” românești, care aveau ca scop lupta împotriva influenței sașilor și șvabilor din aceste orașe.

Pe data de 22 Iunie 1941, o altă notă informativă semnală că plățile pentru toate persoanele care primeau din partea conducerii PNȚ diverse alocații din fondurile secrete ale partidului au fost făcute de către Corneliu Coposu, secretarul „intim” al lui Iuliu Maniu. Lui Corneliu Coposu i-a încredințat și rolul de supraveghetor al acțiunilor tineretului național-tărănesc⁶.

Referitor la activitatea Asociației „Pro Transilvania”, Corneliu Coposu declara, la 23 august 1941, unui grup de tineri ardeleni că Iuliu Maniu va apela la tineret pentru a întări cadrele asociației, care după patru luni de inactivitate va trebui să înceapă din 1 septembrie o campanie „foarte vie” împotriva tendințelor de maghiarizare a populației din Ardealul cedat prin adoptarea unei atitudini de „iredentism intransigent” în întreaga Transilvanie.

La data de 15 octombrie 1941, organele de Siguranță semnalau că Corneliu Coposu, Dr. Epanimonda Lucaciu, preotul Toderici, Emil Dandea și dr. Dumitru Manu au fost însărcinați de Iuliu Maniu să înființeze în Capitală, de urgență, un Comitet al Astreii, cu scopul de a forma primul nucleu „iredentist” ardelean din Vechiul Regat.

La 18 noiembrie 1941, Iuliu Maniu dă instrucțiuni lui Corneliu Coposu și lui Ion Dimitrie Suciș să pregătească mai multe delegații de ardeleni, care urmau să participe la manifestațiile de la Alba Iulia în ziua de 1 Decembrie.

Dintr-o notă a Siguranței datată 27 martie 1942 aflăm că Corneliu Coposu a fost ales vicepreședinte în noul Comitet de conducere al Asociației „Pro Transilvania”.

Având în vedere influența pe care începea s-o exercite comuniștii asupra muncitorilor, Iuliu Maniu dădea instrucțiuni, pe data de 2 mai 1942, lui Corneliu Coposu și Vasile Serdici să cerceteze stadiul în care se găsea acțiunea dusă de PNȚ în rândul muncitorilor, precum și modul în care se manifestau aceștia.

Tot în luna mai 1942 organele de Siguranță semnalau că în ziua de 12 mai a avut loc o consfătuire între Corneliu Coposu și Aurelian Rădulescu, șeful tineretului universitar al liberalilor. Consfătuirea a avut loc în cadrul acordului de colaborare încheiat între cele două partide istorice.

În zilele de 29 mai, 19 și 26 iunie 1942 are loc judecarea recursului introdus de Statul român prin P.C.M., Ministerul Cultelor, Ministerul Economiei Naționale, Ministerul Afacerilor Interne și Subsecretariatul Colonizării, Românizării și Inventarului, contra Asociației „Pro Transilvania”. Printre fruntașii ardeleni care au participat la proces s-a numărat și Corneliu Coposu.

Venind de la Sibiu, după cu semnală o notă a Siguranței din 5 iunie 1942, Corneliu Coposu a declarat în cercurile național-tărăniste că organizațiile Asociației

⁶ ACNSAS, *Fond Penal*, dos. P 348, vol. 5, f. 336

„Pro Transilvania” din Ardeal vor reuni în scurt timp toate asociațiile culturale, sociale și muncitorești, pentru a forma un singur bloc de luptă împotriva acțiunii de maghiarizare forțată și a terorii fizice și psihice instaurate în Ardealul cedat.

Pe data de 23 iunie 1942, Corneliu Coposu pleca la Brașov, în urma dispozițiilor primite de la Iuliu Maniu, cu misiunea de a controla situația organizației județene a Asociației „Pro Transilvania” și pentru a-i stimula activitatea.

Pe data de 17 iunie 1942, împreună cu alți fruntași național-tărăniști, Corneliu Coposu a participat la adunarea Asociației Refugiaților Ardeleni, de sub președinția lui Dumitru Nacu. La adunarea s-a discutat și hotărât să se ceară ca asociația refugiaților să nu mai depindă de Comisariatul Refugiaților. De asemenea, s-au adus acuzații lui Gherasim Pinte, care era considerat spion al guvernului în cadrul asociației.

Pe linie de partid, începe un proces de reorganizare a cadrelor din PNȚ. Pentru îndeplinirea obiectivului politic propus au fost delegați mai mulți fruntași ai partidului. Printre ei se număra și Corneliu Coposu, care a primit misiunea de a reorganiza tineretul din Ardeal. Dintr-o informație a Siguranței, datată 3 septembrie 1942, aflăm că exista o acțiune politică național-tărănistă și în cadrul Universităților. Siguranța era semnalată că Corneliu Coposu și Mladin Groza au primit din partea lui Iuliu Maniu misiunea de a se ocupa exclusiv de studențime, „sub motivul că în sânul acesteia s-ar observa o tendință de apropiere spre democrație”. Ei aveau misiunea de a reorganiza cadrele studențimii ardelenene din Capitală, până la înapoierea lui I.D. Suciu, care se afla în provincie. Scopul misiunii era de a scoate studențimea de sub influența mișcării legionare.

În cursul aceleiași zi, Corneliu Coposu și prietenul său Constantin Hagea se deplasau la Alba Iulia, cel mai probabil din însărcinarea lui Iuliu Maniu.

Pe data de 1 decembrie 1942, la sediul ziarului „Ardealul” din Capitală a avut loc o adunare a membrilor PNȚ, cu ocazia Zilei Unirii. În cadrul adunării s-au examinat diferitele faze ale războiului. Cu această ocazie, Corneliu Coposu a declarat că „trebuie pregătiți ardelenii pentru a da lovitura la momentul propice” și că „în primul rând trebuie distruși germanii și ungurii din Ardeal”.

În primăvara anului 1943 Corneliu Coposu, împreună cu Constantin Hagea, Dr. Gozman, Victor Pop, Mihail Gheorghiu, Vandova și Gheorghe Stănescu, au prezentat un memoriu lui Iuliu Maniu, prin care cereau ca nici unul din transfugi să nu fie reprimat în PNȚ⁷.

Lui Valer Pop, ministrul care a acceptat Arbitrajul de la Viena, Corneliu Coposu îi trimite, în luna iulie 1943 o scrisoare deschisă în care îl acuză de trădare pentru că, sfătuit de rege și guvernul acestuia, a acceptat acest arbitraj. Această scrisoare vine ca urmare a faptului că Valer Pop l-a acuzat pe Iuliu Maniu de calomnie și injurie⁸.

Referitor la soarta asociației „Pro Transilvania”, aflăm, dintr-o notă a Siguranței, datată 10 octombrie 1942, că toată arhiva ei urma să fie mutată în locuința lui Iuliu Maniu și la locuința lui Corneliu Coposu, din str. Dr. Marcovici nr. 9. La locuința lui Corneliu Coposu urma să funcționeze și biroul de documentare și informații al Asociației.

⁷ *Ibidem*, f. 337-344

⁸ Tudor Călin Zarojanu, *Viața lui Corneliu Coposu*, ed a II –a, revăzută și completată, Ed. Mașina de Scris, Buc, 2005, p. 25

Din însărcinarea conducerii PNT, o echipă formată din Corneliu Coposu, Constantin Hagea, prof. Ion Costea și dr. Fersigan a primit misiunea de a transforma obișnuitele „șezători literare” în „șezători pentru renașterea conștiinței naționale și politice ardelenesti, militând pentru regruparea tuturor forțelor combative”, conform unei note a Siguranței datată 28 iulie 1943.

Peste numai două zile apărea o nouă notă a Siguranței din cuprinsul căreia aflăm că fruntașii politici ai tineretului național-țărănesc, Corneliu Coposu și Victor Pop, au întocmit un raport informativ asupra situației politice din țară, pe care l-au trimis președintelui PNT, Iuliu Maniu, care se afla la băile Geoagiu, prin Emil Ghilezan, directorul la Banca Ardeleană.

Dintr-o altă notă informativă a Siguranței, datată 22 ianuarie 1944, aflăm că la locuința lui Nicolae Penescu a avut loc o importantă consfătuire politică a fruntașilor național-țărăniști la care a participat și Corneliu Coposu.

O lună mai târziu, pe data de 23 februarie 1944, îl regăsim pe Corneliu Coposu întorcându-se de la Sibiu, împreună cu Emil Marincea. Cei doi fruntași național-țărăniști participaseră la o întrunire, în casa lui Zaharia Boilă, care a avut ca temă intensificarea activității politice a tineretului din cadrul PNT⁹.

Jurnalist la ziarul „Ardealul” (1941-1944)

Se poate afirma că ziarul „Ardealul” este urmașul ziarului „România Nouă” din Cluj, deoarece din redacția lui făceau parte mulți dintre foștii jurnaliști de la Cluj, refugiați în urma Dictatului de la Viena din 30 august 1940.

Publicația „Ardealul” apare începând cu 16 februarie 1941, la București, sub conducerea reputatului jurnalist și om politic ardelean Anton Ionel Mureșeanu, care îndeplinea, la momentul respectiv, și funcția de secretar general al Asociației Refugiaților și Expulzaților Români din Ardealul de Nord. Inițiativa apariției ziarului îi aparține lui Mureșeanu. În luna decembrie 1940 el se întâlnește cu un grup restrâns de jurnaliști ardeleni refugiați, format din Corneliu Coposu, Iustin Ilieșiu, Dalea Virgil și Petre Moldovan. Cu această ocazie s-a luat hotărârea de a lansa un manifest-program al viitoarei publicații, care urma să aibă menirea de a lupta cu toată energia pentru reîntregirea Ardealului cedat în urma Arbitrajului de la Viena din 30 august 1940.

Inițiativa este primită cu entuziasm și semnată de aproape toți condeierii ardeleni¹⁰. De asemenea, apariția ziarului „Ardealul” a atras numeroși colaboratori, care, vreme de patru ani au susținut acțiunea de afirmare a drepturilor firești ale românilor asupra teritoriilor cedate. Prin activitatea lor (articole, reportaje, dări de

⁹ ACNSAS, *Fond Penal*, dos. P 348, vol. 5, f. 343-347

¹⁰ ACNSAS, *Fond Documentar*, dos. D. 2, vol 11, f. 72; Iată lista jurnaliștilor ardeleni care au semnat manifestul-program, în ordine alfabetică: Tiron Albani, Simion Anderco, Corneliu Albu, Dragoș Berariu, Pavel Berariu, Romulus Boca, Teofil Bugnariu, Aurel Buteanu, Octavian Buzea, Corneliu Codarcea, Corneliu Coposu, Vasile Cupărescu, Emil Coroi, Virgil Dalea, Ion Fedorca, Ion Frâncu, Romulus Fersigan, Aurel Ghițiu, Iustin Ilieșiu, Lazar Isaicu, Ion Isaiu, Alexandru Marina, Hariton Moldovan, Petre Moldovan, Alexandru Olteanu, Anton Ionel Mureșeanu, Gherasim Pinteș, Grigore Popa, Ion Petruca, Mihai Pop, Laurențiu Popescu, Traian Rebreanu, Gheorghe Sbârcea, Horea Stanca, Gheorghe Stoica, Sever Stoica, Isaia Tolan, Teodor Vidican

seamă, știri, gravuri, cronici, etc.) au militat cu devotament pentru realizarea acestui obiectiv fundamental al națiunii române¹¹.

Ziarul „Ardealul”, care apărea săptămânal, s-a bucurat și de colaborarea unor scriitori, jurnaliști și fruntași politici ardeleni consacrați precum Ghiță Pop, Sever Bocu, Ion Lugoșianu, Zaharia Boilă, Valer Moldovan sau girul acordat de Mihai Popovici, Octavian Tăslăuanu, Teodor Roxin, Ionel Pop, Romulus Pop, Leon Scridon și Dumitru Nacu.

În apariția ziarului „Ardealul” se deosebesc trei faze: 1) de la 16 februarie 1941 până la 8 decembrie 1941, când ziarul apărea săptămânal sub direcția lui Anton Ionel Mureșeanu; de la 16 decembrie 1941 până la 5 aprilie 1944, tot săptămânal, sub direcția lui Constantin Hagea, iar de la 8 decembrie 1944 până la 6 ianuarie 1946, ziarul apare, din nou, sub direcția lui Ionel Anton Mureșeanu, de această dată cotidian.

Ziarul a fost suspendat de către cenzură de nenumărate ori. Multe s-au datorat unor articole publicate de Corneliu Coposu. Astfel publicarea articolului „Ardealul, Ardealul, Ardealul”, în aprilie 1941, a atras după sine suspendarea ziarului pentru 15 zile. Alte două articole semnate de Corneliu Coposu la rubrica „Poșta Redacției” sunt considerate „note subversive” și duc la suspendarea ziarului. Este vorba de articolul „Moș Crăciun cu plete dalbe”, apărut în decembrie 1942 și „Piangi Pagliacci”. Cel din urmă a fost publicat de Corneliu Coposu cu prilejul condamnării contelui Ciano, ministrul de Externe al Italiei fasciste, semnatarul Arbitrajului de la Viena din 30 august 1940, chiar de către socrul său, Ducele Mussolini¹².

Jurnaliștii de la ziarul „Ardealul”, care își avea sediul în Capitală, str. Dionisie Lupu nr. 65, erau atent supravegheați de către organele de Siguranță, după cum reiese dintr-o notă informativă datată 28 mai 1943. Tot acum aflăm că jurnalistul Corneliu Coposu „s-a întreținut” la sediul redacției cu un diplomat pe nume Ulman de la Misiunea Germană și cu Iustin Ilieșiu, colegul său de la ziar¹³.

Pe data de 10 iulie 1942, după cum se semnalează într-o notă a Siguranței, Corneliu Coposu, împreună cu fruntașii național-țărăniști și reputați jurnaliști Ghiță Pop, Constantin Hagea, Pompei Groza și alții, a participat la o scurtă consfătuire la redacția ziarului „Ardealul”, unde au discutat posibilitatea de a găsi un mijloc de înțelegere între ardeleni și legionari și a se coaliza împotriva guvernului Antonescu.

În aceeași lună, din inițiativa lui Corneliu Coposu, prim redactor la ziarul „Ardealul”, Constantin Hagea, directorul ziarului și profesorul Ion Costea, redactor, a luat ființă asociația „Prietenii Ardealului”, cu a cărei conducere a fost însărcinat Ioan Teodorescu. Scopul asociației era de a desfășura o acțiune de propagandă pentru Ardealul ocupat, prin înființarea de comitete în întreaga țară. Tot acum aflăm că jurnaliștii Corneliu Coposu și Constantin Hagea intenționau să tipărească un număr

¹¹ *Ibidem*; Iată lista jurnaliștilor care au semnat articole în prestigiosul ziar „Ardealul”, alături de nucleul redacțional, compus din Anton Ionel Mureșeanu, Iustin Ilieșiu, Corneliu Coposu, Virgil Dalea și Petre Moldovan: Ion Groșan, Constantin Hagea, Ion Popa-Zlatna, Vasile Copilu-Cheatră, Vasile Netea, Dumitru Savu, Ion Teodorescu-Făget, Ion Herescu, Gavril Țepelea, Petre Bucșa, Leonard Pankerow, Vlaicu Bârna, Traian Bîlțiu-Dăncuș, Petronela Negroșanu, Coriolan Gheție, Leonida Pop, Leon Bochiș, Ion Th. Ilea, Ion Apostol Popescu, Ion V. Spiridon, Atanasie Motogna, Victor Isac, Ion Goia, Donică Oprea, George Popa, D.C. Ianculescu, Mia Jaleș-Marian, Gheorghe Sbârcea și Horea Stanca.

¹² *Ibidem*, f. 73

¹³ ACNSAS, *Fond Penal*, dos. P 348, vol. 5, f. 344

festiv al ziarului „Ardealul”, care urma să fie vândut în Capitală de către tineri național-țărăniști îmbrăcați în costume naționale¹⁴.

Conform unei note a Siguranței din luna iulie 1944, aflăm că Corneliu Coposu figura într-un tabel de ziariști din Ardeal și Banat propuși ca membri fondatori ai Colegiului ziariștilor din România. El era membru al Sindicatului Presei Române din Ardeal și Banat¹⁵.

În perioada 1941-1944 Corneliu Coposu publică în coloanele ziarului *Ardealul* o serie de articole în care protestează cu hotărâre și energie împotriva Dictatului de la Viena.

Cu duioșie și melancolie deapănă amintiri din zilele petrecute pe pământul natal din Bobota cu prilejul sărbătorilor de Paști și de Crăciun. De asemenea, el descrie cu multă măiestrie stilistică suferințele fraților înstrăinați, vibrând în cuvintele sale pline de emoție inimile tuturor românilor refugiați. Iată câteva articole de acest gen: „În satul meu”, „Ardealul, Ardealul, Ardealul” sau „Pe cărarea întregirii”.

Tragedia care s-a abătut asupra satului natal, Bobota și asupra întregului Ardeal este admirabil surprinsă de către Corneliu Coposu în coloanele ziarului „Ardealul”. Stăpânit de revoltă și ură, dar plin de speranță în viitor, protestează împotriva odiosului Dictat. În satul care acum este „unde, departe de steag românesc, în țara vremelnice robite de cruntul destin (...) feciorii pământului sfâșiat, cu suflet amar, trag clopotele învierii”.

Își imaginează Ziua de Paști a anului 1941, la care el și familia sa nu puteau participa, pentru prima dată, deoarece se găseau în refugiu, la Coșlariu, lângă Alba Iulia. Cu emoție profundă descrie cum în această zi sfântă, „în puterea dimineții”, locuitorii satului se adună „unul câte unul” la biserică, „călcând apăsător pe lutul cărărilor umezite de rouă”, pentru a participa la slujba Învierii. Bucuria Învierii este una reținută de durerea sufletească în care se găseau acești români, la fel ca și frații lor din Ardeal: „Țăranii plaiurilor mele tac și plâng de mila țării lor”. Pentru ei „pacea sărbătoririi nu s-a coborât în sufletele lor răscolite de furtună. Priviri întunecate, ca o noapte de iarnă, se desprind din figurile lor, pe care dungi aspre au însemnat îndelung reținută durere (...) Acolo au rămas astăzi, în ziua neagră a bunei credințe mințite. Acolo vor fi și mâine, în ceasul socotelilor și al dreptei judecăți”¹⁶.

Corneliu Coposu își exprimă revolta față de acest odios dictat, dar este plin de speranță că într-un viitor apropiat aceste teritorii vor reveni, după cum era și firesc, la patria-mamă. Într-un astfel de articol el scria, printre altele: „Am fost biruiți de sabie. Am fost părăsiți, fără întrebare. Hotarele nu se târguiesc, ci se apără cu arma! (...). Ardealul rupt printr-o îndelung așteptată și pregătită silnicie, cu mijlocitul concurs al nevredniciei noastre, va trăi de acum viață românească, născută nu din amintirea noastră ci din a celor care ne-au fost înaintașii. Voința lui de libertate va sfida pe temeiul acestei amintiri, ca și altădată, opresiunea. Mormintele celor fără de număr, care s-au dăruit pentru pământul ajuns din nou pradă întunericului național, vor fi pavază în suferința celor înlănțuiți (...). De astăzi încolo Ardealul nu va avea sărbătoare. Ceasurile noastre or trece jalnice și mute, până în ziua cea mare. Și surdă va clocoti, în sufletul nostru, setea de dreptate. Dar martor ne este Dumnezeu că nu o vom lăsa pe seama copiilor noștri. Ardealul rupt ne cheamă. Nădejdea e numai la noi. Să fie blestemat de mormântul părinților săi și de umbrele statornicilor

¹⁴ ACNSAS, *Fond Penal*, dos. P 348, vol. 5, f. 339-340

¹⁵ *Ibidem*, f. 347

¹⁶ Corneliu Coposu, *Semnele Timpului*, Editura de Vest, Timișoara, 1997, p. 97-100

martiri românul care își va uita frații. Din catastrofa zilelor noastre să ne facem un îndemn. Nădejdea trebuie să ne călăuzească. Ardealul răpit mai are Dumnezeu! Situația a înfrânt prezentul. Numai prezentul! Dar nu ne-a biruit trecutul și nu ne va putea încătușa viitorul. Ardealul n-a fost biruit. Din această zi cernită de durere, când nelegiuirea a spintecat pământul nostru drag, noi vom începe cu aspră vrere și cu dârzenie lupta pentru Ardeal"¹⁷.

Un loc aparte în cadrul articolelor publicate de Corneliu Coposu în coloanele ziarului „Ardealul” îl ocupă evocarea unor momente fundamentale din istoria *Țării Silvaniei* și a Transilvaniei, precum și scrierea unor lucrări cu caracter biografic ale unor mari personalități ca: Inochentie Micu Klein, Andrei Șaguna, Simion Bărnuțiu, Victor Deleu etc. Le-a consacrat rânduri înălțătoare, considerându-le adevărate modele, demne de urmat. Prin exemplul lor de luptă națională dusă până la sacrificiul suprem, Corneliu Coposu revendică tradiția luptătoare a Ardealului, drepturile sale firești la cultură și limbă maternă. Astfel de articole sunt: „Avram Iancu și Simion Bărnuțiu”¹⁸; „Revoluția ardeleană – 1848”¹⁹; „Supplex Libellus Valachorum”²⁰; „Tradiția istorică a Ardealului românesc”²¹; „Alba Iulia”²²; „Temeiul juridic al Consiliului Dirigent al Ardealului”²³ etc.

La 22 septembrie 1944 Corneliu Coposu susține la sala Dalles din București o conferință cu tema *Țara Sălajului*. Ea a fost publicată, apoi, în volum.

În această lucrare el evocă trecutul istoric al Țării Silvaniei, personalitățile marcante pe care acest colț de țară, adevărată „piatră de hotar” a românilor le-a dat țării, afirmând totodată dreptul istoric și demografic al românilor asupra Ardealului.

Corneliu Coposu sublinia faptul că Țara Silvaniei „s-a dovedit a fi o scânteietoare frântură de leagăn a națiunii noastre”, purtând „focul nestins al naționalismului dârz, autohton, izvorât din durerile comprimate ale neamului românesc. (...) În Țara Silvaniei ne-a fost încercată, mai mult decât oriunde, răbdarea. Asuprirea și umilințele ne-au fost acolo ursitoare întunecate. Înfrățiți cu ele am spart crusta neființei și am legat Sălajul pentru totdeauna de veșnicia românească. Noi suntem stăpânii lui adevărați. Căci nu-l stăpânim de ieri, prin forță, în temeiul unui <arbitraj>. Suntem acolo din vremuri de piatră. În fața trecutului nostru nu stau în picioare angajamente ci drepturi câștigate”²⁴.

Pentru activitatea gazetărească din perioada 1941-1944 și lupta susținută pentru reîntregirea Transilvaniei, Corneliu Coposu a fost propus, în octombrie 1944, pentru ordinul „23 August 1944”, în grad de ofițer²⁵.

¹⁷ *Ardealul*, nr. 7, 30 martie 1941

¹⁸ *Ardealul*, III, nr. 16, 17 aprilie 1943

¹⁹ *Pământul românesc*, nr. 3, 1941

²⁰ *Calendarul Ardealului*, 1943, p. 125

²¹ *Ibidem*, p. 47-54

²² *Ardealul*, nr. 37, 28 noiembrie 1942

²³ *Pământul românesc*, nr. 17, 1944

²⁴ C. Coposu, *Semnele timpului* ..., p. 82-93

²⁵ ACNSAS, *Fond D*, dos. D 2, vol 11, f. 73; Ministrul de Externe Grigore Niculescu-Buzești a înaintat anteproiectul de lege pentru înființarea ordinului „23 August 1944” în luna octombrie 1944. Alături de Corneliu Coposu, pentru gradul de ofițer au mai fost propuși Ion Anton Mureșeanu, Zaharia Boilă și Aurel Buteanu. Pentru gradul de cavaler au fost propuși Iustin Ilieșiu, Constantin Hagea, Gavril Tepelea, Vasile Netea, Dumitru Savu, Nicolae Carandino, Vasile Copilu-Cheatră, Petre Bucșa, Ion Costea, Vlaicu Bârna, Ion Popa-Zlatna, Ion Vlasiu și Traian Biliu-Dăncuș.

În concluzie, noi credem că activitatea lui Corneliu Coposu din perioada supusă prezentului studiu a fost una deosebit de prodigioasă. După cum se poate observa, Corneliu Coposu a fost nu numai un strălucit om politic, ci și un condeier de mare vervă și talent, după cum îl descria prietenul și colaboratorul său apropiat, academicianul Gabriel Țepelea.

Cultura și cenzura. Cazul revistei „Familia” din Oradea (1966-1970)

Ion ZAINEA, Vilsonia BALOG

La culture et la censure. Le cas de la revue "Familia" d'Oradea (1966-1970)

Résumé

L'impact du phénomène culturel (du cinéma, du théâtre, de la radio, des magazines culturels et littéraires, dans ce cas de la revue „Familia” d'Oradea) sur l'espace public explique l'intérêt de la puissance communiste de lui contrôler, en y voyant un «acteur» en particulier dans la propagande pour la formation et le développement de la conscience socialiste de l'homme nouveau. Le dirigisme sur la création littéraire et artistique, la direction, la supervision et le contrôle du parti communiste étaient les leviers d'action dans ce domaine. Les critères dominants étaient l'adhésion ou le rejet de l'idéologie dominante du régime totalitaire communiste en termes de création artistique. En vue de la puissance, l'intensification du contrôle idéologique sur la littérature et les arts a été déterminée par les tendances d'ignorer ou d'éluder les questions sociales, les réalités de la construction socialiste, de cultiver, au nom de la diversité stylistique et la liberté de création, de formules d'art opposées au réalisme socialiste, la publication d'ouvrages sans message, de nature hermétique, irrationnelle, rempli de lamentations pessimistes. Le mécanisme de contrôle visait la purification des créations pour leur publication dans des revues ou des livres, des programmes de saisons théâtrales, des films et des émissions de radio, rejetant les productions imprégnés de l'esprit de la morale bourgeoise, la latence ou l'acuité subversive à l'adresse du régime communiste et de ses pratiques.

Mots clé : la revue „Familia” d'Oradea, Copil Teodor, Bölönyi Emilia, Opriș Andrei, Nagyari Vasile, Lenghel Ioan

Pentru controlul presei și publicațiilor, a luat ființă, în anul 1949, pe lângă Consiliul de Miniștri, Direcția Generală pentru Presă și Tipărituri¹ (D.G.P.T), care, în scurt timp, a înființat unități în toate județele țării, numite „servicii/colective de împluterniciți”. Colectivul D.G.P.T. din Oradea era alcătuit din patru persoane: Copil Teodor, șeful colectivului, Bölönyi Emilia, Opriș Andrei și Nagyari Vasile, plecat în 1970 la Cluj, și înlocuit cu Lenghel Ioan².

Atribuțiile colectivului orădean erau adaptate realităților locale, unde apăreau cotidienele *Crișana* și *Faklya*, ale Comitetului Regional P.C.R. și Sfatului Popular regional, revista culturală „Familia”, la care se adăuga producția editorială locală. Dacă cele două cotidiene nu ridicau probleme deosebite, din punct de vedere al cenzurii, revista culturală „Familia” presupunea un minim de cunoștințe din domeniile pe care aceasta le aborda, dar pe care membrii colectivului erau departe de a le deține. Colectivul a avut, prin urmare, nevoie de sprijin, cu atât mai mult cu cât

¹ *Instituția cenzurii comuniste în România, 1949-1977*, ediție, prefață și note de Liliana Corobca, vol. I, Oradea, Editura Ratio et Revelatio, 2014, p. 73.

² Balog Vilsonia, „Colectivul de cenzori din Oradea”, în Ion Zainea (coordonator), *Instituții și locuri, oameni și fapte din istoria românilor (lucrările sesiunii științifice ale doctoranzilor în istorie, ediția a VII-a, Oradea, 2012)*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2012, p. 215.

Ordinul 113/1967 al D.G.P.T. prevedea ca publicațiile din provincie să fie controlate de către împuterniciții D.G.P.T., pe răspundere proprie. Ajutorul Centrului s-a concretizat în trimiterea aceluiași instructor, Constanța Nedelcu, o perioadă mai lungă de timp, precum și prin organizarea unor cursuri de perfecționare la București, pe care le-au frecventat și membrii colectivului orădean.

Strădaniile privind pregătirea, ca și ajutorul și îndrumările primite de la Direcția Instrucțaj-Control (D.I.C.) și „prețioasele soluții” venite de la Comitetul Regional de partid, au dat treptat rezultate. Comparativ cu perioada de început, la sfârșitul anului 1966 colectivul înregistra o creștere a sesizărilor corecte și o scădere proporțională a celor nejustificate. Pentru mai multă eficiență, s-a procedat la o distribuție a sarcinilor. Materialele mai importante din revista „Familia”, erau controlate de șeful serviciului, Copil Teodor, iar de restul materialelor răspundea Bölönyi Emilia. Cu toate acestea, a continuat să existe multe sesizări nejustificate, exagerări și scăpări, făcute din neatenție, slabă pregătire sau exces de zel. Pentru a reduce numărul lor, revista „Familia” va fi lecturată alternativ de câte doi cenzori, mai întâi Copil Teodor și Bölönyi Emilia, apoi Copil Teodor și Opriș Andrei, care erau și lectori ai Comitetului Regional de partid și membri în Comisia de presă ai Secției de propagandă și agitație. În paralel, revista era cenzurată la D.G.P.T. București și la Secția știință, învățământ, cultură din cadrul Comitetului Regional P.C.R. Pentru același motiv, împuternicitul care lectura revista era scutit de alte sarcini, șeful de colectiv cerând și celorlalți lecturarea materialelor mai importante, asupra cărora să-și spună părerea cu ocazia prezentării referatului de către cel care răspundea de numărul respectiv.

Conform indicațiilor, materialele din revistă trebuiau epurate de idei care „ar putea dăuna politicii partidului și statului, tendințe negativiste, confuzii, exagerări, expresii cu conținut dușmănos, de răzbunare” etc. Pe această linie, din reportajul „Popas la Putna” („Familia” nr. 7/1966) a fost eliminată afirmația, considerată exagerată, că România ar fi „una din cele mai avansate țări ale lumii” (lector Bölönyi Emilia). În articolul consacrat scriitorului rus Ivan Bunin, din nr. 11 al revistei, Bölönyi Emilia a sesizat că ar fi greșit să fie prezentată starea lui depresivă și „dorul mistuitor de patrie”, din moment ce numitul a emigrat odată cu instaurarea puterii sovietice și nu s-a mai întors. Sesizări de natură să minimalizeze politica partidului au fost făcute în nr. 8 al revistei, în articolul „Masa rotundă”, având ca temă „Omul în centrul preocupărilor”, unde Gál Ernő afirma că se semnalează o îmbucurătoare înviore a vieții ideologice, generată de „politica partidului nostru din ultimul timp”. Tot în nr. 8 al revistei, organul de partid a sesizat că poezia „Jertfa”, de I. Covaci, are „o puternică notă de răzbunare”, iar din nr. 10, lectorul Copil a amânat apariția articolului „Contribuții la istoria teatrului românesc din Oradea”, autor Lucian Drimba, pe motiv că nu poate fi vorba de un istoric al teatrului românesc atâta timp cât sunt trecute în revistă numai turnee în limba latină, germană și maghiară, atâta timp cât contribuția teatrului român la acest istoric este neglijabilă. Ultima strofă a poeziei „Umbră”, de I. Covaci, din nr. 9 al revistei, i s-a părut cenzorului Copil Teodor „profetică în sens negativ”, iar în schița „O voce care și-a pierdut cântărețul”, de D. Solomon, a sesizat că autorul minimaliza, dacă nu chiar nesocotea, creația literară românească, când afirma că aceasta de 16 ani se scaldă în simplitate³.

³ Arhivele Naționale-Serviciul Județean Bihor (în continuare A.N.-S.J.BH), *Fond Direcția Generală pentru Presă și Tipărituri-Unitatea Oradea* (în continuare *Fond D.G.P.T.-U.O.*), dos. 3/1967, f. 21.

În ședința de analiză a muncii colectivului pe semestrul II/1966, instructorul D.G.P.T., Constanța Nedelcu, aprecia că activitatea depusă de cenzori s-a îmbunătățit, reliefând între aspectele pozitive și discutarea paginilor revistei „Familia”. Deoarece în ședință s-a prelucrat Ordinul 113, privind controlul pe plan local al publicațiilor ce apăreau în provincie, împuterniciții D.G.P.T. Oradea au abordat problema îmbunătățirii muncii. Arătând că reușește să se orienteze mai bine urmărind cu regularitate presa centrală, Opriș Andrei se declara convins că, în câteva luni, colectivul va putea face față singur lecturării revistei „Familia”, cu atât mai mult cu cât membrii acestuia au hotărât deja ca fiecare să citească în întregime revista, pentru a-l ajuta pe cel care răspunde direct. La rândul său, Bölönyi Emilia propune ca în perioada de lecturare a revistei „Familia” să nu se țină ședințe, iar pentru o mai bună pregătire să se studieze în colectiv literatura română interbelică, în care scop să fie procurat un asemenea curs de la Institutul Pedagogic Oradea.

Experiența acumulată de colectiv a contribuit la o mai corectă orientare a activității. Atât în ceea ce privește controlul ziarelor „Crișana” și „Faklya”, cât și al revistei „Familia”, nu au existat sesizări nejustificate în primul semestru al anului 1967. În intervalul de timp menționat, au fost efectuate 21 de sesizări politico-ideologice, 15 pe linia dispozițiilor de muncă și păstrării secretului de stat și 21 de observații adresate redacțiilor celor trei publicații⁴. Dintre sesizările considerate generatoare de confuzii în legătură cu politica partidului și statului, putând duce la interpretări nefavorabile, chiar greșite, menționăm pe cele din articolul „Transilvania, factor activ al unității naționale” de Ion Bratu, („Familia”, nr. 1/1967), unde lectorul numărului, Bölönyi Emilia, sesiza, ca fiind neconforme cu indicațiile, concluziile autorului, care vorbea de „...biruința prin care s-a deschis României calea să-și întindă granițele până unde răsună graiul strămoșesc și unde trebuie să rămână așezate pe veci”, iar „arcul Carpaților a servit în viața poporului ca leagăn la nașterea lui, ferindu-l de amestecul de sânge străin”. În nr. 2 al revistei, cenzorul Copil Teodor sesiza ca dăunător relațiilor cu statele vecine articolul profesorului universitar Gheorghe Giuglea, intitulat „Bihorul în lumina toponimiei”, deoarece autorul demonstra originea românească a localităților din Bihor pe baza unei hărți tipărită la Budapesta în 1902, și atrăgea atenția că „aceasta nu emană de la români, nici de pe teritoriul statului românesc, ci vine de-a dreptul de la Budapesta”. Din aceeași categorie face parte și sesizarea din „Scrisoare către Eugen Ionescu” de Constantin Noica, acuzat că nesocotește personalitatea și creația lui Eugen Ionescu, și la fel pe Voltaire ori Anatole France, deoarece afirma că „nici ei nici Eugen Ionescu n-au spus nimic în operele lor”.

Sesizările consemnate în semestrul II/1967 în revista „Familia”, au fost de factură diversă. Unele erau „interpretări greșite” ale unor fenomene sociale, altele minimalizări ale unor realizări din diverse domenii; o parte din ele conțineau, în opinia cenzorilor, avertismente la adresa statului, în timp ce altele încercau în mod subtil să ia atitudine față de îndrumarea principială dată de partid în legătură cu activitatea de creație literară. Așa de exemplu, în nr. 8 al revistei, Nicolae Balotă afirma: „Există foarte explicabile rezerve față de o critică directoare. Uzul normelor poate să treacă ușor în abuzul normelor. Și, apoi, există un legitim scepticism cu

⁴ Ion Zainea, *Instituții de cenzură în primii ani ai <Epocii Ceaușescu>*. Direcția Generală pentru Presă și Tipărituri-Unitatea Oradea (1966-1970), în vol. *The Role of the Mass-Media and the New Information and Communication Technologies in the Democratisation Proces of Central and Eastern European Societies*, Edited by Ioan Horga & Renaud de la Brosse, Bruxelles, 2002, p. 138.

*privire la eficacitatea îndrumărilor venite din afară*⁵. Pasajul, evident, n-a apărut, dar datorită muncii cenzorilor putem acum să-l cunoaștem, pentru a vedea că existau încă oameni care nu se temeau să spună ce gândesc. Încercând să răspundă unor lipsuri din diferite domenii de activitate, Gh. Grigurcu trăgea un semnal de alarmă, care pentru cenzori era un avertisment la adresa statului, prin versurile sale din poezia „Ulciorul”, din care cităm: „Se satură ulciorul cu ce-i promitem/Și nu mai cere apă de la o vreme/Ne poartă așa/Cum și noi l-am purtat”⁶. Unele materiale, potrivit aprecierii cenzorilor, tratau în mod greșit trecutul istoric național, așa cum era cazul articolului „1 Decembrie 1918”, de Ion Bratu, întrucât scotea în evidență contribuția lui Iuliu Maniu la realizarea Unirii, ori prezentau în mod eronat „realizările” partidului și statului în domeniul formării cadrelor de specialitate, așa cum făcea Traian Herșeni, care, în „Cronica sociologică” din nr. 12 al revistei, opina că suntem departe de a avea cadre cu pregătire care să servească cerințelor economiei, deoarece absolvenții învățământului superior „au o pregătire generală frumoasă, dar sunt incapabili să exercite o muncă precisă, cu aplicații directe și imediate în producție sau în orice alt sector de activitate”. „Posibil de aplicat la prezent”, deci cu aluzii la ordinea comunistă, era considerată piesa în trei acte „Brutus și fiii săi”, de Ștefan Augustin Doinaș, în care autorul îndemna prin personajele sale: „Nu te teme, poporul e cu noi...poporul nu știe ce vrem noi...poporul nu știe ce vrea el însuși”⁷.

Așa cum se relevă în *Darea de seamă pe semestrul II/1967*, depistarea acestor sesizări a fost posibilă datorită lecturării atente, număr de număr, a revistei de către lectorul responsabil și întregul colectiv. Practica lecturării materialelor de către întregul colectiv și confruntarea sesizărilor înainte de a fi comunicate D.G.P.T. București, se dovedea a fi eficientă. În marea lor majoritate, sesizările au coincis cu cele ale Centrului, care, respectându-și statutul de organ de îndrumare, avea de fiecare dată sesizări în plus. Așa de pildă, în nr. 1/1967 al revistei „Familia”, în articolul „Transilvania, factor activ al unității naționale” de Ion Bratu, D.G.P.T. semnala pentru a fi scos și paragraful: „Tot în transilvăneni își puneă încrederea Ion Câmpineanu, conducătorul opoziției din Obșteasca adunare, când se gândea să alcătuiască o confederație împreună cu sârbii pentru a crea o barieră între Rusia și Turcia”. Cerea, de asemenea, să se modifice următorul paragraf din cronică teatrală „Vara imposibilei iubiri”: „...Vara în cauză nu este un anotimp oarecare, ci desemnează un moment istoric bine determinat, total impropriu desfășurării unor sentimente curate. Este vorba de agitata vară a anului 1944”. Din cuprinsul nr. 2/1967 al revistei, D.G.P.T. a cerut să fie semnalată organului de partid schița „Sanda” de Horia Ardelean, care a indicat redacției eliminarea ei, și să fie atenuat spiritul critic din nota „Lumea sau valorile”. La sesizarea organului de îndrumare central, în nr. 3 al revistei s-au făcut următoarele modificări: articolul „Bihorul în lumina toponimiei” a fost înlocuit de un interviu cu prof. univ. Nicolae Cristescu, au fost scoase și versurile lui Kiril Karaldyi, iar în spațiul creat a intrat un material pe tema echipelor de brigăzi artistice, semnat de E. Enghel și un interviu al lui Stelian Vasilescu pe tema creației poetice a lui Adrian Păunescu. În nr. 4 al revistei, D.G.P.T. recomandă ca finalul materialului „Trecerea marelui prag” de Coriolan

⁵ A.N.-S.J.BH, *Fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 6/1967, f. 20.

⁶ Ion Zainea, *Cenzură, cenzori și cenzurați. Din activitatea colectivului D.G.P.T. Oradea (1966-1977)*, în Marian Petcu (coordonator), *Cenzura în spațiul cultural românesc*, Editura Comunicare.ro, București, 2005, p. 215.

⁷ A.N.-S.J.BH, *Fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 5/1967 f. 36.

Gheție și nota „*Estetice și critice*” să fie semnalate Regionalei de partid. În materialul „*Cultura de masă și sentimentul estetic*” de Radu Enescu, a fost sesizat paragraful în care autorul, vorbind despre „*unele indicații*” date criticilor, aprecia că „*la factorii din instituțiile de cultură și artă uneori competența administrativă nu e dublată și de una artistică*”, iar „*intervenția manu militari*” nu acordă automat și o autoritate în materie de cultură, cerându-se redacției să renunțe la el. Din nr. 6/1967 al revistei, D.G.P.T. a cerut în plus să se renunțe la prezentarea făcută de către Emil Isac lui Aron Cotruș, articolele „*Lumini și umbre în turismul românesc*” și „*Eugen Ionescu și Familia*” să fie semnalate organului de partid, iar redacției poezia „*Paiul*”, de Violeta Zamfirescu, ca fiind confuză. Cea din urmă a fost eliminată, fiind înlocuită cu poezia „*Eseu despre disciplină*” de S. Ponta.

În legătură cu articolele „*Mărăști și Mărășești*” de Constantin Giurescu și „*Zile de glorie*” de Ion Bratu, din nr. 7/1967, D.G.P.T. propune ca, la primul material, să se reformuleze începutul, deoarece vorbea de „*jumătatea poporului român din vechea Românie și cealaltă jumătate de sub stăpânire străină*”, iar din cel de-al doilea să se scoată pasajul în care se comentează „*primatul conducerii luptei dintre cele două armate române și rusești*”. Deoarece la acest număr nu s-au putut rezolva sesizările cu Regionala de partid, „*negăsind pe tovarășul competent pentru asemenea probleme*”, după o nouă convorbire cu Bucureștiul, D.G.P.T. a cerut colectivului de cenzori să rezolve sesizările cu redacția, recomandând acesteia să amâne materialul „*Despre educația maselor*” de E. Enghel, deoarece făcea o asemănare, în unele privințe, între SUA și România, și să renunțe la „*expresiile necuviincioase*” din nota „*La o fișă de dicționar*” de Alexandru Andrițoiu ori la întregul material, pentru tonul critic, subiectiv, deci neprincipial, la adresa lui N.N. Rusu, autorul alunecând pe tonul unei răfuiei.

Din nr. 8/1967, la sesizarea D.G.P.T., din rubrica „*Notă de drum*”, de Stelian Vasilescu, au fost eliminate referirile autorului la faptul că la chioșcurile de ziare din Polonia se găseau ziare și reviste din alte țări, „*doar din când în când Pravda*”, iar ghizii polonezi „*nu vorbesc numai limba poloneză*”. După convorbirea cu Bucureștiul, s-a semnalat poezia „*Pe malul apei*” de T. Balaj, care a fost eliminată pentru „*afirmații generale (egoism, minciună) la adresa societății*”, iar după discuțiile purtate la Regionala de partid s-au mai eliminat poeziile „*Cârțița de gradul al II-lea*” și „*Naufragiul*” de Augustin Doinaș, „*Lupi*” și „*Elegie*” de Gh. Grigurcu. În nr. 9, din articolul „*Sufletul nu ne era galben*” de Coriolan Gheție, s-a cerut eliminarea expresiilor „*România întregită*” și „*țara întregită*”, a expresiei „*triumphiul conducător*” din cronica sociologică „*Conducerea industrială*” de Traian Herșeni, deoarece punea „*organul de partid pe același plan cu direcțiunea și sindicatul*”, iar din articolul „*Autenticitate și personalitate la Enescu și Bartók*” s-a cerut eliminarea paragrafului următor: „*Nu înfîmplător, muzica lui Bartók cunoaște, mai cu seamă în occident, o mare răspîndire în anii din urmă, găsind o cale mai directă spre sensibilitatea și înțelegerea publicului familiarizat cu tradiția clasică europeană, decît muzica enesciană*”.

Din pagina cu poezii a nr. 10/1967, s-a eliminat, la semnalarea organului de îndrumare, poezia lui Mihu Dragomir intitulată „*Metafizica mistică*”, întrucât autorul evoca „*pustietatea și răceala mediului înconjurător în care trăim*”, prologul piesei lui Ștefan Augustin Doinaș „*Brutus și fiii săi*”, datorită faptului că textul cuprindea numeroase „*fraze care ar putea afecta societatea actuală din țara noastră*” și articolul „*Dialog*”, semnat de Miron Neacșu și Dumitru Țepeneag, deoarece prezenta

„în mod ireal viața literară”. Din nr. 11, s-a scos, în plus, față de sesizările cenzorilor orădeni, finalul din articolul „Gh. Șincai” considerat confuz, iar din nr. 12/1967 articolul „20 de ani” de Coriolan Gheție, în care autorul, evocând perioada dinainte de 30 decembrie 1947, afirma că „era o vreme de frumoase cutezanțe, poate uneori în clarobscur de himere...”, din care cenzorii au înțeles că atât partidului cât și poporului îi era „un clarobscur de himere” ce se va făuri pe viitor (adică abolirea monarhiei, etc. etc.)⁸.

Alte modificări și eliminări au fost făcute la indicația organului de partid. Astfel, din nr. 1 a fost eliminată poezia „*Oricum încercî*” de C. Blaga, din numărul următor două poezii ale lui Gh. Grigurcu, iar din nr. 4 nu mai puțin de cinci poezii, toate aparținând lui Sorin Mărculescu: „*Om*”, „*Grotesc*”, „*Azimet spart*”, „*Clipa de geneză*” și „*Metamorfază*”. De asemenea, s-au făcut unele modificări de cuvinte, care să amelioreze tonul polemic al articolului „*Etică și critică literară*” de Ovidiu Cotruș (nr. 5), din nr. 9 s-a eliminat poezia „*Corbii*” de Ion Iuga, iar din nr. 10 poezia „*Acum*” de Nichita Stănescu, pentru „*conținutul confuz*” (cităm din versuri: „*Acum în prezent sîntem puri/ Ieri, alaltăieri, răsalaltăieri aveam ochii profitori/ Aveam guri și burți de ieniceri*”).

Netemeinicia unor motivări asupra sesizărilor, ca și faptul că nu peste mult timp revista avea să fie lecturată numai pe plan local, a ridicat din nou problema unei mai temeinice pregătiri, pe baza unei informări asupra sumarului revistei, înainte de lecturarea fiecărui număr. Asemenea măsuri erau necesare, cu atât mai mult cu cât ultimul număr pe 1967 a creat mari greutatea colectivului, cauzate în principal de Bölönyi Emilia, care nu și-a putut asuma pe deplin răspunderea pentru „*rezolvarea*” acestuia. Superficialitatea și graba „*tovarășei*” a dus la rebutarea a 6.000 de exemplare, deoarece a dat viza „T” pe cele 4 pagini în care era cuprinsă „*Cronica sociologică*” a lui Traian Herșeni, fără să fi operat toate sesizările asupra cărora se căzuse de acord, inclusiv cu organul de partid.

Revista „*Familia*” continua, așadar, să pună colectivul de cenzori D.G.P.T. în fața unor probleme dificile, prin materialele publicate, a căror rezolvare necesita pregătire și responsabilitate, iar cenzorii nu dovedeau încă nici una nici alta. Recunoașterea și asumarea acestor lipsuri, promisiunile pentru remedierea lor, îmbrăcate în formulele stereotipe ale limbajului de lemn, critica și autocritica activității, continuau să fie principalele câștiguri ale colectivului de cenzori orădean, dacă e să ne ghidăm după dările de seamă periodice către Centru. Dorea mai mult și, mai ales, dorea să-și satisfacă șefii din Capitală.

În cursul anului 1968, colectivul de cenzori orădeni s-a preocupat de remedierea unora din lipsurile constatate. Pe plan cultural, efortul colectivului a fost îndreptat spre buna cunoaștere a îndrumărilor date de partid în domeniul creației și criticii literare. Pregătirea ideologică și culturală a fost în același timp legată de studierea, interpretarea și aplicarea în mod corespunzător a dispozițiilor de muncă, domeniu în care, de asemenea, pregătirea împuterniciților a fost urmărită îndeaproape de responsabilul colectivului.

Cu toate acestea, domeniul mai vast și mai dificil, prin problematica pe care o aborda și greutatea pe care le ridica colectivul de redacție, continua să rămână revista „*Familia*”. Dificultăți surveneau îndeosebi în cazul sesizărilor făcute la materialele aparținând colaboratorilor revistei, în care redacția opera cu mare

⁸ A.N.-S.J.BH, Fond D.G.P.T.-U.O., dos. 6/1967, f. 1-33.

greutate, datorită, în primul rând, redactorului șef, plecat, strategic, aproape tot timpul din localitate. Revista apărea cu întârziere, șpalturile fiind trimise pentru control în 3-4 serii, deși conform graficului (existent între redacție și tipografie) acestea trebuiau date în două serii.

Controlul revistei scoate la iveală „ușurința”, din punct de vedere al colectivului de cenzeni, cu care redacția privea tratarea unor probleme care vizau în mod direct sau indirect politica P.C.R. față de creația literară, existând mereu cazuri de „exagerări”, „denaturări”, „denigrări” etc., care puneau la grea încercare competența și vigilența cenzenilor. Asemenea „greșeli”, depistate de cenzeni, puteau fi întâlnite în articolul intitulat „August, problemă de conștiință” (nr. 8) semnat de Alexandru Andrițoiu, care, după ce în prima parte consemna în mod elogios realizările obținute în cursul celor 24 de ani de comunism, trecea în mod brusc la lipsurile care se manifestau în toate domeniile de activitate, atacând scara valorică și nomenclatura comunistă⁹. Sesizări asemănătoare și în materialul „Acest februarie” semnat de același Alexandru Andrițoiu, care făcea „aprecieri personale” cu privire la noua organizare administrativ-teritorială a țării, afirmând că aceasta „este un rod al cercetării științifice fundamentale și minuțioase la care au participat ași în materie și activiști experimentați”, exprimându-și speranța că „se va simplifica în acest fel un supraaglomerat aparat administrativ care avea destul balast” și „se vor înlătura paralelisme care, conform proverbului cu cele două moașe la un nou născut, mai mult încurcau lucrurile în loc să le limpezească”¹⁰.

Interviul cu Miron Radu Paraschivescu, din nr. 4 al revistei, tratând probleme ale creației artistice, a fost eliminat de cenzeni deoarece „cuprindea unele critici denigratoare” și „degaja sentimentul lipsei de perspectivă, a imposibilității de afirmare a valorilor, insinuând cauze de ordin social”. La întrebarea „Cum vedeți critica de azi?” interviueatul răspundea: „Ce am lăudat ieri, denigrăm azi, ce am denigrat ieri, hiperlăudăm azi sau mâine”; la întrebarea „Care vi se pare a fi aportul criticii noastre de specialitate chemată să prezinte și să consemneze fenomenul plastic de astăzi?”, Miron Radu Paraschivescu răspundea: „Aportul nu-l văd nicăieri”; întrebat care ar fi condițiile necesare care ar da direcție sănătoasă atât artei de creație cât și celei de interpretare, răspunsul a fost: „Libertate, libertate, libertate”¹¹. În dialogul „Istoria literaturii române” I. Negoitescu – Gh. Grigurcu, din nr. 3/1968, cenzenii au intervenit pentru a elimina partea care denigra perioada în care a creat Nicolae Labiș, cei doi autori ai dialogului considerând că Labiș „a scris versuri oneste într-o epocă de secetă cumplită, dar care nu-l salvează”.

⁹ Cităm: „Știm că în acest aproape un sfert de veac de lupte și vise, de victorii și curențe – ne trezim într-un prezent dar undeva și îndatorați – cu perspective în care avem atât de mult de făcut...”; „Odată de pildă cu noua așezare administrativă s-a văzut limpede că, unele zone ale patriei au o reală abundență de bastimente industriale, pe când altele sînt lipsite de orice aport industrial”; „Agricultura noastră evoluată oferă un procentaj de cooperative agricole încă anemice, încă văduvite de tehnica modernă. Șeptelul de vite este încă insuficient, viticultura nu triumfă încă pretutindeni”; „Și în știință sînt unele semne de rutină sau de egocentrism. Pe la unele institute, pseudovalori încurcă lucrurile... Așa și în arte. În toate artele... O scară a valorilor veche și depășită, artificială la care contribuiau și titluri date cu anasina, au umflat pînă la dimensiunile unui zepelin personalități fragile de staniol și foite de țigare, prezente în fruntea sau coada redacțiilor, la direcțiunea teatrelor, filarmonicilor, cinematografiilor – la catedrele universitare și te miri unde – omniprezenți ca divinitățile, stăpîni pe două, trei, patru posturi. Editurile au dat drumul unor cărți moarte încă în fașă”. A.N.-S.J.BH, *Fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 16/1968, f. 27.

¹⁰ A.N.-S.J.BH, *Fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 12/1968, f. 7.

¹¹ Ion Zănea, *Instituții de cenzură...*, în *loc.cit.*, p. 144.

În controlul revistei, colectivul de cenzori orădean continua să înregistreze „lipsuri”. Este vorba, în primul rând, de sesizările care au fost efectuate în plus de către D.G.P.T., față de lectorul responsabil de număr. Așa de exemplu, în nr. 8 al revistei, Opriș Andrei a trecut cu ușurință peste articolul „Abstracția timpului” de Henri Wald, în care autorul făcea un istoric al populației evreiești, răspândită pe tot globul, iar din cauza condițiilor istorice specifice s-ar fi dezvoltat la ei mai mult spiritul speculativ-mercantil. Cenzorii au socotit că materialul se ocupă prea mult de populația evreiască, în timp ce alte popoare erau doar amintite și că din articol se desprinde sentimentul de speranță într-un viitor mai bun al evreilor. Același Opriș Andrei nu a sesizat, în același număr al revistei, însemnările lui Stelian Vasilescu, „cu caracter polemic”, referitoare la „unii scriitori de frunte” precum Zaharia Stancu, Eugen Barbu și alții, nici articolul intitulat „Vasile Goldiș, luptătorul”. În nr. 3 al revistei, Bölönyi Emilia nu a semnalat paragraful „Poezia română contemporană”, în care se vorbea despre o „tăcere germinatorie” înainte de 1945, în care o serie de poeți, precum Ion Barbu, Lucian Blaga, Tudor Arghezi, George Bacovia etc., nu au publicat. Incapacitatea de pătrundere în materie de poezie a lectorului Bölönyi era dovedită și de poeziile „Sisif” de Gheorghe Daragiu și „Decădere” de Adrian Păunescu, din nr. 3 al revistei, poezii pe care le-a semnalat fără o motivare temeinică, deci fără să conțină nimic compromițător. O „lectură mai pătrunzătoare” i se recomanda și cenzorului-șef Copil Teodor, deoarece n-a sesizat și semnalat, în nr. 6 al revistei, nota polemică a lui George Pruteanu pe marginea creației literare, poezia „Unde sînt bombardati copii” de Ilie Măduță, ca și unele pasaje din rubrica „Însemnări de ieri și de azi” din pagina cu note referitoare la uvertura simfonică „1812” de Ceaikovski.

Concluzia era cât se poate de clară: colectivul de cenzori avea nevoie de o pregătire mai temeinică, multilaterală pentru a putea lectura corespunzător revista „Familia”. În ședința de analiză a muncii anuale, la care, pe lângă cei patru membri ai colectivului de cenzori, au fost prezenți Kiss Francisc, șeful secției de propagandă din cadrul Comitetului județean P.C.R., și Kovács Eugen, instructor D.G.P.T. București, s-au făcut o serie de propuneri pentru îmbunătățirea activității.

Responsabili cu lectura și cenzura revistei „Familia” pe anul 1969 au fost Copil Teodor și Bölönyi Emilia. Cele 70 de sesizări efectuate pe parcursul anului au fost repartizate în următoarele categorii: sesizări politico-ideologice, sesizări prin care se denatura sau denigra istoria patriei și literaturii române, sesizări privind poezia din care se degajă un sentiment pesimist, de singurătate, neîncredere etc., sesizări pe linia dispozițiilor de muncă. Datorită măsurilor luate de D.I.C., redacția revistei a prezentat, la fiecare număr, până la 80% din revistă la control în prima tranșă. Cu toate acestea, „rezolvarea” revistei a fost îngreuiată de problemele tot mai „dificile” de la număr la număr și de faptul că redacția nu executa un control riguros asupra materialelor primite, această sarcină revenind exclusiv colectivului D.G.P.T. și organului de îndrumare. Una din „lipsurile” redacției, de fapt o strategie de a păcăli cenzura, era faptul că „nu are o evidență clară asupra materialelor care vor intra în numărul respectiv al revistei; unele materiale intră în ultimul moment, cînd revista ne este prezentată în parte spre lecturare. Unele materiale ne parvin cînd o parte din revistă se găsește sub tipar”. Credem că, tot pentru distragerea atenției cenzorilor de la problemele de conținut, șpalturile erau trimise cu multe greșeli de corectură.

Faptul că redacția nu făcea „din propria convingere” un control riguros al materialelor și „ușurința” cu care privea tratarea unor probleme ce vizau în mod

direct sau indirect politica partidului în domeniul creației literare, explică creșterea numărului de sesizări în anul 1969, 70, față de 55, în anul precedent. Din categoria sesizărilor politico-ideologice, am reținut ca semnificativ articolul „*Un sfert de veac de la eliberarea Oradiei*” de gen. Ion Hortopan (nr. 9), în care, pe lângă participarea armatelor române și sovietice la alungarea trupelor hitleristo-horthyste, autorul amintea și de prezența și sprijinul unei formațiuni patriotice condusă de P.C.R. „*compusă doar din 30 de oameni*”. O bună parte din sesizări se refereau la denaturarea sau denigrarea trecutului istoric sau literaturii naționale. Au fost oprite să apară materiale care elogiau „*fără discemământ*” anumite personalități, precum frații Brătianu, Alexandru Vaida-Voevod sau Iuliu Maniu, în legătură cu rolul acestora la realizarea independenței și unității naționale (nr. 5), ori puneau sub semnul îndoielii politica de îndrumare a creației literare de către partid. Așa de exemplu, în articolul „*Reflecții retrospective*” (nr. 10), Radu Enescu, ocupându-se de cuvântarea lui Nicolae Ceaușescu la împlinirea a 25 de ani de la apariția ziarului „*Scînteia*”, după ce se declară de acord cu cele spuse și-și ia chiar angajamente, nu scapă ocazia de a-și spune și punctul de vedere în legătură cu îndrumarea redacției de către organul de stat, respectiv Comitetul de cultură și artă. Revendicând dreptul de a conduce exclusiv revista, arată că „*Nicolae Breban sau alt membru al Uniunii Scriitorilor, reprezintă mai mult decît un metodist de la Comitetul de cultură*”, avansând ideea că „*atît scriitorii, cît și artiștii sînt capabili să făurească istoria*”. Au mai fost eliminate schițele „*Viața la coadă*”, deoarece vorbea de inevitabilele cozi, cimitirul fiind singurul loc unde nu se verifică acest fenomen, „*A rîde*”, pentru că prezenta o revistă de umor din Iugoslavia, care avea pe frontispiciul său lozinca „*Proletari din toate țările, fiți serioși!*”, și „*Gramatica simplității*”, în care se spunea că „*evoluția țăranilor se petrece întotdeauna împotriva lor. Sărăcesc. Și sărăcia e tristă, nu ridicolă. E tragică*”¹².

O atenție deosebită a fost acordată poeziei, cu atât mai mult cu cât anul anterior se dovedise bogat în sesizări din acest domeniu. Pe aceeași linie, în nr. 4/1969 a fost semnalată poezia „*Buda*” de Arcadie Donos, pentru ermetismul ei, în nr. 5 poezia „*Scrisoarea unui necunoscut*” de G. Georgescu, unde poetul își exprima profunda nemulțumire pentru faptul că, deși există orașe foarte mari, „*el nu deține în patrie decît o cameră cu chirie*”, iar „*de la fereastra unui prieten nu vede decît întunericul*”, iar din nr. 10, poezia „*Baudelaire*” de Petre Cot, în care poetul își declară nemulțumirea pentru faptul că în „*această societate*” lucrurile sunt așezate invers de cum ar trebui să fie, găsind adevărul doar în moarte.

În cursul anului 1969, redacția revistei „*Familia*” a publicat și piese de teatru, majoritatea fiind semnalate D.G.P.T. pentru „*conținutul lor dăunător*”¹³. Seria acestora este deschisă de piesa într-un act „*Maimuța nudă sau Războiul de la 8 la 10*” de Dumitru Radu Popescu, abordând problema războiului și a traumelor pe care acesta le provoacă, dar care, potrivit cenzorilor, „*pare să se axeze și pe realitățile socialiste, în care există intrigi, fricțiuni, o stare de apăsare*”, autorul exprimându-se plastic prin cele două personaje, Dreptul și Stângul¹⁴. În nr. 3 al revistei, a fost

¹² Ion Zănea, *Aspecte ale cenzurii comuniste (1969-1970/71). Cenzura publicațiilor*, în Ilie Rad (coordonator), *Cenzura în România*, Cluj-Napoca, Editura Tribuna, 2012, p. 397.

¹³ Analize și comentarii pe această temă în Liviu Malița (editor), *Cenzura de teatru. Documente, 1948-1989*, Editura Fundației pentru Studii Europene, Cluj, 2006, și Liviu Malița (coordonator), *Viața teatrală în și după comunism*, Editura Fundația pentru Studii Europene, Cluj, 2006.

¹⁴ Într-un amestec de tragedie și grotesc, asistăm la metamorfoza disputelor dintre cele două personaje și extrapolarea conflictuală la nivelul confruntărilor interstatale. Drama Cehoslovaciei,

semnalată D.G.P.T. și organului îndrumător de partid piesa „Lupoanca mea” de Marin Sorescu, întrucât „acțiunea piesei se deschide prin războiul dintre cei doi frați, Romulus și Remus, război care se extinde și asupra maselor, care sînt constituite în tabere adverse”, iar în nr. 10 piesa „Iconarii” de Mircea Bradu, deoarece „viza probabil o persoană cu funcții”¹⁵.

Pe lângă sesizările „bune”, care aproape în totalitate au coincis cu cele făcute la D.G.P.T., au existat și sesizări în plus semnalate de București, scăpate de cenzorii orădeni¹⁶. Crescând numărul intervențiilor, pentru a nu impieta apariția revistei, s-a recomandat redacției să dispună de materiale de rezervă, în cazul unor eliminări sau amânări.

Controlul revistei a continuat să reprezinte pentru colectivul D.G.P.T. un sector încă dificil, numerele din anul 1970 căzând toate în responsabilitatea șefului de colectiv, Copil Teodor. Din totalul celor 83 de sesizări, ponderea cea mai mare o au cele cu caracter politico-ideologic (34), urmate de cele privind poezia „nepotrivită”, adică cu conținut mistic, pesimist, sumbru, ermetic, demoralizator, lipsită de perspectivă (19); au mai fost sesizări asupra unor critici și polemici „neprincipiale” (8), restul fiind efectuate în materiale care „nu valorificau cu discernămint și spirit critic” moștenirea culturală sau preluări din diverse lucrări ale unor oameni de știință și cultură din Occident.

Dintre materialele eliminate, menționăm articolul „România-Franța” de Petre Țuțea, apărut în preajma vizitei lui Ceaușescu în Franța, deoarece „subliniază rolul hotărîtor al unor personalități politice și culturale franceze la crearea României moderne, pierzînd din vedere factorul prim, intern” și lăsa să se înțeleagă că vizita șefului statului român era determinată de anumite interese.

O serie de materiale în care s-a intervenit fie valorificau necritic moștenirea cultural-națională, fie elogiau, ori, dimpotrivă, nesocoteau opera și trecutul unor personalități din țară și de peste hotare. Așa de exemplu, dacă materialul „Cu Mircea Eliade la Paris”, semnat de Ovidiu Cotruș, elogia „fără nici un fel de discernămint” personalitatea și opera lui Mircea Eliade, în special preocupările acestuia privind studiul religiilor, „atît de necesar și astăzi”, articolul „Posteritatea criticii lui C.

ocupată în august 1968 de sovietici și aliați ai acestora transpare fără alte indicii. „Garanția suveranității e în primejdie”, rostește un personaj, încât parc-ai pune rămășag că știe toate dedesubturile paradigmei „suveranității limitate” invocată de Moscova pentru a-și justifica invazia.

¹⁵ Într-un sat oarecare vine un iconar. Fiind zi de târg, el începe să împartă icoane, care sunt foarte apreciate de către cei ce le primesc, și se grăbesc să le pună pe pereți, cu toate că, unii, mai au o mulțime de icoane. Unul din personaje, Sluga, pune monopol pe iconar, dându-și seama de foloasele pe care le poate trage de pe urma lui. Sluga propune pe iconar ca primar în sat. Explicând aceasta, Sluga „face semne cu mîinile (rotocoale) iar ascultătorii fac pantomimă după mișcările lui”. După aceasta, tot Sluga intervine spunând: „Biserica mai are pictate pe pereți fețe d-alea sfinte, de Iconarul vechi. Să ștergem peste ele și să-l rugăm smerit (pe Iconarul nou) să o refacă dînsul cum crede nimerit”. O altă replică: Sluga: „Ho, turmă de berbeci, din clipă-n clipă domnul trebuie să apară. Va fi o clipă mare și voi vă ciondrăniți. (sfătuitor): El s-a gîndit la toate. Cei ce vor fi mai darnici vor fi pictați în chipuri de sfinți. (solemn): Căci nu există în lume mai de preț decît să ai locul sigur pe pereți”. În final, corul repetă ca un ecou: „Atenție domni și doamne. Nu cumpărați icoane”.

¹⁶ Astfel, în nr. 5, organul central a semnalat piesa „Această stea” de Angela Croitoru, iar în nr. 6 al revistei, într-o cronică literară la volumul de versuri al lui Vintilă Ivănescu, pasajul în care Radu Enescu aprecia că „o soartă ingrată și nedreaptă le este hărăzită celor care contestă șabloanele învechite”. Tot într-o cronică literară, din nr. 9, Bucureștiul a sesizat afirmația că Leonid Dimov s-ar situa „în vîrfurile creației noastre literare”. De aceste „scăpări” se făcea vinovat Copil Teodor, care lecturase respectivele numere ale revistei.

Dobrogeanu-Gherea", semnat de M. Ungurianu, (nr. 5), aborda numai limitele lui Gherea, situându-se flagrant „în afara aprecierilor făcute” până atunci în critica noastră cu privire la „omul politic, ideologul și criticul Gherea”, afirmând că acesta „este uneori important postum mai ales prin erorile sale” și că ceea ce ne-a lăsat prezintă astăzi un interes exclusiv didactic. Aprecieri nepotrivite cu privire la Academia Română, face dr. Petre Vancea în articolul „Despre spiritul unei academii moderne” (nr. 3), deoarece acuza Academia de dogmatism și pleda pentru instaurarea unui spirit nou, spirit din care „trebuie eliminate imitația servilă a unor modele străine și teama care umple de amărăciune sufletele tari și paralizează sufletele slabe și înclinate la conformism”.

Fragmentul din romanul „*Ianus*” de Eugen Barbu, care se ocupa de „anumite perioade de după 23 august”, între care episodul deținuților de la Canal, a fost oprit de la apariție deoarece conținea referiri la perioada stalinistă și revoluția din Ungaria (1956)¹⁷. În pagina „De vorbă cu Eugen Barbu”, semnată de Neagu Basarab, cenzorii au intervenit deoarece interviuul arată unele neajunsuri existente în cadrul Uniunii scriitorilor, între acestea problema tinerilor scriitori, care „sînt clienți ai Fondului literar din motive electorale”. („Ai scris o poezie? Vino încoace, îți dau cinci sute și la viitoarele alegeri ai grijă cu cine votezi”). În acest spirit, Eugen Barbu critică „viciile actualei structuri organizatorice a Uniunii scriitorilor”, care ar trebui „să devină o instituție de administrare a bunurilor produse de scriitori”, iar, „de ideologie ar cam fi obligatoriu să ne ocupăm cu toții, nu însă la ocazii festive. Pe urmă, prea multe banchete nu fac bine”. La una din întrebări, în care sunt implicate puterea, arbitrarul, desfrăul, dezgustul, nebunia etc. și dacă artistul este liber să dea soluții care-i convin, Eugen Barbu afirmă: „O, în artist nu mai crede nimeni. Nu ascultă nimeni de el. Politicianul și financiarul sînt cei doi zei. Anticii visau ca filozofii să conducă cetățile. Și numai ei, dar iată că au trecut mii de ani și nimeni nu a avut curajul să le încredințeze cetatea. Și ei sînt poate de vină, au idei ciudate...”.

Punând la încercare vigilența cenzurii, în articolul „*Alienare și dezalienare*”, Henri Wald prezintă teoriile și ipotezele unui economist francez, François Perroux, care, prin concepțiile și convingerile sale nu contestă că „cea mai perfectabilă societate de până acum este orînduirea socialistă”, dar nu mai crede că „misiunea istorică a realizării ei aparține proletariatului”. Exasperat de îndrumarea literaturii, în cronica „*Critice*”, Gh. Grigurcu introducea o frază, sesizată de cenzori, în care arăta că „literatura interbelică nu s-a supus unei operații de îndrumare, de organizare și valorificare unică”. În articolul publicat cu prilejul împlinirii a cinci ani de la reparația revistei, redactorul șef, Alexandru Andrițoiu, nu scapă prilejul de a „întepea” acele „organe care pun anumite piedici în publicarea unor materiale mai cu rezonanță”,

¹⁷ Cităm: „Murise gloriosul conducător de oști, murise titanul acela care făcea piramide de morți și nu dădea înapoi, se putea presupune că murise nedreptatea, dar nu era așa. Undeva în Ungaria, niște tineri nebuni ieșiseră pe stradă și înfruntaseră tancurile cu sticle de benzină simple, cocteil Molotov, ce ironie, și fuseseră împușcați și crima se născuse, iar cu momentul ei de sînge, contrarevoluționarii ucisese semeni de partid și era ca în timpul mai vechi cînd la zid fusese îngropată Comuna...”. „Ce știm noi, atît am apucat să aflăm că după aceea trebuie și aici victime, se deschideau dosare prăfuite și se închideau și iară fură închiși alții și alții...”; „...Mișcările sociale au nevoie ca de aer de victime, de procese, nu se poate altfel. Ceva înlocuiește altceva, și cum ar face-o fără împotrivire, nu este firesc...”. Despre deținuții de la Canal, „chiaburii”, spune că „văd în ispășire ceva ce îi trebuie lui D-zeu și poate națiunii”, fiind „o clasă care crede despre ea că e sortită să plătească”. Cităm: „Țăranii și ei îndurau. Erau așa numiții chiaburi... Știu să care pămîntul economic, a duce o roabă nu e lucru ușor. Mușchii lor erau adevărate pîrghii de rezistență... știu să și mănînce mai prost...”.

arătând că: „Nu văd de ce rezerve față de un articol care, cinstit punînd degetul pe rană și trăgînd un semnal de alarmă, este înlăturat sau amînat din timorarea cutărui funcționar, care confundă politica curajoasă și fermă a partidului, cu comoditatea scaunului său funcționăresc”¹⁸.

Lectura revistei s-a făcut cu dificultate din cauză că paginile în șpalturi s-au primit în 3-4 tranșe, fiecare număr a suferit modificări substanțiale, multe materiale fiind eliminate sau amânate, locul acestora fiind luat de materiale și pagini noi, introduse după ce revista a fost lecturată în întregime. La cererea D.G.P.T., s-a interzis a mai primi materiale și pagini noi după lecturarea revistei, recomandându-se redacției să dispună de o rezervă de materiale, cu care să poată înlocui pe cele eliminate sau amânate. Rezolvarea sesizărilor s-a făcut cu ajutorul D.I.C., unde de asemenea revista a fost lecturată număr de număr, și al secției de propagandă a Comitetului județean P.C.R. Sesizările în plus ale D.G.P.T. au fost puține.

Lucrurile s-au petrecut în asemănător și în anii care au urmat, revista *Familia* continuând să ridice aceleași probleme colectivului de cenșori orădean, fiind un adevărat barometru de măsură a muncii acestuia, până la desființarea, în 1977, a instituției de cenșură. Sesizările au devenit chiar mai diverse, mai complexe, crescând numărul „cazurilor” care contraveneau politicii de îndrumare de către partid a literaturii și publicisticii, intervențiile colectivului impunând frecvente eliminări de materiale, modificări sau amânări pentru refacere.

În concluzie, impactul fenomenului cultural (al cinematografului, teatrului, emisiunilor radio, revistelor cultural-literare, cazul revistei *Familia*) asupra spațiului public explică interesul puterii comuniste de a-l înregimenta, văzând în el un „actor” special în frontul propagandistic pentru formarea și dezvoltarea conștiinței socialiste a omului nou. Dirijismul tematic asupra creației literare și artistice, orientarea, supravegherea și controlul acestora reprezentau pârghiile de acțiune ale partidului în acest domeniu. Criteriul dominant era aderența sau respingerea ideologiei regimului totalitar comunist în planul creației artistice. În viziunea puterii, intensificarea controlului ideologic asupra literaturii și artelor era determinată de apariția unor tendințe evazioniste, de eludare a problematicii sociale, a realităților construcției socialismului, de cultivare, în numele diversității stilistice și al libertății de creație, a unor formule de artă opuse realismului, de publicarea de lucrări lipsite de mesaj, cu caracter ermetic, irațional, abundând în lamentări pesimiste. Mecanismul de control ținea cu precădere purificarea ideologică a creațiilor destinate publicării în reviste sau volume, a programelor stagiunilor teatrale, a filmelor și emisiunilor radio, respingând producțiile impregnate de spiritul concepțiilor moralei burgheze, latența sau acuitatea subversivă la adresa regimului și a practicilor sale.

¹⁸ A.N.-S.J.BH, *Fond D.G.P.T.-U.O.*, dos. 25/1970, f. 6-10.

Giuluș – pagini de monografie

Eugeniu NISTOR

Giuluș – pages de monographie

Résumé

Le village Giuluș, département de Mures, avait une existence historique similaire de nombreux autres villages de Transylvanie. Les vestiges archéologiques découverts par hasard dans les limites de l'habitat millénaire (dans le néolithique, dans l'âge du bronze); puis les répétées documents d'attestation hongroise depuis 1413, confirme l'évolution sociale et démographique de la population, sa préoccupation première au Moyen Age (le pâturage), quand le village était en la possession de Jean Corvin de Hunedoara, fils du grand roi de Hongrie (et d'autres dirigeants temporaires), et plus tard, dans les temps modernes, comme le montre les conscriptions registres fonciers et autres documents officiels de l'Empire des Habsbourg. Les statistiques officielles sont complétées par des renseignements civils, militaires et religieux, avec des données extraites de sources de presse et d'autres, d'où résulte que les villageois de Giuluș n'ont jamais vécu isolés, ils ont participé à tous les grands événements historiques dans lesquelles était impliqué la communauté d'ancienne comté Târnava Mică, de Transylvanie ou, dans le cas des deux guerres mondiales, la population de l'ensemble du pays.

Mots-clé: Giuluș, conscriptions, comté Târnava Mică

1. Toponimie

Purtăm în noi, vreme îndelungată, rezonanța nobilă sau înnobilită sufletește a unui cuvânt. Căci nimic nu poate fi mai frumos, mai curat și mai adevărat, decât făgurișul de lumină al locurilor natale, unde am crescut alături de frați și de părinți, în preajma strămoșilor noștri. Acestea sunt, au fost și vor rămâne valorile noastre perene – obsesii perpetue de nume, chipuri și locuri. Este cunoscut faptul că, înainte de toate, locurile ne pătrund în simțuri și ne imprimă un puls anume, o gravă bătaie lăuntrică, după care se manifestă – personalizat – gesturile, reacțiile și imaginile exterioare ale fiecărui ins în parte. Izolat pe culoarul unei văi blânde – între niște presupuse păduri (că, după defrișări succesive, cele care au mai rămas acum sunt doar rămășițele vechilor codri de altădată), purtând și ele, în denumirile lor, rezonanțe ale vechii limbi prefeudale românești, precum: Pojorâta, Bârlog, Hăiaș, Digoaia, Brânceasca – Giulușul strânge la sân, ca un suveran îmbătrânit aici, în „mărginimea” podișului transilvan, locuri scumpe inimii noastre, răscolitoare și chemătoare de sensuri prin limpedele grai al limbii române.

Satul Giuluș, din comuna Ogra (județul Mureș) este atestat documentar ca: *Gyulas*, la 1413, *possessione Gyulatelkee*, *Gywlas Telke* (Csanki V. 879); alte atestări, ulterioare, sunt: 1461 – *census quiquagesimalis de Gywlas* (Pâclișanu 601); 1469 – *Gywlas* (Csanki V 879); 1475 – *Gywas*, circa 1480 – *Gywlos*; 1482 – *Gyulas*;

1523 – Chywlos (Csanki V. 897); 1733 – Dzulus (C.K.); 1750 – Zouluş (C.A.); 1850 – Gyulás / Gyulusu (ST. TR.); 1854 – Gyulas / Julus (Bul. 63).¹

De regulă, în denumirile de sate și de locuri, sunetele *gi* sau *ge* (destul de rare, de altminteri) provin (presupunem) de la substantivele geto-dacice proprii, desemnând nume de persoane (cum ar fi de pildă Gerula), sau de la cele românești prefeudale, precum Gelu, cu diminutivul său, Geluş, răspândit în acel timp istoric, mai ales că Voievodatul lui Gelu – cu centrul la cetatea Dăbâca, pe Someş – se afla în imediata vecinătate a ținuturilor de pe Mureş. Și, totuși, acest diminutiv înseamnă, o diferență față de numele voievodului român Gelu – Gelou, cel care avea reședința pe Someş, dar își exercita autoritatea și asupra unor însemnate ținuturi dinspre miazăzi, așa cum subliniază istoricul și arheologul medievalist K. Horedt: „se presupune, de asemenea, pe baza toponimicelor, o linie de apărare între Cluj și Turda, care ar indica frontiera de sud a voievodatului lui Gelou.”² Această diferență este dată, evident, și de poziționarea geografică.

Pe de altă parte, procedeul transferului numelui unui conducător așezării pe care acesta o stăpânește, era o obișnuință a evului mediu timpuriu în Ardeal. Astfel, academicianul Ștefan Pascu descrie „punerea în stăpânire a cnezatului lui Giula și a fiilor acestuia, a moșiiilor Nireş și Giulești, din Maramureş.”³ Istoricul subliniază că întemeierea acestui cnezat „a fost posibilă prin privilegiile acordate de regalitatea maghiară lui Dragoş și urmașilor acestuia, drept răsplată pentru serviciile sale credincioase față de puterea centrală.”⁴ Centrul cnezatului era satul Giulești. Referindu-se la cnezatul Marei, cuprinzând nouă sate de-a lungul văii Mara, același istoric arată că „stăpânirea cnezatului rămâne după moartea lui Dragoş fiilor acestuia, Dragomir și Giulea, iar apoi fiilor acestuia din urmă, cunoscuți sub numele de Giulești.”⁵ Deși nu se referă la prefixul-*uş*, istoricul clujean explică elocvent modul în care se metamorfozează denumirea așezărilor medievale din Ardeal, prin sufixele – *ești* – *ăști* și – *eni*, astfel: „**Ești, eni** sunt descendenții unui moș comun, întemeietorul așezării sau stăpânul satului, cnezi, voievozi, juzi sau alte persoane implicate în procesul de patrimonizare.”⁶

În transcrierile documentare ale epocii numele de Gelu se identifică, adesea nejustificat, cu cel de Gyula. Iar, legat de acest aspect, înregistrăm opinia istoricului A. D. Xenopol, care susține în mod clar originea pecenegă a numelui Gyula, arătând că ar reprezenta, în fapt, denumirea unui „trib, Gyula, (care) era cel mai apropiat de Turcia sau Ungaria; ocupa deci banatul Olteniei.”⁷ În urma confruntărilor armate cu Împărăția Bizanțului, supraviețuitorii acestui trib se retrag, în pâlcuri, peste Carpați, „în Transilvania, de unde sunt desemnați cu numele de *bessi*...”⁸ De fapt, acești

¹ Conform dr. Coriolan Suciu în *Dicționarul Istoric al Localităților din Transilvania* (în continuare D.I.L.T.), Editura Academiei RSR, București, 1966, p. 263.

² K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei, sec. IV-XIII*, Editura Academiei RPR, București, 1958, p. 115.

³ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ediția a II-a, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982, p. 208.

⁴ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1986, p. 480.

⁵ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ed. cit., p. 214.

⁶ Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, pp. 475-476.

⁷ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. I, ediția a IV-a, text stabilit, note, comentarii, postfață și indice V. Mihăilescu-Bârliba, prefață și studiu introductiv de Al. Zub, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 360.

⁸ A. D. Xenopol, op. cit., p. 361.

bessi au întemeiat, între altele, și așezarea istorică Beșineu (azi Valea Izvoarelor), situată la nici 8 km., spre est, de Giuluș, în linie dreaptă.

Cu toate aceste supoziții și chiar în opoziție cu ele, noi am putea presupune că denumirea ar fi doar o simplă derivare a numelui latin Iulius, preluat și înregistrat de administrația maghiară în forma Giuluș, în Evul Mediu, când satul figurează cu datorii în oi față de regalitate. Cu alte cuvinte, ar putea fi vorba de locul, de pământul lui Iulius, care trebuie să fi fost vreun biet veteran din armata imperială romană, împroprietărit, după obiceiul timpului, conform legislației imperiale. Oricum, proveniența denumirii e greu de identificat, deoarece pronunția orală diferă de cea scrisă, fiind vorba de o pronunție intermediară între sunetele *gi* și *ji* (Giuluș-Juluș).

Din lungul șir de nume de locuri: Fânațe, Podul Morii, Calea Chingii, Podoșel, Ogoare, Gruiețe, Gru, Chicuiaș (de la chicui = vârf de deal), țin să atrag atenția îndeosebi asupra a trei – Hojdac, Dealul Obârșiei și Tufele Judelui – tustrele fiind purtătoare de o mare încărcătură istorică. Primele două presupunând originea și, apoi, întemeierea celei dintâi așezări, poate chiar vatra dacică a satului, iar cel de-al treilea semnificând conservarea, în toată perioada tulburătoare a Evului Mediu, a ființei seculare a poporului nostru în calea penetrației străine în Transilvania, prin menținerea organizării satului patriarhal – judele fiind conducător de populație, cu o poziție importantă în obștile sătești daco-romane, din faza post-aureliană, și, apoi, în obștile sătești vlahe-olahe, cu datini și obiceiuri purtate din zori, până târziu, în amurgul Evului Mediu.

Într-o lucrare unică în literatura noastră lexicografică, publicată la Sibiu, în 1909, din inițiativa Asociațiunii pentru Literatura Română și Cultura Poporului Român – fiind vorba de *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Ungaria*, autori: Silvestru Moldovan și Nicolau Togan –, reeditată de curând, din necesități practice de documentare, despre satul Giuluș avem următoarea explicație: „*Giuluș, Gyulus, cott. Tárnava Mică (Kiss-Küküllő vm), cerc Iernut (Radnóti j.), loc. 534, rom. 474, par. gr.-cat. (B), p. Ogra (Morosugra). Azi Giuluș, com. Ogra, jud. Mureș.*”⁹ În aceeași lucrare sunt consemnate și alte localități cu denumiri asemănătoare, precum: Giula, Gyula (Békés-Gyula) – azi orașul Gyula (Jula) din teritoriul Ungariei; Giula, Kolozsgyula – azi satul Giula, com. Borșa, jud. Cluj; Giula, Gyulaszeg – azi Ciula, com. Letca, jud. Sălaj; Giulatelec, Gyulatelke – azi Coasta, com. Bonțida, jud. Cluj; Giula-Varșand, Gyulavarsánd – azi Vârșand, com. Pîlu, jud. Arad; Giulești, Máragyulafalva – azi com. Giulești, jud. Maramureș; Giulița, Gyulicza – azi Julița, com. Vărădia de Mureș, jud. Arad; Giumelciș, Gyümölcsényes – azi com. Plopiș, jud. Sălaj.

Cu denumiri apropiate, pot fi identificate în țară, răspândite pe un larg spațiu geografic (reprezentând, fără nici un dubiu, chiar teritoriul vechiului stat dac centralizat), și alte așezări, pe care nu ne sfiim să le numim aici: Gilău (jud. Cluj), Giulvăz (jud. Timiș), Giulești (denumire comună mai multor localități, aflate în județele: Bihor, Maramureș, Neamț, Suceava și Vâlcea).

Există și o variantă „populară” de tratare unor sumare aspecte monografice ale așezărilor noastre: cea care circulă pe Internet, unde denumirii i se alocă următoarea explicație: „*Giulús, s.n. (înv.) = urcare pe tron.*”

⁹ Silvestru Moldovan, Nicolau Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Ungaria*, ediție îngrijită și actualizată, studiu introductiv și note conf. univ. dr. Nicolae Raus, Editura Scripta, București, 2008, p. 221.

Consemnam și discutăm un cuvânt și, iată, acest cuvânt s-a răspândit în atâtea alte cuvinte și încă în câte altele nu s-ar mai putea răspândi!... Dealurile dinspre Ogra și Cucerde, dinspre Cipău, Lăscud și Subpădure, nu mărginesc nobilul cuvânt, ci dimpotrivă, îl dezamărgesc de sensuri și rezonanțe, ducându-l prin ținutul-ținuturilor noastre sufletești, peste colinele de lacrimă ale întregii „țări de peste păduri”, și, mai departe, prin miezul fierbinte și mereu luminos al limbii române.

2. Indicii arheologice: ceramică, obiecte casnice, arme, monede

Descoperirile arheologice efectuate la Giuluș nu s-au realizat prin vreo acțiune organizată într-un cadru oficial. Ele au rezultat întâmplător, cel mai adesea fiind opera unui / unor entuziaști. Pe mine m-a interesat mereu vechimea satului, poate ca un posibil răspuns la o întrebare care vegetează în sufletele noastre o viață întreagă, adică tot atâtea timp cât ocupăm o mică dimensiune crono-spațială în lume; o să vă dezamăgesc dar este aceeași întrebare pe care și-a pus-o pictorul Paul Gauguin în vremea autoexilului său în edenul insular din Tahiti: *„De unde venim, ce suntem, încotro ne ducem?”*

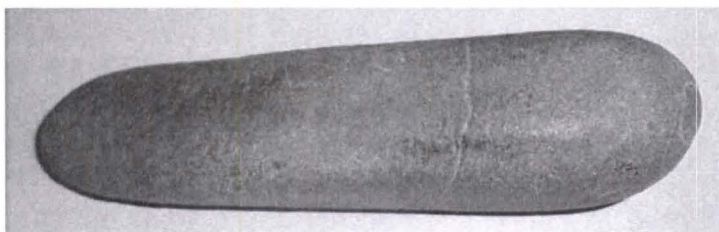
Cu această întrebare în cârcă tot umblu, tropăi și caut semne ale unui timp foarte îndepărtat, când în Europa și aiurea se ridicau monumente megalitice (funerare, temple de închinare sau de sacrificiu), așa cum încă stă mărturie, astăzi, misteriosul complex arhitectural de la Stonhenge (Anglia). Relicve de acest fel sunt și în România, iar cum piatra lipsește din locurile noastre, de ce nu ar fi înălțat populațiile neolitice din această zonă construcții din materiale care le-ar fi fost la îndemână, cum este lemnul sau pământul, de pildă?

Mergând mai departe, gârbovit sub povara acestei idei, m-am întrebat mereu: de ce nu ar fi movila de pe Grui un astfel de monument paleolitic, înălțat de mâna omului, printr-un efort colectiv extraordinar? Ea este prea perfectă spre a fi o creație a naturii iar cine o cercetează mai îndeaproape vede cum jumătate din vârf, dar numai în partea dinspre răsărit, este retezat și netezit, constituind o platformă, pregătită parcă special pentru unele scopuri sociale. A fost simplu habitat uman? Așezare întărită? Templu de închinăciune? Loc de sacrificiu? Casa vreunui șef de trib? Nu știm! Ceea ce știm însă precis, și poate fi oricând o dovadă demnă de luat în seamă, este marea cantitate de ceramică arsă și nearsă, confecționată grosolan, cu mâna nu la roată, care poate fi observată fără nici un efort la poalele de sud-est ale movilei; tot acolo, prin 2002, când s-a drenat Valea Fânațelor, am fost atenționat de existența unor fragmente dintr-un mare vas de lut nears, făcut zob de către buldozeristul care efectua lucrarea. Dar, se pare, vasul era intact în pământ, înainte de a fi dezgropat. Am recuperat niște fragmente mai mari și niște toarte și, consultându-mă cu istoricul Adrian Husar, acesta a apreciat că ar data, cu certitudine, din vremea dacilor, vase de acest fel fiind utilizate pentru depozitarea cerealelor. Același prestigios cercetător, atunci când i-am prezentat în fotografii pietrele de deal descoperite în partea de apus a colinei, în forme ciudate de brațe, a presupus că ar fi vorba de pietre funerare romane. Dar asupra vestigiilor de pe Grui vom reveni!

Am colecționat, așadar: monede vechi, obiecte de uz casnic și podoabă, ceramică, dar și unele informații prețioase. M-am consultat și cu alți specialiști și, astfel, datarea obiectelor descoperite s-a făcut fără greș. Iar Giulușul este un sat privilegiat sub acest aspect: el figurează astăzi pe harta arheologică a României,

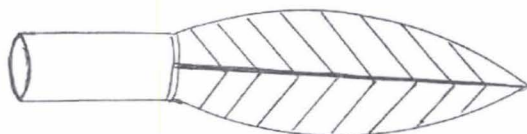
publicată pe Internet. Astfel, lista siturilor arheologice din Județul Mureș înscrise în *Repertoriul Arheologic Național*, conține și următoarea informație: „118600.01-Așezarea eneolitică de la Giuluș. Locul: la Gruî (categorie: locuire civilă).”

În anul 1995, când se pregătea apariția prestigiosului *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, prezentându-i-se autorului, dr. Valeriu Lazăr, relicvele istorice de la Giuluș, acesta le-a evaluat și le-a poziționat pe scara timpului, publicându-le în masivul tom (căruia, ulterior, i s-a decernat premiul „Eudoxiu Hurmuzaki” al Academiei Române).

Un pumnal de piatră datând din vremurile aurale

La satul Giuluș, apaținător de comuna Ogra, a lucrării amintite, regretatul istoric notează: „Fără precizări topografice, se menționează ca descoperiri: a) Un vârf de săgeată din cupru, cu trei nervuri, cu gaură de înmănușare. Informație: E. Nistor.”¹⁰ Aceasta este dovada plasării istoriei satului în epoca de tranziție a aramei. Adevărul este că săgeata de cupru nu avea trei nervuri, cum o descrie V. Lazăr, ci o succesiune de 7-10 nervuri, ceva similar nervurilor unei frunze; era nu doar o parte componentă a unei arme, ci și o mică operă de artă. Ea ne îndeamnă să medităm și asupra unui alt aspect: deținătorul ei era fie vânător, fie războinic, fie amândouă la un loc. Dacă posesorul doar vâna cu arc și săgeata, putem presupune că aici era o zonă păduroasă, bogată în vânat. Iar dacă deținătorul săgeții era războinic, acest amănunt ar semnifica existența, aici, a unei comunități umane puternice, organizate după principiile democrației militare (războinice), manifestându-se în mod sincron cu civilizația europeană a acelor vremuri.

Schița săgeții de cupru (pierdute)

Descriind caracteristicile unor culturi neolitice care s-au manifestat pregnant și în Transvania, precum *culturile Turdaș* și *Criș* (unele cu influențe clare din sudul Dunării – ca în cazul Vința și Starșevco din Serbia, altele cu motive analoge în lumea sumeriană, cum ar fi tăblițele de lut ars descoperite la Tărtăria, aproape de Orăștie, de către cercetătorul N. Vlăssă – relicve străvechi pe care apar, uneori, și reprezentări vânătorești), istoricul Dumitru Berciu arată că „unele moșteniri au fost luate din fondul Starșevco-Criș, unde deja începuse și el evoluția, care va fi continuată în cursul dezvoltării culturii Vința și Turdaș.”¹¹

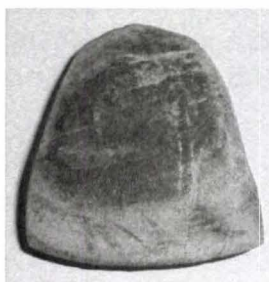
¹⁰ Valeriu Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Casa de editură „Mureș”, Târgu-Mureș, 1995, p. 190.

¹¹ Dumitru Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, Editura Științifică, București, 1966, p. 87.

Ar trebui, poate, în legătură cu aceste *aspecte de culturalitate* să punctăm și cu aprecierile unui mare specialist în istoria străveche a lumii omului, și anume istoricul englez V. Gordon Childe, care a subliniat că „divergențele” pe care diversele culturi umane le prezintă între ele, „*le putem explica drept rezultate ale adaptării la medii diferite (...) Practic, adaptarea aceasta este asigurată prin echipamentul de unelte, arme, case etc.*”¹²

Dar arheologul V. Lazăr comentează în *Repertoriul...* său, vădit interesat, și dovezile de pe Grui: „*În acest punct s-au descoperit: o dălțiță și mai multe topoare din piatră, șlefuite și perforate, precum și fusaiole din lut. Pieseile provin dintr-o așezare, probabil eneolitică. Dintre piesele descoperite, se păstrează în col. E. Nistor o dălțiță albă, șlefuită, trapezoidală și o fusaiolă din lut. Informație: E. Nistor.*”¹³ Din păcate am pierdut fragmentul de topor perforat, dar încă păstrez dălțița șlefuită și fusaiola care nu este din lut, ci din piatră găurită. Aceste relicve ne pot vorbi despre preocupările micii comunități din acest cuib de dealuri: toporul de piatră putea fi folosit la tăiat lemne, dar și ca armă de apărare și atac; dălțița se putea utiliza pentru răzuirea de resturi a pieilor de animale (vânate sau crescute și sacrificate în „gospodăriile” comunității) sau pentru tăierea și prelucrarea unor plante moi, comestibile, în vederea consumării lor (legume și fructe); cât privește fusaiola, utilizată ca piesă componentă a fusului, pentru ca firul tors să rămână întins, ordonat, ea arătând deprinderile practice noi ale femeii în așezarea eneolitică: confecționarea hainelor din lână de oaie toarsă și din fibre vegetale (fuior de in sau de cânepă).

Nu putem să nu constatăm asemănarea acestor relicve de la Giuluș cu piese arheologice deja catalogate, cuprinse în inventarele unor lucrări complexe de specialitate, cum sunt: M. Petrescu-Dîmbovița – *Cucuteni* (Editura Meridiane, București, 1966) și Vladimir Dumitrescu – *Hăbășești* (Editura Meridiane, București, 1967).

Fusaiolă și dălțiță din epoca pietrei șlefuite

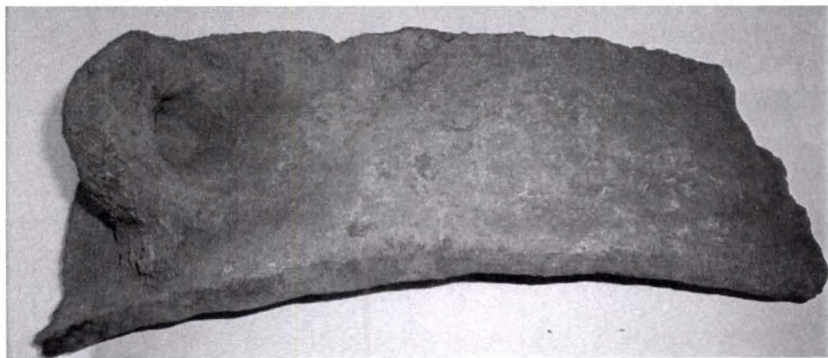
Într-o grădină, în locul denumit „Lângă biserică”, s-au descoperit, de asemenea, unele curiozități... arheologice, pe care Valeriu Lazăr le-a înregistrat și catalogat ca fiind „*Fragmente de vase din lut, aparținând unor chiupuri, unele cu decor (brâu alveolat), din epoca bronzului. Acestor fragmente li se asociază și o lamă din silex galben-fumuriu, cu o nervură, în secțiune triunghiulară. Piesă în col. E. Nistor.*”¹⁴

¹² V. Gordon Childe, *De la preistorie la istorie*, prefată la ediția în limba română și îngrijirea științifică: acad. Emil Condurachi, în românește de Florica-Eugenia Condurachi, Editura Științifică, București, 1967, pp. 36-37.

¹³ Valeriu Lazăr, *op. cit.*, p. 190.

¹⁴ Idem.

Vasele de lut cu pereții groși erau folosite în gospodăria primitivă la depozitarea cerealelor, fructelor, legumelor și a altor rezerve de hrană pe termen mai lung. Era și acesta un mod al comunității de a se apăra de perioadele excesiv de geroase, ploioase sau secetoase, când micile colectivități se salvau cu rezervele de hrană din „cămară”.

Fragment al unui vas neolitic cu toartă pentru cereale

Relatându-i specialistului despre descoperirea făcută de bunicul meu, cantorul Ioan Chelza, pe Dealul Obârșiei, la începutul secolului trecut, când era la arat și plugul i s-a înțepenit într-o piatră în formă dreptunghiulară, el comentează astfel întâmplarea arheologică: *„Tradiția locală amintește descoperirea în marginea sud-vestică a satului a unui mormânt, cu un schelet uman, înhumat într-o groapă căptușită cu pereți din piatră. Scheletul avea așezat la cap un vas din lut, care conținea câteva monede din bronz și argint. Este posibil ca cele două monede din argint (una grecească, alta romană imperială, emisă de Vespasian), aflate în col. E. Nistor, să aparțină inventarului acestui mormânt, probabil roman.”*¹⁵

Dacă este așa, înseamnă că la Giuluș nu a stat niciodată în loc ceasul locuirii umane, că în toate etapele istorice cunoscute de omenire aici au ființat mici (sau poate mai mari) comunități umane. Dar, ceea ce pare a fi și mai interesant, este faptul că prezența monedelor presupune și un mod de viață dinamic, bazat pe metode de schimb, sincrone cu cele practicate în cele mai civilizate centre comerciale ale vremii.

Monedă romană de argint din vremea împăratului Vespasian (față-verso)

¹⁵ Idem.

Monedă grecească de argint (față-verso)

Punând în discuție săpăturile pe care eu, ca elev, împreună cu întreaga clasă (a VIII-a) și cu profesoara noastră de istorie de atunci, Elisabeta Popa, le-am efectuat în pășunea de la poalele de nord-vest ale pădurii Digoaia, în hotarul Cipăului, în 1972, Valeriu Lazăr face precizarea că „În acest punct situat la marginea satului se menționează de către săteni vestigii romane (tuburi de hypocaustum). Informația nu se verifică. Informație: Valeriu Lazăr.”¹⁶ Într-adevăr, deși am scos la suprafață mai multe tuburi din argilă arsă, acestea nu erau apeducte romane, cum bănuiam inițial, fiind îngropate – după cum ne-au relatat chiar unii bătrâni ai satului participanți la lucrări – după ploile din 1912, pentru a facilita scurgerea apei de pe pășune.

Ceva mai târziu, prin anii '90, am aflat că, efectuându-se lucrări de curățire la fântâna aceea cu apă magică de la Tufele Judelui, s-au descoperit oase ale unui schelet uman pe care, apoi, lucrătorii respectivi l-au îngropat, din nou, în preajma fântânii. Nu ar fi imposibil ca numele locului să derive de la un conducător local – un jude – înmormântat acolo; dacă ar fi așa, și specialiștii ar face săpături organizate, atunci am avea pe raza satului și dovezi arheologice, datând din Evul Mediu timpuriu, extrem de importante pentru demonstrarea continuității românești pe aceste meleaguri.

3. O ipoteză de lucru: satul neolitic de pe Grui

Avansăm aici o ipoteză de lucru – formulată în baza câtorva relicve arheologice, care, după toate datele de care dispunem, par a data din neoliticul târziu – și anume că: vatra actuală a satului Giuluș este ceva mai nouă, datând, după toate probabilitățile, doar din Evul Mediu –, în schimb, la doar un kilometru de sat, spre sud, pe o vale superbă, lângă o colină misterioasă, cu păduri și pajiști de jur-împrejur, ni se dezvăluie străvechiul sat neolitic.

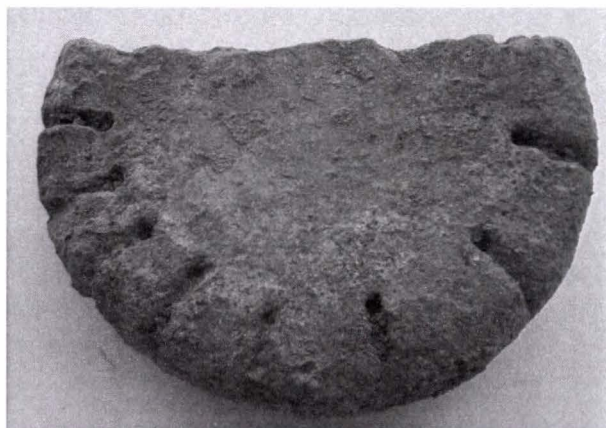
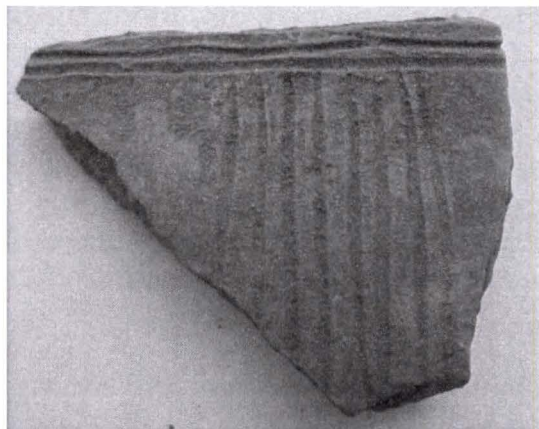
Așadar, călătorul care urcă pe valea pâraului Sărata în sus, după ce trece podul de la Morișcă, aflat în hotarele Ogrei, lasă în urmă, pe stânga, rămășițele livezilor lui Vanchi, cele atât de roditoare altădată, iar, ceva mai încolo, ajunge la locul umbrat cândva cu sălcii scorburoase și răchite, din locul lui Ilea, unde venea maestrul Ion Vlasiu, în tinerețe, să caute lemn potrivit pentru sculpturile lui... Apoi, continuându-și drumul pe firavul fir al apei, traversând satul copilăriei mele printre cele două ulițe – Pălantul și Coasta –, cam la vreun kilometru de sat, către Subpădure, drumețul ajunge într-un loc enigmatic, unde o movilă de pământ se

¹⁶ Idem.

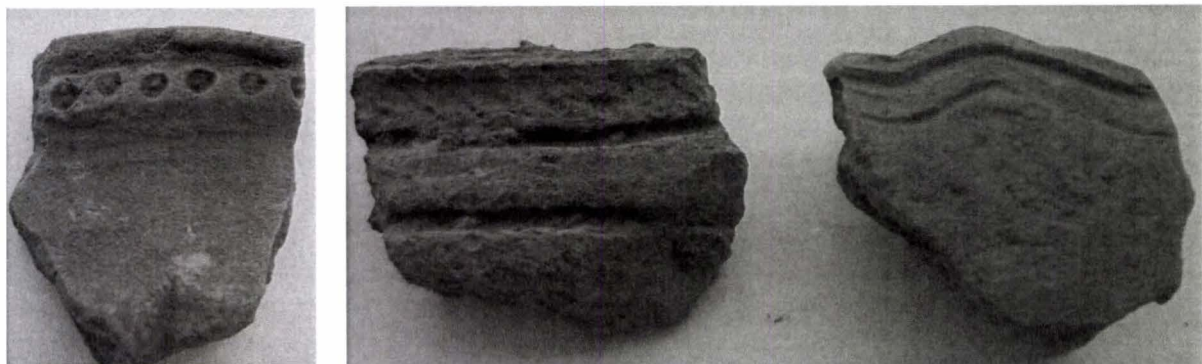
rotunjește frumos în cadru, părând a fi o formațiune geologică naturală, fiind cultivată pe toate părțile ei până aproape de culme, mai puțin pe sectorul sudic, unde se văd urmele unui tăpșan amenajat special pentru a se ridica o construcție, despre care nu știm, deocamdată, prea multe. Dar cine ajunge în acest loc descoperă, fără nici un efort, urme ale străvechii așezări neolitice: cioburi de vase din ceramică cenușie și ceramică roșie, arsă, risipite peste tot, toarte de vase uriașe și „buze” ale acestora, unele ingenios decorate cu incizii fine, punctate, cu linii drepte, paralele, sau ondulate, în forma simbolului spațial „mioritic”, dar și bolovani de zgură sau bulgări de minereu de fier... E vorba, după câte se pare, de un atelier de olărit, căruia i s-a adăugat un cuptor pentru arderea oalelor de lut, iar, ulterior, întreaga „bază” tehnologică fiind extinsă cu încă un atelier de metalurgie... Nu e greu de presupus, analizând aceste vestigii, că aici se suprapun mai multe straturi de locuire: de la cele străvechi, neolitice, până la cele mai noi, datând din evul mediu. Căci – dacă ținem cont și de faptul că văioaga care mângâie poalele colinei în partea din sud încă se mai numește Valea Judelui, dăruită mai sus, către Fânațe și Tufele Judelui, și cu o generoasă și răcoroasă Fântână a Judelui – atunci avem certitudinea că toponimia este, în mod clar, de sorginte medievală, judele fiind conducătorul obștilor sătești vlahe / olahe transilvane, începând din evul mediu timpuriu, până pe la finele veacului al XVIII-lea.

După toate datele de care dispunem, holmul de la Giuluș poate fi „localizat”, la o primă evaluare, într-o felie temporală de circa 4000 de ani, dacă luăm în considerare impulsul inițial, când triburile creatoare ale culturii Cucuteni-Ariușd s-au răspândit pe o vastă arie geografică, care se întindea din Europa sud-orientală și colțul sud-vestic al Transilvaniei, până dincolo de cursul fluviului Nipru.

Cercetări organizate de către instituții abilitate, prin deschiderea unui șantier arheologic și efectuarea de sondaje de adâncime, ar edifica multe din întrebările și nedumeririle referitoare la specificul aceluia sat străvechi – unde strămoșii noștri îndepărtați și-au trăit viețile și și-au pus amprenta lor gravă asupra habitatului prin aceste naive, dar frumoase și sincere însemne ale trudei și solidarității lor umane, ca și prin „sâmburii” fragezi de cultură și civilizație.

Fragmente de ceramică din epoca bronzului

Fragmente de ceramică din epoca bronzului

4. Cronologie și evoluție istorică – din evul mediu până în epoca modernă

Un cercetător atent al documentelor trecutului (l-am numit pe arhivarul Viorel Grama) observa, într-un articol publicat în revista *Târnava (File de monografie: Giuluș)*, că localitatea este atestată, pentru prima dată, documentar, în anul 1413, când avea denumirea *Possessione Gyulatelke, Gywlasteke* (conform autorului Csanki Dezsö – *Magyorország történeti földrajza a Hunyadiak Korában* – adică *Geografia Istorică a Ungariei în Epoca Huniazilor*, vol. V. pagina 879); în anul 1461 avea denumirea oficială *Gywlas*, conform dării în limba latină, de *census quinquagesimalis de Gywlas* (Zenobie Pâclișanu – *Un registru de quinquagesimele în albumul dedicat fraților Alexander și Ion Lapedatu, la împlinirea vârstei de 60 ani*). Coroborând datele din acest registru, descoperim că fiecare localitate de pe Câmpie dădea ca impozit o oaie din 50; în 1475 localitatea avea denumirea *Gywlas*; la 1480 – *Gywlos*; 1523 – *Ghywlos* (conform *Conscripției Episcopului Inochentie Micu Klein*); la 1850 denumirea satului era *Gyulas, Gyulusu* (conform *Statisticilor transilvane*); iar la 1854 – *Gyulus, Julus* (conform *Buletinului Guberniului Provincial pentru Marele Principat al Transilvaniei*).

Date semnificative despre istoria satului Giuluș, desprinse din documentele vremii, cuprinde și volumul *Giuluș – file de monografie* (autor: Eugeniu Nistor, apărut la Editura Ardealul, Târgu-Mureș, 2008, rereditat, la aceeași editură, în 2013). Din cercetările efectuate se constată că, în 1461, satul este pomenit în *registruul quinquagesimele* (adică una din cincizeci), impozit pe care îl plăteau după oi doar românii, de aceea se mai numea *quinquagesima valahorum* sau *quinquagesima olahalis*. Conform acestui document, care se păstrează în Arhivele Statului din Budapesta și care a fost reprodus de Z. Pâclișanu sub denumirea de mai sus, în volumul fraților Alexander și Ion Lapedatu (București, 1936, pagina 595-603), localitatea *Gywlas* (Giuluș, pag. 601) trebuia să dea nobililor de Kisfaludi cincizeci de oi, în contul *quinquagesimele*, în valoare totală de 13 florini. Numărul mare de oi predate în darea *quinquagesimele*, dovedește că localitatea avea pe atunci 2500 de oi, situându-se, prin aceasta, printre cele mai mari așezări din Comitatul Târnava și chiar din comitatele Alba, Cluj, Turda, Dobâca și Solnocul Interior, pe care le mai cuprindea conscripția amintită. Prezența localității Giuluș în această conscripție mai dovedește că locuitorii erau români și că aveau, ca îndeletnicire principală, oieritul.

Un document din anul 1479 îi prezintă pe domnii de pământ din localitatea Giuluș. Astfel, la 3 octombrie 1479, regele Matei Corvin donează Giulușul și alte cinci sate din jur lui Szentpali Miklos.

În 1488 Kisfaludi Balint își vinde casa nobiliară, împreună cu o pădure, numită Ökrös (probabil Icriș), de lângă Giuluș, lui Rakoși Gaspar.

În 23 noiembrie 1493, satele Giuluș și Lăscud ajung pe mâna fraților Hassznayzai Ferencz și Márton, care au devenit proprietarii lor de drept. Alți stăpânitori de pământ în satul Giuluș, în anul menționat, erau familiile: Kerellő, Hassznayzai, Bolyai, Szentgyörgyi, Kasuhi, Yesszodi, iar, în 1482, chiar Ioan Corvin de Hunedoara (1473-1504), fiind vorba de fiul mareului rege al Ungariei (Matei Corvin) și nepot de fiu al lui Iancu de Hunedoara, care era (atunci) duce de Glogow (Silezia) și ban al Coroației și Slavoniei.

În secolul al XV-lea, satul Giuluș era proprietatea nobililor Tobiași. Documentele vremii atestă faptul că, în anul 1505, fiii Anei Tobiași își pretind drepturile lor, după mamă, din satele Giuluș, Bord, Bobohalma etc.

Comitatul Târnava e socotit ca unul din cele șapte județe mai vechi organizate de statul feudal maghiar (Cetatea Küküllő, menționată la 1197, a aparținut acestui comitat). În secolul al XV-lea, comitatul ocupa, în linii mari, teritoriul Comitatului Târnava Mică din timpurile din urmă (sfârșitul secolului al XIX-lea) și avea patru cetăți: Uioara, Cetatea de Baltă, Micăsasa și Bahnea. Pe vremea lui Ștefan cel Mare și Petru Rareș exista o stăpânire românească în părțile acestea, având ca feud Cetatea de Baltă, de care aparțineau opt sate.

În statistica din 1760-1762, comitatul e arătat cu 112 sate, în 1779 cu numai 85 de localități, grupate în două cercuri. La 1784 comitatul a fost lărgit, adăugându-i-se scaunul Mureș, pentru ca la 1790 să se revină la vechea organizare.

În *Repertoarul* din 1808, comitatul cuprindea două cercuri: de Sus și de Jos, fiecare cu câte trei plăși. Această împărțire o găsim și în 1813, și anume: în Cercul de Jos, cu plășile: Gănești – cu 16 sate, Iernut – cu 24 sate (din care făcea parte și localitatea Giuluș) și Tătărluca – cu 25 sate, iar Cercul de Sus, cu plășile: Cund – cu 18 sate, Nadeș – cu 16 sate și Zagăr – cu 14 sate. La 1837 îl găsim cu două cercuri: de Jos și de Sus, fiecare cu câte trei plăși.

Prin delimitarea comitatelor, în anii 1876-1877, s-a format Comitatul Târnava Mică, din care a făcut parte și localitatea Giuluș, care a existat până la organizarea administrativă în raionare.¹⁷

În 27 februarie 1710 – la Suplac, un document dă informația că, pentru iarna anului 1723, satului Giuluș i s-au repartizat următoarele taxe: 54 florini, 10 câble de grâu, 10 câble de ovăz, și 3 florini – reprezentând cheltuieli extraordinare militare.¹⁸

În 1735, la Târnăveni, conform planului de repartizare pentru iarna anului 1735, a impozitului militar extraordinar din Comitatul Târnava, satul Giuluș, din Cercul de Jos, trebuia să plătească 170 florini renani și să dea două câble de grâu și una de ovăz – fiind considerat printre cele mai mici localități ale comitatului Târnava din acel timp.¹⁹

¹⁷ V. Meruțiu, *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat*, Institutul de Arte Grafice Ardealul, Cluj, 1929, pp. 141-143.

¹⁸ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale-Mureș (în continuare SJAN-Mureș), Fond *Comitatul Târnava*, registrul nr. 5, fila 72.

¹⁹ Idem, dosar nr. 51, fila 8.

La 1 februarie 1747, la Iernut, pentru iarna anului 1746-1747, satului Giuluș i-a fost repartizat un impozit militar de 190 florini, dar nici o contribuție în grâu și ovăz; destinația acestui impozit era compania vice-colonelului baron Statski, din Regimentul Brethlaki, încartiruit în Cercul de Jos al Comitatului Târnava, pentru care trebuiau să contribuie toate cele 65 de sate ale cercului.²⁰

Introducerea sistemului de impunere individuală pe baza pământului cultivat, cunoscut sub denumirea de „betlenion”, în anul 1754, a adus după sine și măsuri organizatorice și de perfecționare a contribuabililor. În acest scop s-au tipărit formulare uniforme, puse în circulație în anul 1760, purtând denumirea de „tabellae rectificationis”. Studiarea tabelelor de impunere ne dă posibilitatea să cunoaștem categoriile sociale, numărul contribuabililor, obligațiile fiscale, evoluția diferitelor clase sau pături sociale, situația proprietății, dinamica folosirii pământului, ocupațiile locuitorilor, situația demografică, onomastica vremii etc. Astfel, în 1755, dintr-un tabel al personalului bisericii greco-catolice din localitatea Giuluș, reiese că satul avea la acea dată: o biserică, 205 suflete, 57 familii, 2 învățători și curatori și că nu dispunea de clopotar.²¹

Din studiile amintite ne este cunoscută structura socială a localității, nobilii-proprietari de pământuri, iobagii și jelerii acestora, dar, mai importante decât toate aceste aspecte, sunt conscripțiile urbariale, din care rezultă cu claritate raporturile sociale existente în vremea dominației Imperiului habsburgic și, apoi, a Dualismului austro-ungar în Transilvania. Se poate ușor observa preocuparea austriacă pentru o bună și clară reglementare a raporturilor, dar și încălcările grave ale celor mai elementare drepturi ale populației românești de către domnii de pământ, și în mod excesiv după 1867. Din studiarea Anexelor 1 și 2 reiese că, în satul Giuluș, numărul iobagilor era mai mare decât cel al jelerilor.

În 1771 a fost emis ordinul Mariei Tereza care prevedea că, din cauza producției slabe din acel an, pentru a nu se ivi foamete în imperiu, se interzicea exportul de cereale în alte țări și fierberea de rachiu din cereale. Totodată se va întocmi un tabel al existentului de cereale, în care localitatea Giuluș este notată cu următoarele stocuri: grâu amestecat cu orz – 117 câble; porumb – 221 câble; orz – 2 câble; mei – 1 câblă; ovăz – 104 câble; fasole – nimic.²²

Într-un tabel din anul 1774 se arată că, în afară de economia câmpului, la Giuluș mai existau și alte venituri, realizate din vânzarea oilor și porcilor – deci locuitorii își puteau plăti impozitele mai ușor.²³

Conscripțiile urbariale. Curtea de la Viena, din dorința de a asigura pentru puterea centrală o sursă constantă de venituri și din necesitatea recrutării de oști cât mai sigure din rândul țărănimii, prin limitarea drepturilor nobilimii maghiare față de iobagi, încerca să fixeze sarcinile feudale printr-un regulament urbarial. În acest scop, administrația imperială introduce, la 11 noiembrie 1769, așa-zisele. „Certa Puncte” pentru reglementarea urbarială. Mai târziu, Iosif al II-lea desființează servitutea personală și ordonă efectuarea unei conscripții urbariale, pentru reglementarea raporturilor dintre iobagi și stăpâni. Această conscripție s-a făcut în anul 1785, dar fără rezultate pozitive, deoarece „ea durează, nu se termină, se

²⁰ Idem, dosar 92 - fila 34.

²¹ Idem, dosar 173, fila 8.

²² Idem, dosar 396, fila 24.

²³ Idem, dosar. 442, fila 26.

*încalecă cu altele, cu măsurătorile de pământ, cu recensământul populației. Bun prilej pentru autoritățile Transilvaniei să reia tactica încercată a amânării.”*²⁴

Tergiversările în problema reglementării raporturilor dintre iobagi și stăpâni, dintre pământul iobagilor și moșia alodială, au continuat și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, ajungându-se ca, la 1 ianuarie 1819, Francisc I să fixeze printr-un rescript, începerea lucrărilor de reglementare urbanială. Rezultatul acestei acțiuni a fost concretizat în *Conscripția Czirakiană*, denumită astfel după numele celui care a condus lucrările – Anton Cziraki. Cu această ocazie, Transilvania s-a împărțit, pentru lucrările de conscripție urbanială, în trei zone, cu centre la: Cluj, Alba Iulia și Târgu-Mureș. Valoarea documentară a conscripțiilor urbaniale constă în bogăția informațiilor de natură social-economică, sistematizate în baza unor instrucțiuni unice, informații culese direct de la iobagi și reproduse în limba poporului. Pentru satul Giuluș avem, ca importantă sursă documentară, *Conscripția* din 19 octombrie 1785 (cota 144), scrisă în două limbi: latină și maghiară, dar nici celelalte conscripții nu sunt lipsite de semnificație, motiv pentru care le și reproducem (selectiv) în Anexa 3.

5. Viață socială și demografie

În anul 1782, Guberniul a observat că, în unele localități din Transilvania, încasarea impozitelor de pe anul 1782 a scăzut față de 1781. Ca urmare, guvernul imperial solicită a se arăta cauzele, a se chestiona percepții și a se afla de ce nu și-au făcut treaba. Printre acestea se afla și localitatea Giuluș, unde s-au încasat cu 308 florini și 48 creițari mai puțin decât în anul precedent. În Cercul de Jos al Comitatului Târnava, care avea 28 localități, diferența era însă de 308 florini, 48 creițari.²⁵

Din *Populația Ungariei pe timpul sancțiunii pragmatice 1720 – 1721*, Budapest – 1896, pag. 213, autor: V. Csánki, aflăm următoarea situație a satului Giuluș, din Comitatul Târnava – numărul gospodăriilor, după situația juridică a populației: nobiliare – 2; iobăgești – 14; de jeleri – 6; altele – 6; total – 28. Totalul de 28 gospodării, înmulțit cu media de 6 ne dă 168, care reprezintă numărul populației. Adăugând 50% a celor omiși, rezultă 42 gospodării x 6 (media) = 252 locuitori. *Situația economică*: teren arabil de 288 1/4 câble; râuri – 61 x 1/2 de coasă = 30 iugăre; vii=38, de sapă = 10 iugăre. Localitatea Giuluș nu are moară, nici măcelărie, cârciumă, comerț sau meserii din care ar putea realiza venituri. Observație: 1 zi de coasă = 1/2 iugăr, iar 1 zi de sapă = 1/4 iugăr.

În anul 1808, protopopul Moise Cuingor, al Iernutului, îl roagă pe episcopul Bob să-l hirotonească, pentru giulușeni, pe dascălul Gavril, feciorul popii Vasile. Altă informație, din 1839, referitoare la Giuluș („*Gyulaș, un sat în plasa Tirimia a Cercului de Jos, din Comitatul Târnava, care aparține mai multor nobili...*”) – arată că este locuit de români, care au o biserică greco-catolică.²⁶ Ungurii romano-catolici au o filie care aparține de parohia din Sânpaul. Se arată că acest sat este situat în bazinul Mureșului, pe teritoriul pârâului Nod-Patok (Sărata), la două ore de poșta cea mai

²⁴ Conform lui David Prodan – *Problema iobăgiei în Transilvania, 1700-1848*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989, p. 199.

²⁵ Arh. St. Târgu-Mureș – *Fond Comitatul Târnava*, dosar 569, fila 26.

²⁶ Nicolae Albu, *Starea școlilor românești din Transilvania, între 1800-1867*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971, p. 204

apropiată (la Iernut), la un ceas de Subpădure, pe pârâul Nod-Patok, care se unește cu pârâul care vine de la Lăscud și curge în Mureș pe partea stângă, deasupra Cipăului. (Aici informația este eronată: pârâul Sărata nu se unește cu pârâul Lăscudului). Se mărginește cu Ogra la nord-est, cu Valea Izvoarelor la est, cu Lăscud la sud-est și Cucerdeia la nord-vest. *Gruparea locuitorilor după religii*: romano-catolici – 1; greco-catolici – 362; reformați – 31; izraeliți – 9; total: 403. Știaș scrie și citea un număr de 31 de locuitori.²⁷

Din *Tabelele de impunere la impozit a locuitorilor din Giuluș, pe anii 1818 – 1846*²⁸ rezultă că locuitorii erau impuși în funcție de suprafețele de terenuri și de veniturile obținute de pe terenurile avute în folosință sau în proprietate. În tabele figurează: oamenii liberi (libertini), iobagi (coloni), jeleri, țigani și străinași (extranei). În anul 1818, de pildă, un număr de 4 libertini achitau, ca impozit, o sumă în valoare de 96 florini și 20 creițari; jelerii, în număr de 29, achitau ca impozit suma de 4 florini (aceștia nu aveau în proprietate decât casa și curtea), țiganii, în număr de 3, nu plăteau impozit; străinașii, în număr de 11, achitau o sumă de 16 florini și 15 creițari. În prima pagină din tabelele de impunere a locuitorilor pe anul 1818 se constată că majoritatea capilor de familie aveau numele Nistor. Pentru ușurarea înțelegerii situației sociale a acestora, le transcriem aici numele; astfel, avem: *libertini* – Popa Simion, Popa Teodor, Popa Filon, Cadar Ioan și *iobagi* – Buda Dumitru, Nistor Vasile, Nistor Petru Vasile, Popa Uonu, Nistor Ioan Iutului, Nistor Petru, Buda Todor, Nistor Vasile lui Gligore, Cristea Gligor, Cristea Ioan. În același a, locuitorii satului erau categorisiți în: oameni liberi = 2, iobagi=14, jeleri= 15, curialiști (care lucrau la curtea nobilului)= 36; țigani= 3; străinași= 30.²⁹

Din *Registrul de stare civilă privind botezații, pe perioada 1858 – 1877*³⁰ rezultă că în anul 1858 au fost botezați un număr de 16 copii, din care 2 băieți și 14 fete. Exemplificăm cu câteva prenume: Maria, Elisabeta, Marișca, Zamfira, Vasilica; numele cele mai frecvente ale părinților fiind: Radu, Popa, Nistor, Oprișor, Chiorean, Lăcătuș; iar nume de nănași: Nistor, Popa, Grecu, Cristea. În continuarea datelor consemnate, menționăm că în anul 1859 au fost botezați 25 de copii; în anul 1860, 9 copii; în anul 1861, 24 de copii; în anul 1862, 10 copii; în anul 1863, 13 copii; în anul 1864, 13 copii; în anul 1865, 12 copii; în anul 1866, 9 copii; în anii 1867-1868 și 1869, nici un copil; în anul 1870, 11 copii; în anul 1871, 6 copii; în anul 1873, 13 copii; în anul 1874, 6 copii; în anul 1875, 9 copii; în anul 1876, 11 copii; și în anul 1877, doar 2 copii.³¹ Din același *Registru de stare civilă* rezultă că cele mai răspândite nume de familie erau: *Nistor* (80%), *Pop*, *Moldovan*, *Oprișor*, *Popa*, *Buda*, *Baciu*, nume mai rare fiind: *Giulușan*, *Mesaroș*, *Grecu*, *Chelsa*, *Coman*, *Kraus*. Din păcate, lipsesc registrele de stare civilă pentru cununați și morți, de unde s-ar putea afla raportul dintre născuți și decedați.

Între documentele de valoare economică, agricolă și juridică, referitoare la locuitorii din Giuluș, sunt și foile cadastrale în care sunt consemnați proprietarii de terenuri agricole, numerele topografice ale parcelelor, categoriile de terenuri (arător, grădini, rături, vii, pădure, trestiiș, și neproductiv). Din cadastru relevăm și toponime, părți de hotar ca: După Curte, Bârlog, Fața Bârlogului, Pogoriște (probabil Pojorâta),

²⁷ Idem.

²⁸ SJAN-Mureș, *Colecția de tabele de impunere* nr. 2504 – 2532.

²⁹ Idem.

³⁰ SJAN-Mureș, *Colecția de Registre de stare civilă* nr. 325.

³¹ Idem.

Râtul de Sus, După Deal, Heiaga (probabil Hăiag), Râtul de Jos, Podoșel, Horgoș, Dosul Șâpului, Obârșia, La Cruce.

Din *Șematismele* religioase de la Blaj, aflăm, de asemenea, o serie de date statistice despre satul Giuluș. Astfel, din *Șemantismul veneratului cleru pe anul 1865*, la pagina 49, aflăm că biserica din lemn a fost edificată în onoarea Sf. Arhangheli, preot-paroh fiind Anania Popa. În parohia mamă (matre) existau 425 suflete de confesiune greco-catolică.

Mai târziu, *Șemantismul pe anul 1871* arată că parohia avea matricolă (registru în care se consemnau botezații, cununații și morții) încă din anul 1860. Pe lângă vechea biserică din lemn, Giulușul este consemnat în documente ca având și casă parohială, tot din lemn. Se menționează că nu avea școlară, dar erau 40 școlari care învățau, probabil, la biserică. Preot era același Anania Popa, cantor Mihailu Popa, iar docente învățătorul Basiliu Chelsa.

La 1873, în *Indicele localităților*, la pag. 443, apare și localitatea Giuluș (Gyulas), din județul Târnava Mică, sat cu un număr de 124 case și 524 locuitori, majoritatea români. Suprafața hotarului este de 1717 iugăre, 335 stânjani pătrați aparținând de judecătoria din Târnăveni.

Din *Șemantismul pe anul 1876*, la pagina 50, aflăm, în plus, că exista o școală de lemn, frecventată de 45 elevi, iar învățător era Titu Pop. În parohia-mamă erau 490 de suflete de religie greco-catolică iar școala satească era frecventată de 35 de copii.

Din *Recensământul populației*, efectuat în 1880, aflăm următoarele date despre Giuluș: avea 83 de case și o populație de 403 locuitori, care se grupau, după limba vorbită, în: maghiari – 30; germani (sași) – 8; români – 343; în alte limbi – 8; care nu pot vorbi (surdo-muți) – 14.

În *Șemantismul pe anul 1884* găsim aproximativ aceeași situație ca și în 1876; dar acum sunt în sat 470 de suflete de religie greco-catolică, patru familii romano-catolice și doi reformati.

Începând cu anul 1886, satul Giuluș apare în aceste documente cu biserică și școală de lemn. În sat erau 36 de școlari. Numărul sufletelor este de 445, dar mai sunt și 14 reformati și 16 izraeliți. Cea mai apropiată poștă este la Sânpaul.

Din *Statistica agricolă a Ungariei din 1895*, despre satul Giuluș aflăm următoarele date: numărul gospodăriilor se cifra la 129. Distribuția terenurilor, pe loturi de cultură, în iugăre cadastrale era astfel: teren arabil – 881 iugăre cadastrale; grădini – 44; râuri – 264; vii – 23; pășuni – 266; păduri – 137; neproductiv – 88. Total: 1700 iugăre cadastrale. Pomi fructiferi: meri – 257; peri – 100; cireși – 14; vișini – 8; piersici – 10; caiși – 12; pruni – 1848; nuci – 12; frăgari – 4. Total: 2264 pomi. Vite cornute – 195; cai – 14; porci – 123; oi – 492; păsări de curte – 904; stupi – 4.

În *Șemantismul pe anul 1896*, Giulușul apare cu parohie veche, biserică de piatră în onoarea Sfinților Arhangheli, dar casa parohială și casa școlară sunt încă din lemn. Erau 58 de școlari, din care 39 băieți și 19 fete. În acest an se nasc 14 copii, sunt înregistrați 8 morți, dar nici o căsătorie. Preot-paroh era Basiliu Folea, iar cantor și învățător Titu Pop. Așezarea avea 420 de suflete, din care romano-catolici – 10, reformati – 38, unitarieni – 1, izraeliți – 24.

Din altă *Statistică agricolă a Ungariei, Volumul II*, Budapesta 1897, pag. 604 – 605, aflăm că la această dată în satul Giuluș erau și mari agricultori, precum Krausz Martin, arendaș. Iar proprietarii terenului erau: văduva lui Rátz Mihály, Szilvási

Zalma și Szentpáli Georgely. Suprafața terenului luat în arendă era categorisită astfel: teren arabil – 402 iugăre; grădini – 13 iugăre; râuri – 131 iugăre; vii: 7 iugăre; pășuni – 85 iugăre; păduri – 58 iugăre; neproductiv – 9 iugăre. Însă totalul de 705 iugăre de teren arendat era situat în două sate. Numărul servitorilor folosiți la agricultură era de 6. Mașini agricole folosite aici erau: pluguri – 8; trioare – 3; grape – 4; care – 7. Numărul animalelor folosite erau de 28 vite cornute și 8 cai; mai erau și 120 de oi.

În *Șemantismul pe anul 1900*, la pagina 311, se arată că biserica de piatră a fost construită în anul 1894, în onoarea Sf. Arhangheli, care, edificată în anul 1896, era frecventată de 29 feciori și 12 fete, ca paroh păstorind Basiliu Folea, cantor și docente fiind Titu Popa, iar curator primar – Ioan Pop Nemeș. În parohia mamă erau 476 suflete de confesiune greco-catolică, 3 romano-catolici, 1 ortodox, 39 reformati, 2 unitarieni și 30 suflete de religie mozaică. În același șemantism se menționează că, pe timpul Conscriptiei Episcopului Klein, din 1733, parohia număra 140 suflete de confesiune greco-catolică, că avea biserică și casă parohială; proprietatea bisericii era alcătuită din 9,5 iugăre de teren cositor (circa 4 care de fân), preot fiind Popa Cârstea (poate Cristea). Pe la începutul veacului al XIX-lea, funcționa ca preot Gavril Pop, căruia i-a urmat Anania Popa, până la 28 noiembrie 1895, iar din 9 octombrie 1896 a preotit Basiliu Folea. Biserica a fost ridicată în timpul preotului Anania Popa, iar la edificarea bisericii a contribuit cetățeanul României libere, Costache Ionescu, cu suma de 1000 lei.

Din *Șemantismul pe anul 1911*, la pagina 108, aflăm în plus că matricola a fost înființată în anul 1858; că erau 54 de școlari cotidieni, școala fiind frecventată de 29 elevi; preot-paroh era același Basiliu Folea, cantor Titu Pop și curator Ioan Pop Nemeș. În Parohia mamă (matre) erau 500 suflete de religie greco-catolică, 18 reformati și 21 israeliți (de confesiune mozaică).

Prin reforma agrară din anul 1921 s-a repartizat, pentru lotul zootehnic, suprafața de 2 iugăre, 590 stâneni, situat „După Curte” și „Râtul de Jos”. Școala comunală a fost împroprietărită cu un iugăr și 80 stâneni, școala confesională greco-catolică cu un iugăr și 80 stâneni, iar eclesia greco-catolică cu trei iugăre. Locuitorii au fost împroprietăriți cu suprafețe cuprinse între unu și șase iugăre. Aceste foi cadastrale sunt foarte importante din punctul de vedere al clasificării unor aspecte legate de dreptul de proprietate asupra terenurilor agricole, în condițiile economiei de piață din zilele noastre.

În *Șemantismul anului 1932*, la pagina 111, se menționează că școala era frecventată de 81 de elevi, preot fiind Dumitru Pop, curator Petru Nistor și cantor Ioan Chelza. În parohia mamă erau 643 greco-catolici, 4 ortodocși, 21 reformati și 7 izraeliți. Datele și informațiile din document subliniază atât activitatea materială cât și cea spirituală a locuitorilor din Giuluș.

Dar viața în Austro-Ungaria nu era deloc blândă pentru români. Și nici după Marea Unire, în România Mare, nu s-a îmbunătățit prea mult. Din cauza sărăciei, o parte a giulușenilor, când se desprăvăra, plecau la Târnăveni, la Mediaș, la Brașov (sau chiar treceau granița cu pașaport, în Vechiul Regat), la București, la Ploiești și în alte locuri, în căutarea unui loc de muncă. Cei care reușeau să strângă ceva bani traversau Oceanul Atlantic, ajungând în Statele Unite ale Americii; dar și din această ultimă destinație, după ani mulți de trudă, doar câțiva se întorceau cu un câștig oarecare, și acela destul de amar. Se putea întâmpla ca, de bucurie că au ajuns pe pământ românesc, cei veniți din America cu niscaiva agoniseală să intre și

să chefuiască în primul birt întâlnit în cale, după coborârea de pe vapor (la Galați sau la Brăila), iar acolo îi așteptau reprezentanți lumii interlope balcanice, gata pregătiți pentru furtul paralelor, astfel încât unii se întorceau acasă chiar mai săraci decât au plecat!

Giulușeanul Nistor Olofir
(născut la 15 septembrie 1890),
la întorcerea din America, în anul 1926

6. Viața spirituală. Participarea la elanuri colective

Viața socială a așezărilor sătenești din Transilvania era, până nu demult, articulată în special de participarea reprezentanților comunităților la cele mai însemnate activități politice, culturale și religioase. Iar Giulușul nu face excepție de la această regulă, una dintre cele mai însemnate activități spirituale era, fără nici o îndoială, cea religioasă.

La Giuluș a fost, inițial, o biserică din lemn. Credincioșii erau prea puțini și prea săraci pentru a construi, din resurse bănești proprii, un lăcaș de cult mai trainic, din piatră și cărămidă. Însă acest lucru s-a întâmplat, totuși, prin contribuția unei tinere giulușence – Nefta Maria (fiica Susanei Popa) – care, plecată în căutare de lucru peste munți, a ajuns pe moșia boierului Negruț din Țara Românească; angajată servitoare la conac, după decesul soției boierului Negruț, aceasta devine tovarășa de viață a acestuia. În anul 1893, Nefta Maria Negruț revine în satul natal și, impresionată de solidaritatea consătenilor ei, care au pus mână de la mână și au achiziționat o anumită cantitate de material lemnos pentru a repara biserica, le

propune acestora ca lemnul să-l vândă fratelui ei contra unei sume de bani, sumă din care să se demareze apoi construcția unei biserici din cărămidă. Căzându-se la învoială, în 1894 au fost angajați meșteri locali și străini, cu plată, pentru ridicarea bisericii.

Legat de acest fapt, revista *Familia*,³² de la Oradea-Mare, din 1892, publica, la rubrica „Biserica și școala”, între alte știri cu aceeași temă, și rândurile: „Dl. Costache Ionescu din București a donat bisericii gr. c. din Giuluș, în archidieceza Blașul, 1000 lei.” (Am reprodus întocmai textul din prestigioasa publicație a vremii, care, în 1866, a găzduit primul ciclu poetic reprezentativ al lui Mihai Eminescu). Până la sfârșitul anului biserica a fost zidită complet, putându-se oficia slujba religioasă în ea. Atât fundația, cât și clădirea în sine au fost construite din cărămidă. Altarul este în formă de semicerc, naosul are opt metri, iar pronaosul patru metri. Biserica este fără boltă, cu un tavan simplu împodobit cu picturi. Altarul are trei uși. În clopotniță sunt două clopote, cu un sunet extrem de limpede, și o toacă.

Alte asemenea evenimente sunt relatate și în alte în publicații, cum a fost cel din *Revașul*,³³ de la Cluj, din 1904, unde, imediat sub textul unei poezii de Șt. Olosif („Câmpul libertății”), sunt nominalizați toți membrii sinodului arhiepiscopiei (ales în zilele de 10-12 mai 1904), între care apare și preotul Baziliu Folea din Giuluș.

Iar în publicația *Unirea Poporului*,³⁴ de la Blaj, din 1930, în lista secțiilor de votare din Județul Târnava Mică, satul Giuluș este arondat Secției 14 – Sânpaul, cuprinzând 2220 de alegători, alături de așezările: Sânpaul, Vidrasău, Lascud, Chirileu, Subpădure, Șomoștelnic, Beșineu, Ogra și Cipău.

În revista *Transilvania*³⁵, de la Sibiu, din 1914, după ce președintele „asociațiunii” ASTRA – Andrei Bârseanu –, anunță că din cauza „evenimentelor de război” adunarea generală, planificată a se desfășura la Năsăud, „s-a amânat pe timp nehotărât”, este publicată darea de seamă a activităților desfășurate sub umbrela „asociațiunii” în cursul anului precedent (1913); astfel, în Filiala Diciosânmărtin, figurează și satul Giuluș, ca „agentură”, cu o mică bibliotecă conținând 42 volume. De asemenea, din același document, aflăm că la cursul de alfabetizare al învățătorului Constantin Frâncu au participat „42 de inși – din Șaroșul unguresc, Giuluș și Velt.”

Dar nimeni nu poate contesta faptul că în cultura românească de până acum un secol, folclorul era tezaurul nostru cel mai de preț, alcătuind fondul de suflet și de înțelepciune al românului. Aflată la „vârsta” înfloririi ei în primele decenii ale veacului XX, cultura satelor noastre mai conținea încă o puzderie de elemente folclorice autentice, pure, operând firesc cu ele în plan social. Apoi a început contaminarea ei și formele kitsch au proliferat mereu, până la manelele de astăzi. Dar cele mai vechi leitmotive ale doinelor și cântecelor de cătănie, ale poeziilor de dragoste și jale, sunt rezonanțe limpezi ale unor răscolitoare stări sufletești – poate cea mai convingătoare dovadă că țaranul român și-a investit, în decursul veacurilor de înrâncenată viață aici, întreaga sa încărcătură empirică și întregul său elan sufletească, ajungând la o uluitoare „rețetă” metafizică. Căci *starea de dor* ar reprezenta, la o mai atentă cercetare, o sinteză între credința și empiria existențială a omului din habitatul „mioritic”, cuprinzând în plămada sa, în proporții bine dozate, puțină cosmologie și

³² Revista *Familia*, Oradea-Mare, nr. 41, anul XXVIII, din 11-23 octombrie 1892, p. 491.

³³ Publicația *Revașul*, Cluj, anul II, nr. 2, din 21 mai 1904, p. 91.

³⁴ Publicația *Unirea Poporului*, Blaj, anul XII, nr. 4 / 26 ianuarie 1930, p. 4.

³⁵ Revista *Transilvania*, Sibiu, anul XLV, nr. 7-8 / 1 septembrie 1914, pp. 265-266.

antropologie, puțină mitologie și teologie, dar și, într-o cumpănire mai semnificativă, o bogată „povară” psihologică. Acest „fond”, aparent eterogen, ne indică (într-un fel foarte specific) preocuparea străveche a românului pentru metafizică, dar nu ca acțiune teoretică asumată gratuit, doar de dragul de a face metafizică, ci ca năzuință permanentă, ca patimă arzătoare a sa, stârnită din dorința de a explica nuanțat *cum* și *în ce raport* se află sufletul și cugetul uman cu lumea și lucrurile din preajmă.

Recurgând la „încărcătura” sufletească a dorului, în volumul său, *Spațiul mioritic*, gânditorul Lucian Blaga o alătură celorlalți factori constitutivi ai matricii stilistice autohtone, ca fiind un pandant al înclinării către nuanță și discreție, atât în poezia cât și în cântecul nostru popular, în doina și bocetele de jale. Filosoful face însă precizarea că *dorul*, *jalea*, *urâtul* – sunt cuvinte *grele*, exprimând „inpenetrabilitatea unui gând”, ele neavând un echivalent în alte limbi ale pământului. Dar *dorul*, ca stare sufletească, este diferit de reveria romantică, vapoasă, cu inflexiuni de romanță, a termenului german *Schensucht*; chiar dacă se ipostaziază, uneori, spre o orientare anume (casa, iubita, norocul, locul-peisajul etc.), de cele mai multe ori el este doar un cântec fără obiect, fără „ipostazie”, curgând parcă pe sub bolțile inconștientului și iscând un murmur astâmpărător sau „o emanație” evanescentă. Cel care este cuprins de *starea de dor* reacționează extrem de divers: fie se închină, fie se îndârjește să lupte cu el; fie se lasă pătruns de el, fie îl alungă ca pe un ipotetic tâlhar; fie îl sfârâmă sau „macină”, fie îl seamănă ca pe o prețioasă sămânță germinativă, cu rostul chiar de a înnoi ceva. Blaga exemplifică câteva din aceste atitudini față de dor a poetului anonim, prin fragmente lirice adecvate preluate, în special, din culegerea lui Horia Teculescu – *Pe Mureș și pe Târnave* (Sighișoara, Editura „Miron Neagu”, 1929). Complexitatea și intensitatea trăirilor sufletești ale dorului, face ca această tumultuoasă stare să fie greu definibilă în limite crono-spatiale; însă – să recunoaștem – autorul popular îl explicitează adesea într-o incontestabilă logică și fermecătoare frumusețe a limbajului cotidian: „*Pe unde umblă dorul / Nu poți ara cu plugul, / Că s-agață plugu-n dor, / Trag boii de se omor. / Pe unde umblă jalea / Nu poți trece cu grapa, / Că s-agață grapa-n jele / Trag săraci vacile mele*” sau: „*Câtă boală-i pe sub soare / Nu-i ca dorul arzătoare, / Că dorul unde se pune, / Face inima cărbune. / Câtă boală-i pe sub lună, / Nu-i ca dorul de nebună, / Că dorul unde se lasă, / Face lacrimilor casă*”. Metaforele lirice sunt însă adecvate necesităților sufletești ale poetului anonim, nevoii acestuia de a-și accepta resemnat un destin lumesc (adesea inferior *în plan social*), ipostază în care dorul este analogiat cu norocul: „*Maică, norocelul meu / L-au băut boii-n părau, / Nu știu boii l-au băut / Ori eu noroc n-am avut, / Nu știu boii l-au mâncat / Ori Dumnezeu nu mi-a dat*.” Iar când exprimă regretul despărțirii de ținuturile dragi ale obârșiei, chiar dacă sintagma dorului lipsește din context, năduful recrutului luat cu arcanul în cătănie, cel al fetei înstrăinate în alt sat prin măritiș sau al unei iremediabile despărțiri sentimentale, sunt impregnate, toate, de un soi de nostalgie arhaică fără de leac, de un fel de pustiu sufletească nevindecabil: „*Vino maică, pân' la cruce, / De vezi Neamțul cum mă duce, / Pe foaie de cucuruz, / La Italia din sus; / Pe foaia tuleului, / Oblu'n țara Ceului!*” Sau: „*De unde cătana pleacă / Rămâne curtea săracă, / Rămân boii ne-njuțați / Și părinții supărați, / Rămân boii în restele / Și părinții-n dor și jele...*” Unii flăcăi erau luați în cătănie de tineri și se întorceau acasă (dacă se mai întorceau!) bătrâni, după ce erau purtați prin toate războaiele imperiului.

Dragostea tânărului, care pleacă la școală la Blaj, față de mândra rămasă în sat, de care se desparte, era cântată astfel: „*Bate vântul pe sub fagi, / Eu mă duc,*

mândro, la Blaj / Și-ți iau și doruțul tău, / Dar nu ți-l voiu ținea rău, / Că-l voiu pune între cărți, / Ca să-l văd, cându-mi învăț!” Sau: „Treci, dorule, Murășul / Nu-mi mai rupe sufletul; / Treci, dorule, Târnava, / Nu-mi mai rupe inima.” Comentând lirica populară de pe Mureș și Târnave, Lucian Blaga laudă cumpătarea și preferința pentru nuanță a românului care, prin *ipostazarea dorului* își pune poezia la adăpost atât de „efuziunile sentimentalismului”, cât și de „ariditatea alegorismului”, menținând-o aproape de viață, de pulsațiile ei autentice, ca artă veritabilă, necontrafăcută.³⁶

Dar nu doar poezia populară este sugestivă, ci mai ales proverbele românești, intrate în graiul locuitorilor de pe Mureș și Târnave, ca citate. Cum ar fi: „A tăiat pădurea ca să prindă cucul”; „Ce-i în mână nu-i minciună”; „Ochii văd, inima cere”; „Neam de neam, brânza-i pe bani”; „Dacă dai n-ai”; „Cine cere, nu pierde, dar veste bună nu-i mere”; „N-are rost să te obosești să bagi apă în Mureș” etc.

Tonul în viața culturală și în educația tineretului, din „vatra” satului și „sălașe”, era dat de preoți și de dascăli. Giulușul a avut noroc de câțiva preoți și dascăli buni. Între aceștia, s-a păstrat în memoria generațiilor, până în zilele noastre, numele învățătorului *Aurel Bogdan* – care era deosebit de sever (se pare), iar din vremea războiului (1940-1944), venit din Ardealul cedat – cel al lui *Emil Codarcea*.

De-a lungul timpului, preoții care au slujit în parohia Giuluș au fost: Ambrozie Pop (1848-1870), Ananie Popa (1870-1893), Patrichie Anca (1894), Basiliu Folea (1894-1927), Romul Orbean (1927-1929), Dumitru Pop (1929-1948) – toți aceștia fiind *greco-catolici*, pentru ca după 1948 slujba religioasă să se desfășoare după *ritul ortodox*, sub îndrumarea preoților Gheorghe Boeru (1948-1958), Francisc Paratei (1958-1962), Ioan Prohon (1962-1965), Gheorghe Tohănean (1965-1970), Mihai Ciocârlan (1970 -1972), Mihai Tofolvi (1972-1982) și Petre Giurgiu, care păstorește începând din 1983.

Un moment important l-a constituit construcția școlii din sat, prin extinderea celei vechi (care avea doar o încăpere) și transformarea ei într-un edificiu modern și spațios, prin contribuția financiară și prestația în muncă a oamenilor locului. Legat de acest aspect, în articolul de ziar „O școală de toată frumusețea”, publicat în presa locală la data de 19 noiembrie 1965, învățătorul Aurel Șeulean consemna: „Giulușul este un sat cu o așezare pitorească, cam la marginea raionului Târnăveni, care numără doar 186 de case. Întrucât vechea școală de aici avea doar o sală de clasă și o încăpere destinată cancelariei, țăranii cooperatori, punând mână de la mână, au construit o școală nouă de toată frumusețea, care are 5 săli de clasă, bibliotecă, laborator, cancelarie și o sală pentru materialul didactic. Trei săli de clasă au fost date în folosință anul trecut, la 1 septembrie a.c. s-a dat în folosință a patra clasă, iar ultima se va termina într-un viitor apropiat. Noile săli de clasă sunt înzestrate cu mobilier nou, sobe de teracotă ș.a. Din devizul de 100.000 de lei s-au cheltuit până în prezent peste 60.000 de lei, iar cetățenii au efectuat peste 1.600 de ore de muncă patriotică.”³⁷

Giulușenii nu au trăit niciodată rupți de lume, reprezentanți ai acestei comunități participând activ, și uneori chiar cu eroism la evenimente istorice de anvergură, cum au fost: răscoalele țărenești din evul mediu, revoluția de la 1848, Unirea cea Mare, cele două războaie mondiale, dând un greu tribut de sânge pe câmpurile de luptă ale

³⁶ Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, Editura Cartea Românească, București, 1936, pp. 199-200.

³⁷ Aurel Șeulean – *Monografia localității Cucerdea*, vol. II, Casa de editură „Mureș”, 2013, p. 26.

Europei... Astfel, în primul război mondial (1914-1919), au căzut cu tâmpilele-n ierburile patriei vitrege, care i-a înrolat forțat (fiind vorba, evident, de Imperiul austro-ungar): slt. Folea Laurean, serg. Popa Vasile; cap. Popa Vasile al lui Ioan; sold. Moldovan Gheorghe; sold. Giulușan Andronic; sold. Nistor Gheorghe; sold. Oprișor Teofil al lui Gligor; sold. Man Filimon; sold. Hanc Andronic; sold. Popa Dănilă; sold. Oprișor Gheorghe al Ulienei; sold. Nistor Vasilică al lui Honvezu; sold. Man Teofil; sold. Giulușan Vasile; sold. Marcu Lăcătuș. Au pierit pentru cauze pe care nu le împărtășeau, care le era complet străine, iar unii nici măcar nu au conștientizat acest lucru. Iată argumentele: la 1 august 1914, se decretase mobilizarea generală a tuturor bărbaților între 21-42 de ani, care aveau obligativitatea, fiecare, de a se prezenta la unitățile lor, pentru ca după nici doi ani să fie mobilizați și tinerii care abia au împlinit 18 ani. Dintre giulușenii combatanți 14 nu s-au mai întors acasă, iar alții au ajuns prizonieri la ruși și la italieni. Între aceștia a fost și *Vasile Moldovan*, luat prizonier (de ruși) în Galiția și deportat apoi într-un lagăr din apropiere de Astrahan, pe malul Volgăi; el a reușit să evadeze, umblând clandestin cu trenurile de marfă prin nordul Mării Caspice, și să revină acasă. Dar un alt giulușan, *sergentul Vasile Popa*, nu s-a mai întors; ultimul lui semn de viață a fost o depeșă în versuri populare, scrisă dintr-un spital din Lemberg, dar trimisă la Giuluș, păstrată în memorie de un consătean, și transmisă apoi oral colonelului Vasile Moldovan, nepotul celui căzut pentru „țară și moșie”, acolo, în neagra străinătate: „*Dragii mei, soră și frate/ Vă trimit aceasă carte/ Dintr-o țară cam departe// La Lembergul cel vestit/ Mulți voinici au mai pierit/ C-așa-i scris în istorii / Pentru țară și moșii/ Să mori pe câmpuri pustii// Așa spune cine știe/ Cel ce merge-n bătlăie/ Nu merge ca să mai vie!*”

Iar în cel de-al doilea război mondial (1940-1945), au căzut la datorie, pe frontul de răsărit și apoi pe cel din apus, giulușenii: cap. Oprișor Gligor al Finicăi; sold. Buda Gligor al Crâșmăriței; sold. Moldovan Aurel al Anisie; sold. Popa Alexandru de După deal; sold. Popa Ioan din Uliță; sold. Nistor Vasile - Hamvescu; sold. Chim Vasilică; sold. Man Antonie al lui Nicolae.

Ca toată suflarea românească, giulușenii nu au avut încotro: au servit și ei regimul importat în țară pe tancurile sovietice după sfârșitul războiului; chiar dacă cu nu prea multă ardoare și entuziasm. La urma-urmei cei mai mulți au avut doar de pierdut! Multe familii, rămase fără proprietățile confiscate prin colectivizarea forțată (pământ, animale, atelaje etc.), s-au risipit în lumea largă: în țară sau aiurea, prin alte „străinătăți”. Dar, cei rămași în sat nu au negat nicicând binefacerile vieții civilizate – ba, chiar dimpotrivă, au fost chiar deosebit de receptivi sub acest aspect, făcând ca așezarea lor să fie printre primele din județ care a introdus în case gazul metan și curentul electric, să se doteze cu aparate de radio și televizoare, atunci când aceste lucruri au fost posibile, prin deceniile șase și șapte ale secolului XX, mai ales.

BIBLIOGRAFIE

1. Nicolae Albu, *Starea școlilor românești din Transilvania, între 1800-1867*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971.
2. V. Gordon Childe, *De la preistorie la istorie*, prefată la ediția în limba română și îngrijirea științifică: acad. Emil Condurachi, în românește de Florica-Eugenia Condurachi, Editura Științifică, București, 1967.
3. Dumitru Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, Editura Științifică, București, 1966.

4. Lucian Blaga, *Spațiul mioritic*, Editura Cartea Românească, București, 1936.
5. M. Petrescu-Dîmbovița, *Cucuteni*, Editura Meridiane, București, 1966.
6. Vladimir Dumitrescu, *Hăbășești*, Editura Meridiane, București, 1967
7. K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei, sec. IV-XIII*, Editura Academiei RPR, București, 1958.
8. Valeriu Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș*, Casa de Editură Mureș, Târgu-Mureș, 1995.
9. V. Meruțiu, *Județele din Ardeal și Maramureș până în Banat*, Institutul de Arte Grafice Ardealul, Cluj, 1929.
10. Silvestru Moldovan, Nicolau Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu populație română din Ungaria*, ediție îngrijită și actualizată, studiu introductiv și note conf. univ. dr. Nicolae Raus, Editura Scripta, București, 2008.
11. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, ediția a doua, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1972.
12. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1979.
13. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. III, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1986.
14. Zenobie Pâclișanu, *Un registru de quinquagessime în albumul dedicat fraților Alexander și Ion Lapedatu, la împlinirea vârstei de 60 ani*, București, 1936.
15. David Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania, 1700-1848*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1989.
16. Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, Editura Academiei RSR, București, 1966.
17. Aurel Șeulean, *Monografia localității Cucerdea, vol. I*, Casa de editură „Mureș”, 2010.
18. Aurel Șeulean, *Monografia localității Cucerdea, vol. II*, Casa de editură „Mureș”, 2013.
19. Horia Teculescu, *Pe Mureș și pe Târnave*, Editura Miron Neagu, Sighișoara, 1929.
20. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. I, ediția a IV-a, text stabilit, note, comentarii, postfață și indice V. Mihăilescu-Bârliba, prefață și studiu introductiv de Al. Zub, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985.
21. Revista *Familia*, de la Oradea-Mare, nr. 41, anul XXVIII, din 11-23 octombrie 1892.
22. Revista *Transilvania*, de la Sibiu, anul XLV, nr. 7-8 / 1 septembrie 1914.
23. Publicația *Revașul*, de la Cluj, anul II, nr. 2, din 21 mai 1904.
24. Publicația *Unirea Poporului*, din Blaj, anul XII, nr. 4 / 26 ianuarie 1930.
25. Colecția *Revistei Târnava*, Târgu-Mureș, 1991-2009.
26. SJAN-Mureș, Colecția *Conscripții urbariale*.
27. Idem, Colecția *Registre de stare civilă*
28. Idem, Fond *Comitatul Târnava*.
29. x x x – *Documente privind istoria României*, Veacul XIV C, vol. III, 1331-1340, Academia R.P.R, București, 1954.
30. *Județul Târnava Mică. Schiță monografică*. Publicată de Prefectura Județului Târnava Mică, sub îngrijirea prof. dr. Coriolan Suciu, Tipografia „Lumina” Miron Roșu, Blaj, 1943.

Giuluș – 1770. Tabelul nobililor, iobagilor, jelerilor

Nobili	Iobagi	Jeleri
Boko Ștefan	Nistor Petru	Crișan Ioan
Boer Ladislau	Porar Ioan	
Budai Barbara		Colboran Mihai
Donat Anton	Kim Todor	Moldovan Nicolae
	Kim Ioan	
	Kim Petru	
	Kim Gavrilă	
	Kim Ioan	
Felseghi Sigismund		Rad Loghin
		Rad Ignat
Horvat Kosma		Moldovan Ioan
		Moldovan Macovei
		Moldovan Petru
Văduva I. Horvath Ambrozie	Moșneag Ioan	
	Ciorș Vonea	
	Ciorș Vasile	
	Popa Simion	
	Popa Ioan	
	Kim George	
	Georf Todor	
Horváth Nicolae		Moldovan Vasile
		Moldovan Ioan
Kocitz Gheorghe		Moldovan Nicolae
		Moldovan Petru
Kokutzi Georg		Moldovan Nicolae
		Moldovan Petru
Kokutzi Georg	Popa Ioan	
	Popa Todor	
Luerces Samuel		Oprișor Gavrilă
		Oprișor Ilie
Szombatfalvi Georg		Damian Mihăilă
Székely Barbara	Buda Vasile	Moldovan Lupu
	Buda Ioan	
	Buda Gligore	
Széki Barbara	Moldovan Petru	
	Mitu Pascu	
Székely Volgang	Mut Loghin	
	Mut Nicolae	
	Mut Saro	
Török Paul		Moldovan Grigore
Grassai Maria		Pavel Toader

(SJAN - Mureș, Fond *Comitatul Târnava*,
dosar 374, filele 20, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 34, 36).

**Din Conscripția nobililor și a iobagilor lor din
localitatea Giuluș, întocmită la 1778**

Nobili	Iobagi	Jeleri	Total
Anton Köszei	2		2
Anton Donat	6		6
Cozma Horváth		1	1
Volgang Hortváth	2	1	3
Gheorge Szombatfalvi		2	2
Petru Domokos	1		1
Ștefan Reti	2		2
Petru Gálfi	2		2
Vad. I. Petru Leddi	2		2
Iosif Sarosi	1		1
Anton Sövényfalvi		1	1
Paul Török		1	1
Paul Cserg		1	1
Samuel Felszei		2	2
Samuel Belenyesei	1		1
Ioan Varodi	1		1
Volfgang Szeki	1		1
Văd. I. Alex. Szankai	2		2
Ștefan Bokó	1		1
Mihail Koncz	1		1
Ioan Szabó	2		2
Iosif Kovátz		1	1
Barbara Kordos	1		1
Samuel Budai	1		1
Iuliana Kako		1	1
Ioan Boer		1	1
Total	29	12	41

Aici este vorba de familii de iobagi, care,
înmulțindu-se cu media de 5, ne dă 205 locuitori.
(SJAN-Mureș, Fond Comitatul Târnava, dosar 509, fila 37).

Conscripția urbarială 1

Conscripția urbarială a localității Giuluș, din Comitatul Târnava, unit cu scaunul Mureș, Cercul de Sus, efectuată între 14 octombrie 1785 – 19 octombrie 1785, conform instrucțiunilor urbariale. Au fost audiați următorii locuitori ai localității de mai sus: *Nistor Petru – judele satului*; Moldovan Ioan, Kim Gligore, Cristea Vasile, Moldovan Gligore, Cristea Irimie – *jurații satului*; Popa Dumitru, Popa Ioan, Popa Toader, Kim George, Nițu Pascu, Buda Samoilă – *bătrânii satului*.

Conscripția urbarială 2

Urmează întrebările:

1. Are urbaniu această localitate și de când?

Răspuns: Această localitate n-are urbaniu.

2. Dacă nu are urbaniu, obligațiile iobăgești le prestează pe bază de contract cu iobagii și jelerii? De când a intrat în vigoare acel contract sau obicei?

Răspuns: Iobagii prestează servituți după obiceiul moștenit, ei n-au contract.

Jelerii prestează slujbele după cum s-au înțeles cu domnii lor de pământ.

3. Unde nu există urbaniu sau contract, din ce constau slujbele pentru stăpâni ale iobagilor și jelerilor, care acum sunt în uz? Când au fost ele aduse în uz? (puse în aplicare)

Răspuns: Obligațiile iobagilor față de domnii de pământ constau din anumite zile săptămânal, cu vitele sau manuale, iar jelerii fac câteva zile pe an, sau din prestație și dijme și dau alte daruri, care nu știm când au fost introduse.

Avantajele satului. Conscripția urbarială 3

1. Ce avantaje și dezavantaje are acest sat?

Răspuns: Hotarul satului are trei părți.

Avantaje: Una din aceste părți este foarte bună, astfel că și fără îngrășămintă produce grâu de ajuns, dacă este bine cultivat. La a doua parte cere îngrășămintă (gunoi) și are producție mijlocie. A treia parte este și mai slabă, totuși, dacă este gunoit, produce suficient. Nu se poate ara numai cu doi boi, ci este nevoie de patru sau de șase boi.

2. Posedă două locuri pentru fânețe, dintre care unul se cosește într-un an, celălalt în alt an. Fânațul de șes este mereu deteriorat de apa care se revarsă, aproape în fie-care an, dar dacă pâraului i s-ar săpa o albie, s-ar produce fân bun și s-ar putea cosi și de două ori pe an. Pe aceste râuri se produc trei care de fân de 18 măzi, bun și pentru îngrășarea vitelor; în celălalt loc se produce însă fân inferior.

3. Cele mai apropiate locuri de târg sunt Tg.-Mureș și Mediaș, ambele la o distanță de câte nouă mile. Până la Tg.-Mureș este un drum foarte bun și nu trebuie să plătim nici vamă până acolo. Către Mediaș însă drumul este mai greu, din cauza dealurilor, și trebuie să plătim vamă în două locuri. Ce avem de vândut se vinde însă cu preț bun.

4. Pășune, mai ales pentru vitele cornute, avem destulă și este bună pentru boi; dar pentru vaci și vite mai mărunte este mai redusă și mai slabă; totuși, nu suntem nevoiți a ne duce vitele, înainte de cosit, în alte locuri străine, în satele vecine.

5. Pentru adăpatul vitelor, atât în sat, cât și în pâraul care curge pe lângă sat, avem apă destulă.

6. Pădure, de asemenea, avem atâta încât, la 3-4 ani, împărțind-o locuitorii între ei, fiecăruia îi cade câte un car de lemne de foc.

7. Dealuri de vii avem puține și numai câteva gazde posedă vie. Vinul care se produce aici este însă bun.

8. Păduri care produc ghindă nu există.

9. Aici nu se plătește arendă perceptorului regesc, ci numai dijme unor domni de pământ.

10. În interiorul satului unii au grădini cu pomi.

11. Locuri de trestie există, dar nu fiecare gazdă are aici parte.

12. Locuitorii de aici n-au câștiguri din transportul sării.

13. Aici, în apropiere, nu există nici o fabrică.

14. Nu departe de aici (Giuluș) este Mureșul, dar locuitorii de aici nu realizează nici un câștig cu plutăritul, nefiind obișnuiți.

15. Aici, în apropiere, nu există vii de bună calitate.

16. Nici var, nici cărbuni, aici nu se ard.

17. Aici nu se țin târguri, iar comunitatea n-are nici cârciumă, nici terenuri arabile și cositoare ale comunității.

18. Apă de topit cânepa este suficientă.

19. Pe hotarul satului nu exista moară, dar pe hotarul satului vecin, la Iernut, la un sfert de milă, există mori folosite de comunitate.

Dezavantajele acestui sat. Conscriptia urbarială 6

1. Se găsesc în acest hotar, câteva terenuri arabile, pe care apele vehemente, care curg de pe dealuri pe timpul ploilor torențiale, le spală.

2. Din cauza apei, în anii în care sunt ploi multe, pe râuri se produce numai rogoz.

3. Despre situația locurilor de târg s-a vorbit mai sus.

4. Despre pășunile vitelor, de asemenea, s-a vorbit mai sus.

5. Numai atâta pădure există încât la 3-4 ani, împărțind-o între ei, locuitorilor le ajunge câte un car de lemne de foc, lemne de construcții însă n-au deloc.

6. Locuitorii nu realizează vreun câștig, nici cu munca manuală, nici cu vitele de jug.

7. Situația morii s-a arătat mai sus.

Conscriptia urbarială 7

5. Câte iugăre de teren arabil și rât are un iobag cu o sesie întreagă și câte mierțe de Sibiu seamănă într-un iugăr? Sunt și asemenea râuri care se pot cosi de două ori pe an?

Răspuns: Aici un iobag, cu o sesie întreagă, are 16-17 parcele de teren arabil, care nu sunt la fel, totuși, concret, pot semăna în ele 90 de mierțe de Sibiu; rât au însă pentru 6 1/2 care de fân. Râurile sunt însă de așa natură, încât ar putea produce și otavă.

6. Câte zile de muncă a prestat până acum un iobag și cu câte vite și dacă s-au socotit în zilele de muncă și timpul mersului și întorsului de la locul de muncă?

Răspuns: Întrucât iobagii și jelerii de aici nu sunt la același domn de pământ, și slujbele lor diferă, căci iobagii domnului Kőszegi Antal, într-o săptămână, cu boii, fie singuri, fie în tovărășie cu alții, prestează trei zile, cu munca manuală însă câte patru zile. Jelerii ară într-un an, cu boii, nouă zile, pe timpul căratului, însă, în ce privește fânul și grâul, până când ține căratul; în afară de aceasta mai fac două drumuri la Tg-Mureș. Cu munca manuală ei, însă, prestează fiecare câte treizeci de zile pe an. Iobagii lui Lutrai Elek, atât cu boii cât și cu munca manuală, slujesc câte trei zile pe săptămână. Iobagul domnului Samuel Boer prestează singur cu boii puțină economie de câmp pe care o posedă domnul său la Cipău (satul vecin), iar muncă manuală nu i se cere. Jelerul urmașilor decedatului Horvath Kozma slujește, de la ziua Sfântul Gheorghe până la Sfântul Mihai, o zi pe săptămână cu boii, iar cu munca manuală o zi, după aceea însă, atât cu boii cât și cu munca manuală, slujește numai o zi pe săptămână. Jelerul domnului Török Pal, slujește în întreg anul cu boii trei zile; dar cu munca manuală trei săptămâni. Iobagul domnului Kovatz Ferentz, plătește taxă, până acum a achitat trei florini, dar îi sunt ceruți cinci florini. Jelerul văduvei lui Szombatfalvi Gyorgy slujește într-un an, cu munca manuală, patru săptămâni, cu boii două săptămâni și lucrează la căratul grâului, și în afară de acestea mai face și un drum lung. Iobagul lui Bokó Iosef slujește, pe săptămână, atât cu boii cât și cu munca manuală, câte două zile. Iobagul lui Bókó István, atât cu boii cât și cu munca manuală, slujește o zi pe săptămână. Iobagul văduvei lui Kontz István nu slujește altceva pe an, decât că cultivă un teren de o câblă de grâu: îl seamănă, îl seceră și îl duce la Șoimuș; de asemenea, prestează o jumătate de zi la săpat de porumb.

Conscriptia urbarială 10

Iobagul domnului Pátoki Iosef, săptămânal, slujește trei zile, atât cu boii cât și cu munca manuală. Iobagul domnului Sarósi Iosif slujește, cu cei doi boi ai săi, câte trei zile pe săptămână. Jelerul lui Varodi Janos slujește, cu boii sau cu munca manuală, o zi pe săptămână. Jelerul femeii Grasso Maria plătește anual o taxă de cinci florini. Iobagul lui Budai Mihály slujește săptămânal, sau cu boii sau cu munca manuală, o zi.

7. Dau locuitorii de aici domnilor de pământ nonă? (a noua parte) și, dacă dau, din ce fel de produse și bunuri le dau? De când au început? Acest obicei există și la alți posesori din comitat? Afară de aceasta, ce mai dă iobagul, într-un an, în contul prestației și în ce constă prestația aceasta? Este formată atât din bani cât și din daruri?

Conscriptia urbarială 11

Răspuns: Locuitorii de aici nu dau nonă din nici un fel de produse, ci dau dijmă; în ce privește alte daruri și prestații acestea sunt următoarele: oamenii domnului Kőszegi Antal dau dijmă din toate produsele de pe câmp, altceva nu dau decât 3-4 funți de fuior. Iobagii domnului Donat Antal nu prestează, însă, nici dijmă, nici altceva. Oamenii lui Horvath Barbara, văduva lui Bálintfi Antal, de asemenea, nu prestează nimic. Iobagul domnului Lutzai Elek dă dijmă din grâu și porumb, dar altceva nu dă nimic. Iobagul lui Boer Samuel, în afară de slujbă, nu prestează nimic, numai doi funți de fuior.

Conscriptia urbarială 12

Jelerul succesorilor răposatului Horváth Kozma, dă dijmă din toate produsele de pe câmp, iar pentru dijmuirea oilor, oricâte ar avea, dă, în fiecare an, doi miei, altceva nu dă. Jelerul domnului Török Pál dă dijmă din grâu și porumb și, în unii ani, dă dijmă și din oi, una din zece, altceva nu dă. Iobagul lui Kovatz Ferentz, în afară de taxa menționată, nu mai prestează nimic altceva. Jelerul văduvei lui Szombatfalvi György numai din grâu și din porumb dă dijmă, altceva nu dă nimic. Jelerul văduvei lui Gyulai Gabor, de asemenea, numai din grâu și porumb dă dijmă. Iobagul domnului Boko István nu prestează nimic, iobagul văduvei lui Kontz István, de asemenea, nimic. Iobagul domnului Pataki Lósef nu dă din nimic dijmă, ci doar pentru dijma oilor dă, în fiecare an, un miel și 2-3 fuioare de tors.

Conscriptia urbarială 13

Iobagul domnului Sárosi János nu dă dijmă din nimic, ci fuior, 2-3 funți și, în unii ani, a țesut câte 30-40 de coți de pânză, iar la Crăciun a dat o găină. Jelerul lui Iuán Varodi nu prestează nimic, afară de slujbe. Jelerul femeii Grasso Maria a dat dijmă din grâu și porumb și, pentru dijmuirea oilor, a dat un miel. Iobagul domnului Budai Mihály, în afară de slujba obișnuită, n-a prestat nimic.

8. Câte sesii există în această localitate? De când sunt pustii și din ce cauză? Acele locuri, împreună cu apartenențele, cine le stăpânește?

Răspuns: În localitate există opt sesii pustii; întâia, de 1/2 sesie, a domnului Dónat Antal, pe care n-a locuit nimeni. Apartenențele lor au fost adăugate apoi la teritoriile alodiale (domnești). A doua, a domnului Dónat Antal, pe care înainte cu doi ani a locuit jelerul cu numele Pintilie Ilie, care, plecând de acolo, casa s-a distrus, teritoriile aparținătoare au fost incluse în cele alodiale. A treia, de asemenea, este a lui Donat Antal, aceasta se cheamă sesia lui Cizmaș Cosma, dar după cum știm n-a fost casă pe ea, terenurile aparținătoare au fost adăugate la cele alodiale. A patra, este a văduvei lui Szombatfalvi György; nu știm dacă este casă pe ea. Terenurile aparținătoare le deține în arendă libertinul Popa Ilie. A cincea este a văduvei lui Szombatfalvi György, pe care a locuit jelerul Damian Mihăilă, care, plecând de zece ani de acolo, de atunci este

pustie, iar terenurile aparținătoare le cultivă doamna menționată. A șasea este, de asemenea, a văduvei lui Szombatfalvi György, pe care mai înainte cu treizeci de ani a locuit jelerul cu numele Oltean Oprea, de atunci n-a locuit acolo nimeni. Terenul aparținător îl, de asemenea, sus numita doamnă, ca pământ alodial. A șaptea sesie este a domnului Horváth Miklós, pe care niciodată n-a fost casă. Terenul aparținător îl stăpânește însuși Horváth Miklós. A opta sesie pustie este a domnului Tómasi Mihály, nici pe aceasta n-a existat casă și nu are terenuri aparținătoare.

9. Locuitorii acestui sat sunt iobagi ereditari?

Răspuns: Nu știm dacă locuitorii care locuiesc aici sunt iobagi ereditari sau nu. Vedem însă că sunt considerați ca atare și slujesc, unii – ca iobagi, alții – ca jeleri.

Urmează semnăturile, prin punerea degetului, a celor 12 locuitori de la începutul conscripției, care au făcut declarațiile, și semnăturile lui Sigismund Bélényesi de Mikafolvo și Volfgangus Csolnakosi de Eodeam, conscriptori, Giuluș, în 19 octombrie 1785.

(SJAN-Mureș, Colecția *Conscripții urbariale*, nr. 144, fila 1-5)

Carpații, Dunărea și Marea Neagră în geopolitica și geostrategia europeană. Remanențele unor efecte de falie Repere istorice

Traian-Valentin PONCEA

Les Carpates, le Danube et la Mer Noire en géopolitique et géostratégie de l'Europe. Les résidus d'effets de faille. Faits historiques

Résumé

Au fil du temps, le bassin du Danube et en particulier le Bas-Danube, l'ouest du Pont et la zone des Carpates étaient une zone des affrontements militaires, un sujet permanent de marchandage d'enlèvements successifs commis par les anciens ou les nouveaux voisins, de coupures territoriale, un seul trait de plume impériale fait dans l'intimité de réunions entre les plus grandes du monde, début avec Lloyd George et Clemenceau et se terminant avec Churchill et Staline. Ces foyers sont restés actifs même aussi après la sécession et la disparition de la carte de l'Europe de trois grands empires, et même après la dissolution de l'Union soviétique parce que les unes de populations appartenant à des nations dominantes et colonisée par les temps ont resté en dehors des frontières nationales, la intégrés dans les frontières des nouveaux Etats-nations. Ici, dans cet espace ont été développés, au fil du temps, un certain nombre de configurations et reconfigurations du monde géopolitique et géostratégique. Au cours de trois grands empires (ottoman, Habsbourg et tsaristes) qui ont contesté la zone, le territoire roumain, situé au milieu de la superficie dite était soit énorme ligne de faille entre les entités politiques et militaires ou zone tampon, mais toujours zone de sécurité stratégique.

Mots-clé: géopolitique, géostratégique, faille

1. *Carpații, Dunărea și Marea în geopolitica Europeană. Repere istorice*

Termenul de *geopolitică* a fost creat de către politologul suedez Rudolph Kjellen la începutul secolului XX pentru a indica analiza particulară a politicii statelor, determinată în funcție de acțiunea¹ asupra acestora a unor așa-zisi factori spațiali, cum ar fi morfologia spațiului și climei², relațiile de interdependență ale entităților definite din punct de vedere teritorial etc. Ea se referă la analiza politică conform contextului politic intern și se raportează în plan extern la interacțiunea cu alte subiecte care operează pe scena internațională³.

Geopolitica a cunoscut un succes fulminant în perioada interbelică, fapt ce a inspirat un puternic curent de gândire în Germania. Însă, datorită faptului că tezele dezvoltate în jurul lui Karl Haushofer și al revistei *Geographische Zeitschrift* erau atât de naționaliste și găseau atâtea justificări expansionismului german spre toate

¹ Rudolph Kjellen, *Staten Som Lifform (Statul ca un organism viu)*, Stockholm, 1916.

² Munți, câmpii, zone colinare sau de stepă, litoral maritim, zone deșertice, aride, climă caldă și umedă sau extrem de rece etc.

³ Gheorghe Nicolaescu, *Gestionarea crizelor politico-militare*, București, Editura Top Form, București, 2003, p. 40.

punctele cardinale, majoritatea geografilor din Europa le-au primit cu mare reticență. Considerată o armă justificativă a naționalismului german și ulterior, a ororilor naziste, această disciplină a intrat după război într-un puternic con de umbră.

Începând cu anii '80 și îndeosebi după sfârșitul Războiului Rece, geopolitica a cunoscut un succes în creștere, făcând carieră îndeosebi în mass-media, atunci când ziariștii au încercat și încearcă (încă) să explice rivalitățile teritoriale și de frontieră tot mai accentuate –inclusiv în Europa.

Într-un studiu remarcabil⁴, profesorul Ilie Bădescu a subliniat importanța covârșitoare pe care fenomenul frontierei îl exercită asupra oricărui studiu de geopolitică, el „*exprimând totalitatea proceselor prin care se manifestă o expansiune istorică, fie a unui popor, fie a unei civilizații, fie a unei religii sau ideologii ori, în fine, a unui imperiu*”⁵. În viziunea sa, crizele sunt, în esență, rezultatul ciocnirilor dintre sistemele artificiale și cele naturale care se produc în contextual expansiunii frontierelor, pentru că procesele frontierei nu reprezintă doar „*expansiunea unui model demografic, economic și social, el fiind totodată și un fenomen cultural și un ansamblu inconfundabil de procese psihologice și gnoseologice*”⁶.

În ultimele trei secole a avut loc o ofensivă neîntreruptă a frontierei europene, completate pentru estul Europei și cu expansiunea frontierelor imperiale otomană, rusească și habsburgică, devenită ulterior cezaro-crăiască. Studiul frontierei geopolitice și geoeconomice din țara noastră trebuie să pornească de la teoria proceselor de reacție (reacționare la înaintarea frontierelor, adică de la teoria culturii de reacționare).

Actualul spațiu sud-est european, și îndeosebi zona danubiană, adiacentă Dunării de Jos, precum și cea mai mare parte a litoralului pontic, au fost timp de aproape trei milenii sub dominația efectivă sau influența succesivă a grecilor, perșilor, romanilor, respectiv bizantinilor și otomanilor (circa 1400-1918). Prin extensie, această influență s-a manifestat și asupra teritoriilor nord-danubiene, extra și intra-carpătice, locuite de strămoșii noștri, dacii și urmașii lor direcți, protoromânii, respectiv, de noi, românii.

Poporul român, format în arealul carpato-danubiano-pontic, a evoluat, așa cum aprecia marele istoric și geopolitician George Brătianu în urmă cu șapte decenii, sub semnul a două mari realități geografice: *muntele* și *marea*. Lanțul Munților Carpați, acești „Alpi ai României”, a constituit o veritabilă coloană vertebrală a poporului nostru, atât de încercat în decursul ultimelor două milenii. De aici, din munți, a pornit și procesul de cristalizare statală românească, proces finalizat în secolul al XIV-lea prin constituirea Țării Românești (1330) și a Moldovei (1359)⁷. La rândul ei, spre sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, Marea Neagră a constituit hotarul de est al Țării Românești și Moldovei⁸.

Analizele laborioase ale marelui geopolitician român l-au condus la concluzia susținută de întreaga istorie a românilor că: „*marea liberă*” și „*munții în mâinile*”

⁴ Ilie Bădescu, Dan Dungaci, *Sociologia și Geopolitica frontierei*, Vol. 1., București, Editura Floare Albastră, 1995.

⁵ *Ibidem*, p.75.

⁶ *Idem*.

⁷ Col.dr.Petre Otu, *Istorie și geopolitică. România și problema strămtorilor (1923-1939)*, în „Anuar. Studii de securitate, apărare națională și istorie militară”, București, Editura Militară, 2000, p.199.

⁸ Moldova se va învecina cu Marea Neagră până la sfârșitul primei domnii a lui Petru Rareș, când va pierde Tighina și zona limitrofă, devenită *raia* (n.n.).

noastre“ sunt pentru noi nu doar elemente ale „spațiului vital“, ci condiții esențiale, definitorii și decisive ale însăși existenței românilor⁹.

Încă de la începuturile existenței lor ca state independente, domnitorii acestora au promovat o „*politică dunăreană și pontică*“, militând pentru stăpânirea gurilor Dunării și a țărmului de nord-vest al Mării Negre, anticul Pont Euxin, stăpânire care le asigura controlul marilor drumuri comerciale ce făceau legătura între Marea Baltică și Marea Neagră, și implicit, importante venituri vistieriei domnești. *Drumul muntean*, care lega gurile Dunării de Brașov și apoi de Buda și de Europa Centrală, este menționat pentru prima dată în privilegiul acordat la 1358 de Ludovic cel Mare brașovenilor prin care le îngăduia să facă comerț până la Dunăre, între vărsarea râurilor Ialomița și Siret. Ulterior, Vlaicu I a preluat controlul acestei zone, dar a recunoscut privilegiul brașovenilor (1368).

După încorporarea Cnezatului Haliciului, Volâniei și al orașului Liov (puternic centru al neguțătorilor germani) la Regatul Poloniei (între 1349-1356) de către Cazimir cel Mare, și mai ales după constituirea Uniunii polono-lituaniene de la Krewo (1385), situația a devenit extrem de favorabilă translării centrului de greutate al terminalului marelui drum comercial la Cetatea Albă¹⁰ în detrimentul drumului tătarăsc, prin Luțc și Vladimir la Caffa, aspect reliefat și prin actul de vasalitate al lui Petru I Mușat (1387), prin care Moldova se desprindea total de Coroana Sf.Ștefan și devenea obedientă de Cracovia.

De acum, pentru aproape un secol, orașele-porturi muntene și moldovene de la Dunăre și Mare (Chilia și Cetatea Albă) vor deține primatul comerțului dintre Orient și Occident, domnitorii de la Suceava controlând drumul moldovenesc, importantă sursă de venit pentru vistieria statului.

Perspectivile de câștig în porturile Dunării și Mării Negre au determinat atât Ungaria cât și Polonia să intervină în repetate rânduri pentru a aduce sub suzeranitatea lor Moldova încă de la începuturile ei ca stat independent, sub Bogdan I¹¹, „infidelul notoriu“ al Coroanei Sf. Ștefan. Așa se explică intervențiile repetate, dar soldate cu eșec, ale suveranului angevin, Ludovic cel Mare și împărțirea, teoretică și secretă a Moldovei prin Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) între Ungaria și Polonia, prin care ginerele și urmașul său, Sigismund de Luxemburg își rezerva dreptul de a ocupa Moldova de sud-est (cu Chilia), iar celălalt ginere, Vladislav Jagello, partea răsăriteană a principatului moldav, cu Cetatea Albă, în cazul în care Alexandru cel Bun nu manifesta obediență deplină față de interesele politice și îndeosebi economice ale celor două puteri europene.

Din aceleași considerente economice (stăpânirea Chilie și a căii de acces la Dunărea Maritimă și Mare), lancu de Hunedoara l-a trimis pe Csupor în Moldova, iar fiul său, Matia Corvin s-a considerat îndreptățit să treacă munții în fruntea unui important contingent militar, dar a fost înfrânt dezastruos de Ștefan cel Mare la Baia. Scopul real al acestor campanii militare desfășurate pe parcursul a peste un secol consta nu atât în supunerea Moldovei față de coroana ungară, cât asigurarea ieșirii Ungariei la mare prin Chilia. În acest sens s-au remarcat și eforturile lui Mircea cel

⁹Program. *De ce Euxin?*, articol apărut în *Euxin, Revistă de sociologie, geopolitică și geoistorie*, nr. 1-2, București, 1997, p. 10.

¹⁰ *Drumul moldovenesc*, care lega Cetatea Albă cu Liovul, și de aici, fie cu Germania sau cu orașele-porturi baltice.

¹¹ Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, Ediția a II-a adăugită, vol. I, București, Casa Școalelor, 1928-1929, p.49.

Bătrân de a stăpânii efectiv Dobrogea și Gurile Dunării, dar și ale lui Vlad Țepeș, ale cărui încercări pentru aducerea Chilieii vechi sub controlul său sunt notorii. Eforturi similare au desfășurat domnitorii munteni pentru eliberarea porturilor Turnu și Giurgiu, devenite raiale.

Ocuparea Chilieii (1484) de către otomani a dat o lovitură extrem de puternică comerțului Moldovei și, indirect, Ungariei, după cum căderea Cetății Albe în vara aceluiași an, va închide pentru aproape patru secole circuitul comercial internațional, determinând, în scurt timp, regresul economic și politic al Moldovei, Poloniei și Ungariei.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea, în contextul eșecului politicii lui Petru Rareș, Imperiul Otoman a anexat sudul Moldovei cu cedarea Tighina, iar la o dată nedefinită, pe la anul 1540, în timpul domniei lui Radu Paisie, prin ocuparea Brăilei și transformarea sa și a zonei limitrofe în *raia* turcească, întregul trafic comercial, și așa mult diminuat, va intra, pentru mai bine de trei secole, sub controlul prioritar al neguțătorilor otomani sau levantini (evrei, greci, armeni, sirieni, egipteni etc.). Timp de trei secole, Marea Neagră va deveni un „*lac turcesc*”.

Această tutelă monopolizatoare a început să fie înlăturată o dată cu primele semne ale slăbirii puterii otomane și ale penetrației în zonă a celor două mari imperii creștine – austriac și rus¹². Expansiunea imperiilor habsburgic și rus spre spațiul carpato-danubiano-pontic și de aici, spre Balcani și Strâmători, a afectat interesele geopolitice și geostrategice, dar și economice ale Imperiului Otoman.

Prin Tratatul de la Karlowitz, porțiuni însemnate ale Dunării, până atunci sub stăpânire otomană, au trecut sub stăpânirea Austriei. Tot atunci, Austria va ocupa și Transilvania, stăpânind efectiv Carpații, acei „*Alpi ai Transilvaniei*”, unde se va ciocni ulterior cu interesele expansioniste ale Rusiei¹³.

Din punct de vedere a intereselor general românești, o „*stopare*” a expansiunii țariste spre vest s-a realizat prin Tratatul de la Luck (Luțk) din 13/24 aprilie 1711 dintre Petru cel Mare și Dimitrie Cantemir, care stipula că frontiera de est a Moldovei era stabilită și recunoscută pe Nistru de către marea putere a nordului¹⁴. Înfrângerea armatelor ruso-moldovenești de la Stănilești, pe Prut (18-22 iulie 1711) a asigurat, pentru un secol menținerea controlului otoman la Dunărea de Jos și integritatea teritorială a interfluviului pruto-nistean, deoarece este de presupus că „*o victorie a Rusiei ar fi deschis drumul acesteia la Dunărea Maritimă*”¹⁵, afectând, mai devreme sau mai târziu, integritatea teritorială sau chiar existența statală a țărilor române, dacă nu în timpul domniei lui Petru cel Mare (care semnase tratatul cu Cantemir, fiind puțin probabil să-și conteste propria semnătură), cu certitudine sub urmașii săi.

Secolul al XVIII-lea a fost marcat de ample confruntări diplomatice și militare între imperiile rus și habsburgic – pe de o parte, și otoman, pe de alta -, majoritate desfășurate pe spațiul românesc sau afectând direct acest areal, prin importante rășluri teritoriale (Hotinul, la 1713, de către Înalta Poartă, apoi Oltenia, în 1718 și Bucovina, în 1774, de către Austria). La rândul lor, tendințele expansioniste ale Rusiei

¹² Dan Berindei, *Români în Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 284.

¹³ În Galiția, în Ucraina Transcarpatică de mai târziu, apoi în Moldova și la Gurile Dunării (n.n.).

¹⁴ Ion Giurcă, *Dunărea și geopolitica puterilor europene în epoca modernă și contemporană*, în: „*Seminar. Dunărea, Securitatea și cooperarea europeană în secolul XXI*”, volum coordonat de George Cristian Maior, București, Editura Enciclopedică, București, 2002, p. 72.

¹⁵ *Ibidem*, p. 73.

față de țările române s-au văzut la Congresul de Pace de la București (3 martie 1773) când diplomații imperiali au pus pentru prima dată tranșant problema ca frontiera europeană a Imperiului Otoman să fie fixată pe Dunăre, iar Marea Neagră să fie deschisă comerțului maritim. Prin Pacea de la Iași (1792), ocupând teritoriul dintre Bug și Nistru, Rusia s-a apropiat de apele marelui fluviu.

În urma victoriei de la Austerlitz (2 decembrie 1805) împotriva Austriei și Rusiei, Franța, devenită arbitru Europei, a ajuns să se învecineze cu Imperiul Otoman¹⁶, pe care a căutat să-l atragă într-o alianță împotriva Rusiei țariste. Mai mult, ministrul de Externe francez, Talleyrand, a propus Austriei să anexeze Principatele române și o parte din Bulgaria, atât ca o compensație pentru pierderile teritoriale suferite în Italia și Balcanii de vest, cât și pentru a submina alianța austro-rusă. Planuri ce aveau ca subiect Principatele danubiene erau urzite și la Curtea imperială din Sanct Petersburg, prințul Adam Czartoryski propunând țarului Alexandru I anexarea celor două principate române și crearea, în Balcani, a unor state sub suzeranitate rusească. Ca urmare a acestor demersuri, generalul țarist Michelson a invadat, în noiembrie-decembrie 1806 Moldova și Țara Românească. În urma Convenției secrete de la Erfurt (12 octombrie 1808) dintre Franța și Rusia, părțile contractante se angajau, între altele, să nu încheie pacea cu Marea Britanie decât dacă aceasta recunoștea anexarea de către Rusia a Moldovei, Țării Românești și Finlandei, granița sudică a Rusiei urmând să fie fixată pe linia Dunării. În 1811 țarul intenționa să ofere austrieilor Țara Românească și Moldova până la Siret în schimbul Galiției.

Un rol important în „*Chestiunea românească*” l-a avut diplomația britanică, lordul Canning consiliind Poarta să cedeze cât mai puțin teritoriu Rusiei, sens în care a trimis un emisar special la cartierul general rus de la București, ca să facă cunoscute intențiile agresive ale Austriei la Dunăre și să determine astfel grăbirea semnării păcii de către Rusia¹⁷. Amenințată de atacul *Marii Armate*¹⁸, diplomația rusă și-a redus considerabil pretențiile teritoriale, semnând Pacea de la București (28 mai 1812), prin care anexa Moldova dintre Prut și Nistru, ce va intra de acum în istorie sub numele impropriu de Basarabia. Prin anexarea Moldovei de răsărit, Rusia a ajuns stăpână pe brațul Chilia. Cinci ani mai târziu, Poarta îi va ceda și brațul Sulina, iar prin Tratatul de la Adrianopol (1829), să i se atribuiască Rusiei și brațul Sf. Gheorghe, cu întreaga Deltă.

Deși Tratatul de la Adrianopol a accentuat prezența Rusiei la Dunăre, îndeosebi prin deținerea gurilor marelui fluviu, el a avut o însemnătate obiectivă în procesul de emancipare a Principatelor, prin înlăturarea prezenței militare și economice otomane de pe malul stâng al ei (retrocedarea raialelor Turnu, Giurgiu și Brăila Țării Românești și a Lacului Brateș Moldovei) și a monopolului comerțului turcesc. Comentând importanța Dunării în cadrul procesului de devenire istorică a României moderne, Mihail Kogălniceanu sublinia: „...istoria ne arată că reînflorirea țărilor române n-a început decât în ziua când cetățile turcești de pe țărmurile noastre s-au sfărâmat și când libertatea Dunării a fost pusă sub scutul Europei”¹⁹.

După înfrângerea dezastruoasă din Războiul Crimeii, Tratatul de la Paris (1830 martie 1856), consacrat, în cea mai mare parte, Europei de Sud-Est, acorda o atenție aparte Dunării și Mării Negre: Marea Neagră a fost neutralizată (interdicție de acces

¹⁶ Prin ocuparea Veneției, Istriei și Dalmației (n.n.).

¹⁷ Sergiu Columbeanu, *Contribuții privind situația internațională a țărilor române între anii 1806-1812*, în „*Revista de istorie*”, t.29, nr. 5, 1976, București, pp. 674-675.

¹⁸ Războiul va începe foarte curând, pe 23 iunie 1812 (n.n.).

¹⁹ Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, București, 1967, p.341.

pentru navele de război ale tuturor țărilor), iar Strâmțorile au fost închise pentru navele de luptă și deschise doar traficului comercial, ca și Dunărea. În plus, Rusia expansionistă restituia Moldovei cele trei județe din sudul Basarabiei (Cahul, Ismail și Bolgrad), fiind astfel eliminată de la cursul inferior al Dunării²⁰. Totodată, Tratatul a instituit Comisia Europeană a Dunării, în care țările riverane, cu excepția Austriei și Turciei, nu erau reprezentate, fiind în schimb prezente celelalte mari puteri și o Comisie a statelor riverane, în cadrul căreia Austria a căutat, de la început, să-și impună o autoritate tutelară. Rolul Rusiei a fost mult diminuat, dar, în schimb, Austria a încercat să domine toată lungimea fluviului, cu excepția porțiunii supuse Comisiei Europene (Dunărea Maritimă, între Galați și Sulina).

O dată cu redeschiderea probleme orientale în vara anului 1875, pentru România a apărut posibilitatea unei accentuări a prezenței ei „*internaționale*” la Dunăre. În vara anului 1876, statul român a cerut Imperiului Otoman, puterea suzerană, să accepte neutralizarea Dunării pe porțiunea unde fluviul despărțea Serbia de România și, în același an, s-a cerut conferinței Puterilor de la Constantinopol luarea în stăpânire, de către România, a Deltei. Războiul ruso-româno-turc din 1877-1878 a adus noi schimbări în privința Dunării. Rusia a redevenit riverană, obținând, cu sprijinul cancelarului Bismarck, „*retrocedarea*” celor trei județe din sudul Basarabiei în schimbul Dobrogei, pământ românesc pierdut de Mircea cel Bătrân.

Pentru România independentă, Dunărea a reprezentat una dintre chestiunile complicate ale mersului ei înainte în noua etapă istorică ce se inaugurasă după 1878. Din cauza acestei probleme s-a ajuns, chiar în primii ani postbelici, la o stare acută de tensiune diplomatică între România și Austro-Ungaria, care dorea elaborarea unui regulament și pentru sectorul Porțile de Fier-Galați și crearea unei comisii mixte alcătuite din reprezentanții Austro-Ungariei, Serbiei, României și Bulgariei, comisie condusă de reprezentantul Vienei. În caz de paritate a voturilor, președintele comisiei (austriac) ar fi avut votul decisiv, de asemenea, Austro-Ungariei revenindu-i și sarcina numirii inspectorilor-șefi, a inspectorilor și chiar a căpitanilor de porturi. Opoziția României și a celorlalte țări riverane a făcut inaplicabilă inițiativa austro-ungară.

După intrarea României în primul război mondial, Dunărea a încetat a mai fi un fluviu internațional. Înfrângerea Puterilor Centrale și prăbușirea Imperiului Rus a favorizat o nouă reglementare a regimului Dunării, mai apropiată de interesele riveranilor, inclusiv a țării noastre.

Constituirea și consolidarea României moderne a fost strâns corelată de problema Dunării. Prin marele fluviu, ca și prin porturile sale maritime, România a fost integrată unui cadru internațional economic, dar și geopolitic, prin Dunăre și Mare țara noastră fiind legată de Europa și de întreaga lume.

În perioada celui de-al doilea război mondial, Dunărea, Carpații și zona litoralului vestic al Mării Negre au fost implicate în conflagrație, servind drept teatru de operațiuni pentru armatele aflate în conflict.

Putem concluziona că timp de aproape trei, începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea și până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar și după aceea, practic până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, principatele Române și apoi, România sau părți din ea, au fost folosite de către marile puteri europene drept monedă de schimb, teatru de operațiuni militare sau au servit la acțiuni politice de diversiune.

²⁰ Art.XV-XIX.

Geopolitica Dunării de Jos a urmat, în părțile ei esențiale, geopolitica Mării Negre. Marele „*lac sărat*” a fost, din punct de vedere istoric, un loc de confruntare pentru lumea ortodoxă rusă, lumea musulmană turcă și Europa, controlul acestuia fiind foarte important din punct de vedere militar-strategic, dar și economic. „*Lac turcesc*” timp de peste trei secole, va deveni, pe parcursul secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX un condominiu ruso-turc, pentru ca, ulterior, pe durata ființării Uniunii Sovietice, să fie, în cea mai mare parte a sa, un veritabil „*lac rusesc*”

Geopolitica Mării Negre s-a schimbat profund după prăbușirea Uniunii Sovietice. În prezent, structura geopolitică a zonei Mării Negre, dar și a Europei de Centrale și de Sud-Est, incluzând Carpații, Balcanii și Dunărea Inferioară este marcată de două dinamici principale. Prima este reprezentată de înlocuirea semnificativă a influenței sovietice cu cea americană, care la rândul ei se află în competiție cu ambițiile franceze și germane. A doua dinamică este reprezentată de apariția unei axe a energiei care leagă resursele Asiei Centrale și Mării Caspice de Balcani și U.E. Noua geopolitică a Mării Negre indică o competiție clară între mari puteri. Cu Rusia în retragere (până la venirea lui Putin la putere), S.U.A., Franța și Germania sunt noii actori externi principali care se luptă pentru influență în regiune. La rândul său, Turcia, țară aflată în plin „boom economic” și cu o populație tânără, în creștere, aspiră la un rol tot mai activ în zonă.

2. Geostrategia europeană și remanențele unor efecte de falie

Într-o mare măsură, în epocile modernă și contemporană, asupra celei mai părți a spațiului amintit și-au manifestat dominația, directă sau indirectă, autoritățile habsburgice ori cele țariste de la Sankt Petersburg, respectiv cele sovietice de la Moscova. Evident, aceste stăpâniri sau influențe indirecte își vor pune amprenta indestructibilă asupra poporului sau populațiilor asupra cărora s-au manifestat, atât din punct de vedere economic, politic și cultural, cât și al mentalului colectiv. Rareori au ripostat românii la procesele *frontierei* în plan economic, actul lor de reacție manifestându-se în primul rând, în plan *cultural*. Explicația este simplă: fenomenele de *frontieră* la adresa poporului român au început, fie că s-au produs pe vremea fanarioților, în epoca capitalistă sau kominternist-sovietică, prin atentate bine organizate la adresa *culturii românești*²¹. Reacția culturală a românilor a fost urmată sau însoțită de diferite tipuri de riposte, de natură politică, militară, doar ulterior ea s-a manifestat în plan economic.

Hanshofer, în demersul său de clarificare a conceptului de regionalizare, atât de drag astăzi unor geopoliticieni, a propus termenul de *pan-idee*, care ar însemna o conexiune complexă dintre o etnie și teritoriul ei de expansiune legitimă, cu alte cuvinte ar fi vorba despre o *ideologie etnospațială*. Pentru gestionarii crizelor este foarte important să cunoască și să studieze pulsațiile acestor *pan-idei* și mai ales să

²¹ Imediat după evenimentele din 1989, concomitent cu sfârșitul *ceaușismului* s-au redeclanșat agresiuni specifice procesului kominternist, cum ar fi: *antieconomie* (industria română este o grămadă de fier vechi), *antieducație*, *demitizare*, *gnoseologie agresivă*, *Eminescu este un protofascist*, *poporul român este vegetal*, *românii sunt marcați de un resentiment ancestral* etc. Aceste sintagme reprezintă efecte ale proceselor ideologice de sorginte neocominternistă care continuă să se manifeste datorită prezenței în fruntea unor instituții a unor oameni îndoctrinați cu idei neostaliniste dar și de elemente școlite undeva în Occident și care mențin încă controlul masiv asupra direcțiilor culturale-gnoseologice și educative din zona spiritului public, inclusiv formatorii de opinie.

localizeze *zonele nostalgice*, și aceasta nu deoarece cvasitotalitatea crizelor, prezente sau viitoare, își au aici originea, ci deoarece din aceste zone vor continua să apară noi *pan-idei*, chiar dacă o mare parte a populațiilor se vor debarasa de o anumită aroganță imperială, vor continua să fie atrase de foste și adânci sentimente (și resentimente) nostalgice pro-imperiale viitoare.

Europa central-estică reprezintă un spațiu în care se mai manifestă încă reminiscențe nostalgice pro-imperiale. Aceste focare s-au menținut active și după disoluția celor trei imperii multinaționale, ba chiar și după disoluția Uniunii Sovietice deoarece unele populații aparținând națiunilor dominante sau colonizate de acestea în decursul timpului au rămas în afara frontierelor naționale, fiind înglobate în granițele noilor state naționale.

Această zonă extrem de sensibilă a continentului european cuprinde, în principal, litoralul nord-vestic al Mării Negre, de la limanul Nistrului până la sud de Burgas, interfluviul pruto-nistean (Basarabia)²², Transnistria, interiorul arcului Carpatic (Transilvania), îndeosebi zona interioară a Carpaților de Curbură și Orientali (județele Covasna, Harghita și parțial, Mureș)²³, la care se adaugă, prin extensie, Europa de sud-est, adică Balcanii de Vest (în speță, teritoriul fostei Iugoslavii și Albania), și anumite zone ale Bulgariei, Greciei și Turciei europene, inclusiv insula Cipru.

Aici, în acest spațiu, s-au derulat, în decursul timpului, o serie de configurări și reconfigurări geostrategice ale lumii. În timpul celor trei mari imperii (habsburgic, țarist și otoman) care și-au disputat zona, teritoriul românesc, situat în mijlocul arealului menționat, era fie *zonă de falie* între aceste uriașe entități politico-militare, fie *zonă-tampon*, dar întotdeauna zonă de siguranță strategică²⁴. Trei mari coridoare strategice europene încep din această zonă, iar Munții Carpați și Dunărea, cu un rol deosebit în strategiile militare, se aflau în centrul lor.

Culoarul strategic central european începe din Galiția Orientală, trece pe la nord de Carpați și ajunge până în Franța de nord-vest (Normandia), legând mari capitale europene. El a reprezentat principalul *bulevard strategic* al Europei, pe aici deplasându-se, într-un sens sau altul, popoarele migratoare dar și marile armate ale timpului, din antichitate până în prezent. Pe aici s-au deplasat armatele napoleoniene spre Viena, Berlin și Moscova, cazacii lui Alexandru I spre Paris, armata cezaro-crăiască sau cea a kaiserului în timpul primei mari conflagrații mondiale, wermachtul hitlerist, trupele sovietice în marșul lor spre Berlin ori anglo-americanii.

Culoarul strategic al Dunării care străbate acest imens areal, a avut, are și va avea o mare importanță politică, economică și militară. Trebuie menționat că acest mare fluviu care străbate Europa de la vest la est nu a fost doar o zonă de falie nici în vremea limesului roman, de-a lungul său realizându-se confluente strategice. Departe de a fi doar o zonă de falie, el a fost și o cale de comunicare, un coridor logistic, o cale de navigație (e drept, destul de anevoioasă în zona Porților de Fier până spre sfârșitul secolului al XIX-lea) și un liant pentru populațiile trăitoare de-a lungul ei și pe ambele sale maluri. Bătrânul Istros, Donaris, Danubius, Duna, Donau sau Dunăre, cum a fost numit în ultimele trei milenii de populațiile trăitoare pe malurile lui a fost un drum fără pulbere de-a lungul căruia s-au mișcat și s-au statornicit populații, dar, în vremuri de

²² Colonizată cu ruși, ucraineni, bulgari etc.

²³ Colonizată cu unguri și secui.

²⁴ Gheorghe Văduva, *Remanențe ale unor efecte de falie*, în *Geopolitica*, revistă de Geografie Politică, Geopolitică și Geostrategie, Anul IV, nr. 18 (2/2006), p.113.

invazii și situații conflictuale, s-au efectuat pe aici manevre strategice la care au participat importante grupări armate, începând cu falangele macedonene și legiunile romane, continuând cu flotele bizantine, armatele cruciate, ienicerii și spahii otomani, imperialii habsburgi, trupele țariste dar și armatele moderne din timpul celor două mari conflagrații mondiale.

Culoarul strategic maritim, ca și cel al Dunării, nu a fost o zonă conflictuală permanentă, cu câteva excepții. Acest coridor strategic trebuie menționat deoarece în spațiul maritim sau în proximitatea sa s-au trasat, în decursul timpului, o serie de falii ale căror efecte popoarele din zonă le suportă și astăzi. Între acestea, cele mai importante falii sunt cele dintre creștinism și islamism, dintre civilizația occidentală și cea musulmană, peste care se va suprapune cea dintre catolicism și ortodoxism, active îndeosebi după anul 622, Marea Schismă din 1054, în timpul cruciadelor dar și o dată cu apariția și dezvoltarea Imperiului Otoman. Alături de acestea vor mai apărea alte nenumărate falii determinate de construcții geopolitice arbitrare și interesate.

În decursul istoriei, cele trei țări românești au reprezentat pentru imperiile vremii, atât teritorii asupra cărora au încercat să-și întindă dominația cât și *zone de siguranță strategică* sau *zone-tampon*, cu importante efecte de falie. Într-adevăr, teritoriul românesc a reprezentat încă din antichitate o *zonă-tampon* a *limesului* Imperiului Roman, similară *regatelor clientelare* – Palmyra, Iudeea, Numidia sau Mauritania -, *satraپیilor* de graniță ale Imperiului Persan ori *mărcilor* carolingiene.

Începând cu epoca modernă, când a început să se contureze conceptul *statelor-tampon* (ca parte a teoriei *echilibrului puterii*, care și-a făcut loc în gândirea și diplomația strategice din secolul al XVII-lea), țările românești vor deveni, parțial sau în totalitate, *zone-tampon* pentru imperiile vecine (otoman, habsburgic și rus).

Înglobând Transilvania la sfârșitul secolului al XVII-lea (1699), Cancelaria Aulică de la Viena nu au mai avut unde să-și creeze o *zonă de siguranță strategică* (*zonă-tampon*) la frontierele sale estice, țările românești extracarpatiche, care ar fi constituit o zonă ideală de siguranță pentru Imperiul Habsburgic fiind vasale deja Imperiului Otoman și reprezentând o *zonă-tampon* a Înaltei Porți. În aceste condiții, austriecii au fost nevoiți să-și creeze o *zonă de siguranță interioară*, la adăpostul Carpaților de Curbură, în spațiul actual al județelor Harghita, Covasna și, parțial, Mureș, zonă cu tradiție în politica expansionistă spre est și sud-est a Coroanei Sfântului Ștefan, colonizată de aceasta cu sași, secui și teutoni²⁵. Zona era ideală pentru politica de apărare a frontierei estice a Imperiului, ea reprezentând un spațiu de siguranță strategică interioară, protejată de un obstacol extrem de puternic – lanțul Carpaților - și sprijinit, în adâncime, pe forme puternice de teren din Podișul Transilvaniei, îndeosebi pe Munții Perșani²⁶, foarte bine împăduriți la vremea aceea și greu accesibili, chiar și acum, pentru tehnica militară. Totodată, în gândirea strategilor de la Ministerul de Război austriac, ea permitea debarșarea rapidă a armatelor imperiale prin pasurile Buzău, Oituz și Ghimeș spre Poarta Focșanilor, la Gurile Dunării, în vederea realizării „coridorului” visat de Ludovic cel Mare de Anjou spre Brăila și Mare, dar blocat de Vlaicu Vodă la 1368²⁷.

²⁵ Ulterior, cavalerii teutoni au fost alungați de Andrei al II-lea, fiind colonizați în prusia Orientală și creând probleme deosebite Regatului Poloniei.

²⁶ Gheorghe Văduva, *op. cit.*, p.114.

²⁷ Atât Ludovic de Anjou cât și Habsburgii austrieci au vizat accesul la Gurile Dunării, atât din considerente economico-comerciale, cât și militare (n.n.).

La rândul lor, teritoriile extracarpătice românești au reprezentat zone de importanță strategică dar și de siguranță strategică pentru cele trei mari imperii vecine și concurente. Astfel, după ocuparea interfluviului pruto-nistean (Basarabia) de către Rusia țaristă, Moldova de vest, adică Moldova dintre Prut și Carpații Orientali, a reprezentat o *zonă de siguranță strategică* pentru Imperiul Rus, în timp ce teritoriul dintre Carpații Meridionali și Dunăre (Valahia) a constituit o *zonă de siguranță strategică* pentru Imperiul Otoman.

Din păcate, maniera în care este tratat în prezent teritoriul românesc de unele cancelarii occidentale și chiar atlantice dovedește remanența efectelor de zone de siguranță strategică sau de zone-tampon, care, în ultima instanță nu sunt altceva decât *efecte de falie*. Spre exemplificare menționăm felul așa-zis academic în care profesorul american Samuel P. Huntington de la Universitatea Harvard delimitează clar, fără echivoc, linia de demarcație dintre civilizația occidentală și cea ortodoxă, care, pornind din estul Țărilor Baltice și urmând frontiera est-poloneză, împarte România în două: una ortodoxă și una (Transilvania) occidentală, desparte Croația de Serbia și străbătând Bosnia și Herțegovina pe undeva pe la mijloc, îi separă pe catolicii croați și sloveni de ortodocșii sârbi și bosniacii musulmani. Totodată, savantul american acreditează ideea că civilizațiile ar putea fi entități generatoare de conflicte militare, ori este notoriu că civilizațiile crează valori, iar interesele politice și economice produc războaie, moarte și distrugere. În esență, această teorie, deși lansată în S.U.A., țară cu tradiții democratice de necontestat, mi se pare extrem de periculoasă și chiar înrudită cu teoria rasistă a celui de-al treilea Reich, dar ascunsă sub o *mască culturală*.

Teoria privind „ciocnirea civilizațiilor” împarte, practic, Europa în două, după o linie de demarcație ce reprezenta frontiera estică a creștinătății occidentale trasată la nivelul anului 1500 când în urma conciliului de la Florența (1499), catolicismul și ortodoxia s-au separat irevocabil. Or, ea nu pomenește nimic de Reformă și de cultele protestante cu care catolicismul va avea conflicte incomparabil mai sângeroase decât cu ortodoxia. În plus, catolicii și protestanții aparțineau, de foarte multe ori aceluiași popor și proveneau, uneori, din aceeași clasă socială sau chiar din aceeași familie.

Nimeni nu neagă existența unor deosebiri între Estul și Vestul Europei, după cum, de asemenea, există diferențe notabile între Nordul superindustrializat și Sudul mai puțin dezvoltat, deși aparțin aceluiași areal cultural, dar încercarea de a teoretiza și a absolutiza divizarea acestui continent după criterii culturale este nu numai forțată, ci și antieuropeană. Nu întâmplător au apărut proiectele de autonomizare al așa-zisului ținut secuiesc, adică a zonei de siguranță spre est a fostului imperiu cezaro-crăiesc, care adâncesc efectul de *falie etnică*, produs încă din vremea Regatului Sf. Stefan, accentuat în timpul Imperiului Austro-ungar și a regimului horthyst și continuat prin epurările etnice care au avut loc în zonă în ultimii 22 de ani. Este o realitate bizară și periculoasă în care au fost atrase și manipulate o serie de personalități politice din România (nu neapărat numai de origine etnică maghiară), cu concursul guvernelor care s-au succedat la Budapesta dar și la îndemnul ocult al unor cancelarii și centre de putere occidentale și chiar a unor politicieni români.

Situația este și mai gravă în zona coridorului maritim, în interfluviul pruto-nistean, la limanul Nistrului. Aici, Republica Moldova este măcinată și ea de numeroase falii, consecințe ale confruntărilor, dar și a înțelegerilor mai mult sau mai puțin amiabile ale Imperiului Rus cu cel Habsburgic și Otoman. Și aici, ca și în Secuime, românii au fost înlăturați de la Gurile Dunării, din județele Cahul și Ismail,

dar și din Bucovina de Nord și din zona Hotinului, adică de la intrările în cele trei mari coridoare strategice amintite: *central european (galițian)*, al *Dunării* și *Maritim*. Dacă în *Secuime* colonizarea cu elemente alogene s-a făcut pe parcursul a sute de ani și, în general, relativ pașnic, pentru întărirea frontierelor amenințate de tătari, Rusia Țaristă și apoi Sovietică s-a comportat într-o manieră extrem de dură, lichidând literalmente populația românească din Bugeac, zona Hotinului și Bucovina de Nord. Cei ce nu au fost împușcați pe loc (îndeosebi în vara anului 1940), au fost imbarcați în vagoane și apoi... *via* lagărele din Kazahstan și Siberia. Mai mult, intuind o posibilă rocadă istorică, regimul comunist a rupt din trupul Basarabiei cele trei județe dunărene și Ținutul Hotinului, care, împreună cu Bucovina de Nord iar apoi, în 1948, cu Insula Șerpilor, au fost înglobate Ucrainei, creând, în perspectivă, o stare cvasiconfliktuală între România, Republica Moldova și Ucraina.

După 1989, în întregul spațiu central-european și de sud-est, de la fosta graniță intergermană și până la frontiera cu fosta Uniune Sovietică, și de aici până la Pacific, practic în cvasitotalitatea fostei lumi comuniste, s-a instaurat pluralismul politic, au avut loc alegeri, mai mult sau mai puțin libere, s-au pus bazele statului de drept, iar fundamentele ideologice ale Războiului Rece au fost înlăturate prin extinderea și consolidarea graduală a democrației liberale, Europa angajându-se pe coordonatele unui echilibru politic. Din păcate echilibrul este încă fragil și contradictoriu, în el manifestându-se două tendințe diametral opuse, de integrare tot mai accentuată a Europei de vest și de fracționare și dezintegrare (balcanizare) a Europei de est, generatoare de instabilitate, tensiuni și stări conflictuale (fosta Iugoslavie, Transnistria, zona Caucazului)²⁸, un fenomen deosebit de periculos constituindu-l recrudescența naționalismului etnic, cu manifestări extremiste în Europa Centrală, Peninsula Balcanică și în spațiul ex-sovietic. Este cât se poate de evident că sunt vizate în primul rând frontiera Oder-Neise dintre Germania și Polonia (deși, la nivel guvernamental acest subiect este *tabu*), cea dintre Ungaria și România (aici, manifestările sunt mult mai vocale), ambele trasate la Yalta și Potsdam (se uită că frontiera româno-ungară s-a stabilit la Trianon, în 1920), dar astfel de manifestări sunt prezente și în alte state din centrul și estul Europei, îndeosebi în Peninsula Balcanică. Iată de ce teoria celor trei culoare strategice este încă de actualitate și va mai fi încă mult timp de acum încolo, chiar dacă unele dintre statele *concurente* sunt membre ale aceleiași alianțe, NATO.

Principalelor state occidentale (și aici mă refer îndeosebi la Marea Britanie și Franța) le este cunoscut rolul pe care l-a jucat și îl joacă Ungaria (și parțial, Austria), ajutate din umbră de Germania, în generarea și alimentarea fenomenelor naționalist-etnice și revizioniste din Europa de est și din Peninsula Balcanică, dar nici cancelariile de la Londra, Paris și Bruxelles nu reacționează pe măsură. Deși Departamentul de Stat și propaganda americană ascunde acest lucru, S.U.A. au de câștigat de pe urma fenomenelor naționaliste din Europa, aceste fenomene împiedicând o integrare europeană reală. Or, americanii, deși nu declară efectiv acest lucru, nu agreează câtuși de puțin Uniunea Europeană.

²⁸ Florian Gârș, *Expansiunea spre est a NATO. Bătălia pentru Europa*, București, 1997, p.72.

2. *Tendințe geopolitice și geostrategice în zona danubiano-pontică*

În prezent, în arealul ponto-danubian se înregistrează două curenți contradictorii: pe de o parte, includerea statelor din această zonă în U.E. și N.A.T.O. concomitent cu sporirea activității organizațiilor respective, îndeosebi în Republica Moldova și Ucraina, iar pe de altă parte, creșterea efortului Federației Ruse atât pe linia înglobării cele două state în blocul său politico-militar și economic, cât și pe linia prezervării rolului ei hotărâtor în problemele „*vecinătății imediate*” și a conservării prezenței militare ruse semnificative în Transnistria, precum și în întregul areal al Mării Negre.

Lărgirea N.A.T.O. și extinderea U.E. în Europa Centrală și de Est, Balcani și Mediterana de Est, prin includerea, în primul val, a țărilor baltice (Estonia, Letonia și Lituania) și a celor central-europene (Ungaria, Polonia și Cehia, inclusiv Slovenia și Cipru), urmat de un al II-lea val, în 2007 (România și Bulgaria), a constituit o contribuție de seamă la pacea și securitatea în Balcani și în arealul balcanic, peribalcanic, *pontic* și, prin extensie, ponto-caspic. Într-o perspectivă, probabil, mai îndepărtată, Bruxelles-ul va integra întreaga Europă de Sud-Est (Serbia și celelalte state succesoare fostei Iugoslavii), iar după soluționarea unor probleme de natură diplomatică și de politică internă, și Turcia. Într-adevăr, fără Turcia – cu cei peste 60 milioane de locuitori, Uniunea Europeană ar fi mult mai slabă, această țară constituind un pilon real al stabilității, securității și modernizării în Orientul Apropiat și Mijlociu.

Merită subliniat faptul că dependența energetică a statelor de la Marea Neagră de Federația Rusă favorizează, în mare măsură, planurile Moscovei de reconstituire a fostului său bloc. Totuși, nu trebuie uitat un element esențial: principalele conducte rusești de petrol și gaze care merg în Occident tranzitează Ucraina și Polonia, tranzitul de resurse energetice fiind practic controlat de actori regionali asupra cărora Kremlinul exercită un control slab și nesigur.

Mai trebuie menționați și alți factori sau, mai precis, evenimente care au periclitat, într-o oarecare măsură, stabilitatea regiunii, între care controversatul canal Bâstroe²⁹, un punct intens dezbătut de politicieni, mass-media și opinia publică din România, Ucraina și alte state.

O altă problemă o reprezintă ambiguitatea opțiunii politice a Ucrainei și Republicii Moldova, care nu s-au angajat decisiv pe drumul racordării complete la valorile euroatlantice.

²⁹ În intenția sa de a diminua controlul României asupra gurilor Dunării, Ucraina a început construcția unui nou canal de legătură între Dunăre și Marea Neagră, canal ce va diminua exclusivitatea României în privința dirijării traficului naval dintre Dunăre și Mare pe brațul Sulina. Potrivit unor surse din presa de la Chișinău, băncile de investiții din Ucraina au virat fonduri guvernului ucrainean care, cu toată opoziția Bucureștiului, a început procesul de lărgire și adâncire a porțiunii de vărsare a brațului Chilia în Marea Neagră în dreptul localității Bistroe. Poziția adoptată de autoritățile de la Kiev a determinat un conflict diplomatic româno-ucrainean deoarece construirea canalului Bâstroe, concomitent cu modificarea rutelor fluviale pe Dunare, afectează major flora și fauna Deltei Dunării. În prezent, conflictul se află în „stand-by”, reprezentând ceea ce în termenii de specialitate se numește un *conflict înghețat*. Merită menționat faptul că marile puteri occidentale, îndeosebi Franța și Germania, au adoptat față de acest conflict o poziție puțin amiabilă părții române, făcând excepție organizațiile ecologiste care militează pentru sistarea lucrărilor (n.n.).

BIBLIOGRAFIE

- Ilie BĂDESCU, Dan DUNGACIU, *Sociologia și Geopolitica frontierei*, Vol. 1., București, Editura Floare Albastră, 1995.
- Dan BERINDEI, *Românii în Europa în perioadele premodernă și modernă*, București, Editura Enciclopedică, 1997.
- Sergiu COLUMBEANU, *Contribuții privind situația internațională a țărilor române între anii 1806-1812*, în : „Revista de istorie”, t.29, nr. 5, București, 1976.
- Jean-Michel GAILLARD, Anthony ROWLEY, *Istoria continentului european. De la 1850 până la sfârșitul secolului al XX-lea*, traducere din franceză de Em. Galaicu-Păun, Chișinău, Editura Cartier, 2012.
- Florian GÂRZ, *Expansiunea spre est a NATO. Bătălia pentru Europa*, București, 1997.
- Ion GIURCĂ, *Dunărea și geopolitica puterilor europene în epoca modernă și contemporană*, în: „Seminar. Dunărea, Securitatea și cooperarea europeană în secolul XXI”, volum coordonat de George Cristian Maior, București, Editura Enciclopedică, București, 2002.
- Nicolae IORGA, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, Ediția a II-a adăugită, vol. I, București, Casa Școalelor, 1928-1929.
- Mihail KOGĂLNICEANU, *Texte social-politice alese*, București, 1967.
- Rudolph KJELLEN, *Staten Som Lifsform (Statul ca un organism viu)*, Stockolm, 1916.
- Gheorghe NICOLAESCU, *Gestionarea crizelor politico-militare*, București, Editura Top Form, București, 2003.
- Col.dr.Petre OTU, *Istorie și geopolitică. România și problema strâmtorilor (1923-1939)*, în „Anuar. Studii de securitate, apărare națională și istorie militară”, București, Editura Militară, 2000.
- Program. De ce Euxin?*, articol apărut în *Euxin, Revistă de sociologie, geopolitică și geoistorie*, nr. 1-2, București, 1997.
- Gheorghe VĂDUVA, *Remanente ale unor efecte de falie*, în *Geopolitica*, revistă de Geografie Politică, Geopolitică și Geostrategie, Anul IV, nr. 18 (2/2006).

NOTE

Istoria străveche și veche a orașului Reghin (schiță arheologică)*

ZRINYI András

Descifrarea trecutului îndepărtat al unor așezări urbane, prin metodele arheologiei, nu este o problemă ușoară. Ea este îngreunată de urbanizarea teritoriului, de lipsa terenurilor virane (care ar permite întreprinderea unor săpături arheologice) tocmai în centrul orașului, acel sâmbure al așezării, care întrunește condiții optime ale formării unor așezări, drept dovadă că locuitorii de demult ai orașului, mai corect: ai așezării care a existat în timpuri străvechi pe terenul urbei moderne, au știut cum să-și aleagă spațiul cel mai potrivit pentru ridicarea primei locuințe omenești...

În afară de descoperirile fortuite legate, de obicei, de lucrări edilitare, mai există o cale de-a cunoaște istoria străveche și veche a unui oraș: reconstituirea ei pe cale deductivă, din descoperirile și investigațiile efectuate în apropierea orașului. Nu ne putem mărgini în acest caz numai la suburbii: în trecutul îndepărtat, de care se ocupă arheologia, nu au existat limite administrative. Astfel, o constatare de ordin economic sau privind dezvoltarea socială, valabilă pentru Dedrad, de exemplu, va fi valabilă, în condițiile aceleași epoci și pentru Reghin.

Această metodă o vom aplica, pentru scurta noastră incursiune în istoria multimilenară a orașului Reghin, fără a neglija descoperirile accidentale care s-au efectuat chiar în perimetrul orașului. Repertoriile arheologice dintre cele două războaie mondiale de altfel nu ne răsfață cu o abundență de date privind urbea de pe Mureș. Putem afirma liniștit: tot ce e mai de valoare dintre descoperirile din această zonă este produsul ultimelor trei decenii, când arheologia românească a luat un avânt nemaicunoscut în istoricul acestei discipline.

În tratarea problemelor ne vom călăuzi de o ordine cronologică, urmărind dezvoltarea societății omenești de pe aceste meleaguri, din cele mai vechi timpuri.

* Articolul reprezintă transcrierea unui manuscris aparținând lui Zrinyi András, păstrat la Biblioteca municipală din Reghin, planificat să apară într-un volum colectiv despre istoria Reghinului, prin anii '70 ai secolului trecut. Prin urmare, anacronismele din text sunt explicabile, intenția noastră fiind doar de a onora amintirea unuia dintre primii arheologi ai Muzeului Județean Mureș.

Descoperiri privind paleoliticul (epoca pietrei cioplite, 600.000 – 5.500 î.e.n.) nu s-au efectuat în această zonă; pe tot cuprinsul județului Mureș nu avem, de altfel, o stațiune certă a acestei epoci. Presupunem totuși existența existența unor comunități omenești pe cursul superior al Mureșului; apele termale de la Toplița, precum și sarea de la Jabenita și Idecu de Jos constituie condiții care ar fi putut favoriza așezarea omului primitiv în această zonă.

Neoliticul (epoca pietrei șlefuite, 5.500 – 2.000 î.e.n.) este mai bine documentat în zona de care ne ocupăm.

De pe Dealul Cireșelor (Kirschberg) este semnalat un topor de calcar, piesă care a ajuns în Muzeul din Sighișoara, încă înainte de primul război mondial. Din împrejurimile orașului Reghin se amintește un topor de serpentină (fără amintirea formei) și unul cu ceafa lată (fără a fi amintită materia primă)¹. Un alt topor de gresie este semnalat chiar din oraș, neamintindu-se, nici de această dată, forma lui².

La întrebarea: ce fel de culturi sunt reprezentate prin aceste unelte? – răspunsul este dat de investigațiile din împrejurimi. În octombrie 1967 Muzeul Județean Mureș a efectuat săpături de salvare în hotarul „Tormaș” al satului Gorenii (com. Batoș)³. La rândul acestor investigații au ieșit la lumina zilei, numeroase vestigii ale culturii materiale și spirituale omului din neolitic. Așezarea de la „Tormaș” fiind la suprafață, stratigrafia ei a fost deranjată de agricultura intensivă. S-au putut observa, totuși, urmele unor locuințe circulare în plan, dintre care s-a recoltat o cantitate considerabilă de unelte de piatră (topoare șlefuite din serpentină și calcar, plate, trapezoidale, râcâitoare din silex și bazalt, râșniță cu piatră de frecat, lame de bazalt și granit), un vârf de săgeată din silex, retușat, greutăți plate din lut ars pentru războiul de țesut, fragmente de vase ceramice, precum și numeroase fragmente de idoli din lut ars. Râșnița neperfecționată trădează o agricultură extensivă, înlesnită de defrișările de teren executate cu topoarele șlefuite cu o perfecție uimitoare. Vârful de săgeată ne arată că vânătoarea ocupă încă un loc important în asigurarea hranei. Greutățile de război de țesut grăiesc despre torsul și țesutul, îndeletniciri care presupun, pe de o parte, creșterea animalelor (lâna), iar pe de altă parte, cultivarea unor plante fibroase (în? cânepă? eventual valorificarea urzicii?). Despre o îndeletnicire de preparare – evident în scopuri vestimentare – a pieilor mărturisesc râcâitoarele de silex care aveau și această funcționalitate.

Idolii feminini, având forme steatopige, sunt legați de cultul fertilității și fecundității, în același timp fiind și reprezentări ale străbunicii venerate a acestor ginți matriarhale. Ne atrage atenția ornamentica acestor idoli care sugerează vestimentația țesută, împodobită, a femeilor din acele vremuri.

Analiza fragmentelor de ceramică, comparându-le și cu formele uneltelor de piatră, precum și cu idolii, arată în mod destul de clar că a existat aici o așezare din perioada finală a epocii neolitice (culturile Petrești și Cucuteni - Ariușd), vădind și anumite elemente ale perioadei de tranziție la epoca

¹ Roska, M., *Erdély régészeti repertórium*, I, Kolozsvár, 1942, p. 260, nr. 85

² Marțian, I., *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, Bistrița, 1920, p. 32, nr. 548

³ Zrínyi, A. – Morariu, L., *Jurnalul de șantier Batoș*, manuscris în arhiva Muzeului Județean Mureș; cf. „Vörös Zászló”, nr. 255, 29 octombrie 1976.

bronzului (o lamă de cuarțit, precum și vasele-bol fragmentare, caracteristice culturii Tisa III). Așezare de același tip va fi existat și la Reghin (vezi toporul de serpentină amintit mai sus).

În colecția „Mihail M. Câmpean” a Muzeului județean Mureș se află, recoltate de asemenea din zona Dedrad – Gorenii – Batoș de neuitatul cercetător pasionat al acestor meleaguri, o serie întreagă de materiale ceramice care îmbogățesc numărul descoperirilor cu privire la această epocă⁴.

În timpul perioadei de tranziție la epoca bronzului se stabilesc pe teritoriul patriei noastre acele triburi indo-europene care, asimilând fondul local din neolitic, vor da naștere unor seminții prototracice (cultura Coțofeni)⁵.

În perimetrul orașului s-au descoperit fragmente ceramice cu decor meandric și mărgelile de lut ars⁶, aparținând perioadei de tranziție. Urme ale culturii Coțofeni s-au descoperit la Breaza, într-o „așezare preistorică” situată pe malul stâng al pâraului Luț⁷ precum și la Voivodeni, în curtea școlii generale⁸.

Civilizația tracică de pe aceste meleaguri atinge culmea la sfârșitul epocii bronzului, în cultura Sighișoara – Wietenberg, ce reprezintă totodată și apogeul metalurgiei bronzului. Prin iscusința și înaltul nivel al tehnicii, tracii se înscriu în marea circulație a mărfurilor din Europa. Descoperirile făcute în zona Reghinului ne permit reconstituirea acestei realități. Chiar din perimetrul orașului se cunoaște un celt de tip transilvănean și alte două de tip central – european⁹. De la Dedrad a ajuns în colecțiile Muzeului Brukenthal din Sibiu o verigă de bronz¹⁰. În colecțiile fostului liceu evanghelic din Reghin au existat două celuri de bronz descoperite la Jabenita¹¹. De la Breaza se cunosc două cești splendide, cu decorul meandric incizat, caracteristic culturii Sighișoara – Wietenberg. Piese descoperite se află în colecțiile Muzeului Județean Mureș¹².

Trecerea la prima perioadă a epocii fierului (Hallstatt, cca. 1200-300 î.e.n.) nu înseamnă abandonarea uneltelor și podoabelor de bronz. Ele au o largă circulație în tot timpul de formare a poporului geto-dac. La Breaza s-au descoperit două piese de bronz, purtând urme de rugină de fier: un vârf de lance și o seceră¹³. Oxizii de fier constituie dovada cunoașterii și utilizării fierului în această perioadă.

Cea mai splendidă descoperire ce datează din prima etapă a epocii fierului, este vestitul depozit de bronzuri de la Suseni, legată de două nume de prestigiu în lumea arheologică: descoperitorul lui, Aurel Filimon, fondator al

⁴ Mihail Petică, *Colecția Mihail M. Câmpean*, în *Marisia*, VII, 1977, pp.

⁵ V. Lazăr, *Așezări de înălțime cu terase ale culturii Coțofeni în Transilvania*, în „*Marisia*”, VII, 1977, p. 34; cf. și bibliografia citată acolo.

⁶ Roska, *ErdRep*, p. 260, nr. 85.

⁷ Idem, p. 37, nr. 81.

⁸ M. Petică, *Urme ale continuității în valea superioară a Mureșului*. Comunicare susținută la Sesiunea științifică a Muzeului Unirii din Alba Iulia, 30 noiembrie - 1 decembrie 1977.

⁹ Roska, *ErdRep*, p. 260, nr. 85.

¹⁰ Idem, p. 65, nr. 17.

¹¹ Idem, p. 99, nr. 50.

¹² Nr. Inv. 3838, 3839.

¹³ Roska, *ErdRep*, p. 37, nr. 81.

Muzeului de arheologie din Târgu Mureș, și Vasile Pârvan, întemeietorul școlii moderne de arheologie românească, cel care a determinat și a pus în valoare depozitul compus din 8 vârfuri de lănci, 10 celturi fragmentare, 14 seceri fragmentare, 14 brățări, de asemenea fragmentare, 6 fragmente de fibule și brăie, precum și vestita fibulă cu pandantive, o capodoperă a civilizației protodacice¹⁴.

În sec. VI î. Hr. pătrund pe teritoriul patriei noastre triburile nomade indo-iraniene ale sciților, triburi ce se stabilesc de-a lungul Mureșului și în văile afluenților lui. Aceste triburi sunt relativ repede asimilate de locuitorii băștinași ai acestor meleaguri. Urmele civilizației lor specifice sunt prezente și în zona Reghinului: la Batoș s-au descoperit două morminte scitice. Primul, salvat în 1924, conținea, în afară de schelet, numai vârfuri de săgeți. Al doilea, dezvelit în 1964, conținea în inventar un vas mare, aprox. 40-50 de vârfuri de săgeți din bronz și un *akinakes* cu antene, din fier¹⁵. În anul 1894 s-au mai achiziționat, tot din această localitate de Muzeul Brukenthal din Sibiu, 25 de mărgelile de pastă cu „ochi de păun” și trei brățări de bronz¹⁶.

În 1967 la Băița au fost descoperite trei morminte scitice. Din inventarul lor sunt demne de menționat doi cercei de electron cu cap conic, precum și o faleră de aur de forma unei calote sferice, unicul de pe teritoriul patriei noastre¹⁷.

Latèn-ul dacic (300 î. Hr. – 100 d. Hr.) are și el, numeroase vestigii în zona care ne reține atenția. Relevăm aici, în primul rând, o imitație de tetradrahmă a lui Filip II, precum și o imitație de denar roman familiar, descoperite chiar la Reghin¹⁸, ajunse în colecțiile Muzeului din Sighișoara. Altă imitație de tetradrahmă a lui Filip II, descoperită la Dedrad, a ajuns, de asemenea în colecțiile muzeului amintit¹⁹. În aceeași ordine de idei menționăm descoperirea în 1869, la Petelea a unei cantități de peste 200 de imitații de drahme amfipolitane, cu diametrul de 32-35 mm și greutatea individuală de 10 g, tezaur ce a ajuns la Muzeul Brukenthal din Sibiu. Tezaurul conține imitații din seria cu capul Diane, în două variante. Piese datează din anii 158-146 î. Hr.²⁰. Este îndeobște cunoscut faptul că circulația monetară a dacilor era asigurată prin împrumutarea unor modele de monede din lumea greco-macedoneană și romană²¹. Frecvența descoperirilor în valea superioară a Mureșului atestă o populare masivă de către daci a acestor zone.

Arheologul M. Roska²² atrage atenția cercetătorilor asupra unor urme de cetate situate între Reghin și Jabenita: „Cetatea slăninii” și „Cetatea fetelor”,

¹⁴ A. Filimon și V. Pârvan în *Dacia*, I, 1924, pp. 343-358 și 359-362; piesele se află în colecțiile Muzeului județean Mureș.

¹⁵ V. Vasiliev, *Un nou mormânt scitic descoperit la Batoș*, în *ActaMN*, III, 1966, pp. 411-420.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ V. Vasiliev, *Podoabe de metal prețios din morminte scitice în Transilvania*, în *ActaMN*, VII, 1970, pp. 41-63.

¹⁸ Roska, *ErdRep*, p. 260, nr. 85.

¹⁹ Idem, p. 65, nr. 17; cf. AVSL, NF, XIV, 1877, p. 77.

²⁰ AVSL, NF, XI, 173, p. 463 (la Roska, *ErdRep*, p. 222, nr. 33 în mod eronat: X, 1872, p. 463); cf. AVSL, NF, XIV, 1876, pp. 81-8.

²¹ *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, pp. 404-405.

²² Roska, *ErdRep*, p. 99, nr. 50.

puncte care până în prezent nu au fost cercetate sistematic și despre care autorul presupune că ar fi urme de cetăți dacice.

În perioada stăpânirii romane (106-271 e.n.) teritoriul orașului Reghin de astăzi intră în marea arteră de circulație a Imperiului. Drumul strategic ce lega Potaissa (Turda), sediul legiunii a V-a Macedonica de unitățile militare amplasate de-a lungul limesului dacic, granița de est a Imperiului, trecea, cu atingerea presupusului castru de la Cristești, prin Reghin, îndreptându-se spre castrul de la Brâncovenești, iar de acolo spre Orheiul Bistriței. Nu este de mirare faptul că la Reghin s-a descoperit o inscripție, publicată încă în anul 1865²³. Textul inscripției funerare elogiază pe defuncta Aurelia Priscilla:

D · M
AVRELIAE · PRISCILLAE
CONIVGI · PIETATE · ET
CASTITATE · INCOM
PARABILI · AVRELIUS
SABINVS · PRIMIPILARIS

Unii autori susțin că la locul numit („Saspart”) unde s-ar fi descoperit și inscripția de mai sus, ar exista urmele unui castru roman de pământ²⁴. Până în prezent această ipoteză nu a fost verificată prin cercetări arheologice, cu toate că supoziția pare verosimilă cu atât mai mult, încât, recent au fost semnalate Muzeului Județean Mureș unele fragmente de ceramică romană, ieșite accidental la lumina zilei în hotarul vestic al comunei Solovăstru. Luând în considerare afirmația cu privire la locul de descoperire al inscripției care „dă spre Gurghiu”, precum și ipoteza de lucru privind existența unui castru în această zonă, arheologiei mureșene i se conturează o sarcină de primă urgență.

S-a dovedit, în urma cercetărilor întreprinse în ultimii ani, o altă ipoteză de lucru, discutată mai de mult în literatura de specialitate: existența unui castru roman la Brâncovenești²⁵. Aici s-au dezvelit considerabile porțiuni din fostul castru roman al unității militare *Ala I numeri Illyricorum*²⁶. S-a putut stabili că sistemul de fortificație consta din zid de incintă, construit din bolovani de râu și cărămidă (în mai mică măsură), apoi două șanțuri de apărare, despărțite între ele printr-un val de pământ, sistem existent cel puțin pe laturile de NV și NE ale castrului. Întinderea aproximativă a fortificației a fost de 2,55 ha. Nici până în prezent nu s-a putut stabili, dacă latura SE a ei a avut, sau nu, un zid de incintă și șanțuri, această latură fiind protejată de o ruptură a malului ce dă spre Mureș, având o cădere de 27 m. Zidul de incintă, legat cu mortar de var, era consolidat prin numeroși contraforți exteriori,

²³ Michael J. Ackner, Friedrich Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Wien, 1865, p. 166, nr. 792, cu mențiunea că Neigebaur o plasează, greșit, la Gurghiu.

²⁴ Roska, *ErdRep*, p. 260, nr. 85.

²⁵ D. Protase, A. Zrinyi, *Castrul roman de la Brâncovenești în valea Mureșului. Săpăturile din anii 1970-1973*, „Marisia”, V, 1975, pp. 57-69, cu întreaga bibliografie citată.

²⁶ Ala = trupă militară auxiliară formată din 1000 de călăreți, foarte mobilă. De obicei staționau în castrale limitane, de unde se deplasau spre turnurile de pază amplasate pe graniță, respective aveau posibilitatea să acorde intervenție castrului învecinat.

construiți ulterior ridicării zidului. Majoritatea zidurilor au fost scoase, câteodată chiar și temelia, resturile castrului fiind considerate o adevărată „carieră” de materiale de construcții în scopurile înălțării castelului feudal, care într-un colț, se suprapune chiar castrului de odinioară. Amenajările de teren efectuate mai ales în ultimii două sute de ani, au răscolit incinta castrului, îngreunând cercetările sistematice. Din șanțul de apărare de pe latura NV au fost recoltate importante monumente sculpturale, printre care amintim „Lupoaica de la Brâncovenești”, reprezentarea fidelă a Lupei Capitolina, piesă splendidă lucrată în basorelief care făcea parte, probabil, dintre metopele fixate pe altarul castrului, Lupoaica fiind simbolul Romei. Altă piesă importantă este inscripția funerară a lui Aurelius Valens, *sesquiplarius* (intendant) al trupei militare de aici²⁷. Subliniem în mod special descoperirea în *vicus* (așezare civilă) de lângă castru, a unor fragmente de ceramică dacică, modelate cu mâna, împreună cu ceramica roșie romană, de factură Cristești, dovadă de necontestat a sintezei daco-romane ce se desfășura în acești 165 de ani pe teritoriul provinciei Dacia. Câteva nume de rezonanță traco-dacică (Dassius, Zetsi), prezente pe materialul sculptural recoltat, întregesc șirul materialelor documentare din acest domeniu.

Din perioada stăpânirii romane, eventual perioada următoare retragerii aureliene, putem cita un depozit de unelte agricole de factură daco-romană, descoperit la Dedrad²⁸, depozit compus din fiare de plug, topoare, manșoane și inele pentru plug ș.a.

Zona Reghinului rămâne locuită și în perioada de după retragerea armatei și a autorităților (271 e.n.) când, pe teritoriul fostei provincii se stabilesc, mai întâi, dacii liberi imigrați dinspre E, cât și dinspre V, dintr-un mediu sarmato-iazig²⁹; trecând apoi, valuri de diferite popoare migratoare care trăiesc într-o simbioză pașnică cu poporul daco-roman, care asigura baza economică a vieții sociale de atunci. Dovezile din această zonă sunt elocvente, mai ales cele cu privire la circulația monetară. Iată șirul acestor descoperiri de maximă importanță³⁰: în orașul Reghin (sau împrejurimi?) au fost descoperite 33 de monede, donate în 1859 Liceului săsesc din Sighișoara (două dintre acestea se mai păstrează în colecțiile Muzeului din Sighișoara: un bronz de la Maximianus Herculius, emis între 286-294 d. Hr. și un bronz al lui Constantius II, emis la Siscia între 351-354).

Descoperirile din sec. IV d. Hr., legate de cultura Sântana de Mureș, continuă cu vasele de ceramică, dezvelite în cadrul unor săpături de sondaj la Batoș, în apropierea grajdurilor C. A. P., recuperate dintre urmele unei locuințe a culturii amintite mai sus.

În aceeași zonă lângă Batoș, în apropierea mormintelor scitice dezvelite aici, s-a descoperit și un vas piriform, datat în sec. IV-V d. Hr.³¹. La Brâncovenești, în secțiunea III a săpăturii, s-a găsit un vas fragmentar,

²⁷ D. Protase, A. Zrinyi, *op. cit.*, pl. XXVIII, 1, 2 și pl. XXIX, 2.

²⁸ I. Glodariu, M. Câmpăan, în SCIV, 17, 1966, 1, pp. 19-32.

²⁹ N. Vlassa, *O pătrundere din vest a dacilor pe teritoriul fostei provincii Dacia, în secolul al IV-lea e.n.*, SCIV, 16, 1965, 3, pp. 501-518.

³⁰ A se vedea: A. Zrinyi, *Repertoriul localităților din județul Mureș cu descoperiri arheologice din secolele III-XIII*, în „Marisia”, VI, 1976, pp. 125-151 și bibliografia citată acolo.

³¹ A. Vasiliev, *op. cit.*, în ActaMN, III, 1966, p. 412.

ornamentat cu benzi în val, databil în același secol IV d.Hr. În colecția „Mihail M. Câmpăan” al Muzeului Județean Mureș se păstrează numeroase fragmente de vase, provenind din secolele IV-XII, colecționate de fondator în zona satului Gorenii. La Petrila de Mureș, în cadrul sondajelor din 1957, s-a descoperit o platformă destinată incinerării morților, datată, prin ceramica găsită, în sec. IV-V d. Hr. Recent, în cadrul săpăturilor de sondare din 1977, s-au dezvelit urmele aceleiași culturi Sântana de Mureș, și la Voivodeni³².

Secolul V d.Ch. este reprezentat și printr-o descoperire monetară de la Idecu de Sus: o monedă de bronz a lui Theodosius II (408-450 e.n.).

Numeroase descoperiri atestă viața economică înfloritoare și o intensă circulație monetară (dovezi directe ale existenței populației băștinașe) de-a lungul secolului al VI d. Hr. În cartierul Apalina al orașului Reghin s-a descoperit un solidus de la Iustinian (527-565 e.n.). La Breaza s-au descoperit două cataramă de bronz caracteristice acestui secol.

La Voivodeni³³ este prezentă ceramica din sec. VII d. Hr., ca și în colecția „Mihail M. Câmpăan” citată mai sus³⁴, recoltată în hotarul Gorenii; iar la Dedrad, „În vii” s-au descoperit fragmente de ceramică de tip slav din secolele VIII-IX d. Hr.

Ultima descoperire înserată de noi este coroborată și de un document scris. Este vorba de dezvelirea unui bordei la Batoș – „Cetate”, conținând ceramică specifică secolului XIII. Secțiunea practică în 1967 prin circumvalația acestei cetăți arată că valul este artificial, originile cetății ar putea să dateze încă din același secol XIII. Ridicarea ei poate fi legată, probabil, de donația regelui Andrei II făcută visterului Dionisie în anul 1228 și ea să fi constituit centrul domeniului Săplac. Este vorba de acel act de donație despre care se va mai vorbi în paginile prezentului volum, document ce deschide șirul vestigiilor feudalismului.

Ajungând la sfârșitul schiței noastre privind istoria străveche și veche a zonei orașului Reghin, exprimăm speranța că ne-a reușit demonstrarea, fără puțință de tăgadă, a faptului că această zonă a fost populată din cele mai îndepărtate timpuri până în sec. XIII. Condițiile geografice și cele economico-sociale au favorizat și în continuare desfășurarea unei vieți sociale, în timpul feudalismului, orânduie pentru care există documente scrise și care nu mai formează subiectul unei investigații arheologice.

ABREVIERI

Roska, ErdRep, Roska Márton, Erdély Régészeti Repertórium. I. Őskor (Thesaurus antiquitatem Transilvanicarum Tom. I. Praehistorica), Cluj, 1942.

Marțian, Repertoriu Iulian Marțian, Repertoriu arheologic pentru Ardeal, Bistrița, 1920.

AVSL, NF Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge

Marisia, Marisia. Studii și materiale. Arheologie-istorie-etnografie. Târgu Mureș, 1975 și urm.

³² M. Petică, *Urme ale continuității...*

³³ Idem.

³⁴ V. nota 4.

Organizarea și restructurarea învățământului german din Reghinul Săsesc după distrugerile din anul 1848

Hans GANESCH

După exodul sașilor transilvăneni mai ales după 1990, a început, în zilele noastre, redescoperirea și revalorificarea moștenirii lor materiale și spirituale vechi de aproape 900 de ani. A reînceput restaurarea și conservarea monumentelor istorice (biserici-cetăți, case parohiale, școli, case țărănești, arhive) cu ajutorul organizațiilor sașilor din Germania, Austria și de pretutindeni, în colaborare cu Consiliile locale românești și Biserica Evanghelică C.A. din România, integrându-le în circuitul turistic – îndeosebi pe cele din sudul Transilvaniei. În nordul Transilvaniei găsim o exemplară colaborare între Consiliul local din Bistrița și Organizația Sașilor Bistrițeni (HOG) emigrați.

În actualul municipiu Reghin se află o foarte bogată și interesantă istorie a populației săsești, însă actuala societate civilă suferă de memorie selectivă, încât, în vreme ce unele elemente din istoria orașului au căpătat prin continua repetare și interpretare, o aura legendară, altele au fost condamnate la uitare.

Și în Reghin învățământul german-săsesc are o tradiție seculară. În anul 1460 este atestat documentar primul învățător al școlii, Magister Petrus¹, iar la 1483 este menționat un altul, pe nume Mathias Wallasch², rectori unei școli pe lângă biserica săsească cu predare în limba latină, așa cum le găsim în Evul Mediu în toate țările din vestul Europei. Ca rectori ai școlii din Reghinul Săsesc au mai fost menționați, de-a lungul vremii: Paulus Frank 1685, Stephanus Auner 1689, Paulus Regius 1695, Michael Dienesch 1703, Paul Bogner 1744, Georg Philip 1757, Samuel Kayzer 1800 etc. până în 1944. Prima școală, pentru băieți, dar și pentru fete, s-a aflat într-un turn, în sud-estul zidului de apărare, cam la intrarea în curtea clădirii de pe strada Călărașilor a actualului Gimnaziu de stat „Augustin Maior”.³

În timpul naționalismului comunist, s-a încercat, și unii încearcă și acum, din păcate, a se face o conexiune între această școală latină și latinitatea românească, sugerându-se prin aceasta prezența românească, în acea vreme inexistentă în Reghinul Săsesc.

¹Documentul datat 1 ianuarie 1460 se află păstrat în arhiva orașului Bistrița, la Arhivele Naționale, Serviciul Județean Cluj, Cluj-Napoca; Cf. H. Ganesch: *Istoricul învățământului german la Reghinul Săsesc-Reghin*, ed. Tipomur Târgu-Mureș, 2012, p. 7-8, 52.

²„*Registrum Juris civilis*” din 7 martie 1483, aflat în Arhiva orașului Bartfa (Bartfeld) Slovacia. Informația se află păstrată în Sammlung Alzner (Colecția Alzner) de la Biblioteca Transilvaneana Gundelsheim (Germania).

³Heinrich Schuster, *Das Sächsisch-Regener Gymnasium. Eine kulturhistorische Studie*, în *Programm des evangelischen Gymnasiums A.B. und der mit demselben verbundenen Lehranstalten in Sächsisch-Regen am Schlusse des Schuljahres 1899/90*, Sächsisch-Regen, 1890, p.11.

După reforma lutherană din Transilvania – la Reghinul-Săsesc ea a fost introdusă în anul 1551 în vremea preotului Kimpius⁴ – limba germană devine limba de predare și în această școală. Sașii au fost printre primii din lume care au implementat învățământul obligatoriu, conform Hotărârii Consiliului Sinodal al Bisericii Evanghelice din 1722.

În decursul evenimentelor anului revoluționar 1848/49, clădirea școlii de băieți, construită în anul 1778, cât și cea a școlii de fete, construită la 1831⁵, au fost mistuite de flăcări. Activitatea didactică s-a desfășurat, după acest dezastru, în diferite case neincendiate din oraș. Comunitatea săsească a început planificarea construirii unui nou edificiu școlar, dar au apărut mari greutăți în finanțarea edificiului, populația fiind pauperizată în urma distrugerii târgului. Reghinul Săsesc, primise ca despăgubire, un împrumut de la stat în valoare de 200.000 fl., iar de la națiunea săsească unul de 125.000 fl.⁶ Odată cu ridicarea problemei construirii unei școli noi, s-a hotărât, în cadrul ședințelor Consistoriului evanghelic local din 7 decembrie 1853 și 9 martie 1854, transformarea Școlii civile într-o Școală reală inferioară care avea să ducă, în viitor, la crearea Școlii reale superioare, „care să țină cont, în dimensiunea ei și de „frumusețe și demnitate“, calculându-se pentru aceasta o capacitate de 10-15 încăperi. Suma necesară estimată se ridica la 10-15.000 fl., aceasta urmând a fi împrumutată, cu dobânzile respective, de la stat, și s-au început demersurile necesare în acest sens. Răspunsul la aceasta cerere nu se cunoaște, dar se pare că a fost negativ, ca și răspunsul la cererea lansată la adunarea Magistratului Comunității și Presbiteriului evanghelic din 11 iunie 1856, desfășurată sub conducerea comisarului județean cesaro-crăesc Carl von Eichhorn, unde s-a cerut un împrumut de 46.000 fl.⁷

După aceste eșecuri și sub presiunea acestei situații insuportabile, la data de 27 iulie 1861, s-a întrunit adunarea lărgită a reprezentanților comunității evanghelice, care a hotărât construcția în regie proprie și cu mijloace ce urmau a fi procurate din alte părți. Tot în această adunare s-a hotărât reconstruirea Școlii de fete, pentru a se putea găzdui Școala Elementară și noua Școală Reală. Fetele urmau să ocupe sălile vechii școli de băieți de pe lângă casa parohială. Se prevede totodată supraetajarea clădirii și prelungirea ei spre sud, ocupând, prin aceasta, străduța care se află pe această latură a clădirii. Adunarea a aprobat acest proiect pe loc și în plin entuziasm Compania Daniel a donat 100.000 de cărămizi, a doua zi Michael Wachner donează la rândul lui încă 50.000 de bucăți. Pe această bază s-a început deci construcția, care a fost încredințată maistrului zidar Johann Müller care a primit suma de 2.000 fl.⁸

⁴Josef Haltrich, *Zur Geschichte von Sächsisch-Regen seit den letzten hundert Jahren*, în *Archiv des Vereins, für siebenbürgische Landeskunde*, Bd. 3/1858, Kronstadt, 275.

⁵Cf. Dorin-Ioan Rus, *Aspects of everyday life and natural phenomena as recorded in the chronicle of the Elsen family from Reghin (1704-1853)*, în *Transylvanian Review*, Cluj-Napoca, 4/2011, p. 65-76.

⁶Cf. Wilhelm Hellwig, *Die Entwicklung der Sächsisch-Regener ev. Knabenschule seit dem Jahre 1848*, (Dezvoltarea școlii evanghelice de băieți din Reghinul Săsesc începând cu anul 1848) în *Programm der evangelischen Unter-Realschule in Sächsisch-Regen am Schlusse des Schuljahres 1864/65* p.18.

⁷*Ibidem*, p. 24.

⁸*Ibidem*, p. 26.

Au urmat multe alte donații și ajutoare; sașii din Ideciul de jos, Ideciul de sus, Dedrad s. a. au ajutat prin prestații în muncă și cărașie. Cu toate acestea, banii se cheltuiseră și pentru terminarea construcției, biserica evanghelică a fost nevoită să apară ca garant pentru un împrumut de 2.000 fl. și astfel lucrările au fost finalizate în septembrie 1862.

Corpul profesoral, în frunte cu merituosul rector Wilhelm Samuel Hellwig (el se semna numai Wilhelm Hellwig) trece la restructurarea și adaptarea programelor școlare și la alcătuirea claselor. Din clasa a 2-a a Școlii civile se formează prima clasa reală, urmând ca în fiecare an să fie înființate treptat toate clasele reale.

Deja în primul an, numărul elevilor a crescut la 226; prin aceasta s-a făcut evidentă necesitatea angajării unor noi dascăli, astfel că, au fost angajați Carl Haltrich, Michael Schobel, Gustav Friedrich Kinn și, la 5 octombrie 1862, a fost angajat prin concurs ca profesor de desen Carl Dörschlag, originar din Rostock (Germania), absolvent al Academiei de arte din Berlin.⁹

Mai trebuie menționat că, începând cu anul școlar 1864/65, rectorul Wilhelm Hellwig a pornit editarea anualelor școlii, intitulate *Programm der ev. Unter-Realschule A.B. und der damit verbundenen Lehranstalten in Sächsisch-Regen*, prin care se va inaugura publicistica la Reghin.¹⁰

Școala se va dezvolta în continuare și va deveni la 1869 un Gimnaziu Real Inferior (Unterrealgymnasium), iar la 1883 Gimnaziu Inferior evanghelic de 4 clase (Vierklassiges Evangelisches Gymnasium A.B.).

Trebuie să menționăm aici activitatea lui Wilhelm Hellwig, datorită importanței ei deosebite, pentru oraș. Este un fiu al Reghinului Săsesc, unde s-a născut la data de 21 decembrie 1832. A absolvit liceul german din Sighișoara, a studiat teologia și științele naturale la Tübingen și Berlin. După absolvirea studiilor, s-a întors în orașul natal, unde a slujit școlile germane timp de 50 de ani, 45 din ei ca rector. Pe lângă activitatea sa didactică și munca asiduă de a dezvolta instituția care i-a fost încredințată, a publicat și numeroase studii și articole referitoare la istoria orașului și împrejurimi, a transcris din alfabetul gotic în cel latin cronicile familiilor Elsen, Bredt, Kirschel și a preotului Herberth din Țigmandru, documente de o deosebită valoare pentru istoria Reghinului.¹¹ A fost mereu prezent în viața socială și culturală a acestui oraș. A decedat la 16 ianuarie 1924 la Sebeș și a fost înmormântat în cimitirul evanghelic din Reghin.

Cu ocazia aniversării a 180 de ani de la nașterea lui, Forumul German din Reghin împreună cu Biserica Evanghelică, a dezvelit, la începutul anului școlar 2012/13, în holul Gimnaziului de stat „Augustin Maior” (fosta clădire al Gimnaziului german), un relief din bronz cu portretul lui și o placă comemorativă, în prezența elevilor de la secția germană și a unor personalități proeminente din administrația și politica județeană și a orașului.

⁹*Ibidem*, p. 29.

¹⁰Cf. Dimitrie Poptamas, Mozes Julia, *Publicatiile periodice mureșene 1795-1972*, Târgu-Mureș.

¹¹Cf. Dorin-Ioan Rus, *Oamenii au dreptul să știe. Personalități ale Reghinului Săsesc*, în Catalogul expoziției *Sașii din Reghin și împrejurimi*, Editura EDU 2012, Târgu-Mureș, p. 20-21.

Cu aceasta ocazie au fost sărbătoriți și 120 de ani de la inaugurarea clădirii, la realizarea căreia Wilhelm Hellwig a avut o contribuție substanțială.

Această școală primește în rândurile ei – ca de altfel toate școlile săsești - și copii ai altor etnii și religii, deschizându-le și lor, prin aceasta, porțile spre cultură și civilizație.

Din aceste relatări se observă, că perioada de trecere a Reghinului Săsesc de la „Târg privilegiat” la „Oraș liber regesc”, a fost o perioadă plină de agitații și frământări, o perioadă de mari transformări.

BIBLIOGRAFIE

Czoppelt Helmut, *Die Geschichte der ev. Schulanstalten A.B. in Sächsischen-Regen*, manuscris dactilografiat, Siebenbürgische Bibliothek/Archiv, Gundelsheim/Neckar.

Ganesch Hans, *550 de ani de învățământ german în Reghin 1460-2010*, în *Napoca-news* din 21.10. 2010 și *Vatra veche*, nr. 11-12/2010; Nr. 1-2/2011, Tg.-Mureș.

Ganesch Hans, *Istoricul învățământului german la Raghinul Săsesc – Reghin*, Ed. Tipomur, Tg.Mureș, 2012.

Haltrich Josef, *Zur Geschichte von Sächsisch-Regen seit den letzten hundert Jahren*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Bd.3/1858, Kronstadt, 1858, p. 274-332.

Hellwig Wilhelm, *Die Entwicklung der Sächsisch-Regener Knabenschule seit dem Jahre 1848*, în *Programm der evangelischen Unter-Realschule und der damit verbundenen Lehranstalten in Sächsisch-Regen, am Schlusse des Schuljahres 1864/5*, Hermannstadt, 1865

Poptămas Dimitrie, Mozes Julia, *Publicatiile periodice mureșene 1795-1972*, Târgu-Mureș.

Philippi H. Ernst, Weltzer Wigant, *Die Stadt am Berge. Lebensbilder aus der Vergangenheit einer kleinen Stadt in Siebenbürgen*, Bochum 1991.

Rus Dorin-loan, *Oamenii au dreptul să știe. Personalități ale Reghinului Săsesc*, în *Catalogul expoziției Sașii din Reghin și împrejurimi*, Editura EDU 2012, Tg Mures

Rus Dorin-loan, *Aspects of everyday life and natural phenomena as recorded in the chronicle of the Elsen family from Reghin (1704-1853)*, în *Transylvanian Review*, Cluj-Napoca, 4/2011, p. 65-76.

***, *Beiträge zur Kenntnis Sächsisch-Reens. Festgabe den Mitgliedern des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Hermannstadt, 1870.

O intuiție din ianuarie 1914 privind realizarea apropiată a aspirațiilor românilor din Transilvania*

Alexandru PORȚEANU

În Cuvântarea de la Te-Deum-ul Anului Nou 1914, Episcopul ortodox de Caransebeș, Elie Miron Cristea – viitorul prim Patriarh al României întregite – dădea o expresie deosebită celor mai profunde gânduri și simțăminte ale tuturor românilor de atunci. *„Evenimentele anului trecut ne-au răscolit și-n sufletul nostru o mulțime de simțăminte, din care s-a cristalizat nădejdea de mai bine [. . .]. În asemenea situație, nădejdea spre mai bine este o mare binefacere, care ne oțelește răbdarea și ne întărește mult. Câte din așteptările nădejdi de mai bine se vor realiza, vom vedea în curând. O constatare însă putem risca acum, că viitorul nu trebuie să ni-l temem, scepticismului nu trebuie să îi dăm loc în sufletul nostru. Sus inimile, căci – dacă nu mâine – nu peste mult, ce e al nostru trebuie să ni se dee”*. Refrenul nădejdi spre bine subliniat stăruitor, se transmitea profund în conștiința publică a timpului.

Aceste cuvinte de îndemn energic la credința în împliniri apropiate puteau părea unora atunci ca aparținând împrejurării festive a Anului Nou. Acele cuvinte exprimau însă o premoniție efectivă, izvorâtă din harul Arhiereului. Ea provenea dintr-o stare de spirit mai largă, încă nedeslușită, marcată de impresii și aspecte contradictorii, între care satisfacția pentru ascensiunea recentă a Regatului României în relațiile internaționale, ca efect al Tratatului de la București din august 1913 – pe de o parte, raportată pe de altă parte la insatisfacția generală a impasului tratatelor politice ungaro-române începute în 1910, continuate și tergiversate excesiv, cu întreruperi, reluări și complicații procedurale, încă nefinalizate nici chiar la începutul anului 1914, devenite deadreptul agasante și ajunse subiect de anecdote picante.

Evaluarea corectă, realistă, a acelei semnificative exprimări oratorice a Episcopului Elie Miron Cristea de la 1 ianuarie 1914 nu poate face abstracție de condițiile restrictive ale manifestărilor publice impuse atunci unui *„Episcop român în țară sub ocupație străină”*.

Cuvântarea de întâmpinare a Anului Nou 1914, concepută la sfârșitul anului 1913, a fost publicată, în 1923, în volumul al II-lea de *Pastorale. Cuvântări ale unui episcop român în țară sub ocupație străină* (306 p.). Într-o notă adăugată în pagina 228 a volumului, referitoare la Cuvântarea de Anul Nou 1914, fostul Episcop de Caransebeș, înălțat atunci în rangul de Mitropolit Primat al României Mari, mărturisea: *„Este semnificativ cum încă în 1913 am proorocit, simțind că ne așteaptă un viitor mai bun”*.

La o primă vedere, apoi la o revedere și, mai departe, la o aprofundare oricât de stimulatoare a cuvintelor rostite la Anul Nou 1914, am putea fi tentați să facem o legătură directă între rostirea inspirată din decembrie 1913 – ianuarie 1914 și Marea Unire din 1918.

* Text dezvoltat și aprofundat al comunicării prezentate la sesiunea științifică a „Zilelor Miron Cristea” de la Toplița, din 18 iulie 2014, publicată în *Sangidava* - 2 (VIII), Serie nouă, 2014, p.82-86, cu titlul “Românii din Transilvania în primăvara și vara anului 1914. O interesantă premoniție a Episcopului Elie Miron Cristea”

Dar, tumultul și iureșul evenimentelor de la sfârșitul Primului Război Mondial, din perioada imediat următoare și îndeosebi acela al încărcatei și intensei activități a lui Elie Miron Cristea, nu i-au dat răgazul necesar nici chiar autorului inspirației proorociri, să descifreze semnificația – fie și numai parțială – a premoniției sale, mult mai apropiată în timp.

Acum, după peste un secol, la începutul unui nou Mileniu creștin, ne putem apleca atenția asupra inspirației, motivării și semnificației percepției pertinente a sensului profund al evenimentelor, așa cum se înfățișau ele în conștiința unor contemporani.

Examinarea științifică obiectivă a unor intuiții politice semnificative din trecut face parte nu numai din istoria politică a acelei epoci ci, într-un plan mai larg, din însăși istoria culturală și spirituală a unei societăți sau țări, din gândirea politică și din gândirea istorică a unei epoci.

În cazul de față, ne putem pune întrebarea firească dacă premoniția, presimțirea sau chiar proorocirea exprimată atunci de Elie Miron Cristea avea suficiente temeiuri în realitatea social-politică a timpului? Noi credem că da.

Un asemenea exercițiu intelectual nu poate fi considerat ca o tentativă de istorie contrafactuală („*ce ar fi fost dacă ar fi fost ceea ce nu a fost?*”) care privește din prezentul actual spre trecut încercând ipoteze subiective ce riscă să se îndepărteze de realitate, deoarece intuiția înaintașilor privește din prezentul lor către viitorul pe care îl pot modela activ. Intuiția este definită ca o capacitate a conștiinței de a descoperi pe cale rațională, în mod spontan, esența, sensul unei probleme, al unui lucru. Ea poate avea în unele cazuri valoare de revelație, cu trimiteri către sferele infinitului absolut.

Primul semnal al acestor temeiuri s-a produs după numai o lună și jumătate de la proorocirea exprimată de Episcopul Elie Miron Cristea. La 17 februarie 1914, se producea ruperea curajoasă de către partea română a mult prea îndelungatelor și exasperantelor tratative politice ungaro-române. Acest moment putea însemna apropierea sfârșitului hegemoniei maghiare asupra majorității românești a Transilvaniei. Ruperea neașteptată a tratativelor putea prevesti inclusiv evenimente sau chiar hotărâri mult mai importante decât ar fi putut părea la prima vedere. Se poate pune întrebarea aproape retorică: ce anume mai putea fi de așteptat după ruperea tratativelor? Acest fapt dovedea că fuseseră aproape epuizate majoritatea posibilităților de identificare a unei soluții minimal acceptabile pentru români, și – eventual – maximal suportabilă de către partea ungară. Evoluția situației generale în direcția unui vid politic era absolut imposibilă și – oricum – deosebit de hazardată, chiar periculoasă în cel mai înalt grad, pentru ambele părți.

Al doilea semnal relevant al acestui curs al evenimentelor, a urmat curând. Conducerea Partidului Național Român a convocat pentru data de 6 mai 1914, la Dej, o importantă reuniune pentru „*stabilirea unui program de acțiuni politice în apărarea și revendicarea drepturilor noastre*”. După programele politice fundamentale ale P.N.R. din 1881 și 1905, programul preconizat în 1914 întrunea suficiente premise ce-l puteau îndreptăți a deveni programul final decisiv, de importanță istorică majoră, al Partidului Național Român și al întregii națiuni române. Elaborarea lui nu a putut fi concretizată, deoarece la reuniune nu a putut participa, din motive de „*îndelungată suferință*”, tocmai președintele Partidului, Gheorghe Pop de Băsești.

Reperete certe – faptice, concrete – ale sesizării intuiției evocată în cele de mai sus sunt date, după exprimarea ei inspirată de la 1 ianuarie 1914, de începutul confirmării sale la 17 februarie 1914, prin cel mai important act doveditor reprezentat de hotărârea realizării de către partea română a ruperii tratatelor ungaro-române care deveniseră nu numai sterile, ci constituiau un veritabil obstacol în calea afirmării politice a românilor. Înlăturarea obstacolului politic ungar deschidea calea realizării aspirațiilor lor de eliberare efectivă. Primul corolar firesc al acestui act, a urmat prin inițierea elaborării unui nou program politic românesc. Acesta, prin înnoirea sa conceptuală, prin înaintarea determinată a obiectivelor, prin raportul corespunzător al structurii strategice și al metodelor tactice, prin amplificarea considerabilă a capacității de acțiune, urma să reprezinte instrumentul fundamental al unor înfăptuiri decisive ale românilor. O elaborare politică de asemenea anvergură necesita desigur un anumit timp, precum și accelerarea sa maxim posibilă. Primăvara și începutul verii anului 1914 întruneau în mod satisfăcător aceste premise necesare, cărora urmau să li se alăture pe parcurs alte elemente complementare.

Fără a exista o legătură directă între ele, intuiția sesizată în cele de mai sus se corobora cu destinul identic al planurilor politice reformatoare ale Arhiducelui moștenitor Franz Ferdinand, axate pe ideea „*Statelor Unite ale Austriei Mari*” elaborată de Aurel C. Popovici, care rezervau românilor din Imperiul habsburgic – din Transilvania, Banat, Crișana, precum și celor din Maramureșul istoric și Bucovina – o situație mult mai bună decât cea din regimul oprimator ungar. La aceste planuri au participat și oameni politici români, îndeosebi Alexandru Vaida-Voievod.

Abia în 1943, apreciatul istoric Silviu Dragomir a făcut primul pas spre descifrarea sensului mai profund al evenimentelor din primăvara și vara anului 1914 pentru situația românilor din Transilvania, în care a intuit tendința obiectivă ce se îndrepta spre dezlegarea lor decisivă. Pentru înțelegerea mai exactă a acestei situații, merită luat în considerare faptul că Silviu Dragomir, care, în 1914, era cu 30 de ani mai tânăr, avea încă de atunci anumite conexiuni în mediile politice ale românilor transilvăneni, în special cu dr. Ioan Mihu și cu Vasile Goldiș, iar intuiția din 1943 era exprimată la aniversarea jubiliară a Unirii Transilvaniei, marcată însă profund de durerea sfâșierii tragice a României din 1940, în studiul *Un sfert de veac dela Unirea Transilvaniei* (Biblioteca Astra, Sibiu, 1943, p.4)

*„Când la 18 februarie 1914 Comitetul Național Român închidea definitiv capitolul tratatelor, el sublinia existența unui conflict între români și statul ungar, invoca importanța culturală și numerică a elementului românesc din Transilvania și preconiza rezultatele evoluției istorice drept factor determinant al politicii sale viitoare. Finalul Declarațiunii, redactat în preajma marilor zguduiri ce au urmat [...] exprima în termeni limpezi hotărârea de a scutura jugul: vor lupta și mai departe pentru a înlătura nedreptățile de care suferă poporul român, pentru a câștiga și asigura drepturile indispensabile existenței naționale, afirmării politice și izbândirii intereselor sale culturale și economice. E tot ce trebuie să smulgă din suflet un popor dornic de libertate, la capătul robiei seculare; **lipsește doar afirmarea dreptului de autodeterminare, formula magică a popoarelor care își așteptau salvarea...**”* (subl.ns.)

Continuarea acestor intuiții nu era însă posibilă prea curând. Situația în care se afla România în timpul celui de al Doilea Război Mondial și apoi în primele decenii ale regimului dictaturii comuniste nu a permis dezvoltarea necesară și corespunzătoare a istoriografiei Marii Uniri, al cărei început parțial se situează la

marcarea semicentenarului din 1968, cunoscând o amplificare considerabilă în deceniile următoare.

În 1985, apărea volumul *Unitatea națională a românilor în epoca modernă, 1821-1918*, în Editura Academiei. Contribuția noastră reprezentată de capitolul *Spre unitatea politică a tuturor românilor, 1878-1918* (p.155-219) a fost apreciată prin Premiul Academiei. În această lucrare era dezvoltată pentru prima oară idea intuită de înaintași, deși erau încă prezente limitările inerente ale epocii comuniste (privind îndeosebi Basarabia, Bucovina, istoria politică ș.a), care au făcut ca semnalarea intuiției din 1914 să treacă neobservată. În acest volum se analizau progresele mișcării de eliberare a românilor din Transilvania de la începutul sec. al XX-lea, care explică nivelul atins în 1914.

Trecerea mișcării naționale a românilor din Transilvania în faza superioară inaugurată prin adoptarea de către Partidul Național Român, în 1905, a tacticii „*noului activism*”, a deschis noi orizonturi politice ale luptei de eliberare națională. La sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui de al XX-lea era aproape deplin conturat conceptul politic de România Mare, semnificația deosebită a acestuia pentru Transilvania, care reprezenta elementul său constitutiv principal. Amplele serbări naționale de la București, din 1906, au oferit o micro-imagine a României Mari. Aniversarea, în 1909, a semicentenarului Unirii Principatelor a stimulat și ea viziunea perspectivei de întregire național-statală a românilor. Activitatea culturală a ASTREI s-a intensificat simțitor atât în amploare, cuprinzând întreaga societate românească transilvăneană, în profunzime și până la niveluri înalte de expresie calitativă, instituțională ș.a., care au fost evidențiate la congresul din 1911 de la Blaj, consacrat semicentenarului ei.

Gândirea politică românească modernă făcea și ea progrese remarcabile în Transilvania, căutând perseverent soluții noi, cu privirile îndreptate spre viitor. Perspectiva dezmembrării Imperiului habsburgic și ipotezele asupra unui posibil conflict politico-militar major, erau luate în considerare tot mai mult, în toate mediile social-politice interne și externe. De importanță esențială se întrevădeau pentru românii din Transilvania perspectivele externe ale Vechiului Regat al României considerate ca vitale pentru viitoarele reconfigurări politice. Aceste perspective au făcut necesară și o intensificare corespunzătoare a relațiilor directe ale liderilor românilor transilvăneni cu cercurile politice ale României.

Perceperea și ecourile acestor evoluții semnificative, deosebit de importante, a interesat în grad din ce în ce mai mare mediile politice și opinia publică internațională. În acest cadru, cercurile politice ungare au fost cuprinse treptat de o adevărată psihoză care, în mod paradoxal, a transformat Parlamentul de la Budapesta într-o răsunătoare tribună de propagandă în lumea europeană a „*pericolului*” reprezentat de tendințele românilor spre realizarea unității lor național-politice.

Ultima fază a îndelungatelor și sterilelor tratative politice româno-ungare de la începutul anului 1914, culminând cu momentul ruperii lor în 17 februarie 1914, cu Hotărârea Comitetului Național Român privitoare la încheierea tratativilor publicată în ziua următoare (18 februarie 1914), au produs ample ecouri în presa română din Transilvania și în cea din Regatul României, în presa maghiară din Transilvania și Ungaria, în presa germană din Austria și Germania, în numeroase gazete și publicații din alte țări europene. Ecourile lor s-au prelungit în săptămânile și lunile următoare, antrenând un mare număr de declarații, interviuri, opinii și analize,

exprimate de unii dintre cei importanți oameni politici ai timpului. Faptul că amploarea și interesul lor era mai mare decât până atunci, sau decât cel privitor la alte teme ale agendelor politice curente, putea prevesti inclusiv evenimente sau chiar hotărâri mai importante decât păreau ele la prima vedere.

Trebuie însă să spunem că analiza textului Hotărârii Comitetului Național Român, publicată la 18 februarie 1914, nu îndreptățește apropierea ei de o Declarație în care „*lipsește doar afirmarea dreptului de autodeterminare*”, așa cum o evoca Silviu Dragomir sub impresia emoției din 1943. Hotărârea C.N.R. făcea o prezentare detaliată a rezultatului negativ al tratatelor și a situației politice create în urma lor, dar păstra un ton moderat în expunere, prevenind riscurile reale ale unor sancțiuni grave din partea autorităților.

După parcurgerea acestei faze privind deznodământul tratatelor, au existat manifestări social-culturale și chiar politice românești care depășeau în anumite privințe nivelul de moderație formală și aparentă, ca urmare a eșuării tratatelor politice.

Parlamentul ungar a înscris în ordinea de zi chestiunea naționalităților care a prilejuit dezbateri aprinse cu o largă participare a reprezentanților pozițiilor respective, inclusiv din partea puținilor deputați români, inclusiv a celor privind proiectul unei legi electorale defavorabilă naționalităților.

În mai 1914 se împlineau două decenii de la marele proces de la Cluj al Momorandumului și al mișcării memorandiste, care au marcat o etapă importantă în istoria luptelor politice ale românilor din Transilvania.

Conducerea P.N.R. a programat mai multe adunări populare la Alba Iulia, Câmpeni, Luduș, Caransebeș ș.a.; a luat hotărâri privind poziția față de legea electorală, a desemnat delegații pe lângă principalele organe ale presei românești din Transilvania; a programat comemorarea semicentenarului morții lui Simion Bărnuțiu, care a fost apoi anulată din cauza izbucnirii războiului. Biroul Central al Partidului Național a fost stabilit la Arad, ceea ce înlesnea luarea mai operativă a unor măsuri organizatorice și politice.

În aceeași perioadă din primăvara și vara anului 1914, a continuat stăruitor și activitatea ASTREI, atât la nivelul conducerii ei și la acela al lucrărilor culturale de valoare superioară, cât și în despărțămintele ei locale din Transilvania și Banat.

O semnificație deosebită a avut conferința din aprilie 1914 de la Arad, în care cunoscutul fruntaș politic Aurel Lazăr a făcut o amplă expunere despre *Chestiunea de naționalitate* publicată apoi într-o broșură separată.

Reprezentanții românilor au fost prezenți și în dezbaterile din congregațiile comitatense, în alte organizări locale. Viața religioasă a românilor din Transilvania, desfășurată în cadrul Mitropoliei ortodoxe de la Sibiu și al celei Greco-catolice de la Blaj, cu eparhiile lor respective, oferea și ea posibilități de exprimare în sens național mai larg.

Alte semnale similare (întruniri publice, exprimări politice, elaborarea unor idei programatice și altele) indicau aceeași direcție ascendentă, dar încă nu decisivă, a evenimentelor.

Cu toate semnalele încurajatoare de felul celor sesizate, atmosfera încărcată de apropierea izbucnirii războiului limita și ea în mod considerabil, o inițiativă politică majoră, radicală.

Ultima întrunire publică românească de la începutul verii anului 1914 a avut loc la Ileanda Mare, având ca orator delegat al P.N.R. pe Valeriu Braniște.

Făcând bilanțul diferitelor forme de manifestare publică a românilor din primăvara și începutul verii anului 1914, constatăm că acestea nu au putut depăși substanțial și decisiv nivelul lor de afirmare din perioada anterioară. Documentele nu-și puteau permite să consemneze indicii politice mai avansate, care lucrau în straturile mai profunde ale conștiinței naționale. Până la finele lunii iunie 1914 însă, nu au putut să apară semne mai conturate referitoare la o perspectivă politică superioară.

În primăvara anului 1914 pregătirea istorică a înlăptuirii obiectivului suprem era încheiată în liniile ei principale, dar pregătirea acțiunii politice directe în acest scop era încă în curs de elaborare. Era încă în faza de prudentă pregătire și reorientarea politicii externe a Regatului României, către alianța cu Puterile Antantei.

Toate aceste ample evoluții de semnificații istorice importante, cu toate desfășurările lor evenimentiale și specifice, inclusiv cu limitele lor, îndreptau ineluctabil mersul firesc al stărilor de lucruri spre un orizont nou. Din aceste motive, devine acum destul de plauzibil faptul că ruperea tratatelor politice româno-ungare din 17 februarie 1914 nu putea avea o altă consecință, nu putea urma o altă evoluție decât aceea a apropierei obiectivului național suprem.

Capacitatea de autodeterminare a națiunii atinsese aproape cotele cele mai înalte, reclamând stăruitor, tot mai evident, acțiunea directă. La începutul verii 1914 a lipsit puțin ca acest mers ascendent al mișcării naționale a românilor să producă „explozia” politică finală.

Lipsea însă condiția esențială, ce se va realiza în toamna anului 1918 prin înfrângerea militară a Imperiului habsburgic, a Puterilor Centrale. În primăvara și la începutul verii 1914 atmosfera politică generală era încărcată de simțul prafului de pușcă, de iminența izbucnirii războiului, care limita și ea la maximum orice inițiațivă politică majoră

Cu toate acestea, românii transilvăneni nu le lipseau în 1914 oamenii politici remarcabili, capabili să transpună în realitate o intuiție de felul celei pe care o examinăm aici. În linii mari, erau relativ aceiași care vor înlăptui în Transilvania Marea Unire din 1918. Potențialul politic reprezentat de numele liderilor românilor întrunea și justifica încrederea în asumarea unor răspunderi decisive.

Centenarul evenimentelor declanșării Primului Război Mondial a condus, în anul 2014, la reluarea acestor preocupări ale noastre. Ele evidențiază concluzia că evoluția evenimentelor din primăvara anului 1914, îndeosebi după ruperea tratatelor politice ungaro-române, constituia un indiciu important al înaintării spre un orizont nou, spre unica soluție posibilă românilor, adică spre eliberarea prin propriile lor puteri. De altfel, printr-o analogie oricât de relativă, declanșarea evenimentelor decisive din noiembrie 1918 s-a produs tot după ruperea tratatelor româno-ungare (din 13-15 noiembrie 1918, de la Arad). Pare destul de probabil că forma în care s-ar fi putut produce un eveniment de asemenea amploare în 1914 ar fi fost diferită de cea în care s-a realizat în 1918. Fapt este însă că până la sfârșitul lunii iunie 1914 nu s-au putut produce asemenea evenimente majore.

* * *

Glonțul atentatului de la Sarajevo din 28 iunie 1914 care a curmat viața arhiducelui mostenitor Franz Ferdinand și a soției sale, provocând dezlănțuirea primului război mondial, a spulberat brusc și în modul cel mai dur toate aspirațiile de eliberare națională și pe cele social-politice democratice, din cuprinsul întregului

Imperiu Habsburgic dualist. Tributul greu și tragic al suferințelor românilor din Transilvania, ale întregului popor român, provocate de război, a reprezentat ultima etapă a istoriei luptei pentru Unire, prefigurată din prima parte a anului 1914.

Izbucnirea războiului a agravat foarte mult situația românilor din Transilvania. Considerentele moderării politicii ungare față de români, impuse de interesele superioare ale atragerii Regatului României și promovate stăruitor de la Viena și Berlin, nu au putut atenua în măsură semnificativă gravitatea situației din anii neutralității Romaniei (1914-1916).

Intrarea României în război împotriva Austro-Ungariei, în august 1916, a exacerbât până la paroxism aproape toate formele și metodele de oprimare a românilor transilvăneni, de represiune militară și execuții sumare a oricărui rezistențe sau împotriviri directe.

Acestor tragedii crescânde li se adăugau cele ale efectelor distrugătoare, devastatoare, ale războiului, pentru toate părțile beligerante, culminând cu cele ale morții care secera multe sute de mii de vieți omenești.

Încă înaintea capitulărilor sau armistițiilor ce au marcat încetarea formală a operațiunilor militare, în toamna anului 1918 au izbucnit în numeroase zone mișcări cu caracter revoluționar democratic împotriva războiului, pentru salvarea situației dezastroase de ordin social-economic a mării majorități a populației de pretutindeni, pentru eliberarea națională a popoarelor oprite. Aceste mișcări s-au radicalizat accelerat, determinând restructurări politice majore, de amploare, care au impus în bună măsură și condițiile păcii.

Românii din Transilvania, care formau dintotdeauna marea majoritate a populației acestei provincii istorice, au reușit să producă desprinderea totală a ei din cadrele Regatului Ungariei și ale Imperiului habsburgic. Ca urmare a ruperii tratatelor politice finale româno-ungare de la Arad (13-15 noiembrie 1918), a fost convocată Adunarea Națională de la Alba Iulia care, la 1 Decembrie 1918, a proclamat Unirea cu România ca expresie clară, incontestabilă, a eliberării naționale a românilor din Transilvania, a autodeterminării lor politice liber exprimate, în modul cel mai democratic posibil în acele condiții.

Unirea Transilvaniei cu România a fost așadar înfăptuită la 1 Decembrie 1918 de către însuși poporul român, iar nu ca un act al Marilor Puteri înscris în Tratatul de Pace al acestora cu Ungaria, semnat la Trianon în 4 iunie 1920, ratificat și intrat în vigoare la 26 iulie 1921. Tratatul de la Trianon a consacrat în dreptul internațional și în relațiile internaționale faptul împlinit al eliberării popoarelor oprite din Ungaria, între care și românii, în principal prin trasarea frontierelor noului stat ungar. Acesta și-a dobândit astfel pentru prima oară propria sa identitate politică-națională și a redobândit – după aproape 400 de ani – independența deplină, Ungaria intrând astfel în mod legitim și demn în rândul statelor europene libere.

* * *

Intuiția politică examinată în cele de mai sus nu avea șanse reale, nu era plauzibilă pe termen scurt, până în vara anului 1914. Ea putea însă deveni o ipoteză de acțiune pe termen mediu în perioada următoare, până în primăvara anului 1915, dar numai cu condiția menținerii păcii internaționale și a unor indicii de diminuare a rezistenței statului ungar. Nerealizarea ei nu s-a datorat unor limite proprii ale situației românilor, ci – în mod decisiv – izbucnirii războiului, care a amânat-o.

Înfăptuirea Marii Uniri la sfârșitul primului război mondial a validat ipoteza termenului mediu.

Analizarea atentă, critic-constructivă, cu discernământul științific necesar, a unei asemenea intuiții istorice relevante, poate contribui la aprofundarea cunoașterii istorice.

Chiar dacă intuiția politică de inspirație superioară de la începutul anului 1914 nu a putut fi transpusă în realitate din cauza fortei majore survenite imprevizibil prin război, semnificația sa în perspectiva largă a istoriei rămâne înscrisă la locul de cuvenită apreciere datorată de știința istorică românească.

Reîntorcându-ne la „proorocirea” rostită la 1 ianuarie 1914 de Elie Miron Cristea, se cuvine a-i sublinia valoarea spiritual-națională și istorică a orizonturilor ei înălțătoare, ce urmau să se deschidă pentru întregul popor român.

Interviu cu o refugiată prin „țara de la răspântii”

Carmen Lucia PETRU

Profesoara E. F., s-a născut în Basarabia, într-un sat din preajma Nistrului, Alcedar. Fiică unică și mezina unei familii de gospodari, cu patru copii, al cărei tată fusese primarul comunității, înainte de 1940, ea își însoțește familia în refugiul din 1944. Călătoria, începută lângă Nistru, o va purta până la confluența Târnavelor, în Blajul anului 1945.

- Dacă v-ați întoarce în timp, în spațiul cald și protector al copilăriei, când ați identifica momentul în care evenimentul exterior pătrunde brutal, declanșând sfârșitul unei lumi familiare, domestice?

- E.F.: M-am născut în anul 1933, într-un sat din apropierea Nistrului, sat cu mulți gospodari. Părinții mei erau printre fruntașii satului. Eram patru frați, doi la liceu, la Soroca și doi acasă. Adică trei băieți și eu, Lora. Am terminat clasa întâi primară când, peste ținuturile noastre, s-a iscat o furtună generată de oameni, nu de natură. Tata era concentrat când Basarabia, prin înțelegere, a fost ocupată de armata roșie. O parte din concentrați n-au mai apucat să treacă Prutul, au fost ajunși de ruși, dezarmați și trimiși la casele lor. Așa s-a întors și tatăl nostru. În curtea noastră a intrat un militar pe care noi, copiii, nu l-am cunoscut și mama l-a îmbrățișat. Niciodată n-o văzusem pe mama îmbrățișând și-atunci am știut că era tata, că se petrecea ceva grav. Pentru toți gospodarii ocupația a însemnat începutul unui calvar. Ne-au luat tot, ni se cereau munci obștești și dări din puținul ce ne-a mai rămas, noi, copiii, am fost obligați să repetăm clasa pe care o absolvisem cu un an înainte. După puțin timp au început deportările. Îmi amintesc că tata dormea într-o încăpere al cărei geam dădea spre grădină, ca să poată fugi dacă cineva venea să bată noaptea la ușă. În lipsa capului familiei cei ai casei scăpau, pentru o vreme.

- A reușit tatăl D-voastră, prin această stratagemă, să-și protejeze familia, evitând deportarea?

- E.F.: Asta s-a datorat unui primar, lușcenko, ucrainean, străin de sat, care se vede că era un om cumsecade. Mulți reușiseră să plece, din sat, în România. Au fost deportați un holtei, un vădov și o singură familie cu copii. Primarul motiva că nu mai sunt alții, pentru că erau deja refugiați. Așa am scăpat, ca prin urechile acului. Pe de altă parte primarul, petrecăreț din fire, se împrietenise cu un frate al mamei cu aceeași meteahnă și, chiar dacă ziua tuna și fulgera împotriva culacilor, noaptea își mai alina pornirile în pivnița tatei unde vinul era chiar pe gustul lui.

- Ce a însemnat sosirea trupelor române, în '41, pentru D-voastră, familia și comunitatea care rămăsese în sat?

- E.F.: Când au pătruns românii în Basarabia a fost bucurie și speranță. Unele lupte s-au dat și pe teritoriul satului nostru. Noi am plecat din sat în comunele apropiate, dar care nu se aflau pe linia frontului. Locuitorii satului, cu mare elan, au încercat să-i întâmpine pe soldații români. Au scos steagurile, prapurii, pâine, sare și miere și încolonați cu mic, cu mare, au plecat spre marginea satului, la șosea. Întreaga noastră familie era în coloană. Dar, la șosea, am dat peste o unitate rusească în retragere, care se îndrepta spre sud, spre singurul pod peste Nistru care rămăsese întreg. Soldații ruși erau în camioane și cântau, copiii se agățau de

camioane încurajați de militari care îi duceau până la marginea satului, unde le dădeau drumul. Cei cu steagurile și prapurii nu știau ce să facă, să fugă, să le ascundă și-n acest peisaj în degringoladă au pătruns și soldații români, care intraseră în sat prin partea opusă șoselei și care au asistat neputincioși la retragerea rușilor, fără să atace camioanele de care aninau copii. În această zi ciudată frații mei s-au întors acasă cu o bucată de șină de tanc.

- *Între '41 și '44 a fost o perioadă de răgaz. Care fost viața familiei în acest răstimp?*

- E.F.: Frații mei și-au continuat liceul, cei mari, noi, cei mici, școala primară. În toată această perioadă am ajutat cu alimente armata română. În curtea noastră era popota, iar în casă era încartiruit un căpitan. Aveam un oleandru foarte mare pe care-l scoteam vara afară, iarna ducându-l în prima încăpere a casei. De Crăciunul lui '42, sub acest oleandru căpitanul a pus pentru mine o bucătică de halva. A fost cel mai frumos dar primit în perioada aceea. De atunci îmi place halva foarte tare, ea este pentru mine ceva special.

- *Al. Zub spunea despre România că este o țară de răspântie și Basarabia, răspântia răspântiei. În ce fel ați părăsit satul și provincia de la răscruce?*

- E.F.: Când, în '44, mareașta armată a U.R.S.S. se îndrepta din nou spre granița României, noi am început refugiul. Frații cei mari, aflați la Soroca, s-au refugiat cu liceul, după cum fusese stabilit cu tata. Erau repartizați la Liceul 'Radu Negru' din Făgăraș. Drumul de la Soroca la Bălți l-au făcut pe jos, iar în gara din Bălți au așteptat trei zile până când au reușit să fie îmbarcați într-un tren. Părinții au pus într-o căruță câteva bunuri, alimente și pe noi, cei doi copii mai mici, și am pornit spre Bălți, conduși de cei trei câini din care unul, mai tinerele, ne-a însoțit până la Bălți, unde s-a pierdut în mulțimea de civili și militari. Parcă văd aievea ziua aceea. Natura nu ne-a trădat, ea ne era alături. Pretutindeni se întunecase, nori grei și negri răsturnau cerul pe pământ, în jur se stârnise urgia. Până la Prut am mers ziua-noaptea, urmăriți de zgomotul mitralierelor și al tunurilor. Statul ne-a ajutat, prin repartițiile stabilite, să nu ne aglomerăm într-o zonă anume. Noi am fost repartizați la Vâlcea. Când am ajuns la Râmnicu Vâlcea ne-am pomenit într-o piață plină de căruțe cu refugiați și-un localnic, cu vorba răstită, i-a strigat tatei: trage după mine! Ne-a dat adăpost nouă, cailor, ne-am putut spăla și pregăti mâncare caldă. De aici am plecat și ne-am stabilit în apropiere, la Lădești, unde am absolvit clasa a III-a.

- *Când s-a petrecut reîntâlnirea familiei cu frații care se refugiaseră la Făgăraș?*

- E.F.: Imediat ce am ajuns la Lădești, tata s-a interesat de locul unde erau refugiați liceenii din Soroca și a plecat după ei. Curând familia s-a mutat la Râmnicu Vâlcea, acolo existând școli pentru noi toți. Am locuit în chirie la un turc care avea un magazin de bomboane. Frații mari învățau la Liceul Lahovary, cel mic la Liceul Comercial, unde intrase cu admitere, iar eu, mezina familiei, în clasa a IV-a, unde eram colegă cu multe fete de ofițeri români aflați pe front. Învățătoarea, Eleonora Vlădescu, era soție de ofițer. Tata a păstrat căruța și caii, ne erau de trebuință la întoarcere, după venirea americanilor. A început să facă cărăușie, pe drumuri lungi și grele, Vâlcea-Dunăre, Vâlcea-Ploiești, pentru a putea hrăni familia. Una peste alta, oltenii ne-au primit bine.

- *Și-atunci ce l-a determinat pe tatăl D-voastră să decidă să plecați mai departe, să puneți munții între voi și oltenii cei primitori?*

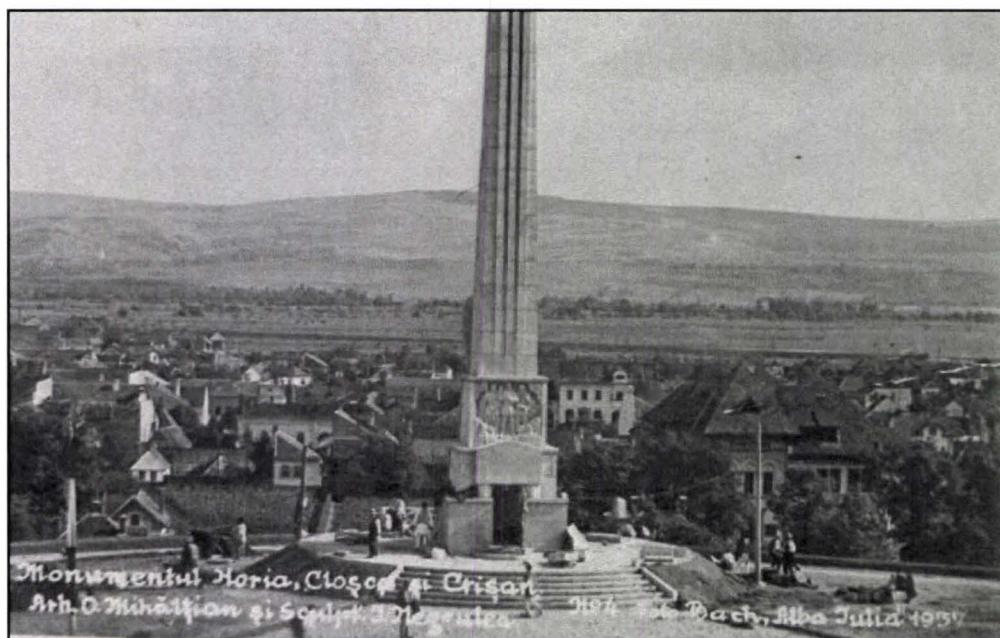
- E.F.: Din pricina rușilor de care, iată, n-am scăpat nici prin refugiu. Când au început să ne caute s-au dus în școli știind că dacă-i iau pe copii părinții apar

imediat. Directorii școlilor unde învățam noi n-au fost intimidați și au declarat că nu au elevi basarabeni, însă tata a crezut că-i mai bine să ne pierdem urma. A căutat un oraș cu școli pentru toți copiii săi și a ales Blajul. Trebuie să spun că acolo am găsit liniștea și înțelegerea de care aveam atâta nevoie eu, părinții și frații mei. Am fost ajutați: băieții cu burse, tata cu serviciu, a fost angajat ca administrator al Fermei Metropolitane. De aceste locuri mă leagă cele mai frumoase amintiri și prietenii. În lipsa americanilor, tata a vândut carul și căruța. Se resemnase și avea o singură dorință, să-și susțină copiii să facă școli și să fie oameni. Își făcuse un prieten, pe profesorul de latină al fraților mei, dl. Gizdavu, care-l tot întreba pe tata cum a fost când au venit rușii peste noi. Ce urmează? întreba el obsesiv și tata-i răspundea: mai urmează...mai urmează...Or' să-mi ia casa? Via? Cum să-mi ia via? Și tata-i răspundea blând: n'or s-o ia, o s-o dați de bună voie...Și-ntr-o dimineață am aflat că noaptea trecuse prin gara Blaj trenul cu care regele nostru pleca la rândul-i în refugiu...

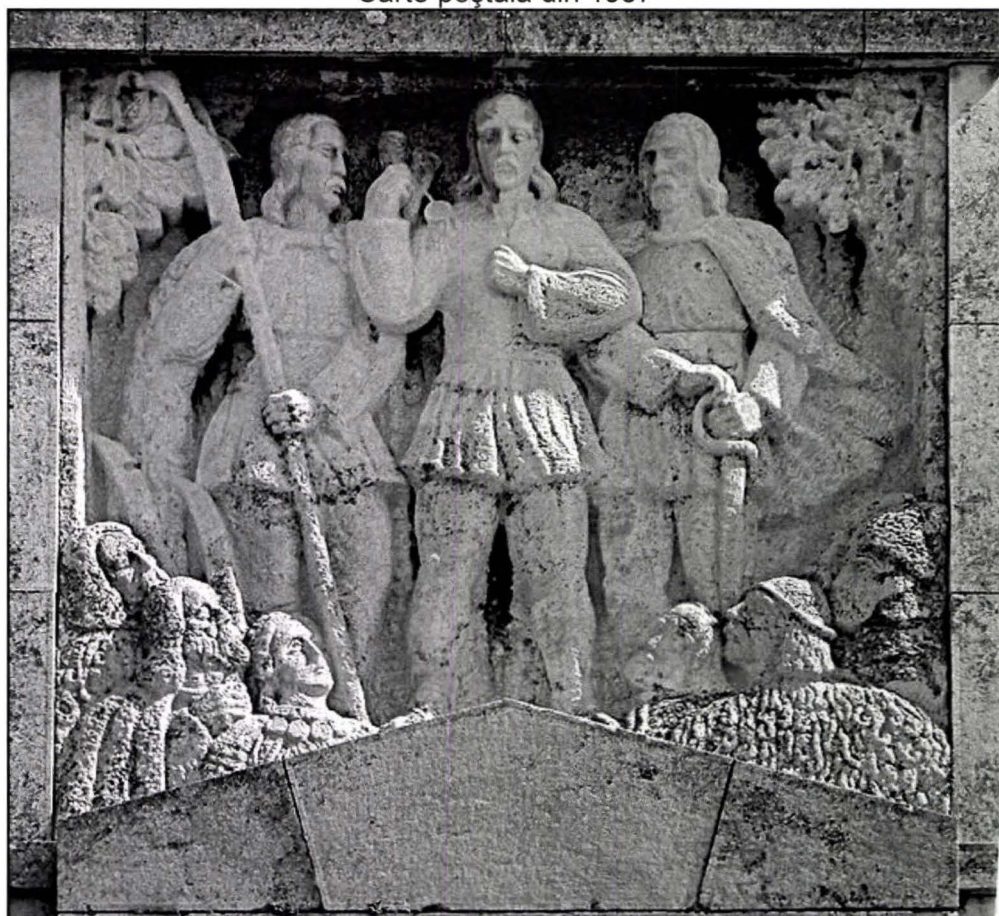
- *Cum priviți azi cu detașarea pe care o conferă trecerea timpului, drama la care ați fost parte, alături de cei dragi?*

- E.F.: Înțeleg acum că fiind copil am înregistrat evenimentele dar n-am trăit drama părinților, cu multele-i momente de disperare, dar și de speranță. În prima parte a refugiului consolarea lor era că trăiau ceva provizoriu, până la venirea americanilor. Când faptele au demonstrat că așteptarea-i deșartă și-au canalizat rostul vieții pentru copii și asta a dat roade frumoase. Dintre cei care au rămas acasă, în Basarabia, mulți au fost deportați. Din neamurile noastre unii și-au pierdut viața sau sănătatea în carierele de piatră din Kazakhstan, alții au murit de foame fără să fie ridicați de la casele lor. Noi am avut parte de părinți și am putut să urmăm școli bune, să ne croim un rost în viață. Noi ne-am avut unii pe alții, acesta a fost darul cel mai de preț și, până la urmă, tâlcul întregii povești.

ANEXE

Carte poștală din 1937

Altorelief redându-i pe conducătorii răscoalei
și câțiva dintre luptătorii care i-au secondat.
Foto 2013: Cristian Mihail-Miehs

Obeliscul dedicat cinstitirii martirilor Horea, Cloșca și Crișan din Alba Iulia
Pe fața cu deschidere spre orașul de jos, are în compunere treptele platformei, ușa,
sugerând celula detenției, basorelieful redându-i pe cei trei martiri
Foto 2010: Szabi237

Profilul statuii monumentale atașată obeliscului

ANEXA II

Nr. inv. 774

Nr. inv. 801

Nr. inv. 834

Nr. inv. 854

Nr. Inv. 879

Nr. Inv. 915

Nr. inv. 932

Nr. inv. 2802

Nr. inv. 2834

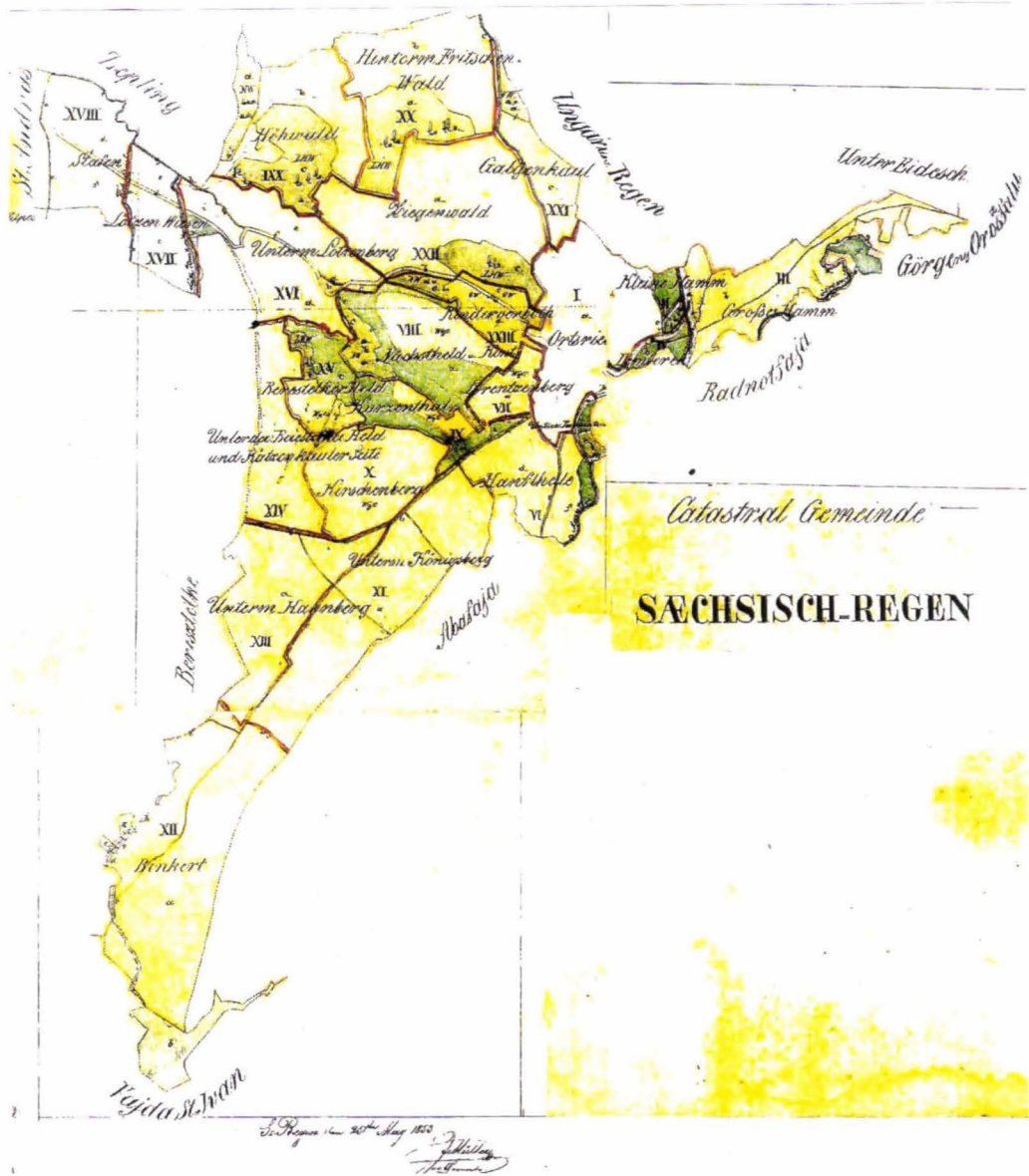

Nr. inv. 2841

ANEXA III

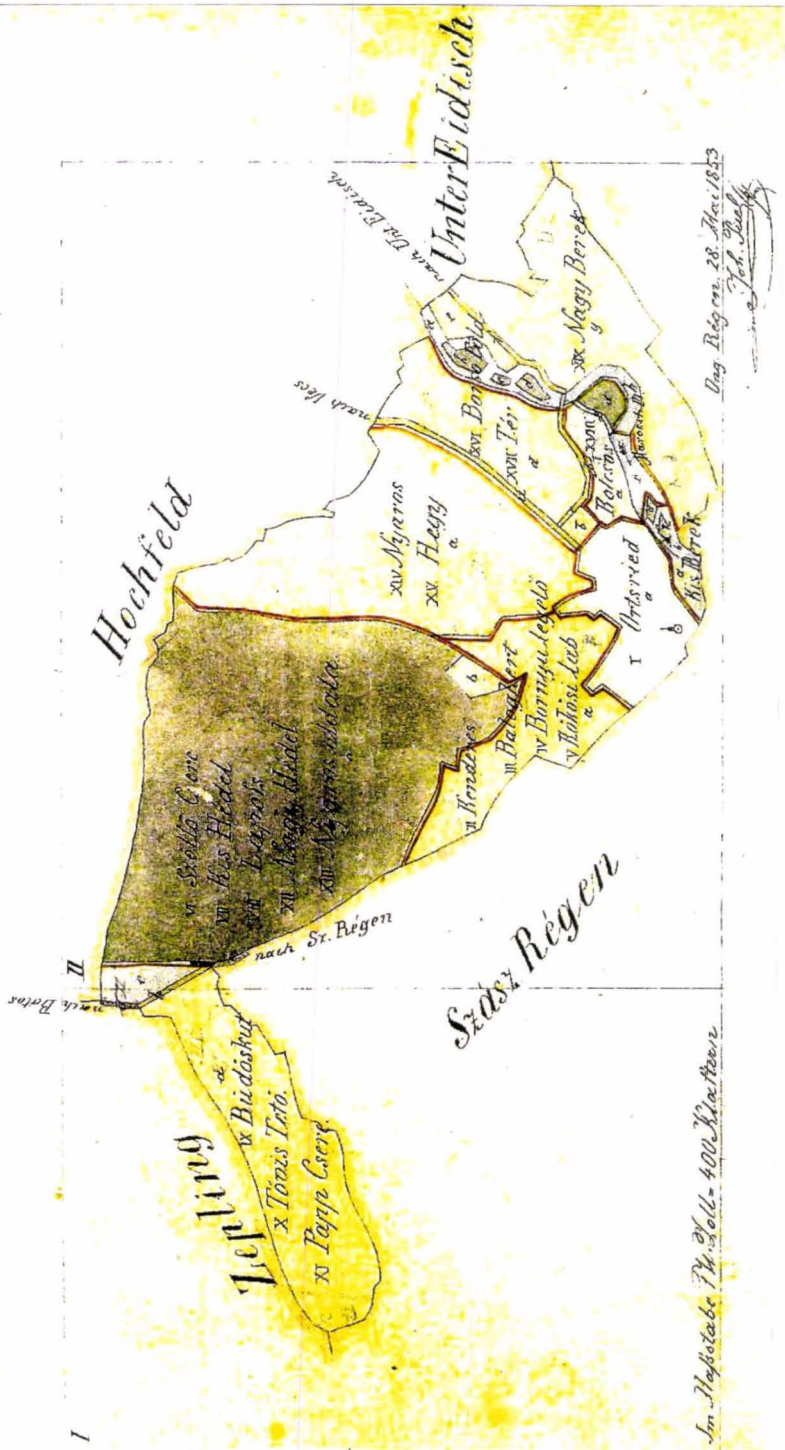
Harta Iosefină din anii 1769 – 1773 cu reprezentarea localității Reghinul Săsesc

Harta cadastrală a localității Reghinul Săsesc, din anul 1853

Cadastral Gemeinden

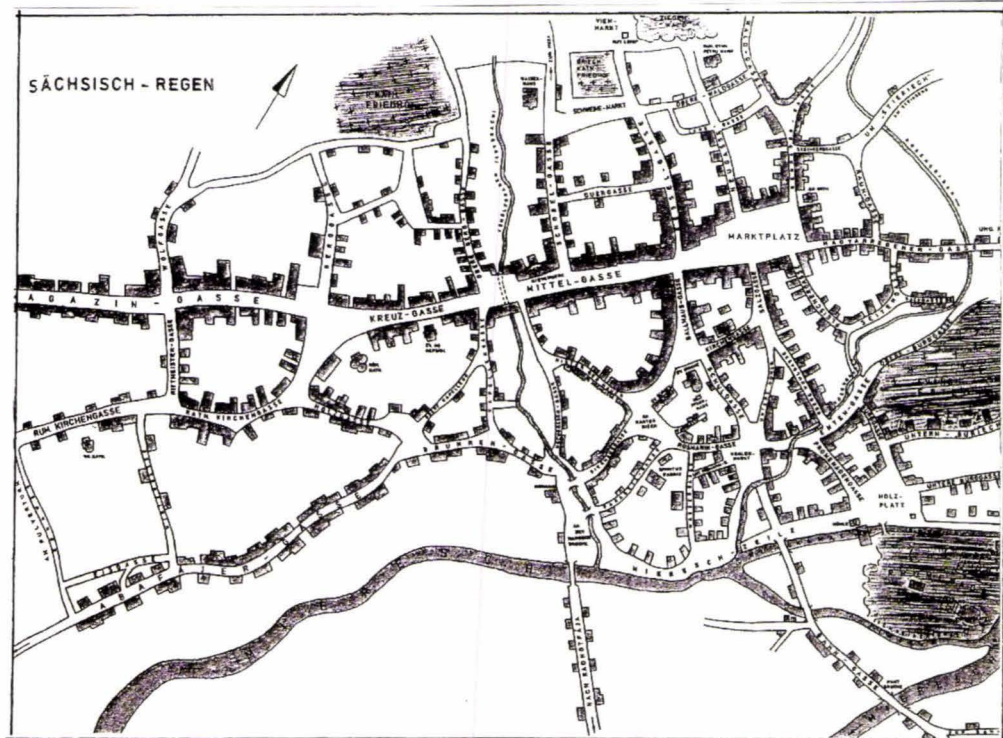
UNGARISCH REGEN.

Harta cadastrală a localității Reghinul Unguresc, din anul 1853

Harta oraşului Reghin, de la sfârşitul sec. XIX-lea, cu prezentarea parcelelor existente (După Paul Niedermaier). Denumirea străzilor în text.

Orașul Reghin în jurul anului 1900, după E. Philippi și W. Weltzer

Strada Mihai Viteazul din Reghin, în jurul anului 1910

Orașul Reghin. Aspect general de la începutul sec. XX (ilustrată)

Piața Mare a orașului Reghin în anul 1903 (ilustrată)

ANEXA IV

Fac mențiunea că iconografia integrată în text este preluată de pe Internet. Acolo unde am avut menționat autorul l-am citat ca atare, iar comentariile mele sper că le onorează imaginile oferite spre cunoaștere publică. Consider necesar să le adresez și pe această cale mulțumirile mele ca unul ce le utilizez, atât în textele elaborate, cât și în expunerile însoțite de proiecții pe care le susțin lunar în diverse instituții culturale. (prof. Virgiliu Z. Teodorescu)

Monumentul Ofițerilor Armatei Române jertfiți pentru întregirea neamului (amplasat lângă Școala de Ofițeri Activi, Sibiu)

Carte poștală ilustrată din anul 1905 redând o parte din construcțiile ce delimitau Piața Hermann rezultată prin remodelările urbanistice intervenite după 1796 când a fost demolat Bastionul Cisdădiei, unul din componentele sistemului de apărare a burgului.

Piața Unirii după demolarea „Cazărmii 90”, terenul eliberat fiind gazdă, în anul 2007, a unui cort multifuncțional. Sursa: sibiustandard.ro

Biserica Sf. Apostoli Petru și Pavel (dintre Brazi), fațada nordică. Foto: alexxa

Biserica și mormintele limitrofe ale micului cimitir.

Fațadele de nord și parțial vest ale bisericii

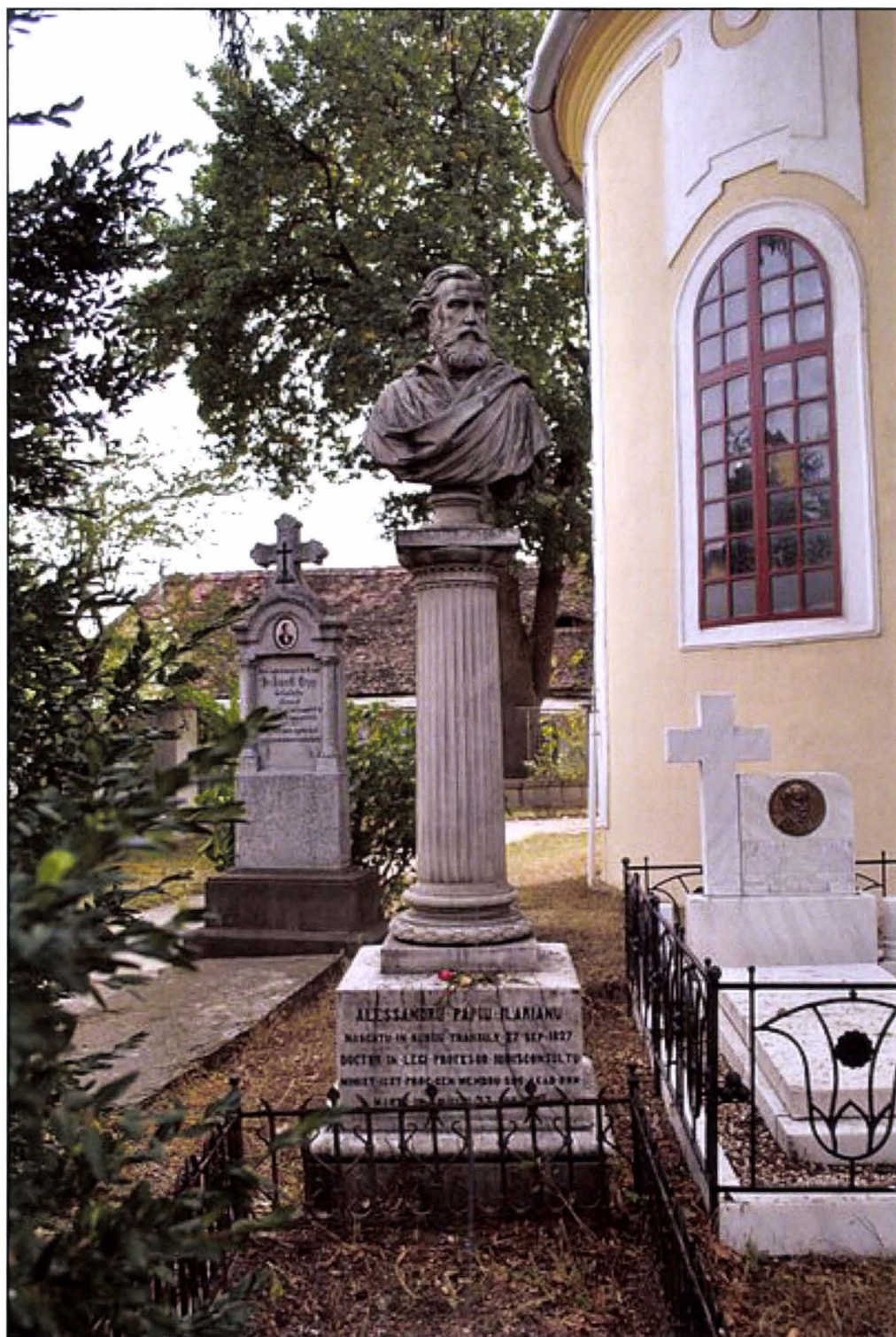
Fațada vestică cu turla clopotniță și intrarea în biserică

Interiorul bisericii relevând modul de boltire și elementele decorative ale construcției.
Foto: adriansibiu

Turla Pantocrator, cupolă pe tambur de formă ovală. Foto: sweetkeo

Alexandru Papiu Ilarian

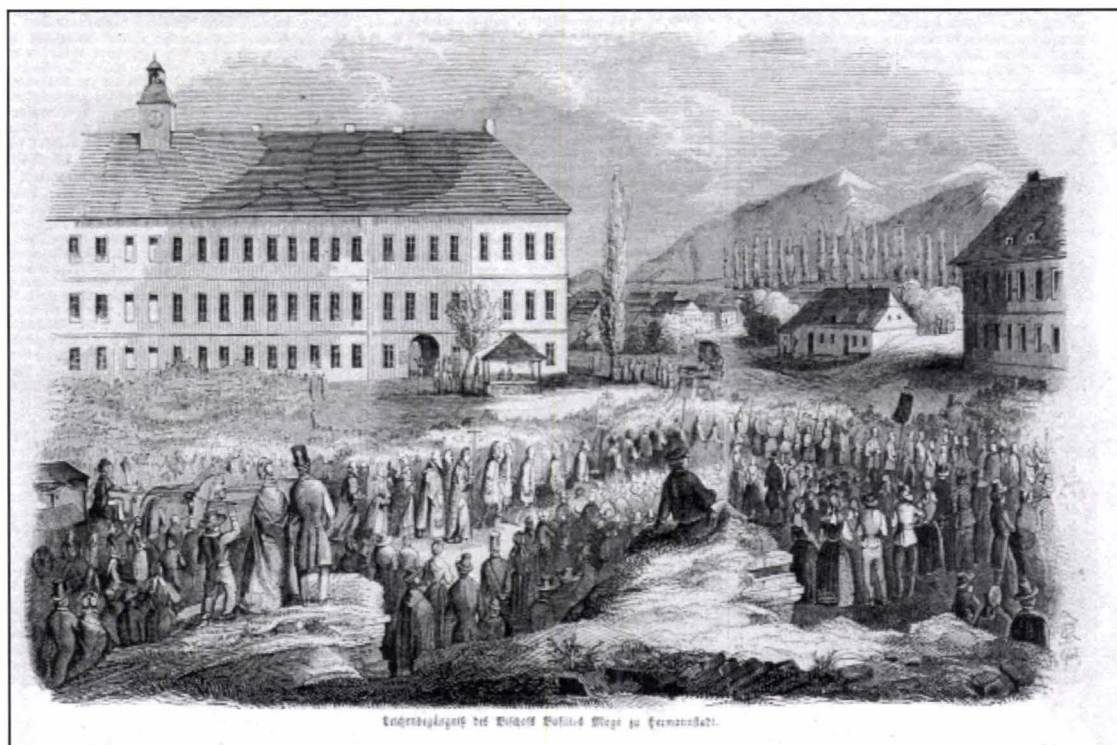
(text: „Alessandru Papiu Ilarian, născut în Budiu Transilvania/ 27 sep/tembrie/ 1827. Doctor în legi, profesor, jurist consult, ministrul justiției, membru Societății Academice Române, mort Sibiu 11/23 octombrie 1877”). Foto 2012: Andrei Kokelburg

Bustul George Coșbuc în amplasamentul din fața clădirii Primăriei municipiului Sibiu

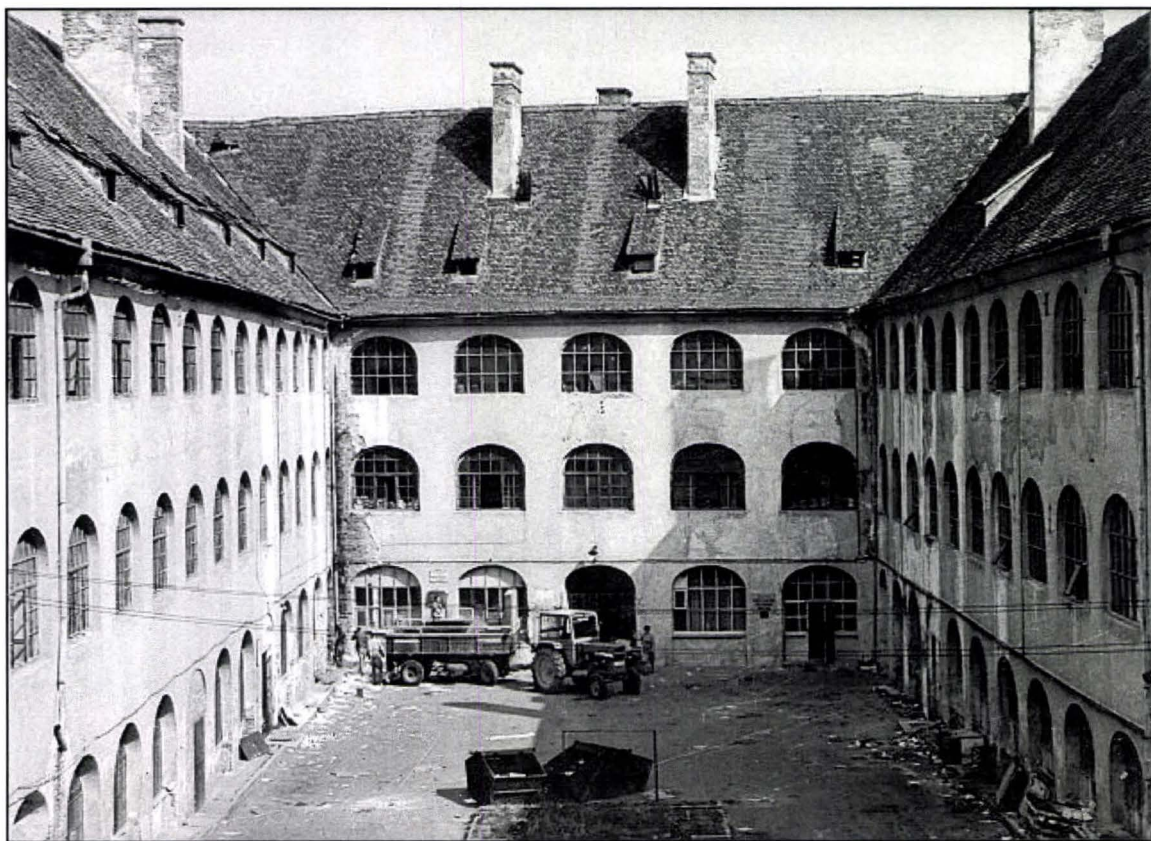
Monumentul Mihai Eminescu din Parcul Sub Arini

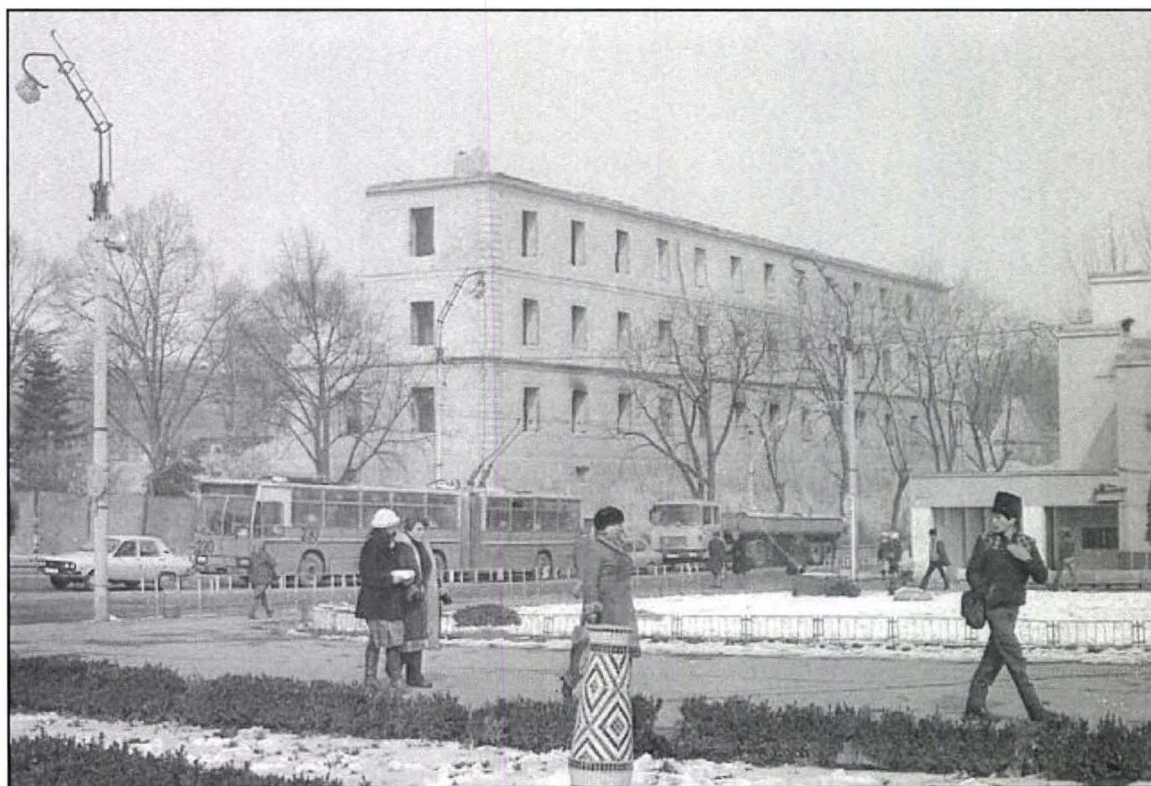
Sibiu, 17 octombrie 1845. Zona vălurită din fața „Cazărmii 90”

Cazarma 90 in anii '80 ai secolului XX. Foto: Fred Nuss

Curtea interioară a Cazărmii 90 la începutul anilor '80, în perioada evacuării premergătoare demolării. Foto: Fred Nuss

Acțiunea de demolare a clădirii fostei „Cazărmă 90” în anul 1987

Lista autorilor

Alexandru PORȚEANU, profesor doctor, București; e-mail: aporteanu@yahoo.com

Carmen Lucia PETRU, muzeograf la Muzeul de Istorie Târnăveni, jud. Mureș;

e-mail : petrucarmenlucia@yahoo.com

Ciprian RIGMAN, profesor dr. la Colegiul Tehnic Turda;

e-mail: ciprianrigman@gmail.com

Dorel MARC, doctor în istorie, cercetător științific la Muzeul Județean Mureș;

e-mail: dorel_marcus@yahoo.com

Dorin-Ioan RUS, cercetător științific dr. la Institut für Geschichte „Karl-Franzens”, Universität Graz, catedra "Südosteuropäische Geschichte und Anthropologie";

e-mail: dorin-ioan.rus@hotmail.com

Eugeniu NISTOR, lector univ. dr. la Facultatea de Științe și Litere a Universității „Petru Maior” Târgu-Mureș, cercetător științific la Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai” al Academiei Române, Târgu-Mureș;

e-mail: eugeniu_nistor@yahoo.com

Felician SUCIU, profesor dr. în Târgu-Mureș ; e-mail: melania.suciu@yahoo.com

Florin BENGHEAN, doctor în istorie, preot, profesor, cercetător științific, Târgu-Mureș;

e-mail: florinbengean@yahoo.com

Florin BOGDAN, muzeograf dr. la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia;

e-mail: bogdan_florin_reghin@yahoo.com

Hans GANESCH, profesor în Reghin

Ioan Eugen MAN, tehnician arhitect, Târgu-Mureș;

e-mail: ioaneugenman@gmail.com

Ion ZAINEA, profesor universitar dr. la Universitatea din Oradea;

e-mail : ionszainea@yahoo.com

Marin POP, cercetător științific dr. la Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău;

e-mail: marinpop07@yahoo.com

Milandolina-Beatrice DOBOZI, doctor în istorie, arhivist la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale-Mureș; e-mail: milandolina@yahoo.com

Nicolae TEȘCULĂ, doctor în istorie, director la Muzeul de Istorie Sighișoara;

e-mail : nicolaetescula@yahoo.com

Nicolae Victor FOLA, profesor dr. la Colegiul Tehnic din Târnăveni, jud. Mureș;

e-mail : doinafola@yahoo.com

Răzvan Mihai NEAGU, profesor dr. la Colegiul Tehnic Turda;

e-mail : neagurazvan10@yahoo.com

Traian-Valentin PONCEA, profesor universitar dr., București;

e-mail: traian_poncea@yahoo.com

Vasile MĂRCULEȚ, profesor dr. la Colegiului Tehnic „Mediensis” din Mediaș;

e-mail: vasmarculet@yahoo.com

Vilsonia BALOG, doctorandă la Universitatea din Oradea

Virgiliu Z. TEODORESCU, membru în Comitetul de coordonare a Comisiei de Istorie a Orașelor din cadrul Academiei Române, București;

e-mail : virgiliu.teodorescu@gmail.com

ZRINYI András

ISSN 1016-9652